

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	નિયમ	પૃષ્ઠ
૧.	બૂગોળ શિક્ષણ શી રીતે રસિક થઈ શકે ?	૧
૨.	ગુજરાતની પ્રાચીન મરુકૃતિ	૬
૩.	યોજના પદ્ધતિ	૧૪
૪.	શાન્ત વાચન	૨૧
૫.	આકાશ દર્શન	૨૩
૬.	પચાગ	૨૭
૭.	સને ૧૯૨૭ ની વર્નાકુલ્ય દાખનવ પરીક્ષામા બેઠેલા વિદ્યાર્થીઓના નામની સમાવેશના	૨૯
૮.	સરકારી જાહેરખબરો	૩૨
૯.	ખાનગી જાહેરખબરો	૩૨

થોડી મુદતમાં અહોળો ફેલાવો પામેલ.

નિબંધ સાર સંગ્રહ:— ધોણ ૫-૬-૭ ના વિદ્યાર્થીઓને ધણેજ ઉપયોગી પુસ્તક

છે, એકદર ૮૭ નિર્મલો ચાલુ જમાનાને અનુમરીને લખાએલા છે, સિવાય ચિંતી, કાગળ, ખત વગેરે-બાબતોનુ મૂલ્યુ જ્ઞાન દાખલા સાથે મળે નેની રીતનો ધણીજ મુરમ રીતે લખાએલ છે. સાથે કેટલીએક વાર્તાઓ પણ મૂકેલ છે. આવા બધા કારણોને લઈને ઉપરના વિદ્યાર્થીઓ સિવાય પ્રાવિશિક તથા વર્નાકુલ્ય દાખનવ પરીક્ષાના વિદ્યાર્થીઓને પણ વર્ણુજ લાભ દાયક પુસ્તક છે. એક વખત મંગાવી ખાની કરો કિંમત ૦-૧૨-૦

વધુ વિગત તથા ખીલ } * 'જેવંદ તલકેશી એન્ડ સન્સ.
પુસ્તકાલય ૧૮૮૪ નું }
નવું અધિપા મંગાવો }
જુકમેલર્ન-વડવાણ, પોસ્ટ નં. ૧ લે

ખહાર પડ્યું છે.

ખહાર પડ્યું છે.

આરોગ્ય શિક્ષિકા

રેખક

હરનાથ અસુલખરાય દેમાઈ બી એ
(ખાનગી, આરોગ્યશિક્ષણ, રમતો) કર્તા,

કેન્થાગાળાના ધોરણ ખીલથી તે ૦ ફા ધોરણ મુધીની બાળાઓ તથા શિક્ષકોને આ પુસ્તક ધણે ઉપયોગી છે કર- ધોરણવા સમલવવામાં આનું જે વર્નાકુલ્ય દાખનવમાં બેસનાર બાળાઓને પણ ધણે ઉપયોગી છે એકવાર મંગાવવા ખાસ વિનંતિ છે કિંમત ૦-૭-૦,

મનવાનુ ડેનાણું,

ખડાયતા જુક ડીપો, રીચીરોડ-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

નંબર અ.	વિષય શિક્ષણ	પૃષ્ઠ
૧.	અમેરિકાની કેળવણી	૬૯
૨.	દર્શનશિક્ષણ	૨૪૯
૩.	કવિનાનું શિક્ષણ	૨૯૩
૪.	કેળવણી કેવી હોવી જોઈએ... ..	૨૫૮
૫.	ગણિતશિક્ષણ	૧૧૩
૬.	ચિત્રકાર અને બાળક	૫૫
૭.	પાઠની નિરીક્ષા વખતે ધ્યાનમાં રાખવા લાયક મુદ્દાઓ ...	૧૭૬
૮.	બાળકની સ્વનંત્રતા	૩૨૫
૯.	બાળ મનોવિકાસ... ..	૧૮૬
૧૦.	ભૂગોળશિક્ષણની યોજના ધો. ૨	૨૨૮
૧૧.	યોજનાપદ્ધતિ	૧૮, ૪૩, ૭૬
૧૨.	વર્ગમાં વિદ્યાર્થીઓની પ્રવૃત્તિ	૨૮૫
૧૩.	વાચન તથા નિબંધ	૨૨૩
૧૪.	વાચનની નવી પદ્ધતિ	૩૪૪
૧૫.	વાચનનો આરંભ કેવી રીતે કરવો	૧૭૮
૧૬.	વિચારબાળા	૩૪૮
૧૭.	વિદ્યાર્થીઓ અને વાચન	૧૯૬
૧૮.	વ્યાકરણની મોંઘ, ધો. ૭	૨૦૦
૧૯.	શાન્તવાચન	૨૧, ૧૩૧, ૧૫૮, ૨૩૪
૨૦.	શિશુશિક્ષણ	૬૫
૨૧.	શિક્ષણ સંબંધી કેટલીક મૂલ્યના	૨૯૧
૨૨.	મુદ્દિનિરીક્ષણનું શિક્ષણમાં સ્થાન	૪૯
અ.		
૧.	અમેરિકામાં ઉજવાએલી કેળવણીની સમીક્ષા	૩૬
૨.	ગ્રામ્યશાળાઓ માટે કરતાં પુસ્તકાલયો	૪૦૫
૩.	લુની અને નવી શાળાઓ	૨૩૨
૪.	ફિઝિયનની એક શાળાનું વર્ણન	૩૩

૫.	દ્વિસિષ્ટિનની કેળવણી	૩૧૩
૬.	દ્વિસિષ્ટિનની સરકારનો ધંધાદારી શિક્ષણને લગતો કાયદો...	૧૫૩
૭.	ફેન્શમ લાઇફસની નવી શાળા	૮૦
૮.	યુગેપની નવી શાળાઓ	૧૨૦
૯.	રશિઆની ગ્રામ્યશાળા	૩૧૮
૧૦.	રશિઆની શિશુશાળા	૨૮૧
૧૧.	રાત્રિશાળાઓ	૪૦૧
૧૨.	રાત્રિશાળાઓનો અભ્યાસક્રમ	૪૦૩
૧૩.	હેનરિ ફોર્ડની ધંધાદારી શિક્ષણની શાળા	૨૧૭

૨. ઇતિહાસ-ભૂગોળ

૧.	એવરેસ્ટ શિખરની શોધ	૩૦૩
૨.	આધુનિક અફઘાનિસ્તાન	૧૪૧
૩.	કાફિઆવાડનો ઇતિહાસ	૧૩૭
૪.	ગુજરાતની પ્રાચીન સંસ્કૃતિ...	૯
૫.	ગુજરાતનો પ્રાચીન રથગનો ઇતિહાસ...	૩૪૧
૬.	ચિતોડના કિલ્લાપર ગુજરાતના મોજાંકી રાજ્યઓનો અધિકાર.	૩૯૬
૭.	બૃહદ્ભારત	૧૬૯
૮.-	ભૂગોળશિક્ષણ શી રીતે રસિક થઈ શકે ?	૧
૯.	હિંદની અતિપ્રાચીન સંસ્કૃતિ...	૭૩
૧૦.	સ્વેચ્છની નહેરુ	૨૯૬
૧૧.	સને ૧૯૨૮ મુંબઈ યુ. સ્કૂલ ટ્રિ. પરીક્ષામાં પૃથ્વીઓના ભૂગોળના પ્રેમો	૩૦૭

૩. વિજ્ઞાન

૧.	આકાશદર્શન	૨૩, ૮૮
૨.	ઇ.સ. ૧૩મા સૈકામાં હંસદેવ નામના જૈન સાધુનું મૃગપક્ષીશાસ્ત્ર.	૧૮૮
૩.	એક્સરેઇઝ-‘ક્ષ’ કિરણો	૧૬૨
૪.	પદાર્થનું અદ્ભુત સ્વરૂપ	૪૧
૫.	બાળકો માટે આરોગ્યના સરળ નિયમો	૧૯૮
૬.	વિજ્ઞાનમાં આગળ ધપતું જગત	૩૮૮
૭.	વિદ્યામીન અને તેની ઉપયોગિતા	૧૩૬
૮.	સ્ટિનિરીક્ષણ	૮૪, ૧૨૬, ૧૬૪, ૨૩૬, ૨૬૧, ૨૬૯, ૩૩૩.	

૧. એકમપદ્ધતિ અને ત્રિરાશિ	...	૨૬૬
૨. ઉત્તર વિભાગનાં ગુજરાતી ધોરણો માટે કોષ્ટકો...	...	૪૩
૩. ગણિતનો અભ્યાસક્રમ	...	૨૪૩
૪. ચક્રવૃદ્ધિ, વ્યાજનો દર શોધવાની રીત...	...	૧૮૦

૫. સાહિત્ય

૧. નવમી ગુજરાતી પરિપદ નડિઆદ-પ્રમુખના લાપણમાંના કેટલાક વિચાર	...	૩૭૭
---	-----	-----

૬. ચિત્ર

૧. ફ્રાઇંગ અને ડિઝાઇન કલાસ, સુરત	...	૨૭૩
----------------------------------	-----	-----

૭. સામાન્ય

૧. કન્યાઓ માટેની વ. કા. પરીક્ષા સને ૧૯૨૮	...	૩૫૨
૨. નામદાર ગવર્નરનું લાપણ	...	૩૩૮
૩. પંચાંગ	...	૨૭
૪. પારડી તાલુકાની ગુજરાતી નિશાળો સાથે ફરતું પુસ્તકાલય.	...	૩૫૪
૫. પુસ્તકાલય અને બાળકો	...	૧૯૩
૬. ભણત્રી જિલ્લાનાં ગામડાંઓમાં દાક્તરી મદદની યોજના	...	૪૦૬
૭. મુંબઈ ઇલાકાના કેળવણીખાતાના માધ્યમિક શિક્ષકો માટેની સર્ટિફિકેટ પરીક્ષા સને ૧૯૨૮	...	૩૫૦
૮. વસન્ત રજત મહોત્સવ	...	૫૦
૯. વસન્ત રજત મહોત્સવમાં-તંત્રીની ઉત્તર	...	૫૩
૧૦. સને ૧૯૨૭ની વ. કા. પરીક્ષામાં એડેલા વિદ્યાર્થીઓના કામની સમાલોચના	...	૨૯
૧૧. સર મનુભાઈ દિવાન ધનામી નિબંધ	...	૯૨
૧૨. સર રમણભાઈનો અર્ચવાસ	...	૧૪૪

સરકારી જાહેરખબર

૧. ધનિદાસ-બુજોળ વગેરે માટે દેશીલાપામાં પુસ્તકોને લગતી કમિટિઓ	...	૩૦૯
૨. ઉ. ભા. સને ૧૯૨૬-કન્યા માટે વ. કા. પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોની યાદી	...	૪, ૧૩

૩.	ઉ. ભા. સને ૧૯૨૭.-કન્યા માટે વ. ફા. પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોની યાદી ૯૫
૪.	ઉ. ભા. સને ૧૯૨૭-છોકરાઓ માટેની વ. ફા. પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોની યાદી ... ૧૪૫, ૨૦૮, ૫૧, ૩૧૨
૫.	ઉ. ભા. સને ૧૯૨૮-કન્યાઓ માટેની વ. ફા. પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોની યાદી ૭૫
૬.	કન્યાઓ માટે વ. ફા. પરીક્ષા ૬૨, ૨૦૪
૭.	છોકરાઓ માટે વ. ફા. પરીક્ષા ૬૩, ૨૦૩
૮.	મુંબઈ ઇલાકા-ઉર્દુશાળાઓ માટે મંજુર થએલાં પુસ્તકોની યાદી ૫૯, ૨૦૬, ૩૬૭
૯.	ઉ. ભા.-મંજુર થએલાં પુસ્તકોની યાદી ... ૬૩, ૨૭૮, ૩૬૦
૧૦.	ગણિતના વિષયને લગતાં ૨૬ કરેલા પુસ્તકોની યાદી ... ૭૭
૧૧.	સ્કોલર્શિપોની હરિકાઈની પરીક્ષાઓ ૩૨
૧૨.	સ્કોલર્શિપની પરીક્ષાના સુધારેલા ધારાઓ ૪૦૮
૧૩.	સને ૧૯૨૮.-એન. પી. વકીલ સ્કોલર્શિપ પરીક્ષાનું પરિણામ. ૩૬૬
૧૪.	પ્રે. રા. ટ્રે. કોલેજ } અમદાવાદ, એ સંસ્થાઓમાં દાખલ થના ઉર્દુ ટ્રે. સ્કૂલ } માટે અરજીનું ફોર્મ ૭૮ મહાલક્ષ્મી ટ્રે. કોલેજ }
૧૫.	ધનામપત્રક ૧૧, ૬૭, ૧૪૯, ૨૧૩, ૪૪, ૩૬૯
૧૬.	સ્ત્રીઓ માટેની પ્લાર્ટન શ્રી. ટ્રે. કોલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષા. ૨૭૬
૧૭.	હંટરમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષા ૨૭૫

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૬૭] બન્યુઆરિ, સને ૧૯૨૮ [અંક ૧

ભૂગોળ શિક્ષણ શી રીતે રસિક થઈ શકે ?

ધણા શિક્ષકોને ભૂગોળ શિક્ષણ કંટાળા ભરેલું લાગે છે. તેનું મુખ્ય કારણ તે વિષયના મુખ્ય ઉદ્દેશનું તેમનું અજ્ઞાન છે એટલુંજ નહિ, પણ તે શીખવવાની શૈલીની માહિતી પણ તેમને હોતી નથી. હાલમાં ભૂગોળ એટલે મનુષ્યના રહેઠાણ તરીકે પૃથ્વીનું વર્ણન એમ તેનો અર્થ થાય છે. મનુષ્યને જેટલી જાગૃતિ ઉપયોગી હોય છે તેટલી હકીકત ભૂગોળના વિષયમાં આવે છે. આ દૃષ્ટિથી ભૂગોળના શિક્ષણમાં મદદરતો ફેરફાર થાય છે નાના ગામના નામ, પર્વત, નદી, મરોવગ, ભૂચિર વગેરેની નામાવનિ, પર્વતની ઉચ્ચાઈ તથા નદીની લંબાઈ, અને વસ્તીના આકાશ વગેરે ઝીણી જાગૃતિ નિરુપ-યોગી હોવાથી વિદ્યાર્થીને શીખવવાની જરૂર રહેતી નથી જે ભૂતળ વ્યવસ્થા તથા પ્રાકૃતિક ફેરફારથી મનુષ્યના જીવન ઉપર અમર થતી હોય નહિ તે શીખવવાથી તેમને તેમાં રમ પડતો નથી ફક્ત નામો ગોખાવવા એ જાળકના માનસિક વિકાસને હાનિકારક છે, કારણ કે કોઈ પણ અસંમદ જાળક આપણે યાદ રાખી શકતા નથી. આપણા વિચાર એક બીજા માથે એવા સુસંબદ્ધ હોય છે કે જે અમુક જાગૃતિ આપણને યાદ આવે છે તો તેની સાથે જોડાએવી બીજી હકીકત આપોઆપ યાદ આવી શકે છે. જે મનુષ્યનું જ્ઞાન સુસંબદ્ધ અને સુવ્યવસ્થિત હોય છે તેને વિશેષ ફાયદો થાય છે.

માનુષ ભૂગોળની દૃષ્ટિથી એક બાબત એ ફક્ત થાય છે કે નકામી સંબંધ રહિત બાબત, શિક્ષકે શીખવવી નહિ. પણ જે ગામ કે શહેર કે ભૌગોલિક બાબત સંબંધી કંઈ જાણનાર હોય તેનુંજ વર્ણન કરી તે શીખવવી જોઈએ. તાનુકા કે જિન્નાના ગામો કમવાર ગોખાવાની જરૂર રહેતી નથી, પણ જે ગામ મંમંધી ઐતિહાસિક, કે ઔદ્યોગિક બીજા કંઈક જાણનાની હકીકત મળી આવે તેનો તેની સાથે મંમંધ જોડી શીખવવાથી વિદ્યાર્થીને તેમાં રસ પડે છે જે બાબત વિદ્યાર્થીને હાલમાં તેમજ ભવિષ્યમાં ઉપયોગી નીવડવાની નથી તે યાદ રાખવાથી તેને શો લાભ છે ?

આરભમાં વિદ્યાર્થીને વર્ગ બદલાર ખેતર, મેદાન વગેરે ઠેકાણે ફરવા લઈ જઈ તેની આમપામની સ્થિતિનું તેને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન આપવું જોઈએ. ત્યાર પછી જમીનતત્ત્વ, ઊંચી તથા નીચી જમીન, સપાટ પ્રદેશ, વનસ્પતિ તથા પ્રાણી, પ્રાકૃતિક ફેરફાર જેના કે ક્ષયની ગતિ, ચંદ્રની કળા, પવનની દિશા, ઠંડી, ગરમી, વાદળા, વરસાદ, ધૂમસ, ઋતુઓના ફેરફાર વગેરેની માહિતી, વિદ્યાર્થીને તેનું અવલોકન કરાવી આપવાની જરૂર છે. ભૂગોળની સંજ્ઞાઓ જેવી કે ખેટ, સરોવર, નદી, દ્વીપકલ્પ, ભૂશિર વગેરેનો ખ્યાલ જમીનના ઉપર થએલા જુદા જુદા આકાર બનાવી પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનથી આપવો જોઈએ. આવા આકારો નાના હોય છે પણ તે ઉપરથી તે ક'પનાદ્વારા તેમનું મોટું પ્રમાણ કલ્પી શકે છે. આવી રીતે પદાર્થપાઠ અને સૃષ્ટિજ્ઞાનનો સંબંધ ભૂગોળ સાથે જોડવાથી તે વિષય રમિક'યર્ષ શકે છે.

{ જે પ્રદેશ યા કુદરતી રચનાનું અવલોકન શિક્ષકે બાળક પાસે કરાવ્યું હોય તેનો માહિતો નમુનો તેમની પાસે શિક્ષકની મદદથી તૈયાર કરાવવો જોઈએ, અને પછી તેજ મૂળ વસ્તુ સાથે તેની સરખામણી કરાવવી. જેમ્ને શિક્ષકે નમુના ઉપરથી તેનો આકાર કા. પા. પર કેવી રીતે કાઢી શકાય તે બતાવવું. દા. બાળકેએ પ્રથમ નદીનું નિરીક્ષણ કર્યું છે. હવે એ નદીનો નમુનો તેમણે તૈયાર કરવો જોઈએ, અને પછીથી તે નદીને આપણે કા. પા. પર કેવી રીતે કાઢી શકીશું તે બતાવવું જોઈએ. આની રીતે ધીમે ધીમે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનના અભાવે આપણને ભૂગોળની બાબતો ફક્ત આકારદ્વારા બતાવવાની જરૂર પડે છે એ મુદ્દા વિદ્યાર્થી આગળ સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર છે; કારણ કે જ્યારે જ્યારે તેને ભૂગોળનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનું હોય છે ત્યારે ત્યારે તેને નકશામાં જે ચિહ્નો (આકાર) મૂક્યા છે તેની મદદથી તે હકીકત કલ્પવાની જરૂર પડે છે. ભૂગોળના વિષયમાં ડગલે ડગલે કલ્પનાશક્તિનો

ઉપયોગ કરવો પડે છે, તેથી જો તેનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન વિપુલ અને સચોટ હોય છે તો તે કદપનાદ્વારા તેનો આબેહુમ સ્પષ્ટ ખ્યાલ ઉપજાવી શકે છે. 'નદી'ના શબ્દ વર્ણન કરતાં તેના આકારથી વધારે સમજણ પડે છે અને તેના કરતાં તેના નમુનાથી અને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનથી તેનું જ્ઞાન સુસ્પષ્ટ થાય છે. આ કારણે લીધે બાળકનું 'આર લવ' બુગોળનું જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ અવલોકન-દ્વારા થવું જોઈએ કે તેની મદદથી આગળ ઉપર તે કદપનાની મદદથી દૂરના પ્રદેશની હકીકત સમજી શકે.

ધણી વખત બાળકને તેની આસપાસની સ્થિતિનું બરાબર અવલોકન કરાવ્યું હોતુ નથી, તેમજ નકશો શુ છે, તે કેવી રીતે થાય છે, તથા તેની કેમ જરૂર પડે છે—આ બાબત સમજાવ્યા સિવાય એકદમ નકશાનો ઉપ-યોગ કરવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થી કુદરતી રચના નિહાળતી વખતે જમીન ઊંચી નીચી તથા તેના જુદા જુદા આકારને જુએ છે; પણ તેનું કંઈ નકશામાં તેને માલમ પડતુ હોતુ નથી તેથી તે ગભરાય છે, કારણ કે નકશામાં જે ચિહ્નો બતાવવામાં આવ્યા હોય છે તે શા માટે ત્યાં મૂકનારા આવ્યા છે તેની સમજણ પ્રથમ તેને આપી હોતી નથી. જેની રીતે એટ, દ્વીપકલ્પ વગેરે બુગોળની સંજ્ઞાઓ ગીખવતી વખતે તેનું અવલોકન કર્યા પછી તેનો નમુનો કરી તેનો કેવો આકાર કાઢી શકાય તે બતાવવાની જરૂર છે, તેનીજ રીતે વિદ્યાર્થીની આસપાસની સ્થિતિનો નકશો સમજાવવા માટે પ્રથમ આપણે વર્ગના નકશાથી શરૂ કરીએ છીએ; પણ તેવો આર લ કરતાં પહેલાં તે સંબંધી કેટલાક પ્રાથમિક પાઠ આપવાની જરૂર છે, કે જેથી નકશાનો અર્થ તેઓ બરાબર સમજી શકે. નકશાનો અર્થ સમજાવના માટે પ્રથમ આકાર, સ્થિતિ, હિંચાઈ, તથા વસ્તુના કદની સમજણ આપવાની બાબ જરૂર છે કારણ કે આ બાબત ઉપર નકશાનો આધાર હોય છે.

અ આકાર—શિક્ષકે હાથમાં લખોડી લઈ ખૂંટવું કે આ શું છે ? છોકરાઓ કેહેશે કે તે 'લખોડી' છે. પછી પ્રશ્ન કરવો કે તેને આપણ કા. પા. મા કેવી રીતે બતાવીશું. વિદ્યાર્થી જવાબ ન આપે તો '.' આવુ ટપકું મૂકી તે બાબત સ્પષ્ટ કરવી. પછી પેન્સિલ, ત્રિકોણ, ચોપડી, મેજ બતાવી તે કેવી રીતે પાટીઆમાં કાઢી શકાય તે શીખવવું; તેને માટે — આવા આકાર કાઢી તે વસ્તુદર્શક ચિહ્ન છે એમ સમજાવવું. ચોપડી વગેરે વસ્તુઓ અને તેના ચિત્ર તથા સંજ્ઞાઓ વચ્ચે કેવો ફેર પડે છે, તે બાબત તેના મન ઉપર

કાવવાની જરૂર છે, કારણ કે ત્યાર પછી નકશામાં મૂકેલાં ચિહ્નો (આકારો) શું છે તે તેઓ સમજી શકશે.

ઘ. સ્થિતિ—હવે શિક્ષકે વસ્તુઓની જુદી જુદી સ્થિતિ કેવી થાય છે તે સીખવવું. 'મેજ' ઉપર ચોપડી મૂકી પૂછવું કે તે ક્યાં છે ? પછી તે નીચે મૂકી પૂછવું કે તે ક્યાં છે ? આ પ્રમાણે 'ઉપર' અને 'નીચે'ના ખ્યાલ સ્પષ્ટ કરવો. તેવીજ રીતે આ બીજા ક્યાં છે ? એ પ્રશ્ન પૂછી 'પાછળ' એ શબ્દ કઢાવવો અને તેવી રીતેજ 'આગળ'ની સમજણ પાડવી. આવી રીતે. 'આગળ', 'પાછળ' 'જમણું'; 'ડાબું' 'ઉપર' 'નીચે' જેવી સ્થિતિનો ખ્યાલ સ્પષ્ટ કરવો.

ઘ. દિશા—સૂર્ય કઈ બાજુએ ઉગે છે ? એમ પ્રશ્ન પૂછીને તે બાજુ જિગમણી કહેવાય છે એમ બાળક પાસે કઢાવવું. સૂર્ય આકાશમાં ચઢતાં ચઢતાં કયા સંનાર્ધ જાય છે ? જે બાજુએ તે આચમે છે તે કેવી કહેવાય ? આવી રીતે 'જિગમણી' યા 'પૂર્વ' તથા 'આચમણી' યા 'પશ્ચિમ' દિશા સમજાવ્યા પછી ડાબી અને જમણી બાજુના જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરી તેને 'ઉત્તર' તથા 'દક્ષિણ'નો ખ્યાલ આપવો. સૂર્યની ગતિનું અવલોકન કરાવી તેમજ હોડાચંદ્રનો ઉપયોગ તથા પવનની દિશા કઢાવી વિદ્યાર્થીનું દિશાનું જ્ઞાન ચોક્કસ કરવું.

ઘ. અંતર—અંતરના ખ્યાલ માટે વર્ગની લંબાઈ, પહોળાઈ જોવાઈ. વગેરે પુટપટીથી બાળક પાસે મપાવી તેનું અંતર તેમની પાસે કઢાવવું. તે ઉપરથી શાળાની આસપાસની સ્થિતિનું અંતર વિદ્યાર્થીઓ કહી શકશે. તેમની તે અટકળ જરાજર છે કે કેમ તેની ખાતરી માટે તેમની પાસે તે અંતર મપાવવું. તેવીજ રીતે બીજી વસ્તુઓનાં અંતરની અટકળ કરવાની તેમને ટેવ પાડવી. શાળાની પાસેના કોઇપણ ઝાડની જોવાઈ માપીને તેના પર કાપો કરી રાખવો કે જ્યારે અમુક મકાન કે જગાની કેટલી જોવાઈ છે તે કાઢતી વખતે તેનાથી તે કેટલા ઘણી છે તે કહી શકાય. આ પ્રમાણે માપલનો ખ્યાલ વિદ્યાર્થીને આપી શકાય.

એક વસ્તુને બીજી સાથે સરખાવીને તે તેનાથી કેટલા ગણી મોટી કે નાની છે એવા મનોપાત્ર કરાવીને વસ્તુના પરિમાણનો ખ્યાલ આપી શકશે.

આવી રીતે નકશામાં આવતી બાજતો પ્રથમ સમજાવ્યા પછી નકશો શું છે તે સીખવવું એક એ. વર્ગનો નકશો કાઢતી વખતે એક મુરકેથી ઉની

યશો. નો વર્ગની લંબાઈ ૩૬ ફુટ હોય તો તેવડી લીટી કંઈ કા. પા. પર કાઢી શકાય નહિ, તેથી હવે શું કરવું એ પ્રશ્ન વિદ્યાર્થીના મન આગળ ખડો થશે. આ પ્રસંગે 'પ્રમાણ' (સ્કેલ) શું છે તે શિક્ષકે સમજાવવું જોઈએ. નો એક ફુટને માટે આપણે ૧' લીટી દોરીએ તો કેટલી લાંબી લીટી આપણે દોરવી પડશે? વિદ્યાર્થીઓ જવાબ આપશે કે ૩૬', નો ૨ ફુટને માટે ૧' લંબાઈએ તો હવે કેટલી લાંબી લીટી દોરવી પડશે? જવાબ ૧૮'. નો ૪ ફુટને બદલે ૧' લંબાઈએ તો કેટલા ઇંચ લીટી દોરવી પડશે. જવાબ ૯'. આવી રીતે જુદા જુદા પ્રમાણ લઈ હવે આપણે કેટલી લાંબી લીટી દોરવી પડશે એમ વિદ્યાર્થીઓ કહી શકશે.

આ પ્રમાણે 'પ્રમાણ' સમજાવ્યા પછી શિક્ષકે વર્ગનો તેમજ નિશાળનો નકશો વિદ્યાર્થી પાસે કઢાવવો અને તેમાં આવતાં વસ્તુદર્શક ચિહ્નોની સમજણ પાડવી. તેવીજરીતે નિશાળમાંથી ગામમાં જવાના માર્ગ પણ નકશામાં બતાવવા. આવી રીતે શાળાની આસપાસની સ્થિતિનું અવલોકન કર્યા પછી તેમજ તેનો નકશો કાઢ્યાપછી શિક્ષકે વિદ્યાર્થીના ગામની ભૂગોળ શીખવવી. ગામની ભૂગોળ સારી રીતે શીખવાની ખાસ જરૂર છે; કારણ કે વિદ્યાર્થીના તેજા જ્ઞાન ઉપર આવેના પ્રદેશની ભૂગોળ સમજવાનો આધાર છે. કોઈ પણ દેશની ભૂગોળ શીખતી વખતે તેની કુદરતી રચના, આબોહવા, ખેતીની પેદાશ, તથા ઉદ્યોગો વગેરે જે અપરિચિત બાબત તેની સમજવાની હોય છે તે વિદ્યાર્થીને જે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનનો અનુભવ ગામની ભૂગોળમાં થયો હોય છે તેની મદદથી તે કહી શકે છે. આ કારણને લીધે શિક્ષકે બાળકને ગામમાં ફરવા લઈ જઈને તેની શેરીઓ, રસ્તા, ઉંચા મકાન, તથા જાણવા લાયક સ્થળ, ત્યાંની ખેતીની પેદાશ, તથા ઉદ્યોગો, પોષ્ટાલિક્સ, ચોરો, શાળા, તેમજ ત્યાંના કારીગર, તથા બહારથી જતો આવતો માલ, આવી સર્વ બાબતોનું પાકું જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનથી આપવું જોઈએ, કારણ કે તેના અનુભવ ઉપરથી વિદ્યાર્થીને અપરિચિત પ્રદેશની ભૂગોળની વિગત વિગત હકીકતો સમજવાની હોય છે.

કોઈપણ દેશની ભૂગોળ શીખવવાનો ક્રમ

(૧) સ્થળનું નામ અને તે ઉપરથી મળતી કંઈકે ઐતિહાસિક હકીકત. દા. મહેમંદાવાદની ભૂગોળ શીખવવાની હોય તો પ્રથમ તે ગામનું નામ શા ઉપર રચી પડ્યું છે વગેરે ઘોઠી ઐતિહાસિક બાબત વિદ્યાર્થીને કહેવાની જરૂર છે.

(૨) તેની હદ અને તેના વિસ્તારનો ખ્યાલ.

(૩) કુદરતી રચના, જમીનની ઉંચાઈ, નીચાઈ, સપાટ પ્રદેશ, નદી, સરોવર, ખીણ, રણ, કિનારો, પર્વતો, જમીનનું તળ, જંગલો વગેરે.

(૪) કુદરતી રચના ઉપર આબોહવાનો આધાર છે એટલે તે ઉપરથી ત્યાંની હવા ઠંડી, મુઠ્ઠી, કે ભેજવાળી છે તથા ત્યાં વરસાદ કેટલો પડે છે તે બાબત શીખવવી.

(૫) વનસ્પતિ. આબોહવા અને જમીન તળ ઉપર તેનો આધાર રહેલો છે.

અ ખેતીની પેદાશ. (બ) જંગલની પેદાશ.

(૬) પ્રાણી. અ પાણેલાં અને જંગલી

(૭) ઉદ્યોગો, વેપાર-એટલે-ત્યાં ચતી આવ્યાત તથા નિકાસ.

(૮) વેપારના માર્ગ, દરિયાઈ માર્ગ, રેલવે, સડકો, તથા નદીના વહેણ અને ફવાઈ માર્ગ.

(૯) લોકો, તેમની ખાસીયત, તેમની જાત, ધર્મ વગેરે હકીકત.

(૧૦) રાજ્યવ્યવસ્થા. અમલદારની માહિતી અને તેમનાં કર્તવ્ય.

(૧૧) મુખ્ય શહેર. અ ગ્રામીન. વ અર્વાચીન અથવા ઐતિહાસિક, તથા ઔદ્યોગિક, શહેર. વેપારનાં તથા યાત્રાનાં સ્થળ અને લક્ષ્મી ચાણી, આવી રીતે શહેરો શીખવતી વખતે પણ શિક્ષકે અમુક શહેર ત્યાં કેમ વસ્યું, વગેરે કારણો શોધી કાઢવાં જોઈ એ અને તે બાળકોને બરાબર સમજાવવાં જોઈએ.

બુગોળ શિક્ષણ માટે નીચે આપેલી મૂલ્યના ઉપર શિક્ષક-ર્મનું ધ્યાન ખેંચવામાં આવે છે.

(૧) આ વિષયનું શિક્ષણ આરંભમાં વર્ગ બહાર પર્યટન કરાવી કુદરતી રચનાના અવલોકનદ્વારા આપવું.

(૨) બુગોળની સંજ્ઞાઓ તેમજ પ્રાકૃતિક ફેરફારની સમજ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનથી આપવી.

(૩) વિદ્યાર્થીના રેહાણાની તેમજ તેની આસપાસની બુગોળ પાછી કરાવવી.

(૪) પૃથ્વીનો ગોળો, નમુના, ચિત્રો, આકૃતિ તેમજ જાદુઈ જ્ઞાનસ અને સ્ટીરીઓસ્કોપ તથા બને ત્યાં સીનેમાદ્વારા ભૌગોલિક બાબતનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન આપવું.

(૫) ગૃહીનો સમગ્ર ખ્યાલ આપી વિદ્યાર્થીના રહેઠાણની જગ્યાનું તેમાં શું સ્થાન છે તેનો ખ્યાલ તેને આપવો.

(૬) ઇતિહાસ જોડે ભૂગોળનો સંબંધ જોડવો જોઈએ. “ ઇતિહાસ એ દેશનો આત્મા છે અને ભૂગોળ એ તેનું શરીર છે ” એટલે કુદરતી રચના, આબોહવા અને સૃષ્ટિસૌંદર્ય પ્રમાણે પ્રજાનો સ્વભાવ અને તે ઉપરથી તેના ઇતિહાસનું સ્વરૂપ ધડાય છે. જ્યારે આવી રીતે ભૂગોળની સાથે ઇતિહાસનો ગાઢ સંબંધ છે ત્યારે ભૂગોળના સ્વજ વગેરે બાબત શીખવતી વખતે તેને લગતી ઐતિહાસિક હકીકત વિદ્યાર્થીને કહેવી જોઈએ; તેને કીધે તેને લગતા વિચાર સુસંબદ્ધ થવાથી તે જલદીથી યાદ રહી શકે છે.

(૭) આ વિષયનું નિરૂપણ હાલમાં કાર્યકારણની ભાવનાથી વધારે થાય છે. દા. પંજાબમાં ધર્મ કેમ વધારે થાય છે ? સંયુક્ત અને બંગાળામાં કેમ વરતી બહુ ગાદી છે ? ‘આ’ મહેસુર અને આમામમા કેમ થાય છે ? આમામમાં વરસાદ કેમ વધારે પડે છે ‘અને તિબેટમાં નહિ જોવા પડે છે ? આવી રીતે અનેક બાબતનો ખુલાસો જો કાર્યકારણથી કરવામાં આવે તો વિદ્યાર્થીઓ તે ઝટ સમજી શકે છે અને તેથી તે રહેલાઈથી યાદ રાખી શકે છે.

(૮) શિક્ષકે મુસાફરીનાં પુસ્તકો તેમજ છાપાંઓ વાંચી જ્ઞાનમાં વધારો કરવો, અને તે ઉપરથી જે કંઈ નવા જુની જાણવાની હોય તે વિદ્યાર્થીને કહેવી જોઈએ. ધરતીકંપ, વાવાઝોડ, રેલ વગેરે બનાવો જે થયા હોય અને તેની શું અસર ઉપજી હોય તે તરફ વિદ્યાર્થીઓનું ધ્યાન ખેંચવાથી આ વિષય રસિક થાય છે. ખાંતીસો શિક્ષક છાપામાંથી તેમજ માસિકમાંથી ઘણાં ઉપયોગી ચિત્ર એકઠાં કરી શકશે અને તે વડે ઘણી અરુપદ બાબત સ્પષ્ટ કરી શકશે.

(૯) શિક્ષકે કાં. પા. પરના નકશાના બોખામાં વેપારના માર્ગ, રાજકીય વિભાગ, કુદરતી રચના, આબોહવા, ખતીજ, ખેતીની પેદાશ વગેરેના જુદા જુદા નકશામાં તેને લગતી હકીકત શિક્ષકે પ્રથમ પૂરતી અને પછી વિદ્યાર્થીને તે પ્રમાણે તેના નકશામાં પૂરવા કહેવું. ભૂગોળની હકીકત ટૂંક સાંભળવા કરતાં આ પ્રમાણે આંખ અને હાથનો ઉપયોગ કરવાથી તેની છાપ સચોટ અને દઢ થાય છે. નકશાના બોખાનો બહોળા પ્રમાણમાં ઉપયોગ કરવાથી તે બાબત સારી રીતે યાદ રહે છે. એ શિક્ષકે લક્ષમાં રાખવું જોઈએ.

(૧૦) ઘણી વખત મુમાફરીના રૂપમાં ભૂગોળનો પાઠ લેવા જે સ્થળેથી મુમાફરી કરવાની હોય તે નકશામાં શોધાવી, આગળ જ્યાં જ્યાં જવાનું હોય તે સ્થળો પણ શોધાવી તેને લગતી હકીકત કહેવાથી બાળકોને તેમાં રસ પડે છે. વિદ્યાર્થીઓ પણ તે સંબંધી સારા જવાબ આપે છે. દા. અમદાવાદથી ભરૂચ આપણે જવું છે તો પ્રથમ અમદાવાદની હકીકત કહાવી, આપણે તે પછીનું સ્થળ શોધાવવું. વિદ્યાર્થી કહેશે કે 'મહેમદાવાદ' આવે છે. હવે તે નામ શા ઉપરથી પડ્યું, ત્યાં શું શું જોવા લાયક છે, તથા ત્યાં કઈ નદી આવી છે વગેરે પ્રશ્નદ્વારા હકીકત કહાવી આપણે કહેવું કે આશો હવે આપણે આગળ જઈએ. આરી રીને નડિઆદ, વડોદરા, ભરૂચ શહેરની જાણવા લાયક હકીકત કહેતા જવું અને નકશામાં તે સ્થળો પૂરતા જવું. આવી રીતનું શિક્ષણ વધારે રૂબરૂથી નીવડે છે.

(૧૧) પ્રાકૃતિક ભૂગોળ સાથે ઐતિહાસિક ભૂગોળનો સંબંધ જોડવો, કારણ કે કોઈ પણ દેશના ખનીજ તથા તેના વહેવારના માર્ગ ઉપર તેના ઉદ્યોગ અને તેની આબાદીનો આધાર રહે છે. જ્યાં કોલમા તથા લોહ પાસે પાસે નીકળે છે ત્યાં થોડા વખતમાં મોટા શહેરો આબાદ થયા છે તે સમજી શકાશે. ઓસ્ટ્રેલિઆમાં સોનું નીકળવાથી ત્યાં જલદીથી વસ્તી વધી પડી છે એ જાણીતી બાબત છે. દક્ષિણ આફ્રિકાના શહેરની જાણવાથી પણ તેવાજ કારણને લીધે છે. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં સારી ખેતી અને ખનીજને લીધે તેની દોલતમાં ઘણો વધારો થયો છે, એટલે ત્યાં નવાં નવાં શહેરો વસતાં જાય છે.

(૧૨) ખનીજ, ખેતીની પેદાશ તથા કારખાનામાં તૈયાર થએલા માવનું જ્ઞાન બનતા સુધી વસ્તુદ્વારા આપવું જોઈએ.

(૧૩) ઝીણી ઝીણી બાબત મૂકી દેવી, નામાવણિ ગોખાવવી નહિ, પણ જે શહેર કે સ્થળની હકીકત શિક્ષકે કહી હોય તેનું સંબંધપૂર્વક વર્ણન વિદ્યાર્થી પાસે પ્રશ્નગોપાત કરાવવું, કારણ કે તેથી તે બાબત તેને સારી રીતે યાદ રહે છે અને તેની બાબતમાં પણ સુધારે છે.

(૧૪) તાલુકાની ભૂગોળ શીખવતી વખતે તેમાં આપેલાં ચિહ્નની સમજણ શિક્ષકે પ્રથમ આપવી જોઈએ; તેમજ અમુક ગામ કેટલે અંતરે છે તે વિદ્યાર્થી પાસે કુટુંબીથી મપાવીને શોધી કઢાવવું. સપાટીદર્શક, હવાનું દગાણ બતાવનારા તથા ઠંડી, ગરમી અને વરસાદનું માપ બતાવનારા નકશાનો અર્થ ઉપજા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓ સમજતા હોવા જોઈએ.

(૧૫) પૃથ્વીની ભૂગોળ શીખવતી વખતે આબોહવાને અનુસરીને તેના જે ભુદા ભુદા પ્રદેશો પાડવામાં આવ્યા હોય છે તે ક્રમ સેવાથી કાર્યકારણનો સંબંધ વધારે સારી રીતે સમજાવી શકાય છે. દા. જે મોન્સુનના બધા દેશો એક પછી એક શીખવવામાં આવે તો તેમાં ચતી ખેતીની પેદાશ, ઉદ્યોગો, મનુષ્યસ્વભાવ વગેરે બાબત વિદ્યાર્થીઓ ઝટ સમજી શકે છે. પછી રણના બધા દેશો તેમજ શીત કટિબંધ વગેરે પ્રદેશોની ભૂગોળ શીખવવાથી કાર્ય કારણનો સંબંધ વધારે સહેલાઈથી જાણી શકાય છે.

(૧૬) ભૂગોળના વિષયમાં નાટ્યપ્રયોગ પણ ચર્ચા શકે છે. દા. ગુજરાતની ખેતીની પેદાશ શીખવતી હોય તો એક વિદ્યાર્થી કપાસની હકીકત બોલી જાય. જીન્ને મકાઈ; શીન્ને તમાકુ-ચોથો ઘઉં-એમ ભુદા ભુદા વિદ્યાર્થીઓ ભુદા ભુદા પાકનું વર્ણન કરે તો બાળકને તેમાં વધારે રસ પડે છે. શિક્ષકનામાં જે થોડી કવિત્વશક્તિ હોય અને જે આ બાબત કવિતાના રૂપમાં દર્શાવી શકે તો બાળકને તેમાં અવરય ધણો આનંદ પડશે, તેવીજ રીતે નદી, પર્વત વગેરે બાબતની હકીકતને નાટ્ય પ્રયોગો સ્વરૂપમાં સમજાવી શકાય છે.

ગુજરાતની પ્રાચીન સંસ્કૃતિ

યુરોપ અને હિંદીઓની પ્રાચીન સંસ્કૃતિ પ્રત્યેની ઉત્સાહ વૃત્તિની સરખામણી કરતાં તેમણે જણાવ્યું હતું કે યુરોપના લોકો પણ પોતાની પ્રાચીન સંસ્કૃતિના પૂજક છે. તે લોકોમાં પોતાની સંસ્કૃતિની પ્રગતિ માટે પણ સારો ઉત્સાહ છે, જ્યારે આપણામાં આપણી સંસ્કૃતિની પ્રગતિ માટે ઉત્સાહ નથી, તેમ તેના રક્ષણ માટે કાળજી પણ નથી. આપણે ત્યાં એક નવીન વર્ગ એવો ઘણો છે કે જેને નવામાંજ મોહ છે અને તેથી પચાસ વર્ષ પછી આપણો દેશ કેવો થશે તથા તેના આદર્શ, ધર્મ, આચારવિચાર કેવા થશે તે કહી શકાય એમ નથી. એ મોહ યવાનું કારણ એ છે કે આપણી પ્રવૃત્તિ વિચાર વિનાની છે. એટલું તો નક્કીજ છે કે જે પ્રજા પોતાની જીવનપ્રવૃત્તિનું નિરીક્ષણ નથી કરતી તેના વિકાસ પણ ચર્ચા શક્ય નથી. હાલના જમાનામાં ફેરફાર એટલી બધી ગતિથી ચાલે છે કે જે આપણે તે

● સાહિત્ય સભામાં તા. ૮-૧૧-૨૭ને રાજ પુરાતત્ત્વવાળા મુનિ શ્રી નિતિવિનયજીએ આપેલું બાણ.

ગતિ મુજબ આપણી સંસ્કૃતિના સંરક્ષણના સાધનો તરફ ધ્યાન નહિ આપીએ તો ભવિષ્યમાં આપણી ઘણી કંદેહી સ્થિતિ થવા સંભવ છે.

સંસ્કૃતિ બે પ્રકારની છે. એક બાહ્ય સંસ્કૃતિ અને બીજી આંતર સંસ્કૃતિ. સંપત્તિ, નમૃદ્ધિ, વૈભવ, મોજશોખ છત્યાદિનો બાહ્ય સંસ્કૃતિમાં સમાવેશ થઈ શકે છે. આંતર સંસ્કૃતિમાં આપણી ભાવના, આદર્શ તથા મહત્વાકાંક્ષા વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. આ બંને સંસ્કૃતિઓ એક બીજાને અવલંબીત રહે છે, એટલે જો પ્રજાની આંતર સંસ્કૃતિ ઉચ્ચ ના હોય તેની બાહ્ય સંસ્કૃતિ પણ ઉચ્ચ ના હોઈ શકે. આપણી સંસ્કૃતિમાં મૂળરૂપ ધર્મભાવના જ છે. તે ધર્મની ભાવના તથા ધર્મના વિચારથી જ પોષાઈ છે, એટલે સંસ્કૃતિની અસર, આંતર તત્ત્વ ઉપર અને આંતરની અસર બાહ્ય અંગ ઉપર થાય છે. જો આંતર સંસ્કૃતિ ઉચ્ચ ના હોય તો તેની બાહ્ય સંસ્કૃતિની વિભૂતિઓ પણ મોટી હોઈ શકતી નથી. એ વિભૂતિનાં તત્ત્વો મોટાં હોવાનો આધાર આંતર સંસ્કૃતિ ઉપર રહેલો છે અને તેવીજ રીતે બાહ્ય સંસ્કૃતિની અસર આંતર સંસ્કૃતિ ઉપર પણ થાય છે.

આપણા દેશની દરેક પ્રકારની સંસ્કૃતિના મૂળમાં ધર્મ ભાવના રહેલી છે. આપણી કોષપણ સંસ્કૃતિ એવી નથી કે જેના મૂળમાં ધર્મ ભાવના રહેલી ન હોય. “ધર્માર્દ્યશ્ચ કામશ્ચ” અર્થ અને કામ પણ ધર્મથી જ છે. ધર્મ વિનાના અર્થ અને કામ અનર્થ અને પાપરૂપ ગણાય છે. હવે આપણી બાહ્ય સંસ્કૃતિ લઈએ. તેમાં જુદી કળાઓનો સમાવેશ છે જેમ કે સાહિત્ય, સ્થાપત્ય, નૃત્ય, સંગીત વગેરે કળાઓ. આપણામાં પુરુષની ૭૨ અને સ્ત્રીની ૬૪ કળાઓ ગણાય છે અને તે બાહ્ય સંસ્કૃતિ ગણાય છે. પરંતુ એમાંની ઘણી ખરી નષ્ટ થયેલી છે. આપણી એ કળાના મૂળમાં પણ ધર્મ રહેલો છે.

હવે આપણે ગુજરાતની કળાના વિષય ઉપર આવીએ. તે માટે ગુજરાતના પ્રાચીન ઇતિહાસ તરફ નજર કરવી જોઈએ. ગુજરાતનો પુરાણ કાળનો ઇતિહાસ તો અંધારામાં છે પણ પાટલ્યના સમયથી કાંઈક વિગતો મળે છે. તે પહેલાંની વિગતો મળતી નથી. દક્ષિણીઓમાં જેવી રાષ્ટ્રભાવના અત્યારે પણ છે તેની આપણા ગુજરાતીઓમાં નથી તેનું કારણ ઇતિહાસની ઘટના છે. ત્યાંની નિકટની ઐતિહાસિક ઘટના શિવાજીના રાજ્યથી માંડીને તે પેલાઈના અંતની છે, જ્યારે આપણે ત્યાં ગુજરાતમાં એવી કાંઈ ઐતિહાસિક ઘટના નથી. લોકમાન્ય તિળક તથા આગરૂર જેવાઓના સમયમાં

સમયમાં દક્ષિણમાં એવી રાષ્ટ્રભાવના ફેલાવી છે. તેઓના વડવાઓએ દક્ષિણમાં ઐતિહાસિક બનાવો નજરોનજર જોએલા હતા. નાના ફુલની સેનો વાડો, યતવારનો વાડો, અંગ્રેજ એલચીઓ આવતા તે તથા મસલનો ચતી તે વગેરેનાં જે મકાનોથી રાષ્ટ્રભાવના જનૃત થાય છે તેવાં સાધન આપણે ત્યાં નથી. એ પ્રસંગોની ઉચ્ચ ભાવના હજી તેમની સમક્ષ તરવરે છે. આપણા યુવકોમાં આવી કાઈ પણ ભાવના નથી.

ગુજરાતમાં તો અસ્વાઉઠીનના સમયથીજ તેની અસ્મિતાનો અર્થ આવ્યો છે એટલે રાષ્ટ્રભાવના ઉઠી જાય તેમાં થી નવાઈ? ૬૦૦-૬૫૦ વર્ષના મુસ્લીમ કાળમાં હિંદુઓ દીલા પડી ગયા. તે વખતે પ્રજા ભુદી જ ભાવનાથી રહી હતી. તેને ઇતિહાસની સાથે તાદાત્મ્ય કેમ થાય? આ પ્રમાણે ગુજરાતના ઇતિહાસનો સૌથી નિકટનો કાળ તે પ્રમાણે છે. પાટણના પતન પછી આસપાસના હિંદુ રાજ્યો પણ નષ્ટ થયાં.

પાટણના સમયના પણ બે વિભાગ થાય છે:—એક ચાંવડાઓનો અને બીજા સોલંકીઓ તથા ચાલુક્યોનો. તેમાં ચાવડાઓના વંશની હકીકત જુજ છે, જ્યારે સોલંકીની ઠીક મળે છે. આ ઇતિહાસ તરફ આપણી બેદરકારી છે. દક્ષિણમાં તો શાહુ છત્રપતિથી તે પેશ્વાઈ સુધીના સમયના ૫૦ થી ૬૦ દળર કાળનો એકત્ર કરવામાં આવ્યા છે. આપણે ત્યાં પાટણની રાજધાની પડ્યા પછી તેની આસપાસનાં હિંદુ રાજ્યોને તેની સાથે જોડી કરી સંબંધજ નથી એવું થયું, પણ દક્ષિણમાં તો બીજાં રાજ્યોને કાલ્દાપુરની સાથેનો સંબંધ રહ્યો હતો. પેશ્વાની અપહ્રિતિ આપણાથી કેમ સદન થાય, એવી દક્ષિણીઓમાં હજી પણ ભાવના છે. મિ. કનૈયાલાલ મુનશીએ પાટણની વાર્તાઓ લખી તેથી પટણીઓ કેવા હતા તથા પ્રજાને ઉત્કર્ષ કેવો હતો વગેરે જણાય છે છતાં આપણે આપણાં જુનાં સ્મરણ-ચિહ્નો સાચવ્યાં નથી. આપણી પાસે વધારે ઉત્કર્ષકાળ તે પાટણના રાજ્યનો છે. હજીપણ આપણે પાટણની ઘણી વસ્તુઓથી અપરિચિત છીએ. આજે આપણે ગુજરાતની અને મહારાષ્ટ્રની પ્રજાની રાષ્ટ્રીય જનૃતિમાં મોટો ફેરફાર જોઈએ છીએ. ગુજરાતમાં મહારાષ્ટ્ર જેવી ઉત્પાદની ભાવના જણાતી નથી તેનું કારણ આપણા ઇતિહાસ વિષેનાં જ્ઞાનનો અભાવ છે. ત્યાંની પ્રજા મહારાજા શિવાજીના ઇતિહાસ સાથે નિકટનો સંબંધ ધરાવે છે.

દક્ષિણની કોલેજમાં બાળના દરેક વિદ્યાર્થીઓ તેમના દેશનો ઇતિહાસ સારી રીતે જાણે છે અને તેઓ અર્ધા જુનાં સ્થાનો જોતા જોતા જાય છે, તેમજ તેનો પુનરુદ્ધાર કરવાના પ્રયત્ન કરે છે. ઇતિહાસ પ્રજામાં તાજે રહે એવી

જે ભાવના લોકમાન્ય તિલકે તાજી કરી છે એ ત્યાં પ્રતિદિન વધતીજ જાય છે. હાલમાં ત્યાંના કવિઓ પવાડા પશુ જુની પદ્ધતિ મુજબ જ બનાવે છે અને તે સાંભળી એક વારતો આપણામાં જરૂર સૌર્ય હોય. ગણેશ મેળાની તથા એવી બીજી પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા પશુ ત્યાં પ્રજાનું ધ્યાન પ્રાચીન ઇતિહાસ તરફ વધારે ખેંચાય છે. આ દિશામાં બધા પક્ષો એકત્ર મળીને કાર્ય કરે છે. તે માટે ત્યાં હાલમાં બે મંડળો છે. એક 'ભાંડારકર રીસર્ચ ઇન્સ્ટીટ્યુટ' અને બીજું 'ભારત ઇતિહાસ સંશોધન મંડળ' છે. પહેલા મંડળમાં શ્રી. મા. તિલક પહેલા દાખલ થયા હતા, અને તેમણે પ્રજામાં તે દિશા પ્રત્યે ભાવના ખીલવી હતી. ત્યાં વિદ્યામ બાગની જગા છે જ્યાં પ્રથમ પેશ્વાઈની ન્યાયની અદાલત બેસતી, પશુ પછીથી અંગ્રેજી અમલમાં ત્યાં શાળા વગેરે થયા બાદ તે મકાન બીજા કામમાં લેવાને સરકારને ઈરાદો હતો પશુ બધા દક્ષિણીઓએ મળીને તે ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ મકાન એમને હસ્તક રહેવા કેવા સરકારને વિનંતિ કરી છે.

આ દિશામાં આપણી જરા પશુ જાગૃતિ નથી. આણુ જે આપણા ગુજરાતનું એક ગૌરવ લઈ રહ્યા છે અને જ્યાંથી આપણને આપણી સંસ્કૃતિનું જ્ઞાન મળી શકે તેમ છે તે પ્રત્યે પશુ આપણે બેદરકાર છીએ. ત્યાં ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ અચળેશ્વર મહાદેવનું સ્થાન અને તેની પાસે મંદાગિ કુંડ છે તે અત્યારે ઘણી દુર્દશા ભોગવે છે.

પાટણ પહેલાં ગુજરાતની સંસ્કૃતિનું મૂળ સ્થાન આણુ અને તેની આસપાસ પચાસ પચાસ માઈલ ફરતો પ્રદેશ છે. આપણી હાલની સંસ્કૃતિનાં મૂળ આપણે આણુ આગળથી ખોળી શકીએ. આણુ ઉપર અચળેશ્વર મહાદેવનું મોટું ધામ છે. છતાં તેની અત્યારે કેવી દશા છે? સાં લોકો જાજર જાય છે અને તે તદ્દન બિરમાર હાલતમાં માલમ પડે છે. મંદાગિ કુંડની દશા પશુ એવી છે. આ કુંડનું માહાત્મ્ય એવું હતું કે ક્ષત્રિય રાજાઓ તેની આસપાસ મરણ પ્રવ્રજતા. હજુ પશુ ઘણા પ્રાચીન રાજાઓના ત્યાં પાગોથા છે. જૈનોની ભવના પહેલાં વિશાળ હતી પશુ તે હવે તેવી રહી નથી. અચળેશ્વરના તેમના દહેરામાં કેવો ચક્રચક્રાટ છે છતાં પાસેના મહાદેવમાં તો માખીઓ બહુબળે છે? આપણુ ગુજરાતીઓ હજારો અને લાખો રૂપીઆ ખર્ચે છે પશુ આ દિશામાં કાર્ય કરવાનું કોઈને સુઝતું નથી.

ચંદ્રાવતી નગરી—ગુજરાતના રાજા ભોળા બીમદેવના સમયમાં આણુથી ત્રણેક માઈલ દુરની ચંદ્રાવતી નગરીમાં ધારાવર્ષ કરીને રાજા હતો. તે મહા પરાક્રમી હતો. તેની મૂર્તિના હાલના બે કડકા અચળેશ્વરના કુંડ

પાસે પડેલા છે. એ રાગ એવો જન્મર બાણીવળી હતો કે તેણે એકજ બાણીથી ત્રણ પાડાઓને આરપાર વીંધી નાંખ્યા હતા. હાલ તેની મૂર્તિ પાસે પથ્થરના ત્રણ પાડાઓ કરીને મૂક્યા છે. આણુ પર્વત શિરોહીના રાગના તાબામાં છે. એ રાગએ ટેવર નામના એક સાહેબની યાદમાં લાએક રૂપિયા ખર્ચાને તળાવ બંધાવ્યું છે, પણ અચળેશ્વર મહાદેવની બાબત તેમને સ્મરતી નથી. પ્રગ્ભને પણ સંસ્કૃતિનું જ્ઞાન નથી. ગુજરાતમાં પણ ધનિકો તો ઘણા છે પણ તેઓને ગુજરાતની પ્રાચીન અસ્મિતા માટે અભિમાન નથી. વડોદરાના સયાજીરાવ મોટા રાગ કહેવાય છે, છતાં સિદ્ધપુરમાં રૂદ્રમાળનાં અવશેષને તેમણે સુરક્ષિત કર્યા નથી. ચંદ્રાવતી મોટું શહેર હતું અને તેનો કિલ્લો આબાદ હતો ત્યાં સુધી વિદેશીઓના હુમલા ગુજરાતમાં થઈ શકતા નહિ કેમકે એ ગુજરાતમાં પેસવાના દરવાજા રૂપ હતું. એ જ્યારે પડ્યું ત્યારે ગુજરાતના દરવાજા ખુલ્લા થયા. પુસ્તકો પરથી જણાય છે કે ચંદ્રાવતીમાં સેંકડો જૈન તથા શૈવ મંદિરો હતાં. કર્નાલ ટોડે જ્યારે એ નગરીની મુલાકાત લીધી ત્યારે પણ ત્યાં ૨૦ મંદિરો તો સારી સ્થિતિમાં જોવામાં આવ્યા હતાં અને તેના થોડાક ફાટા પણ પુસ્તકમાં તેણે આપેલા છે. ગયે વર્ષે હું તથા પ્રોફે. મલ્હાકાની ચંદ્રાવતીનું ખંડેર જોવા ગયા હતા. હાલ ત્યાં એક મંદિર નથી પણ એક પથ્થર ઉપર ચાંલત્રો ઉભો છે તે માત્ર ચંદ્રાવતીનો અવશેષ છે. એ જા્ય એટલે ચંદ્રાવતીનો પત્તો નહિ મળે.

ધૂરોપમાં આ પ્રમાણે નથી. જો ત્યાંના લોક જાણે કે અમુક પથરાનો અમુક મહાન રાગએ સ્પર્ધ કર્યો હતો તો તેઓ તેના સંરક્ષણ માટે ગમે તેવા ભોગ આપવા તૈયાર થાય છે. હાલમાં તો રૂદ્રમહાલયનો એક પથરો પણ આપણને પ્રાણ કરતાં વધારે વહાણો હોવો જોઈએ.

સ્થાપત્ય પછી હવે આપણે ચિત્રકળાની વાત કરીએ. આપણી ચિત્ર કળા તો નષ્ટ જ થઈ ગઈ છે. આપણે તે દિશામાં ટેટલો વિકાસ કર્યો હતો તે જાણવાનાં કંઈ સાધનો પણ નથી. જ્યારે આપણા સ્થાપત્યના નમુનાઓ આવા સુંદર છે ત્યારે ચિત્રકળા પણ એવીજ હોવી જોઈએ. મળી આવતા ટેટલાક સાદિલ ઉપરથી આપણને એટલું સ્પષ્ટ રીતે જણાય છે કે આપણી ચિત્રકળા પણ કાંઈક એર હતી. પહેલાંની ચિત્રકળા તો વિનાશ પામી છે. મંદિરો ઉપરથી જણાય છે કે કુમારપાળે કુમારવિહાર પાટણમાં બંધાવ્યું હતું. તેનાં ચિત્રોના વર્ણન ઉપર એક કાવ્ય મંદાકાન્તામાં કરેલું હતું. વળી એક રાગને અડેક ચિત્રના લાખ લાખ રૂપિયા આપ્યાનો ઉલ્લેખ

પણુ છે. પાટણની પડતીની સાથે તે કળાનો નાશ થયો છે. આણુ અને મોઢેરાનાં મંદિરોમાં પણ કોતરકામ અમૂલ્ય છે. દીલગીરી એ છે કે પાટણની રાજસત્તાના મયનો એકે સિક્કો મળી આવ્યો નથી; જો કે તે પહેલા વલ્લભીપુરના મળે છે.

કળાના પ્રેમ સિવાય આવાં મુંદર મંદિરો તૈયાર જ કેમ થઈ શકે ? અંતમાં તેમણે જણાવ્યું કે આપણી મંસ્કૃતિમાં મંગીત, સાહિત્ય તથા એવી બીજી ઘણી બાબતનો સમાવેશ થઈ જાય છે અને હજી પણ જો આપણે અજ્ઞાન રહીશું તો ભવિષ્યમાં કેવો પ્રમંથ આવશે તે કહેવું મુશ્કેલ છે. જે પ્રજામાં પૂર્વજો મોટે અભિમાન ઉત્પન્ન થાય નહિ તે સંસ્કૃતિના સંરક્ષણની ભાવના કેવી રીતે ખીલવી શકે ? બાદ તેમણે સાક્ષરો તથા વિદ્વાનોને આ દિશામાં કાર્ય કરવાની ભલામણ કરી હતી. છેવટે ચંદ્રાવતીના એક કોતરણીવાળા પડતાં પડતાં છેલ્લા સ્તંભનો ફોટો બતાવ્યો હતો.

ચોખ્ખા પદ્ધતિ

(અનુસંધાન પૃ. ૩૬૮થી)

બાળકની પસંદગી ઘણે ભાગે એ બાબતને અવલંબીને હોય છે.

(૧) તેના સંજોગોને માફક આવે તે બાબતો તે પસંદ કરે છે.

(૨) તેની સ્થિતિ સુધારવા જે બાબત તેને મદદ કરતાં થઈ પડે તે બાબત તે પસંદ કરે છે.

બાળક કેળવાય છે એટલે ભવિષ્યના જીવન માટે તે તૈયાર થાય છે. તેના અનુભવ પર ધીમે ધીમે નવીન અનુભવના પડ આવવાથી તે મોટા માણસની સ્થિતિએ આવી રહે છે. આપણે ઘણી વખતે બાળકના અનુભવો ધ્યાનમાં ન લેતાં મોટા માણસની માફક તેની સાથે કામ કરીએ છીએ.

બાળક

માણસ

બાળક અને માણસ એ બે વચ્ચે મોટા ગાળો છે. તે ગાળો ધીમે ધીમે અને ક્રમે ક્રમે વિકાસ કરવાથીજ પુરાશે. આપણાથી એકદમ દૂરકો મારી ચકાશે નહિ. એ ગાળો પુરવા માટે તે કેવી રીતે ચીખે છે તે અણ-વાની જરૂર છે.

(૪) બાળક કેવી રીતે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે

વૈદને જેમ માણસના શરીરની રચના કેવા પ્રકારની છે તે જાણવાની જરૂર છે તેમજ શિક્ષકે બાળકના માનસિક વ્યાપારો જાણવાની જરૂર છે. પાઠ્યાત્મ માનસશાસ્ત્રીઓએ સંપૂર્ણ શોધખોળ કરી બાળકના સર્વ માનસિક વ્યાપારો કેવી રીતે થાય છે તેના નિયમો શોધી કાઢ્યા છે. શીખવું એટલે શું, બાળકો કેવી રીતે શીખે છે, શિક્ષણ સહેલું તથા ગિરસ્થાયી રીતે કરી શકાય, વગેરે બાબતો વિષે તેમણે ઘણું સંશોધન કર્યું છે. આ નિયમો જાણવાથી આપણા કાર્યમાં સરળતા થવાનો વિશેષ સંભવ છે.

તે વ્યાપારોના નિયમો ત્રણ છે.

(૧) તત્પરતાનો નિયમ. (The Law of Readiness). મગજ એ શરીરનું વિદ્યુતગૃહ છે. તેની સાથે ફેટલાંક તારનાં દોરડાં જોડાએલાં છે. તેને આપણે જ્ઞાનતંતુ કહીએ છીએ. તેમાંના ફેટલાક હંમેશાં સંદેશો લઈ જવા તૈયાર હોય છે, ફેટલાક મંદ હોય છે. મંદ તંતુઓને પ્રોત્સાહન મળે તોજ તે સંદેશો લઈ જવા તત્પર થાય છે. બાળકને અમુક બાબતમાં રસ ઉત્પન્ન થાય છે, એટલે તેની ઇચ્છિતા અમ્મ લાગમાં જે ચળવળ ઉત્પન્ન થાય છે તેને સ્ફુરણ કહે છે. એ સ્ફુરણ મગજને પહોંચ્યાડવા ફેટલાક તંતુઓ તૈયાર હોય છે. તેઓ મગજમાં આ સંદેશો લઈ જાય છે એટલે પ્રતિસ્ફુરણ થાય છે. તંતુસમૂહનો જે લાગ પ્રતિક્રિયા કરવાને તૈયાર હોય છે એટલે તે જ્ઞાન મેળવવા તત્પર છે એમ કહી શકાય. મનની આવી તત્પર સ્થિતિને તત્પરતા કહે છે.

૨. મહાવરણનો નિયમ. The Law of Exercises. જે સ્ફુરણ અને પ્રતિસ્ફુરણ બાળકને આનંદ આપનાર થાય તો એ ક્રિયા ફેટલીકવાર આદ્યા કરે છે અને એમ કરવાથી તંતુસંબંધ મજબુત થાય છે. કોઈ પણ બાબતના વારંવારના મહાવરણથી બાળક વધારે શીખી શકે છે તેથી જ્ઞાન મેળવવાની એજ ઉત્તમ રીત છે. ફક્ત બોધદ્વારા બાળક બરાબર શીખતું નથી. જે બાબતનો તે પોતે વારંવાર વિચાર કરે છે તે તેના હૃદયમાં સચોટ રીતે ઓટી રહે છે.

૩. ફલોત્પાદક કે અસરનો નિયમ. The Law of Effect. જે સ્ફુરણ અને પ્રતિસ્ફુરણથી બાળકને આનંદ યા મંતોષ થાય છે, તેનો વ્યાપાર વારંવાર થવા કરે છે, અને એમ કરવાથી તે જ્ઞાનતંતુ મજબુત થાય છે. જો તે વ્યાપાર વારંવાર ન થાય તો તે સંબંધ નિર્બળ થઈ જાય છે. આ

ઉપરથી જણાશે કે શાળાનું કામ એવું હોવું જોઈએ કે જેથી બાળકની રસિકતા પોષાય અને આનંદ મારફતેજ તેને ઉત્તમ શિક્ષણ આપી શકાય.

ઉપરના નિયમ ઉપરથી આપણે સમજી શકીશું કે બાળક કેવી રીતે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે. આપણે ઘણી વખતે કહીએ છીએ કે છોકરાં અમુક શીખે છે પણ તે પ્રમાણે હોતું નથી. તેઓ આપણા ધારના કરતાં ખીલુનુંજ કંઈ શીખે છે. આ બાળન બરાબર સમજવા માટે ઉપરના ત્રણ નિયમો યોગ્ય રીતે મનમાં ટસાવવાની જરૂર છે. ધારો કે કોઈ છોકરો ગણિતમાં કાચો માલમ પડે છે. શિક્ષક તેને શુણાકારના કે ભાગાકારના અમુક દાખલા ગણવા કહે છે. તેને માટે તેનામાં કંઈ ઉત્સાહ હોતો નથી; કારણકે તેમાં તેને રસ પડતો નથી. શિક્ષકે તેનો આંતર ઉત્તેજક કે જે તેને તે કાર્યમાં મદદ કરતાં થઈ પડે છે તેને ઉશ્કેર્યો નથી. ખરી રીતે તેના મનમાં રમત મસ્તી વગેરેના વલણો જગૃત થશે અને આપણે દાખલો ગણવા માટે તેના મનમાં કંઈ પણ પ્રકારનો વ્યાપાર ઉત્પન્ન થશે નહિ, કારણકે આમાં શિક્ષકે તે ઉપરના ત્રણ નિયમોનો જાગ ક્યો છે. બાળક કંઈક જુદું શીખે છે. તે ચોરી કરતાં કે છેતરતાં શીખે છે; પણ ભાગાકાર તો નહિજ.

પણ એને બદલે શિક્ષકે દિવાળીના તહેવારની રસિક વાર્તા બાળકો સમક્ષ કહી હોય અને તે શુભ પ્રસંગે શાળા શણગારવા બાળકોને દોષો હોય તો તેમાંથી ઉત્તમ ઢૂળ પ્રાપ્ત થશે. તેને લીધે ઘણા પ્રમેયો હુપારથત થશે. દા. શાળાના ઓરડાને ચારે બાજુએ થઈ રહે તેટલી કેટલાક પુટ સાંકળ જોઈશે? ૧૮"×૨૪"ના કાગળમાંથી એક ઇંચ પહોળા કેટલી પુટી મળી આવશે? અમુક પુટ લાખી સાંકળી માટે કેટલી પુટીઓ જોઈશે?

એક કાગળમાંથી કેટલા ફૂટ લાંબી સાંકળ થશે? આખી શાળા માટે સાંકળી પુરી પાડવા કેટલા કાગળો જોઈશે? એક કાગળનું શું પડે છે? બધા મળીને કેટલા પૈસા થશે? દરેકને ભાગે શું શું આવશે? વગેરે દાખલાઓ તેઓ આનંદથી અને સહેલાઈથી કરી શકશે. કાગળ ખરીદી શણગારવાનું કાર્ય તેઓ શરૂ કરશે અને જેમ જેમ પ્રમેયો ઉત્પન્ન થશે તેમ તેમ તેનો ફક્તો લાવવા પોતાના અનુભવનો તેમજ ખીલનના અનુભવોનો ઉપયોગ કરવામાં આવશે. કામ કરતાં કરતાં શીખવું એ ઉત્તમ શિક્ષણ છે. આમાં બધુંજ અને ગણુંજ બંને સમાવેલાં છે.

ઉપરના દાખલામાં શિક્ષકે શીખવવાના ત્રણ નિયમોનો ઉપયોગ કર્યો છે. બાળકોનાં મન ઉત્તેજિત કરી તેમનામાં રસ ઉત્પન્ન કર્યો, છે, અને

બાળકોએ સંતોષ અને આનંદથી કાર્ય આરંભ્યું છે અને તેને પુરું કર્યું છે. બાળ કુદરતી નિયમ છે. આપણે શું તે પ્રમાણે શીખવીએ છીએ ?

(૫) યોજના.

યોજનામાં ચાર મૂળભૂત બાબતોનો સમાવેશ થાય છે.

(૧) હેતુપૂર્વકનું કાર્ય.

કંઈ સાંલગવું તે શિક્ષણ નથી તેમજ બોલ બોલકરવું તે શીખવવું નથી. બાળકો કંઈ જડ વાસણ નથી કે તેમનામાં જ્ઞાન ઠાંસી ઠાંસીને ભરવું જોઈએ. બાળક ચપળ છે અને આપણે તેમને હંમેશાં ચપળ રાખવાનાં છે. એ માટે આપણે બે કાર્યો કરવાની જરૂર છે.

(૧) બાળકોને સ્વતંત્ર રીતે વિચાર કરતાં કરવાં.

(૨) તેઓને પોતાની મેળે કાર્ય કરવાની ટેવ પાડવી.

આપણે હંમેશાં ધ્યાનમાં રાખવું કે કેળવણીની સફળતા માત્ર સ્વાશ્રય પરજ છે. બાળકો માટે જરૂરની વાત એ છે કે તેઓએ કંઈ કાર્ય કરવું જોઈએ. બધાં કાર્યો કેળવણીની દૃષ્ટિએ સરખાં ઉપયોગી હોતાં નથી. જે કાર્યો વધારે ઉપયોગી હોય છે તે શિક્ષકે પસંદ કરવાં, પણ જરૂરની વાત એ છે કે વિદ્યાર્થીઓ પોતે તે કાર્યો પસંદ કરે એવી પરિસ્થિતિ શિક્ષકે કુનેદદારા ઇત્યાદિ કરવી જોઈએ. કોઈ પણ કાર્ય કરતા પહેલાં “ ઇચ્છા-યા-હેતુ ”ની જરૂર પડે છે. કાંઈ કાર્ય પણ છાકરા તથા છાડીઓની જે ઇચ્છા હોય તો સહેલાઈથી તેઓ કરે છે. “ મન હોય તો માળવે જવાય ” એ કહેવતને આધારે કોઈપણ કાર્યમાં મનની-ઇચ્છાની જરૂર છે. હેતુપૂર્વકના આરંભેલા કાર્યથી ત્રણ લાભ થાય છે.

(૧) તે કાર્ય જલદી થાય છે.

(૨) તે ચોક્કસ થાય છે.

(૩) તેની અસર ચિરસ્થાયી રહે છે.

હેતુપૂર્વક કાર્યમાં ઉપર ખતાવેલા જ્ઞાનના ત્રણે નિયમોનો બરાબર ઉપયોગ થાય છે. અદિ બીજી એક વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની એ છે કે તે કાર્ય બાળકના નિત્યજીવનને બંધ બેસતું હોવું જોઈએ. જે તેમ ન હોય તો તે કંઈ ફળદાયી થતું નથી. અત્રે વેપારીઓ આવ્યા નથી, કારણ કે તેમને આ વિષયમાં રસ પડતો નથી; વળી આ વાત તેમના જીવન સાથે સંબંધ ધરાવતી નથી.

(૨) યોજના મહત્તી.

શાળાના કાર્યની વ્યવસ્થા એવી રીતે કરવી કે બાળકોને તે કાર્ય રસ ઉત્પન્ન થાય. જ્યારે બાળકમાં રસ ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે અમુક કા કરવા તેમની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે, એ યોજનાનું પ્રથમ પગથીઈ છે. બીજું પગથીઈ તે કાર્ય બરાબર સફળ થાય તેની યોજના-રચના કરવી છે. આ સ્વાભાવિક ક્રમ છે જેકુલ પે તા ૧૧ કાર્યની યોજના પ્રથમ કરે છે આવી રીતે ઘણા શિક્ષકો બરાબર કામ કરી શકતા નથી. તેઓ કાં યોજના ઘડ્યા વગર કાર્ય કરવામાં ઝપવાવે છે, યાતો પોતે યોજના બનાવી બાળકોને તે પ્રમાણે કામ કરવાનું કહે છે.

ધારોકે એથા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ એક પ્રમેય ઉત્પન્ન થયે છે. તે એ છે કે આપણો કાગળ આપણા મિત્રને ટપાલ મારફતે કે રીતે પહોંચતો દશે ? શિક્ષક બધું જાતેજ કહી દેતો પાઠ તો રસિક થશે, પણ જો જ્ઞાન વિદ્યાર્થીને મળતો તે પુરતું તેમજ ચિરસ્થાયી દશે નહિ. તે કર તેઓ જાતે તપાસ કરે, પોષ્ટઓફિસમાં જાય, ત્યાંની રચના જુએ, પો' મારતરને પૂછે, પોને યોજના ઘડી તે યોજના પ્રમાણે કાર્ય કરી જુએ તો ધણુંજ વધારે અને પાકું જ્ઞાન તેને જરૂર મળશે. વળી એક પ્રમેયમાં ધણુંજ પ્રમેયો ઉત્પન્ન થશે. તેમનો તોડ લાવવા ધણી ધણી તપાસ તે કરવી પડશે તેને ધણા પ્રકારનું જ્ઞાન આવી રીતે મળશે, અને તેમના ર અનુભવો સંકળાએલાં રહેશે યોજના ઘડવામાં શિક્ષકે બાળકોને મદદર થવાની જરૂર છે. એજ પ્રમાણે પતંગની યોજના થઈ શકશે.

(૩) યોજના અમલમાં મૂકવી.

ધોરી યોજના અમલમાં મૂકવી એ યોજનાનું પાયારૂપ ત્રીજું પગથીઈ છે. આ યોજનાનો ધણેજ અગત્યનો ભાગ છે. ધણા શિક્ષક બાળકમાં હેતુ પ્રેરે છે, યોજના ઘડાવે છે, અને રસપ્રવાહ કાયમ ન રા' શકવાથી યોજનાનો પુરેપુરો અમલ થતો નથી. એનું પરિણામ એ છે કે સંતોષકારક શિક્ષણ તેને મળતું નથી. આ ભાગમાં શિક્ષકે પહે અને ચપજતા રાખવાની ધણીજ જરૂર છે. જુદા જુદા છોકરાને જુદા જુદા કાર્યની દેખરેખ રાખવાનું મોપતું જોઈએ, શિક્ષકે ધોરૂં બોલવું પણ કે તેને વધારે કરવાનું છે, યોજના માટે નમુના બનાવવા પડશે, સૂચનાં રોધી કાઢવી પડશે, પુસ્તકો તપાસવા પડશે, ગણિતના વ્યવહારિક પ્રશ્નો

હિંદ કરવો પડશે, લેખનની અગત્ય પડશે. બાળકો જેમ વધારે અપજા થશે તેમ વધારે જ્ઞાન તેઓ પ્રાપ્ત કરી શકશે.

ધારો કે ત્રીજા ધોરણના છોકરા દુકાનની યોજના કરવા ધારે છે. તેઓને એવી રીતે દોરી શકાશે કે જુદા જુદા કાર્ય માટે તેમની જુદી સમિતિઓ નીખી શકશે; શિક્ષક જરૂર પડે ત્યાં તેમને સૂચના આપી શકશે, દરેક શિષ્ય કામમાં યુ થાએલો રહે એમ તેણે ખાસ લેક્ષમા રાખવું જોઈએ.

(૪) યોજનાના કામની તપાસ-પરિણામની તપાસ.

પેતે કરેલા કાર્યના પરિણામની તપાસ કરતાં શીખવવું એ કેળવણીની દૃષ્ટિએ ધણીજ લાભદાયક બાબત છે. એમ કરવાથી ત્રેણ લાભ થાય છે.

(૧) જે જે બાબતો શીખી ગયા હોય છે તે તાજ થાય છે.

(૨) ઉત્તમ ટેવો દઢ થાય છે.

(૩) થએલી ભૂલો જોઈ બીજા વખતે એવી ભૂલો ન કરતા વધારે સાફ કાર્ય તે કરી શકે છે.

ત્રીજા ધોરણના છોકરા દુકાનની યોજના પુરી કર્યા પછી નીચે પ્રમાણ પ્રશ્નો પૂછી પોતાના કરેલા કાર્યની તપાસ કરી શકશે. દુકાનની યોજના મારફતે અમે શું શું શીખ્યા? અમે મારી રીતે અને જોઈએ તેટલું શીખ્યા છીએ? કઈ કઈ જગ્યાએ અમે કાચા જણાયા? અમે કઈ કઈ ભૂલો કરી? અમે ખરાબર હિમાન રાખી શક્યા? વગેરે બાબતોની તપાસ કરવાથી તેમને ધણીજ લાભ થશે.

આ ઉપરથી જણાશે, કે પ્રમેય-મંદા-યોજના ધડવી, યોજનાને અમલમાં મૂકવી અને પરિણામની તપાસ કરી એ યોજનાના મૂળ મિદ્દાતો છે. એ સિદ્ધાંતો માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ અને નિન્યજીવનના ધોરણે ધડાયા છે. એમાં બાળકોને સર્વ રીતે સ્વતંત્ર રાખી પોતાની મેળે વિચાર કરવાની તક અપાય છે. યોગ્ય શિક્ષણ તો તેજ ગણી શકાશે કે જેની મારફતે બાળકની કામ કરવાની વૃત્તિને પ્રોત્સાહન મળે અને પોતે પોતાપર વિશ્વાસ ગળી સ્વાશ્રયી બને. "Most effective teaching is self-teaching." "આત્મ-કેળવણી એ વધારે કાર્યમાધક શિક્ષણ છે."

સંસાર વ્યવહારમાં અનેક પ્રકારની વ્યવસ્થા આપણે જોઈએ છીએ. તેમાં કયા ક્રમે યા કેવી રીતે કાર્ય થાય છે તે ધ્યાનમાં લેવાની જરૂર છે. કયામ વાવવો એ જોડુતની યોજના છે. તેના જીવન સાથે તેનો સંબંધ છે.

કપાસ વાવવો એ તેનો પ્રમેય છે. તે કાર્ય કરવા દરાવ કરે છે. પછી કેવી રીતે વાવવો, ક્યાંથી બી મંગાવવાં, ક્યાં ક્યાં સાધનો જોઈશું વગેરે બાબતની યોજના તે મનમાં ઘડી કાઢે છે. ત્યારબાદ તે પોતાનું કાર્ય આરંભે છે. રોજ રોજ નવી નવી અડચણો-પ્રમેયો ઉત્પન્ન થાય છે. તે ખસેડતાં નવો નવો અનુભવ થાય છે. છેવટે કપાસ પાક્યા પછી જુએ છે કે તે બરાબર થયો છે કે નહિ, એવી રીતે પરીક્ષા કરે છે. વ્યવહારમાં સર્વત્ર આજ પદ્ધતિ જોવામાં આવે છે. આ સ્વાભાવિક પદ્ધતિ છે અને તે માનસિક વ્યાપારને તો અનુકૂળ છે. હાલમાં શાળામાં આ ક્રમ પ્રમાણે શિક્ષણ મળતું નથી. તેમાં સ્વાભાવિકતા નથી પણ કૃત્રિમતા છે. આપણું શિક્ષણ છુટું છુટું અને બાળકના અનુભવને બંધ બેસતું નથી.

છેવટે આજનો વિષય બંધ કરતાં પહેલાં નીચેની બાબતો તરફ આપનું ધ્યાન ખેંચવા માગું છું. “યોજના એટલે પૂરા મનથી આદરેલું હેતુપૂર્વકનું કાર્ય.” જે જે કાર્ય હેતુપૂર્વક કરવામાં આવે છે તે યોજના છે. તેમાં નીચેની બાબતોનો સમાવેશ થાય છે.

(૧) ખરા મનથી ઉપાડેલું હેતુપૂર્વકનું કાર્ય.

(૨) સ્વાભાવિક રીતે ઉત્પન્ન થતા પ્રશ્નોનો તોડ.

(૩) જીવનવ્યવહારના સ્વાભાવિક ક્રમ પ્રમાણે ઉપાડેલું કાર્ય સંપૂર્ણતાએ પહોંચાડવું તે.

(૪) ઉપાડેલા કાર્યનો નિત્યજીવન સાથે સંબંધ જોડવો તે.

પી. જે. ભગત,

હેડમાસ્ટર વૉકેશનલ ટ્રેનિંગ સ્કૂલ, અંકલેશ્વર.

ચારણ પછડ

વિષય—શાન્ત વાચન.

દેતુ—મનમાં વાંચવાની ટેવ પાડીને પાઠનો ત્વરાથી અર્થગ્રહણ કરવાનો.

શિક્ષક—પ્રભુલાલ અમૃતલાલ ઠાકર.

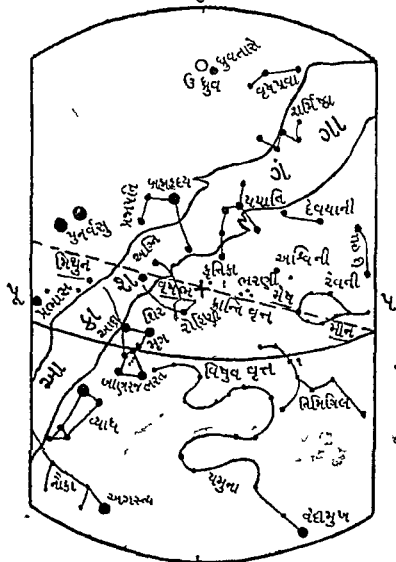
તા. ૧૨-૧૨-૨૭ સમય ૩૦ મિનિટ.

પાઠના વિભાગ અને મુદ્દા.	શિક્ષણશૈલી.	પાઠીઆ પરની નોંધ.
આરંભ. અ. જવરયા. ચ. વિષયને લગતા માનની તપાસ	વર્ગને વ્યવસ્થિત ગોઠવવો. મયા વેકેશનમાં દિવાળીના તહેવારો કેવી રીતે ગાળ્યા તે સંબંધી વાતચીત કરવી. વાત-ચીતમાં આવતા બાલુવા લાયક શબ્દો તથા વાક્યોની નોંધ કરવી.	ધનતેરસ, કાળીચૌદસ, બેસતુંવર્ષ, 'સુપર્વે દહાડે સમરસ.'
મુખ્ય વિષય. અ. શાન્ત વાચન.	ગોડપર લખેલો ફકરો મતમાં વાંચવાને વિદ્યાર્થીઓને કહેવું. સમય-૫ મિનિટ આપવો.	નિશાળમાં રાખ્યો પડી. બીજો દિવસે ધન-તેરસ આવી. પછી કાળીચૌદસ, દિવાળી અને બેસતુંવર્ષ પણ આવ્યાં. બેસતા વર્ષને દહાડે વહેલા ગિડ્યા. 'સુપર્વે દહાડે સમર...સ સમ-રસ' કહી મીઠું વેચ્યું. દેવનાં દર્શન કરીધાં. મોટેરાંને માન દીધાં. આ બધા દહાડા દિવાળીના કહેવાય. તે દિવસોમાં ફટાકાડ ફાડ્યા, હાર્યો, ફર્યો, સાફ સાફ જમ્યા ને ખૂન રમ્યા. નિશાળ ઉઘડી. દેવદિવાળી આવી. માણસની દિવાળીમાં રમ્યા ખૂન, ને દેવદિવાળીમાં ભણ્યા ખૂન.

આ રીતે આ માસમા ભાદ્રપદ, શર્મિષ્ઠા, મૃગશિર, નૌકા અને યમુનાના અગત્યના તાગમડો દ્રષ્ટિગોચર થાય છે અને વેદીમુખ અગત્ય, વ્યાધ, બાણુરજ, પ્રભાસ, આદ્રો, પૂનર્વસુ, બ્રહ્મહત્ય અને રોહિણીના મળા

મન્યુઆરી

ઉ

૧૫ મીએ ૧૦ ૦

૧૫ મીએ ૯

૩૧ મીએ ૮ વાગે (સે ૮૧)

વ પહેલા વર્ગનાં તારાઓ એકીજ વખતે જોઈ શકાય છે.

સૂર્ય તા. ૧૪ મીની જન્યુઆરિએ ધનમાંથી મકર રાશિમાં પ્રવેશ કરે છે. મકરસંક્રાન્તિએ ધનમાંસ પૂરો થાય છે. આકાશગંગા વાયવ્ય ખૂણાથી આખું આકાશ ભેદી સામે અગ્નિ ખૂણા તરફ જાય છે. તેમાં તથા તેની આસપાસ વૃષષ્ટવા, શર્મિષ્ઠા, દેવયાની, યયાતિ, બ્રહ્મહૃદય, કૃત્તિકા, રોહિણી, વૃષભ, મિથુન, આદ્રા, મૃગશિર, પ્રભાસ, ભરત, વ્યાધ, અને નૌકાનાં તારામંડળો આવી જાય છે.

આકાશના અવલોકન ઉપરથી રાત્રિના સમયે વખત ખડુંજ સહેલાઈથી જાણી શકાય છે. ધ્રુવના તારાની આસપાસ તારા પરથી વખત ચાર તરફ પ્રભુતા અલૌકિક ધડિયાળ રૂપે શર્મિષ્ઠા, બ્રહ્મહૃદય, સમર્પિ તથા અભીજિત આવેલા છે તેમના પરથી સાધારણ વખત તો સમજી શકાય. વળી માસિક નક્ષત્ર (જે નક્ષત્ર પરથી માસનું નામ પડ્યું હોય તે) તે માસમાં પૂર્ણિમાએ સાંજે પૂર્વમાં ઊગી આખી રાત આગળ વધી સવારે પશ્ચિમમાં આવશે, અને આખો માસ તે નક્ષત્ર પરથી રાત્રે વખત જોઈ શકાય. દાખલા તરીકે માગશર માસમાં મૃગશિર નક્ષત્ર સાંજે સાડા છ વાગે પૂર્વ દિશિતિજ પર રાત્રે સાડાબારે માથાપર અને સવારે સાડાછવાગે પશ્ચિમ દિશિતિજ પર હોય. વળી ફેટલાક તારાઓ તેઓ કયે દિવસે અમુક વખતે માથાપર આવશે તે જુદા જુદા માસમાં આપવામાં આવ્યું છે વ્યાધ તા. ૧ લી જન્યુઆરિએ, પ્રભાસ તા. ૧૫મી જન્યુઆરિએ, શ્રવણ તા. ૧૫ મી જુલાઈએ, ઉ. તા. ૨૪મી સપ્ટેમ્બરે, સમર્પિને ત્રીજે તારે તા. ૨૨ મી માર્ચે મધ્યરાત્રે (સ્ટા. ટા. ૧૨-૩૯) ચામ્યોત્તર થાય આ ઉપરથી કોઈ પણ તારીખે આમાંના કોઈ પણ તારાની સ્થિતિ ઉપરથી વખત જાણી શકાય. જે આપેલી તારીખના પહેલાંની તારીખે નિરીક્ષણ કરતા હોઈએ તો તે તારો રોજના ચાર ચાર મિનિટ અને માસના , જે કલાક લેખે મોડો માથે આવે, અને પછીની તારીખાએ તેજ મુજબ પહેલો માથે આવે. આ રીતે ગેચાર જાણીતા તારાઓ ઉપરથી અથવા તારાના નકશાઓ જે દર માસે આપવામાં આવ્યા છે તેમાં નીચે નોંધેલા વખત ઉપરથી કોઈ પણ તારીખે રાત્રે આકાશમાં જોઈ ચોક્કસ વખત ધડિયાળની મદદ વગર કહી શકાય. વળી ધ્રુવના તારા ઉપરથી તેમજ બીજા તારાઓના નિરીક્ષણથી દિશા આપણું સહેલથી જાણી શકાય.

ધૂમકેતુઓ વિશે આગળ ખરતા તારાઓ સાથેના તેમના સંબંધમાં થોડુંક વિવેચન થયું છે. તે કોષ્ટક વખતે અકસ્માત ધૂમકેતુઓ દેખાય છે. તેમની કક્ષા ધણીજ લાંબી લાંબગોળ અન્વસ્ત (parabola) હોય છે. તેમનું દ્રવ્ય ધણીજ પાતળું હોય છે. તેઓ સૂર્યની નજીક જેમ જેમ આવતા જાય છે તેમ તેમ તેની ગરમીથી ધૂમકેતુમાંથી પાતળો હાઈડ્રોજન છૂટે છે તેમાંથી તેમની પૂંછડી થાય છે. તે સૂર્યના તેજથી ધકેલાઈને પાછળની બાજુએ રહે છે. તે સૂર્યની પાસે આવતાં ગતિ ધણી વધી જવાથી આંટો મારી સૂર્યનું ચક્કર લાઈ લે છે. પછી ઝપાટા બંધ પાછા ફરતાં તે એક હુકમદાર નોકર પાછે પગે ફરતો હોય તેમ પૂંછડી પાછળ રાખીને ફરે છે. પછી જેમ જેમ દૂર જાય તેમ તેમ પૂંછડી પાછી તેમાં સમાતી જાય છે. ધૂમકેતુનું વજન ફક્ત થોડાક શેર હોય છે. પૂંછડી બહુજ પાતળા હોવાથી તેમાંથી કોઈ ગ્રહ પસાર થઈ જાય તો પણ કોઈ અસર થાય નહિ. પણ કોઈ મોટા ગ્રહની પાસે આવે તો તેના આકર્ષણથી તેની કક્ષા બદલાય છે અને સૂર્યની માફક તે ગ્રહને આંટો મારી પાછો સૂર્ય તરફ ફરે છે. અને એવી રીતે ધણા ધૂમકેતુઓ ગુરુ અને નેપ્ચ્યુનથી પાછા ફરીને આપણા સૂર્ય મંડળમાં કાયમના પંકડાઈ ગયા છે. કેટલાક તેથી પણ આગળ વધીને પાછા ફરે છે. આવા સપડાએલા ધૂમકેતુઓમાં દર ૭૫ વર્ષે દેખાતો હિંદીનો ધૂમકેતુ ધણીજ જણીતો છે. તે ૧૯૧૨માં છેલ્લો જણાયો હતો. જે ધૂમકેતુની કક્ષા અન્વસ્ત હોય તે સૂર્યમંડળની હદની બહાર જેરમાં આવ્યો જાય અને પછી ન ધણીઆતા અવકાશમાં ક્યાં જાય તેનો પત્તો નથી. કદાપિ ખીજ સૂર્યમંડળોમાં દાખલ થતા હશે. આવા મહેમાનો કોઈ કોઈ વખતે અકસ્માત આવે છે એટલે તેમની કક્ષા ગણતરી થઈ શકતી નથી. આ માસમાં તા. ૪થી, ૧૭ મી અને ૨૫ મીએ કોઈ કોઈ ખરતા તારાઓ દેખાશે.

જન-શુઆરિમાં અમદાવાદમાં સુ. ૩ તા. ૧ લી. એ ૭-૨૨ નો છે. તા. ૩ થી ૬ રૂંધી ૭-૨૩ અને તા. ૭મી થી ૨૫ મી સુધી આખા ધેરમાં મોડામાં મોટો સુયોદય ૭-૨૪ નો છે. પંજી તા. ૩૧ મીએ ૭-૨૧ નો છે. સુ. અ. તા. ૧ લી, ૮ મી, ૧૬ મી, ૨૪ મી અને ૩૧ મીએ અતુક્રમે ૬-૪, ૬-૯, ૬-૧૫, ૬-૨૦ અને ૬-૨૫નો છે. એ રીતે હવે દિવસ મોટો થતો જાય છે.

મંદાકદમી ટ્રેનિંગ કોલેજ; }
અમદાવાદ.

ભોળીલાલ કેશવલાલ પટવા

ਖ. ਨੰ. ੧੬੨੮; ਸੰ. ੧੬੮੪-੮੫ ਫ਼ੀਜ਼ਰੀ ਸੰਨ ੧੩੪੬-੪੭.

क्र.सं.	जन्मपुआरि			इष्टपुआरि			भा.यं			अग्रिम			मे			मूल		
	पौष			महा			श्रागण्य			चैत्र			वैशाख			ज्येष्ठ		
	तिथि	वार	क्र.सं.	तिथि	वार	क्र.सं.	तिथि	वार	क्र.सं.	तिथि	वार	क्र.सं.	तिथि	वार	क्र.सं.	तिथि	वार	क्र.सं.
१	१०	ग	१०	१०	ग	१०	१०	ग	१०	१०	ग	१०	१०	ग	१०	१०	१०	१०
२	१०	सोम	१०	१०	सोम	१०	१०	सोम	१०	१०	सोम	१०	१०	सोम	१०	१०	१०	१०
३	११	मंगल	११	११	मंगल	११	११	मंगल	११	११	मंगल	११	११	मंगल	११	११	११	११
४	१२	बुध	१०	१४	शनि	११	१३	रवि	११	१४	बुध	१२	१५	शुक्र	१३	११	सोम	१५
५	१३	गुरु	११	१५	रवि	१२	१४	सोम	१२	१५	गुरु	१३	१६	शनि	१४	२	मंगल	१६
६	१४	शुक्र	१२	१६	सोम	१३	१५	मंगल	१३	१६	शुक्र	१४	२	रवि	१५	३	बुध	१७
७	१५	शनि	१३	२	मंगल	१४	१६	बुध	१४	२	शनि	१५	३	सोम	१६	४	गुरु	१८
८	१६	रवि	१४	३	बुध	१५	२	गुरु	१५	३	रवि	१६	४	मंगल	१७	५	शुक्र	१९
९	१७	सोम	१५	४	गुरु	१६	३	शुक्र	१६	४	सोम	१७	५	बुध	१८	६	शनि	२०
१०	१८	मंगल	१६	५	शुक्र	१७	४	शनि	१७	५	मंगल	१८	६	गुरु	१९	७	रवि	२१
११	१९	बुध	१७	६	शनि	१८	५	रवि	१८	६	बुध	१९	७	शुक्र	२०	८	सोम	२२
१२	२०	गुरु	१८	७	रवि	१९	६	सोम	१९	७	गुरु	२०	८	मंगल	२१	९	बुध	२३
१३	२१	शुक्र	१९	८	सोम	२०	७	मंगल	२०	८	शुक्र	२१	९	रवि	२२	१०	बुध	२४
१४	२२	शनि	२०	९	मंगल	२१	८	बुध	२१	९	शनि	२२	१०	सोम	२३	११	गुरु	२५
१५	२३	रवि	२१	१०	बुध	२२	९	गुरु	२२	१०	रवि	२३	११	मंगल	२४	१२	शुक्र	२६
१६	२४	सोम	२२	११	गुरु	२३	१०	शुक्र	२३	११	सोम	२४	१२	बुध	२५	१३	शनि	२७
१७	२५	मंगल	२३	१२	शुक्र	२४	११	शनि	२४	१२	मंगल	२५	१३	गुरु	२६	१४	रवि	२८
१८	२६	बुध	२४	१३	शनि	२५	१२	रवि	२५	१३	बुध	२६	१४	सोम	२७	१५	मंगल	२९
१९	२७	गुरु	२५	१४	रवि	२६	१३	सोम	२६	१४	गुरु	२७	१५	शुक्र	२८	१६	शनि	३०
२०	२८	शुक्र	२६	१५	सोम	२७	१४	मंगल	२७	१५	शुक्र	२८	१६	गुरु	२९	१७	बुध	३१
२१	२९	शनि	२७	१६	मंगल	२८	१५	बुध	२८	१६	शनि	२९	१७	सोम	३०	१८	गुरु	३२
२२	३०	रवि	२८	१७	बुध	२९	१६	गुरु	२९	१७	रवि	३०	१८	मंगल	३१	१९	शुक्र	३३
२३	३१	सोम	२९	१८	गुरु	३०	१७	शुक्र	३०	१८	सोम	३१	१९	शनि	३२	२०	रवि	३४
२४	३२	मंगल	३०	१९	शुक्र	३१	१८	शनि	३१	१९	मंगल	३२	२०	गुरु	३३	२१	बुध	३५
२५	३३	बुध	३१	२०	शनि	३२	१९	रवि	३२	२०	बुध	३३	२१	सोम	३४	२२	मंगल	३६
२६	३४	गुरु	३२	२१	रवि	३३	२०	सोम	३३	२१	गुरु	३४	२२	शुक्र	३५	२३	शनि	३७
२७	३५	शुक्र	३३	२२	सोम	३४	२१	मंगल	३४	२२	शुक्र	३५	२३	गुरु	३६	२४	बुध	३८
२८	३६	शनि	३४	२३	मंगल	३५	२२	बुध	३५	२३	शनि	३६	२४	सोम	३७	२५	गुरु	३९
२९	३७	रवि	३५	२४	बुध	३६	२३	गुरु	३६	२४	रवि	३७	२५	शुक्र	३८	२६	शनि	४०
३०	३८	सोम	३६	२५	गुरु	३७	२४	शुक्र	३७	२५	सोम	३८	२६	मंगल	३९	२७	बुध	४१
३१	३९	मंगल	३७	२६	शुक्र	३८	२५	शनि	३८	२६	गुरु	३९	२७	सोम	४०	२८	रवि	४२

तारीख	जुलै			अगस्त			सप्टेम्बर			ऑक्टोबर			नवेम्बर			डिसेम्बर																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																					
	आषाढ			अ. श्रावण			दि. श्रावण			भाद्रपद			आश्वि			कार्तिक																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																					
	भाद्रपद			सक			रणी. अवल			रणी. आषाढ			रणी. अवल			रणी. आषाढ																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																					
	दि.	वा.	क्र.	दि.	वा.	क्र.	दि.	वा.	क्र.	दि.	वा.	क्र.	दि.	वा.	क्र.	दि.	वा.	क्र.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																			
१	१४	रवि	१२	१५	शुक्र	१४	११	शनि	१५	२	सोम	१६	४	गुरु	१७	५	शनि	१८	६	रवि	१९	७	सोम	२०	८	गुरु	२१	९	शनि	२२	१०	सोम	२३	११	गुरु	२४	१२	शनि	२५	१३	सोम	२६	१४	गुरु	२७	१५	शनि	२८	१६	सोम	२९	१७	गुरु	३०	१८	शनि	३१	१९	सोम	३२	२०	गुरु	३३	२१	शनि	३४	२२	सोम	३५	२३	गुरु	३६	२४	शनि	३७	२५	सोम	३८	२६	गुरु	३९	२७	शनि	४०	२८	सोम	४१	२९	गुरु	४२	३०	शनि	४३	३१	सोम	४४	३२	गुरु	४५	३३	शनि	४६	३४	सोम	४७	३५	गुरु	४८	३६	शनि	४९	३७	सोम	५०	३८	गुरु	५१	३९	शनि	५२	४०	सोम	५३	४१	गुरु	५४	४२	शनि	५५	४३	सोम	५६	४४	गुरु	५७	४५	शनि	५८	४६	सोम	५९	४७	गुरु	६०	४८	शनि	६१	४९	सोम	६२	५०	गुरु	६३	५१	शनि	६४	५२	सोम	६५	५३	गुरु	६६	५४	शनि	६७	५५	सोम	६८	५६	गुरु	६९	५७	शनि	७०	५८	सोम	७१	५९	गुरु	७२	६०	शनि	७३	६१	सोम	७४	६२	गुरु	७५	६३	शनि	७६	६४	सोम	७७	६५	गुरु	७८	६६	शनि	७९	६७	सोम	८०	६८	गुरु	८१	६९	शनि	८२	७०	सोम	८३	७१	गुरु	८४	७२	शनि	८५	७३	सोम	८६	७४	गुरु	८७	७५	शनि	८८	७६	सोम	८९	७७	गुरु	९०	७८	शनि	९१	७९	सोम	९२	८०	गुरु	९३	८१	शनि	९४	८२	सोम	९५	८३	गुरु	९६	८४	शनि	९७	८५	सोम	९८	८६	गुरु	९९	८७	शनि	१००	८८	सोम	१०१	८९	गुरु	१०२	९०	शनि	१०३	९१	सोम	१०४	९२	गुरु	१०५	९३	शनि	१०६	९४	सोम	१०७	९५	गुरु	१०८	९६	शनि	१०९	९७	सोम	११०	९८	गुरु	१११	९९	शनि	११२	१००	सोम	११३	१०१	गुरु	११४	१०२	शनि	११५	१०३	सोम	११६	१०४	गुरु	११७	१०५	शनि	११८	१०६	सोम	११९	१०७	गुरु	१२०	१०८	शनि	१२१	१०९	सोम	१२२	११०	गुरु	१२३	१११	शनि	१२४	११२	सोम	१२५	११३	गुरु	१२६	११४	शनि	१२७	११५	सोम	१२८	११६	गुरु	१२९	११७	शनि	१३०	११८	सोम	१३१	११९	गुरु	१३२	१२०	शनि	१३३	१२१	सोम	१३४	१२२	गुरु	१३५	१२३	शनि	१३६	१२४	सोम	१३७	१२५	गुरु	१३८	१२६	शनि	१३९	१२७	सोम	१४०	१२८	गुरु	१४१	१२९	शनि	१४२	१३०	सोम	१४३	१३१	गुरु	१४४	१३२	शनि	१४५	१३३	सोम	१४६	१३४	गुरु	१४७	१३५	शनि	१४८	१३६	सोम	१४९	१३७	गुरु	१५०	१३८	शनि	१५१	१३९	सोम	१५२	१४०	गुरु	१५३	१४१	शनि	१५४	१४२	सोम	१५५	१४३	गुरु	१५६	१४४	शनि	१५७	१४५	सोम	१५८	१४६	गुरु	१५९	१४७	शनि	१६०	१४८	सोम	१६१	१४९	गुरु	१६२	१५०	शनि	१६३	१५१	सोम	१६४	१५२	गुरु	१६५	१५३	शनि	१६६	१५४	सोम	१६७	१५५	गुरु	१६८	१५६	शनि	१६९	१५७	सोम	१७०	१५८	गुरु	१७१	१५९	शनि	१७२	१६०	सोम	१७३	१६१	गुरु	१७४	१६२	शनि	१७५	१६३	सोम	१७६	१६४	गुरु	१७७	१६५	शनि	१७८	१६६	सोम	१७९	१६७	गुरु	१८०	१६८	शनि	१८१	१६९	सोम	१८२	१७०	गुरु	१८३	१७१	शनि	१८४	१७२	सोम	१८५	१७३	गुरु	१८६	१७४	शनि	१८७	१७५	सोम	१८८	१७६	गुरु	१८९	१७७	शनि	१९०	१७८	सोम	१९१	१७९	गुरु	१९२	१८०	शनि	१९३	१८१	सोम	१९४	१८२	गुरु	१९५	१८३	शनि	१९६	१८४	सोम	१९७	१८५	गुरु	१९८	१८६	शनि	१९९	१८७	सोम	२००	१८८	गुरु	२०१	१८९	शनि	२०२	१९०	सोम	२०३	१९१	गुरु	२०४	१९२	शनि	२०५	१९३	सोम	२०६	१९४	गुरु	२०७	१९५	शनि	२०८	१९६	सोम	२०९	१९७	गुरु	२१०	१९८	शनि	२११	१९९	सोम	२१२	२००	गुरु	२१३	२०१	शनि	२१४	२०२	सोम	२१५	२०३	गुरु	२१६	२०४	शनि	२१७	२०५	सोम	२१८	२०६	गुरु	२१९	२०७	शनि	२२०	२०८	सोम	२२१	२०९	गुरु	२२२	२१०	शनि	२२३	२११	सोम	२२४	२१२	गुरु	२२५	२१३	शनि	२२६	२१४	सोम	२२७	२१५	गुरु	२२८	२१६	शनि	२२९	२१७	सोम	२३०	२१८	गुरु	२३१	२१९	शनि	२३२	२२०	सोम	२३३	२२१	गुरु	२३४	२२२	शनि	२३५	२२३	सोम	२३६	२२४	गुरु	२३७	२२५	शनि	२३८	२२६	सोम	२३९	२२७	गुरु	२४०	२२८	शनि	२४१	२२९	सोम	२४२	२३०	गुरु	२४३	२३१	शनि	२४४	२३२	सोम	२४५	२३३	गुरु	२४६	२३४	शनि	२४७	२३५	सोम	२४८	२३६	गुरु	२४९	२३७	शनि	२५०	२३८	सोम	२५१	२३९	गुरु	२५२	२४०	शनि	२५३	२४१	सोम	२५४	२४२	गुरु	२५५	२४३	शनि	२५६	२४४	सोम	२५७	२४५	गुरु	२५८	२४६	शनि	२५९	२४७	सोम	२६०	२४८	गुरु	२६१	२४९	शनि	२६२	२५०	सोम	२६३	२५१	गुरु	२६४	२५२	शनि	२६५	२५३	सोम	२६६	२५४	गुरु	२६७	२५५	शनि	२६८	२५६	सोम	२६९	२५७	गुरु	२७०	२५८	शनि	२७१	२५९	सोम	२७२	२६०	गुरु	२७३	२६१	शनि	२७४	२६२	सोम	२७५	२६३	गुरु	२७६	२६४	शनि	२७७	२६५	सोम	२७८	२६६	गुरु	२७९	२६७	शनि	२८०	२६८	सोम	२८१	२६९	गुरु	२८२	२७०	शनि	२८३	२७१	सोम	२८४	२७२	गुरु	२८५	२७३	शनि	२८६	२७४	सोम	२८७	२७५	गुरु	२८८	२७६	शनि	२८९	२७७	सोम	२९०	२७८	गुरु	२९१	२७९	शनि	२९२	२८०	सोम	२९३	२८१	गुरु	२९४	२८२	शनि	२९५	२८३	सोम	२९६	२८४	गुरु	२९७	२८५	शनि	२९८	२८६	सोम	२९९	२८७	गुरु	३००	२८८	शनि	३०१	२८९	सोम	३०२	२९०	गुरु	३०३	२९१	शनि	३०४	२९२	सोम	३०५	२९३	गुरु	३०६	२९४	शनि	३०७	२९५	सोम	३०८	२९६	गुरु	३०९	२९७	शनि	३१०	२९८	सोम	३११	२९९	गुरु	३१२	३००	शनि	३१३	३०१	सोम	३१४	३०२	गुरु	३१५	३०३	शनि	३१६	३०४	सोम	३१७	३०५	गुरु	३१८	३०६	शनि	३१९	३०७	सोम	३२०	३०८	गुरु	३२१	३०९	शनि	३२२	३१०	सोम	३२३	३११	गुरु	३२४	३१२	शनि	३२५	३१३	सोम	३२६	३१४	गुरु	३२७	३१५	शनि	३२८	३१६	सोम	३२९	३१७	गुरु	३३०	३१८	शनि	३३१	३१९	सोम	३३२	३२०	गुरु	३३३	३२१	शनि	३३४	३२२	सोम	३३५	३२३	गुरु	३३६	३२४	शनि	३३७	३२५	सोम	३३८	३२६	गुरु	३३९	३२७	शनि	३४०	३२८	सोम	३४१	३२९	गुरु	३४२	३३०	शनि	३४३	३३१	सोम	३४४	३३२	गुरु	३४५	३३३	शनि	३४६	३३४	सोम	३४७	३३५	गुरु	३४८	३३६	शनि	३४९	३३७	सोम	३५०	३३८	गुरु	३५१	३३९	शनि	३५२	३४०	सोम	३५३	३४१	गुरु	३५४	३४२	शनि	३५५	३४३	सोम	३५६	३४४	गुरु	३५७	३४५	शनि	३५८	३४६	सोम	३५९	३४७	गुरु	३६०	३४८	शनि	३६१	३४९	सोम	३६२	३५०	गुरु	३६३	३५१	शनि	३६४	३५२	सोम	३६५	३५३	गुरु	३६६	३५४	शनि	३६७	३५५	सोम	३६८	३५६	गुरु	३६९	३५७	शनि	३७०	३५८	सोम	३७१	३५९	गुरु	३७२	३६०	शनि	३७३	३६१	सोम	३७४	३६२	गुरु	३७५	३६३	शनि	३७६	३६४	सोम	३७७	३६५	गुरु	३७८	३६६	शनि	३७९	३६७	सोम	३८०	३६८	गुरु	३८१	३६९	शनि	३८२	३७०	सोम	३८३	३७१	गुरु	३८४	३७२	शनि	३८५	३७३	सोम	३८६	३७४	गुरु	३८७	३७५	शनि	३८८	३७६	सोम	३८९	३७७	गुरु	३९०	३७८	शनि	३९१	३७९	सोम	३९२	३८०	गुरु	३९३	३८१	शनि	३९४	३८२	सोम	३९५	३८३	गुरु	३९६	३८४	शनि	३९७	३८५	सोम	३९८	३८६	गुरु	३९९	३८७	शनि	४००	३८८	सोम	४०१	३८९	गुरु	४०२	३९०	शनि	४०३	३९१	सोम	४०४	३९२	गुरु	४०५	३९३	शनि	४०६	३९४	सोम	४०७	३९५	गुरु	४०८	३९६	शनि	४०९	३९७	सोम	४१०	३९८	गुरु	४११	३९९	शनि	४१२	४००	सोम	४१३	४०१	गुरु	४१४	४०२	शनि	४१५	४०३	सोम	४१६	४०४	गुरु	४१७	४०५	शनि	४१८	४०६	सोम	४१९	४०७	गुरु	४२०	४०८	शनि	४२१	४०९	सोम	४२२	४१०	गुरु	४२३	४११	शनि	४२४	४१२	सोम	४२५	४१३	गुरु	४२६	४१४	शनि	४२७	४१५	सोम	४२८	४१६	गुरु	४२९	४१७	शनि	४३०	४१८	सोम	४३१	४१९	गुरु	४३२	४२०	शनि	४३३	४२१	सोम	४३४	४२२	गुरु	

સને ૧૯૨૭ ની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષામાં બેઠેલા વિદ્યાર્થીઓના કામની સમાલોચના.

૧ ગુજરાતી—વ્યાકરણનું અજ્ઞાન, પદ્મચેદ અને પૃથક્કરણમાં કયાથ, તથા અશુદ્ધ લેખન એ લગભગ અર્ધોઅર્ધ ઉમેદવારોના સામાન્ય દોષો હતા. થોડાક ઉમેદવારોનું અન્વયનું, વ્યુત્પત્તિનું અને પિંગળનું જ્ઞાન પણ કાચું હતું. અધરાત્રીના કોઈકે શબ્દસમૂહનો સ્પષ્ટાર્થ કરવાની શક્તિ તેમનામાં સામાન્ય રીતે જોવામાં આવી નહતી. અક્ષરનો મરોડ દુષિત હતો, અને લેખનની સફાર્થ પરત્વે ઘણા ઉમેદવારો બેદરકાર માલમ પડ્યા હતા. મુખ પાડેના અભ્યાસ થોડાક ઉમેદવારોના અપૂર્ણ હતો, અર્થાત્ અભ્યાસક્રમ-અનુમાર તે પુરો કરવામાં આવ્યો નહતો. વાચનમાં સરળતા, બાવદર્શન, અને યોગ્ય સ્થળે વિરામનું જ્ઞાન થોડાકજ વિદ્યાર્થીમાં જણાતું હતું.

૨ નિબંધ અને રિપોર્ટઃ—કેટલાક ઉમેદવારોએ વિષયનો પુરોપુરો વિચાર કર્યો વિના અથવા વિષયનો ઓટાજ અર્થ સમજીને નિબંધ લખી કાઢ્યો હોય એવું તેમના ઉત્તરો ઉપરથી જણાતું હતું. દાખલા તરીકે “શાળામાં અંગકસરતને સ્થાન” તે સંબંધી લખાણ કરવાનું હતું તેને બદલે કેટલાક ઉમેદવારોએ “અંગકસરત” વિષે સામાન્ય ચર્ચાજ કરી હતી, અને “કુદરત” અને “કુદરતના બનાવ”નો અર્થ પણ કેટલાક સમજી શક્યા ન હતા. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓએ “સહાયકારી યોજના”નો અર્થ “લૉર્ડ વેલ્સલીની રાજનીતિ” એવો કર્યો હતો. શિક્ષકોએ નિબંધ લેખનનો વિશેષ અભ્યાસ વિદ્યાર્થીઓને થાય એવું શિક્ષણ આપવાની જરૂર છે, તેને માટે નિયમિત રીતે નિબંધ લેખનનું કામ માટા પ્રમાણમાં થવું જોઈએ. વિદ્યાર્થીઓને ઘણી વખત જાતે વિચાર કરીને નિબંધ લખવા કહેવું જોઈએ. ભરૂચ જિલ્લાના વિદ્યાર્થીઓના નિબંધનું કામ સંતોષકારક હતું.

૩. ગણિત અને ભૂમિતિઃ—ગણિતનું જ્ઞાન સામાન્ય રીતે સંતોષકારક હતું. દાખલા ગણવાનું કામ પદ્ધતિસર હતું. ઐંગ્લો-વર્નાક્યુલર સ્કૂલોમાંથી બેઠેલા થોડાક ઉમેદવારોએ પરીક્ષાની જરાયર તૈયારી કરી ન હતી. દેશીનામાંના કેટલાક વિદ્યાર્થીનું વ્યાજની ગણતરીનું જ્ઞાન કાચું હતું. સળ પાડીને નામું લખતાં થોડાકને આવડ્યું ન હતું.

ભુમિતિના ઉત્તરો સંતોષકારક હતા, પણ પ્રશ્નો સામાન્ય રીતે સહેલા હતા, તે પણ ગોખણપટ્ટીનો અભ્યાસ વિશેષ યોગ્યો જણાયો હતો. ઉમેદવારોની દોરેલી આકૃતિઓ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાતું હતું કે તેમને સાધનનો ખરાબર ઉપયોગ કરતાં આવડતું નહતું. નામામાં વ્યાજ કાઢવાની રીત ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. વિદ્યાર્થીઓ યંત્ર વડે દાખલા મળી જાય છે પણ તેમને રીતિનાં કારણોનું જ્ઞાન આપવાની જરૂર છે.

ઇતિહાસ અને ભૂગોળ:—દિન-દિન અર્વાચીન ઇતિહાસનું તેમાં વિશેષ કરીને હાલની રાજ્યપદ્ધતિનું જ્ઞાન ધણા ઉમેદવારોનું કાચું જ હતું. ગવર્નર જનરલ અને વાઇસરોય એ બેઉ જુદા જુદા અમલદારો છે એવું કેટલાક વિદ્યાર્થીઓના ઉત્તરોમાં લખ્યું હતું. આ દોષ છેલ્લાં ચારેક વર્ષોથી જણાવવામાં આઠ્યો છે તેથી તે દૂર કરવા માટે શાળાના શિક્ષકોએ ખાસ કાળજી રાખવાની જરૂર છે. ભૂગોળમાં ધણા વિદ્યાર્થીઓને નકશો દોરતા આવડ્યો ન હતો. તે દોષ કેટલાંક વર્ષોથી થતોજ આવે છે માટે તે ખામી દૂર કરવા વિદ્યાર્થીને નકશો દોરવાનો વિશેષ અભ્યાસ કરાવવાની જરૂર છે. વળી, પ્રાકૃતિક ભૂગોળનું જ્ઞાન પણ થોડાક ઉમેદવારોનું બહુજ જૂજ જેવું હતું. ભૂગોળના પ્રશ્નો સહેલા હતા છતાં લખાણ અસંબદ્ધ અને કાળજી વગરનું હતું.

વિદ્યા અને આરોગ્ય વિદ્યા:—વિદ્યાનું પ્રાયોગિક જ્ઞાન ધણું થોડું હતું. નિલ ખનતા ખનાવો તેમણે વિચારપૂર્વક જોવા જોઈએ અને તેમાં ક્યા નિયમનો અમલ થયો છે તે વિચારવું જોઈએ. સિદ્ધાંત ભાગ કરતાં વ્યવહારૂ શિક્ષણ ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે.

આરોગ્ય વિદ્યાનું જ્ઞાન:—આ વિષયનું જ્ઞાન પણ અદ્ય હતું. સવાલના જવાબ લખનાં પહેલાં ધણા વિદ્યાર્થીઓએ વિચાર પણ કર્યો નહતો. જાણે “પ્રાવેશિકનો ભોમીઓ” ગોખી તેઓ તૈયાર થયા હોય એવું એવું કેટલાક વિદ્યાર્થીઓના ઉત્તર ઉપરથી જણાતું હતું. આરોગ્ય શાસ્ત્રમાં પણ શિક્ષકે દરરોજના જીવનના ખનાવ લઈને વિષય શીખવવો જોઈએ અને તેના ઉત્તરો આપવાનો મહાવરો પાડવો જોઈએ.

ખેતીવાડી:—ખેતીવાડીના ઐત્તિક વર્ગનો અભ્યાસ હીક હતો, પણ ભૂગોળ, સડકાર, ને રાજ્યવહીવટ સંબંધી તેમનું જ્ઞાન કાચું હતું. આ

સને ૧૯૨૭ ની વ. શ. ૫. માં બેઠેલા વિદ્યાર્થીઓના કામની સમાલોચના. ૩૧

વિષયની પરીક્ષામાં બેસનાર ઉમેદવારની સંખ્યા ઓછી હતી. સુથારકામ, હુદારકામ, દોરકું ગુ'યવું વગેરે કર્તવ્યભાગનું તેમનું જ્ઞાન કાચું હતું. તે ઉપરથી ઓળરોનો ઉપયોગ ખરાબ થયો હોય એમ જણાતું નહોતું.

પછાત કામમાં સુરત જિલ્લામાં ૨૮ માંથી ૧૧ વિદ્યાર્થીઓ પાસ છે અને મૂળ અને પહાડી જાતોમાં ૩૦ માંથી ૨૦ વિદ્યાર્થીઓ પાસ થયા છે.

અંખાલીની ધારાળા બોર્ડિંગનું અને દોહડ બીચ સ્કૂલનું કામ સાફ હતું.

સામાન્ય રિમાર્ક.

વિદ્યાર્થીના અક્ષર ખરાબ છે અને સવાલના જવાબ કેમ લખતા તે તેમને આવડતું નથી. તેમજ તેઓ એકજ પાનામાં એક કરતા વધારે સવાલ લખે છે. કોઈ વખતે સવાલનો નંબર પણ તેઓ લખતા નથી. લખાણ કામ ગણાકુઠીવાળું હતું, તેથી આ દેખો દૂર કરવાને માટે શાળામાં સામયિક પરીક્ષા લેવાની જરૂર છે.

ઉર્દુ:—ઉર્દુ ઉમેદવારોના કામ વિશે જે રીકાઓ થઈ છે તે ગુજરાતી ઉમેદવારોના જેવીજ છે તેથી પુનરુક્તિ કરી નથી.

ભાષા:—જોડણીના દોષ ઘણા હતા. તેમજ પદચ્છેદ અને અક્ષર સંબંધી ખામીઓ ઘણી માલમ પડી હતી. મોંઢાની પરીક્ષા વખતે વિદ્યાર્થીના ઉચ્ચાર અસ્પષ્ટ જણાતા હતા, ભરત્ર મયકમાં મુખપાક કાચો હતો.

ભૂગોળ:—સુરત, નડિઆદ, ને ગોધરાના વિદ્યાર્થીઓની તૈયારી કાચી હતી. વિદ્યા અને આરોગ્ય વિજ્ઞાનના વિષયમાં અમદાવાદ અને સુરત મયકમાં કામ સંતોષકારક હતું અને ખેડ તથા ભરત્રનું કામ જોઈએ તેવું નહતું. ગોધરાનું કામ વધારે કાચું હતું.

નિબંધ:—એકંદર કામ સંતોષકારક હતું.

સરકારી જાહેરખબર

સ્કોલશિપોની હરિકાઈની પરીક્ષાઓ

(૧)

હાઈ અને સ્પેશિયલ સ્કૂલની સરકારી સ્કોલશિપ માટે
હરિકાઈની પરીક્ષા —

ઉત્તર ભાગ .

૧. ઉ. વિભાગના દરેક જિલ્લાની એક મરકારી (ઓપન) સ્કોલ-
શિપ માટેની હરિકાઈની પરીક્ષા તા. ૧૨ મી માર્ચ સને ૧૯૨૮, સોમવારે
અને તે પછીના દિવસોએ ૧૧ વાગે નીચેનાં સ્થળોએ લેનામાં આવશે.

(૧) અમદાવાદ.

(૨) નડિયાદ. (એડા જિલ્લો)

(૩) ગાંધી. (પંચમહાલ)

(૪) ભરૂચ.

(૫) સુરત.

૨. સ્કોલશિપ માટે તમામ ઉમેદવારો હરિકાઈ કરી શકશે.

૩. દરેક મધ્ય સ્થળે કમિટી આ પરીક્ષા લેશે, અને તે કમિટીના
પ્રેસિડેન્ટ તે મધ્ય સ્થળની સરકારી હાઈસ્કૂલના હેડ માસ્તર રહેશે. પરી-
ક્ષામાં ખેસવા માટેની અરજી નક્કી કરેલા છાપેલા ફોર્મમાં મોકલવી. આ
અરજી ઉમેદવારોએ પેતપોતાના જિલ્લાની પરીક્ષાની કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ
ઉપર મોકલવી. પરીક્ષા માટેની અરજીઓ અને શી તા. ૭ મી ફેબ્રુઆરિ
૧૯૨૮ સુધીમાં કમિટી સ્વીકારશે. તે દિવસ પછીથી અરજીઓ સ્વીકારાશે
નહિ. પરીક્ષાની અરજીનું ફોર્મ પરીક્ષાની કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ પાસેથી
મળી શકશે.

૪. ઉમેદવારોની ઉંમર, પરીક્ષા વિષયો, સ્કોલશિપની રકમ અને
મુક્ત, પરીક્ષામાં ખેસવા માટે ભરવાની શી, વગેરે લખીકત નિયમોઆ
જણાવવામાં આવી છે. નિયમોની નકલો પરીક્ષાની કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ
પાસેથી અરજી કરેથી મફત મળશે. તે નકલો ઉત્તર વિભાગની સરકારી
કે માન્ટ લેતી તમામ ઍંગ્લો વર્નાક્યુલર (અંગ્રેજી-ગુજરાતી) શાળાઓનાં
નોટિસબોર્ડ ઉપર ચોક્કસમાં આવી છે.

ઉ. ભાગના એ. ઈ. ની ઍન્ડિસ, } (અંગ્રેજીમાં સહી) એ. એમ. દીવાનજી.
અમદાવાદ. }
તા. ૧૨ મી ડિસેમ્બર ૧૯૨૭ } એન્જી. ઈન્સ. ઉત્તર ભાગ.

(૨)

મિડલ અને સ્પેશિયલ સ્કૂલોની સરકારી સ્કોલર્શિપો માટે દરિક્ષાઈની પરીક્ષા:—

ઉત્તર ભાગ

ઉત્તર ભાગના દરેક જિલ્લામાં બે સરકારી સ્કોલર્શિપોની સર્વે દરિક્ષાઈ કરી શકે એવી (ઓપન) પરીક્ષા તા. ૧૪ મી માર્ચ ૧૯૨૮ ને બુધવારે અને તે પછીના દિવસોએ ૧૧ વાગે નીચેના સ્થળોએ લેવામાં આવશે.

(૧) અમદાવાદ.

(૨) નડિઆદ. (ખેડા જિલ્લો)

(૩) ગોધરા. (પંચમહાલ)

(૪) ભરૂચ.

(૫) સુરત.

૨. સદરહુ સ્કોલર્શિપ માટે તમામ ઉમેદવારો દરિક્ષાઈ કરી શકશે.

૩. દરેક મધ્ય સ્થળે નીચેએલી કમિટી પરીક્ષા લેશે, અને તે કમિટીના પ્રમુખ તરીકે તે સ્થળની સરકારી હાઈસ્કૂલના હેડમાસ્ટર કામ કરશે. પરીક્ષામાં ખેસવા માટેની અરજી નક્કી કરેલા જાપેલા ફોર્મમાં કરવી જોઈશે. એ અરજી ઉમેદવારોએ પોતાના જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ ઉપર મોકલી આપવી. પરીક્ષા માટેની અરજીઓ અને શી તા. ૭ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૨૮ સુધીમાં મોકલી આપવી. તે તારીખ પછી મળેલી કોઈપણ અરજી સ્વીકારવામાં આવશે નહિ.

૪ ઉમેદવારોની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કોલર્શિપની રકમ અને મુદત, પરીક્ષા માટેની શી, વગેરે હકીકત નિયમોમાં જણાવવામાં આવી છે. તે નિયમોની નકલો પરીક્ષાની કમિટીના પ્રેસિડેન્ટને અરજી કરેથી શી લીધા વીના મોકલી આપવામાં આવશે. તે નકલો ઉત્તર ભાગના સરકારી કે માન્ટ લેવાની ઝગ્ગો વર્નાક્યુલર શાળાઓ પૈકી મુખ્ય શાળામાં નોટિસબોર્ડ ઉપર ચોટવામાં આવી છે.

ઉ. ભાગના એ. ઈ. ની ઓફિસ, (અંગ્રેજીમાં સહી) એ. એમ. દીવાનજી.
અમદાવાદ.
તા ૧૨ મી ડિસેમ્બર ૧૯૨૭ } એન.યુ. ઈન્સ. ઉત્તર ભાગ.

(૩)

મધ્યમવર્ગના અને પછાતવર્ગના હિંદુઓ અને મુસલમાનો માટેની મિડલ સ્કૂલોમાં આપવામાં આવતી સ્પેશિયલ સ્કોલર્શિપો:—

ઉત્તર ભાગ.

આથી જાહેર કરવામાં આવે છે કે ઉત્તર ભાગના કેટલાક નિદ્ધા-
ઓમાં નીચે જણાવેલી વિગત મુજબ ઓળખા વનોંક્યુલર ધોરણ ૧ લા માટેની
સ્કોલરશિપો આપવા માટે હરિદ્વારની પરીક્ષા તા. ૧૪ મી માર્ચ ૧૯૨૮ ને
શુધવારે અને તે પછીના દિવસોએ નીચે જણાવેલા સ્થળોએ પહેલ પહેલી
લેવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું છે:—

(૧) આર. સી. હાઇસ્કૂલ,	અમદાવાદ.
(૨) સરકારી હાઇસ્કૂલ,	નડિઆદ.
(૩) તૈલંગ હાઇસ્કૂલ,	ગોધરા.
(૪) આર. એસ. દલાલ હાઇસ્કૂલ,	ભરૂચ.
(૫) મેરામજી જે. જે. હાઇસ્કૂલ,	સુરત.

૨. સદરહુ પાંચ નિદ્ધામાં ભુદી ભુદી કેમો માટે નક્કી કરવામાં
આવેલી સ્કોલરશિપોની સંખ્યા નીચે મુજબની છે.

નિદ્ધા.	મધ્યમવર્ગ	પ્રજાનવર્ગ.	મુસલમાન.
અમદાવાદ.	૫	૪	૭
જોડા. (નડિઆદ).	૫	૨	૪
પંચમહાલ. (ગોધરા)	૨	૪	૨
ભરૂચ.	૧	૨	૫
સુરત.	૩	૭	૪

૩. પરીક્ષાની ભાષા ગુજરાતી રાખવામાં આવી છે પણ મુસલમાન
વિદ્યાર્થીઓ વનોંક્યુલર તરીકે એટલે (ભાષાનાં વિષય તરીકે) ઉર્દુ ભાષાનો
સ્વીકાર કરી શકશે, અને પોતાની પરીક્ષા ઉર્દુ ભાષામાં આપી શકશે.

૪. વનોંક્યુલર ધોરણ ૪ થા માટે નક્કી કરેલા વિષયોની પરીક્ષા
લેવામાં આવશે.

૫. સદરહુ પરીક્ષા દરેક સ્થળે નક્કી કરવામાં આવેલી કમિટી લેશે,
અને તે નિદ્ધાની સરકારી હાઇસ્કૂલના હેડમાસ્ટર કમિટીના પ્રમુખ તરીકે
કામ કરશે. પરીક્ષામાં ખેસવા માટેની અરજી નક્કી કરેલા જાપેવા ફોર્મ
મુજબ કરવી, અને તે માટેનાં કારા જાપેવા ફોર્મની નકલો નિદ્ધાની
પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખને અરજી કરેથી ૫૦ દીવા વીના મળી શકશે.
અરજીઓ તારીખ ૭ મી ફેબ્રુઆરિ ૧૯૨૮ સુધીમાં કરવી, તે પછી મળેલી
અરજી ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે નહિ. પરીક્ષાની શીનો રૂા. ૧) નક્કી કર-
વામાં આવ્યો છે અને તે કમિટીના પ્રમુખ ઉપર અરજી સાથે મોકલી આપવો.

૬. જે વિદ્યાર્થીની ઉંમર તા. ૧ લી માર્ચ ૧૯૨૮ ના રોજ ૪૧

વર્ષના કરતા વધુ થઇ હશે તેણે તેમજ ને છોડરી તા. ૧ લી માર્ચ ૧૯૨૮ ના રોજ ૧૫ વર્ષ કરતા વધુ ઉંમરની થઈ હશે તેને પરીક્ષામાં ખેસવા દેવામાં આવશે નહિ.

૭. પરીક્ષાના પરિણામ પ્રમાણે સ્કોલર્શિપો ઝાંખો વર્નાક્યુલર ધોરણ ૧ લાખ લાણુતા વિદ્યાર્થીને તા. ૩ જુન ૧૯૨૮ થી આપવામાં આવશે, અને નિયમિત હાજરી, સારી ચાલચલંગત અને સંતોષકારક અભ્યાસ હોય તો તેમને ત્રણ વર્ષ સુધી સામાન્ય રીતે મળ્યા કરશે. વર્નાક્યુલર ધોરણ ૪ થામા અને તે ઉપરના ધોરણમાં લાણુતા વિદ્યાર્થીને સ્કોલર્શિપ મળી શકશે.

૮. દેશી રાજ્યમાં આવેલી ઝાંખો વર્નાક્યુલર શાળામાં લાણુતા કેમ-પણ વિદ્યાર્થીને સ્કોલર્શિપ મળી શકશે નહિ.

૯. જાત અને પેટાજાત અને જન્મ તારીખ અરજી ઉપર સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવવી જોઈશે, અને અરજદારના માળાપ ઇન્કમેટેક્સ કે જમીનવેરો જેટલો ભરતા હોય તેટલી રકમ અરજીમાં પાડેલા વધારાનો ખાતામાં દર્શાવવી જે ઉમેદવારનાં માળાપ વાર્ષિક રૂ. ૨૦૦ કે તેથી વધારે રકમ ભરતા હશે તેમને પરીક્ષામાં ખેસવા દેવામાં આવશે નહિ.

૬ ભાગના એન્જ્યુ. ઇન્સ } (અંગ્રેજીમાં સહી) એ. એમ. દીવાનજી.
ની આદિસ, અમદાવાદ.
તા. ૧૨ મી ડિસેમ્બર ૧૯૨૭ } એન્જ્યુ. ઇન્સ. ઉત્તર ભાગ.

(૪)

૧. હાઈ અને સ્પેશિયલ શાળાઓની કાઝી શાહજુદીન સ્કોલ-
શિપ માટેની હરિકાઈની પરીક્ષા
ઉત્તર ભાગ

આથી ખબર આપવામાં આવે છે કે અમદાવાદ અને ખેડ જિલ્લા-
ઓની કેમપણ જાહેર શાળાઓના મુમતમાન ઉમેદનારોને કાઝી શાહજુદીન
એન્ડાઉમેન્ટ ફંડમાંથી રૂ. પાચતી એક, એવી બે, હાઈ અને સ્પેશિયલ
સ્કોલર્શિપ (શિષ્યવૃત્તિ) માટેની હરિકાઈની પરીક્ષા, સોમવાર, તા. ૧૨ મી
માર્ચ સને ૧૯૨૮ અને તે પછીના દિવસોએ, અમદાવાદ અને નડિઆદ
હાઈસ્કૂલના મકાનોમાં અનુક્રમે ૧૧ વાગે, હમેશના ધારા પ્રમાણે લેવામાં આવશે.

પરીક્ષા માટેની અરજીઓ અને દાખલ શી, તા ૭ મી ફેબ્રુઆરિ,
સને ૧૯૨૮ સુધીમાં અમદાવાદ અને નડિઆદ મધ્ય સ્થળના પ્રેમિડેન્ટ
સાહેબો સીકારશે.

૬. ભા. ના એન્જ્યુ. ઇન્સ. } (અંગ્રેજીમાં સહી) એ. એમ. દીવાનજી.
સાહેબની આદિસ, અમદાવાદ,
તા. ૧૨ મી ડિસેમ્બર ૧૯૨૭. } એન્જ્યુ. ઇન્સ. ઉત્તર ભાગ.

(૬)

લુઓ સરકારી જાનહેશખખર નં. ૧ પુસ્તક ૬૬ અંક ૧૨ પૃષ્ઠ ૩૮૮)

સદરુ નિયમ જી શિક્ષકો મટિની ટ્રેનિંગ કોલેજમાં માત્ર એક વર્ષને માટે અમલમાં મૂકવામાં નહિ આવે એમ નક્કી કરવામાં આવ્યું છે.

(અંગ્રેજીમાં સહી) એન. ડી. અલ્ફરેડર, ડી. પી. અમ્મ. વતી.

(ઉત્તર જાગના મે. એ. ઇ. સાંહેજના તા. ૭ મી ડિસેમ્બર ૧૯૨૭ ના લુકમ નં. ૧૦૩૯૩ મા કરેલી સૂચનાનુસાર).

(૭)

કેળવણી ખાતાનો મરકારી ઠરાવ નં. ૨૮૬૦ તા. ૨૯-૧૦-૨૭ ની રૂએ છોકરાઓ માટેની વર્નોક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષામાં જોમવાની શી પછાત વગના છોકરાને આપવાની ફરજ પાડવામાં આવી છે તેમ પ્રમાણે પછાત વર્ગની છોકરીઓ પાસેથી પણ વર્નોક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષામાં જોમવાની શી લેવામાં આવશે એવું નક્કી કરવામાં આવ્યું છે.

(અંગ્રેજીમાં સહી) એન. ડી. અલ્ફરેડર, ડી. પી. આમ વતી.

(ઉ. જા. ના મે. એલ્ફ. ઇન્સ. સાંહેજના પત્ર નં. ૯૯૭૭ તા. ૨૯-૧૧-૨૭ માં કરેલી સૂચનાનુસાર.)

માસ્તર્સ ગુજરાતી કૅપિયુક (ગુજરાતી તથા બાળભોધ છ જાગમાં)

દરેક નંબરની કિંમત ૦-૧-૦ વેસ્ટર્ન ઇન્ડિયા સ્ટેટમ એજન્સિએ તથા કાઠિયાવાડનાં તથા કર્ણાટકનાં ધણા ખરા સ્ટોરોએ શાળામાં ચલાવવા તરીકે મંજૂર કરેલી છે.

યોજક

મમાન બચલ ખુડખુડીઆ, મહોબતસિંહજી મોતીલાલ રાણા તથા મંગળજી હરજીવન.

ઉર્દુ ખુશખતી કૅપિયુક નંબર ૧ થી ૬ સુધી. ઉર્દુ રૂલો માટે

પ્રત્યેક નંબરની કિંમત ૦-૨-૦ મુંબઈ હતાકાના કેળવણી ખાતાએ શાળાઓમાં ચલાવવા માટે મંજૂર કરેલ છે. તેમજ મધ્યપ્રાંતેને નિગરના કેળવણી ખાતાએ તેમજ મહેસૂર મંચાનના કેળવણી ખાતાએ મંજૂર કરેલ છે.

પ્રાથમિક અંગ્રેજીલિત-આવૃત્તિ ૩ જી મૂલ્ય ૦-૭-૦ મુંબઈ હતાકાના કેળવણી ખાતાએ આ પુસ્તકને પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલું છે. આ પુસ્તકમાં પ્રાથમિક શાળાનાં ધોરણુએ, ત્રણ અને ચારના અભ્યાસક્રમ મુજબ મનોપલ્તો અને ઉદાદરજોની ક્રમિક યોજના કરવા ઉપરાંત શિક્ષકવર્ગને ગણિત શિક્ષણમાં માર્ગદર્શક થાય તેમ કરવા પ્રયાસ કરેલો છે.

ઉસમાલ બચલ ખુડખુડીઆ.
યોજક { મહોબતસિંહજી મોતીલાલ રાણા.
 { મોહનલાલ હરજીવન પંચોળી.

ઉપરના તમામ પુસ્તકો મંગાવવાનું ખર્ચ લુદ્ડ. સામગ્રી નક્કો ઉપર યોગ્ય કમિશન આપવામાં આવશે.

શુક્રેશ્વર-ખેચર મેષજી એન્ડ સન્સ, રાજકોટ-કાઠિયાવાડ.

શાળાપયોગી નવાં બહાર પડેલાં પુસ્તકો

તદન નવી શૈલીથી યોજાયેલાં ભૂગોળવિદ્યાનાં પુસ્તકો.

પુસ્તક પહેલું ગુજરાત (પશ્ચિમ હિંદ એજન્સિસનું વિસ્તૃત વર્ણન)

૧૮ નકશા સહિત ધોરણ ૩ માટે મૂલ્ય ૦-૫-૦

પુસ્તક બીજું મુંબઈ ઇસાકો (હિંદી સામાન્ય ભૂગોળ સહિત)

૨૧ નકશા સહિત ધો. ૪ થી માટે મૂલ્ય ૦-૫-૦

પુસ્તક ત્રીજું હિંદુસ્તાન એશિયાની સામાન્ય ભૂગોળ સહિત

૩૬ નકશા સહિત ધો. ૫ થી માટે મૂલ્ય ૦-૭-૦

યોજક { યોગદાતા જી. અંબાણી, હેડમાસ્ટર આર્ટન ટ્રેનિંગ કોલેજ, રાજકોટ.
 કેશવદાસ ત્રિ. આચાર્ય, હેડમાસ્ટર સિવિલ સ્ટેશન સ્કૂલ, રાજકોટ.

હિંદનો ઇતિહાસ: (ખારોટકૃત) આવૃત્તિ ૨૦ મી મૂલ્ય ૦-૧૦-૦

હિંદના સંક્ષિપ્ત રાજ્યવંશાવલિ સહિત, ૧૯૨૬ સુધીની સંપૂર્ણ હકીકત.

પ્રાથમિક શાળાના ઉપલા ધોરણો, મિડલ સ્કૂલો અને ટ્રે. કોલેજો માટે
 અતિ ઉપયોગી પશ્ચિમહિંદ એજન્સિસ તેમજ સ્ટેટોની ધણીખરી શાળાઓ
 આ પુસ્તક પાઠ્ય તરીકે વાંચે છે.

ગુજરાતનો ઇતિહાસ - (ખારોટ અને શાદકૃત) આવૃત્તિ ૧૨ મી.

ખાળકોને વાંચતાં રસ પડે તેની સુદર વાતોરૂપે યોજાયેલા આ નાનો
 ઇતિહાસ ગુજરાત અને કાઠિયાવાડની ધણી ખરી શાળાઓમાં લાખા વખત-
 થી પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે વપરાય છે સગકારી કેળવણી ખાતા તરફથી તેમજ
 સ્ટેટોના કેળવણી ખાતા તરફથી પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર છે મૂલ્ય ૦-૨-૦

વ્યવહારોપયોગી નિબંધ સંગ્રહ: આવૃત્તિ ૨૨ મી મૂલ્ય ૦-૧૪-૦

આ પુસ્તક હાઇસ્કૂલો, ટ્રેનિંગ કોલેજો તેમજ પ્રાથમિક શાળાના વિદ્યાર્થી વર્ગમાં
 ધણી વર્ષોથી માનીતું ચર્ચ પડેલું છે નિબંધ શિક્ષણના બોમિયા સરખા આ
 પુસ્તકમાં સૌ ઉપરાત વિષયો ઉપર નમુનાના નિબંધો આપવામાં આવેલા છે.

ચિત્રકળાના સને ૧૯૨૪-૨૫ ના નવા અભ્યાસક્રમ મુજબ

તૈયાર કરેલી સાદાં તેમજ રંગીત ચિત્રોવાળી ડ્રોઇંગ બુકો —

રંગીત આવૃત્તિ ખાળવર્ગથી ધો. ૪ થી સુધી દરેક ધોરણના ૦-૨-૦

ધોરણ ૫-૬ માટે પ્રત્યેક ધોરણના ૦-૨-૬ ધો. ૭ માટેના ૦-૩-૦

સાદી આવૃત્તિ આ ૧, ધો. ૧ સુ દરેકનો ૦-૧-૦ ધોરણ ૨, ૩, ૪,

દરેકના ૦-૧-૩. આ બુકો, વેસ્ટર્ન ઇ સ્ટેટ એ, BAP ના ૧૨/૨૨-૬-૨૬

થી ચલાવવા મંજૂર કરેલ છે. યોજક

હાલમાં અચલ ખુડખુડીયા માછ ડ્રોઇંગ માસ્ટર રાજકુમાર કોલેજ, રાજકોટ
 ગ્રહોળનાસદલ મોતીલાલ રાણા માછ ડ્રોઇંગ માસ્ટર હંટર ટ્રે. કોલેજ, રાજકોટ

ઉપરના પુસ્તકો મંગાવવાનું ખર્ચ જુદું સામટી નકલો ઉપર યોગ
 કમિશન આપવામાં આવશે

જીકેસલર-એચર મેધલ એન્ડ સન્સ, રાજકોટ-કાઠિયાવાડ

દરકત શિક્ષક કોપિખંડે

કોપિની પહેલ કાઢનાર અમો છીએ, બીજાઓએ પછી નકલ કીધી છે.
ગુજરાતી અને બાળબોધ આઠ નંબરમાં તૈયાર છે.

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુ'ખઈ ઇલાકાની
દરેક ગુજરાતી નિશાળમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

દરેક નંબરની કિંમત બે આના રાખી છે.

રૂ. ૫૦ તથા તેથી વધુ કોપિ ખરીદનારને સેકડે (૨૫) ટકા કમિશન
ઉપરાત પેકીંગ અને રેલ્વે ખર્ચ આપવામાં આવશે. ૧૦૦૦ કોપિ લેશે તો
ખર્ચ સાથે (૩૦) ટકા મળશે. પણ પોસ્ટ મારફતનું કે સ્ટેશનની આગળનું
ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ. માલ મોકલતા રસ્તામાં નુકશાન થાય તેના જો-
ખમદાર હમો નથી.

ખાસ નોંધ—હમોએ હમારી કોપિની સાઈઝ નાની કીધી નથી. પણ જે
અસવ સાઈઝ હતી તેજ કાયમ રાખી છે. છતાં પણ કિંમતમાં ઘટાડો કીધો છે.

મળવાનું ઠેકાણું:—અમદાવાદ કલપસૂત્ર મારતર

કે. નં. ૨૮-૩૦ ધોબીતલાવ-મુ'ખઈ.

શાળોપયોગી સ્ટેક્ટ પુસ્તકો તરીકે મંજૂર થએલાં પુસ્તકો

*૧. સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ આ. ૩૪ મી કિં. ૦-૫-૦

*૨. સરળ કન્યાનામું આ. ૧ લી ૦-૨-૬

*૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—લાગ પહેલો

(પ્રાથમિક શાળાના ધોરણ ૪ માંટે) આ ૨૯ મી ૦-૨-૦

૪. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—લા. ૨-૩ જો

(પ્રાથમિક શાળાના ધો. ૫-૬-૭ માંટે) આ ૨૯ મી ૦-૪-૦

૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—લા. પ્રા. પુસ્તક આ. ૪થી ૦-૬-૦

(૫-૬-૭ યોપડીના શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સહિત)

૬. નવું સરળ મુખગણિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી)

આ. ૧૬ મી ૦-૩-૦

૭. ગુજરાત પ્રાંતની જુગોળવિદ્યા

આ. ૧૬ મી ૦-૧-૬

ગુજરાતના સઘળા જાણીતા પુસ્તકલેખકોને ત્યાંથી મળશે.

મુખ્ય એજન્ટ—મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપની

કે. પાનકેર નાકે—મુ. અમદાવાદ.

પ્રેમચંદ કસ્તુરચંદ શાહ, ગોડળના માણ કે. એ. ૪. મુ. કપડવંજ.

કમિશનમાં વધારો.

કિંમતમાં ઘટાડો.

કેળવણી ખાતાએ મુખર્ષ ઇલાકાની દરેક નિશાળોમાં ટેકસ્ટ બુક તરીકે ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કેપિબુકો

ઉત્તમ કાગળ { ગુજરાતી અને બાળબોધ ૭ નંબરમાં } ચોવીશ પાના { દરેક નંબરની કિંમત ૧૦ પાના

ગ્રામ્ય, મ્યુનિસિપલ, હોલ્ડિંગ બોર્ડ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ પસંદગીથી ચાલતી કેપિ જે બાળકો અને શિક્ષકોમાં સારા અને સુદર બોધપ્રદ વાંચ્યો માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એની લેખનકળા કેપિ વાપરવા હમો નમલાવે વિનંતિ કરીએ છીએ, ઉપલી સૂચના વિધાના ઉપાસકો, આચાર્યકો અને કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક લાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને યોગ્ય રીતે તપાસી તેના અદરના વિષયો અને પદ્ધતિને જોઈ યોગ્ય ઇ-સાફ આપશો.

૨૫૦ અને તે ઉપરાંત કેપિ ખરીદનારને સેકડે ૩૦ ટકા કમિશન આપવામાં આવશે. ચેકિંગ અને રેફરેન્સ ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ માર્ગદર્શન કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કેપિબુકોને બંધબેસતી નંબર ૧ થી ૬ સુધીની સ્ટીલ પેના ખામ મળાવી છે તેની દરેક બોક્સમાં એકજ નંબરની ડજન ખારની કિંમત રૂ. ૧૫.

મુખર્ષ-હાલોલાલ જગજીવન એન્ડ સન્સ.

કાલકાદેવી માતાના મંદિર સામે દુકાન નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-ચંદુલાલ મણીલાલ પરીખ.

શ્રી ખડાવતા બુકડીચો-રીંગીરોડ.

ગોધરા-એમ. વકીલ બ્રધર્સ. મરાઠી બજાર.

જોઈએ છે.

ભરૂચ મ્યુનિસિપલ પ્રાથમિક શાળાઓ સારૂ ફ્રીલ અને વ્યાયામ બાલુનાર એક શિક્ષક જોઈએ છે. માટે જેઓ અંગકસરતમાં સારૂ જ્ઞાન ધરાવતા હોય તેમણે પોતાની લાયકાત તેમજ અનુભવ સાથે અરજીઓ મ્યુનિસિપલ સ્કૂલબોર્ડના મહેરમાન ચેરમેન સાહેબ પર મોકલી આપવી. મ્યુનિ-સ્કૂલબોર્ડ આપીસ માણેકલાલ મણિશંકર દવે તા. ૨૨-૧૧-૨૭ એડમિનિસ્ટ્રેટીવ-આપીસર મ્યુનિ. સ્કૂલબોર્ડ, ભરૂચ

નવો સંદેશો

શાળાપયોગી

હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ

(રાજ્ય બંધાગણ સાથે)

કર્તા,

મગનલાલ માણેકલાલ ઘોલકીઆ

બી. એ., બી. ટી.

૫૪. ૩૦૦

ફિ. ૦-૧૪-૦

પ્રાથમિક શાળાઓને તેમજ માધ્યમિક શાળાઓના માટે ખાસ ઉપયોગી, પ્રશ્નો સાથે—નમુના માટે તમારા શુકસેક્ષરને ત્યાં શુક જૂવો. જેથી તમેને ખાતરી થશે કે તે શુક કેટલી બધી ઉપયોગી અને સરળ ભાષામાં છે.

બીજા બહાર પડેલાંને મંજૂર થયેલાં પુસ્તકો.

આક અને તેના ઉપયોગ. ૦-૧-૬

આના કોપિશુક નં. ૧ થી ૫ ૦-૧-૬

મુખર્ષ ઇલાકાની ભૂગોળ ચિત્રો અને રંગીન નકશા સાથે.

કર્તા,

પ્રીતમરાય વ્ર દેસાઈ. ૦-૫-૦

ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ નકશા સાથે.

વલ્લભભાઈ લક્ષ્મીભાઈ પટેલ કૃત ૦-૪-૦

સામટી લેનારને કમિશન આપવામાં આવશે.

સિવાય સ્કૂલના ઉપયોગની બધી શુકો અમારે ત્યાં મળશે.

લખો,

ધી ગુજરાત ઓરીએન્ટલ બુક ડીપો,

રીવીરોડ-અમદાવાદ.

મુખર્ષિ ઇલાકાના સરકારી કેળવણી ખાતાએ હાઈસ્કૂલો માટે
ટેક્સ્ટ બુક તરીકે મંજૂર કરેલો

ઇંગ્લેન્ડનો અર્વાચીન ઇતિહાસ.

(૧૪૮૫-૧૯૨૫)

પરશુરામ હરિ બેને,

અને

બાપાન્તર કલો,

નંદુમુખરામ હરિરત્નરામ મહેતા

૧૯૨૬.

કિંમત રૂ. ૨-૮-૦.

આ પુસ્તક સરકારી કેળવણી ખાતાએ હાઈસ્કૂલોમાં ધોરણ ૬ અને ૭ માટે ટેક્સ્ટબુક તરીકે દાખલ કર્યું છે. આ પુસ્તક સૂક્ષ્મ લીવિંગ અને મેટ્રિક્યુલેશન પરીક્ષાના અભ્યાસક્રમને અનુસરીને લખવામાં આવ્યું છે. જેથી એ પરીક્ષા માટે અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓને તેમના અભ્યાસમાં મદદ મળી શકે. શિક્ષકોને પણ એજ કારણથી પુસ્તક ઉપયોગી ચર્ચ પડે તેવું છે; એમાં પુષ્કળ નકશા, ચિત્રા વગેરે દાખલ કર્યા છે. વળી, એમાં ઇંગ્લેન્ડની 'રાજ્યવ્યવસ્થા' વિશે અને 'બ્રિટિશ સામ્રાજ્યની રાજ્યવ્યવસ્થા' વિશે પ્રકરણો દાખલ કર્યા છે, તે પણ શિક્ષકોને તેમજ વિદ્યાર્થીઓને અરેખર ઉપયોગી ચર્ચ પડે તેવાં છે.

પ્રસિદ્ધ કલો-મેન્ડેમિસન એન્ડ કંપની, લિમિટેડ
હૉર્નબી રોડ, -મુખર્ષિ.

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	ફિનિષાઈનનો એક શાળાનું વર્ણન ...	૩૩
૨	અમેરિકામાં ઉચ્ચશાળાની કેળવણીની મહત્તા ...	૩૬
૩	પદાર્થનું અવલોકન ૨૨૩૫ ...	૪૧
૪	યોજના પદ્ધતિ ..	૪૩
૫	સંદિ નિરીક્ષણનું શિક્ષણમાં સ્થાન .	૪૯
૬	‘નમન્ત’ રજત મહોત્સવ ..	૫૦
૭	‘વસન્ત’ રજત મહોત્સવમાં તત્ત્વોનો ઉત્તર ...	૫૩
૮	ચિત્રમર અને બાળક... ..	૫૫
૯	મુખર્ષિ ઇનાકાની હર્દુ શાળાપરોગી પુસ્તકની યાદી ...	૫૯
૧૦	મરમરી જાહેરખબર... ..	૬૨
૧૧	આતંગી જાહેરખબર ..	૬૪

શુદ્ધિપત્ર—ગતક સરકારી જાહેરખબર ૫૪ ૨. છેલ્લી લીનીમાં ૪૩ ને બદલે ૧૪ વર્ષ એમ વાંચવું

થોડી મુદતમાં બહાળો ફેલાવો પામેલ.

નિબંધ સાર સંગ્રહ:—ધોરણ ૫-૬-૭ ના વિદ્યાર્થીઓને ધોરણ ૭પયોગી પુસ્તક

છે, એકદમ ૮૭ નિબંધો ચાલુ જમાનાને અનુસરીને લખાયેલા છે, ૧ સવાર્ય ચિત્ર, કાગળ, ખત વગેરે બાબતોનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન દાખલા સાથે મળે તેવી રીતનો ધણીજ મરસ રીતે લખાયેલ છે. સાથે કેટલીએક વાર્તાઓ પણ મુકેલ છે આવા બધા કારણોને લઈને ઉપરના વિદ્યાર્થીઓ સિવાય પ્રાથમિક તથા વર્ગીકૃષ્ણક દાર્શનિક પરીક્ષાના વિદ્યાર્થીઓને પણ ધણીજ લાભદાયક પુસ્તક છે એક વખત મંગાવી ખાતરી કરો દિનમત ૦-૧૨-૦

વધુ વિગત તથા બીજાં } જ્યેષ્ઠ તલકેરી એન્ડ સન્સ.
પુસ્તકો મટિ ૧૯૮૪ નું }
નવું સંવિધન મંગાવો } શુક્રેશ્વર—૫૯વાણ, પોસ્ટ નં ૧ હો-

બહાર પડ્યું છે. આરોગ્ય શિક્ષિકા બહાર પડ્યું છે.

લેખક—હરનાથ અમુલખરાય કેસાર્ડ બી એ

(ભાગવાર, આરોગ્યશિક્ષણ, રમતો) ક્તા,

ન્યાયાશાળાના ધોરણ બી તથા તે ૬ ટૂંકા ધોરણ શુધીની બાળાઓ તથા શ્રી શિક્ષકોને આ પુસ્તક ધણી ઉપયોગી છે દરેક ધોરણવાર સમજાવવામાં આવ્યું છે. ખર્ચા પુસ્તક શીકમુલમાં એસનાર બાળાઓને પણ ધણી ઉપયોગી છે એકવાર મંગાવવા, ખાસ વિનંતિ છે દિનમત ૦-૭-૦ મળવાનું કેસાર્ડ,

અસાયતા અક નીચે. નીચેના—અમુલખરાય

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૬૭] ફેબ્રુઆરિ, સને ૧૯૨૮ [અંક ૨

ફિલિપાઇનની એક શાળાનું વર્ણન

હાલમાં આપણે ત્યાં જે કેળવણી આપવામાં આવે છે તેમાં કેવો સુધારો થઈ શકે તે સંબંધી ધણી ચર્ચા થાય છે અને તે ઉપરથી ભિન્ન ભિન્ન વિચાર બહાર કરવામાં આવે છે. એટલી અને ધંધાને લગતું શિક્ષણ વધારે જરૂરનું છે એ સંબંધી ભાગ્યેજ એ મત હોઈ શકે એમ હાલની પરિસ્થિતિ છે; તેથી નીચે જણાવેલી શાળાના વર્ણન ઉપરથી કેવું શિક્ષણ ફળદાયી નીવડે છે અને વિદ્યાર્થી કેમ સ્વાશ્રયી બને છે તે આપણને સહજ માલમ પડે છે કેળવણીનો એક અતિ ઉપયોગી સિદ્ધાંત એ છે કે “ક્રિયા કરીને જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ.” પણ હાલની શિક્ષણ પદ્ધતિમાં આપણે ત્યાં તે સૂત્રનો નહિ જોવાજ અમઘ થાય છે. પાશ્ચાત્ય દેશોમાં તો હાલમાં પુસ્તકોઆ જ્ઞાનની ધણી અવગણના થવા માઠી છે, અને તેથી તેના પ્રત્યાઘાતરૂપ શિક્ષણની જુદી જુદી પદ્ધતિઓનો પ્રયોગ ત્યાં થવા લાગ્યો છે. ફિલિપાઇનની એક શાળાનું નીચે પ્રમાણે જે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તે વસ્તુતઃ આપણી કેળવણીની દિશા નક્કી કરવા માટે ધણું ઉપયોગી છે.

જ્યારે વિદ્યાર્થીઓ શાળામાં દાખલ થાય છે ત્યારે તેને શો ધંધો પસંદ કરવાનો છે તે સંબંધી શાળાના અધિકારી સાથે તેને વાતચીત થાય છે. દરેક વિદ્યાર્થીને જે એકાદ યોજના પ્રમાણે કામ કરવાનું હોય છે, તેનો નિર્ણય તે પોતે કરે છે, તે કામ કરવા માટે દરેક વિદ્યાર્થી

બીજાને તેના ભાગીદાર તરીકે પસંદ કરે છે, અને તેની સાથે સાથે તે કામ કરે છે. આ બંને વિદ્યાર્થીને જમીનનો એક કકડો આપવામાં આવે છે. ત્યાં તેઓ રહે છે અને કામ કરે છે. નાનું ખેતર જાયે તેમણે સાંથે રાખ્યું હોય તેમ તેમને તે સોંપવામાં આવે છે. તે જમીન ઉપર તેઓ પોતેજ ધર બાંધે છે અને ત્યાં તેઓ રહે છે. શાળા તરફથી તેમને બીજાં, ઓળંગ અને બીજાં સાધન જેવાં કે બળદ અથવા ભેંસ ભાડે આપવામાં આવે છે. તેમના કામની યોજનાને અંગે વળી તેમને મરઘડાં, દૂઝણી ગાય અને કુકર આપવામાં આવે છે. જે પ્રમાણે આવી રીતે મેળવેલા ઓળંગરા, પ્રાણી તથા અગાડથી લીધેલા રૂપીઆને માટે જેકુન ખાતુ પાડી આપે છે, તે પ્રમાણે વિદ્યાર્થીને પણ ભાડે લીધેલી વસ્તુઓ માટે ખાતુ પાડવું પડે છે. જ્યારે તેઓ પાકની કાપણી કરે છે ત્યારે તેઓ ત્યાં ઠરીને રહે છે.

બંને વિદ્યાર્થીને સાથે સાથે રહીને કામ કરવાની જરૂર પડે છે; કારણ કે જ્યારે તેમાંનો એક વિદ્યાર્થી શાળાના વિષયો શીખવા માટે ત્યાં દાખલ રહે છે ત્યારે બીજો વિદ્યાર્થી ઢોરની સંભાળ રાખે છે, અને ખેતરમાં તે કામ કરે છે. કેટલાક વિદ્યાર્થીને સામાન્ય કામ સોંપવામાં આવ્યું હોય છે, તેથી દરેક અડવાડીએ તેમનું કામ બદલવામાં આવે છે. આખી શાળા જાયે કે એક વિદ્યાર્થીનું એક સંસ્થાન હોય તેમ ત્યાં કામ ચાલે છે. વિદ્યાર્થીઓ પોતે તેમનું એક કાર્યવાહક મંડળ અને તેનો પ્રમુખ પસંદ કરે છે, અને તેમની મદદથીજ સર્વ કામકાજ કરવામાં આવે છે. તેઓ પોતે પોલિસ તરીકે કામ કરે છે અને ગુન્હેગારને પકડે છે. આવી રીતે તે સંસ્થામાં સુલેહશાંતિ તેઓ જાળવે છે. વિદ્યાર્થીજ તેની કોર્ટમાં ન્યાયાધીશ તરીકે કેસ ચલાવે છે. સુંદી કાઢેલા આરોગ્યની સંભાળ રાખનાર અમલદાર ત્યાંની સ્વચ્છતાની અને ત્યાંના રહીશની તંદુરસ્તી સંબંધી સંભાળ રાખે છે. એક સારી તાલીમ પામેલી 'નર્સ' ધવાએલાની તેમજ માંદા માણસની માવજત કરે છે. 'નર્સ' ને એક વિદ્યાર્થી આ કામમાં મદદ કરે છે.

કન્યાશાળાનાં જો અનુભવ તેમને મળે તે તેમને ભવિષ્યમાં ઘણો શિક્ષકોને આ પુરો. પ્રમુખની જગા કંઈ શોભારૂપ હોતી નથી. તે દરેક વર્ગોકુલર કાંઈકેલે કરે છે. વિદ્યાર્થીની સમાનો તે અધ્યક્ષ થાય છે. ખાત્ર વિનતિ છે. ચણી કરે છે અને આખા વિદ્યાર્થી કામના કિત છે. દિલ્લિપાછના લુદા લુદા ટાપુમાંથી તેમજ

ડુંગરોમાંથી જે વિદ્યાર્થીઓ ત્યાં આવે છે તેમની પ્રકૃતિમાં વિશેષ ભેદ હોવાથી તેમની વ્યવસ્થા કરવાનું કામ સહેલું નથી પણ તે ધણું શુભવલ્ય ભરેલું હોય છે. જુદા જુદા પ્રાંતવાર વિદ્યાર્થીને રહેવાના અન્નગ મોટા ઓરડાઓ હોય છે, અને તેથી તેમના સ્થાનિક કામકાજનો વહીવટ તેમનો પ્રાન્તિક પ્રતિનિધિ કરે છે. શાળાના સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટને વિદ્યાર્થીના મંડળે પસંદ કરેલું કામ નહિ સ્વીકારવાની પણ સત્તા હોય છે પણ તેની આવી સત્તાનો લાગ્યેજ તે ઉપયોગ કરે છે.

આ શાળાના વિદ્યાર્થીના મંડળને આખું વર્ષ ધણું કામકાજ કરવું પડે છે. ત્યાં વિદ્યાર્થીની લેવડદેવડની એક સંસ્થા ઉભી કરવામાં આવી છે, ત્યાં તેઓ માત્ર વેચાતો શેષે તેમજ તેઓ લા વેચે છે પણ ખરા જે વિદ્યાર્થીઓ સદ્દર હોય છે તેમને ઉધાર માલ આપવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીની બેન્કમાં તેમના પૈસાનો દિસાજ તેમજ તેમના નાણાની સંભાળ તથા અનામત મૂકેલી રકમ ઉપર થતા નફાનો દિસાજ રાખવામાં આવે છે. જમ્મે અને ઉધાર રકમો તારવી કાઢી દરેક અડવાડીએ સિલક બતાવવામાં આવે છે.

કોઈ મહેનતુ તેમજ ગૃહસ્થ માત્રાપ તરફથી અથવા કોઈ પારમાર્થિક સંસ્થા તરફથી જે વિદ્યાર્થી લાચાર અવસ્થામાં હોય તેને માટે કંઈ મદદનો સ્વીકાર કરવામાં આવતો નથી. વિદ્યાર્થીઓ પોતે રમોડાની જે વ્યવસ્થા કરે છે તેમાં વૈજ્ઞાનિક રીતે તૈયાર કરેલા ખોરાકના પૈસા આપી શકે તે માટે દરરોજ તેઓને (રવિવાર સિવાય) ચાર કલાકનું કામ કરવું પડે છે. તેઓ ત્યાં જે જુદી જુદી જાતનું કામ કરે છે તે એક શહેરમાં ચાલતી વિવિધ પ્રવૃત્તિ જેવુંજ હોય છે. તેમનો એક સામાન્ય કોઠાર હોય છે, અને તેની વ્યવસ્થા તેઓ જાતે કરે છે; તેમજ લેવડદેવડનું કામ પણ તેઓ કરે છે. કાકડા વહેરવાની મિત્ર, સિનેમા, છાપખાનું અને બેન્ક જેવી સંસ્થાનો વહીવટ પણ વિદ્યાર્થીઓ કરે છે. તેમની પોતાની હાંગર ખાંડવાની મિલ હોય છે. જે હાંગર વિદ્યાર્થીના ખેતરમાં પાકી હોય છે તે ત્યાં તેઓ જાતે ખાંડે છે, અને તેથી તેઓ તેમને તેમજ આસપાસના લોકોને ચોખા પૂરા પાડે છે. તેમના રહેવાના ઓરડા, ધર અને બીજાં મકાન તેઓ જાતે બાંધે છે. તેઓ રસોઈ જાતે કરે છે અને પીરસે છે. રસ્તા, પૂલ અને નાળાં પણ તેઓ બાંધે છે જે વસ્તુ બીજા માણસો કરી શકે તે તેઓ જાતે જ કરવાને ખચકાતા નથી. અને તેમાં તેઓ ગર્વ માને છે, ખરી રીતે આવો ગર્વ પ્રશંસનીય છે.

આ શાળાના વિદ્યાર્થી હલકા પ્રકારનો માલ ઉપજાવવાનું પસંદ કરતાં નથી. જે કોઈ પણ નવા સાદસમાં તેમને અનુભવ હોતો નથી તો તેઓ ઉત્તમ માલ પેદા કરવાને માટે તેવું કામ જાણનાર બાહોશ માણસને જ્યાં સુધી તેઓ એવો માલ ઉત્પન્ન કરી શકે ત્યાં સુધી તેઓ પગાર આપીને રાખે છે. દા. થોડા વખત ઉપર જ્યારે નવું છાપખાતું બધું બરોબર ગોઠવ્યું હતું ત્યારે તે સારી રીતે ચકાવવાને માટે તેમણે એક જાણકાર માણસને રોક્યો હતો. તેમનો હેતુ ઘણી સારી રીતે છાપખાતું ચકાવવો એટલુંજ નહોતો, પણ તેવું ઊંચા પ્રકારનું કામ તેઓ કરી શકે તે તેમનો ઉદ્દેશ હતો. સારામાં સારો પાક કોણ પકવી શકે છે તેને માટે બધા વિદ્યાર્થી કે જેઓ ખેડૂત હોય છે તેમની વચ્ચે હરિફાર્ષ આપે છે. બધો માલ લેવડદેવડની દુકાને નોંધવામાં આવે છે. અને પત્રી તેને વેચવામાં આવે છે. વાર્ષિક મેળો ભરવામાં આવે છે તે વખતે સારા કામનાં ઇનામ અને પ્રમાણપત્ર વિદ્યાર્થીને આપવામાં આવે છે.

અમેરિકામાં ઉજવાએલી કેળવણીની સમ્રાહ

આજકાલ અમેરિકામાં ચાલતી કેળવણીની પદ્ધતિ તરફ સુધરેલી દુનિયાનું લક્ષ એવાયું છે. પ્રગત્યાસન તંત્રને માટે દરેક વ્યક્તિ કાર્ય-સાધક નીવડે એ દૃષ્ટિથી ત્યાં ઉત્તમ પ્રકારની કેળવણી આપવાને માટે ઘણી કાળજી અને ઉત્સાહ લોકોમાં માલમ પડે છે. તેનો કંઈક ખ્યાલ નીચે આપેલા અહેવાલ ઉપરથી આપણને જણાઈ આવશે.

અમેરિકામાં નવેમ્બરની તા. ૭ થી ૧૩ સુધી કેળવણીની સમ્રાહ ઉજવવામાં આવી હતી. ત્યાંના મહાન પ્રગત્યાસન ઈશ્વરમાં કેળવણી કેટલે અંશે તેવું કર્તવ્ય અદા કરે છે અને કરશે એવો હેતુ લોકો બરાબર સમજે તે ઉદ્દેશથી આવી યોજના કરવામાં આવી હતી. જે પ્રજા તેના વિચારમાં, તેના રાજ્યતંત્રમાં, તેના વેપારોજગાર અને નીતિમાવનામાં બાળકને પ્રથમ સ્થાન આપે છે તે અસર મહાન હોવી જોઈએ. જે પ્રજા તેનાં બાળકો પ્રત્યે સન્માનની દૃષ્ટિથી જુએ છે તે તંદુરસ્તી, શુદ્ધિ, નીતિ, કાર્ય નાધકતા અને સુખ પરત્વે બીજી પ્રજાઓને માર્ગ દર્શક રૂપ ધર્મ પડશે. અને પ્રાકૃતિક તેમજ આત્મિક ઉન્નતિની ઉચ્ચ કાંટિએ તે પહોંચશે એ નિઃસંશય છે.

ભાવના અને હેતુ

શાળાની ભાવના, તેનું કામ અને તેની શી જરૂરિયાતો છે તે વિશે પ્રજાને માહિતી આપવાનો આ સમાવનો હેતુ છે. દરેક શાળાનો કાર્યક્રમ ધડતી વખતે આ હેતુ ધ્યાનમાં રાખવાનો છે. આવા અઠવાડીયામાં એજામાં એજા એક વખત પણ માળાપોએ શાળાની મુલાકાત લેવી જોઈએ. કેટલીક શાળાઓએ બપોરને બદલે સાંજનીજ નિશાળનો વખત રાખવો જોઈએ કે જેથી માળાપો દિવસે કામમાં રોકાએલા હોય તદ્દિ તે વખતે ત્યાં આવીને તેમનાં બાળકોને કામ કરતાં જોઈ શકે. આવી રીતે સમાજ ઉત્થવતાં પહેલાં સ્થાનિક વર્તમાનપત્રમાં શાળાના કામ સંબંધી તેમજ કેળવણીના હેતુ સંબંધી લેખો પ્રસિદ્ધ થવા જોઈએ. જે નીચે બતાવેલા વિષય ઉપર થોડા લેખો છપાવાય તથા માસિકમાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે તો તેથી બાળકના તેમજ સમાજના સમગ્ર જીવનને લાભ થાય એ શાળાનો હેતુ છે એ સમજી શકાશે.

- (૧) સારી તંદુરસ્તી.
- (૨) ખાનદાન કુટુંબીજન તરીકેની દરજ્જા.
- (૩) જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાના સાધન તથા તે મેળવવાની રીત.
- (૪) નિમકલસાલ નાગરિકતા.
- (૫) ધંધાદારી કેળવણીના ફાયદા.
- (૬) પુરસદનો સદુપયોગ.
- (૭) નીતિજીવન વા ચારિત્ર.

સોમવાર

તંદુરસ્તીનો દેવસ

બ્યક્તિનો તેમજ સમાજની ઉન્નતિનો આધાર સારી તંદુરસ્તી ઉપર છે. એ વિચારને અનુસરી આજના દિવસનો કાર્યક્રમ ધડવો જોઈએ. વિદ્યાર્થીની તંદુરસ્તી સુધારવા માટે જે પ્રયાત્ન શાળા તરફથી થતા હોય તે લોકોને બતાવવા જોઈએ. શાળાનું નિયમિત કામ કરીને નાગરિક વર્ગને આલર્ટ કામ બતાવવા આકર્ષવા જોઈએ. આજના દિવસના કાર્યક્રમની એવી ખાસ ગોઠવણ થવી જોઈએ કે જેમાં લોકો લાગ લઈ શકે.

વિદ્યાર્થીની તંદુરસ્તી સુધારવા માટે આરોગ્ય વિજ્ઞાન, આરોગ્યવર્ધક દેવ, કસરતશાળામાં તેમજ ખુદ્વા મેદાનમાં નિયમિત કસરત, મરદાની રમતોની હરિદાર્ઠ, વિદ્યાર્થીની શારીરિક ખામીની સુધારણા, પુષ્ટિકારક

ખોરાક અને ખામીવાળા બાળક માટે ખાસ શિક્ષણ-આ બાબત ઉપર શાળામાં ખાસ ધ્યાન આપવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીને અનુકૂળ પડે તેવાં કસરતનાં સાધન, અને આરોગ્ય વધે તેવા વિદ્યાળ રમવાના મેદાનને લીધે વિદ્યાર્થીનું તેમજ સમાજનું જીવન સુધરે છે અને તેથી ભાવિ પ્રજાનું જીવન ઉન્નત થાય છે.

મંગળવાર

ધર અને શાળા

ધર અને શાળા પરત્વેનો કાર્યક્રમ ઘડતી વખતે કુટુંબજીવન એ બધી સુધરેલી પ્રજાનું એક અતિ ઉપયોગી અંગ છે તે બાબત ખાસ યાદ રાખવા જેવી છે. આજે પણ હંમેશની માફક શાળાનું કામ બનાવવું જોઈએ પણ તે વખતે યોગ્ય પ્રમંથે વર્ગના વિદ્યાર્થી સાથે 'ધર' સંબંધી વાતચીત કરવી જોઈએ, તેમને વળી કહેવું જોઈએ કે દરેક બાળક તેના કુટુંબમાં કંઈક સુધારો કરી શકે એમ છે. નાગરિકોને માટે શાળાનું કામ જોવાનો આ એક સારો દિવસ છે.

કુટુંબજીવન વધારે સારું કરવાને માટે અન્ય વ્યક્તિઓના લાભ તથા હિતના માટે આપણે કાળજી રાખવી જોઈએ એમ વિદ્યાર્થીને શીખવવું જોઈએ. સહકારનું સ્વરૂપ તેમને વ્યવહાર દાખલાથી બતાવવું જોઈએ. વિદ્યાર્થીને સંધતાં, સીવતાં, ધર ચલાવતાં તથા વ્યક્તિની તેમજ મનુષ્ય જાતિની ઉન્નતિમાં કુટુંબજીવન કેટલું ઉપયોગી છે તે તેમને સમજાવવું જોઈએ. અમેરિકાનું કુટુંબજીવન તેમજ ત્યાંની શાળા મનુષ્યજીવન વધારે ઉન્નતિ અને વિદ્યાળ બનાવે છે. જે સંસ્થાના બધા શિક્ષકો ગૃહજીવન ઉત્તમ કરવાને તેમજ સામાજિક સેવા કરવાનો ગર્વ ધરાવે છે તે સંસ્થા ઉત્તમ પ્રકારની હોવી જોઈએ. જે સમાજમાં માળાપો શિક્ષકની કદર સમજે છે અને શાળાના કામની પ્રશંસા કરે છે તે ઉત્તમ દેશની હોવી જોઈએ એ નિવવાદ છે.

બુધવાર

તમારી શાળાનો આ દિવસ છે એમ તમે તરો.

આજના દિવસના કાર્યક્રમમાં મુખ્ય બાબત 'શાળા' છે. પ્રજામાં, રાજ્યમાં, દેશમાં તથા શહેરમાં, 'શાળા' એ મોટામાં મોટું અને પ્રથમ પંક્તિનું સાહસ છે તે બાબત નિઃસંશય છે આપણા જમાનાના દુર્ઘટ જીવનને અનુકૂળ વર્તવાને માટે શાળા વિદ્યાર્થીને મદદ કરે છે. આ હેતુ પાર પડે તે માટે નીચેની અગત્યની બાબતો જરૂરની છે.

૧. દરેક વર્ગમાં બાહોશ, કાળજીવાળો અને સારી તાલીમ આપે એવો શિક્ષક મૂકવો જોઈએ.
૨. સામજિક તેમજ વ્યક્તિની જરૂરિયાત પૂરી પાડે તેવો ઉપયોગી અભ્યાસક્રમ હોવો જોઈએ.
૩. શાળા અને વર્ગની વ્યવસ્થા કાર્યસાધક હોવી જોઈએ.
૪. રીતસરનો સત્રનો સમય હોવો જોઈએ. વળી તે દરમિયાન વિદ્યાર્થીની દાબરી નિયમિત હોવી જોઈએ.
૫. શાળાની વ્યવસ્થા તથા તેની દેખરેખ રાખવા માટે સારી તાલીમ પામેલો શિક્ષકવર્ગ જોઈએ.
૬. પુસ્તકશાળા, પ્રયોગશાળા, શારીરિક કેળવણી, તેમજ બાગ માટે અને શાળાની બીજી પ્રવૃત્તિની યોગ્ય ગોઠવણ થાય એવાં પુષ્કળ સાધનવાળું 'સાઈ શાળાનું' મકાન હોવું જોઈએ.
૭. છુદ્ધિપૂર્વક કદર કરે એવી પ્રજાની મદદ હોવી જોઈએ.

બાળકના સમગ્રજીવનનો વિકાસ એ કેળવણીનો હેતુ છે. બાળકને અભ્યાસ કરતાં, વિચાર કરતાં, અવલોકન કરતા, તથા તુલના અને વિવેક કરતાં તથા વિદ્યાનું રહસ્ય સમજતાં શીખવવું એ હાલના જમાનાનું ઉપયોગી કામ છે. કેળવણીમાં થોડા રૂપિયા ખર્ચવામા આવે તો તેથી દારિદ્ર, રોગ અને ગુન્દા માટે ચતો ખર્ચ બચી જાય છે. શાળાનું નિયમિત કામ કરી બતાવીને નાગરિકને વર્ગમાં આવવા આમંત્ર કરવો જોઈએ.

ગુરુવાર

શાળામાં મળતી તકનો દિવસ

આજના દિવસનો કાર્યક્રમ આવા પ્રસંગને અતુસરીને ગોઠવવો જોઈએ. તેમાં શાળામાં બાળકને જે 'તક' મળે છે તે ઉપર ખાસ ભાર મૂકવો જોઈએ. આજે વિદ્યાર્થીને પ્રાપ્ત થતી તકનો લાભ લેવા શિક્ષકો તેમને પ્રેરણે તથા ઉત્તેજન આપશે. બધાં બાળકને પૂરતી તક મળે છે કે કેમ તેનો નિર્ણય નાગરિકો કરશે. રાષ્ટ્ર અને રાજ્યના બાળકની કેળવણીની જરૂરિયાત પૂરી પાડવામાં આવે છે કે કેમ તેનો તેમણે વિચાર કરવો જોઈએ. દરેક બાળકને સેવા કરવાની તક આપવી અને તેને માટે તેમને મદદ કરવી એ દરેક પ્રાથમિક શિક્ષકની ફરજ છે. ખેતીવાડી, ધંધો, અને ઉદ્યોગ વેપાર, તથા ગૃહવ્યવસ્થાનો અભ્યાસક્રમ ગોઠવવાથી શાળામાં અપાતી ધંધાને ભગતી કેળવણી વધારે સારી કાર્યસાધક થાય છે.

બાળવર્ગો, સંજ્ઞા વર્ગો, પ્રસંગોપાતની શાળા, ભણતર જારી રાખવાની શાળાઓ-આ વ્યવસ્થાથી બધાને જ્ઞાન મેળવવાની તક મળે છે. કામમાં આનંદ ઉત્પન્ન કરવાથી, તેમજ સારા દુનિયાનો તથા વિદ્યાન અને કળાનો નિત્યજીવન સાથે સંબંધ જોડવા ઉપર ખાસ ભાર મૂકવાથી, આપણું જીવન ઉન્નત બને છે.

શુક્રવાર

યુદ્ધવિરામનો દિવસ

આ દિવસે દેશભક્તિનો યુદ્ધ ખીલવાનો પ્રસંગ મળે છે. તે તારીખ-થી લડાયક ફરજો અદા કરવાનો અંત આવવાથી શાંતિમય જીવનમાં કર્તવ્ય અને નાગરિકનાનો ધર્મ બળવવાનો આરંભ થાય છે. નવ વર્ષ ઉપર યુદ્ધ-વિરામની ખજીર આવવાથી જે આનંદ મોટા માણસોને અને વિદ્યાર્થીઓને થયો હતો, તેના સ્મારક તરીકે પ્રજાની અંદર કેળવણી ફેલાવવાનું કામ ઉપાડી લેવું જોઈએ. દરેક શહેરી પોતાની જે ફરજ નિમકલલાલીથી અદા કરે છે તે ઉપર પ્રજાસત્તાની ફતેહનો આધાર રહ્યો છે. શાળામાં નાગરિક તરીકેનું જીવન ગાળવાથી વિદ્યાર્થી સમાજરૂપી મોટા ભાગના સારા નાગરિકો થઈ શકે છે. ઇતિહાસ, ભૂગોળ, વર્તમાનસાર અને સમાજશાસ્ત્રના અભ્યાસથી બાળકો તેમની નાગરિક તરીકેની ફરજ શીખે છે. આવી રીતના શિક્ષણથી અન્ય મનુષ્યજાતિનો તિરસ્કાર નાણુદ થાય છે અને એક ખીજને માટે દિલ્લોજી અને માન પેદા થવાથી નાગરિક તરીકે ધર્મ એક નિષ્ઠાથી બળવાય છે. યુરોપી વિગ્રહમાં લડાયક સરંજામથી જે વિજય મળ્યો છે, તેને બદલે હવે કેળવણીદ્વારા ભવિષ્યમાં વિગ્રહન થાય તેની તાલીમ વિદ્યાર્થીને આપવી જોઈએ.

શનિવાર

સમાજનો દિવસ

સામાજિક જીવન સુધારવાને માટે શાળાઓ શું કરી શકે તે ઉપર ખાસ મુકાય તેવો કાર્યક્રમ આજનો હોવો જોઈએ. તે દિવસે જે જે મામાનિક પ્રવૃત્તિઓ થાય તેમાં શાળાના વિદ્યાર્થીઓએ ભાગ લેવો જોઈએ. રમત ગમત તથા મરદાની કસરત અને એવા ખીજ જાહેર મેળાવડા થાય તે માટે ઉત્તેજન આપવું જોઈએ.

કેળવણી એ જીવન પર્યંતનું સાદસ છે. સમાજની ભાવના તથા તેના રીતરિવાજ ઉપર વ્યક્તિની સુધારણાનો આધાર છે. કળા, સાહિત્ય

સંગીત તથા રમત ગમતથી પુરસદનો સદુપયોગ થાય છે, તેથી શાળાના વિદ્યાર્થીની રસવૃત્તિ કેળવી પ્રજાની રમિકતા સુધારવી જોઈએ. વિદ્યાર્થીની પુરસદના સારા ઉપયોગ માટે પુસ્તકશાળા, સંબ્રહસ્થાન, બગીચા, રમવાના મેદાન, ચિત્રશાળા જેવી સંસ્થાની ગોઠવણ સમાજના ડાહ્યા માણસો કરે છે. આવી રીતે શાળા એ સમાજનું કેન્દ્ર બને છે.

રવિવાર

બ્રહ્મ અને દેશ માટેનો દિવસ

બધા ધર્મોપદેશકોએ આ દિવસે કેળવણીની ઉત્તમતા વિશે તથા શાળા અને શિક્ષકના કર્તવ્ય વિશે બોધ જાતે કરવો જોઈએ. તેમણે શાળામાં જે જાતે જોયું હોય તેને આધારે તેમણે ઉપદેશ કરવો જોઈએ. કેળવણી સખાનું હોય અંત આવી યોગ્ય રીતે આપવો જોઈએ. સવારે અને સાંજે દરેક વ્યક્તિને દેવળમાં આવો ઉપદેશ સાંભળવાને વિનંતિ કરવી જોઈએ. ૫ એક બીજાના તથા શિક્ષકના સંબંધમાં આવવાથી જે સદ્ગુણો મેળવે તેના ઉપર મનુષ્યના સુખ અને તેની ઉન્નતિનો આધાર છે. શાળા અને જીવનનો પરમ ઉદ્દેશ એ નીતિજીવન યા શુદ્ધ ચારિત્ર છે. વિદ્યાર્થીના ઉત્તમ જીવનનો પાયો તેના વડે નાખવામાં આવે છે. શુદ્ધ અને સદ્ગુણી જીવનની ભાવના સંબંધી શાળામાં ખાસ ભાર મૂકવાથી પ્રજાનું આત્મિક અને નૈતિક જીવન સુધરે છે.

પદાર્થનું અદ્ભુત સ્વરૂપ

“ સઉ અદ્ભુતોમાં, તુજ સ્વરૂપ અદ્ભુત નીરખું,
મહાન્યોતિ જેવું, x x x ; ”

આપણી આસપાસના જુદા જુદા પદાર્થો શેના બનેલા છે તે જાણવાને સ્વાભાવિક રીતે મનુષ્ય મન આકર્ષાય છે. વસ્તુનું મૂળ સ્વરૂપ શું હશે તે શોધવાને માટે ધણા પ્રાચીન કાળથી વિચારકોએ ધણા તર્ક ચિનર્ક કર્યા પછી તેઓ એવા અનુમાન ઉપર આવ્યા હતા કે જગતના સર્વ પદાર્થનું મૂળભૂત તત્ત્વ પરમાણુ છે. આપણે ત્યાંનો વૈશેષિક મત ગ્રીસ અને રોમના વિચારકો ડેમે.ક્રિટસ અને ઇયુકેશિઅનના સિદ્ધાંત પરમાણુવાદનોજ હતો. તેમના વિચાર મુજબ સૃષ્ટિના ભિન્ન ભિન્ન પદાર્થો નાનામાં નાની અવિભાજ્ય વસ્તુના બનેલા છે. અને તેને તેઓ પરમાણુ કહેતા હતા. આ અણુઓને

આપણે મકાન બાંધવાની ઇટા સાથે અથવા મૂળાક્ષર સાથે સરખાવી શકીએ. જેમ ઈટાને જુદી જુદી રીતે ગોઠવવાથી તેના ભિન્ન ભિન્ન આકાર થાય છે, તે જેમ મૂળાક્ષરની જુદી જુદી ગોઠવણીમાંથી જુદા જુદા શબ્દો, વાક્યો અને ફકરાઓ ઉત્પન્ન થાય છે, તેવીજ રીતે પરમાણુના સંયોગથી અનેક પ્રકારના પદાર્થ અને ખનાવ જગતમા થયા જાય છે.

આ વિચાર ધણા વખત સુધી માન્ય હતો પણ ઓગણીસમી સદીના આરંભમાં જહોન ડાલ્ટન નામના રસાયન શાસ્ત્રીએ ભિન્ન ભિન્ન રાસાયનિક સંયોગો સમજાવવાને એવી કલ્પના કરી કે અણુઓ જુદા જુદા પ્રકારના છે. એકજ જાતના અણુઓ સરખા હોય છે. આવી જાતના દર અણુઓની કલ્પના ડાલ્ટને કરી હતી, અને તે ઉપરથી ધણા અણુના સંયોગથી જે અણુસમૂહ થાય છે તે તે જુદા જુદા પદાર્થનું મૂળભૂત કારણ છે એમ તેણે સિદ્ધ કર્યું હતું.

આ વિચારને અનુસરીને સૃષ્ટિના જડ તેમજ ચેતન સર્વ પદાર્થનું બંધારણ આવા પરમાણુઓ છે એમ અત્યારસુધી સિદ્ધ થયેલું ગણાતું હતું, પણ જિજ્ઞાસુ મનુષ્યોઓએ આને અતિમ સત્ય માનવાને બદલે અણુના કદ, આકાર, અથવા તેના બીજા ગુણ સંબંધી અનેક તર્ક કરવા માંડ્યા હતા. પણ ડાલ્ટનનો આવો અણુવાદ વિજ્ઞાનની વધતી પ્રગતિ આગળ ટકી શક્યો નહિ, કારણ કે વિજ્ઞાનવેત્તાઓ અનેક તર્ક અને પ્રયોગ પછી હાલમાં એવા નિષ્ણ ઉપર આવ્યા છે કે એક અણુ એ એક સૂર્ય-મંડળરૂપ છે. જેમ સૂર્ય તેના ગ્રહ અને ઉપગ્રહનો અધિષ્ઠાતા છે તેવી રીતે પદાર્થના અણુમાં એક કેન્દ્ર છે તેમાં ઘન વિદ્યુત હોય છે અને તેની આસપાસ ગ્રહ ઉપગ્રહની માફક ફરનારા જે બીજા વિદ્યુત અણુઓ હોય છે તેમ ઋણ વિદ્યુત હોય છે. આવી રીતના આકર્ષણ અને પ્રતિઆકર્ષણના બળને બળની અસર સમપ્રમાણ હોવાથી તેનું હાલનું સ્વરૂપ ધડાય છે. જેવી રીતે બે લોહચુંબક જ્યારે તેમના સામસામેના છેડા પાસે ધરવામાં આવે છે ત્યારે તે એક બીજાને વળગી પડે છે, તેવી રીતે ઘન વિદ્યુત અને ઋણ વિદ્યુતના બળના આકર્ષણને લીધે પદાર્થના અણુઓ પાસે પાસે એકબીજાને આવે છે. જ્યારે પદાર્થના ભિન્ન ભિન્ન અણુઓ અન્યોન્ય આકર્ષણને લીધે પાસે આવે છે ત્યારે સદૃશ પ્રશ્ન એ થાય છે કે નક્કર, પ્રવાહી, અને વાયુવાળા પદાર્થમાં અણુઓ ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં તથા ઘટ્ટ સ્થિતિમાં શી રીતે માલમ પડે છે? આનું કારણ તેમાં થતી નિરંતર ગતિ છે. આ વિદ્યુત અણુ શું છે તે હવે જોઈએ.

ગુજરાત શાળાપત્ર પુ. ૬૬ મું.

સને ૧૯૨૭

અનુક્રમશિકા

નંબર.	વિષયાનુક્રમ	પૃષ્ઠ.
	સામાન્ય વિષયો	
	શિક્ષણ	
૧.	અમદાવાદની ટ્રેનિંગ કોલેજે ઉપરાતની મર્યાદાઓ તરફથી આવેલા નમુનાની યાદી	૪૦
૨.	વ્યાખ્યાપરીક્ષા	૩૫૩
૩.	ઇંગ્લેન્ડની કેળવણી સંબંધી જાણવા ભેગ હકીકત	૩૦૫
૪.	ઉત્તર ભાગમાં સને ૧૯૨૫-૨૬ માં લેવાયેલી વ. ક્ષા પરીક્ષાના ઉત્તરો સંબંધી ટીકા અને સૂચનાઓ	૫૬
૫.	ઉપરના વર્ગના સંબંધીના કામનું અમયપત્રક (સ્વિલિંગ્ટન કોમન ચર્ચ સ્કૂલનું મિશ્રખાતુ)	૨૦૩
૬.	કેળવણીની દૃષ્ટિએ હસ્તઉદ્યોગનો વિચાર... ..	૧
૭.	કેળવણીનું આધુનિક સ્વરૂપ	૮૩
૮.	ખેતીવાડી શિક્ષણ અને તેની જરૂરિયાત... ..	૨૯૧
૯.	ગણિત સંબંધી સૂચના	૨૭૫
૧૦.	ગર્લ્સ હાઇસ્કૂલનું કામ	૩૮
૧૧.	ગુજરાતીમાં શિક્ષણસાહિત્યના પુસ્તકો	૩૭૪
૧૨.	ગૌતમબુદ્ધની શિક્ષણપદ્ધતિ	૮૭
૧૩.	જાપાનની કેળવણી (પ્રાથમિક)	૨૦૫
૧૪.	ટાઈપ્રેસના કેળવણી સંબંધી સ્કુટ વિચાર... ..	૨૩૯
૧૫.	ડાંડીની શાળામાં બાળકેળવણીનું નીતિ સ્વરૂપ	૧૬૦
૧૬.	તમે ખરા શિક્ષક છો ?	૪૮
૧૭.	ચાકનો આર્થ અને તે મટાડવાના ઉપાય	૧૩૧
૧૮.	પ્રદર્શનનો અહેવાલ	૫
૧૯.	પુન શિક્ષણના અભ્યાસક્રમની રૂપરેખા	૧૨૫
૨૦.	પ્રે રા ટ્રેનિંગ કોલેજના પુન શિક્ષણવર્ગનું વખત પત્રક ૧૯૨૭ ૧૨૭	૧૨૭
૨૧.	પેરેલોગ્રી	૧૧૯
૨૨.	બર્નાર્ડ શૌના કેળવણી સંબંધી સ્કુટ વિચાર	૫૩
૨૩.	બાળકના જીવનનો વિકાસક્રમ	૧૯૭
૨૪.	બાળવર્ગની નોંધ	૩૨૪

૨૫ આળકના દોષ	૩૫૧
૨૬ બવિખની શાળા	૩૦૧
૨૭ ભાષાશિક્ષણ	૧૫૧
૨૮ મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજનું કામ	૨૬
૨૯ માન્ટેસોરી પદ્ધતિ	૧૩૮
૩૦ મુખર્ધુનિવસિટિની બી ટી. પરીક્ષાના કેટલાક પ્રશ્નો (૧૯૨૭) ૨૦૦,૨૨૬					
૩૧ યોજના પદ્ધતિ	૩૬૨
૩૨ રમતનું રહસ્ય	૧૭૭
૩૩ વાચન સંબંધી સૂચના	૨૭૫
૩૪ વાર્તાશિક્ષણ...	૩૪૧
૩૫ વિચારશક્તિનો વિકાસ...	૩૫૭
૩૬ શાન્ત વાચન સંબંધી કેટલાક અખતરા	૩૨૬
૩૭ શિક્ષણપદ્ધતિમાં વિદ્યાર્થીનું વ્યક્તિત્વ	૩૬૮
૩૮ સારો શિક્ષક...	૩૮૬
૩૯ હસ્તઉદ્યોગની પ્રવૃત્તિ	૨૯૮

સાહિત્ય અને ભાષા

૪૦ ડૉ. રવીન્દ્રનાથ ટાગોર...	૨૧૪,૨૪૯
૪૧ વ્યાકરણના પાઠની નોંધ	૨૦૧
૪૨ સવાદ (દરવેશ અને હુદાગે)	૧૦૮

ઇતિહાસ અને ભૂગોળ

૪૩ અરબસ્તાન...	૨૫૮
૪૪ અહમ્યાઆર્થ હોદ્દર	૨૭૮
૪૫ ગુર્જર ભૂમિમાં આવેલા અનેક પ્રખવર્ગ	૩૫૦
૪૬ ચીન	૨૧૬
૪૭ જાપાન	૧૮૨
૪૮ તક્ષશિવાની અદ્ભુત કથા	૧૩૪
૪૯ ખલદેશ	૨૮૩
૫૦ ભરતપૂરનો ઘેરો	૧૬૪

વિજ્ઞાન

૫૧ આકાશ દર્શન...	૪૩,૯૮,૧૪૧,૧૮૮,૧૯૨,૨૨૬, ૨૬૨,૨૯૪,૩૨૦,૩૪૫,૩૮૨	...	૩૧૫,૩૭૭
૫૨ ચેપી રોગ	૨૪૩
૫૩ પદાર્થપાઠ, વિદ્યાના તથા સૃષ્ટિજ્ઞાનના પાઠો સંબંધી અગત્યની સૂચનાઓ	૨૧૨
૫૪ આળકની તંદુરસ્તી	

૫૫ વાયરલેસ ટેલિગ્રાફિંગ અને ઓડીંગ	૩૧૨
૫૬ શાક અને ફળ સંબંધી ઉપયોગી હકીકત...	૨૮૭
૫૭ સર જગદીશચન્દ્ર બોઝ	૧૨૮
૫૮ હવાઈ વિમાન	૯૨

પરચુરણ

૫૯ અમદાવાદ શહેરની પહેલી પ્રાથમિકશાળાની હકીકત	૨૫૫
૬૦ આનંદ પર્યટન	૧૦૩
૬૧ કુદરતનો કોપ અને આપણી ફરજ	૨૭૩
૬૨ તન્ત્રીપદમાં ફેરફાર	૨૩૭
૬૩ નોબેલ પારિતોષિક અને સંગ્રામમાં દારુણ શસ્ત્રોની શોધનો સુલેહ-શાન્તિરૂપ વિજય...	૪૯
૬૪ પંચાંગ ઇ. સ. ૧૯૨૭	૬૨
૬૫ એક અખતરો	૨૨૪
૬૬ એક અવલોકન	૩૧૯

સરકારી ઠરાવો, યાદીઓ, જાહેરખબરો વગેરે.

૬૭ અમદાવાદ કલુખી ઇન્ફન્ટીસાઇકલ ફાઇમાંથી અપાતી હાઈ અને રપેશીયલ સ્કૂલ્સ સ્કૉલર્શિપ માટેની હરિદ્વારની પરીક્ષા	૭૨
૬૮ અમદાવાદ કલુખી ઇન્ફન્ટીસાઇકલ ફાઇમાંથી અપાતી મિડલ અને રપેશીયલ સ્કૂલ્સની સ્કૉલર્શિપ માટેની હરિદ્વારની પરીક્ષા	૭૩
૬૯ ધનામ પત્રક	૮૦, ૧૯, ૫૧, ૬૫
૭૦ ઉત્તરભાગમાં સને ૧૯૨૬ માં લેવાએલી વ. ફા. પરીક્ષામાં પાસ થએલા વિદ્યાર્થીઓના નામની યાદી...	...	૧૪૯, ૨૬૭, ૩૨૮
૭૧ ઉ. ભાગમાં સને ૧૯૨૬ માં લેવાએલી કન્યાઓ માટેની વ. ફા. પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોના નામની યાદી	૭૩
૭૨ ઓપન હાઈ અને મિડલ સ્કૂલ્સ સ્કૉલર્શિપ પરીક્ષા માટે સ્પર્ધાની સ્કૉલર્શિપ	૭૪
૭૩ કન્યાઓ માટેની ઉર્દુ શાળાનું પરીક્ષા માટે નક્કી કરેલો ઐત્તિહાસિક પાઠ્યપુસ્તકનો અભ્યાસક્રમ	૭૪
૭૪ કન્યાઓ માટેની શાળાંત (વ. ફા.) પરીક્ષાના ધારાઓ	૨૬૯
૭૫ કન્યાઓ માટેની (ગુજરાતી) વ. ફા. પરીક્ષા ઉત્તરભાગ અને મુંબઈ ભાગ	૧૧૪
૭૬ કન્યાઓ માટેની વ. ફા. પરીક્ષાનો અભ્યાસક્રમ	૧૧૫
૭૭ " " " ઉત્તરભાગ...	...	૨૬
૭૮ " " " મુંબઈભાગ...	...	૨૭૬

૭૯ કન્યાઓ માટેની શાળાંત (વ. ફા.) પરીક્ષાના નિયમોમાં સુધારા	૩૫૪
૮૦ " " વ. ફા. પરીક્ષામાં લેવાની શી સંબંધી	૭૪
૮૧ ખાતા તરફથી મંજુર થએલાં પુસ્તકોની યાદી	૧૪૫, ૨૭૦, ૨૯૯, ૩૫૬
૮૨ ખેતી કામનો વિકલ્પે લેવામાં આવતો અભ્યાસક્રમ ...	૫૯
૮૨અ ગામડાની ફરતા પુસ્તકાલયોનો લાભ લેતી લોકલખોર્ડ શાળાઓમાં આપવામાં આવેલાં ધનામે ...	૧૪૮
૮૩ ચેરમેન સ્કૂલખોર્ડ મ્યુનિસિપાલિટિના ડિસ્ટ્રીક્ટ લોકલખોર્ડના વિષય	૭૭
૮૪ છોકરાઓ માટેની વ. ફા. પરીક્ષા ઉત્તર ભાગ ...	૬૪, ૨૫
૮૫ " " લેવાનો ફી સંબંધી ...	૭૫
૮૬ " " લેવાનો ફી સંબંધી ...	૭૫
૮૭ " (વ. ફા.) શાળાની પરીક્ષાના જથ્થા નિયમમાં સુધારો	૩૫૩
૮૮ નવેમ્બર ૧૯૨૬ માં લેવાયેલી પરીક્ષામાં ખાસ થનાર ઉમેદવારો પૈકી જેને ધનામ તથા આંદ મળ્યા છે તેમની યાદી...	૭૮
૮૯ પ્રાથમિક શાળાઓ માટે ઉર્દુ અભ્યાસક્રમ...	૨૩૧
૯૦ મધ્યમવર્ગના અને પછાત વર્ગના હિંદુઓ તેમજ મુસલમાનો માટેની હાઈસ્કૂલોમાં આપવામાં આવતી સ્કૉલશિપો ...	૬૮
૯૧ મધ્યમવર્ગના અને પછાતવર્ગના હિંદુઓ તેમજ મુસલમાનો માટેની સ્કૂલોમાં આપવામાં આવતી સ્કૉલશિપો ઉત્તરભાગ ...	૭૦
૯૨ મધ્યમવર્ગના અને પછાતવર્ગના હિંદુઓ તેમજ મુસલમાનો માટેની હાઈસ્કૂલોમાં આપવામાં આવતી ખાસ સ્કૉલશિપો ...	૧૧૮
૯૩ મિડલ અને સ્પેશીઅલ સ્કૂલોની સરકારી સ્કૉલશિપો માટે હરિશ્ચંદ્રની પરીક્ષા ...	૬૭
૯૪ મુખ્ય ઇલાકાના ઉર્દુ શાળાઓમાં ઉપયોગ માટે લાયકેરી અને ધનામનાં પુસ્તકો તરીકે મંજુર કરેલાંની યાદી ...	૭૮, ૫૯, ૧૧૭
૯૫ લેખનશ્યા કૉપિયુકની કિંમતમાં કરવામાં આવેલો ઘટાડો ...	૧૧૬
૯૬ સને ૧૯૨૭ની ઉર્દુશાળાની પરીક્ષા માટે નક્કી કરેલા પ્રશ્નપુસ્તક સંબંધી ...	૬૫
૯૭ સ્કૉલશિપોની હરિશ્ચંદ્રની પરીક્ષાઓ (હાઈ અને સ્પેશિઅલ સ્કૂલમાં સરકારી સ્કૉલશિપ માટે હરિશ્ચંદ્રની પરીક્ષા) ...	૬૬
૯૮ સને ૧૯૨૭ની સાલની એન.પી. વકીલ સ્કૉલશિપની પરીક્ષાનું પરિણામ	૬૦
૯૯ હાઈ અને સ્પેશિઅલ શાળાઓની કાઝી શાહપુદીન સ્કૉલશિપ માટેની હરિશ્ચંદ્રની પરીક્ષા ઉ. ભાગ ...	૭૨
૧૦૦ મેટ્રિક્યુલેશન ખાસ થએલાને ટ્રેનિંગ કૉલેજમાં દાખલ થવા બાબત	૩૮૮
૧૦૧ ટ્રેનિંગ કૉલેજમાં દાખલ થવા માટે વયનું પ્રમાણ ...	૩૮૮

કેટલાંક મૂળ તત્ત્વોમાં રેડિઓ એક્ટિવિટીનો ગુણ હોય છે એમ હાલમાં છેલ્લા ૩૦ વર્ષથી સિદ્ધ થયું છે. તેમના પરમાણુમાં અહર્નિશ રૂપાંતર થયાં કરે છે, અને તેમાંથી રેડિઓ-તેમના એક્ટિવ પદાર્થ એક પછી એક નીકળતા હોય તેમ જણાય છે. જ્યારે તેમાં આવી રીતે રૂપાંતર અને તેનું વિસર્જન થાય છે ત્યારે તેમાંથી પ્રકાશનાં કિરણો નીકળે છે અને જે આંતર જગરા ધડકાને લીધે તેનું સ્વરૂપ બદલાય છે. તેમાંથી વિદ્યુત અણુઓ ધણી ત્વરાથી બહાર નીકળી આવે છે. રેડિઓ-એક્ટિવિટીના જે ગુણ જાતનાં કિરણો નીકળે છે તેમાં બીજી જાતના કિરણમાંથી વિદ્યુત અણુઓ નીકળતાં માલમ પડે છે, અને તેની ગતિ પ્રકાશના જેટલી હોય છે. હવે વિદ્યુત અણુ શું છે તે સમજાશે. જે પરમાણુમાં ઋણ વિદ્યુત હોય છે તેને વિદ્યુત અણુ કહે છે અને જે તેનો કેન્દ્રરૂપ હોય છે તેમાં ધન વિદ્યુત હોય છે. એક સામાન્ય પરમાણુની સાથે વિદ્યુત અણુને જે સર-ખાવીએ તો તેનું પ્રમાણ એક સાધારણ ઓરડામાં પડેલી ધૂળની રજકણ જેટલું છે. આવી રીતે એક હાઇડ્રોજન પરમાણુના રજકણ ભાગ જેટલો તે વિદ્યુત અણુ હોય છે. જે સાધારણ પદાર્થ આપણે જોઈએ છીએ તેમાં વિદ્યુતવાળા અને ઋણ વિદ્યુતવાળાઓના બળના આકર્ષણ પ્રતિઆકર્ષણનું સમતોલપણું હોય છે. આવી રીતે જે જડ પદાર્થ દેખીતી રીતે નક્કર માલમ પડે છે તે સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિએ નિહાળતાં અહર્નિશ ગતિમાન કરતા વિદ્યુત અણુઓનો સમૂહરૂપ છે એમ આધુનિક વિજ્ઞાન સિદ્ધ કરે છે.

યોજના પદ્ધતિ

જે કાંઈ શીખેલા હોઈએ તે દ્રશ્ય જોઈ જવાથી મગજ પર તેના સંસ્કાર તાજ થાય છે. મહાવરાથી જ્ઞાન દદ અને ચિરસ્થાયી બને છે. વળી પરિણામની તપાસ કરવી એ યોજનાના વાચાણી સિદ્ધાંતોમાંનો એક અતિઅગત્યનો સિદ્ધાંત છે. આ સર્વ વાતો લક્ષમાં લેતાં, ડહાપણુ ભરેલું તો એજ ગણાશે કે ગઈ વખતે જે જે બાબતો આપણે જોઈ ગયા છીએ, તે હંકામાં ઉપર ઉપરથી જોઈ જઈએ; ગયા પ્રસંગે આપણે નીચેની બાબતો ઉપર વિચાર કર્યો હતો.

૧. કેળવણી એટલે શું અને તેના કયા કયા અંશો છે.

કેળવણી એટલે વિકાસ. કેળવણીને જીવન અને વિકાસ સાથે ગાઢો સંબંધ છે. વળી કેળવણીના ત્રણ અંશો છે-૧. જ્ઞાન, ૨. ચારિત્ર્ય, ૩ રસવૃત્તિ. આ ત્રણનો વિકાસ એટલે કેળવણી એમ શિક્ષકે જાણવાની અગત્ય છે.

૨. વિકાસના સાહાયભૂત અંશો.

૧. બાળક.

૨. સામાજિક વારસો.

૩. તેની આસપાસનું નિત્યજીવન.

ઉપર બતાવેલી ત્રણે બાબતો કેળવણીમાં ધ્યાનમાં લેવાની છે. બાળકના અનુભવ સાથે તેના નિત્યજીવન જોડવાને ત્રણ વાતો પર ધ્યાન

આપવાથી લાભ થાય છે. { ૧. તેનો અનુભવ.
૨. તેની નિત્યજીવનની જરૂરિયાતો.
૩. તેને કઈ બાબતોમાં રસ પડે છે તે.

બાળકો વિકાસ બે પ્રકારનાં બળ પર અવલંબે છે. ૧ આંતરબળ
૨ બાહ્યબળ.

અ. બાળકમાં રહેલું બળ.

૧. વૃદ્ધિ પામવાની શક્તિ.

૨. સ્વાભાવિક પ્રેરણાવૃત્તિ.

રમતની વૃત્તિ, રસ વૃત્તિ, કામ કરવાની વૃત્તિ, સામાજિક વૃત્તિ
અને નકલ કરવાની વૃત્તિ.

૩. વિચારશક્તિ.

બ. સામાજિક વાતાવરણ—બાહ્ય ઉત્તેજન.

૩. વિકાસ કેવી રીતે થાય છે.

૧. તે ક્રમે ક્રમે થાય છે. દા. લીમડીની ફૂલિ.

૨. પસંદગીની મારફતે.

૪. બાળક કેવી રીતે શીખે છે.

તેના ત્રણ નિયમો છે.

૧. તત્પરતાનો નિયમ.

૨. મહાવરાનો નિયમ.

૩. અસર કે પરિણામનો નિયમ.

આ કુદરતી નિયમો છે. તેના પર યોજના પદ્ધતિ રચાયેલી છે.

૫. યોજનાના મુખ્ય સિદ્ધાંતો.

૧. હેતુ, ૨. યોજના ઘડવી, ૩. યોજના અમલમાં મૂકવી અને ૪. કરેલા કાર્યના પરિણામની તપાસ કરવી.

યોજનાના સર્વ કાર્યમાં બે બાબતો પર ખાસ ભાર મૂકવામાં આવે છે.

૧. બાબતો સ્વતંત્ર રીતે વિચાર કરતા શીખે તે.

૨. બાબતો સ્વતંત્ર રીતે કામ કરતાં શીખે તે.

૧. અનુભવથી આપણે શીખીએ છીએ.

ઉપર જણાવેલી સર્વ બાબતો એ ગર્હ કાલનો આપણો અનુભવ છે. ગર્હ કાલના અનુભવ તે આગલા વખતના અનુભવ સાથે જોડવાથી, અને તે અનુભવ વિશાળ થયો એટલે તેણે આજના અનુભવનું રૂપ લીધું છે, એટલે આપણે સ્પષ્ટ રીતે જોઈ શકીશું કે અનુભવથી આપણે નવું નવું શીખીએ છીએ. આપણા જીવનમાં ફેરફાર તે આપણા અનુભવનું પરિણામ છે. નવીન સ્થિતિમાં મૂકાયેલા મનુષ્યને તે સ્થિતિને અનુકૂળ થવા નવીન વ્યવસ્થા કરવી પડે છે. તેને તે સંબંધી વિચાર કરવાની જરૂર પડે છે. વિચાર કરતાં કરતાં તેને નવા નવા વિચારો, નવી નવી વૃત્તિઓ, નવી નવી ટેવો કેળવાય છે. આ સર્વ તે કેળવણીજ છે. પરિણામે તેને નવો અનુભવ પ્રાપ્ત થાય છે. નવીન અનુભવ તે તેના જીવનના અનુભવ સાથે જોડાયેલો હોય તોજ અનુભવનો વિકાસ થાય છે. સારા અનુભવથી બે લાભ થાય છે.

અ. જે સ્થિતિમાં મનુષ્યે રહેવું હોય તેમાં તેને તે બંધબેસતો કરવો પડે છે.

વ. જે સ્થિતિમાં તે રહેવાનો છે, તેને સુધારવાનું તેને બળ પ્રાપ્ત થાય છે.

(૨) ઉત્તમ અનુભવો યા કર્યોનું ધોરણ.

આપણી કઈ યોજના ઉત્તમ છે, તે જાણવાની જરૂર છે. યોજના ઉત્તમ હશે, તો અનુભવ પણ ઉત્તમજ થશે. તેની ઉત્તમતાનું ધોરણ માનસ-શાસ્ત્રીઓએ નીચે પ્રમાણે જણાવેલું છે.

૧. હેતુપૂર્વક કરેલું કાર્ય વધારે ઉપયોગી છે.

૨. માનસશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતોને અનુસરીને કરેલું કાર્ય એક અનુભવ બીજા સાથે સંકળાયેલા વિચારના વ્યાપારને અનુસરીને હોય છે.

૩. નિત્યજીવનને બંધનેસ્તું કાર્ય વધારે ઉપયોગી છે. એ પ્રમાણે કરવાથી બે લાભ થાય છે.

૧. જીવિષ્યના જીવન માટે આપણામાં વધારે લાયકાત આવે છે.

૨. સામાજિક સ્થિતિને સુધારવા આપણે સમર્થ થઈ શકીએ છીએ. આપણી હાલની કેળવણી આ દૃષ્ટિએ જોતાં બાળકના જીવન-ને અનુકૂળ નથી. કેળવણીનું કાર્ય બાળકના નિત્યજીવનને અનુકૂળ હોવી જોઈએ. તેના દરરોજના વ્યવહારમાંથી ઉત્પન્ન થએલું કાર્ય તેને વધારે પસંદ પડે છે.

૪. સામાજિક સંબંધ.

એક બીજા સાથે રહેવું, એક બીજાના વિચારો જાણવા, એક બીજાના વિચારોની આપ લે કરવી, એક બીજાના કાર્યમાં સહાયભૂત થવું એ જગતનો નિયમ છે. એક બીજાને સહાય કરવી એ કુદરત આપણી પાસે માગે છે. હાલમાં જગત એક બીજા પર વધારેને વધારે આધાર રાખતું જાય છે. આપણે એકલા જીવી શકતા નથી. આપણા જીવનના કાર્યમાં જેમ વધારે મનુષ્યો જોડાય છે, તેમ વધારે જ્ઞાન મળે છે, વિચારની આપ લે થાય છે અને આપણો અનુભવ વધે છે.

ઉપરની ચાર બાબતો ધ્યાનમાં લઈ શિક્ષકે શાળાનાં સર્વ કામ કરવાનાં છે. શિક્ષક એ માસ્તર નથી, પણ માર્ગદર્શક છે. માસ્તર શિક્ષા કરે, ધમકાવે, બાળકો પ્રત્યે સહલાવ ન દેખાડે, પક્ષપાત કરે પણ ખરો; શિક્ષક તો તેનું નહિજ કરે. શિક્ષક એટલે વિદ્યાગુરુ. ગુરુનું કાર્ય તો સત્સરસતો દેખાડવાનું અને ખોટા રસ્તેથી પાછા વાળવાનું છે. તેના માર્ગસૂચનપર શુભ ફળપ્રાપ્તિનો આધાર છે. ઉત્તમ કાર્યોનું ધોરણ ધ્યાનમાં લઈ કાર્ય કરીશું તો અવરથ સાઈ પરિણામજ આવશે. આજ ઉત્તમ શિક્ષણ ગણાય છે.

૩. ઉત્તમ વિચારનું ધોરણ.

વિચાર કરવાથી નવા નવા માર્ગો સૂઝે છે, તથા નવો નવો અનુભવ પ્રાપ્ત થાય છે અને તેથી આપણી સ્થિતિમાં સુધારો કરવાનું બળ આપણને મળે છે. વિચાર કરવા કરવામાં પણ ફેર છે. ઉત્તમ વિચાર કરવાની ટેવ પાડવી એ કેળવણીનો મહાન હેતુ છે. ઉત્તમ વિચારના અંશો નીચે પ્રમાણે છે.

૧. પ્રમેય-કારણ-અન્યથા.

૨. પ્રમેયનું પૃથક્કરણ.

૧. ભૂતકાળના અનુભવો યાદ કરવા તે.
૨. તે લગતા બીજાના અનુભવો શોધી કાઢવા.
૩. અનુભવોને ક્રમ પ્રમાણે ગોઠવવા-યોજના કરવી તે.
૪. યોજનાથી હેતુ સધાશે કે નહિ તેની તપાસ કરવી તે.
૫. યોજનાને અમલમાં મૂકવી તે.
૬. તેના પરિણામની તપાસ કરવી તે.

માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ ઉપર જણાવ્યા મુજબ પ્રમાણે વિચારના વ્યાપારોનો ક્રમ છે. જે વિચારો એ ક્રમ પ્રમાણે થાય છે તે વિચારોને લીધે ઉત્તમ પરિણામ આવે છે. અને એથી મનુષ્યની માનસિક શક્તિનો વિકાસ થાય છે. આરી રીતે તે જીવનની અનેક અડચણો ખસેડવા મનુષ્ય સમર્થ થઈ શકે છે. અને તે વળી પોતાના પર આધાર રાખીને.

૪. ઉત્તમ શિક્ષણપદ્ધતિનું ધોરણ.

આપણે જોયું છે, કે જે બાળકો બાળકના અનુભવને લગતી હોય છે, તે તે ઉપરજ તે વધારે લક્ષ આપે છે. તેના અનુભવને લગતી બાળકો-માં તે વધારે રસ લે છે, એટલુંજ નહિ પણ તેમાં મન લગાડી વિચાર-પૂર્વક કાર્ય કરતાં તે શીખે છે. જે પદ્ધતિ બાળકોના આંતર ઉત્તેજકને ઉત્કેરે છે, તે પદ્ધતિ ઉત્તમ ગણાય છે. આંતર ઉત્તેજક સાથે જઠારના વાતાવરણનો પણ ગાઢો સંબંધ છે. જઠારનું વાતાવરણ બાળકના આંતરઉત્તેજકને પ્રોત્સાહન આપી જાગૃત કરે, તેણું હોયું જોઈએ. હવે, ઉત્તમપદ્ધતિનું ધોરણ ધ્યાનમાં લેવાની જરૂર છે.

૧. હેતુ-કારણ (બાળકને ઉત્કેરે તેનામાં હેતુ ઉત્પન્ન કરાવવો).

૨. હેતુ શી રીતે પાર પાડવો તેનો વિચાર કરતાં શીખવવું.

અ. અનુભવો-સૂચના એકઠી કરવી { પોતાની તેમજ બીજાની.

ઘ. સૂચનાઓને ગોઠવવી.

ઘ. યોજનાને તપાસવી.

૩. પુરા મનથી કાર્ય કરવું. { માનસિક
શારીરિક
સામાજિક

૪. કાર્ય પુરું કરવું-એક કાર્યમાંથી બીજું...

અ. કાર્યના પરિણામની તપાસ.

ચ. તે ઉપર વિચાર.

ક. વિકાસ.

ઉપર જણાવેલા અનુક્રમે બાળકોને દોરનાર શિક્ષક એક ઉત્તમ શિક્ષક ગણાશે. ગમે તે પદ્ધતિએ કાર્ય કરવામાં આવે પણ માનસિક વ્યાપારોને ધ્યાનમાં લઈ તે કરવું જોઈએ. ઉત્તમ પદ્ધતિના નિયમોને ધ્યાનમાં લઈ કોમ કરવું એ દરેક સારા શિક્ષકની ફરજ છે. નિત્યજીવનમાં જે નિયમ પ્રમાણે આપણે કામ કરીએ છીએ તે પ્રમાણે કામ કરીએ તો પરિણામ સારુંજ આવે છે. આપણે જરા વિચાર કરીએ. પદ્ધતિ આપણે માટે કામ કરશે નહિ, કામ તો આપણે પોતાનેજ કરવાનું છે. પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવાથીજ લાભ થાય છે. “ઉત્સાહ એ જીવન છે” એ સત્ય માનીએ તો ઉત્સાહી શિક્ષક જીવન પ્રેરી શકશે. ઉત્સાહી શિક્ષકમાં જીવન છે, અને તે બાળકના જીવનમાં ઉત્સાહ જાગૃત કરી શકે. હવે યોજનાપદ્ધતિના મુખ્ય અંશો પર હું ફરીથી લક્ષ્ય બેંચવા માગું છું. તે અંશો નીચે પ્રમાણે છે:-

૨. યોજનાના અંશો—

૧ હેતુ-પ્રમેય.

૨ યોજના ઘડવી તે.

૩ યોજના અમલમાં મૂકવી તે.

૪ યોજનાના કામની તપાસ તે.

આ ઉપરથી જોઈ શકાશે કે યોજનાનો વિચાર અને ઉત્તમ પદ્ધતિ સાથે ઘણોજ ઘાડો સંબંધ છે. યોજના પદ્ધતિ એ નવી પદ્ધતિ છે ખરી; પણ એક રીતે કહીએ તો તે નવી નથી. એ તો આપણા રોજના કાર્યક્રમની પદ્ધતિ છે. જે પ્રમાણે આપણે રોજ કામ કરીએ છીએ, જે પ્રમાણે આપણા મગજના વ્યાપારો ચાલે છે, તેજ પ્રમાણે આપણે કામ કરવાનું છે. તેનું નામ યોજના છે. જે કૃત્રિમતા દાખલ થાય તો ખરી યોજનાનો લાંબ થાય છે. એ બરાબર સ્વાભાવિક ક્રમ પ્રમાણે યોજના કરવામાં આવે તો વિદ્યાર્થીને ઘણોજ લાભ થાય છે.

(અપૂર્ણ)

સૃષ્ટિ નિરીક્ષણનું શિક્ષણમાં સ્થાન

નિશાળના ઓરડાની અથવા રહેવાના મકાનની બહાર ડોકીયું કરીએ તો આપણને મનુષ્યો, પક્ષીઓ, પશુઓ, જીવજંતુઓ, પર્વતો, નદીઓ, વાદળો, ધૂમસ, વિવિધ જાતની વનસ્પતિ, સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા, નક્ષત્રો, ગ્રહો વગેરે અનેક વસ્તુઓ આપણી નજરે પડે છે. આ સઘળી વસ્તુઓ મનુષ્ય જીવન સાથે ચોક્કસ સંબંધ ધરાવે છે. મહાન પરમાત્માની વિભૂતિરૂપ આ સર્વ વસ્તુઓનો એક બીજાની સાથેનો સંબંધ અને આ વિશ્વયોજનામાં આપણું સ્થાન જાણવાનું કામ ધણું જરૂરી અને આનંદદાયક છે.

કુદરતના દરેક પદાર્થનો અસ્તિત્વની જરૂર, તે દરેકનો સ્વભાવ અને ખાસ લક્ષણોનો અભ્યાસ, કુદરત ઉપર પ્રેમ ઉત્પન્ન કરે છે અને એ સર્વના સર્જનદાર અને નિયામક પરમાત્મા પ્રતિ પૂજ્યભાવ અને આભારની લાગણી જાગૃત કરે છે. આ હેતુથી સૃષ્ટિજ્ઞાનનો વિષય નિશાળોમાં દાખલ કરવામાં આવ્યો છે. પ્રાથમિક શાળાઓમાં સૃષ્ટિજ્ઞાનનો વિષય દાખલ કરવાનો હેતુ બાળકોને વનસ્પતિશાસ્ત્ર અથવા પ્રાણીશાસ્ત્રમાં નિષ્ણાત શાસ્ત્રીઓ બનાવવાનો નથી. પણ તે વિષય તરફ-કુદરત તરફ તેમનો પ્રેમ ઉત્પન્ન કરવાનો છે. જે હેતુથી પ્રશ્ન એ આ વસ્તુઓ ઉત્પન્ન કરી છે તે હેતુને સમજવાનો અને તે વસ્તુઓદ્વારા પરમેશ્વરે આપણને આપવા ધારેલો લાભ લઈ લેવાનો છે. કુદરતના પ્રત્યક્ષ અવલોકનથી બાળકના ઉમદા ગુણો વિકાસ પામે છે સૌંદર્ય તરફ તેને પ્રીતિ થાય છે, તેની આધ્યાત્મિક શક્તિ ખીલી નીકળે છે, ઈશ્વર તરફ તેને પ્રેમ થાય છે અને પોતાની આસપાસના સંલોગોને અતુક જીવન ગુણરતાં તે શીખે છે.

આ વિષય મુખ્યત્વે નિશાળની બહાર શીખવાનો હોઈ બાળકોને ખેતરો, બગીચા, નદીતટ, ડુંગરો વગેરે સ્થળોએ પથટન પર લઈ જવાની જરૂર પડે છે અને તેથી તેમને ખુદથી જવાનો લાલ મળે છે અને નિશાળના બંધ વાતાવરણમાંથી થોડા વખતને માટે તેમને મુક્તિ મળે છે. મોટાં શહેરોમાં સ્થળ સંકેતને લઈને દરેક નિશાળમાં બગીચાની ગોઠવણ ચર્ચ શકતી નથી, પણ પ્રમોગ્રેપાત મામમાં બગીચો હોય તો ત્યાં અગર ગામ બહાર વાડીઓ, ખેતરો, વગેરે સ્થળોએ બાળકોને પર્યટનમાં લઈ જવામાં આવે તો ત્યાં થોડા ધણા અંશે આ વિષય શીખવી શકાય.

નાના ગામડામાં પાણીની સગવડ હોય તો નિશાળના કમ્પાઉન્ડમાં બગીચો બનાવી શકાય. પાણીની સગવડ ન હોય તો ખેતરોમાં અગર વાડીઓમાં ઉત્સાહી શિક્ષક બની શકે તેટલું કરી શકે છે. દરેક ગામમાં અમુક અમુક પશુઓ, પક્ષીઓ, છવજંતુઓ, ઝાડપાન વગેરે મળી શકે છે અને તેમનું અવલોકન અને અભ્યાસ સહેલાઈથી કરી શકાય છે. ઉત્સાહી શિક્ષકો વચમાં આવતી મુશ્કેલીઓ દૂર કરી પોતાનો માર્ગ જેમ બને તેમ સરલ બનાવી લે છે.

અમદાવાદના કાલુપુર લનાના ગીચ વસ્તીવાળા ભાગમાં એક ગુજરાતી નિશાળ છે. ત્યાંના હેડ માસ્તર ધણા ઉત્સાહી છે. કેળવણીખાતાએ પ્રસિદ્ધ કરેલો સૃષ્ટિજ્ઞાનનો અભ્યાસક્રમ તેમના વાંચવામાં આવ્યો. અવલોકન શક્તિ અને તર્કશક્તિ કેળવી બીજી શક્તિઓને વિકસાવે એવા તથા બીજા દરેક વિષયમાં મદદગાર થાય એવા આ અભ્યાસક્રમને પોતાની શાળામાં દાખલ કરવા તેમની ઇચ્છા થઈ. સ્થળ સંકોચને લઈને પોતાની શાળામાં બગીચો બનાવવાની તેમને અનુકૂળતા નહતી અને બીજી કેટલીક મુશ્કેલીઓ તેમને જણાઈ. પોતાના અડગ ઉત્સાહ આગળ આ મુશ્કેલીઓ ટકી નહિ. અને હાલમાં ધણા વખતથી તેઓ આ વિષયમાં પોતાનું કામ બહુ સતોષકારક રીતે કરે છે. આ વિષયશિક્ષણ માટે તેમણે જે યોજનાઓ કરી છે તે અન્ય શિક્ષકોને માર્ગ દર્શક થઈ પડે એ હેતુથી આવતા માસથી શાળાપત્રમાં દર માસે અંકેક યોજના આપવામાં આવશે.

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ
અમદાવાદ.

} મનસુખરામ મણિશંકર દ્વિવેદી.

“વસન્ત” રજતમહોત્સવ

વસન્તનો રજત મહોત્સવ એટલે કે વીસમી સદીનું પહેલું ચરણ; ઇ. સ. ૧૯૦૨ થી ૧૯૨૭; અને આપણે જાણીએ છીએ કે એ પહેલા ચરણમાં—એ પહેલી પચ્ચીસીમાં જગતના ઇતિહાસમાં અને વિચારસૃષ્ટિમાં કેટલો બધો જબરજસ્ત ફેરફાર અને વિપ્લવ થઈ ગયા છે. છેલ્લા યુરોપી મહાયુદ્ધ જેવું ખુનખાર અને પ્રચંડ યુદ્ધ બીજું કોઈ થયેલું જાણવામાં નથી. કેટલી બધી સમૃદ્ધિનો વિનાશ! કેટલાં બધાં મનુષ્યોની કતલ અને ખુવારી !

જેમ વિજ્ઞાનમાં વાયરલેસ, રેડિઓની અને એરોપ્લેનની શોધે આપણને આશ્ચર્યચકિત કર્યા છે, તેમ રાજસતામાં બોદશેવીઝમ અને ફેસીઝમનાં અંગ્રોએ-સ્વરૂપોએ-વધુને બડકાવ્યા છે, તેમજ બેચેન કર્યા છે, અને આ નવીન વિચાર અને ભાવનાનાં અદિકલનોએ સમાજ પર પણ ઊંડી અસર કરી છે. આ પ્રથમ પાદને સ્ત્રી-યુગનું ઉપનામ આપી શકાય એટલી બધી સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્યમાં પ્રગતિ થએલી છે; કામદાર પક્ષ સખળ બન્યો છે અને છેલ્લી સામાન્ય દડતાએ બતાવી આપ્યું છે કે બેઠો બળવો શું કરી શકે. સ્ત્રીપુરુષના બંધન અને સંબંધમાં પણ મોટી ઉત્ક્રાંતિ થએલી છે અને ધર્મની ભાવના પર નવીન શોધની અને વિજ્ઞાનની ભારે અસર થઈ છે. એ તો સ્પષ્ટ દેખાય છે કે ઓગણીસમી સદીની વ્યવસ્થા, શાન્તિ, શિષ્ટાચાર, સમતોલ-પણું અને ગંભીરાર્થલુપ્ત થયાં છે અને તેને બદલે જીવનનાં જીદાં જીદાં ક્ષેત્રોમાં ક્રાન્તિકારક વિચાર અને અભિલાષ, સંકલ્પ તથા આદર્શ, આવિર્ભાવ પામવાથી, નવી પરિસ્થિતિ ઊભી થઈ છે, જે નિર્ણય અને સમાધાન માગી રહી છે. જાણે કે આખું વાતાવરણ ખગલળાં ઊઠ્યું છે; આખું જગત અવનવી રચના માટે મંથન કરતું ન હોય તેમ તે નવનવા પ્રયોગ અજમાવવામાં અને મનોરથોની સૃષ્ટિ સર્જવામાં દિવેળે ચડ્યું છે. તેમાંથી જે પરિણામ નીપજે તે ખરું; ભાવિ કાલુ વાંચી શક્યું છે ?

આ નવા યુગનું-નવજીવનનું-પ્રતિબિમ્બ સ્ત્રીજવા જાણે કે વસન્ત સન ૧૯૦૨ માં જન્મ લે છે. એ માસિકના ઉદ્દેશમાં જ તંત્રીશ્રી તેના પ્રકટીકરણ માટે કારણ આપે છે કે, સમયનું યોગ્ય પ્રતિબિમ્બ સ્ત્રીજનું; અને વિશેષમાં ઉમેરે છે કે, જે તે વિચાર, પ્રશ્ન અને સંસ્થાને તેના સત્ય સ્વરૂપમાં જોવાં, વિચારવાં અને ચર્ચવાં અને તેમાં પણ ધર્મને એમના મધ્ય સ્થાને રાખવો. સત્યના અને ધર્મના પાયાપર જેની રચના થઈ છે, તે કાર્યપ્રવૃત્તિ પછી કેમ સફળ ન નીવડે ? તેનાં સુંદર પરિણામ આપણી નજર સમક્ષ છે.

સ્વાભાવિક રીતે કોઈ જિજ્ઞાસુ પૂછે કે વસન્તે સમયનું પ્રતિબિમ્બ સ્ત્રીજનું છે ? તો તેનો નિયમિત વાચક જરૂર કહેશે કે ખચિત, તેનાં પૃષ્ઠોમાં સમયનું, દેશની સ્થિતિનું અને ચાલુ પ્રશ્નોનું વિવેચન, સંજોગાનુસાર આધુપાતનું, ઘેરું, સ્પષ્ટ, ઝાંખું, અર્ધ પ્રકાશિત, ભુંસાતું, વખતે માત્ર તરછી રેખાવાળું ચિત્ર જરૂર મળી આવશે અને એમાંનાં એ ચિત્રો-નોંધ, અવલોકન, નિરૂપણ, ચર્ચા-એટલા કિંમતી, મૌલિક, સૂચક, માર્ગદર્શક અને વિચારપૂર્ણ જણાશે કે જુદી જુદી કક્ષાનાં મનુષ્યોને-કોઈને જેમ કે રચન-

નાના ગામડામાં પાણીની સગવડ હોય તો નિશાળના કમ્પાઉન્ડમાં બગીચો બનાવી શકાય. પાણીની સગવડ ન હોય તો ખેતરોમાં અગર વાડી-ઓમાં હિસાહી શિક્ષક બની શકે તેટલું કરી શકે છે. દરેક ગામમાં અમુક અમુક પશુઓ, પક્ષીઓ, જીવજંતુઓ, ઝાડપાન વગેરે મળી શકે છે અને તેમનું અવલોકન અને અભ્યાસ સહેલાઈથી કરી શકાય છે. હિસાહી શિક્ષકો વચમાં આવતી મુશ્કેલીઓ દૂર કરી પોતાનો માર્ગ જેમ બને તેમ સરલ બનાવી લે છે.

અમદાવાદના કાલુપુર લગના ગીચ વસ્તીવાળા ભાગમાં એક ગુજરાતી નિશાળ છે. ત્યાંના હેડ માસ્તર ધણા હિસાહી છે. કેળવણીખાતાએ પ્રસિદ્ધ કરેલો સૃષ્ટિગ્રાનનો અભ્યાસક્રમ તેમના વાંચવામાં આવ્યો. અવલોકન શક્તિ અને તર્કશક્તિ કેળવી બીજી શક્તિઓને વિકસાવે એવા તથા બીજા દરેક વિષયમાં મદદગાર થાય એવા આ અભ્યાસક્રમને પોતાની શાળામાં દાખલ કરવા તેમની ઇચ્છા થઈ. સ્વળ સંકોચને લઈને પોતાની શાળામાં બગીચો બનાવવાની તેમને અનુકૂળતા નહતી અને બીજી કેટલીક મુશ્કેલીઓ તેમને જણાઈ. પોતાના અડગ હિસાહ આગળ આ મુશ્કેલીઓ ટકી નહિ. અને હાથમાં ધણા વખતથી તેઓ આ વિષયમાં પોતાનું કામ બહુ સતોષકારક રીતે કરે છે. આ વિષયશિક્ષણ માટે તેમણે જે યોજનાઓ કરી છે તે અન્ય શિક્ષકોને માર્ગ દર્શક થઈ પડે એ હેતુથી આવતા માસથી શાળાપત્રમાં દર માસે અંકેકે યોજના આપવામાં આવશે.

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ
અમદાવાદ.

} મનમુખરામ મણિશંકર દ્વિવેદી.

“વસન્ત” રજતમહોત્સવ

વસન્તનો રજત મહોત્સવ એટલે કે વીસમી સદીનું પહેલું ચરણુઃ ઇ. સ. ૧૯૦૨ થી ૧૯૨૭; અને આપણે જાણીએ છીએ કે એ પહેલા ચરણુમાં-એ પહેલી પચ્ચીસીમાં જન્મતના ઇતિહાસમાં અને વિચારસૃષ્ટિમાં કેટલો બધો જનરજસ્ત ફેરફાર અને વિશ્વવર થઈ ગયા છે. હેરતા યુરોપી મહાબુદ્ધ જેવું ખુનખાર અને પ્રચંડ બુદ્ધ બીજું કોઈ થએલું જણવામાં નથી. કેટલી બધી સમૃદ્ધિનો વિનાશ! કેટલાં બધાં મનુષ્યોની કતલ અને ખુચારી!

શરૂઆતમાં એવી એક સામાન્ય માન્યતા-બ્રમ દેલાએલો કે, એમાં તો માત્ર ગ્રેન્થુએટોનાજ લેખો લેવાય છે; એ ગ્રેન્થુએટોનું માસિક છે. જો કે એ બ્રમ હતો, છતાં તે એટલું તો જતાવે છે કે ગ્રેન્થુએટો તેમાં મોટા પ્રમાણમાં લખી મોકલતા; ગુર્જર ગ્રેન્થુએટોને ગુજરાતીમાં લખવા દોરવાને અને તે પ્રતિ ખેંચવાને વસન્તની સેવા બેશક કીમતી કહી શકાય અને, ગુજરાતી સાહિત્યમાં અત્યારે જે ભરાવો થયો છે, જે વિવિધતા આવી છે, જે નવીનતા પ્રાપ્ત થઈ છે, જે સંગીનતા નજરે પડે છે તેમાં વસન્તનો ફાળો નાનો નથીજ.

પણ એ સર્વ સેવામાં વસન્તની વિશિષ્ટતા તેણે જે સંસ્કારી વાતાવરણ ઉત્પન્ન કર્યું છે તેમાં રહેલી છે; અને એવું વાતાવરણ જીલું કરવું અને ફેલાવવું એ દેખાય છે તેવું સહેલું નથી. તે પાછળ કાર્ય કરતી સમર્થ અને પ્રતિભાશાળી વ્યક્તિ પર તે અવલંબીને રહે છે. ગુજરાતી માસિકોમાં વિદ્વતાભર્યું, સર્વદેશી અને સંસ્કારી વાતાવરણ વસન્તે જીલું કર્યું; તેથીજ તેના અંક માટે ઉત્સુકતાથી રાહ જોવાય છે અને માસિકોમાં તેને ઉચું સ્થાન અપાય છે; પણ તે ખરી રીતે, પ્રિન્સિપાલ ધ્રુવે, એમના લખાણદારા, ‘રસિકતા’, ‘સંસ્કારિતા’, ‘અભિજ્ઞતા’, ‘નાગરિકતા’ અને ‘આતુર્ય’ દાખવી, જ્ઞાન અને વિદ્વતાની જે સંસ્કારી છાપ બેસાડી છે અને પોતાનું વ્યક્તિત્વ દર્શાવ્યું છે તેનું એ મુંઝર અને રસિક પરિણામ છે.

“ વસન્ત ” રજત મહોત્સવમાં તન્ત્રીનો ઉત્તર

મેં ‘સુદર્શનનું’ તન્ત્ર હાથમાં લીધું. મણિલાલને “આઘ દ્રષ્ટા” કહી એમનું નામ પત્ર ઉપર કાયમ રાખ્યું. અને કેટલાંક વર્ષો મેં એ પત્ર ચલાવ્યું. હું મણિલાલની માફક પ્રાચીન આર્ય ભાવનાનો પૂજક હતો, પણ એમની માફક હું એ ભાવનાનો આચાર્ય ન હતો. મણિલાલને એ ભાવના એક સાદા રૂપમાં-અદ્વૈત-સિદ્ધાન્તના રૂપમાં-દેખાતી હતી. મને એ સંકુલ અને અનેકરંગી તન્તુઓની અનેકી પ્રતીત થતી હતી. મારે મન અદ્વૈત સિદ્ધાન્ત એ પરમ સિદ્ધાન્ત હોવા છતાં અન્ય સિદ્ધાન્ત પણ આર્ય ભાવનાના જ હતા. અને એની સાથે રાખીનેજ વિચારવાના હતા, એમાં લય પમાડવાના કે મિથ્યા લેખી ઉવેખવાના ન હતા. આ કારણથી સુદર્શનના વાચકોને અદ્વૈતના પ્રતિપાદનમાં અને છતર સિદ્ધાન્તોના ખંડનમાં મારી

કલમ મોળી લાગવા માંડી, અને ગાદી ઉપર ચેપાને બદલે એક સ્વતંત્ર લેખક જોઈ એમને અસંતોષ પણ થયો. પરંતુ આટલાથી હું સુદર્શન છોડી ન દેત. મને આમપામના વાતાવરણમાં તેમજ દૂર ક્ષિતિજ ઉપર યુગપરિવર્તનનાં ચિહ્નો દેખાવા લાગ્યાં. લાગ્યું કે મણિલાલના સાક્ષર દેહના અવતારનું પ્રયોજન પૂરું થયું છે, સિદ્ધ થઈને વિરમ્યું છે. હવે સૂર બદલાવો જોઈએ. નવો યુગ જૂના કરતાં એના વિચારપ્રદેશમાં તેમજ કાર્યપ્રદેશમાં વધારે વિપુલ અને વધારે સંકુલ થતો આવે છે. તે માટે એને અતુરપ માસિક ઉત્પન્ન થવું જોઈએ. નવા યુગને અતુરૂલ થવા મેં “વસન્ત”નો પ્રારંભ કર્યો. આજ એને પચીસ વર્ષ થઈ ગયાં. એણે કાષ્ઠક ધણી સેવા કરી છે—જેની ઉદાર મુશ્કેલીતાથી આજ આપ કદર કરી રહ્યા છો—પણ સેવા કરવી બાકી છે. છેલ્લા પચીસ વર્ષમાં બીજાં ઘણાં સુંદર પત્રોનો પ્રાદુર્ભાવ થયો છે. પરંતુ તેથી વસન્તને હાનિ નથી. “વસન્ત” એક કમારો નથી, એ એક ઝંતુ યાને વાનાવરણ છે. અત્યારનાં ગુજરાતનાં સઘળાં પત્રો એ જ વાતાવરણમાં ઉદ્ભાસથી ફરે ફરે છે; એ જોઈ “વસન્ત”નો તાર્ત્વિક અર્થ અને ખર્ચ તાત્પર્ય અમજતાર કયું હૃદય હર્ષ નહિ પામે? હું જરૂર પામું છું.

પરંતુ તે સાથે મને લાગે છે કે પચીસ વર્ષ ઉપર યુગને અતુરૂપ થવા જે પ્રયત્ન વસન્તે આદર્યો હતો તેવોજ બીજો પ્રયત્ન હવે આવતા યુગને માટે થવો ઘટે છે. પચીસ વર્ષમાં દુનિયા બહુ બદલાઈ ગઈ છે, હિન્દુસ્તાન બદલાઈ ગયું છે. ગુજરાત બદલાઈ ગયું છે—એ જીવનનો કોઈ પડોય પાડે, બંદે એનું ઍમોફોન કે ‘loud-speaker’ થાય એટલું બસ નથી. એ જીવનનાં બહુ કપે માર્ગે વહેવા જોઈએ—વહે છે નહિ, પણ વહેવાં જોઈએ—એ કર્તવ્યભાવનાનાં ચિત્ર આર્થ દૃષ્ટિથી જુએ અને તદનુસાર નહેરો રચે, ખેતરો પાપ એવા જેડૂતોની જરૂર છે. આ યુગાતુરૂપ વિશાળ કાર્યને પહોંચી વળવા માટે અન્ય સર્વ વ્યવસાય છોડી આ સેવામાં જોડાય એવા સ્ત્રી-પુરુષો તન્ત્રો થવાં જોઈએ. અન્ય વ્યવસાયમાં રહી પુરસદને વખને વા એમાથી થોડાક સમય કાઢીને સેવા કરે એવા તન્ત્રીઓથી કામ સરસો નહિ. બીજું—અભારે દેશસેવાના પ્રશ્નો બહુ સંકુલ બંદે જટિલ થયા છે. પૂર્વે એ માત્ર દૂરથી નજરે પડતા અથવા એની થોડીક રેખાઓ જ ઉપસ્થિત થઈ હતી—અભારે એ એના સંકુલ સ્વરૂપમાં આપણી સમક્ષ—આપણી ઉપર—આવી પડ્યા છે, અને આપણા જીવનને મથી રહ્યા છે. એ સર્વને પહોંચી વળવા માટે તન્ત્રીઓમાં પ્રતિમા સાથે પુષ્કળ વિદ્-

તાની જરૂર પડશે. ત્રીજું-જુદા જુદા વિષયોનાં જુદાં જુદાં પત્રો થાય એ પ્રથમ દૃષ્ટિએ ઇષ્ટ જણાય છે, અને આપણે જ્ઞાનભંડાર ઊઝારાશે ત્યારે એ આવરક પણ ચર્ચ પડશે. પણ મને હજી એ સમય દૂર લાગે છે. હજી પચીસ વર્ષ એવાં જશે કે જેમાં અનેક વિષય એક તન્ત્રમાં-બહે કાંઈક ગૌણ પ્રધાન બાવે-એકત્રિત રાખવાની જરૂર છે. ગયા જમાનામાં મહાદેવ ગોવિન્દ રાનડે, બાળગંગાધર ટિળક અને ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલે આદિ વિદ્વાનોને દેશસેવા ખાતર પાંડિત્યનો ભોગ આપવો પડ્યો હતો, તેમ હજી પણ કેટલોક વખત એક વિભાગના સેવકે બીજા વિભાગની સેવા માટે પણ સમય અને શક્તિનો ભોગ આપવો પડશે. તેમજ વાયકો પણ એક જ વિષયના ભોક્તા થઈ રહેશે તો દેશહિત અને આત્મસંસ્કાર બંને ચૂકશે. આ કારણથી ભવિષ્યના તન્ત્રીઓમાં હજી કેટલોક વખત વ્યાપક વિદ્વતાની જરૂર રહેશે. યૂનિવર્સિટિની છાપ વિના વિદ્વતા ન સંભવે એવો મૂર્ખ સિદ્ધાન્ત મ્હારો નથી. પણ વિદ્વતા વગર અત્યારે મ્હોટા પાયા ઉપર ખરી દેશસેવા અશક્ય છે એમ માનવાની ધૃષ્ટતા તો હું કંઈ છું જ. ચોથું સાધારણ રીતે મનુષ્યજાતિની સેવાને હું દેશસેવા કરતા ઉપર મૂકું, પણ અત્યારે આપણા દેશની સ્થિતિ એવી છે કે મનુષ્યજાતિની સેવા પણ અત્યારે ભારતમાતાને ચરણે જ ધરવાનું આપણું કર્તવ્ય છે. એ પ્રધાન સુર હજી કેટલોક વખત આપણા જીવનની તન્ત્રી ઉપર વાગ્યાં કરવો જોઈએ.

ચિત્રકાર અને બાળક

કલ્પનાશક્તિ ખીલવવા માટે સામાન્ય પદ્ધતિઓ નિષ્ફળ ગએલી હોવાથી તદ્દન નવીન પદ્ધતિ શોધી કાઢી જોઈએ. જે શિક્ષક બાળકના મન તથા આત્માને સમજી શકે છે તે કદાચ શિક્ષક તરીકે લાયક હોય છે. બાળક શું કરવા ઇચ્છે છે તે તેણે સમજવું જોઈએ. સ્વેચ્છા પ્રમાણે દોરાતા કલ્પનાચિત્રમાં કામ કેવી રીતે ચર કરવું, કેમ કરવું વગેરે સૂચનાઓ કરી બાળકના માનસિક ચિત્રની વચ્ચે આડખીલી રૂપ થવું એ ઠીક ન ગણાય. માનસિક ચિત્ર વિશેનો ખ્યાલ બાળકનો પોતાનોજ હોવો જોઈએ; તેણે ચર ક્યાં પછી શિક્ષકે તેને સૂચનરૂપે મદદ કરવી જોઈએ.

બાળક ચિત્રદ્વારા પોતાનો ખ્યાલ પ્રદર્શિત કરવા કેવી રીતે પ્રેરાય તેજ શિક્ષકે વિચારવાનું છે. તેણે એવી રીતે વર્તવું, કે જેથી બાળક અને

તેની વચ્ચે સારો સંબંધ બંધાય. એટલે બાળકને તેના પર વિશ્વાસ બેસે. જોઈએ, અને તેની કલ્પનાથી ચીતરવાની તેને છૂટા ઉત્પન્ન થતી જોઈએ. તે સિવાય બાળક કંઈ કરશે નહિ. બાળક એમ કહે કે હું એ ચીતરી શકતો નથી ત્યારેજ તેની ખરી મુશ્કેલી ઉભી થાય છે. આવે પ્રસંગે તેને ધીમેથી પૂછવું કે એ શા માટે થશે નહિ. કેટલીક વખત બાળક જવાબ આપે છે, જ્યારે કેટલીક વખત તે બોલી શકતો નથી. તે જ્યારે જવાબ આપે છે, ત્યારે તરતજ હું તેને મદદ કરું છું. જવાબ ન આપે તો મારે તેની પાસેથી પ્રયત્ન વડે જવાબ મેળવવો પડે છે.

બાળકને પૂછીશ કે તમને શું કરવું ગમે છે ?

કદાચ કહેશે કે મને તરવાનું ગમે છે.

તમને તરવાનું ને ફૂગડી ખાવાનું ગમે છે ?

તે કહેશે કે 'હા'.

તમે એકલા તરવા જવાનું પસંદ કરશો ?

'ના'.

તમારી સાથે કેટલાં બાળક હોય તો તે તમને ગમશે ?

બાળક કે મોટાં માણસ ગમશે ?

તે કદાચ કહેશે કે ત્રણ બાળક.

વાર, તમને દરીઆમાં, કે તળાવમાં કે ખાઓચીઆમાં જવું ગમશે
“ તળાવમાં.. ”

તળાવની આસપાસ ઝાડ હોય તો તે મને કહેશે ?

આ પ્રમાણે તેમનું માનસિક ચિત્ર ખીલતી શકાય છે. આવી રીતે આપણે ચિત્રની ખીલવટ કરીએ છીએ છતાં ખ્યાલ કે કલ્પના તો તે મગજમાંથીજ ઉત્પન્ન થાય છે. જ્યારે મને લાગે કે ચિત્ર માટે પુરત વાતચીત થઈ ગઈ છે. ત્યારે હું કહીશ કે વાર, ત્યારે મારે માટે તમે ચીતરી લાવશો ? તમે જ્યાં તરવા જવા માગો છો તે સ્થળ મારે જોવું પડે

બાળક તદ્દન અટકી જાય ત્યારે કાળા પાટીઆપર પરિચિત પ્રાણી જલહીથી સાદું ચિત્ર દોરીને તેમની ઘટિતને ઉત્તેજિત હું કરું છું. પ્રયત્ન આપ, માથું, પછી બાકીના ભાગ દોરતો જાઉં છું કે તરતજ બાળક પ્રાણીને ઓળખી કાઢે છે. હું ચીતરું છું ને સાથે સાથે વાત કરતો જાઉં છું. આખા વર્ગમાં હસાહસ ને આનંદ થઈ રહે છે.

આવી રીતે શિક્ષકનો બાળક સાથે સારો સંબંધ બંધાય છે. કારણ અત્યાપણું મટી જાય છે. ચાકના ટૂંકડા વડે કાળા પાટીઆને જીવ:

પ્રાણીના રૂપમાં બદલી નાખનાર જાદુગરના જેવો તેઓ મને સમજે બાળકો ચિત્ર દોરવાને તત્પર થઈ જાય છે. પણ તેમણે શું ચીતરવું જોઈએ તમારી મરજીમાં આવે તે ચીતરો, એમ તેમને કહું છું. શું ચીતરવું કેવી રીતે શરૂઆત કરવી તેના વિચારમાં તેઓ પડી જાય છે. ખાખરાખરા વિચાર કરે, અગર જાંબો બંધ કરીને મનમાં ખૂબ વિચારે, તે માનસિક ચિત્ર સારી રીતે જોઈ શકે છે. પછી તરતજ કામ થાય છે. આજા ભૂખરા રંગના કાગળપર રંગીન ચાક કે રંગીન પેનિ (પેસ્ટલ) ફરતી થઈ જાય છે. જીલ સાળવળે છે. હોઠ પીસાય છે-બી છે. પછી જુઓ, ચિત્ર તૈયાર થઈ જાય છે.

વર્ગમાં ફરીને જોવાથી માત્રમ પડે છે કે કોઈ બાળકનું ચિત્ર મે કાઢવાથી અધુરું રહ્યું છે, કાઢવું બહુજ નાનું હોય છે. આવી વખતે તરફ ફરતી સરહદની લીટી દોરાવીને પછી તેમાં ચિત્ર બનાવવા કહીશ જેથી ચિત્ર તેમાં માર્ક રહે.

કોઈ બાળકનું રંગનું કામ વિચિત્ર જણાવાથી તે ખિન્ન થઈ ‘આ શું બોલું છે’ એવું પૂછશે અને ખરો રંગ કરવામાં મદદ માગશે તો પ્રસંગે હું કહીશ કે તેમાં શું બોલું છે તે હું કેવી રીતે જાણી શકું ? રંગવાનું હોય તો હું જાણું. જુઓ, તે મારું ચિત્ર હોય તો તેનાથી હું ખસીને નિરાતે કિનારેહીને જોઉં કે કયા રંગો સારા લાગે છે, કયા રંગ સુધારવા જેવા લાગે છે. એ પ્રમાણે પ્રયત્ન કરવાથી રંગની ભૂન સુધરે હવે તેજ પ્રમાણે બાળક કરે છે અને તરતજ તે આનંદી થઈ પાછો આવે છે, અને કહે છે કે હવે સમજ્યો-લીલા અને ભૂરા રંગો ખરાખર નથી.

રંગનું મજતાપણુ સમજવું એ કલાનો મોટો સિદ્ધાંત છે. બાળક સિદ્ધાંત સમજે એવો પ્રયાસ થવો જોઈએ. જુદા જુદા રંગોની મેળવણી રંગના મજતાપણુની સમજ તેમનામાં આવે છે; નહિ કે બીજા બતાવ્યા પ્રમાણે કરવાથી. બાળકે મોટે તેની હમેશા અજમાયેશ કરે રહેવું જોઈએ અને તે પ્રમાણે ‘શીખવું’ એ શીકે છે. જિજ્ઞાસા હમે કંઈક નવીન કરતા રહેવા માટે આપણે હમેશા આગળ પ્રવૃત્ત રહે જોઈએ.-જૂનામાંથી ફેરફાર કરીને કંઈક નવીન કૃતિ બનાવતા રહેવું જોઈએ પ્રયોગો કરતા રહેવાથી આત્મા ઉત્સાહી રહે છે, અને નવીન સુંદર કૃતિ ઉપજે છે, તથા નવીન લાવના ઉત્પન્ન થાય છે. આજે રંગવાની એ પદ્ધતિ જાહી, તો આવતી કાલે વળી બીજી જાહેર.

ચાર પાંચ વર્ષની હિમ્મરના બાળકને પ્રથમ રંગનાં સાહિત્યો-રંગીન ચાક, રંગીન પેસ્ટલ, રંગને પીંછી, રંગના ગાંઝા વગેરે-આપીને કામ શરૂ કરવું. માટીના નમુના આપી નાનપણથીજ ચીતરવાનું કામ શરૂ કરવું જોઈએ. વસ્તુના અનુભવના અભાવે બાળકો દુનિયાને સપાટ જુએ છે. વસ્તુના ખરા ખ્યાલ માટે બાળકે વસ્તુને આંખથી જોવી, તેમજ હાથ વડે સ્પર્શ કરીને તેનો અનુભવ મેળવવો જોઈએ. વસ્તુને અડકીને જોવાની બાળકને કુદરતી પ્રેરણા હોય છે. એ રીતે દુનિયાની વસ્તુઓને ખરી રીતે તે જાણી શકે છે. માટીના નમુના બનાવવાથી લંબાઈ, પહોળાઈ ને જડાઈનું સાચું જ્ઞાન તેને થાય છે.

કુદરતી અને ચેતનવાળી છવંત વસ્તુના ખ્યાલ પછી તેને પરીઓ અને દેવતાઓને ચીતરવાનું મન થાય છે. શાથી ?

એક દિવસ એક છોકરો ઉનાળાના દિવસોમાં રાત્રે ટેકરીપર ઝાડનીચે હતો. એકાએક વાદળમાં તેણે એક દેવને જોયા.

મને કહેશો તે કોના જેવા છે ?

તે કહી શકતો નથી.

આંખ બંધ કરો અને જુઓ, તે કોના જેવા છે ?

બધાએ આંખો બંધ કરી.

મેં કહ્યું, હવે આંખ બંધ રાખીને મનથી ચિત્ર દોરો.

પછી તેણે આંખ ઉઘાડી ચિત્ર દોર્યું.

હવે પછીથી પ્રે. રા. ટ્રે. કોલેજની પ્રે. સ્કૂલમાં અભ્યાસ કરતાં બાળકોનાં કલ્પનાચિત્રો આપવામાં આવશે. જે પરથી નાનાં બાળકો કેવા પ્રકારનું કામ કરી શકે તે સ્પષ્ટ સમજાશે. અહીંની શાળામાં બાળકોને ચરન્નાતથી રંગીન ચાક, પાટી, રંગીન બદામી કાગળ વગેરે સાહિત્યો આપવામાં આવે છે. બાળકો હરહમેશના સાદા પ્રસંગો પરથી ટુંકી ટુંકી વાર્તાઓ, પરથી, ધરના તેમજ શાળાના પરિચિત પ્રસંગોપરથી, બાળખેલનાં સ્મરણો પરથી પોતાની મરજી પ્રમાણે ચિત્રો બનાવે છે. તેમાંનાં-કેટલાંક ચિત્રો જીતપર બાળકો સારી રીતે જોઈ શકે એટલી ઉંચાઈએ પ્રદર્શિત કરવામાં આવે છે.

પ્રે. રા. ટ્રે. કોલેજ,
અમદાવાદ.

} પુનઃસાઈ ઇન્દિરામ લુહાર
ફાઈન આર્ટસ.

મુંબઈ ઇલાકાની ઉર્દુ સાળાઓના ઉપગ્રામમાં લેવા માટેની લાયકેરી અને ઇનામ તરીકેની જેને મંજૂરી આપવામાં આવેલી છે તેવાં પુસ્તકોની યાદી.

ક્ર. નં.	પુસ્તકનું નામ	અંકકર્તાનું નામ	પ્રકટ કર્તા કે છુકસેધરનું નામ	કિંમત રૂ. આ. પા.	શા માટે મંજૂરી આપવામાં આવી છે.	રિમાર્ક
૧	એન-એ-ઉર્દુ	મુહમ્મદ ગામનુલ અમે-દીન ફરમદ કોટાનવી	નામી છુકડેપો, મીસ્ત (ધ. પી.)	૧-૮-૦	ઉર્દુ સૂક્ષ્મ લાઇસેન્સ અને ઉર્દુ ટ્રેનિંગ સૂક્ષ્મ લાયકેરી માટે	
૨	મુમલ્કાસ-એ-લાલી (યુજરતી)	જી. એ. શેખ	જી. એ. શેખ, પ્રિન્સપાલ વી. ને. મદ્રેસા, ચેરબંદર	૦-૧૦-૦	અર્ધી ઉર્દુ સૂક્ષ્મ કે જેમાં યુજરતી શિક્ષણ આપાવી હોય તેના ઇનામ અને લાયકેરી માટે	
૩	ખીયાલાત-એ-અલીઆ	લાખાતર કર્તા મુહમ્મદ નજમુલ્લખતી કુરેશી	મુહમ્મદ નજમુલ્લખતી કુરેશી	૧-૮-૦	ઉર્દુ સૂક્ષ્મ, લાઇસેન્સ અને ઉર્દુ ટ્રેનિંગ સૂક્ષ્મના ઇનામ અને લાયકેરી માટે	
૪	ઉર્દુમાં રકબિટની રમતો	જી. એમ. ખાન, રકબિટ માસ્ટર	જી. એમ. ખાન, રકબિટ માસ્ટર બાલાપુર (બીસાર)	૦-૮-૦	ઉર્દુ સૂક્ષ્મના લાયકેરી માટે	
૫	અછબલ્લેસ ગ્રામ દુસરી કહાનીયાં	કુલ કહાનીયાં એડ બીજો નં. ૧૩	દારલ ઇલાખત, પંજાબ, લાહોર	૦-૩-૦	ઉર્દુ સૂક્ષ્મનાં ઇનામ અને લાયકેરી માટે	
૬	એલસાનકા બદલા-	" "	" "	"	"	
૭	મુખ શાહજહી	" "	" "	"	"	
૮	કુબલા બાહિના	" "	" "	"	"	
૯	ફયાઝ બેગમ	" "	" "	"	"	

૧૦	અડમિનિજ શાહખંદી	"	"	૧૮	"	"	"	"	"
૧૧	પત્થરકા રોડ, ઓર ફુસરી કલાનીયાં	"	"	"	"	"	"	"	"
૧૨	મગરર શાહખંદી	"	"	"	"	૨૦	"	"	"
૧૩	મેટીકા ફળ	"	"	"	"	૨૧	"	"	"
૧૪	બદીકા, બદલા	"	"	"	"	૨૨	"	"	"
૧૫	બીલ્ડોરી જાતા	"	"	"	"	૨૩	"	"	"
૧૬	નકલી શાહખંદા	"	"	"	"	૨૪	"	"	"
૧૭	મુખાલીય નામ	"	"	"	"	૨૫	"	"	"
૧૮	સમાનદારકી કલાની	"	"	"	"	૨૫	"	"	"
	લેડીખાન બહાદુર શેખ								
૧૯	લુહ સુંકા ભૂત								
	આબ્દુલ કાદર								
	સેયદ મુમતાઝાલી તાજ								
	બી. એ.								
૨૦	ન્દાની કીતાબ	"	"	"	"	૦-૧૦-૦	"	"	"
૨૧	મુન્ની કીતાબ	"	"	"	"	"	"	"	"
૨૨	ખ્યારી કીતાબ	"	"	"	"	"	"	"	"
૨૩	ફુવારી કીતાબ	"	"	"	"	"	"	"	"
૨૪	દમોરી કીતાબ	"	"	"	"	"	"	"	"
૨૫	ગીન ગીન	"	"	"	"	૦-૫-૦	"	"	"
	શેખ તુર ખલાલી, એમ.								
	એ. આઈ. ઇ. એસ.								
૨૬	જંગલી શાહખંદી	"	"	"	"	૦-૬-૦	"	"	"
૨૭	લાય મેરીનાક	"	"	"	"	૦-૬-૦	"	"	"
૨૮	શાહખંદા ગાડરીયા	"	"	"	"	૦-૫-૦	"	"	"
	શેખતુર ખલાલી, એમ.								
	એ. આઈ. ઇ. એસ.								
૨૯	અહમદ તુઝરી	"	"	"	"	૦-૪-૦	"	"	"

ક્રમ	વર્ણન	પ્રોપ્રિયેસર રામસંકેષ કૌશલ એમ. એ. એમ. બાર. એ. એસ.	"	"	૦-૧૦-૦	"
૩૩	આંધા ઓર બલરાં ઓર દુસરી કલાનીયાં	"	"	"	૦-૭-૦	"
૩૪	બાઈનગાન સુદરી ઓર દુસરી કલાનીયાં	"	"	"	૦-૧૦-૦	"
૩૫	બદુમર ઓર દુસરી કલાનીયાં	"	"	"	૦-૬-૦	"
૩૬	માલીંગીગદી કલાની	કપીલ જલધરી	"	"	૦-૫-૬	"
૩૭	સીંદ્યાદ બલાઝી	"	"	"	૦-૧૦-૦	"
૩૮	બદર બાદશાહ ઓર જવાહીર સાલગદી	"	"	"	૦-૧૦-૬	"
૩૯	સોલગરકા કલાની	ઇ. માસંખ, આઇ. ઇ. એસ. બાંધાતર કર્તા અળીદસન ફરીદી, એમ. એ. એલ. ડી. બોળ મહમ્મદ અબદુર રહીમ 'ધયારત'	મેકમિલન એન્ડ કું. લિમિટેડ મુંબઇ	"	૦-૫-૬ ૧-૦-૦	ઉર્ફુ સ્કૂલો, હાઇસ્કૂલો અને ઉર્ફુ ટ્રેનિંગ સ્કૂલોનાં પ્રતા- મ અને લાયસેન્સી માટે
૪૧	કુધાત-એ-ઉર્ફુ, વૉલ્યુમ ૧	બોળ મહમ્મદ અબદુર રહીમ 'ધયારત'	બોળ મહમ્મદ અબદુર રહીમ 'ધયારત' ખાના એ. ખાનસામાન લખનો	"	૦-૧૨-૦	ઉર્ફુ સ્કૂલો, હાઇસ્કૂલો અને ઉર્ફુ ટ્રેનિંગ સ્કૂલોની લાયસેન્સી માટે
૪૨	"	"	"	"	૦-૮-૦	"
૪૩	"	"	"	"	૧-૮-૦	"
૪૪	"	"	"	"	૦-૮-૦	"

નં. આર. ૬૪૯૯
મુંબઈ તા. ૨૧-૧૦-૧૯૨૭

કેસ. એન્યુ. ઇન્સ. બી. ડી. અને પ્રેસિડેન્ટ, ઉર્ફુ સ્કૂલ યુઝ કમિટી મુંબઇ.
(અંગ્રેજીમાં સહી) કે. એસ. દ્વિધિત.

સરકારી જાહેરખબર

(૧)

કન્યાઓ માટેની (ગુજરાતી) વ. ફા. પરીક્ષા

ઉત્તર ભાગ.

આથી જણાવવામાં આવે છે કે કન્યાઓ માટેની વ. ફા. પરીક્ષા સને ૧૯૨૮ ના એપ્રિલ તા. ૧૦ મીને મંગળવારે અને તે પછીના દિવસો-એ ઉત્તર ભાગમાં નીચે જણાવેલાં સ્થળોએ લેવામાં આવશે:—

સ્થળનું નામ	જિલ્લાનું નામ
અમદાવાદ	અમદાવાદ
ધંધુકા	"
નાડઆદ	ખેડા
આણંદ	"
ખોરસદ	"
ખેડા	"
ગાધરા	પંચમહાલ
ભરૂચ	ભરૂચ
સુરત	સુરત
પારડી	"

૨. સને ૧૯૨૫ ના ઑગસ્ટની તા. ૧૮ મીને કેળવણીખાતાની સરકારી નોટિફિકેશન (યાદી) નં. ૨૬૩૬, જે તા. ૧ લી ઑક્ટોબર, સને ૧૯૨૫ ના મુખર્ષિ ગવર્મેન્ટ ગેઝેટ ભાગ ૧ નાં ૨૫૪૪-૨૫૪૮ માં પાનાં ઉપર છપાએલી છે તે પ્રમાણે પરીક્ષા લેવામાં આવશે.

૩. દરેક સ્થળે તે સ્થળની કમિટી પરીક્ષા લેશે. પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ તરીકે સ્થાનિક ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટર કામ કરશે.

૪. હિમેદવારે જે સ્થળે પરીક્ષામાં બેસવું હોય તે સ્થળની પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટને છાપેલા ફોર્મમાં અરજી મોકલવી. અરજી પ્રેસિડેન્ટને મોકલ્યામાં મોડી તા. ૧૦ મી માર્ચ સને ૧૯૨૮ સુધીમાં અથવા તે પહેલાં મળી જવી જોઈએ. એ તારીખ પછી મળેલી અરજી સ્વીકારાશે નહિ.

૫. પરીક્ષામાં બેસવા માટેની અરજીનું ફોર્મ જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટને અરજી કરેથી શી લીધા વિના મળી શકશે.

૬. પરીક્ષાની શી ૩. ૩) પરીક્ષાના પહેલે દિવસે પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ વસુલ કરી લેશે.

૭. પરીક્ષાનો અભ્યાસક્રમ ગયા વર્ષે પ્રમાણે રાખવામાં આવ્યો છે.

૮. ઉર્દુમાં વ. કા. પરીક્ષા પણ તેજ વખતે શુજરાતી પરીક્ષાનાં સ્થળોએ ઉર્દુ ઉમેદવારો માટે લેવામાં આવશે.

ઉ. ભા. એન્જી. ઇન્સ્પેક્ટરની
ઓફિસ, અમદાવાદ; } (અંગ્રેજીમાં સહી) એ. એમ. દીવાનજી.
તા. ૨૨ મી ડિસેમ્બર ૧૯૨૭ } એ. ઇ. ઉત્તર ભાગ.

(ઉ. ભા. ના મે. એન્જી. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૨૩ મી ડિસેમ્બર ૧૯૨૭ ના પત્ર નં. ૧૧૧૩૮માં કરેલી સૂચનાનુસાર.)

(૨)

છાકરાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા.

ઉત્તર ભાગ.

આથી જાહેર કરવામાં આવે છે કે ઉત્તર ભાગમાં છાકરાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા તા. ૩૧ મી માર્ચ ૧૯૨૮ ને શનિવાર અને તે પછીના દિવસોએ નીચેના સ્થળોએ લેવામાં આવશે:—

અમદાવાદ
નડિયાદ
ભરૂચ
સુરત
ગોધરા

૨. સદરહુ પરીક્ષા તા. ૧૯ મી ફેબ્રુઆરિ સને ૧૯૨૫ ના મુબદ્દના સરકારી ગેઝેટના ભાગ પહેલાના પૃષ્ઠ ૪૯૩ થી ૪૯૬ સુધીમાં પ્રગટ કરેલી તા. ૨૭ મી જાન્યુઆરિ ૧૯૨૫ ની નં. ૨૨૮૮ ની કેળવણીખાતાની સરકારી યાદીમાં જણાવ્યા મુજબ લેવામાં આવશે.

૩. દરેક સ્થળે પરીક્ષાનું કામ કમિટીને હસ્તક રહેશે. અમદાવાદ અને સુરત જિલ્લાના ડેપુટી એન્જી. ઇન્સ્પેક્ટરો અને નડિયાદ, ગોધરા અને ભરૂચની સરકારી હાઇસ્કૂલોના હેડ માસ્તરો તે તે સ્થળોની પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખ તરીકે કામ કરશે.

૪. નક્કી કરેલા ઓપેલાં ફોર્મ ભરીને ઉમેદવારોએ પોતાની અરજી જે સ્થળે પોતે પરીક્ષા આપવા ઇચ્છતા હોય તે સ્થળોની પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખ ઉપર તા. ૧ લી માર્ચ ૧૯૨૮ મી સુધીમાં મોકલી આપવી. તે તારીખ પછી મળેલી અરજીઓ ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે નહિ.

પરીક્ષા માટેની અરજીના ફોર્મ પ્રેસિડેન્ટ કનેચી વગર શીએ અરજી કરવાથી મળી શકશે.

૫. પરીક્ષાની શી પરીક્ષાના પહેલે દિવસે પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ વસુધ કરી લેશે.

૬. અભ્યાસક્રમની ચોપડીઓનાં નામ તા. ૨૮મી મે ૧૯૨૫ ના મુખર્ષીના સરકારી ગેઝેટના ભાગ રજા ના ૫૪ ૯૯૪ મે પ્રગટ કરવામાં આવ્યા છે.

૭. દરેક પુરુષ વિદ્યાર્થીએ તા. ૧ લી એપ્રિલ ૧૯૨૮ ને દિવસે ૨૫ મું વર્ષ પૂર્ણ કરેલું હોવું જોઈએ નહિ અર્થાત જે વિદ્યાર્થીએ તા. ૧લી એપ્રિલ ૧૯૨૮ ના દિવસે ૨૫ વર્ષ પૂરાં કર્યા હશે તેને પરીક્ષામાં બેસાડવામાં આવશે નહિ, અને જે જિલ્લામાં તે પરીક્ષા આપવા માગેતો હોય તે જિલ્લામાં છેલ્લા છ મહીનાથી તે રહે છે એમ હોવું જોઈએ.

૮. શી ભરવા સંબંધી યીજી સવળી વધારાની હકીકત અને પરીક્ષાના વિષયોની સંપૂર્ણ વિગત વગેરે સદરહુ મુખર્ષી સરકારી ગેઝેટમાં પ્રગટ કરેલા નિયમોમાં લખી જણાવવામાં આવેલી છે.

૯. તા. ૨૭ મી ફેબ્રુઆરિ ૧૯૧૬ ના નં. ૭૩૬ ના કેળવણીખાતાના સરકારી હુકમની રૂએ મંજૂર કરવામાં આવેલા અને તા. ૧૩ મી માર્ચ ૧૯૧૯ ના મુખર્ષીના સરકારી ગેઝેટના ભાગ ૧'લાના ૫૪ ૬૪૧-૬૫૪ મે પ્રગટ કરેલા ઉર્દુ ગુજરાતી અને ગુજરાતી ઉર્દુ ધોરણો પ્રમાણે ઉર્દુમાં લેવાની ઉર્દુ ઉમેદવારો માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા પણ સદરહુ રથજોએ તેજ વખતે લેવામાં આવશે.

૧૦. ખેતીકામના ઔચિત્ક અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે પરીક્ષા આપવાની ઇચ્છા કરનાર ઉમેદવારોની પરીક્ષા તા. ૬ ફ્રી જુલાઈ ૧૯૨૫ ના નં. ૧૧૯૯ ના કેળવણીખાતાના સરકારી ઠરાવની રૂએ અમદાવાદ, નડિઆદ, ભરૂચ, સુરત અને ગોધરાના રથજોએ લેવામાં આવશે.

ઉ. ભા. મે. એન્જુ. ઇન્સ. સાહે- } (અંગ્રેજીમાં સહી) એ. એમ. દીવાનજી
જની આદિસ, અમદાવાદ.
તા. ૨૨ મી ડિસેમ્બર ૧૯૨૭. } એ. ઇ. ઉ. ભા.

(ઉ. ભા. ના મે. એન્જુ. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૨૩ મી ડિસેમ્બર ૧૯૨૭ ના હુકમ નં. ૧૧૧૩૭ ના આધારે.)

(૩)

છાકરાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા

ઉત્તર શ્રીાગ

તા. ૧૦ મી ફેબ્રુઆરિ સને ૧૯૨૭ ના ગવર્મેન્ટ ગેઝેટના ભાગ રજાના પૃ. ૨૪૬ એ પ્રકટ થયેલી જાહેરખત નં. ૧૨૭૬૩ માં નીચે મુજબનો સુધારો કર્યો છે:—

(ગુજરાતી.)

પહેલો વિષય—મુખપાઠ—‘પટ’ ને જદલે પ્રિટ’ ભો પાઠ ગણુવો.
(અંગ્રેજીમાં સહી)—એ. એમ. દીવાનજી. એ. ઇ. ઉ. ભા.
(ઉ. ભા. ના મે. એ. ઇ. સાહેબના પ્રત્ર મં. ૯૯૧૭ તા. ૨૬-૧૧-૨૭ માં કરેલી સૂચનાતુસાર.)

કાનગ પત્રક
અમદાવાદ જિલ્લો

ગામ	તાલુકો	નામ	કિંમત	હિલ
લાલા—	દ. દસકા	મુળી નાથલાલ પુરોષોત્તમદાસ પટેલ તેગના પિતાજી સ્વર્ગવાસ થયા તેમના સ્મરણીયે	૨૦—૦-૦	રૂઢલ જમણી
આંબાદેલી—	ધોળકા	મિ. વાધેલા વિકાલાજી ભાઈભાઈએ પા. દરજીવન અંબારામે પોતાના હીરકાને નિયાળે બેમાડ્યો તે પ્રમંગે	૫—૦-૦	ખરડી બહેંચી
સાળરમતી નેલવર્ગ-૭. દસેકા		ડોક્ટર ગોરધનદાસ ત્રીકગલાલ શાહે	૫—૦-૦	પતાસાં બહેંચ્યાં
પરદોશ—	"	નરોડાના અંબાલાલ લલ્લુભાઈએ પોતાના હીકરાને નિયાળે બેમાડ્યો તે પ્રમંગે	૮—૦-૦	પુસ્તકો તથા કપડાંના કપડાં બહેંચ્યાં
અડાળજી—	"	મિ. મરવાભાઈ બુલાભાઈએ પોતાના કાકાના કિમાળર્થે નિમિત્તે	૩—૦-૦	પતાસાં બહેંચ્યાં
સોડાસર—	સાણંદ	ગામકોડો તરફથી કન્યાઓને મુળી નેલાભાઈ પોત્યાભાઈએ મુખ્ય રૂઢલ, કન્યાલાળા તથા અંત્યજ વર્ગને રૂઢલ કમિટિના ગેજર સાહેબ સા. વીરજી પીમચંદ	૩૫—૦-૦	રૂઢલ જમણી
નાવડા—	ધંધુકા	નામકાર સાણંદ ને કાઠ સ્ટેડના કાકીરસાહેબ પાસે માગણી કરતાં તેઓ સાહેબે પાઠડના રજપુત કથવલાલ રામસંગભાઈએ જાગ્રતા બારડ નાગજીભાઈ વીરસંગભાઈએ	૬—૪-૦	કપડાં પ્રનામ તરીકે બહેંચ્યાં
કાઈ—	ધોળકા		૬૫—૦-૦	નવો રૂઢો જમણી
વેજલશા—	ધોળકા		૭—૦-૦	ગેંડા બહેંચ્યાં
			૬૬—૦-૦	બંને રૂઢો માટે ધડિયાળે લાવવા સારૂ આપ્યા
			૭—૦-૦	યદા પીવાના પ્યાકા બહેંચ્યાં
			૩—૮-૦	સાફર બહેંચી

ચંદરવા—	ધંધુકા	ગઢવાના બોળ મહેર	તરુભાણ	૧૮—૦—૦	રૂઢલો ધડિયાળ	૫નામમાં
નાના ઉભા—	વિરમગામ	ગામલોકોઢાંચે પરીકા વખતે		૪—૦—૦	પુસ્તકો વહેંચ્યાં	
કાદીપુર—	ધંધુકા	મિ. હરભાણ દેવીસંગે પોતાના પિતાશ્રી		૨—૦—૦	સાકર વહેંચી	
વિજળ—	વિરમગામ	ગુજરી જવાથી તેમના કીયાખર્ચ નીમિત્તે		૧૨—૦—૦	રૂઢલ જમાડી	
પાટડી—	”	દેકાવાણના શા. તેલસી સુનીવાલે અને વીઠું.		૫—૦—૦	પુસ્તકો વહેંચ્યાં	
બાકોરોવ—	ક. દસકોષ	લાપુરકના શા. જમરાજ જીવરાજે		૫—૦—૦	મિદાણ વહેંચી	
		દેસાણ શ્રી હિરસિદહ રણુહોડલાણચે પરીકા				
		વખતે				
		શા. દેશવલાલ ગોકળદાસે		૩—૦—૦		
		પટેલ સોમાલાણ મયુરલાણચે		૩—૦—૦	પુસ્તકો વહેંચ્યાં	
		પટેલ છોટાલાલ વદાનવાસે		૧—૦—૦	કન્યાઓ માટે હુમરાંના કકકા	
		પટેલ તળસીલાણ સામગલદાસે		૩ ૧૫—૦	વહેંચ્યા.	
જલાલપુર—	ધોળકા	ચીત્રાસરવાળા પા. ગોકળલાણ કમરલાણચે		૧૫—૦—૦	રૂઢલો માટે એક ધડિયાળ	
ધનસુરા—	મોગસા	બાપડના ગાંધી નાથજી રાયચદે તેમના ચી.		૧૫—૦—૦	પુનામ તરીકે આપું	
વલીયમપુરા—	પ્રાતિજ	લાક્ષ્મીદના લગ્ન પ્રસંગે			પિત્તળના પ્લાકા તથા મિદાણ	
ગોધાવી—	સાથુંક	ગામલોકોઢાંચે			વહેંચી	
શુંડાલ—	ઉ. ન્સકોષ	સાથુંકના સુતાર નાયાલાલ કાલીદાસે		૧૬—૬—૦	રૂઢલ જમાડી	
		” સુતાર મગનલાલ નેરામલાણચે		૩—૧૦—૦	૫નામ વહેંચ્યાં	
		પટેલ નારણભાણ મયુરભાણચે પોતાના ભત્રી-		૩—૦—૦	પતાસાં વહેંચ્યાં	
		જના લગ્ન પ્રસંગે		૩—૦—૦	”	
				૪૫—૦—૦	રૂઢલ જમાડી	

(૪)

ઉત્તર ભાગમાં સને ૧૯૨૬ માં લેવાએલી કન્યાઓ માટેની વર્તી-
કચ્છર ફાઈનલ પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોનાં નામની યાદી.

નંબર	નામ	માર્ક	નંબર	નામ	માર્ક
૧૩૨૧	ગોપાળજી પટેલ	૩૫૮	૪૪	લીલાવતી ઝીલાભાઈ દેસાઈ	૨૯૯
૧૩૨૨	ખેરસેદનાઈ દોરાબજી ગીરજા	૩૫૮	૪૫	રમણુબેન શુભાખર્ચક શાહ	૨૯૭
૧૫	ઉદુમતી ગાઢભાઈ શાહ	૩૫૫	૪૬	લીલાબેન જીવરામ કાપડીયા	૨૯૫
૧૬	સારાબાઈ સોયોમાન સ્મિતી	૩૫૪	૪૭	વિજયાબેન શુભાભાઈ પટેલ	૨૮૩
૧૭	મદાલદમી ખંડુભાઈ નાયક	૩૫૦	૪૮	લલીતાબેન જોરામભાઈ પટેલ	૨૭૭
૧૮	રૂચાબાઈ આશાભાઈ ખિસ્તી	૩૪૮	૪૯	મચ્છાબેન મણીભાઈ વશી	૨૭૩
૧૯	લાળીનાઈ કુકાભાઈ ખિસ્તી	૩૪૪	૫૦	કેલાસગૌરી પ્રાણશંકર ઉપાધ્યાય	૨૫૬
૧૯	લલીતાગૌરી ગોવિંદલાલ પટેલ	૩૪૪			
૨૧	કમળા પોપટલાલ મીરાણી	૩૪૩		ઉર્દુ ઉમેદવાર.	
૨૨	સારાબેન રણજીજી પટેલ	૩૪૨			
૨૩	હસમુખબેન લક્ષ્મીશંકર જોશી	૩૪૧	૧	એશાબીબી કરીમખાન	૩૩૯
૨૪	મદનગૌરી અમરતલાલ વ્યાસ	૩૪૦			
૨૫	પદ્માવતી રંગીલદાસ ચોકશી	૩૩૭		કંસગી સેન્ટર.	
૨૬	હીવાબીબેન દેવશીભાઈ ગઢીયા	૩૩૪			
૨૭	જમનાબેન નાગરજી નાયક	૩૩૨	૧	કમળાગૌરી અનંતજી રાવળ	૪૦૮
૨૭	કંચનબેન પાર્વતીશંકર ત્રવાડી	૩૩૨	૨	કેસરબાઈ તોપણુલાલ	૪૦૭
૨૮	લીલાવતી મગનલાલ પટેલ	૩૩૦	૪	ખ્વાડીનબાઈ જોડાલાલ	૪૦૦
૨૯	મણીબેન શુભાભાઈ દેસાઈ	૩૩૦	૪	કુસુમગૌરી દરીલાલ કાકર	૩૯૭
૨૯	શાંતીબેન મગનલાલ દેસાઈ	૩૩૦	૫	મનિસ મુશીલા ડી. સોલોમન	૩૫૭
૩૨	ભગવતી હીરાલાલ ઉપાધ્યાય	૩૨૮	૬	જમોરાબાઈ ગોવિંદજી	૩૫૪
૩૩	હુસીના પેટ્રીક રોડોડ	૩૨૦	૭	હીરાગૌરી શીવશંકર દવે	૩૩૨
૩૪	વિજયામણી કેશવલાલ અધ્યાર	૩૧૯	૮	નંદુભાઈ ત્રીભોવનદાસ ખલોડી	૩૨૭
૩૪	કમળાબેન કુશળભાઈ દેસાઈ	૩૧૮	૯	મરઘા રમણ	૩૨૪
૩૫	વિરમતી હરદેવરામ મહેતા	૩૧૮	૧૦	રૂચાબાઈ મારકેર	૩૧૯
૩૬	મનેશભા માધુભાઈ કરીશ્વર	૩૧૬	૧૧	ડેસાબાઈ એમ. મિશ્રી	૨૬૭
૩૮	સુમિત્રા બાળકરામ પાંક	૩૧૩			
૩૯	વિમળાગૌરી કસ્તુરચંદ			ઉર્દુ	
	પરવાળાવાળા	૩૧૦			
૪૦	શુશીલાબેન હોટાલાલ પારેખ	૩૦૯	૧	શુભામ કૃતીમા હાફીઝકલ	
૪૧	સવિતાબેન ઘેલાભાઈ મેવા	૩૦૫		મુહા સેપદ	૪૩૫
૪૨	જરમાઈ માણેજી પારડીવાળા	૩૦૫	૨	અદીઝબેગમ હાફીઝકલ મુહા	
૪૨	મણીબેન ભગા પટેલ	૩૦૦		સેપદ	૪૦૫

(અંગ્રેજીમાં સહી) કે. એસ. વડીલ. એ. ઇ. ઇ. બા.

(ઇ. બા. ના. ગે. એ. ઇ. સાહેબના તા. ૨૫ મી માર્ચ ૧૯૨૭ના પત્ર
નં. ૧૫૩૪૪ માં કરેલી સૂચનાનુસાર.)

દરેક શિક્ષક કોપિખુકો

કોપિની પહેલ કાઢનાર અમો છીએ. બીજાઓએ પછી નકલ કીધી છે.
ગુજરાતી અને બાળબોધ આઠ નંબરમાં તૈયાર છે.

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની
દરેક ગુજરાતી નિશાળમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

દરેક નંબરની કિંમત બે આના રાખી છે.

૨૫૦ તથા તેથી વધુ કોપિ ખરીદનારને સેક્ટે (૨૫) ટકા કમિશન
ઉપરાંત પેકીંગ અને રેલ્વે ખર્ચ આપવામાં આવશે. ૧૦૦૦ કોપિ સેક્ટો તો
ખર્ચસાથે (૩૦) ટકા મળશે. પણ પોસ્ટ મારફતનું કે રેલેશનની આગળનું
ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ. માલ મોકલના રસ્તામાં નુકસાન થાય તેના જો-
ખમદાર હમો નથી.

ખાસ નોંધ—હમોએ હમારી કોપિની સાઈઝ નાની કીધી નથી. પણ જે
અસલ સાઈઝ હતી તેજ કાયમ રાખી છે. છતાં પણ કિંમતમાં ઘટાડો કીધો છે.

મળવાનું ટેકાણું:—આદરણીય કાવસણ મારતર

ટે. નં. ૨૮-૩૦ ધોબીતલાવ-મુંબઈ.

શાળાપયોગી *ટેક્રસ્ટ બુક તરીકે મંજૂર થએલાં પુસ્તકો

*૧. સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ આ. ૩૪ મી કિં. ૦-૫-૦

*૨. સરળ કન્યાનામું આ. ૧ લી ૦-૨-૬

*૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભાગ પહેલો
(પ્રાથમિક શાળાના ધોરણ ૪ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૨-૦

૪. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભા. ૨-૩ જો
(પ્રાથમિક શાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૪-૦

૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—ભા. પ્રા. બુક આ. ૪થી ૦-૬-૦
(૫-૬-૭ ચોપડીના શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સહિત)

૬. નવું સરળ મુખગણિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી)
આ. ૧૬ મી ૦-૩-૦

૭. ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળવિદ્યા આ. ૧૬ મી ૦-૧-૬

જો ગુજરાતના સઘળા બાળીતા બુકસેલરોને ત્યાંથી મળશે.

મુખ્ય એજન્ટ—મેથર્સ એસ. બી. શાહની કંપની

ટે. પાનકેર નાકે—મુ. અમદાવાદ.

ત્રેમચંદ કરમચંદ શાહ, ગોડળના માણ ડે. એ. ઇ. મુ. કથડવંજ.

કમિશનમાં વધારો.

કિંમતમાં ઘટાડો.

કેળવણીખાતાએ મુંબઈ ઇલાકાની દરેક નિશાળોમાં ટેક્સ્ટ બુક તરીકે ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કેપિબુકો

ઉત્તમ કાગળ { ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નંબરમાં } ચોવીશ પાના { દરેક નંબરની કિંમત બે આના }

ગ્રામ્ય, મ્યુનિસિપલ, લોકલ બોર્ડ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ પસંદગીથી ચાલતી કેપિ ને બાળકો અને શિક્ષકોમાં સાગ અને મુંદર બોધપ્રદ વાક્યો માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કેપિ વાપરવા હમો નમ્રભાવે વિનંતિ કરીએ છીએ. ઉપથી સૂચના વિધાના ઉપાસકો, આચાર્યકો અને કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક ભાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને યોગ્ય રીતે તપાસી તેના અંદરના વિષયો અને પદ્ધતિને જોઈ યોગ્ય ઇન્સાફ આપશો.

૨૫૦ અને તે ઉપરાંત કેપિ ખરીદનારને સેક્ટે ૩૦ ટકા કમિશન આપવામાં આવશે પેકિંગ અને રેલ્વે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ મારફતે કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કેપિબુકોને બંધબેસતી નંબર ૧ થી ૬ સુધીની સ્ટીલ પેનો ખાસ મળાવી છે તેની દરેક બોક્સમાં એક નંબરની હજત ખારના કિંમત રૂ. ૧૫.

મુંબઈ-હાલોલાઈ જગજીવન એન્ડ સન્સ.

કાલકાદેવી માતાના મંદિર સામે હુકાન નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-અંદુલાલ મણીલાલ પરીખ.

શ્રી ખડાયતા બુકડીપો-રીચીરોડ.

ગાંધરા-એમ. વકીલ બધસે. ગરાફ બજાર.

જોઈએ છે

ઉપરોક્તની ધી મુસ્લિમ મિડલ સ્કૂલ માટે ગ્રેજ્યુએટ, અંડર ગ્રેજ્યુએટ, મેટ્રીક, મિનિયર અને ટ્રેન્ડ શિક્ષકો; પગાર લાયકાત અને અનુભવ મુજબ. છેવટનોજ પગાર લેવાનું જણાવી પ્રમાણપત્ર સહિત સદવેળા અરજી કરવી.

J. K. Khan

પ્રિન્સિપાલ.

જાહેરખબર.

કાલિઆવાડની પ્રાવેશક અને વર્નાશૂલર દ્વારાનલનો ખચીત ફતેહ માટે સર્વ માન્ય થઈ પડેલાં અમારાં (સને ૧૯૨૭ સુધીની પરીક્ષાના સવાલ જવાબ સાધેનાં) નીચેનાં પુસ્તકો ખરીદો.

૧. ખા. જી. વી. કૃત હિંદનો ઇતિહાસ કિં. રૂ. ૦-૧૧-૦
 ૨ વ૦ દ્વા૦ ની પરીક્ષાનો ભોમીઓ કિ રૂ. ૨-૨-૦
 ૩ હિંદી રાજ્ય બધારથુ અને બ્રિટિશ રાજ્યની શાસનપદ્ધતિ કિં. રૂ. ૦-૬-૦
 ૪ સમૃદ્ધિત નવી ભૂમિનિતો શિક્ષક " ૦-૧૨-૦
 ૬ ખા. ઉત્તના કૃત બાલોપયોગી મુખગણિત ધો. ૪ કિં. રૂ. ૦-૪-૦
 તથા ૫ માટે ઉપર મુજબના પુસ્તકોનો વિશેષ હકીકત માટે લખો.
 ઉપર મુજબના પુસ્તકો તથા કેલેન્ડર માટે લખો-મફત મળશે.
 તા. ૬ ઉપર મુજબના નં. ૧ તથા નં. ૨ નાં પુસ્તક ખરીદનાં નંબર ૩ નું પુસ્તક અડધી કિમતે મળશે.
 લખો-ધી સરસ્વતી છુકું ડેપો.-મુ. નડિઆદ.

માસ્તર્સ ગુજરાતી કૉપિયુક (ગુજરાતી તથા બાળબોધ ૭ લાગમ હરેક નંબરની કિમત ૦-૧-૦ વેરટર્ન ઇડિયા સ્ટેટસ એજન્સિએ તથા કાલિઆવાડના તથા કચ્છના ધણા ખરાં સ્ટોરોએ શાળામાં ચલાવવા તરીકે મંજૂર કરેલી યોગ્ય

ઉસમાન બચલ ખુડખુડીઆ, મહોબતસિંહજી મોતીભાઈ રાણા તથા મંગળજી હરજી ઉર્દુ ખુશખતી કૉપિયુક નંબર ૧ થી ૬ સુધી, ઉર્દુ સ્કૂલો મા પ્રત્યેક નંબરની કિમત ૦-૨-૦ મુખર્ષ મલાકાના કેળવણી ખાતાએ શાળાઓમાં ચલાવવા માટે મંજૂર કરેલ છે. તેમજ મધ્યપ્રાંતોને બિરારના કેળવણી ખાતાએ તેમજ મહેસૂર મંરયાનના કેળવણી ખાતાએ મંજૂર કરેલ છે. પ્રાર્થામિક અંગ્રેજી - આદિતિ ૩ જી મૂલ્ય ૦-૭-૦ મુખર્ષ મલાકાના કેળવણી ખાતાએ આ પુસ્તકને પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર કરે છે. આ પુસ્તકમાં પ્રાર્થામિક શાળાના ધોરણને, ત્રણ અને ચારના અબ્ધ સક્રમ મુજબ મનોપાત્રો અને ઉદાહરણોની ક્રમિક યોજના કરવા ઉપરાંત શિક્ષકવર્ગને ગણિતશિક્ષણમાં માર્ગદર્શક ચાપ તેમ કરવા પ્રયાસ કરેલો છે.

ઉસમાન બચલ ખુડખુડીઆ.
 યોજક { મહોબતસિંહજી મોતીભાઈ રાણા.
 મોહનલાલ હરજીવન પંચોળી.

ઉપરનાં તમામ પુસ્તકો મંગાવવાનું અર્થ છુકું. સામટી નકલો ઉપ યોગ્ય કમિશન બાપવામાં આવશે.

છુકસેલર-બેચર મેધજી એન્ડ સન્સ, રાજકોટ-કાલિઆવાડ

શાળોપયોગી નવાં બહાર પડેલાં પુસ્તકો

તદન નવી શૈલીથી ચોળએલાં ભૂગોળવિદ્યાનાં પુસ્તકો.
પુસ્તક પહેલું ગુજરાત (પશ્ચિમ હિંદ એજન્સિસનું વિસ્તૃત વર્ણન)
૧૮ નકશા સહિત ધોરણ ૩ ના માટે મૂલ્ય ૦-૫-૦

પુસ્તક બીજું મુંબઈ ઇલાકો (હિંદની સામાન્ય ભૂગોળ સહિત)
૨૧ નકશા સહિત ધો. ૪ થા માટે મૂલ્ય ૦-૫-૦

પુસ્તક ત્રીજું હિંદુસ્તાન એશિયાની સામાન્ય ભૂગોળ સહિત
૩૬ નકશા સહિત ધો. ૫ થા માટે મૂલ્ય ૦-૭-૦

ચોપટલાલ જી. અંબાણી. હેડમાસ્તર આર્ટન ટ્રેનિંગ કોલેજ, રાજકોટ.
કેશવલાલ ત્રિ. આચાર્ય, હેડમાસ્તર સિવિલ રેટેશન સ્કૂલ, રાજકોટ.

હિંદનો ઇતિહાસ: (ખરોટકૃત) આવૃત્તિ ૨૦ મી મૂલ્ય ૦-૧૦-૦
દેના સંક્ષિપ્ત રાજ્યવંશારણ્ય સહિત, ૧૯૨૬ સુધીની મંપૂર્ણ દર્શકૃત.

પ્રાથમિક શાળાના ઉપલા ધોરણો, મિડલ સ્કૂલો અને ટ્રે કોલેજો માટે
ત્રિ ઉપયોગી પશ્ચિમહિંદ એજન્સિસ તેમજ રેટેનાની ઘણીખરી શાળામાં
II પુસ્તક પાઠ્ય તરીકે આપે છે.

ગુજરાતનો ઇતિહાસ:-(ખરોટ અને શાદકૃત) આવૃત્તિ ૧૨ મી.
I. જોકોને વાચતા રસ પડે તેની મુદ્દર વાતોરૂપે ચોળએલો આ નાનો
નિદાસ ગુજરાત અને કાઠિયાવાડની ઘણી ખરી શાળાઓમાં લાખા વખત-
I પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે વપરાય છે. સરકારી કેળવણી ખાતા તરફથી તેમજ
રેટેનાનાં કેળવણી ખાતા તરફથી પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર છે મૂલ્ય ૦-૨-૦

વ્યવહારોપયોગી નિર્મધ સંગ્રહ: આવૃત્તિ ૨૨ મી મૂલ્ય ૦-૧૪-૦
II પુસ્તક લાક્ષરૂપે, ટ્રેનિંગ કોલેજો તેમજ પ્રાથમિક શાળાના વિદ્યાર્થી વર્ગમાં
I થી વધી માનીતું ચર્ચ પડેલું છે. નિર્મધ શિક્ષણના ભોમિયા સરખા આ
સ્તકમાં સો ઉપરાત વિષયો ઉપર નમુનાના નિર્મધો આપવામાં આવેલા છે.

ચિત્રકળાના સને ૧૯૨૪-૨૫ ના નવા અભ્યાસક્રમ મુજબ
તૈયાર કરેલી સાદાં તેમજ રંગીત ચિત્રોવાળી ડ્રોઈંગ બુકો:—

રંગીત આવૃત્તિ બાળવર્ગથી ધો ૪ થા સુધી દરેક ધોરણના ૦-૨-૦
ધોરણ ૫-૬ માટે પ્રત્યેક ધોરણના ૦-૨-૬ ધો. ૭ માટેના ૦-૩-૦

સાદી આવૃત્તિ બા ૧, ધો. ૧ હુ દરેકનો ૦-૧-૦ ધોરણ ૨, ૩, ૪,
ધો. ૦-૧-૩. આ બુકો, વેસ્ટર્ન. ઇ. સ્ટેટ એ, BAP ના ૧૨/૨૨-૬-૨૬
II ચલાવવા મંજૂર કરેલ છે. ચોજક

સમાન ખચલ ખુડખુડીયા માછ ડ્રોઈંગ માસ્તર રાજકુમાર કોલેજ, રાજકોટ.
દોળતસિદ્ધજી મોતીલાલ શણા માછ ડ્રોઈંગ માસ્તર હાટર ટ્રે કોલેજ, રાજકોટ.
I ઉપરના પુસ્તકો મંગાવવાનું ખર્ચ બુક સામટી નક્કો ઉપર ચોજ
મિશન આપવામાં આવશે.

II શુદ્ધસેલર-ખેચર મેષજ એન્ડ સન્સ, રાજકોટ-કાઠિયાવાડ.

નવો સંદેશો

શાળાપયોગી

હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ.

(રાજ્ય બંધારણ સાથે)

કર્તા,

મગનલાલ માણેકલાલ ઘોલકીઆ

બી. એ., બી. ટી.

પૃષ્ઠ. ૩૦૦

કિં. ૦-૧૪-૦

પ્રાથમિક શાળાઓને તેમજ માધ્યમિક શાળાઓના માટે આ ઉપયોગી, પ્રત્નો સાથે-નમુના માટે તમારા શુક્રસેવરને ત્યાં શુક્ર જુઓ. જ્યાં તમેને ખાતરી થશે કે તે શુક્ર કેટલી બધી ઉપયોગી અને સરળ ભાષામાં છે.

બીજાં બહાર પડેલાં મંજુર થએલાં પુસ્તકો.

આંક અને તેનો ઉપયોગ. ૦-૨-૬

આના કોપિશુક નં. ૧ થી ૫ ૦-૧-૬

મુખર્ષિ ઇલાકાની ભૂગોળ ચિત્રો અને રંગીન નકશા સાથે.

કર્તા,

પ્રીતમરાય વ્ર. દેસાઈ. ૦-૫-૦

ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ નકશા સાથે.

વસ્ત્રમહાર્ષિ લક્ષ્મીભાર્ષિ પટેલ કૃત ૦-૪-૦

સામટી સેનારને કમિશન આપવામાં આવશે.

સિવાય સ્કૂલના ઉપયોગની બધી શુક્રો અમારે ત્યાં મળશે.

લખો,

ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુક ડીપો,

રીયારોડ-અમદાવાદ.

હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ

અને

રાજ્ય વહીવટ.

કર્તા

ગુલાબસાહેબ નારણજી ભેશી,

એમ એ. એલ એવ. બી, એડવોકેટ

મૅડમિસન અને કંપની, લિમિટેડ, મુંબઈ.

[સર્વ હક સ્વાધીન]

૧૯૨૭

[કિ મત ૧-૮-૦

પ્રસ્તાવના.

આપણા દેશનું બાવી આપણી આખા આગળ ઘડાઈ રહ્યું છે રાજકીય, સામાજિક, ધાર્મિક અને આર્થિક સુધારાના મહાત્મ મહાયા છે આ સર્વ-શીય હઠતર મમળા એ આપણા દેશના વિદ્યાર્થીઓને જરૂરનું છે, તેથી વેદસમ્યક્ષી તે અદ્યપિ સુધીનો ઇતિહાસ હુકમા પ્રસિદ્ધ કરે છું.

સ્કૂન લીવિંગ સ્ટિડિફિકેટ પરીક્ષા માટે તેમજ ગુજરાતી વર્નાચુલર હાઈનર પરીક્ષા માટે અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓની જરૂરિયાતોને અનુસરેને આ પુસ્તક રચનામા આવ્યું છે

આ પુસ્તક રચનામા અનેક ઐતિહાસિક પુસ્તકોનો આધાર લીધો છે તેનો અચકલીઓનો તથા પ્રખિદ્ધર્મોઓનો આ રચો આભાર માનુ છું

વિલ્સન કોલેજ, મુંબઈ. } (સહી) ગુલાબસાહેબ નારણજી ભેશી.
તા ૧૫મી જુલાઈ, ૧૯૨૭

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠા
૧ શિશુશિક્ષણ	૬૧
૨ અમેરિકાની કેળવણી...	...	૬૬
૩ હિંદની આતિ પ્રાચીન મંદિર	૭૧
૪ યોગના પદ્ધતિ	૭૧
૫ કેન્ગામ હાઈક્રમનો નવી શાળા...	...	૮૧
૬ અદ્વિતિયીશિક્ષણ	૮૧
૭ આમશક્ષીન	૮૧
૮ મગકારી જાહેરખખર	૮૧
૯ ઈનામ પત્રક	૮૧
૧૦ ખાનગી જાહેરખખર	૮૧

હસ્તક્રિયાગત પ્રદર્શન

જનર વિભાગની પ્રાથમિક શાળાઓ, માધ્યમિક શાળાઓ, તથા ટ્રેનિંગ સ્કૂલોના હસ્તક્રિયાગત પ્રદર્શન તા ૨૬, ૨૭, ૨૮ અને ૨૯, મા એપ્રિલ, અને ૧ ૨૮ ના બુધ, શુક્ર, ગણિ અને રવિવારના દિવસોએ પ્રેરે છે. મેનેજના મંત્રાલયમાં બરવાનું નાની ધ્યે છે, તેથી શાળાના સર્વ ઉપરી અધિકારીઓ જોમના નમુના તા ૨૮ મા એપ્રિલ સુધીમાં હેડમાસ્ટર, પ્રેરે રા. કે. કે. જા. નામદાવાદના સરનામે મોકલી આપશે તે સામાન્ય રીતે ગામા આપશે કો નમ્યાના નમુનાની વિગતવાર નિહીઓ મ ધે મેવડીયાદી મોકલવામાં આવશે એવી આપ માખવામાં આવે છે સામાન મોકલવાનો તથા પાછો મ ગાવવાનો ખર્ચ ફરક સંસ્થ સિર રહેશે ન્યાસાળાએના તથા બાહ્ય સ્ત્રીઓની સમ્યાના નમુના મદાવશે ટ્રેનિંગ મેનેજના ટ્રેનિંગ સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટના મંત્રામે મોકલવામાં આવશે એવી આપમાં પ્રેક્ષકો માટેની વ્યવસ્થા નીચે પ્રમાણે છે —

- (પ્રદર્શનનો ખર્ચ હરદોન ૭-૩૦ થી ૧૧ અને ૩ થી ૬-૩૦ સુધીનો છે તા ૨૬-૪-૨૮ શુક્રવાર—જનરમાખર માટે.
 " ૨૬-૪-૨૮ શુક્રવાર—સ્ત્રીઓ તથા ન્યાસાળાઓ માટે
 " ૨૮-૪-૨૮ ગણિવાર—સરનામ પ્રાથમિક, અને બપોરે માધ્યમિક ગાળાઓના વિદ્યાર્થીઓને માટે.
 " ૨૮-૪-૨૮ રવિવાર—સિવિલ માટે

કાલેજની ટર્મમાં થએલો ફેરફાર

- પુરુષો માટે—પહેલી ટર્મ. ૧૫ મા જુનથી ૨૧ મા ઓક્ટોબર
 " બીજી, " ૧૫ મા નવેમ્બરથી ૩૦ મા એપ્રિલ
 સ્ત્રીઓ માટે—પહેલી ટર્મ ૧ લી ડિસેમ્બરથી ૩૦ મા એપ્રિલ
 " બીજી, " ૨૪ મા જુનથી ૨૧ મા ઓક્ટોબર

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૬૭]

માર્ચ, સને ૧૯૨૮

[અંક ૩

શિશુશિક્ષણ

કેળવણી એટલે સંસ્કાર; અને સંસ્કાર એ શક્તિ છે. એ વિચારને અનુસરી હાલમાં શિક્ષણ વ્યવસ્થા વિજ્ઞાનની એટલે જીવન તથા માનસશાસ્ત્રની શોધોને આધારે કરવામાં આવે છે. બ્યારથી મહાન કેળવણીકાર ક્રમ્બે 'બાળકેળવણી' ની યોજના રચી ત્યારથી શિશુવ્યવસ્થા ઉપર શિક્ષકો અને કેળવણીકારનું ખાસ ધ્યાન એવાયું છે. ઘણી શોધખોળ અને અનુભવ ઉપરથી કેળવણીના ચિંતકો એવા નિલ્કુપ* ઉપેક્ષા આપ્યા છે કે મનુષ્યની સર્વ અવસ્થાઓમાં બચપણની અવસ્થા તાલીમ માટે ઘણીજ ઉપયોગી છે. આ કારણને લીધે પ્રયોગશાળા અને ઇરિષતાલમાં બાળસ્વભાવ બહુવાને માટે ઘણા અખતરા કરવામાં આવે છે, અને તે ઉપરથી શિશુ-શિક્ષણ શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ પ્રમાણે ગોઠવાવ તેને માટે ઘણા પ્રયાસ કરવામાં આવે છે. આવી એક યોજના મોન્ટેમોરિ પદ્ધતિ છે. તે હાલમાં સર્વત્ર પ્રસિધ્ધ થઈ ગઈ છે અને તેની મૂળ પદ્ધતિમાં બિન્ન બિન્ન દ્રશ્ય કરીને ઘણી શાળાઓ ચલાવવામાં આવે છે. આવી શાળાનો હેતુ, તેની શિક્ષણ વ્યવસ્થા તથા તેમાં શિક્ષકનું શું કર્તવ્ય હોય છે તે અને આપવામાં આવ્યું છે.

કેળવણીનો શો હેતુ છે* એ અટપટા પ્રશ્નનો દરેક શિક્ષકે પ્રથમ વિચાર

* અંગ્રેજ હાલને આધારે.

કરવો જોઈએ. ડૉ. મોન્ટેસોરિએ આનો ટુંકા અને સરળ ઉત્તર આપ્યો છે. બાળજીવનના સ્વતઃવિકાસને મદદ કરવા માટે કેળવણીની યોજના હોવી જોઈએ એમ તેમની માન્યતા છે; એટલે વિકાસ પામતા બાળકની અવસ્થાને અનુરૂપ તેની જે આંતર જરૂરિયાત હોય તેને અનુકૂળ વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરી, તેમની ઇચ્છા તૃપ્ત કરવી એ શિશુશિક્ષણનો ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ. આવી રીતે સ્વાભાવિક અને સ્વતઃ રીતે તાલીમ પામેલો વિદ્યાર્થી આગળ જતાં મનુષ્યજાતિની એક ઉપયોગી અને ઉમદા વ્યક્તિ તરીકે તેની દરજ્જા જતાવે છે.

ન્યારથી બાળક તેની આંખ ઉઘાડે છે ત્યારથી તેની કેળવણીનો આરંભ થાય છે. તેના જીવનના પ્રથમ બે વર્ષ સુધી તો તેને તેની માતાની સંભાળ અને મદદ ઉપર આધાર રાખવો પડે છે. પણ તે બચપણની અવસ્થામાં તેને યોગ્ય રીતે ઉછેરવાની તેમજ સારા સંસ્કાર પાડવા માટેની યોગ્યતા બાળકની માતામાં હોતી નથી એ ખરેખર શોચનીય છે. જે બાળક મોટું થાય છે તે ખરી રીતે તેની માની સંભાળમાંથી છુટું થઈ અને આસપાસની કુદરતી સ્થિતિ ઉપર કાબુ મેળવી સ્વતંત્ર થતું જાય છે. દરરોજ તે આવી સ્વતંત્ર સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાને માટે પ્રયત્ન કરે છે. તેના વડિલ અને બીજાં મોટરાંઓએ તેનું તે સાધ્ય સિધ્ધ કરી શકે તે માટે તેને સૂચના અને મદદ આપવી જોઈએ.

બાળકોનાં માબાપોએ તેમની દરજ્જા સમજીને આવી રીતે યોગ્ય તાલીમ આપવાને ધણા વર્ષથી પ્રયત્ન કર્યા છે પણ તે કાર્ય હજી સિદ્ધ થયું નથી. ખરી રીતે તો બાળક પોતે પોતાનો વિકાસ કરવાને પ્રેરાય છે પણ તેમાં આપણે ડખલગીરી કરીએ છીએ અને તેને વારંવાર વિધિનિષેધથી તેના સ્વભાવિક વલણ મુજબ કામ કરવા દેતા નથી. આપણે તેને અમુક વસ્તુને અડકવા દેતા નથી; વળી અમુક બાબત બોલતાં કે લખતાં તેને અટકાવીએ છીએ અને જો તે સ્વતઃ વલણથી કંઈ કામ કરે છે તો તેને આપણે 'તોફાની' કહીએ છીએ. આવી રીતનું આપણું તેના પ્રત્યેનું વર્તન તેને બળાત્કારરૂપ લાગે છે. કોઈ રાજ તેની પ્રજાના કલ્યાણ માટે કાયદાકાનુન ધરી પ્રજા ઉપર સત્તા બેસાડે તો તે આપણુદી જ ગણાય. એવા આપણુદી રાજ સાથે બાળકના શિક્ષક અને વડિલને સરખાવી શકાય. સારી સત્તા આખરે સત્તાજ છે અને તેથી બાળકેળવણીમાં તો આ મોટો દોષ છે એમ ડૉ. મોન્ટેસોરિ કહે છે; કારણ કે બાળકને આપણને જે બોબત પસંદ હોય તે આપણી રીત પ્રમાણે આપણે શીખવીએ છીએ.

તે વિષય બાળકના આંતરવિકાસને અનુકૂળ છે કે કેમ તેનો આપણે જરાએ વિચાર કરતા નથી. બાળક એનાનો મનુષ્ય નથી, પણ તે બાળકજ છે અને તેની અવસ્થા પ્રમાણે તેની કુદરતી જરૂરિયાતો હોય છે. જ્યારે એ આંતર પ્રેરણાને સંતોષવામાં આવે છે ત્યારે બાળકનો વિકાસ થાય છે. આ મોન્ટેસોરિ પદ્ધતિનો મુખ્ય સિધ્ધાંત છે.

ધણું વર્ષ સુધી સ્વંત્ર વાતાવરણમાં બાળસ્વભાવનું અવલોકન કર્યા પછી તેઓ આવા નિશ્ચય ઉપર આવ્યા છે અને તેને આધારે બાળક આત્મકેળવણી મેળવે તેવાં શિક્ષણસાહિત્યો યોજવામાં આવ્યાં છે. આ સાધનનાં અનેક અખતરા કર્યા પછી તેમાં ફેરફાર કરીને હાલનાં સાધન તૈયાર કરવામાં આવ્યાં છે. શિશુશિક્ષણના આવાં સાહિત્યને લીધે શિક્ષકની આપખુદ સત્તા અને ડબલગીરી ધણી ઓછી થઈ ગઈ છે અને તેથી બાલ્ય સૂચના અનુસાર શીખવવાને બદલે આત્મશિક્ષણ ઉપર ખાસ બાર મૂકવામાં આવે છે. જ્યારે બાળકને અમુક સાહિત્યનો ઉપયોગ કરવાની ઇચ્છા થાય છે અને તેથી આંતર પ્રેરણા સંતુષ્ટ થશે એમ લાગે છે ત્યારેજ તે કામ કરવાનું શરૂ કરે છે અને પોતે ઘણા પ્રયત્ન પછી પણ તે સાહિત્યનો ઉપયોગ કરી તે ઇચ્છા તૃપ્ત કરે છે. આવી રીતે જોડુંકી સત્તાને તાબે થવા વગર તે તેનું કામ સ્વતઃચ્છતિથી કર્યા જાય છે.

મોન્ટેસોરિ શાળામાં અમુક વિષય શીખવવાનો નિર્ણય હોતો નથી; કારણ કે ત્યાં તો તેની અવસ્થાને રુચે તે પ્રમાણે બાળક કામ કરે છે; તો-પણ અનુભવ ઉપરથી એમ માલમ પડે છે કે ૩ થી ૫ વર્ષના બાળકને ઇન્દ્રિયકેળવણીમાં ઘણો રસ પડે છે. આવી રીતે ઇન્દ્રિયની જે કસરત તેને મળે છે તેથી તેની આસપાસના પદાર્થ અને તેના ગુણનું જ્ઞાન તેને પ્રાપ્ત થાય છે. આ વખતે વળી તેના જુદાં જુદાં અવયવોની એ સાથે ક્રિયા કરવાનું પણ તે શીખે છે. તેને મદદ કરવા માટે તાલમંધ ક્રિયા, શારીરિક કસરત, બાગ્યાની, દસ્તકિઓગ, વગેરે કામ તેઓ રસપૂર્વક કરે છે. જે ક્રિયાથી બાળકની આંતર ઇચ્છા તૃપ્ત થાય છે તેમાં તેઓ તક્લીન થઈ કામ કર્યા જાય છે. આ ઉપરથી એક ખાખત એ સૂચિત થાય છે કે નાનાં બાળકો પણ પોતાને અનુકૂળ કામ લાંબા વખત સુધી કરી શકે છે. શિક્ષકે તેને માટે યોગ્ય-અનુકૂળ પરિસ્થિતિ ઉપજાવવી જોઈએ. એ ખાસ ખાખત છે. આવી રીતે એકાગ્રતાથી કામ કરવાથી બાળક આત્મશિક્ષણ લઈ શકે છે.

નવી અને જુની શિક્ષણપદ્ધતિમાં “ કેવી રીતે શીખવવું ” એ સંબંધી મહાન તફાવત માલમ પડે છે. સાહિત્યની મદદથી શિક્ષણના

દબાણ વગર મોન્ટેસોરિ પદ્ધતિમાં શિક્ષણની ક્રિયા ચાલે છે. નવી પદ્ધતિ-માં શીખવનાર શિક્ષક જેવી વ્યક્તિ ત્યાં હોતી નથી પણ જેને નિયામક કહે છે તેવો મનુષ્ય શાળામાં હોય છે. બ્યારે બાળકને જરૂર પડે ત્યારેજ તેને મદદ આપવા તેની ક્રિયાનું અવલોકન કરવું અને તેના ઉત્સાહ જારી રાખવો એ તેનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે. બાળકને પસંદ પડે તે કામ તે કરે છે અને પછી નિયામક તેને તેના બરાબર ઉપયોગ સંબંધી સૂચના આપે છે પણ તેવા વિકાસમાં તેને હરકત થાય તેવી સૂચના તેઓ કરતા નથી. જે કંઈ મુશ્કેલી બાળકને નડે અથવા કોઈ પ્રશ્ન તેની શક્તિ અનુસાર તેના મનમાં ઉપસ્થિત થાય તેના નિર્ણય પ્રથમ તેને કરવા દેવામાં આવે છે. શિક્ષકના બતાવ્યા પ્રમાણે મુશ્કેલી દૂર કરવાથી જે આનંદ વિદ્યાર્થીને થાય તેના કરતાં તે પોતાના પ્રયાસથી ક્ષતેદ મેળવે તેનાથી તેને ઘણુંજ વધારે આનંદ થાય છે. આવી રીતે સ્વતઃચ્છતિથી બાળકના હૃદયમાં જે રસ ઉત્પન્ન થાય તેને ઉત્તેજિત કરવો જોઈએ. ઘણી વખત નકામી ડખલગીરીથી બાળકોનો સ્વતઃઆનંદ શિક્ષક લઈ લે છે; પણ આ તેની મોટી ભૂલ છે.

શિક્ષણની બુની પદ્ધતિમાં શિક્ષક પાઠ સમજાવ્યા બાદ છે, અને વિદ્યાર્થી તે સાંભળ્યા કરે છે; પણ આ પદ્ધતિમાં તો બાળક કંઈ બોલે તે શિક્ષકને શાંતિથી સાંભળવું પડે છે. પ્રથમ પદ્ધતિમાં શિક્ષકની ક્રિયા ઘણી આગળ પડતી હોય છે અને તેથી વિદ્યાર્થી નિશ્ચેષ્ટ અને શાંત બેસી રહે છે; પણ નવીન પદ્ધતિ પ્રમાણે તો બાળક સ્વતંત્ર અને અપજા ક્રિયા કરતો જણાય છે ત્યારે શિક્ષક તેને હરકત થાય નહિ તે માટે નિષ્ક્રિય રહે છે અને શાંત માન્ય પડે છે. આવી રીતે શિક્ષક દરેક બાળકની આસિયતનું અવલોકન કરે છે અને તેના માનસનો તે અભ્યાસ કરે છે. તે ઉપરથી તે તેને યોગ્ય પરિસ્થિતિ ગોઠવે છે અને તેના સારા વિકાસ માટે તેને સૂચના આપે છે; જે કે શિક્ષક બહુ બોલી શીખવતો નથી તોપણ તેની જવાબ-દારી વિશેષ હોય છે. વાસ્તવિક રીતે તેનું કર્તવ્ય વધારે ગંભીર થયું છે. આપણે શિક્ષકો જે બાળકનો આત્મા કાંદા મારતો હોય તેને પૂરતાં સાધન આપી યોગ્ય મદદ કરીએ છીએ અને પછી તેના આત્મામાં શાશ્વત ફેરફાર થાય છે તેની રાહ જોઈએ છીએ એમ એક વખત મોન્ટેસોરિએ શિક્ષકને ઉપદેશ કર્યો હતો.

શાળાના કેટલાક પ્રશ્ન આ પદ્ધતિ પ્રમાણે ઘણા સરળ થઈ ગયા છે. ઇ. વર્ગનો બહેબસ્ત. મોન્ટેસોરિ શાળાના સખત નિયમની વિરુદ્ધ છે.

બાળકની સ્વતંત્ર ક્રિયાને અનુસરીને વ્યવસ્થા હોવી જોઈએ એમ તેમનું માનવું છે. મોન્ટેસોરિ શાળામાં બાળક મરજીમાં આવે તેમ બેસે છે, ઉભો રહે છે, અથવા સૂઈ જાય છે. બાળકોને ફક્ત તાબે રહેવાની ટેવ પાડવી એ પૂરતું નથી પણ તેને તેવું કારણ સમજાવવું જોઈએ. બાહ્ય દબાણથી બંદોબસ્ત રાખવાને બદલે બાળકોને તેના શરીર અને મન ઉપર કાણુ રાખવાને શીખવવું જોઈએ. તેમને શાંતિથી બેસવાનું, ઉભા રહેવાનું અથવા ધીમેથી ચાલવાનું શીખવવું જોઈએ. તેમને શાંતિની શી જરૂર છે તે બાબત તેઓ તરત કળી શકે છે. પછી તેઓ શાંત રહે છે અને વર્ગના શાંત વાતાવરણમાં કંઈ પણ વિશેષ ઉપજાવતા નથી. આ વાસ્તવિક નિયમન બંદોબસ્ત છે કારણ કે તે અંદરના હૃદયમાંથી ઉદ્ભવે છે અને તે ખરી સ્વતંત્રતા છે.

સાધારણ શાળામાં શિક્ષક આખા વર્ગના વિદ્યાર્થીને સંભાળણુ આપીને અમુક વખતમાં તેમના મગજમાં જ્ઞાન ઠાંસ્યા કરે છે. વિદ્યાર્થીઓ પણ નિશ્ચેષ્ટ થઈને તેના બોલવા ઉપર ધ્યાન આપીને સાંભળ્યા કરે છે. આવી રીતે તેમને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની ક્રિયામાં લાભ લેવા દેવામાં આવતો નથી. મોન્ટેસોરિ શાળામાં તો દરેક બાળક પોતાના કામમાં તદ્દલીન હોય છે એટલે તેમને તદ્દન શાંત રહેવાની જરૂર પડતી નથી, કારણ કે તેને વર્ગમાં બેસીને જે પાઠ શિક્ષક સમજાવે તે સાંભળ્યા કરવાનો હોતો નથી. વળી બાળકોને તેમના શિક્ષણમાં રસ પડે છે કે નહિ તે પ્રશ્ન ત્યાં બીલકુલ ઉદ્ભવતો નથી, કારણ કે દરેક વ્યક્તિ પોતાને રસ પડે તેજ બાબત ક્યાં જાય છે; તેમજ શિક્ષા કે ઇનામનો ત્યાં અવકાશ રહેતો નથી, કારણ કે લાલચ કે ભયથી વ્યવસ્થા અને વિષયમાં રસ ઉત્પન્ન કરવાનાં કૃત્રિમ સાધન ઇનામ તથા શિક્ષા છે એમ તેમનું દૃઢ માનવું છે.

અમેરિકાની કેળવણી

અમેરિકામાં કેળવણીની અનેક સંસ્થાઓ છે, અને તેમની શિક્ષણ પરત્વેની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ ચાલી રહી છે. અમેરિકાની ૭ અઢવાડીયાની ટુંકી અને ઉતાવળથી જે મુસાફરી મેં ત્યાં કરી, તે દરમિયાન સ્પષ્ટ અને ચોક્કસ માહિતી મળી શકે એ સંભવિત નથી તોપણ ત્યાંની કેળવણી સંબંધીની ભિન્ન ભિન્ન જાતની પ્રવૃત્તિઓ જોયા પછી તેનો જે ખ્યાલ આવી શક્યો છે તેનો ચિતાર હું નીચે પ્રમાણે આપું છું.

સૌથી પહેલી ધ્યાન ખેંચે એવી બાબત એ હતી કે યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ-માં દરેક સ્થળે આમવર્ગને માટે કેળવણીની વ્યવસ્થા કરવાને માટે નાણાની સગવડ ધણા ઉદાર ભાવથી કરવામાં આવી છે. એ દેશનાં જુદાં જુદાં રાજ્યો, તેમજ સંયુક્ત મંડળ અને સમગ્ર પ્રજાજન, એ બધાં કેળવણી પ્રત્યે ધાર્મિક ભાવથી જુએ છે એટલુંજ નહિ પણ તેને એક દ્રશ્ય તરીકે ગણી તેને માટે ગમે તે બોજ આપી કેળવણીને આગળ ધપાવે છે. એ લોકો હંમેશા કેળવણીને લગતા ખર્ચને માટે જે વારંવાર માગણી કરવામાં આવે છે તેના ઉપર પૂરું ધ્યાન આપે છે અને તેનો સ્વીકાર કરવાને પણ તત્પરતા બતાવે છે, અને ભવિષ્યની ઊગતી પ્રજાને ઉત્તમ પ્રકારની કેળવણી મળે તેને માટે તેઓ હંમેશાં ઇતેજર રહે છે. કેળવણી પરત્વેની તેમની આવી અતુલ શ્રદ્ધા જે એ દેશના લોકોમાં જોવામાં આવે છે તેવી બીજા કોઈ દેશમાં જાગ્યેજ માલમ પડે છે; અને ખરેખર હિંદુસ્તાનમાં તો કદી જોવામાં આવતીજ નથી; કારણ કે આપણા દેશમાં તો ઉત્સાહી અર્થ-શાસ્ત્રીઓની કરકસર રૂપી કુહાડીનો ધા પહેલ વહેયો કેળવણી ઉપર થાય છે. અમેરિકાના લોકોનો કેળવણી પ્રત્યેનો ઉત્સાહ અને ભાવ જોવો હોય તો તે દેશની શાળાઓ, કોલેજો અને વિદ્યાપીઠો માટેના નગુનેદાર આલીશાન મકાનો, અને સાધનોની કરેલી સુંદર વ્યવસ્થા તરફ નજર કરવાની જરૂર છે. દરેક સંસ્થામાં તેમજ વર્ગના ઓરડાઓમાં, પુસ્તકાલયોમાં, પ્રયોગ શાળાઓમાં, સંગ્રહસ્થાનોમાં, કસરતશાળાઓમાં અને રમતગમતોનાં મેદાનોમાં અનેક વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ અને પ્રગતિઓ માલમ પડે છે. તેમજ તે સંસ્થાઓમાં ઉંચી તાલીમ પામેલા અને સારા પગારવાળા ડિરેક્ટરો, પ્રિન્સિપાલો, પ્રોફેસરો, ડેમોન્સ્ટ્રેટરો અને ઉચ્ચ પગારદાર શિક્ષકો તથા અધ્યાપકોને ત્યાં દેખરેખ રાખવાને માટે રાખેલા હોય છે.

બીજી ધ્યાન ખેંચે એવી બાબત મને જે જણાઈ તે એ હતી કે જે જે સંસ્થાઓ મેં જોઈ હતી તે બધી સંસ્થાઓમાં કેળવણી સંબંધીનું વાતાવરણ સ્વનંત્ર પણ સુવ્યવસ્થિત હતું. લાંના ડિરેક્ટરો, પ્રોફેસરો અને શિક્ષકો તેમના મત, વિચારો અથવા સિદ્ધાંતો તેમના હાથ નીચેના શિક્ષકો કે વિદ્યાર્થી કે બાળકો પાસે પરાયે સ્વીકારાવવાને પ્રયત્ન કરતા નથી, પણ મિત્રભાવે જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે તેમને યોગ્ય સલાહ આપવાનું તથા માર્ગદર્શક થવાનું હોય છે. પ્રોફેસરો કે શિક્ષકોનું આવા પ્રકારનું તેમના કામ પરત્વેનું વલણ એ હાલની કેળવણીના નવીન વિકાસરૂપ છે. તેને

લીધે વિદ્યાર્થીના અભ્યાસ પરત્વેની દ્રષ્ટિમાં પણ તેવોજ ફેરફાર થવા પામ્યો છે. કોઈ સત્તાવાન વ્યક્તિએ તેમના ઉપર વેઠ નાખી હોય તેમ તેઓ તેમના અભ્યાસને ગણતા નથી, પણ સ્વેચ્છાથી તેઓએ પોતેજ પસંદ કરી ઉપાડી લીધેલું કામ છે એમ તેઓ સમજે છે, તેથી તેઓ કોઈ પણ જાતના સંકાય વિના છૂટથી શિક્ષકોને તેમના વિચાર દર્શાવી શકે છે. આ જાતના ફેરફારને લીધે કેળવણીના સમગ્ર વાતાવરણમાં નવું ચેતન્ય આપ્યું છે. પહેલાં શિક્ષકો જે કામને શુષ્ક ધંત્રવત્ દિનચર્યા તરીકે ગણાતા હતા, અને બાળકો શિક્ષણને નીરસ અને નિષ્ક્રિય માનતાં હતાં, તેને હવે તેઓ જ્ઞાન મેળવવાની સક્રિય રીત અથવા સ્વશિક્ષણરૂપ સમજવા લાગ્યા છે. શિક્ષકની રબલગીરી વિના તેમને આવી રીતે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનું હોય છે. શિક્ષકોનું ખર્ચ કામ તો વિદ્યાર્થીને રસ્તો બનાવવાનું છે, અને તેમની સેવા બજાવવાનું છે પણ તેમના ઉપર કંઈ સત્તા ચલાવવાનું કે તેમને આજ્ઞા આપવાનું નથી. વળી પુસ્તકાલયોમાંની ઓપડીનો અભ્યાસ હાલમાં જે વિદ્યાર્થીના અભ્યાસના એક અંગ તરીકે થોડાં વર્ષથી ગણાવા લાગ્યો છે તેથી બાળકોને આવા પ્રકારના શિક્ષણથી ધણું ઉત્તેજન મળે છે, એટલુંજ નહિ પણ તે ઉપરાંત આવી વ્યવસ્થાથી તેમનામાં નાનપણથી સ્વાશ્રય, આત્મશ્રદ્ધા, અને શૌધકૃતિના ગુણ ખીસે છે. શાળાઓમાં પુસ્તકાલયોના અભ્યાસની ટેવ જેમ જેમ વધતી જશે તેમ તેમ આત્મશ્રદ્ધાથી આશ્રયપૂર્વક શૌધમોગ્ધ ઢરનાર વ્યક્તિ તરીકે ધણું વિદ્વાનો એ દેશમાં પાકશે.

અમેરિકાની પ્રગતિસૂચક ખીજ બાજત એ છે કે સાંના શિક્ષકોનું જ્ઞાન ધણું સંગીત છે અને તેમાં તેઓ પારંગત હોયછે એટલુંજ નહિ પણ અદર્શિય તેમના વિષયનું સાંગોપાંગ જ્ઞાન મેળવી તેમાં તેઓ રચના પરચા રહે છે તેથી વિદ્યાર્થીઓને તેઓ માર્ગદર્શક થઈ પડે એ બાજત સ્પષ્ટ છે. હવે તો એવી સ્થિતિ આવી પહોંચી છે કે ઘણા જુના વખતના પાઠ્ય પુસ્તકને અક્ષરશઃ વળગીને રહેવાની રીતનો વિદ્યાર્થીઓએ ત્યાગ કર્યો છે અને આવી સાંકડી મર્યાદાને મૂકી દઈ તેઓ બહારના ધણું જ્ઞાનનો ઉપયોગ પણ શિક્ષણ લેતી વખતે કરે છે. કામ કરતી વખતે નકી કરેલાં પાઠ્ય પુસ્તકોમાંની પદ્ધતિને તેઓ વળગી રહેતા નથી પણ તેમણે જાતે કામ કરવાની જે યોજના ધરી કાઢી હોય તેને અનુસરીને શીખવાનું કામ તેઓ કરે છે. શિક્ષકો પણ કેવળ વર્ગને લગતા કામમાં ન ગુંથાતા, પુસ્તકાલય, પ્રયોગ-શાળા, પ્રદર્શનસ્થળ, સંગ્રહસ્થાન અને શાળાનો બગીચો, અને એવા

ખીજી જ્ઞાન મેળવવાના સ્થળે કામ કરી તેમના જ્ઞાનનો વિસ્તાર કરવા બહુજ આતુર જણાય છે તેથી સ્વાભાવિક રીતે શાળાઓનું કામ જુની ધરેડમાં ચાલતું નથી; અને શિક્ષણ અને જ્ઞાન મેળવવાનું કામ યથાર્થ રીતે ચાલે છે.

ખીજી જાણવા લાયક એક બાબત એ છે કે વિદ્યાર્થીઓ સમજણ વગરના મૂર્ખ માનવી છે અને તેટલા માટે તેમની અવગણના થવી જોઈએ એવી તેમના પ્રત્યેની દ્રષ્ટિ હવે શિક્ષકોમાં જોવામાં આવતી નથી પણ ઉલટું શિક્ષકોનું તેમના પ્રત્યેનું વલણ બદલાતું જાય છે. વિદ્યાર્થીઓ બુદ્ધિવાળાં મનુષ્ય છે એમ તેઓ હવે સમજવા લાગ્યા છે. વિદ્યાર્થીઓના પ્રશ્નો શિક્ષકો ધ્યાનપૂર્વક સાંતિથી સાંભળે છે, અને તેમને સંતોષ મળે એવી રીતે તેમના પ્રશ્નો કહેવા કરવા તેઓ મહેનત કરે છે. શાળાની વ્યવસ્થા સાચવવામાં તેમજ રમતગમનનાં મેદાનોમાની, અને ખીજી પ્રવૃત્તિઓમાં શિક્ષકો વિદ્યાર્થીઓનો સહકાર અને મદદ છૂટથી માગે છે અને તેમના કામ અથવા દિત સંબંધી જે અભિપ્રાયો માગવામાં આવ્યા હોય છે તે તરફ તેઓ માનની દ્રષ્ટિએ જુએ છે.

આ પ્રમાણે વિદ્યાર્થીઓ પ્રત્યેના વર્તન પરત્વે શિક્ષકની રીતભાતમાં જે ફેરફાર થયો છે તેની કદર વિદ્યાર્થીઓ કરે છે અને શિક્ષકોને યોગ્ય મદદ કરે છે. શાળાની પ્રવૃત્તિઓમાં તેઓ શિક્ષક સાથે હળીમળી કામ કરે છે, અને શાળાની વ્યવસ્થા અને બંદોબસ્ત તેમજ તેની પ્રતિષ્ઠા જાળવવી અને મોભાદાર પરંપરા ઉત્પન્ન કરવી એ પોતાનું કામ હોય એમ ગણી તેઓ ખતતી મદદ કરે છે વિદ્યાર્થીઓ આત્મસંવમથી ખતે વ્યવસ્થા કરે છે અને બંદોબસ્ત વગેરે નિયમનના કંટાળો ભરેલા કાર્યમાંથી શિક્ષકોને મુક્ત રાખે છે કે જેથી તેઓ તેમની કેળવણી સંબંધી ઉપયોગી પ્રવૃત્તિમાં તેમને સૂચનાથી મદદ કરી શકે તેમજ ખીજું ઉંચા પ્રદારનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનું કામ સરળતાથી કરી શકે છે. ખરેખર બાળક ધીમેથી પણ મજબૂત રીતે પોતાનાજ યથાર્થ સ્વરૂપને પામતું જાય છે.

અમેરિકાની કેળવણી સંબંધી જે અગત્યની બાબત મારા જોવામાં આવી નહિ તે એ છે કે તેમની કેળવણીમાં આત્મતત્ત્વની યા ધાર્મિક કેળવણીની ખામી છે. મનુષ્યના હૃદયની ઉદારતા અને સમભાવનાથી આત્માની ઉન્નત સ્થિતિ ચાય છે અને તેને યાંત્રિ મળે છે. કેળવણીનું આ ઉપયોગી તત્ત્વ ત્યાં જોવામાં આવતું નથી. શાળા, પાઠશાળા અને વિદ્યાપીઠમાંથી હુન્નરઉદ્યોગની બાબતોમાં પ્રવીણ અને દેશની દોલત વધારે એવાં

૧ પામેલાં સંખ્યાબંધ શ્રીપુરુષો બહાર પડે છે, પણ “વસુધૈ
 ક”ની ભાવનાથી કે જનતાની લાગણીથી અમેરિકાની જુદી જુદી પ્રજા-
 ૧ વાડા તોડી શકે એવી અને અમેરિકાની પેઠે પાર નજર કરી વિદેશી
 મો પણ તેમની માફક એકેજ મનુષ્યજાતિનાં અંગ છે એવી ઉદાર
 નાથી જ્ઞેનાર ઘણી થોડી સુશિક્ષિત વ્યક્તિઓ ત્યાં માલમ પડે છે.
 રિકાના હબ્બસી લોકો, તેમજ બ્રીત્તનિઓ કે જેમની આમહીનો રંગ ઘેળો
 તેવાઓ પ્રત્યે જે અયોગ્ય વર્તન તેઓ ચલાવે છે તેનું મૂળ કારણ
 ની ઉપર જણાવેલી જડવાની ભાવનાજ છે.

દૃષ્ટાન્તાલ મુરજરામ વડીલ

એમ. ધ્ર્. ડી.

એક્ષુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉત્તર ભાગ.

હિંદની અતિ પ્રાચીન સંસ્કૃતિ

હિંદી આર્કિયોલોજિકલ ડિપાર્ટમેન્ટ તરફથી સીમલામાં હાલ એક
 મેદાન ભરવામાં આવ્યું હતું તેમાં તે ખાતા તરફથી છેલ્લાં ચાર વર્ષમાં જે
 કામ કરવામાં આવ્યું છે તેના નમુનાઓ મૂકવામાં આવ્યા હતા પ્રદર્શનથી
 એક વાત સિદ્ધ થાય છે કે અતિ પ્રાચીન મેસોપોટેમિયાની સુમેરીઅન
 સંસ્કૃતિની સાથે હિંદુસ્તાનને પણ મંમંધ હશે. આ બે સંસ્કૃતિઓ (હિંદની
 અને મેસોપોટેમિયાની) સમકાલીન હતી કે હિંદની સંસ્કૃતિ સુમેરીઅન
 સંસ્કૃતિથી વધારે પ્રાચીન હતી તે વિષે પુરાતત્ત્વના સંશોધકોએ હજી સુધી
 નિર્ણય કર્યો નથી. અત્યારસુધી મેસોપોટેમિયામાં જે શોધ થઈ છે તેના કરતાં
 પણ હિંદમાં જોલા કેટલાક નમુનાઓ વધારે જુના છે એમ લાગે છે.
 ખનનની લિપિમાં એટલો બેદ છે કે ખનન સંસ્કૃતિઓ વચ્ચે આપ-લે વિશે
 માનીએ તોપણ આપણી અતિ પ્રાચીન સંસ્કૃતિ સ્વતંત્રજ હતી એમ
 જણાય છે. એટલે કે મનુષ્યજાતિની મૂળ સંસ્કૃતિનું ઉદ્ભવસ્થાન અત્યારસુધી
 જે મેસોપોટેમિયા મનાતું તે સિદ્ધાંત આથી જરા નબળો પડે છે. સંશોધ-
 કોએ આ સંસ્કૃતિને સિંધુ નદીની સંસ્કૃતિ કહી છે. હવે જો ગંગા નદીના
 કિનારા ઉપર પણ આવીજ શોધો જાડી આવે તો તે સંસ્કૃતિને તેઓ
 આપણા સમસ્ત આર્યાવર્તની સંસ્કૃતિ કહેશે. હાલમાં ચીનમાં જે ખોદકામ
 થયું છે તેથી એટલું માનીત થાય છે કે અતિ પ્રાચીન કાળમાં એશિયામાં

પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી સંસ્કૃતિનાં કેન્દ્રો આવેલાં હતાં. હાલ ન્યાં ખોદકામ કરવામાં આવે છે તે નીચેની જગ્યાઓ છે:—

૧. બલુચિસ્તાનના ઝલાનવાળા જિલ્લામાં—નાલ,
૨. ઉત્તર સિંધમાં લારખાના જિલ્લામાં—મોહેનજોદારો, અને
૩. પંજાબમાં મોન્ટગોમેરી જિલ્લામાં—હરીયા.

ઉત્તર બલુચિસ્તાનની સરહદ ઉપર જે થોડુંકણું ખોદકામ થયું હતું ત્યાં પણ આજ સંસ્કૃતિનાં ચિહ્નો માત્રમ પડ્યાં હતાં. ઇજિપ્ત અને ક્રીટ નામના ટાપુમાં થએલી શોધખોળથી આ શોધખોળ કંઈ જુદાજ પ્રકારની છે; કારણ ઇ. સ. પૂ. ૫૦૦૦ વર્ષ ઉપર હિંદુસ્તાન એક સાધારણ સ્થિતિના માણસને માટે પણ સ્વર્ગસમાન હતું એમ આપણને લાગે છે. ઇજિપ્તમાં મહાન મંદિરો, અને મહાન શહેનશાહોની કબરો મળી આવી છે અને ક્રીટમાં તો એક એવડો મોટો મહેલ મળેલો કે એને ભૂલભૂલામણીનું નામ આપવામાં આવેલું. પણ હિંદમાં આવું કશુંજ નથી મળ્યું. માત્ર ઘણાંજ સાદાં, હવા અજવાળાવાળાં સાધારણ માણસોને રહેવાનાં મકાનો મળી આવ્યાં છે. તેનાં ખાંધકામ અને રચના હિંદનાં હાલનાં ઘણા ઘરો કરતાં ચઢીઆતાં છે. ઘરો પાકી ઈંટાથી ખાંધેલાં છે; કોઈવાર ચૂનો પણ વાપરેલો છે. રસ્તા પહોળા છે, અને તેની બંને બાજુએ વરસાદનું પાણી જવાને ગટર પણ છે. ઘરોમાં હાલ જેને ગટરોજના કહીએ તેવી એક દૂર ખાંધેલા ખાળકુવાને જેડેલી યોજના મળી આવી છે. કચરો નાખવાનાં ખોખાં પણ મળી આવ્યાં છે. આજના હિંદથી પરિચિત માણસને આ બધી વાતની નવાઈ લાગે એમ છે. લાદી જોડેલાં સુશોભિત સ્નાનગૃહ અને એક મોટો નાવાનો કુંડ પણ મળી આવ્યાં છે.

જે નાની નાની ચીજો પ્રદર્શનમાં મૂકવામાં આવી હતી તે પરથી પણ આ લોકોની સંસ્કૃતિ કેટલી આગળ વધેલી હતી તે દેખાઈ આવે છે. મેસોપોટેમિઆના સુમેરીઅન કુંભારકામ જેવાજ નમુના આપણે ત્યાંથી પણ નીકળ્યા છે; પરંતુ તેના કરતાં ઘાટમાં અને તેના પરના ચિત્રકામમાં તે ક્યાંએ ચડિઆતા છે. કોઈપણ કાળના, અને આજના ઘડતર કામને પણ શોભારૂપ થઈ પડે તેવા હીરાજડિત સોનાનાં અલંકારો મળ્યા છે. કાંસાના અને તાંબાનાં તથા ચક્રમક કે મરડ પથ્થરનાં હાથધારો તથા ઓળરો પણ છે. આ ઉપરાંત આપણે ઉકેલી ન શકીએ એવી ચિત્રલિપિમાં કોઈ પુરાણી કથા કહેતાં પ્રાણીઓનાં સુંદર છાંવવાળાં કેટલાક સીસો મળી આવ્યાં છે. પ્રાણીઓને આલેખન કરવાની પદ્ધતિનાં આપણે જોડેલાં વખાણ કરીએ તેટલાં થોડા છે. આ ચિત્રોમાં યાત્રી અને ગેંડાનાં ચિત્રો વિશેષ પ્રમાણમાં

છે, અને તેથી એમ અનુમાન કરી શકાય કે તે વખતની આબોહવા ગરમ બેજવાળી હશે, અને આબુઆબુ જંગલ તથા પાણી પણ પુષ્કળ હશે. લગભગ બે ઈંચ જેવડી સોષારી ફોડતી નાની ફોતરેલી ખીસકોલીઓ, એક છુલ-ડોગ (કુતરો) અને એક નાના મણકામાના ગોળાકારે એક ખીખની કેડ વકરીને બેઠેલાં ત્રણ નાનાં વાંદરાંઓ અતિશય સુંદર છે.

એ લોકો કંઈ જાતના હતા અને કયો ધર્મ પાળતા તે વિષે હજી કંઈ અનુમાન બંધાય તેવો પુરાવો મળી આવ્યો નથી. એવું પણ બન્યું હોય કે એવી ઉત્તમ સંસ્કૃતિ ઉપર જંગલી લોકો ફરી ત્રબ્યા હોય. ઉપરનાં જે ત્રણ રચણો કલાં ત્યાં ઉપરા ઉપર લગભગ છ છ શહેરનાં પડ જમીનમાં દટાએલાં છે; પરંતુ મોહેનજોડારોમાં જમીનમાંનું પાણીનું પડ આવી જતું હોવાથી ત્યાં ત્રીજા શહેરના પડથી જોડે બોદકામ નહિ થઈ શકે એમ લાગે છે. જે સૌથી નીચેનું પડ છે તે ત્રણે જગ્યાએ સૌથી સુંદર છે. આ શહેરો લડાઈ, ધોગ, ધરતીકંપ, કે દુષ્કાળને લીધે તથા દેવામાં આવ્યાં હતાં કે કેમ તે કહી શકાતું નથી. મોહેનજોડારોમાં તો બહુજ થોડાં હથિયારો મળી આવ્યાં છે; અને ખંધાં ચિન્હો શાંતિમય સંસ્કૃતિનાંજ સૂચક છે.”

આ ઉપરાંત “ત્રાંચાના યુગમાં હિંદ” એ વિષય ઉપરની જે વધારાની વિગત છે તે નીચે પ્રમાણે છે:—

“મોહેનજોડારોનું બોદકામ ૧૯૨૨ માં શરૂ થયું. ઈ. સ. પૂર્વે ધણી સૈકાઓ પહેલાં હાલ જેને પૂર્વેની નાશ કહેવામાં આવે છે, ત્યાં ધર્મ પ્રાચીન સમયની હાલો નદીના પટ ઉપર સિંધુ નદીએ પોતાનું પાસું ફેરવ્યું. નદીના વહનના આ ફેરબદલાને લઈને મોહેનજોડારોનાં પ્રાચીન અવશેષો આપણને હાથ લાગવા પામ્યાં છે. સદરહુ શહેરને તે વખતે તથા દેવામાં આવ્યું, અને પછી લગભગ ધરતી સનના ખીજા સૈકામા તે પાછું વસ્યું.”

મોહેનજોડારોમાં મળી આવેલાં એત્રેઆસ્ટર પુતળાંઓ ઉપર જટિલ જાંત (ટેલડાંગા) વાળી શાક મળી આવી છે. એટલે કે કાંતકો વજીવાનો ઉદ્યોગ તે વખતે બાણીનો હતો એમ અનુમાન થાય છે. પિત્તએને અર્પેલાં સુતરનાં સુંદર કપડાં મળી આવ્યાં છે. પરંતુ તેમને જૂઠાં પાઠી શકાયાં નથી. આ લોકોએ પોતાના વિચાર દર્શાવતા એક જાતની ચિત્રલિપિ શોધી કાઢી હતી. જે કંઈ વિચાર દર્શાવેલો હોય તેનું અથવા તેમાં રહેલા કાર્યનું તેઓ ચિત્ર

૧ મોહેનજોડારોમાં મળેલા એક કૂતર ઉપર અમુક ગ્રંથાણકામ હતું તેને સેન્ટ્રલ ઇન્ડિયા કોલન કમિટી ઉપર મોકલતાં, તે સુતરનું ગ્રંથાણ કામ છે એમ તેઓએ જાહેર કર્યું છે

૨. ધરની કેળવણી,

૩. ધરની ધાર્મિક ભાવના અને તેથી સમાજ પર થતી અસર.

જો ધ્યાનપૂર્વક આ યોજનાનો અભ્યાસ કરીશું તો જણાશે કે શાળામાં શીખવવામાં આવતા બધાજ (બાળવર્ગના) વિષયોનો. આમાં સ્વાભાવિક રીતેજ સમાવેશ થએલો છે. જ્યારે જ્યારે તેમને જરૂર પડે છે, ત્યારે ત્યારે વાચન, લેખન, ગણિત, ડ્રોઈંગ, હસ્તકામ, સંગીત વગેરે વિષયો શીખવવામાં આવે છે. ઉપર જણાવેલા છએ ભાગોમાં બધા વિષયોનો સમાવેશ થઈ શકે છે.

યોજનાનું શિક્ષણ આપતાં આપતાં ધણી વખતે મને એ પ્રશ્ન કરવામાં આવે છે કે આમાં તો છોકરાં માત્ર રમતજ કરે છે અને તેઓ કંઈ શીખતા નથી. વળી તેને લીધે સરકારી અભ્યાસક્રમ પણ પુરો કરી શકાય નહિ. એ પ્રશ્નનો તોડ કાઢતાં પહેલાં બાળવર્ગ માટે સરકારી અભ્યાસક્રમ બાળવાની જરૂર છે.

વાચન—બાળયોથી પુરી.

લેખન—સાદા શબ્દોનું લેખન, મૂળાક્ષરો અને બારાખડી. મૂળાક્ષરોનું કાળા પાટીઆ પર યા સ્લેટ પર મોટા અક્ષરનું લખાણ.

ગણિત—૧ થી ૧૦૦ અને ૧૦૪૧૦ સુધીના આંક. ૧ થી ૧૦ સુધીના સાદા સરવાળા અને બાદબાકી.

પદાર્થપાઠ—સાદા પદાર્થપાઠો.

વાર્તા—૧૫ વાર્તા,

ફૂલ અને રમતો, કિન્ડગાર્ટન ઉદ્યોગો.

જો યોજનાનું કાર્ય બરાબર થાય તો ઉપર જણાવેલા વિષયો ધણી સહેલાઈથી પુરા કરી શકાય એમ છે.

વાચન—(૧) બનાવેલા નમુના પરથી નામ વાંચવાં.

(૨) કાળા પાટીઆ પરથી વાંચવું.

(૩) વાર્તાનું વાચન.

(૪) પરચુરણ વાચન.

(૫) યોજનાના કામનું વાચન.

લેખન—(૧) બનાવેલી વસ્તુ પર નામ લખીને ચોટાડવાં.

(૨) વાર્તામાં આવતા શબ્દોનું લેખન.

(૩) યોજનાના કામનું લેખન.

(૪) જાહેરખબર, કાર્યક્રમનું લેખન.

ગણિત—(૧) લંબાઈ પહોળાઈ માપવી.

(૨) ઘરનાં માથાઓની ગણતરી.

(૩) છોટાની ગણતરી.

(૪) જે જે વસ્તુઓ કામમા આવે તે બધીની ગણતરી.

(૫) લખતાં શીખવવું.

વાર્તા—ધર સંબંધી અને ધરને લગતા જનાવરો મેળંધીની ઘણી વાર્તાઓ કહી શકાશે.

પદાર્થપાઠ—રંગ, ધરનાં જનાવરોના સાદા પદાર્થપાઠ, કુતરો, ગાય, ચોપટ, વગેરે.

ચિત્રકામ—યોજનાનું બહુજ કામ હસ્તકામ તથા ચિત્રકામથી ભરપુર છે.

આવી યોજનાથી માત્ર ત્રિષયોજ નહિ પણ વિવિધ સાથે ચારિત્ર્ય-ભાવના પણ કેળવાય છે. ચારિત્ર્યના જે જે અંશો કેળવાય છે, તેમાંના નીચે જણાવેલા પર ખાસ લક્ષ્ય મેળવવાની જરૂર છે:—

૧. સહકાર.

૨. આત્મશ્રદ્ધા.

૩. સ્વતંત્રતા.

૪. ખીજના હક મળવવા.

૫. જવાબદારીનો ભાવ.

છેવટે જણાવવાની આવશ્યકતા છે કે અંકલેશ્વર વૉકેશનલ ટ્રેનિંગ શાળાની પ્રેક્ટિસિંગ શાળામા આ પદ્ધતિ દાખલ કરી છે. અમારે ત્યાં બાળવર્ગમાં ગામડાના ઘરની યોજના, પહેલા ધોરણમાં ગામડાનું ખેતર, ત્રીજા ધોરણમાં ગામડાની દુકાન અને હાલમાં ચોથા ધોરણમા ગામડાની પોષ્ટ ઓફિસની યોજના દાખલ કરી છે અને તે બરાબર ચલાવીએ છીએ એવો દાવો કરવા નોટલી ધૃષ્ટતા અમારામા નથી. હજુ અમારા પ્રયોગની શરૂઆતજ છે. અમને ઘણી અડચણો નડે છે. નવીન રિયલિટી બંધમેસતું થવા ઘણા ફેરફાર કરવા પડે છે. હજુ અમારી પદ્ધતિમાં ઘણી કૃત્રિમતા છે, પણ સ્વાભાવિક કાર્ય કરવાનું લક્ષ્ય ખિદુ છે. ત્રણ વર્ષના મારા અનુભવથી મારી ખાત્રી થઈ છે, કે જે કોઈ પણ શિક્ષક ઉત્સાહથી કાર્ય કરે તો આ પદ્ધતિથી ઘણુંજ સાફ પરિણામ આવી શકે એમ છે.

ત્રિમથક ગણેશજી ભગત

હિંડ માસ્ટર,

વૉકેશનલ ટ્રેનિંગ સ્કૂલ, અંકલેશ્વર.

ફ્રેન્શામ હાઇસ્કૂલની નવી શાળા

ફ્રેન્શામ હાઇસ્કૂલ એ ન્યુ એજ્યુકેશન ફેલોશિપની પ્રાયોગિક શાળા છે. તેના પ્રિન્સિપાલ તરીકે મિસ આર્મી. જી. પ્રીંગ અને 'ન્યુ ઇરા'ના તંત્રી મિસિસ એન્સોર છે. આ શાળા માટે મકાન શોધવામાં તેમણે લગભગ ચારસે જોડલાં મકાનો જોએલાં. તે મકાનનો નિર્ણય કરવામાં તેમણે શહેર-થી દૂર કેવળ ગામડામાં ન હોય તેવું, કુદરતી સૌન્દર્યવાળું મકાન મેળવવાની દ્રષ્ટિ રાખી હતી. તેની સાથે સપાટ રમવાનું મેદાન તો હોવુંજ જોઈએ એ તેમનો આગ્રહ હતો. છેરટે સરે પરગણાના રસ્તા ઉપર આવેલા ફાર્ન-હામમાં પોતાનું સ્થાન નક્કી કર્યું. લંડનથી એક કલાકમાં ફાર્નહામમાં પહોંચી શકાય છે. સ્ટેશનથી લગભગ ત્રણ માઇલ ઉંચે ચઢવાનું આવે છે. ઝાડની ઘટાની વચમાં ચર્ચ ઉપર જતાં લાલ મકાન ડોમીકે કરતું દેખાય છે. ત્યાંથી નીચે બધા પ્રદેશ ઉપર વિશાળ અને અબાધિત દ્રષ્ટિ દૂરના પ્રદેશ ઉપર પહોંચે છે. તેની આલુઆલુ વિશાળ બગીચો છે, તેમાં વિવિધ પ્રકારનાં પુષ્પો અને ફળો થાય છે. લુદી લુદી પગથીઓમાં ચર્ચ ઉંચે ટેકરી ઉપર અને નીચે ખીણમાં જવાય છે. હું ત્યાં દરવાજા આગળ આવ્યો, ત્યારે ત્યાં બારણા આગળજ એક બાળા બિભી હતી. તેણે નમ્રતાથી મને પૂછ્યું, "આપને કોતું કામ છે ?" "કાંડે આપણે ?" મેં કાંડે આપ્યું. તેણે મને એક પાસેની બેઠક ઉપર બેસવા કહ્યું. બાગ્યે મિનિટ ચર્ચ હશે એટલામાં તો પ્રૌઢ છતાં યુવાન જેવા પગલે મિસ કિંગને મેં સામેથી આવતાં જોયાં. દૂરથી મને જોઈ આનંદિત થતાં તે મને અંદરના ખંડમાં લઈ ગયાં. અને ત્યાં સચ્ચી સળગતી હતી. તેની પાસે બેસવા કહ્યું "તમે થોડી વાર અહીં બેસો અને ટાઢ દૂર કરો; હું મિસિસ એન્સોરને તમારા આવ્યા વિશે જણાવું છું." તે ગયાં અને મેં મારી આલુઆલુ નજર નાખી તો બાળુમાં શ્રેમો-ફોન અને એક રેડિઓનો સેટ જોયો; પાસેના કબાટમાં ચોપડીઓ હતી તે હું જોઈ ન જોઈ એટલામાં તો મિસિસ એન્સોર આવ્યાં અને મને દીકરીની સાથે કહ્યું, કે "મારે આજે અચાનક બારે કામ આવી પડ્યું છે. તથા પોણા કલાકથી વધારે આપણે બેસી શકીયું નહીં પણ જો ખીણ વખત મને મળશે તો હું ઘણીજ ખુશ થઈશ." આ પ્રમાણે કહી તેમણે તેમનું કામ મને જણાવ્યું. આથી તેમને રોકતાં હું અચકાયો. ફરીથી મળવાનું વચન આપી મેંજ તેમને જવા માટે કહ્યું. ત્યારપછી મને મિસ કિંગ તે વખતે જમવાનું આણતું હતું તેથી જમવાના ખંડમાં લઈ ગયાં

અને એક ટોળાના હાથમાં સોંપી તેમને કહ્યું કે “આ આપણા હિંદુસ્તાનના મહેમાન છે, તે જે કાંઈ પૂછે તેના ખુલાસા આપજો.” એમ કહી બાળકોના હાથમાં મને સોંપી તે આપ્યાં ગયાં. તરતજ તે બાળકોની ટોળાએ મને વિવિધ પ્રશ્નો પૂછવા માંડ્યાં. તેમને જવાબ આપ્યા પછી મેં પૂછ્યું, “આ શાળામાં તમને શું સૌથી વધારે ગમે છે?” ત્યારે તેમાંનાં એકે કહ્યું “અહીંની સ્વતંત્રતા.” મેં કહ્યું, “મને જરા સમજાવશો કે તમારી સ્વતંત્રતા કેવી છે.” ત્યારે તેમાંના એક મોટા વિદ્યાર્થીએ કહ્યું “અમારે ત્યાં બાળકની જેટલી આવડત તે પ્રમાણે તે મોટા કે નાના મંડળમાં દાખલ થાય છે; વળી અમારા અભ્યાસ માટે અમે અમારી મરજી પ્રમાણે તૈયારી કરીએ છીએ. અમારું સમયપત્રક પણ અમેજા ઘડીએ છીએ.” આ પ્રમાણે અમારી વાત ચાલતી હતી ત્યાં મિસ કિંગ આવ્યાં, અને અમે ત્યાં મધ્યખંડમાં ગયાં. ત્યાં શિક્ષણપદ્ધતિમાં ફેરફાર સાથે ડાહ્યન પદ્ધતિ ચાલતી હતી. ડાહ્યન પદ્ધતિ જેવો નક્કી કરેલો અભ્યાસ ક્રમ અહીં નથી. તેઓ જરૂર પડતાં દરેક પદ્ધતિનો-ડાહ્યન, ચિનેટકા કે ગ્રેજીકેટનો ઉપયોગ કરે છે. વિદ્યાર્થીઓને નિરાંતે એક ખંડમાં આડા પટ્ટી વાંચતાં મેં જોયા હતા. શાળામાં મૌલિક (શૈધબોજના) કામને ઘણું મહત્વ આપવામાં આવે છે. ગમે તે પદ્ધતિ હો પણ વ્યક્તિત્વના આવિર્ભાવને શિક્ષણમાં અગત્યનું સ્થાન છે. અહીં શિક્ષકો ઉપર કામનો અતિશય બોજો હોય છે. વ્યક્તિગત શિક્ષણ હોવાથી વધારે ચિવટ-કાળજી અને વધારે અભ્યાસની જરૂર પડે છે.

ઈતિહાસ આંતર રાષ્ટ્રીય દ્રષ્ટિએ શીખવાડવામાં આવે છે. કેટલાંક બાળકો તો તેમાં નવી નવી રીતો પણ દાખલ કરે છે. આ બાળકોને જુદા જુદા વિભાગમાં વહેંચી નાખવામાં આવેલાં હોય છે. એક શિક્ષક તેમના મિત્ર અને સલાહકાર તરીકે હોય છે, તેમજ એક વિદ્યાર્થી પણ તેમના સલાહકાર તરીકે કામ કરે છે. દરેક વિભાગનું જુદું નામ, જુદો મુદ્રાલેખ, અને જુદો આદર્શનીર હોય છે. જેમકે, એક ટોળા “પહાડી” નામથી ઓળખાય છે તેનો મુદ્રાલેખ “ખંત” છે. અને તેનો આદર્શ મેડોરી છે. બીજા એક દુકડીનું નામ “સહકારી” છે. તેનો મુદ્રાલેખ “સહકાર” છે અને તેનો આદર્શ લિન્કન છે. બાળકોમાં કેટલીક વખત પરસ્પર વિભાગની ફરજદારી પણ થાય છે. બાળકો પોતાનાં સમયપત્રકો ધડે છે, અને તેમાં સલાહકારની સલાહ લે છે. વર્તન અને કામ માટે તેમના ઉપર કોઈ અત્યંત દબાણ કરવામાં આવતું નથી. તેઓ

પોતાની મરજીથી તે પ્રમાણે રહે છે. એક વિદ્યાર્થીએ મને કહ્યું હતું કે આ જાનની સ્વતંત્રતાથી અમારી જોખમદારી વધે છે અને અમારા-માથી કાઈ મંદક દીધો થાય તો બાકીના તેને સીધો કરે છે; આ ઉપરાંત મંદ પડનાર ઉપર સલાહકારની દ્રષ્ટિ હોય છે, અને તેજ તેના રસનો વિષય ચોથી કાઢી તેને તેમાં એકાગ્ર કરવા પ્રયત્ન કરે છે.

ફ્રેન્ડશામનું વાતાવરણ સતત કાર્ય અને મિત્રતાનું છે. બાળકોને શિક્ષકો ભિન્ન સમાન છે. ધાર્મિક શિક્ષણ કાઈ પણ પંથનું અપાતું નથી. દરેકજ પ્રમાણે મંગીત માથે પ્રાર્થના થાય છે. પછી વ્યાખ્યાન અને વાતચીત થાય છે. રવિવારે માખાપો સાથે તેમને ગમતા દેવગમા છોકરાઓ જાય છે. સાંજના શાળામાજ પ્રાર્થના થાય છે.

રમતોના બે વિભાગ હોય છે. તેમાં છોકરા અને છોકરીઓ બન્ને ભેગા હોય છે. છોકરીઓની સાથે છોકરા રમે તો બાલકા યર્ધજાય એવી કેટલાકની માન્યતા છે. તે ફ્રેન્ડશામ હાઇસ્કૂલના છોકરાઓ માટે તો તદ્દન ખોટી છે. એમ તેના બન્ને કાય કરનાર ત્યાંના વાતાવરણને ધ્યાનમાં રાખી કહે છે. છોકરા માટે લરકરી ક્વાલ્ડ નથી, પણ કેટલીક કસરતો અને ટ્રેન્ડોઝની "યુરિથ્મીક" (મંગીતમય) પદ્ધતિ હોય છે. સવારમાં સાત વાગે આખી શાળા દોડવા માટે ઉપડી જાય છે અને સવારના નાસ્તા પહેલાં રનાન કરી લે છે. ત્યાં નિયમિત દાકતરી તપાસ પણ કરવામાં આવે છે; સંગીતાદિ કલા, નૃત્ય, વગેરે જે બાળકોની સર્જનાત્મક શક્તિને પોષે છે તે આપવામાં આવે છે. શાળામાં સ્વરાલ્પ છે; અર્થોત્ શિક્ષકો અને બાળકોની એક સભા તેના વહીવટ કરે છે. જ મામમાં બે કે ત્રણ વાર આ સભા મળે છે. અને તેમાં વ્યક્તિગત મત્તાદકારથી નિર્ણયો ન થઈ શક્યા હોય તેવા પ્રશ્નો વિચારાય છે, અને તે વિચારી થએલા નિર્ણયને અમલમાં મૂકનાં આખી શાળાની સંમતિ લેવામાં આવે છે. મોટા ભાગના બાળકોને પોતાનો જીવન નિર્વાહ પોતાની મેજેજ કરવાનો હોવાથી જીવન જેમ અને તેમ સાદું બનાવવામાં આવે છે. તેઓ પોતાની પયારી હાથે કરે છે, અને પોતાના ખૂટ જાતે સાફ કરે છે. વારાફરતી પીરસવાનું કામ તેઓ કરે છે. રવિવારે તેઓ સાંજનું ખાવાનું તૈયાર કરે છે અને વામણ-પણ તેઓજ સાફ કરે છે; થોવાનું કામ પણ તેમનુંજ છે આ રીતે તેઓ શૃદ્ધતા નોકરોને તે દિવસે કામમાંથી મંપૂર્ણ રીતે મુક્ત કરે છે; શનિવારે સાંજે મુખ્ય ખંડમાં આખી શાળાનું નૃત્ય હોય છે. આ રીતે સાંસરખાપણાનું વાતાવરણ સરસ જામી રહેલું હોય છે.

બાળકો માટે ગ્રેમ, આનંદ અને જીવનના હિતભાવના નિયમો ઘડવાનું અને તેને માટે સુંદર રીતે તૈયાર થવાનું ક્ષેત્ર ફેન્શામ હાઇસ્કૂલ છે. બાળકો તેમાં રસ, મમતા અને આનંદભર્યા યર્થ રહે છે.

ફેન્શામના શિક્ષકોની જોખમદારી પણ ઘણી છે અને તેનીજ તેમની ખબરદારી છે. અનેક પ્રશ્નો, અને કોષડાઓ વારંવાર ઉભા થાય છે, અને જેમ જેમ તેનો નિકાલ કરતા જાય છે તેમ તેમ ખીખ હલા થાય છે, તેઓ સતત નિરીક્ષણ કરે છે, વિચારે છે અને ફેરફાર કરે છે. સતત ચોક્કસાઈ અને સંભાળથી દરેક વાતનો નિર્ણય કરવાને હંમેશા ખડે પગે હોય છે.

ફેન્શામની શાળામાં સહશિક્ષણના અનેક પ્રશ્નોનો મિસ કિંગ અત્યંત કળજીથી નીવેડો આણે છે. સહશિક્ષણ આપણા દેશમાં અપાય કે કેમ એ મારા પ્રશ્નોના જવાબમાં તેમણે કહેલું કે “અવરય આપી સકાય. જેટલું વહેલું આપશો તેટલું સાફ.” સાબળેથી તેમજ મારી દલીલો મેં તેની વિરુદ્ધ મૂકી પણ તેનો જવાબ એજ હતો કે સ્વાતંત્ર્ય આપણા પછીજ સ્વાતંત્ર્યની ખૂબી સમજાય છે. બાળકોમાં પ્રથમ વિદ્યાસ રાખવાં શીખો. જે સહકાર પછી પણ કરવાનો છે તે અત્યારે નહિ કરો તો પછી ક્યારે કરશો ? ભૂલો તો હમેશાં થશે; માટે ભૂલથી ડરી સાચું હોય તે કરતા અટકવું જોઈએ નહિ. આવો તેમનો મત હતો. તેવીજ રીતે જાતીય શિક્ષણ વિષે પૂછતાં તેમણે જણાવેલું કે તમે તેને વિદ્યાનના ખીખ વિષયની માફક યોગ્ય-લાયક બાળકને જરા પણ ઢીલ, આનાકાની કે આંચકો ખાધા વિના તે આપશો તો તેથી આખરે જરૂર લાભ થશે.

ફેન્શામની શાળામાં મિસ કિંગ અને મિસિસ એનસોર બંને અદ્ભુત એકતાથી કાર્ય કરી રહ્યાં છે. બંને એકજ આદર્શથી દોરાઈ આ અપૂર્વ સુંદર શાળાને એક અનુકરણીય શાળા બનાવી રહ્યાં છે. યૂરોપમાં ફેન્શામ હાઇસ્કૂલ તથા ઓડનવોલ્ડસ્કૂલ-જેનું વર્ણન હવે પછી આપવામાં આવશે) તે પ્રકારની શાળાઓ નવી શાળાઓ ગણાય છે. આવા પ્રકારની નવી શાળાઓ ખીજ પણ ઘણી છે. પણ તે મધી શાળાઓ સંબંધે વિગતવાર કહેવાની હું જરૂર નથી જોતો અને તેથી આ પ્રકારની ખીજ શાળાઓનું વર્ણન આપતો નથી. પણ એક વાત તો અહીં જણાવી દેવાની જરૂર છે, કે નાલમાં યૂરોપમાં, શિક્ષણની દિશામાં અનેકવિધ પ્રયત્નો ચાલી રહ્યા છે. જુદી જુદી શાળાઓમાં જુદી જુદી પદ્ધતિઓના અખતરા પણ ચાલે છે. એ બધા અખતરાનું વર્ણન કરવું એ આજને માટે અસક્ય છે તેથી ત્યાં કેવા કેવા પ્રયત્નો ચાલી રહ્યા તેનો ફક્ત નિર્દેશ કરી હું

અટકીશ. એ બધી પદ્ધતિઓમાં સત્ય છે, એમ તો હું નથી કહી શકતો; પણ ત્યાંના વિચારકો બાળકને ઓછામાં ઓછી મહેનતે વિશેષ લાભ કેવી રીતે થઈ શકે તેના પ્રયોગો તો ક્યેંજ નામ છે. આવા પ્રયોગોમાં મોન્ટે-સોરી, એસ્પી, વિનેટકા, લામેષસોન, પિટિદ્મ, વગેરેમાં કંઈને કંઈ સાધનો છે. તેમજ પ્રોજેક્ટ મેથડ (યોજનાપદ્ધતિ) અને ડિક્કોલિ પદ્ધતિનો પણ ભાગ ઉપયોગ થાય છે. આર વર્ષ ઉપરાંતને માટે ડાલ્ટન પદ્ધતિ, જુના પ્લેન, હાર્વિડ પ્લેન, વગેરેનો ઉપયોગ થાય છે. પદ્ધતિમાં રસ લેનારાઓને આ પદ્ધતિઓ જોઈ જવા જેવી છે.

ભોળીલાલ ત્રિભોવનદાસ ઠાકર.

સૃષ્ટિનિરીક્ષણ

ગયા અંકમાં સૃષ્ટિ નિરીક્ષણનો હેતુ અને તેના કાર્ય પ્રદેશની સમીક્ષા કરવામાં આવી હતી. આ વખતે એ હેતુ પર્યટનદ્વારા કેટલે અંશે પાર પાડી શકાય છે તે બતાવવા કાલુપુરની નિશાળની એક યોજનાની ટુંકી નોંધ નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવી છે:—

“આજે તા. ૯-૭-૨૭. શનિવારે મચારની નિશાળ હોવાથી અમારી નિશાળના બાળવર્ગના અને પહેલા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓને લઈને અમે એલિસ-શ્રીજથી કાચરબ જવાના રસ્તે આવેલા એક ખેતરમાં ગયા. ગયા અકવાડીઆમાં લગભગ ૨ ઈંચ વરસાદ પડેલો હતો એટલે આ ખેતરમાં વાવણીનું કામ ચાલતું હતું. ૨ બળદની જોડે ઓરણીના દંતાળને ખેંચી રહી હતી અને ખેતરના પટેલ મૂકીએ મૂકીએ ઓરણીમાં જુવાર ઓરતા હતા. અમે ગયા ત્યારે ઓરણીનું કામ લગભગ પૂર્ણ થવા આગ્યું હતું અને થોડી વારે સમાર (ખેતી) વડે વાવણી થએલા ચાસ ઉપર મારી પાથરી દેવાનું કામ શરૂ થયું.

આ જોઈને છોકરાઓએ અનેક પ્રશ્નો પૂછવા માંડ્યા. પ્રથમ તો ખેતરની જમીનજ તેમને જુદા પ્રકારની લાગી. ગામની જમીન કરતાં તે ધોળી અને ઊંડે સુધી ભેજવાળી માલમ પડી. વનસ્પતિ સારી રીતે ઊગી શકે એ હેતુથી હળવડે તેને કેવી રીતે ખેડવામાં આવે છે તે વિશે અમે થોડી વાતચીત કરી તથા જમીનમાં બી કેવી રીતે વાવવામાં આવે છે અને પછી જમીનને કેવી રીતે સાફ કરી બીને ઢાંકી દેવામાં આવે છે તેનું

અમે અવલોકન કર્યું. એડવાનાં, એરવાનાં અને ચાસ પૂરવાનાં ઓળંગેલાં
અમે નિરીક્ષણ કર્યું અને તેના જુદા જુદા ભાગો અને તેમના ઉપયોગ વિષે
અને વાતચીત કરી.

જમીનને યા માટે એડવામાં આવે છે અને ખીને વાવ્યા, પછી શું
થતું હશે એવા એવા અનેક પ્રશ્નો વિદ્યાર્થીઓએ એતરના પટેલને પૂછ્યા.
મહલાએ પાસેના એતરમાં આડેક દિવસ પહેલાં વાવણી થએલી હોવાથી
પટેલ અમને સૌને ત્યાં લઈ ગયા. એતરમાં એકેક પુટને અંદરે પાડેલા
ચાસમાં થોડી થોડી જુવાર ઊગી નીકળી હતી. પટેલે જમીનમાંથી થોડા
છોડ ઉખેડી નાખી તેનાં મૂળ, ફણગા તથા ઉપરના શિરોભાગનું અમને
ખારીક અવલોકન કરાવ્યું. જમીનમાં પડ્યા પછી ખી ઉપર થએલી અસર
—તેના એક ભાગમાંથી મૂળનું નીકળવું અને જમીનની અંદરે ઉડે જતું
તથા ઉપરના ભાગનું જમીન ઉપર આવવું—વગેરે સ્થિતિનું અમે અવ-
લોકન કર્યું. વિદ્યાર્થીઓએ તેમની નોટમાં પોતાની શક્તિ પ્રમાણે તેમને
આવડ્યા એવા આ સવળા ભાગનાં ચિત્રો પાડવા માંડ્યા. આ અવલોકનમાં
તેમને રસ પડ્યો અને આવું નિશાળમાં કરી શકાય અને શીખવવામાં
આવે તો કેવું સાઈ એમ તેમને લાગ્યું.

તેમના ઉત્સાહને ઉત્તેજન આપવા આ પ્રયોગ નિશાળમાં કરી લેવાનું
અમે નહો કર્યું. નિશાળમાં એતરના જેવી માટી મળી ન શકે એટલે દરેક
જણે એતરની આસપાસની પાળ ઉપરની થોડી થોડી મટોડી લઈ લીધી. તે
દિવસ તો એતરના પટેલનો ઉપકાર માની અમે નિશાળે પાછા આવ્યા
અને એતરમાં જે જે જોયું હતું તે વિષે વાતો કરી.

ખીજે દિવસે સૂચના મુજબ વિદ્યાર્થીઓ માટીના કટોરા, નાળિયેરની
કાચલી, નાના બિરકીટના, કેરોસીનના કે ચાક મૂકવાના ખાલી ડબ્બા તથા
થોડી થોડી બાજરી, જુવાર, ઘઉં, મગ વગેરે ખી લઈ આવ્યા. માટી તો
તેઓ એતરમાંથી લાંબાજ દતા. એતરમાં જોએલું તે મુજબ અમારી
નિશાળમાં નાના પાયા ઉપર વાવણીનું કામ શરૂ થઈ ગયું. વાવી રહ્યા
બાદ દરેક વિદ્યાર્થીએ પોતાને ગમે ત્યાં નિશાળની ઓસરીમાં કે ઓછા
વધતા પ્રકાશ વાળી જગ્યાએ પોતપોતાનાં સાધનો મૂકી દીધાં.

વખત જતો ગયો તેમ તેમને જણાયું કે વાવેલા બીજના ઉપરના
ભાગમાંથી એક ભાગ ઉપર વધે છે અને ખીજે ભાગ માટીમાં નીચે જાય
છે. તેમને કહેવામાં આવ્યું કે ઉપર જતાર ભાગને ફણગા કહે છે અને
નીચે જતાર ભાગને મૂળ કહેવામાં આવે છે.

જે જે જગ્યાએ પ્રકાશ, સૂર્યનો તાપ અને ભેજ સારા પ્રમાણમાં મળતા હતા તે તે જગ્યાએ વનસ્પતિની વૃદ્ધિ સારા પ્રમાણમાં થતી હતી અને જ્યાં ભેજ, તાપ અને પ્રકાશ, ઓછા પ્રમાણમાં હતાં ત્યાં વૃદ્ધિ ઓછા પ્રમાણમાં હતી.

આ ઉપરથી યાજ્ઞકેને સમજાવવામાં આવ્યું કે હોડવાઓમાં જીવન છે અને દરેક સજીવ વસ્તુને પોતાની વૃદ્ધિ અને વિકાસ માટે પાણી, પ્રકાશ અને સૂર્યના તાપની જરૂર પડે છે. આ નિયમ માણસોને પણ લાગુ પડે છે એ તેમને ખાસ સમજાવવામાં આવ્યું.

આખા વર્ષના સમગ્ર અવલોકન માટે એમે વાંસ વાળ્યા હતા. એક દેવદારના બોખામાં મોડી નાંખીને એક ઈંચની ઉંડાઈએ થોડા થોડા અંતરે ચામ પાડીને વાંસ મૂકવામાં આવ્યા હતા અને તે પર આછી આછી મોડી નાંખી દેવામાં આવી હતી. મોડીમાં ભેદતા પ્રમાણમાં બીનાશ રાખવામાં આવી હતી.

એથે દિવસે અવલોકન કરવાથી જણાયું કે વાલની ઉપરની છાલ ટીલી થઈ ગઈ હતી અને તેની બાજુના નીચેના ભાગમાંથી એક ભાગ વધીને જમીન પર જતો હતો. ત્રણ દિવસ પછી તપાસતાં જમીન તરફ જતો ભાગ વધારે લાંબો જણાયો અને વાલની ઉપરની છાલ નીકળી પડી. બન્ને પડ છુટા થતાં હતા. ફરી ત્રણ દિવસ પછી તપાસતાં જમીનમાં જતાં મૂળના ભાગને તાલણા લાગતા હતા અને ઉપરના ફાટેલા પડમાંથી બે નાની પાંદડી-વાળો ફુલોગો રેતીની ઉપર બહાર આવેલો હતો.

દરરોજ શી શી ક્રિયા ચાલુ છે તેનું અવલોકન કરી તેનાં ચિત્રા પાડી સેવામાં આવ્યાં હતા તે આ સાથે રજુ કરવામાં આવ્યાં છે. વિદ્યાર્થીઓનાં વ્યક્તિગત પ્રયોગોના ચિત્રા પોતપોતાની નોટમાં તેમની શક્તિ અનુસાર પાડી સેવામાં આવ્યાં હતા.”

ઉપરની યોજનાથી યાજ્ઞકેને નીચે પ્રમાણે નવું જ્ઞાન મળી શક્યું:—

(૧) વનસ્પતિ મજીવ વસ્તુ છે અને તેની, વૃદ્ધિ માટે પાણી, સૂર્યનો તાપ અને પ્રકાશની ખાસ જરૂર છે.

(૨) ખીજના બે પ્રકાર હોય છે. એક ભાંગે તો ઘણ પડે તેવાં અને ખીજ, ભાંગે તો ભુકા થઈ જાય તેવાં. બન્ને જાતમાં જમીનમાં વાળ્યા બાદ એક તરફના ભાગમાંથી ફુલોગો પુટી જમીનની ઉપર જાય છે અને તેની નીચેના ભાગમાંથી મૂળ નીકળી જમીનમાં જાય છે.

(૩) વનસ્પતિનાં મૂળ જમીનમાં ગમ્ય છે અને તે સહેલાઈથી જમીનમાં જઈ શકે તે માટે જમીન પોચી હોવી જોઈએ. આ કારણથી હળ વડે જમીનને ખેડવામાં આવે છે.

(૪) કેટલાંક મૂળ જમીનમાં જાડે સોડીની ગણીની માફક ગમ્ય છે. અને કેટલાંક મૂળ ફક્ત ઉપર ઉપર પથરાઈ જઈ વિસ્તાર પામે છે.

વાલની ઉગવાની ક્રિયા.

પોચા આપનાર ભાગ

(૧)

(૨)

(૩)

(૪)

અંકુરનું ઉગ્મન સ્થાન

જમણાં વાલ
છાલ થીલી થઈ છે.

મૂળનું ઉગ્મન સ્થાન

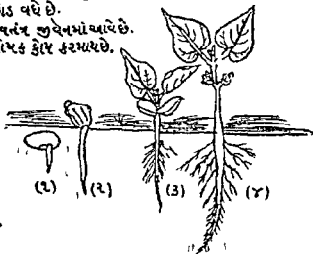
૧. મૂળ નીકળે છે.

૨. મૂળ વધે છે. અંકુર નીકળે છે.

૩. છોડ વધે છે.

૪. સ્વતંત્ર જીવનમાં આવે છે.

પોષક કુદરત કરમાય છે.

(૧)

(૨)

(૩)

(૪)

(૫) છોડવાની મૂળ સ્થિતિમાં ખીજ તેને ખોરાક આપવાનું કામ કરે છે અને આમ કરતાં ચીમગાઈ જઈ નાશ પામે છે. થોડા સ્થિતિએ પહેંચ્યા પછી છોડવો પોતાનો ખોરાક મતે મેળવી લે છે.

(૬) મગ, વાલ, ચણા વગેરે ખીજના ફલુગાને ઉપરના ભાગમાં ૨ પાંદડીઓ આવી છોડ વધે છે. આને દ્વિદળ વનસ્પતિ કહે છે. દ્વિદળ વનસ્પતિનાં મૂળ સોટી આકારે જમીનમાં ઊંડાં જાય છે તેથી તેને સોટી-મૂળ કહે છે.

ઘઉં, બાજરી જેવા દાળ ન પડે તેવા ખીજના છોડને ઉપરનો ભાગ ઘાસ જેવો અણી આકારે જણાય છે. આને એકદળ વનસ્પતિ કહે છે. એકદળ વનસ્પતિનાં મૂળ જમીનથી થોડી ઉંડાઈએ પથરાઈ જાય છે. તેથી તેને યુંજમૂળ કહે છે.

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ,
અમદાવાદ

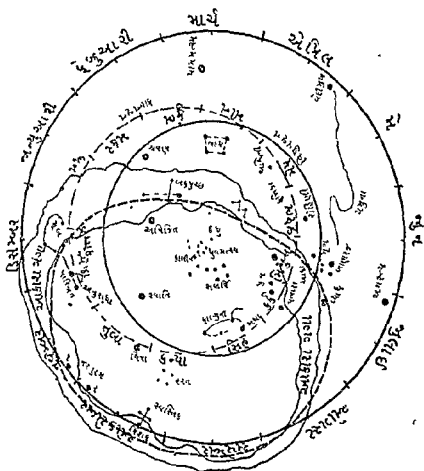
} મનસુખરામ મણિશંકર દ્વિવેદી

આકાશદર્શન

પૂર્ણાહુતિ

બાર માસ સુધી આકાશદર્શન કર્યા પછી હવે આ લેખમાળા સમાપ્ત થાય છે. પણ તે પહેલાં પૂર્ણાહુતિ રૂપે થોડાક વિવેચનની જરૂર લાગે છે.

આ સાથે જે નકશો આપ્યો છે તેમાં અમદાવાદથી દેખી શકાય તેવો આકાશનો અષો ભાગ આપવામાં આવ્યો છે. તેની આકાશનું વિહંગા-ખાસ સમજુતીની આવશ્યકતા જણાતી નથી. વચ્ચે વસોડન તુટક લીટીઓની આકૃતિ મૂકેલી છે તેટલો ભાગ એક કોરા કાગળમાંથી કાપી કાઢવો. પછી તે કાપેલો ભાગ આ નકશા ઉપર ગોઠવતાં નકશાનો તેની વચ્ચે આવી જતો ભાગ જ ફક્ત દેખાશે. બાકીનો બાજુનો તેમજ ઉપરનો ભાગ ઢંકાઈ જશે. જેટલો ભાગ દેખાશે તેટલો એપ્રિલ માસની ૧લી તારીખે મધ્યરાત્રિનો દેખાવ

જાણુવો. આ મુજબ તે કાગળ જુદી જુદી રીતે ઉપર લખેલા માસ મુજબ ગોઠવવાથી કોઈ પણ તારીખની મધ્યરાત્રિનો આકાશનો નકશો દેખાશે. અને તે ઉપરથી ગણતરી કરી કોઈ પણ વખતનો નકશો પણ ગોઠવી શકાશે. આ નકશામાં ફક્ત મુખ્ય તારામંડળો, રાશિઓ નક્ષત્રો અને બધા પહેલા વર્ગના તારાઓજ આપવામાં આવ્યા છે. વધુ વિગત માસિક નકશાઓમાં જોઈ લેવી.

અખીલ વિશ્વ સાથે પૃથ્વીની ગતિ છે. વળી ચંદ્રની સાથે સહેજ માસિક ગતિ તથા એક પ્રકારની ધ્રુજવાની ગતિ પણ છે. આ છેલ્લી ગતિને લીધે તેની ધરીના ૨૩°૨૭' ના વાકમા ગહેજ ફેગફાર થવા કરે છે પણ બધાનો વિચાર ક્યેં પાર આવે તેમ નથી માટે આ મહાન વિશ્વમા આપણા સ્થાન વિશે સહેજ કલ્પના કરી આ લેખમાળા સમાપ્ત કરીશું.

આ મહાન વિશ્વમા આપણુ સૂર્યમંડળ તે તો ક્રૂતા સમુદ્રમા દીપા સમાન છે. આપણો સૂર્ય એક કનિષ્ઠ પ્રકારનો તારો આપણા સૂર્યમંડળનું છે. તેનો પ્રકાશ પૃથ્વી આપે બહુ બહુ તો સાઠ વિંદ્યમાં સ્થાન પ્રકાશ વર્ષ જેટલે દૂરથીજ જોઈ શકાય. તે કરોડો વર્ષ પછી ભવિષ્યમા જ્યારે કરી જશે ત્યારે આપણને તો મહાપ્રત્ય થશે પણ આ બ્રહ્માંડમા તો ૧૫ કરોડ તારામાનો એક નાનો તારો અસ્ત થયોજ ગણાશે. આપણા સૂર્ય મંડળની અદર આઠ મુખ્ય ગ્રહો, સાડત્રીસ ઉપગ્રહો (ચંદ્રો) આદિસો નાના ગ્રહો અને કેટલાક ધ્રુમકેતુઓનો સમાવેશ થઈ જાય છે. તેના વિસ્તારનો વ્યાસ ૬૦૦૦ અંગૂળ માપલ (૧ પ્રકાશ વર્ષ)નો છે. ત્યારપછીનો પાસેમા પાસેનો તારો ૨૫૦૦૦ અંગૂળ માપલ દૂર છે. આપણુ સૂર્યમંડળ આકાશગંગાની અદરનું એક મંડળ છે. આકાશગંગાની પહોળાઈ ૩૦૦૦ પ્રકાશ વર્ષ જેટલી છે. તેની અદર કરોડો સૂર્યમંડળોનો સમાવેશ થઈ જાય છે. અને તે બધા મળી એક અંડાકૃતિનું બ્રહ્માંડ થાય છે. આ આકાશગંગા તો વળી તેના જેવા બીજા અસંખ્ય ગોડવાએના બ્રહ્માંડોમાનું એક છે

આ દેખાતા તારાઓનું એક બ્રહ્માંડ થયું પણ દૂર તેવા બીજાં ઘણા બ્રહ્માંડો અવકાશમા તગતા દશે તેનું આપણને બહુ તારાગુચ્છો, બ્રહ્માંડો જ આણુ જ્ઞાન છે. દૂરમીનવી જેના કેટલાક તારા- અને વિંદ્યો ગુચ્છો જણાય છે મૃગશિર, ધન રાશિ, કર્કે રાશિ, શૌરી વગેરે મંડળોમા આવા તારાગુચ્છો જુદી જુદી તરેહના માલમ પડ્યા છે શૌરીમાનું તારાગુચ્છ આપણાથી ૩૬૦૦૦ પ્રકાશ વર્ષ દૂર દશે પાસેમા પાસેનું ગુચ્છ ૨૨૦૦૦ પ્રકાશ વર્ષને અંતરે છે આકાશગંગાની આરપાર ધન રાશિમાનું ગુચ્છ ૧૦ લાખ પ્રકાશ વર્ષને અંતરે હોવાનું કલ્પનામા આવે કે. તે એક આપણું મોડેર તગતું બ્રહ્માંડ દશે. આવા બ્રહ્માંડો મળીને એક વિશ્વ બાય એવા અનેક વિન્ન દશે તેનું તો

આપણે મુદ્દત જ્ઞાન નથી. આખાં બ્રહ્માંડો અને વિશ્વો એક જીવ તરફ જોડાયેલાં ધર્યાં જાય છે. એ બધાંની ઉત્પત્તિ એકજ મહાન જ્યોતિર્માથી હશે અને લય પણ એકજ મહાન જ્યોતિર્માંજ પામશે એવું સંભવે છે. એ રીતે અમુક વિશ્વમાં, આકાશગંગા નામના બ્રહ્માંડમાં, સૂર્ય નામના તારામંડળમાં, પૃથ્વી નામના ગ્રહમાં, અમુક ખંડ, દેશ, પ્રાન્ત અને ગામમાં આપણે તો એક છુદ્દ પ્રાણી છીએ.

આકાશ-અવકાશ અનંત છે અને આગળે આગળ અવકાશમાં કાંઈની પાછળ કાંઈ હોયજ એ નિયમાનુસાર ક્યાં તે ઉપરથી ઉપજ- સુધી અને કેટલાં સૂર્યમંડળો, બ્રહ્માંડો અને વિશ્વો તો વિચાર હશે! તેઓ એક જીવની પાછળ શરતમાં ક્યાં ધસતાં હશે! તેમને આકર્ષનાર અને નિયમમાં રાખનાર મહાન શક્તિ કઈ હશે! તે મહાન શક્તિની પાછળ આ તંત્ર કોણ ચલાવતું હશે! આ બાબતો મૃત્યુવશ માનવીની શુદ્ધિની કલ્પનાની બહાર છે, અને અંતે જે મહાન દિવ્ય તેજોમય પ્રભુ આ બધી ઘટમાળ નિયમિત રીતે ચલાવે છે તેની આગળ હાલની આટલી બધી વૈજ્ઞાનિક શોધો છતાં પણ મનુષ્ય કેટલો અદ્ય અને શક્તિહીન છે, તે સમજતાં તેને પોતાની પામરતાનું જ્ઞાન થાય છે.

ખગોળનો હેતુ ફક્ત ક્ષણિક આનંદ આપવાનો નથી. શુદ્ધિને વધારે પ્રોત્સાહિત કરનાર કલ્પનાને વધુ તેજ જનાવનાર ખગોળની મહત્તા તથા દ્રષ્ટિ તેમજ હૃદય બંનેને વિશાળ કરનાર આ શાસ્ત્ર કરતાં અદિઆતું બીજું કોઈ શાસ્ત્ર નથી. ગમે તેવા નિરાશાવાંદીને પણ તે આશાવંત જનાવે છે. તે હંમેશાં મનુષ્યની નજર સમીપ વધુ ને વધુ મોટી સૃષ્ટિઓ-ભૌતિક, માનસિક અને નૈતિક-બધી કરે છે, જગતને ઉત્ક્રાન્તિવાદ તેજેજ પહેલવહેલો શીખવે. ભૌતિક-શાસ્ત્રમાં હાલના વખતનો પ્રો. આઈન્સ્ટાઈનનો સાપેક્ષત્વનો ચમત્કારિક સિદ્ધાંત આ શાસ્ત્રથીજ સિદ્ધ થઈ શકે. તેના માનસિક ફાયદા પણ ઓછા નથી. ધ્યાનથી નિરીક્ષણ કરવાની ટેવ, અને તેને લીધે આદક શક્તિનો વિકાસ, નિયમસર નોંધ કરવાની ટેવ અને જ્ઞાનપિપાસા-આ બધાથી મળતો માનસિક આનંદ અવર્ણનીય છે.

ખગોળનું ક્ષેત્ર ઘણું વિશાળ અને વિવિધ રંગી છે. તદ્દન પ્રાથમિક વસ્તુઓથી મોટાં બ્રહ્માંડો તેમાં સમાઈ જાય છે. ખગોળનું ક્ષેત્ર તે પ્રભુના મહાન કલામંદિરમાં તેની અદ્ભુત કલમથી દ્વારા પ્રકૃતિ દર્શન આલેખાએલું ચિત્રપટ આપણી આગળ રજુ થયેલું છે, તેમાં પ્રકૃતિનું બહુજ વિશાળ સ્વરૂપ તેની પૂર મહત્તામાં આપણે નિરખી શકીએ છીએ અને તેના કોદોમાં દ્રષ્ટિપાત કરતા કરતા જણે પ્રકૃતિ સાથેજ આપણે વાતો કરતા હોઈ એ એમ લાગે છે. જે બાગ્યશાળા પુરુષ તેની આ સૌદર્યલીલા પિછાની શકે છે તે તે તેમાં તલ્લીન થઈ, પ્રકૃતિ દેવીની વિશાળતાના, મહાન શક્તિમાન પ્રભુના અગાધ મહિમાના અને મનુષ્યની પામરતાના વિચાર કરતો કરતો તેમાંથીજ પરમાનંદની પ્રાપ્તિ કરે છે. એવો આનંદ સર્વે વાચકવૃંદને પ્રાપ્ત થાઓ એવી શુભેચ્છા સાથે આ લેખમાળા સમાપ્ત કરું છું.

મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજ,
અમદાવાદ. }

ભોગીલાલ કેશવલાલ પટવા

“સર મનુભાઈ દિવાન ઈનામી નિબંધ.”

વડોદરાની સાહિત્યસભા તરફથી “નાણું અને શરણી” (Currency and Banking) એ વિષય ઉપર ઉપલેખ નિબંધ ગુજરાતી ભાષામાં લખાવવાનું ઠર્યું છે. ઉત્તમોત્તમ નિબંધ લખનારને રૂપિયા એક સોનું રૂ. ૧૦૦)નું રોકડ ઈનામ આપવામાં આવશે. નિબંધો મંત્રીને તા. ૧-૮-૧૯૨૮ પહેલાં મળી જવા જોઈએ. હરિશ્ચંદ્રને લગતી શરતો માટે એક આનાની ટપાલની ટિકિટ ખીડીને, “મંત્રી, સાહિત્યસભા”, એ શીરનામે લખવું.

(૧)

તા. ૩૧ મી ડિસેમ્બર સને ૧૮૨૭ ના દિવસે પુરા થતા ત્રિમાસિક કરમિઆન મે. ડિસેમ્બર ઝાવ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન અને ઉત્તર ભાગના મે. ઓબ્ઝર્વેશનલ ઇન્સ્ટ્રક્શન-એમલે પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે અથવા ઇનામ અને લાયબ્રેરી માટે મંજૂર કરેલાં પુસ્તકો વગેરેની યાદી

પુસ્તકનું નામ	અન્યકર્તા	પ્રકટ કર્તા (કેમણે સંપાદિત)	કિંમત (નકલદીઠ) રૂ. આ. પા	શામાટે મંજૂરી આપવામાં આવી છે.	રિમાર્ક
૧ સરળ ગુજરાતી બાળ-વ્યાકરણ (૨૯ મી આવૃત્તિ)	મિ. પી. કે. શાહ	મિ. પી. કે. શાહ, કેપ-ડવલુજ, જિલ્લો બેંગા	૦-૨-૦૦	પાઠ્ય પુસ્તક	પ્રાયશ્ચિક સફેદા માટે
૨ સરળ કન્યાનામું (પહેલી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૨-૦૦	"	કન્યાઓ માટેની પ્રાયશ્ચિક સફેદા માટે
૩ અપ્રિટન અને દિલ્લી શાસનપદ્ધતિ (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. ડી. એચ. શુક્લ	નેસસ હરીલાલ એમ. એન્ડ કો. શુક્લેસર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ લારમ્, મિ. હવલ્લાલ એ. મહેતા, પીરમજશાહ રોડ, અમદાવાદ	૦-૬-૦૦	"	પ્રાયશ્ચિક અને માધ્યમિક સફેદા અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે
૪ શાળાપયોગી લઘુ રામાયણ (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. આર. યુ. પંડ્યા	"	૦-૧૨-૦૦	અહારનું વાચન	"
૫ શાળાપયોગી લઘુ મહાભારત (પહેલી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૧૨-૦૦	"	"
૬ કવિતા વિનોદ (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. એચ. ઇ. અંબા-રીઆ	મિ. એચ. ઇ. અંબા-રીઆ, લક્ષ્મીનગર, ખાર, મુંબઈ	૦-૧૨-૦૦	"	માધ્યમિક સફેદા માટે

જવાતાનું શાસ્ત્ર (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. ઇ. બી. બધેકા	મેનેજર, દક્ષિણાશ્રીત પ્રકાશન મંદિર, બાવનગર	૧-૨-૦૦	સિદ્ધાંતની લાયબેરી માટે	માધ્યમિક સ્ટુડેન્સ માટે
દહિદના રાજ્યતંત્રની પ્રવેશિકા (પહેલી આવૃત્તિ)	મેમ્બર્સ ઇ. જોય. પંડ્યા અને બી. ડી. ત્રિવેદી	મિ. ઇ. જોય. પંડ્યા, સંસ્થાન હાઇસ્કૂલ, કોચર	૦-૮-૦૦	લાયબેરી માટે સેક્રેટરીની લાયબેરી માટે	પ્રાથમિક સ્ટુડેન્સ માટે ટ્રેનિંગ કોલેજ માટે માધ્યમિક સ્ટુડેન્સ માટે
દક્ષિણ સંવાદમાળા (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. એ. ડી. પટેલ	મિ. એ. ડી. પટેલ, હેડમાસ્ટર ગુજરાતી સ્ટુડન્ટ ક્લબ, તા. ભાદરજી	૦-૮-૦૦	લાયબેરી માટે	પ્રાથમિક સ્ટુડેન્સ માટે
૧૦૦૦ વિતા અને સાદિત્ય પુસ્તક પહેલું (કાવ્ય ગ્રંથો) (પહેલી આવૃત્તિ)	સર. આર. એમ. નીલકંઠ	ગુજરાત પત્રિકાપુલર સોસાયટી, અમદાવાદ	૧-૦-૦૦	"	માધ્યમિક સ્ટુડેન્સ અને ટ્રેનિંગ ગ્રંથાલેખ માટે

નોંધ:—“સરળ બાળપોથી” ૫ મી આવૃત્તિ, એ. મે. પ્રિન્સિપલ આંતર પબ્લિક ઇન્સ્ટિટ્યુશનના નં. એસ-૮૬ (બી) ૧૬૮-૫ી. સી. તા. ૪-૧૦-૧૯૨૭ થી પાંદ્ય પુસ્તક તરીકે પ્રાથમિક સ્ટુડેન્સ માટે ચાલુ રાખવા મંજૂર કર્યું છે.

(અગ્રેજમાં સહી) કે. એસ. વકીલ.
એ. ઇ. ઉ. ભા.

(ઉ. ભા. ના. મે. એબુ. ઇન્સ્ટિટ્યુ. ઇન્સ્ટિટ્યુટ સાહેબના તા. ૩-૨-૨૮ ના પત્ર નં. ૧૨૭૬૬ માં કરેલી સૂચનાનુસાર)

(૨)

ઉત્તર ભાગમાં સને ૧૯૨૭ માં લેવાએલી કન્યાઓ માટેની વર્ના-
ક્યૂલર ફાઇનલ પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોના નામની યાદી

નંબર	નામ	માર્ક	નંબર	નામ	માર્ક
અમદાવાદ જિલ્લો			૩૩	મધુશાન્તા જ્ઞાલાલ ત્રીપાડી	૨૭૭
૧	પ્રીતિ પૂર્ણા ખિસ્તી	૪૧૨	૩૪	જમુદા હીરાલાલ શાહ	૨૭૫
૨	ગાંધી ઈશ્વરલાલ કંકુવાળા	૩૯૬	૩૫	પદ્માવતી હરદેવલાલ ભટ્ટ	૨૭૪
૩	મુક્તાગૌરી પ્રાણજીવન જાની	૩૫૬	૩૬	લક્ષ્મી મણીલાલ કુટારી	૨૭૨
૪	કેમીઆ પીતાંબર ખિસ્તી	૪૫૦	૩૭	ગાંધી ત્રીકમભાઈ ખિસ્તી	૨૭૧
૫	ચારદા રણુકેડલાલ શાહ	૩૪૫	૩૮	ગાંધી કેશવલાલ ત્રસાડીઆ	૨૬૯
૬	ગંગા રવતાજી ખારવાલા	૩૪૧	૩૯	જીવી પુંજભાઈ વડોરા	૨૬૮
૭	મણીના પુંજભાઈ વડોરા	૩૨૮	૪૦	સિલમુ સુનીલાલ શાહ	૨૬૫
૮	ચારદા અમરીતલાલ પટેલ	૩૨૫	૪૧	લક્ષ્મી વિશ્વનાથ ત્રવાડી	૨૫૭
૯	જીવી મોહનલાલ ચાલીશાયરા	૩૨૩	૪૨	નહનશીલ ગમાજી મકવાણા	૨૫૬
૧૦	ઈસ્ટર સુલેમાન ખિસ્તી	૩૧૮	૪૩	મંગુ છોટાલાલ પટેલ	૨૫૫
૧૧	નર્મદાબેન આનંદરામજી સાધુ	૩૧૬	૪૪	હીરાબેન મોહનપુરીજી	૨૫૪
૧૨	ગાંધી કમળાભાઈ દાઉદીઆ	૩૧૪	૪૫	ફેતી જ્યોર્જ દેસાઈ	૨૫૩
૧૩	સુગરા જીવામીઆ સેવદ	૩૦૯	૪૬	ચારદા પુરષોત્તમ પટેલ	૨૪૧
૧૪	ચંચળ ગણપતરામ પંડ્યા	૩૦૮	૪૭	નિર્મળાગૌરી સોમનાથ ઠાકર	૨૪૦
૧૫	ગાંધી મુળજી દલાલ	૩૦૮	૪૮	રાધા કેશવલાલ સ્વામીનારાયણ	૨૩૪
૧૬	નરસવતી સુનીલાલ દલવાડી	૩૦૭	૪૯	ચારદા ડાહ્યાભાઈ મોદી	૨૨૮
૧૭	ઉદુમતી હીરાલાલ મહેતા	૩૦૫	ખેડા જિલ્લો		
૧૮	ચારદા ચીમનલાલ ખારલાઈયા	૩૦૪	૧	નર્મદાબેન ગોવિંદરામ ભટ્ટ	૪૨૯
૧૯	કેમીઆ ત્રીભોવન પટેલ	૩૦૧	૨	ચાંનિ ગીરધર ખિસ્તી	૪૧૨
૨૦	કમળા ત્રીભોવન લુદાર	૩૦૦	૩	કમળાબેન ચીમનલાલ શાહ	૩૯૬
૨૧	મધુશ્રમા કેશવલાલ ત્રવાડી	૨૯૯	૪	કાલરીસ વીચરામ ખિસ્તી	૩૯૫
૨૨	જાન્તા ત્રીકમલાલ વ્યાસ	૨૯૭	૫	રૂચ લવજી ખિસ્તી	૩૭૭
૨૩	રેવા સોમનાથ પટેલ	૨૯૨	૬	હીરપા દેવજી ખિસ્તી	૩૭૧
૨૪	ચારદા નાનાલાલ શાહ	૨૯૨	૭	મણીબેન શંકરભાઈ ભટ્ટ	૩૬૩
૨૫	મોની મીઠાજી કડીઆ	૨૯૧	૮	માર્ગરેટ ટુલચંદ ખિસ્તી	૩૫૫
૨૬	ચંચળ જગનલાલ રાવળ	૨૯૧	૯	મીના કાલજી ખિસ્તી	૩૫૪
૨૭	હીરા જગનલાલ ભટ્ટ	૨૯૦	૧૦	મરયા પાલિકા ખિસ્તી	૩૫૨
૨૮	જાન્તાગૌરી સોમનાથ ત્રીપાડી	૨૯૦	૧૧	પ્રીત્તીક્ષ્ણા હીરજી ખિસ્તી	૩૫૦
૨૯	ચાંતા નરભેરામ જાની	૨૮૮	૧૨	મરયા ગાંધીબેન ખિસ્તી	૩૪૯
૩૦	અમરીશ કદાનજી ખિસ્તી	૨૮૨	૧૩	ચાંતિ સોમચંદ ખિસ્તી	૩૪૯
૩૧	ચાંતા કેશવલાલ મહેતા	૨૮૧	૧૪	રૂચ જીવા ખિસ્તી	૩૪૫
૩૨	જાંતા ચામળદાસ શાહ	૨૭૯			

૧૪ મરીઅમ કોલા પ્રિસ્તી	૩૪૨	૧૩ રથ નાનજી પ્રિસ્તી	૨૬૫
૧૫ કસન જોડા પ્રિસ્તી	૩૩૯	૧૪ નિર્મળા શામળદાસ ત્રિવેદી	૨૬૪
૧૬ એલીનાર બાલુ પ્રિસ્તી	૩૩૬	૧૫ કાન્તાબેન કાળીદાસ રાવળ	૨૬૦
૧૬ પ્રીત્તીદેવ આશિર્વાદ પ્રિસ્તી	૩૩૬	૧૬ મરયા રામજી પ્રિસ્તી	૨૭૧
૧૭ સાલોમી માનજી પ્રિસ્તી	૩૩૫	૧૭ મણીબેન શોભારામ જાની	૨૫૬
૧૭ સરસ્વતીબેન મોહનલાલ શેઠ	૩૩૫	૧૮ મેરી મોરાર પ્રિસ્તી	૨૫૭
૧૮ જુલીઆ ચીકા પ્રિસ્તી	૩૨૨		
૧૮ રથ પીતાંબર પ્રિસ્તી	૩૨૨		
૧૯ શાંતિ આશિર્વાદ પ્રિસ્તી	૩૨૧		
૨૦ રહેદા અમીદાસ પ્રિસ્તી	૩૧૯		
૨૧ નિર્મળા કદાનજી પ્રિસ્તી	૩૦૫		
૨૧ મણીબેન મોતીબાઈ લુહાર	૩૦૫		
૨૨ સંતોશ માધવ પ્રિસ્તી	૩૦૪		
૨૨ મણીબેન કીરપાશંકર ત્રવાડી	૩૦૪		
૨૩ મેરી રામદીન પ્રિસ્તી	૨૯૬		
૨૪ લુધસ નાયા પ્રિસ્તી	૨૯૭		
૨૫ મંજુલા મથુર પ્રિસ્તી	૨૯૧		
૨૬ લવીનિયા દેવજી પ્રિસ્તી	૨૮૫		
૨૭ અનુમતી કાન્તીલાલ ત્રિવેદી	૨૮૨		
૨૮ બાનુમતી હરિકિશ્ન ભટ્ટ	૨૭૮		
૨૯ શાંતિ જુલજી પ્રિસ્તી	૨૭૬		
૩૦ સાવિત્રીબેન ગીરધરલાલ દેરાસરી	૨૪૭		
૩૧ શાંતાબેન મોરારજી મહેતા	૨૪૧		
૩૨ જોકારબેન પુરુષોત્તમ ભટ્ટ	૨૨૬		

પંચમહાલ જિલ્લો

૧ સુશીલા જીવા પ્રિસ્તી	૩૬૮	૧૩ રથ નાનજી પ્રિસ્તી	૨૬૫
૨ દોરોયી ભગવાનદાસ પ્રિસ્તી	૩૫૯	૧૪ નિર્મળા શામળદાસ ત્રિવેદી	૨૬૪
૩ ગ્રેસ પાયાલાલ પ્રિસ્તી	૩૫૧	૧૫ કાન્તાબેન કાળીદાસ રાવળ	૨૬૦
૪ ગ્રેસ તુળશી પ્રિસ્તી	૩૪૬	૧૬ મરયા રામજી પ્રિસ્તી	૨૭૧
૪ સુમિત્રા કીશા પ્રિસ્તી	૩૪૬	૧૭ મણીબેન શોભારામ જાની	૨૫૬
૬ કસનબાઈ અંબાલાલ પ્રિસ્તી	૩૩૧	૧૮ મેરી મોરાર પ્રિસ્તી	૨૫૭
૬ ખલીઝાબેય આશા પ્રિસ્તી	૩૩૧		
૮ લની અયુષ પ્રિસ્તી	૩૨૪		
૯ એલીનાર મોઝીસ પ્રિસ્તી	૩૧૭		
૧૦ લલીતા દેવપતરામ મહેતા	૩૦૯		
૧૧ ગ્રેસ મોતીલાલ પ્રિસ્તી	૩૦૬		
૧૨ રતનબેન કુંગરજી તલાટી	૨૯૮		

ભરૂચ જિલ્લો

૧ સાલોમી પુલજી પ્રિસ્તી	૩૮૭
૨ વિરમતીદેવી મગનલાલ ત્રિવેદી	૩૫૦
૩ જડાવ દામોદર પટેલ	૩૨૧
૪ પરસન ભોગીલાલ પટેલ	૩૧૮
૫ તારાગૌરી દલસુખગમ ત્રિવેદી	૩૧૨
૬ ચંદ્રિકા માણેકલાલ એન્જીનિયર	૩૦૩
૭ નર્મદા દલપતરામ બાસ	૨૯૯
૮ નર્મદાબેન ગવરીશંકર બાસ	૨૯૮
૯ વિદ્યાગૌરી નાનભટ્ટ ભટ્ટ	૨૮૨
૧૦ અનોપખા પ્રતાપખાવા ખેર	૨૭૬
૧૧ નાઓમી બીખાજી પ્રિસ્તી	૨૭૦
૧૨ નિમળાગૌરી મગનલાલ શાહ	૨૬૮
૧૩ જડાવબેન હરગોવિંદ પટેલ	૨૬૦
૧૪ કુમીઆ દલસુખરામ પાઠક	૨૫૨
૧૫ દેવકાર માધવલાલ વેઘ	૨૪૭

સુરત જિલ્લો

૧ ધીરજબેન ધનજીનાથ પ્રિસ્તી	૪૬૭
૨ કેજમ જગજીવન બધેકા	૪૨૮
૨ મણીજેઠ સોરાખજી ચારણા	૪૨૮
૪ નર્મદા વિરસિંહ દાશોદી	૪૧૫
૫ નર્મદાબેન ભોળાશંકર ભટ્ટ	૪૦૫
૬ કાલીબેન મોરારજી ભગત	૩૮૯
૭ લીનાબાઈ લાણુભાઈ પરમાર	૩૮૮
૮ મદન છોટુભાઈ મહેતા	૩૬૧
૯ મોતનબેન નગીનદાસ કાપડીઆ	૩૪૪
૧૦ તેલી દાનીએલ સોલંકી	૩૪૪
૧૧ માણેકજીભાઈ અરેશર મુન્શી	૩૪૪
૧૨ થીરીનબાઈ દોરાખજી ચારણા	૩૪૧
૧૩ જોકારબેન મોહનલાલ ખારેડ	૩૩૮

૧૪ મેનાબાઈવીનાયકરાવઅગારકર	૩૩૮	૨૫ મં'જાએન રણુછોડી નાયક	૩૦૨
૧૫ જેકારમેન નાગરજી દેસાઈ	૩૩૬	૨૬ જયગૌરી રતનલાલ વ્યામ	૨૮૪
૧૬ વક્ષમીએન રણુછોડી દેસાઈ	૩૩૬	૨૭ અમરતમેન નરસિંહ ભગત	૨૭૬
૧૭ દીનાએન કેશવલાલ પરમાર	૩૨૮	૨૭ જુલ્યાઈ દુરામરોઝમાલોકશાના	૨૭૩
૧૮ કલ્પીતાએન યુનીલાલ કાંસજી-વાળા	૩૨૮	૨૯ જયવંતી કીશનાથ સોના	૨૫૭
૧૯ ખોરશેદખાનુ નવરાજી કપ-ડહેવાલા	૩૨૮	૩૦ શારદાગૌરી બુલાલાઈ નાયક	૨૫૫
૨૦ સીતા હરીભાઈ ઠાકર	૩૨૩	૩૧ ખરીઅમ ઉગ્મસિંહ ખિસ્તી	૨૫૦
૨૧ શાંતિએન સોમચંદ ખિસ્તી	૩૨૨	કરંચી સે-૨૨	
૨૨ કમળકાન્તા રતિલાલ ચાંદિક	૩૧૯		
૨૩ જેકાએન મુરમોનમ પટેલ	૩૦૯	૧ કાન્તાગૌરી મયાશંકર વ્યામ	૩૪૨
૨૪ કમળા હર્શરલાલ શાહ	૩૦૪	૨ મુલ્યાઈ દીનશાજી ગેડના	૩૧૫

ક્રમાંક પત્રક

અમદાવાદ જિલ્લો

ગામ તાલુકો	નામ	કિંમત	હેતુ
બાવળા—ધાળકા	મિ. ગિરધર હીરાભાઈ એ	૧૫૦—૦—૦	રૂઢતા જમાડી
લાડવાઈ—ધધુકા	ખેરડાના દરબારશ્રીના કુમા- રશ્રી પ્રમાનસિંહજીએ રૂઢ- લની વિઝીટ કરીને	૧૦—૦—૦	સાકર રૂઢતામાં હે'ચી.
દાલોદ—વિરમગામ	સોમગામના રહીશ પા. લખુ- દાસ કુમેરદાસે	૧૫—૦—૦	રોકડા કન્યાશાળામાં હે'ચી.
	દાલોદના રહીશ પા. લવા- નભાઈ રઘુભાઈએ	૪૪—૦—૦	રૂઢ જમાડી.
મણીપુર—,,	ગામલોક તરફથી	૫—૦—૦	પુરતકો હે'ચી.
		૪—૦—૦	
પરદોલ—ઉ. દસકોઈ	ગામલોકોએ રૂઢવું ધનરૂપે- કશન થયું તે વખતે	૨—૦—૦	મિલ્કત હે'ચી.
મોડાસર—સાલુદ	ગામલોકોએ અત્રેની મુખ્ય રૂઢ, કન્યાશાળા અને અંત્યજ વર્ગમાં	૫—૦—૦	પુરતકો તથા ૫- તાસાં હે'ચી.
		૯-૧૨-૯	ક્રમાંક હે'ચી.
ચુંદી—	ગામના આગેવાન સાલુસેએ તથા કે. વી. ગોહેલસાહેએ તથા રોચનભાસ્તર ચીમન- ભાઈ અમૃતલાલે	૭—૦—૦	પુરતકો તથા સાકર હે'ચી

બારેગ-૬. દસકોષ	કાસિંદ્રાના પટેલ ઘોરીભાઈ	૩૦-૦-૦	ધ્યાત્રા રકાળી તથા પનામ બહેન્યાં.
ઉઝેદીઆ-પ્રાંતિજ	અમથાભાઈના ઘરની જાન આવેલી તે પ્રમંજે કન્યાઓને સલાતપુરના રહીશ પટેલ મુળચંદભાઈ જેમીંગભાઈ દેસરીઆએ	૨૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
બરવાળા-વિરમગામ	શેઠ જમનાદાસ ગોપાલજી ભૂતાએ	૪૫-૦-૦	કન્યાશાળા જમાડી.
બોમણા-,,	પા. દરજીભાઈ ખોડીદાસ પા. વીસાભાઈ મનોરદાસ પા. જવાલાઈ લાલદાસ પા. પુંગભાઈ જુદરદાસે પા. મગનભાઈ નથુદાસ એ પાએ મળી	૧૭-૮-૦	સ્કૂલ જમાડી.
નરોડા-અમદાવાદ	અત્રેના મુળી અંબારામ કલ્યાણદાસે	૧૫-૦-૦	સ્કૂલોમાં પેડા બહેન્યા.
લાંબા-૬. દસકોષ	રા. મોહનલાલ મનસુખરામે	૪-૧૨-૦	પતાસાં બહેન્યાં.
કાશીઆવાસણા- ધોળકા	પા. ભગવાનદાસ દલશાભાઈએ રા. કાળીદાસ મદીપતલાલ પટેલે રા. કેવળભાઈ રણછોડ પટેલે રા. બહેચરભાઈ મોરારદાસ પટેલે	૨૫-૦-૦ ૩૬-૦-૦ ૩૬-૦-૦ ૩૬-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી. ,, ,, ,,
આંબલીઆળા-,,	પટેલ જેમંગદાસ કાળીદાસે	૩૨-૫-૪ ૧-૦-૦	,, સાદર બહેન્યા.
ઉઝેદીઆ-પ્રાંતિજ	દેસાઈ મગનલાલ મોતીચંદ	૨૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
અમદાવાદ-અમદા વાદ	જમાલપુર ઉર્ફ કન્યાશાળા નં ૧ માં શેઠ મિ. ગુલામ હુ શેન મોહમંદલાઈ જાંબુડી વાળાએ શેઠ. મિ. ગુલામનળી કાસમ ભાઈએ હેડ બજાર અબ્દુર રહેમાન રજખભાઈએ મિ. અમુભાઈ શમસેરભાઈએ જુદાર જવાભાઈ નથુભાઈએ	૫-૦-૦ ૨-૦-૦ ૨-૦-૦ ૫-૦-૦ ૬-૪-૦ ૧-૦-૦	પનામ બહેન્યાં. ,, ,, પતાસાં બહેન્યાં. સ્કૂલોમાં પિતળના ધ્યાત્રા બહેન્યા. પતાસાં બહેન્યાં.
આંબલીઆળા- ધોળકા	,,	૧-૦-૦	પતાસાં બહેન્યાં.
વિંછણ-વિરમગામ	પા. અમથાભાઈ વસરામભાઈએ	૧૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
જુજા-૬. દસકોષ	ગામ તાગડના માતાનારખારીએ	૪૦-૦-૦	,,

	અત્રેના પા. તળાભાઈ ગો	૪૦—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
	કળદાસે		
	પા. મકાલાઈ મયુરભાઈ એ	૨૫—૦—૦	" "
	પા. ગોકળભાઈ નયુભાઈ એ	૩૫—૦—૦	" "
	પા. જતાભાઈ દેવાઈભાઈ એ	૩૫—૦—૦	" "
	ગોરવંટાના પટેલ કાળીદાસ	૨—૦—૦	મિદાઈ બહેન્સી
	જેસંગભાઈ એ મૂલમા અને	૩—૦—૦	રકાબી બહેન્સી
	કન્યાઓને		
માણદા—	પટેલ માધા કાળાભાઈ એ	૩૪—૧—૦	સ્કૂલ જમાડી.
"	પટેલ મનોર ખતુદાસે તથા	૩૩—૧૦—૦	" "
	પટેલ ગીરધર આતમે		
	ફર શીવરામ સમોદરે	૮—૪—૦	લાકડશી તથા
			પતાસાં બહેન્સી.
વાલુકડ— ગોધા	અત્રેની મુખ્ય સ્કૂલને સ્થાપન	૫૦—૦—૦	પુસ્તકો લુગડાના
	થયાં ૬૦ વર્ષ પુર્વે થયાથી		કકડા તથા મિદાઈ
	ગામ લોકોએ હીરક મહે-		વગેરે બહેન્સીમાં
	ત્સવ ઉત્તરવા છે. વિભાગ		આવી.
	ના મે એન્સુ. ઇ. સાહેબ		
	બદાદુરના દાથે અને સ્કૂલોમા		
નાના કિબડા—	ગામ લોકોએ મે. પરીક્ષક	૪—૦—૦	પુસ્તકો બહેન્સી.
વિરમગામ	સાહેબના હસ્તક સરકારી	૨—૦—૦	સાકર બહેન્સી.
	ધનામ મેળવનાર		
	સિવાયના દરેક વિદ્યાર્થીને		
	પટેલ કરસન જગને	૨૦—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
	પટેલ ભવાનદાસ કુબેરે	૨૦—૦—૦	" "
	પટેલ ડાહ્યાભાઈ પીનાંબરે	૨૦—૦—૦	" "
	પટેલ ભગવાન કરસને	૧—૮—૦	પતાસાં બહેન્સી.
પરદોશ—ઉ. દસકોઈ	પા. જેણાભાઈ હાથીભાઈએ	૪૦—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
	તથા બપ્પુ, તા. માસ્તર		
	મોતીભાઈ અમલાભાઈની		
	વિધવાએ		
	પા. જેણાભાઈ હાથીભાઈએ	૩—૦—૦	પતાસાં બહેન્સી.
	પા. હંધરભાઈ ગીરધરભાઈએ	૩—૦—૦	" તથા ગોળ
	તથા મારવાડી ભગવાનદાસ		બહેન્સી.
	કસ્તુરદાસે		
નીકાત—	અસલાવીના રહીશ પા. ઓ-	૧૦—૦—૦	જર્મન સિલ્વરના
"	તમભાઈ કાળીદાસે પોતાના	૩—૦—૦	ખાલા રકાબી તથા
	સગ પ્રસંગે		પતાસાં બહેન્સી.

અરવાળાવિરમગામ	ક-માળાળામા લુકાર ચુથાર કરમનભાઈ કહાનજીભાઈએ ખોળનુરાભાઈ મહંમદભાઈએ	૫-૦-૦ ૩-૦-૦	પેંડા હેંઝ્યા. પતામા હેંઝ્યાં.
પીપળા-ધંધુકા	લીંબડીના થલચારી મદારાજ બાલકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ તરફથી	૩-૦-૦ ૨-૦-૦ ૨૨-૮-૦	શ્રીફળ હેંઝ્યાં. માકર હેંઝી. સ્કૂલ જમાડી.
ઉઝેડીઆ-પ્રાતિજ	જેડ નંદલાલ કેશવલાલે આયડના રહીશ શાહ હેમચંદ કુતેચંદે સાઈબાના રહીશ શાહ સોમ- ચંદ જેઠાલાલે	૨૪-૮-૦ ૨-૦-૦ ૨૦-૦-૦ ૪-૦-૦	જર્મેન સિદ્ધવરના પ્યાલા તથા પ- તાસાં હેંઝ્યાં. સ્કૂલને ભેટ તરીકે આપ્યા. પતાસાં હેંઝ્યાં.
અડાળાજ-ઉ-દસ- કોષ	નડીઆદના પટેલાઉમેદભાઈ શંકરભાઈએ	૧૦-૦-૦ ૩-૦-૦	પવાલાં હેંઝ્યાં. ગરીબ વિદ્યાર્થી સાર ફંડમાં આપ્યા.
રાયપુર-ધંધુકા	મોતી ઇશ્વરભાઈ સાકળચંદે પટેલ મણીલાલ આત્મારામ વીરાતળાવડીવાળાએ પાદરાવાળા સોની ચુનીલાલ ઝવેરદાસે	૩૦-૦-૦ ૩૦-૦-૦ ૨૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી. " " પ્યાલા હેંઝ્યાં.
વદરાડ-	ખેરાલુ સ્કૂલના હેડમાસ્ટર કોલ્કલાલ સુલાખચંદે	૧૦-૦-૦ ૩-૦-૦	સ્કૂલના સાહિત્ય માટે આપ્યા અને સાકર હેંઝી.
પદવાચર-પ્રાતિજ છગોલી ધોળકા	મુખી કાળીદાસ પુંજભાઈએ પટેલ હરિભાઈ જોરાભાઈએ	૧૪-૦-૦ ૧૩-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી. " "
હાથીજણ-દ. દમ- કોષ	કણભાના રહીશ પટેલ ચુ- નિલાલ ઝવેરભાઈએ	૧૮-૦-૦	પ્યાલા રકાખીઓ - તથા પતાસાં હેંઝ્યાં.
જમીયતપુરા-ઉ. દમકોષ	આરેખની જાન અત્રે આવેલી તેમણે	૨૫-૦-૦	પ્યાલા રકાખી તથા મિઠાઈ હેંઝી.
પીપળાઆ-ધંધુકા	અત્રે ગામ લોકોએ	૫-૦-૦ ૪-૦-૦	સ્કૂલોમાં લુગડાં હેંઝ્યાં તથા પતાસાં હેંઝ્યાં.

ખેડા જિલ્લો

માજપુરાના હાથીભાઈ રણ- છોડભાઈએ	૩-૦-૦	પતાસાં વહે'ચ્યાં.
ભરોડાના આશાભાઈ જેસં. ગભાઈએ	૮૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
ગામડીના ભુલાભાઈ રણછો- ડભાઈએ	૧૪-૦-૦	વાહકા અને પતા- સાં બહે'ચ્યાં.
ભરોડાના ડાલાભાઈ જેસં. ગભાઈએ	૨૪૦-૦-૦	ત્રણ દિવસ સ્કૂલ જમાડી.
ગામડીના નાથાભાઈ બા- વાજભાઈએ	૧૪-૦-૦	ખાલા અને પતાસાં બહે'ચ્યાં.
સામરખાના ઝવેરભાઈ ભા- ઈજભાઈએ	૧૬-૦-૦	યાળાઓ અને પ- તામા બહે'ચ્યાં.
અત્રેની મ્યુનિ. સ્કૂલ નં ૬ મા ગાંધી યુનીવાર્સિટી- દરદામ આ. ડે. એ. ઇ. માહેએ પોતાના પુત્રને નિ- શાળે બેસાડ્યો તે પ્રમંત્રે શાહ અંબાલાલ દરીવલવદાસે	૭-૧૧-૦	ખાળપોથી તથા પ- તામા બહે'ચ્યાં.
તડિઆદના પા. મરઘાભાઈ અમથાભાઈ એ પોતાના દીકરાના લગ્ન પ્રસંગે	૨૬-૬-૦	દેથી હિસાબ તથા પેંડા બહે'ચ્યાં.
મિ. સુતાર રણછોડભાઈ ત્રી- કમભાઈએ	૧૫-૦-૦	કન્યાશાળામાં પિ- ત્તના ખાલા તથા પતાસાં બહે'ચ્યાં.
મિ. પા. કુલાભાઈ જીવા- ભાઈએ	૪૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
મિ. પા. કુલાભાઈ ગીરધર- ભાઈએ	૫૧-૦-૦	"
મિ. શાહ નરસિંહભાઈ ગં- ગાદાસે	૫૦-૦-૦	"
ગામડીગામના પટેલ ઝવેર- ભાઈ મખીદાસે અને અત્રેના દેસાઈ શંકરભાઈ જીજીભાઈએ	૧૦-૦-૦	મિદાઈ બહે'ચી.
	૩-૦-૦	"
	૩-૦-૦	"
સોજીત્રાના પટેલ મગનભાઈ અમથાભાઈએ તથા સુતાર લક્ષુભાઈ ગીરધરભાઈ તથા ગામમુખી રામાભાઈ વેણીદાસે	૫૦-૦-૦	સ્કૂલ તથા કન્યા- શાળા જમાડી.
	૫૦-૦-૦	" "

પાળજી-બોરસદ	પા. મોતીભાઈ સામળભાઈએ	૧૦૦—૦—૦	શાળા જમાડી.
સારતાપુર-નડિયાદ	ગામડીના પટેલ, જવેરભાઈ સખીદાસે	૩—૦—૦	પતાસાં ઠહેર્યાં.
સામરખા-આણંદ	પટેલ લક્ષ્મીભાઈ જીવાભાઈએ	૧૦૦—૦—૦	રૂઢ જમાડી.
	પોતાની દીકરીના લગ્નપ્રસંગે		
	પટેલ નાચાભાઈ મન્નદામે	૬૦—૦—૦	કાળી પ્યાલા, પુસ્તકો તથા પતાસાં ઠહેર્યાં.
	(ભાણેજી રૂઢના આસિ. માસ્તર) પોતાના દીકરાના લગ્ન પ્રસંગે.		
ખાનપુર—	ત્રણેવના પા. કીશભાઈ શંકરભાઈએ	૧૦—૦—૦	પ્યાલા તથા પતાસાં ઠહેર્યાં.
વઢાસી	આણંદના રહીશ પા. પરસોત્તમ લક્ષ્મીભાઈએ	૨૦—૦—૦	છોકરા તથા છોકરીઓને મિઠાઈ ઠહેર્યાં.
ડભાણુ-નડિયાદ	પટેલ નારણભાઈ ડાહ્યાભાઈએ	૬૦—૦—૦	રૂઢ તથા કન્યા-શાળાને જમાડી.
ડાકોર-જિ. ખેડા	મુજમના શેઠ કરસનદાસ વસનંત પીમજીએ	૬૧—૮—૩	પુસ્તકો તથા રસોડા છનાગમાં આપ્યાં.
રૂઢ— માતર	કાળીઆ દામોદર મોતીએ	૩૫—૦—૦	રૂઢ જમાડી.
ડભાણુ-નડિયાદ	મોંગાના પા. ફકીરભાઈ મર્યાભાઈએ	૪૦—૦—૦	પિત્તળના ડબ્બા તથા પતાસાં ઠહેર્યાં.
હમીદપુરા-આણંદ	પટેલ કીશોરભાઈ દ્વારકાદાસ તથા પટેલ અંબાલાલ તળશીભાઈ તથા પટેલ આશાભાઈ નારણભાઈએ	૨૦—૦—૦	રૂઢ જમાડી.
ઉત્તરસંડા-નડિયાદ	પા. દાદીનાઈ બાવાજીભાઈએ	૪૫—૮—૬	મુતળીના ગુચણની સાદીઓ રૂઢમાં પાયરવા સાર લાવીઆપી.
અલીબા-નડિયાદ	શા. મોદનલાલ મુનિલાલે	૩—૦—૦	પતાસાં ઠહેર્યાં.
	પોતાના ભાઈના લગ્ન પ્રસંગે	૭—૦—૦	પાણીની પરખ બે-સાડવા સાર આપ્યાં.
છીપટી-કપડવણુ	ગુનાર જગન આપજીએ	૬૮—૦—૦	રૂઢ જમાડી.
	કાળી જુમા ભક્તીએ	૬૮—૦—૦	”
	ગુનાર શંકર જગને	૨૫—૦—૦	પ્યાલા ઠહેર્યાં.
	” ભાઈજી દરજીવને	૬—૦—૦	મિઠાઈ ઠહેર્યાં.

૧૧. સાંકળ્યાંદ બળદેવે	૯-૦-૦	મિહાઈ બ્હેચી તથા ડાડીઓને પ્યાલા બ્હેચ્યા.
૧૨. જોત્તરવાણુ નરોત્તમે	૧૨-૦-૦	મિહાઈ બ્હેચી તથા છોકરીઓને લુગડાંના કંકડા બ્હેચ્યા.
૧૩. દારાના બ્યાસ સોમેધર ડાલાભાઈએ	૧૩-૪-૦	જર્મન સીલ્વરના પ્યાલા છોકરીઓને બ્હેચ્યાં તથા પતાસા બ્હેચ્યા.
૧૪. દારાના પટેલ કાશીભાઈ છવાભાઈએ	૫-૦-૦	કુંડા રોકડાઆપ્યા.
૧૫. અત્રેના પટેલ બકારભાઈ વડાલાભાઈએ	૩૧-૪-૦	ડાડીઓને જોડ-સૂત્રીઓ ગવનની તથા પતાસાં બ્હેચ્યા.
૧૬. પા. ત્રીકમભાઈ મોતીભાઈએ	૧૨૫-૦-૦	કુંડુ ગુજરાતી તથા મિશન સ્કૂલ મળી ત્રણે સ્કૂલો જમાડી.
૧૭. સુતાર પરસોતમ મોભાભાઈએ	૧૨૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
૧૮. ધનંજીભાઈ મરઘાભાઈએ	૫-૦-૦	પતાસા બ્હેચ્યા.
૧૯. સુરાસામળના ડાલાભાઈ ના ચાલાઈ પટેલે	૫-૦-૦	” ”
૨૦. મરીડના તળસીભાઈ ગીરધરભાઈએ	૨૫-૦-૦	પ્યાલા તથા પતાસા વહેચ્યાં.
૨૧. તપોદન ભુવાભાઈ પુરસોત્તમે	૫૦-૦-૦	પિત્તળના ડાબા તથા પતાસા બ્હેચ્યા.
૨૨. પટેલ ભાઈચાવ દાથીભાઈએ	૩૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
૨૩. પટેલ ડાલાભાઈ રજુડોડાભાઈએ	૩૫-૦-૦	” ”
૨૪. દારાના ગોકળભાઈ સનાભાઈએ	૪૦-૦-૦	” ”
૨૫. મોતીલાલ નરમિદભાઈ પટેલે	૩૦-૦-૦	” ”
૨૬. મિ. જિરામદાસ વિષ્ણુદાસે	૩૦૦-૦-૦	દરેક સ્કૂલો જમાડી.
૨૭. જાંગના પા. ગોવિંદભાઈ મથુરભાઈએ પોતાના છોકરાના લગ્ન પ્રસંગે	૩૦૦-૦-૦	” ” ”
૨૮. પા. મોતીભાઈ ગીરધરદાસે તથા પા. ભાઈચાલ હમ્મરદાસે પોતાના દીકરાઓના લગ્ન પ્રસંગે	૩૦-૦-૦	જર્મનના પ્યાલા કન્યાવર્ગમાં બ્હેચ્યા.
૨૯. પા. મોતીભાઈ ગીરધરદાસે તથા પા. ભાઈચાલ હમ્મરદાસે પોતાના દીકરાઓના લગ્ન પ્રસંગે	૫-૦-૦	મૂખ્ય સ્કૂલમાં મિયાઈ બ્હેચી.
૩૦. પા. મોતીભાઈ ગીરધરદાસે તથા પા. ભાઈચાલ હમ્મરદાસે પોતાના દીકરાઓના લગ્ન પ્રસંગે	૫૭-૦-૦	પિત્તળના રકાબી પ્યાલા તથા પતાસા અત્રેની કન્યાશાળામાં બ્હેચ્યાં.

પાળજી-ખેરસદ	પા. મોતીભાઈ સામળભાઈએ	૧૦૦—૦—૦	શાળા જમાડી.
સાસ્તાપુર-નડિયાદ	ગામડીના પટેલ, ઝવેરભાઈ મખીદાસે	૩—૦—૦	પતાસાં બહે'ચ્યાં.
મામરખા-આણંદ	પટેલ લક્ષ્મીભાઈ જીતાભાઈએ	૧૦૦—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
	પોતાની દીકરીના લગ્નપ્રસંગે		
	પટેલ નાથાભાઈ મકનદાસે	૬૦—૦—૦	રકાબી ખાલા, પુસ્તકો તથા પનાસાં બહે'ચ્યાં.
	(ભાગેજ સ્કૂલના આસિ. માસ્તર) પોતાના દીકરાના લગ્ન પ્રસંગે.		
ખાતપુર—	જોવાના પા. કીશાભાઈ ચંદરભાઈએ	૧૦—૦—૦	ખાલા તથા પતાસાં બહે'ચ્યાં.
વઢામી	આણંદના રહીશ પા. પરસોતમ લક્ષ્મીભાઈએ	૨૦—૦—૦	હોકરા તથા હોકરીઓને મિઠાઈ બહે'ચી.
ડભાણુ-નડિયાદ	પટેલ નારણભાઈ ડાલાભાઈએ	૬૦—૦—૦	સ્કૂલ તથા કન્યા-શાળાને જમાડી.
ડાકાર-ગિ. ખેડા	મુંગઈના શેઠ ડગ્ગનદાસ વમનજી ખીમજીએ	૬૧—૮—૩	પુસ્તકો તથા સ્નેટો ધનાગમાં આપ્યાં.
રુ— માતર	કાંછીયા દામોદર મોતીએ	૩૫—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
ડભાણુ-નડિયાદ	માંગાના પા. ફકીરભાઈ મરઘાભાઈએ	૪૦—૦—૦	પિતળના ડબ્બા તથા પતાસાં બહે'ચ્યાં.
દમીપુરા-આણંદ	પટેલ કીશોરભાઈ દારકાદાસ તથા પટેલ અંબાલાલ તળશીભાઈ તથા પટેલ આચાર્યભાઈ નારણભાઈએ	૨૦—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
ઉત્તરસંઘ-નડિયાદ	પા. દાથીભાઈ બાવાજીભાઈએ	૪૫—૮—૬	મુનગીના ગુંથણની સાદીઓ સ્કૂલમાં પાચરવા સોર લાવીઆપી.
અલીજા-નડિયાદ	શા. મોહનલાલ યુનિલાલે	૩—૦—૦	પતાસાં બહે'ચ્યાં.
	પોતાના ભાઈના લગ્ન પ્રસંગે	૭—૦—૦	પાણીની પરબ જે-સાડવા સાર આપ્યા.
છીપડી-કપડવણુ.	નાર જગન બાપુજીએ	૬૮—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
	ડાબી જુમા ભક્તીએ	૬૮—૦—૦	„
	મુનાર ચંદર જગને	૨૫—૦—૦	ખાલા બહે'ચ્યાં.
	„ ભાઈજી દરજીવને	૬—૦—૦	મિઠાઈ બહે'ચી.

તોરણા-કપડવંજ	વ્યાસ સોમનાથ આચારામે	૪-૦-૦	છોકરાને દૂધ પાપું.
	શાહ ડાહ્યાભાઈ દરિયાપ્રમ	૭૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
	ગાંધી માણેકવાલ દરગાહાવિદ્વાસે	૪-૦-૦	ટોપીઓ બહેંચી.
કનીજ-મહેમવાદ	પા. પ્રદલાદ નરુભાપ્રમ	૪૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
	પા. શિવાભાઈ મુળજીભાપ્રમ		
કંજરી-	પા. નારણભાઈ રણુજીડાભા-	૬૦-૦-૦	"
	પ્રમ્યે પોતાની જીના ક્રિયા		
	ખર્ચ વખતે		
નવાગામ-કપડવંજ	પા. ગોતી જોધતાભાપ્રમ	૧૫-૦-૦	"
	પા. બહેચર મોતીએ	૧૫-૦-૦	"
	લુહાર કાળા મોરારે	૧૫-૦-૦	"
	બઈ મોતી પા. બુદર અવ-	૧૫-૦-૦	"
	રની ચોરતે		
	બાઈ લખુ	૧૫-૦-૦	"
	પા. પરસોતમ શામજે	૧૫-૦-૦	"
	મુખી જુલાભાઈ જેમંગભાપ્રમ	૧૫-૦-૦	"
સણસોલી-મહેમ-	મિત્ર પા. ગંગાગમ જુલા-	૨૫-૦-૦	"
દાવાદ	દાસે તથા ગંગાસ્વરૂપ બાઈ	૨-૦-૦	પતાસા બહેંચ્યાં.
	ગંગા પટેલ પિતાબરદાસ		
	મુરદાસની વિધવાએ		
રીંછાલ-	મિ. ચતુરભાઈ જેઠાભાઈ પટેલે	૨૩-૪-૦	સ્કૂલ જમાડી.
	મિ. પરજુદાસ કાશીભાઈ પટેલે	૨૩-૪-૦	"
	મિ. બોગીલાલ મગનલાલ	૪-૦-૦	નાકડીની લાડવા
	મારતરે		નિવાળમા બહેંચ્યાં.
મંજીપુરા-દાસરા	પટેલ દારકાંદાસ રામદાસે	૧૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
અજમાવત કોટ-	માસ્તર મગનલાલ મુળજી-	૧૩-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી તથા
કપડવંજ	ભાપ્રમ		પતાસા બહેંચ્યાં.
	મદિરના મહારાજ રાધવદાજી	૧૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
	દરિમંદાજીએ		
રાસનોલ-આણંદ	પા. લક્ષુભાઈ જીવાભાપ્રમ	૫૦-૦-૦	"
	ભગત અવેર લાલભાપ્રમ	૪૦-૦-૦	"
	પરમાર કાભાઈ બાવમંગે	૪૫-૦-૦	"
ભલીઆ-મહેમ-	પા. મણીલાલ મુળજીભાપ્રમ	૧૫-૦-૦	"
દાવાદ	ગોસાપ રતનપરી માધવપરીએ	૧૫-૦-૦	"
	દુકર જેઠાભાઈ કુબેરભાપ્રમ	૧૫-૦-૦	"
વહેરા-આણંદ	પા. મોતીભાઈ રેવંદાસે	૩૧-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
કંજેડા-નડિયાદ	પા. નારણભાઈ બાઈલાસે	૩૧-૦-૦	"
ડાહ્યુ-	મિ. બહેચરભાઈ હાથીભાઈ	૮-૦-૦	મિદાહ બહેંચી,
	પટેલે		

	મિ. રણછોડભાઈ ગોકળ- ભાઈ પટેલે	૪૫—૦—૦	છોકરા તથા છોક- રીઓની સ્કૂલો જમાડી.
દેવાણુ-ખેરસદ	દાકિરસાહેબ દાહ્યાભાઈ દાદા- બાવાના દીકરી આસાહેબ રતનબાએ જીવીત કિયાના શુભ પ્રમંગે	૬૦—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી,
આથી—	પા. બાબરભાઈ હરિભાઈએ પોતાના ભાઈના મરણ નિમિત્તે	૬૦—૦—૦	”
	પા. શંકરભાઈ બાપજીએ ગંગાપૂજન કર્યું તે નિમિત્તે	૧૨૦—૦—૦	એ વખત સ્કૂલ જમાડી.
	ખેડા જિલ્લા સોફલબોર્ડના કાઉન્સિલર શ્રીયુત જોડાભાઈ મીઠાભાઈએ સ્કૂલની મુલા- કાત લઈને	૫—૦—૦	પતાસા બહેન્યાં.
મહોવેલ-નડિયાદ	ચકલાશીના રહીશ પા. રેવા- ભાઈ શંકરભાઈએ કન્યા- શાળામાં	૧૦—૦—૦	સીવણના કામમાં મદદ કરવા સાર આપ્યા.
	ગજરપુરાના રહીશ પા. ગો કળભાઈ જીજીભાઈએ પો- તાના દીકરાના લગ્ન પ્રમંગે બાળાઓને	૧૨—૮—૦	કન્યાશાળામાં પિત- ળના પ્યાલા તથા મિઠાઈ બહેન્યાં.
	અત્રેના રહીશ પા. સોમા- ભાઈ ખુશાલભાઈએ પોતાના લગ્ન પ્રમંગે	૧૨—૮—૦	પિતળના પ્યાલા તથા મિઠાઈ બહેન્યાં.
દહેમી-ખેરસદ	આસોદરાવાળા મિ. કાળીદાસ મંગળભાઈ પટેલે પોતાના દીકરાના લગ્ન પ્રમંગે	૩૯—૮—૦	પિતળના પ્યાલા અને મિઠાઈ બહેન્યાં.
	દીવેરના રહીશ શા. માણે- કચંદ હીરચંદે પોતાના દીકરાના લગ્ન પ્રમંગે	૪૫—૧૨—૦	જર્મનસીંદવરના પ્યાલા તથા સાકર બહેન્યાં.
	અત્રેના મિ. ખોડાભાઈ લા- લદાસ પટેલે પોતાના છોક- રાને નિશાળે બેસાડ્યો તે પ્રમંગે	૭—૦—૦	મિઠાઈ બહેન્યાં.
વાસણા-નડિયાદ	મહીમાના પટેલ શંકરભાઈ નાથાભાઈએ તથા પટેલ ધુળાભાઈ પુજાભાઈએ પો- તાના લગ્ન પ્રમંગે	૭—૦—૦	પિતળના પ્યાલા તથા પતાસા બહેન્યાં.

ખેડાસા-બોરસદ	પટેલ મોતીભાઈ ગલાભાઈએ	૨૦-૦-૦	રૂફલ જમાડી.
૧-	તથા પટેલ કુલાભાઈ રથુ.	૨૦-૦-૦	"
	છોડાભાઈએ તથા બારૈયાના	૨૦-૦-૦	"
	ગળા રથુછોડાભાઈએ		
રતનપુર—	જાજના ઠાકર મોદનલાલ	૨-૦-૦	પતાસાં બહે'ચ્યાં.
	હરજીવનદામે પોતાના ભા-	૩-૦-૦	ફડમાં આપ્યા.
	ધના લગ્ન પ્રસંગે		
સીંગલાવ—	મિ. મગનભાઈ બોગાભાઈ	૨૫-૪-૦	રૂફલ જમાડી.
૧,	પટેલ		
	સુદરણાના પા. દાદાભાઈ	૧૫-૩-૬	ખાલા તથા મિ.
	બહેચરભાઈએ તથા પા.		દાદા બહે'ચી.
	કાશીભાઈ બાપુભાઈએ		
	નીસરાવાળા જીવાભાઈ	૧૭-૫-૦	"
	ગીરધરભાઈએ		
	અત્રેના સોમેશ્વર સદાગમ	૫-૦-૦	મિદાઈ બહે'ચી.
	ઠાકરે તથા દાજીભાઈ જોડા-		
	ભાઈ મહીડાએ		
સુણાવ—	પા. છોટાભાઈ મોતીભાઈએ	૨૦૦-૦-૦	રૂફલ જમાડી.
	પા. જોરધનભાઈ મોતીભાઈએ	૨૦૦-૦-૦	"
	શામચોકા તરફથી	૫-૦-૦	પતાસાં બહે'ચ્યાં.
અહીંદા-માતર	મિ. મોતીભાઈ લક્ષ્મીભાઈએ	૧૦૦-૦-૦	રૂફલ જમાડી.
	મિ. હાથીભાઈ બાપરભાઈએ	૭૫-૦-૦	"
	બેનના મરણ પ્રસંગે		
	મિ. નાયાભાઈ શંકરભાઈએ	૭૫-૦-૦	"
	માણીના મરણ પ્રસંગે		
	મિ. સારાભાઈ ભાઈલાલે	૮૫-૦-૦	"
	તથા મુખી મરઘાભાઈએ		
	તથા મિ. હરીભાઈ મથુ-		
	રભાઈએ મળી		
	ગામ પંચાયતના લખાભાઈએ	૬-૦-૦	પતાસાં બહે'ચ્યાં તથા
	લગ્ન પ્રસંગે		પરખમાં આપ્યા.
	ગામ બાંધણીના મિ. ડાલા-	૨૫-૦-૦	જર્મનરીશ્વરના
	ભાઈ દેસાઈભાઈએ લગ્ન	૫-૦-૦	ખાલા બહે'ચ્યા તથા
	પ્રસંગે કન્યાશાળામા		પતાસાં બહે'ચ્યાં.
	ગામ પંચાયતના પટેલ સના-	૫-૦-૦	પતાસાં બહે'ચ્યાં તથા
	ભાઈ રથુછોડાભાઈએ રૂફલ-		પરખમાં આપ્યા.
	મા અને કન્યાશાળામા	૬૦-૦-૦	બોદણાં બહે'ચ્યાં.

છીપડી-કપડવંજ	શેકે મુલેમાન ઇસમજીએ	૫-૦-૦-૦	પતાસાં હે'ચ્યાં.
		૧૩-૦-૦-૦	કન્યાશાળામાં કા-
			પડ હે'ચ્યું.
		૫-૦-૦-૦	પરબમાં આપ્યા.
આત્રાલી-માતર	પા. ઇશ્વરભાઈ દાજીભાઈએ	૧૩-૮-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
આસી-ખેરસદ	આણુંદના રહીશ પા. શંકર- ભાઈએ ગીરધરભાઈ પોતાના ભત્રીજા દરમાનભાઈને ૫- રજાવના આવેલા તે પ્રસંગે	૩૦-૦-૦-૦	ખાલા હે'ચ્યાં.
		૪-૦-૦-૦	પતાસાં હે'ચ્યાં.
મક્ષીઆતજ-માતર	પા. બોધાભાઈ રાઈજીભાઈએ	૨૦-૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
	પા. તળજીભાઈ ધનજીભાઈએ	૨-૦-૦-૦	મિઠાઈ હે'ચી.
ધોધોવાડા-નડિ- આદ	પા. પિતાંબર રજુછોડે	૧૦-૦-૦-૦	ખાલા તથા પતા- સાં હે'ચ્યાં.
ચુગેલ—	પા. આશારામ મોતીરામે	૧૦-૦-૦-૦	" "
"	કાસરના માણેકલાલ ખાલા- જીએ પોતાના દીકરના લગ્ન 'પ્રસંગે કન્યાશાળામાં કાસરના મિ. મણીલાલ વેલે પોતાના દીકરાના લગ્ન પ્રસંગે કન્યાશાળામાં	૧૫-૦-૦-૦	પિતળના ખાલા તથા પતાસાં હે'ચ્યાં.
	સલુણના મિ. ગણુપતરામ કીરપાશંકર દવેએ પોતાના દીકરાના લગ્ન પ્રસંગે કન્યાશાળામાં	૧૫-૦-૦-૦	" "
	અત્રેના મિ. માણેકલાલ મં- ગળદાસ ગાંધીએ પોતાના દીકરાને નિશાળે બેસાડ્યો તેની ખુશાલીમાં	૬૦-૦-૦-૦	અને સ્કૂલો જમાડી.
	મિ. કાલાઈ મુનદાસ પટેલે પોતાની પૌત્રીના લગ્ન પ્રસંગે	૧૫-૦-૦-૦	પિતળના ખાલા તથા પતાસાં હે'ચ્યાં.
ભાટેરા-કપડવંજ	ગામશેઠોએ એકઠા કરેલા ફંડમાંથી	૪૦-૦-૦-૦	સ્કૂલ તથા કન્યા- શાળાને જમાડી.
	મહુધાના પટેલ સવાઈમ ના- થાભાઈએ પોતાના દીકરાના લગ્ન પ્રસંગે કન્યાશાળામાં	૧૦-૦-૦-૦	પિતળના ખાલા
	પા. મનોરભાઈ જેઠાભાઈએ	૩-૦-૦-૦	હે'ચ્યા તથા સ્કૂ- લમાં મિઠાઈ હે'ચી.
પાળજ-ખેરસદ	મુખ્ય સ્કૂલોના વિદ્યાર્થીને તથા કન્યાશાળાની બા- ળાઓને	૧૦૦-૦-૦-૦	અને સ્કૂલો જમાડી.

રૂ—માતર	પટેલ લક્ષ્મીભાઈ શંકરભાઈએ પોતાના છોકરાની ઉત્તર ક્રિયા વખતે	૪૦—૦—૦	રૂપ જમાડી
	બાઈ કાશી શાહ વગ્ગવન મુશ્વરદાસની વિધવાએ પોતાના ભાણાને નિશાળે મૂક્યો તે પ્રમંજે	૪૦—૦—૦	” ”
	ખાધવીવાળા પટેલ યુગભાઈ મોતીભાઈએ લગ્ન પ્રમંજે	૧૨—૦—૦	કન્યાશાળામાં પ્યાવા રકાખી બહેન્યા.
		૫—૦—૦	મહાઈ બહેન્યા.
પાળજ-બોરસદ	પા. ગોવિંદભાઈ શંકરભાઈએ અત્રેની સ્કૂલ તથા કન્યાશાળાના વિદ્યાર્થીઓ	૧૦૦—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
વડતાલ-આણંદ	ત્રીજા આસિ. પા. ઊટાભાઈ દાદીભાઈએ તથા પગીભાઈ હરિભાઈએ	૧૦૦—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
		૧૦૦—૦—૦	” ”
બદલપુર—	મિ. મોલકી દેવાભાઈ ડાલાભાઈએ	૫૫—૦—૦	” ”
	મિ. નરભોરામ બેદાભાઈ કુરની મરણક્રીયા વખતે	૬૦—૦—૦	” ”

રાજપીપળા સ્ટેટ.

અધડીઆ-રાજપીપળા	પ્રાતીજના નારાયણનાલ અમૃતરામ લદ્દે પોતાના લગ્ન પ્રમંજે	૨૨—૦—૦	રકાખીખાલા તથા સાકર બહેન્યા.
લાહરસ-નાદોદ	વરણામાના પા. ગોરધનભાઈ લક્ષ્મીભાઈએ પોતાના છોકરાના લગ્ન પ્રમંજે	૨૦—૦—૦	પિત્રજના પ્યાવા બહેન્યા.
કેવડીઆ-ગરુડેશ્વર	અત્રેની સ્કૂલના વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે રૂપ કમિટિના મેમ્બરો તરફથી	૭—૪—૩	”
ગોપાળપદાગામ—	ગોરખવના ઠાકોરભાઈએ નવલસિંહજી માધવસિંહજીએ	૫—૦—૦	પતાસા બહેન્યા.
પાણેયા—	અત્રેની કન્યાશાળામાં પટેલ મગનલાલ દાદાભાઈએ	૧૭—૦—૦	પિત્રજના પ્યાવા.
લાહરસ—	અત્રેની કન્યાશાળામાં અરાજીબેદાભાઈ દેસાઈએ	૪૦—૦—૦	પ્યાવા રકાખીએ બહેન્યા.
નાદોદ-રાજપીપળા	ધરમજના પરસોતમદાસ શામળભાઈએ	૮૧—૦—૦	પિત્રજના પ્યાવા રકાખી બહેન્યા.
	સીસોદરાના પટેલ વીરુવભાઈ દેવજીભાઈએ	૨૧—૦—૦	કન્યાશાળામાં પિત્રજના પ્યાવા બહેન્યા.

મહિકાંઠા એજન્સિસ.

મહીસા-સાદરા	પોલીમપટેલ મોતીભાઈ ઘેના- ભાઈએ પોતાના પોત્રને નિશાળે બેસાડ્યો તેની ખુશાલીમા	૫-૦-૦	સ્કૂલોમા મિકાઈ ઠહેચી.
ધોડાસર—,,	ગાંધી દિવાળી અંબાલાલ બેમચંદની વિધવાએ	૫૦-૦-૦ ૪૦-૦-૦	જમણુ આપ્યું. મને સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	ભમરીઆ સ્ટેટના ડૉ. કાર- ભારી સાહેબે ધોડાસરના મે. દકરાણીસાહેબના સીમં- તના પ્રમંગે	૫-૦-૦	અંગ્રેજી સ્કૂલોમા પતાસાં ઠહેચ્યા.

પંચમહાલ જિલ્લો.

કાલીઆરી-ગોધરા	મે. ખાનસાહેબ કોઠાવાળાએ વાર્ષિક પરીક્ષા થઇ તે પછી	૧૮-૯-૬	પુરતકો તથા મિ- કાઈ ઠહેચી.
દીબી—કાસોલ	પટેલ મંગળભાઈ ઇચ્છાભા- ઈએ તથા પટેલ રાંકરભાઈ નરોતમે વાર્ષિક પરીક્ષા થઇ તે પછી	૫-૦-૦	,, ,,
મલાવ—કાસોલ	મેરાઈ મોતીભાઈ ખાતુમા- ઈએ પોતાની દીકરીઓના લગ્ન પ્રસંગે છોકરાની નિ- શાળમાં તથા કન્યાશાળામા	૧-૫-૦ ૨-૦-૦ ૩-૧૧-૦	પતાસા ઠહેચ્યાં. લોટા, પવાહું પાણી પીવા સાઈ આપ્યા. જાતા કન્યાઓને આપ્યા.
મહેસોલ-ગોધરા	મણીપુરના મથુરભાઈ વરજા- ભાઈ પાટીદારે	૩૦-૦-૦	કાપડ સ્કૂલમા ઠહેચ્યું.
દીબા—ગોધરા	અત્રેની કન્યાશાળામા શા. ચુનીલાલ મૂળજીની દીકરી ઇચ્છાબહેનના લગ્ન પ્રસંગે તેમના સસરા ગામ ડેસરના રહેવાસી શાહ પરસોત્તમ છગનલાલે	૧૩-૦-૦	પિત્તાળની રકાબી- ઓ ઠહેચી.
ગોધરા-ગોધરા	અત્રેની હેડકવાર્ટર સ્કૂલમાં મે. ડેપુ. પો. સુમિત્રેન્ડ્ર-ડે સાહેબ પોતે રજા ઉપર જતા હોવાથી સ્કૂલકમિટીના મે અર સાહેબો તથા સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓ સાથે ફોટો લેવાંગે	૪-૦-૦	પતાસા ઠહેચ્યા.

ચલાચલી-છોટા-ઉદેપુર	તલાટી લક્ષ્મણરાવ બગ-વંતરાવ લીમકરે પોતાને ત્યાં પુત્રનો જન્મ થવાથી તે પ્રસંગે	૧૦-૦-૦	સાકર બહેચી.
મહેસોલ-ગોધરા	મણીપુરના ચંકરભાઈ ગરખ-ડભાઈ પટેલે	૫૦-૦-૦	રફલ જમાડી.
વરેલી—	અત્રેના તાલુકદારો તથા વાહીના દોકોર પ્રતાપસિંહ અને પસિંહ તરફથી	૭-૮-૦	વડિઆળ રફલમાં આપ્યું.
એરાહ-કાલોલ	મિ. ચીમનલાલ કુબેરજી શાહ	૧-૮-૦	પતાસાં બહેચ્યાં.
	મિ. મહાનુભાવલાલ મગન-લાલ શેઠે	૬-૦-૦	પનામ તથા મિહાઈ બહેચી.
	મહેરખાન કંજેટાના દરબાર સાહેબ તરફથી	૧-૦-૦	મિહાઈ બહેચી.
અનગઢ-ગોધરા.	કંજરીના શેઠ દક્ષર દરગો-વિદલાસ કાળીદામે પોતાના પુત્રના લગ્ન પ્રસંગે	૮-૦-૦	બે ખુરસીઓ આપી.
		૨૩-૦-૦	પિત્તગના પ્યાલા બહેચ્યા.
		૨-૦-૦	પતાસાં બહેચ્યાં.
		૩-૦-૦	વિલોતેજક ફંડમાં આપ્યા.
જાલુગામ-છોટા-ઉદેપુર	સદ્ગૃહસ્થ પારેખ સુનીલાલ મનસુખ, અને કુતરીઆ મદારાજે શીવરાત્રીના પા-રણાને દિવસે	૮૦-૦-૦	રફલ જમાડી.
બાહી-ગોધરા	દહેમાઈનાળા શાહ કોદરલાલ મોતીચંદે	૫-૦-૦	રફલના ફંડમાં આપ્યા.
		૨-૦-૦	પતાસાં બહેચ્યાં.
વાડાસિનોર-રેવા-કોંડા	મિ. એસ. સી. ગાંધી કલ-કતાનાએ મુંબઈના મિ. સી. એમ. કડીકીઆએ	૭૫-૦-૦	નીઓ સામકતો રટાઈલ.
	મિ. એસ. એ. દેસાઈએ	૪૦-૦-૦	આરીસ સાર ધ-ડિઆળ આપ્યું.
	ગોધરાના ખા. સા. મહેર-વાનજી હીરજીભાઈ કાઠા-વાલાએ માંડવાની અંગ્રેજી નિશાળ	૬૦-૦-૦	કપાટ આપ્યું.
		૧૦-૦-૦	ડોનેશન તરીકે
ધોડા-કાલોલ	પરીક્ષા વખતે ગામલોક તરફથી	૬-૦-૦	પુસ્તકો બહેચ્યાં.
		૩-૦-૦	પતાસાં બહેચ્યાં.
મેજાલ-ગોધરા	અત્રેના દોકોરસાહેબે પોતાના છોકરાને નિકાલે બેસાડીને	૫-૦-૦	વડિઆળ રફલને આપ્યું.

વસનપુરા-પાંડુ- મેવાસ	ભાદરણપ્રાંત વડોદરાના રહીશ પટેલ હથેરભાઈ વસનભા- ઈએ પોતાના દીકરાના લગ્ન પ્રસંગે કન્યાવર્ગ તથા છો- કરાની રજૂલમાં	૨૮-૦-૦	કન્યાવર્ગમાં ૫ તથા રકાળ ઠહે'ચી.
		૨-૦-૦	છોકરાને ૫૫ ઠહે'ચી.
પલાસા-કાલોલ	રતનપુર તા. સાવલીના પટેલ ધુળાભાઈ મુળજીભાઈ એ	૧૬-૦-૦	રજૂલ જમાડી સ્ત્રીઓ ચોપડ વગેરે ઠહે'ચી
વાંકાનર-ભાદરવા	પટેલ ડામણભાઈ મદવલાઈએ ભરૂચ જિલ્લો.	૩૧-૦-૦	રજૂલ જમાડી.
વાવલી-જાંબુસર ભરૂચ-ભરૂચ	પા. નાથાભાઈ હથેરભાઈએ સકરકુઈ કન્યાશાળામાં મે. દારાશાજી રતનજી હોમા- વાલા સાહેબે તથા શ્રીમાન શેઠ શેખ શુલામહુસેન અ- બુલ્લલાલભાઈ એ તાલીમુલ મંદ્રેસા ઉર્દુ કન્યાશાળામાં તથા રજૂલમાં	૩૦-૦-૦ ૧૦-૦-૦ ૨-૦-૦	રજૂલ જમાડી. કાપડ ઠહે'ચું. સાકર ઠહે'ચી.
માતર-આમોદ	પા. શંકરભાઈ મૂળજીભાઈએ	૧૦-૦-૦	પાણીની પ મેસાડી.
	કોડીના પા. હરિભાઈ પ્રભુ- દાસે અત્રેની મુખ્ય રજૂલ તથા કન્યાશાળાને	૧૬-૦-૦	રજૂલો જમાડી પિત્તળના પ્ય ઠહે'ચ્યા.
	કોડીના પા. રણજોડ હરિ- ભાઈએ મુખ્ય રજૂલને તથા કન્યાશાળાને	૨૦૦-૦-૦	રજૂલો જમાડી.
	" " "	૨૪-૦-૦	પરખ મેસાડી.
	" " "	૧૨-૦-૦	કુટખોલ લા આપ્યો.
	શેઠ હીરાલાલ પ્રેમજીએ પો- તાની દીકરી બેન ભાગી- રથીના લગ્ન પ્રસંગે મે. હોકાર સાહેબે	૩૨-૦-૦	ખાલા મિદાઈ ર ઠહે'ચ્યા.
પાલેજ-ભરૂચ	મિ. મુંદરલાલ કીરપાશંકરે અને મિ. નાથાભાઈ બહે- ચરભાઈએ	૧૫-૦-૦ ૬-૦-૦	ખજુરીની સા ઓ પાચરવા અ પતાસાં ઠહે'ચ્યા
	મિ. વેવાશંકર બાલાશંકર બહે	૪-૦-૦	ચણા ઠહે'ચ્યા.

કિંમતમાં ઘટશે.

કમિશનમાં વધારો.

હરકત શિક્ષક કોપિખુકો

કોપિની પહેલ કાદનાર અમો છીએ, બીજાઓએ પછી નકલ કીધી છે,
ગુજરાતી અને બાળબોધ આઠ નખરમા તૈયાર છે.

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની
દરેક ગુજરાતી નિશાળમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

દરેક નખરની કિંમત બે આના રાખી છે.

૨૫૦ તથા તેથી વધુ કોપિ ખરીદનારને સેક્ટે (૨૫) ટકા કમિશન
ઉપરાંત પેકીંગ અને ફેલ્ડે ખર્ચ આપવામા આવશે. ૧૦૦૦ કોપિ લેશે તો
ખર્ચસાથે (૩૦) ટકા મળશે. પણ પોસ્ટ મારફતનું કે રેશનની આગળનું
ખર્ચ આપવામા આવશે નહિ. માવ મોકલતા રસ્તામા તુકશાન થાય તેના બે-
ખમદાર હમો નથી.

ખાસ નોંધ—હમોએ હમારી કોપિની સાઈઝ નાની કીધી નથી. પણ જે
અસલ સાઈઝ હતી તેજ કાયમ રાખી છે. છતાં પણ કિંમતમા ઘટાડો કીધો છે.

મળવાનું ટેકાણું—આહરજી કાવસજી મારતર

ટે. નં. ૨૮-૩૦ ધોબીતલાવ-મુંબઈ.

શાળોપયોગી *ટેક્ટર પુકતરીકે મંજૂર થએલાં પુસ્તકો

*૧. સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ આ. ૩૪ મી કિં. ૦-૫-૦

*૨. સરળ કન્યાનામું આ. ૧ લી ૦-૨-૬

*૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—લાગ પહેલો
(પ્રાથમિક શાળાના ધોરણ ૪ માટે) આ ૨૯ મી ૦-૨-૦

૪. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—લા. ૨-૩ બે
(પ્રાથમિક શાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૪-૦

૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—લા. પ્રા. પુક આ. ૪થી ૦-૬-૦.
(૫-૬-૭ એપડીના શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સહિત)

૬. નવું સરળ મુખગણિત—(બાળવર્ગથી મો. ૫ મુધી)
આ. ૧૬ મી ૦-૩-૦

૭. ગુજરાત પ્રાતની જૂગોળવિદ્યા આ. ૧૬ મી ૦-૧-૬

ગુજરાતના સવળા જાણીતા છુકસેલોરોને ત્યાંથી મળશે.

મુખ્ય એજન્ટ—મેશર્સ એસ. બી. શાહની કંપની

ટે. પાનકોર નાકે—મુ. અમદાવાદ.

ત્રિમચંદ કરમચંદ શાહ, ગોંડળના માણ ડે. એ. ૪ મુ કપડવંજ.

કમિશનમાં વધારો.

કિંમતમાં ઘટાડો.

કેળવણી ખાતાએ મુખર્ષ ઇલાકાની દરેક નિશાળોમાં ટેક્સ્ટ બુક તરીકે ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કોપિબુકો

ઉત્તમ { ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નંબરમાં } શાળીક
કાળખ { દરેક નંબરની કિંમત બે આના } પાના

ગ્રામ્ય, મ્યુનિસિપલ, લોકલ બોર્ડ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ પર્યવેશીયી ગ્રાહ્યતા કોપિ જે બાળકો અને શિક્ષકોમાં સારા અને સુંદર બોધપ્રદ વાક્યો માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કોપિ વાપરવા હમો નમ્રભાવે વિનંતિ કરીએ છીએ, ઉપલી સૂચના વિધાના ઉપાસકો, આચાર્યકો અને કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક લાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને યોગ્ય રીતે તપાસી તેના અંદરના વિષયો અને પદ્ધતિને જોઈ યોગ્ય ઇન્સાફ આપશો.

૨૫૦ અને તે ઉપરાંત કોપિ ખરીદનારને સ્ટેંકડે ૩૦ ટકા કમિશન આપવામાં આવશે. પેકિંગ અને રેલ્વે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ મારફતનું કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કોપિબુકોને બંધબેસતી નંબર ૧ થી ૬ મુધીની સ્ટીલ પેના ખાસ મંગાવી છે તેની દરેક બોક્સમાં એક નંબરની ડઝન ખારની કિંમત રૂ. ૧૫.

મુખર્ષ-ડાહ્યાલાઈ જગજીવન એન્ડ સન્સ.

કાલકાદેવી માતાના મંદિર સામે હુકાન નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-અંદુલાલ મણીલાલ પરીખ.

શ્રી ખડાયતા બુકડીયા-રીચીરોડ.

ગાંધરા-એમ. વકીલ બ્રધર્સ. ચરાફ બજાર.

જોઈએ છે

ઉપવેટાની ધી મુસ્લિમ મિડલ સ્કૂલ માટે ગ્રેન્ડુએટ, અંડરગ્રેન્ડુએટ, મેટ્રીક, સિનિયર અને ટ્રેન્ડ શિક્ષકો; પગાર લાયકાત અને અનુભવ મુજબ. ઉપવેટોજ પત્રાર સેવાનું જાણી પ્રમાણપત્ર સહિત સહવેળા અરજી કરવી.

J. K. Khan

પ્રિન્સિપાલ.

-ગહેરખખર

કાઠિયાવાડની પ્રાવેશક અને વર્તમાનકાર દ્વારાનલનો ખચીત ફોટો માટે સર્વ માન્ય ચર્ચ પટેલો અમારો (સને ૧૯૨૭ સુધીની પરીક્ષાના સવાલ જવાબ સાથેનાં) નીચેનાં પુસ્તકો ખરીદો.

૧. પા. ભ. વી. કૃત હિંદનો ઇતિહાસ કિં. રૂ. ૦-૧૧-૦

૨ વ૦ કા૦ ની પરીક્ષાનો ભોમીઆ કિં. રૂ. ૨-૨-૦

૩ હિંદી રાજ્ય બંધારણ અને બ્રિટિશ રાજ્યની

શાસનપદ્ધતિ કિં. રૂ. ૦-૬-૦

૪ સપ્રેકૃત નવી ભૂમિતિનો શિક્ષક " ૦-૧૨-૦

૫ પા. ઉ. ના. કૃત આશોપયોગી મુખ્યગણિત કિં. રૂ. ૦-૪-૦

ઉપર મુજબનાં પુસ્તકોની વિશેષ હકીકત માટે લખો.

શ્રી મુખીપત્ર તથા કેબેનર માટે લખો-મફત મળશે.

તા. ક. ઉપર મુજબનાં ન. ૧ તથા ન. ૨ નાં પુસ્તક ખરીદનારને નખર ૩ નું પુસ્તક અડધી કિંમતે મળશે.

લખો-ધી સરસ્વતી યુક ડેપો.-મુ. નરિઆદ.

માસ્તર્સ ગુજરાતી કૉપિયુક (ગુજરાતી તથા બાળભાષા ૭ ભાગમાં)

દરેક નંબરની કિંમત ૦-૧-૦ વેરટર્ન ઇડિયા સ્ટેટસ એજન્સિએ તથા કચ્છાકિ-વાડનાં તથા કચ્છનાં ઘણા ખરાં સ્ટેટોએ શાળામાં ચલાવવા તરીકે મંજૂર કરેલી છે.

યોજક

હિસમાન બચલ ખુડખુડીઆ, મહોબતસિંહજી મોતીભાઈ રાણા તથા મંગળજી હરજીવન.

ઉર્દુ ખુશખતી કૉપિયુક નંબર ૧ થી ૬ સુધી. ઉર્દુ રફ્ફો માટે

પ્રત્યેક નંબરની કિંમત ૦-૨-૦ મુખ્ય ઇલાકાના કેળવણી ખાતાએ શાળા-ઓમાં ચલાવવા માટે મંજૂર કરેલ છે. તેમજ મધ્યપ્રાંતોને બિરારના કેળ-વણી ખાતાએ તેમજ મહેસર સંસ્થાનના કેળવણી ખાતાએ મંજૂર કરેલ છે.

પ્રાથમિક અંગ્રેજી-આર્થિક ૩ જી મૂલ્ય ૦-૭-૦ મુખ્ય ઇલાકાના કેળવણી ખાતાએ આ પુસ્તકને પઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલ છે. આ પુસ્તકમાં પ્રાથમિક શાળાનાં ધોરણે, ત્રણ અને ચારના અભ્યા-સક્રમ મુજબ મનાવતો અને ઉદાહરણોની ક્રમિક યોજના કરવા ઉપરાંત શિક્ષકવર્ગને ગોણિતશિક્ષણમાં માર્ગદર્શક થાય તેમ કરવા પ્રયાસ કરેલો છે.

યોજક { હિસમાન બચલ ખુડખુડીઆ.
મહોબતસિંહજી મોતીભાઈ રાણા.
મોહનલાલ હરજીવન પંચોળી.

ઉપરનાં તમામ પુસ્તકો મંગાર્વવાનું ખર્ચ હુંદ. સામટી નકશે ઉપર યોગ્ય કમિશન આપવામાં આવશે.

બુકસેલર-એચરે એચજી એન્ડ સન્સ, રાજકોટ-કાઠિયાવાડ.

શાળાપયોગી નવાં બહાર પડેલાં પુસ્તકો

તદન નવી શૈલીથી ચોળએલાં ભૂગોળવિદ્યાનાં પુસ્તકો.

પુસ્તક પહેલું ગુજરાત (પશ્ચિમ હિંદ એજન્સિસનું વિસ્તૃત પર્થુન)

૧૮ નકશા સહિત ધોરણ ૩ ના માટે મૂલ્ય ૦-૫-૦

પુસ્તક બીજું મુંબઈ ઇલાકો (હિંદની સામાન્ય ભૂગોળ સહિત)

૨૧ નકશા સહિત ધો. ૪ થી માટે મૂલ્ય ૦-૫-૦

પુસ્તક ત્રીજું હિંદુસ્તાન એશિયાની સામાન્ય ભૂગોળ સહિત

૩૬ નકશા સહિત ધો. ૫ થી માટે મૂલ્ય ૦-૭-૦

નોંધ { ચોપટલાલ જે. અંબાણી. હેડમાસ્ટર બાર્ટન ટ્રેનિંગ કોલેજ, રાજકોટ.
કેશવલાલ ત્રિ. આચાર્ય, હેડમાસ્ટર સિવિલ સ્ટેશન સ્કૂલ, રાજકોટ.

હિંદનો ઇતિહાસ: (બારોટકૃત) આવૃત્તિ ૨૦ મી મૂલ્ય ૦-૧૦-૦
હિંદના સંક્ષિપ્ત રાજ્યવંશારણ્ય સહિત, ૧૯૨૬ સુધીની મંપૂર્ણ દર્શકત.

પ્રાયમિક શાળાના ઉપલાં ધોરણો, મિડલ સ્કૂલો અને ટ્રે. કોલેજો માટે
અતિ ઉપયોગી પશ્ચિમહિંદ એજન્સિસ તેમજ સ્ટેટોની ધણીખરી શાળામાં
આ પુસ્તક પાઠ્ય તરીકે આશે છે.

ગુજરાતનો ઇતિહાસ:-(બારોટ અને શાહકૃત) આવૃત્તિ ૧૨ મી.
બાળકોને વાંચનાં ૨મ પડે તેવી સુંદર વાતોરૂપે ચોળએલો આ નાનો
ઇતિહાસ ગુજરાત અને કાઠિયાવાડની ધણીખરી શાળાઓમાં લાંબા વખત-
થી પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે વપરાય છે. સગ્રહારી કેળવણીખાતા તરફથી તેમજ
સ્ટેટોનાં કેળવણી ખાતા તરફથી પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર છે મૂલ્ય ૦-૨-૦

વ્યવહારોપયોગી નિબંધ સંગ્રહ: આવૃત્તિ ૨૨ મી મૂલ્ય ૦-૧૪-૦
આ પુસ્તક હાઇસ્કૂલો, ટ્રેનિંગ કોલેજો તેમજ પ્રાયમિક શાળાના વિદ્યાર્થી વર્ગમાં
ધણાં વર્ષોથી માનીતું ચર્ચ પડેલું છે. નિબંધ શિક્ષણના રોમિયા સરખા આ
પુસ્તકમાં સો ઉપરાંત વિષયો ઉપર નમુનાના નિબંધો આપવામાં આવેલા છે.

ચિત્રકળાના સને ૧૯૨૪-૨૫ ના નવા અભ્યાસક્રમ મુજબ
તૈયાર કરેલી સાદાં તેમજ રંગીત ચિત્રોવાળા ડ્રોઇંગ બુકો:—

રંગીત આવૃત્તિ બાળવર્ગથી ધો. ૪ થી સુધી દરેક ધોરણના ૦-૨-૦
ધોરણ ૫-૬ માટે પ્રત્યેક ધોરણના ૦-૨-૬ ધો. ૭ માટેના ૦-૩-૦

સાદી આવૃત્તિ બા. ૧, ધો. ૧ થી દરેકના ૦-૧-૦ ધોરણ ૨, ૩, ૪,
દરેકના ૦-૧-૩. આ બુકો, વેસ્ટર્ન. ઇ. સ્ટેટ એ, BAP ના ૧૨/૨૨-૬-૨૬
થી ચલાવવા મંજૂર કરેલ છે. ચોળક

ઉસમાન ખત્રી ખુડખુડીયા, માણ ડ્રોઇંગ માસ્ટર, રાજકુમાર કોલેજ, રાજકોટ.
મહોબતસિદ્દીક મોતીલાલ રાણા માણ ડ્રોઇંગ માસ્ટર હાંટર ટ્રે. કોલેજ, રાજકોટ.

ઉપરના પુસ્તકો મંગાવવાનું અર્થે જુદું સામટી નકસો ઉપર યાગ્ય
કમિશન આપવામાં આવશે.

શુકસેલર-એચર મેથલ એન્ડ સન્સ, રાજકોટ-કાઠિયાવાડ.

નવો સંદેશો

શાળાપયોગી

હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ.

(સંસ્મરણાર્થ સાથે)

કર્તા,

મગનલાલ માણેકલાલ ધોલકીઆ

બી. એ., બી. ટી.

પૃષ્ઠ. ૩૦૦

કિ. ૦-૧૪-૦

પ્રાથમિક શાળાઓને તેમજ માધ્યમિક શાળાઓના માટે ખાસ ઉપયોગી પ્રશ્નો સાથે નમુના માટે તમારા શુક્રસેવરને ત્યાં શુક્ર જુઓ. જ્યાં તમેને ખાતરી થશે કે તે શુક્ર કેટલી બધી ઉપયોગી અને સરળ ભાષામાં છે.

બીજા બહાર પડેલાં ને મંજુર થયેલાં પુસ્તકો.

આક અને તેનો ઉપયોગ. ૦-૧-૬

આના કેપિયુક નં. ૧ થી ૫ ૦-૧-૬

મુ'બઈ ઇલાકાની ભૂગોળ વિષે અને રંગીન નકશા સાથે.

કર્તા,

પ્રીતમરાય વ. દેસાઈ, ૦-૫-૦

ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ નકશા સાથે,

વલ્લભભાઈ લલ્લુભાઈ પટેલ કૃત ૦-૪-૦

સામટી લેનારને કમિશન આપવામાં આવશે.

સિવાય સ્કૂલના ઉપયોગની બધી શુક્રો અમારે ત્યાં મળશે.

લખો,

ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ શુક્ર ટીપો,

રીઝીરોડ-અમદાવાદ.

હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ

અને

રાજ્ય વહીવટ.

કર્તા

ગુલાબભાઈ નારણજી જોશી,

એમ એ, એલ એલ. બી, એડવોકેટ.

મૅન્સિલન અને ઈન્પનિ, લિમિટેડ, મુંબઈ.

સર્વ હક સ્વાધીન]

૧૯૨૭

[કિંમત ૧ ૮-૦

પ્રસ્તાવના.

આપણા દેશનું બાવી આપણી અષ્ટ આગળ ધરાઈ રહ્યું છે રાજકીય, સામાજિક, ધાર્મિક અને અધિક મુદ્દારાના મંડાણ મડયા છે આ સર્વ દેશીય ધડતર મમજવુ મે આપણા દેશના વિદ્યાર્થીઓને જરૂર છે, તેથી વેદમયયથી તે અઘાપિ મુદ્દાનો ઇતિહાસ દુકમા પ્રસિદ્ધ કરું છું

રૂઢ લીવિંગ સ્ટિફિંગેટ પરીક્ષા માટે તેમજ ગુજરાતી વર્નાચૂર કાઉનન પરીક્ષા માટે અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓની જરૂરિયાનોને અનુસરીને આ પુસ્તક રચવામા આગ્યુ છે

આ પુસ્તક રચવામા અનેક ઐતિહાસિક પુસ્તકોનો આધાર લીધો છે તેના અધ્યક્ષોનો તથા પ્રસિદ્ધકર્તાઓનો આ રચને આભાર માનુ છું

વિત્તમ કૉલેજ, મુંબઈ }
તા ૧૫મી જુલાઈ, ૧૯૨૭ } (મહી) ગુલાબભાઈ નારણજી જોશી.

શિક્ષકોના મનોભાવ

પાનખના માટે ગુજરાત સરકાર આ 'નોખું' દિશાસિદ્ધ છે એવું આશ્ચર્ય
ગિજ્ઞાને અને શિક્ષકોને સ્પર્શી દિશા ચીંધેલી છે એક વિદ્યાર્થીના પાંચ વર્ષ
નબુ છે તરીકે પણ તમારા શિક્ષણધુન છે શિષ્ય લેખકો: એકચુએટ લેખકો
કપરાત શિક્ષકોની ખાણમાં એ અનુભવ લીગ પડી ગયા છે, તેમના લેખો
વાચના મળશે.

પંડોદર ગાંધીની ગાળાઓ તથા સાયમેરી માટે મનુર છે. જલદેખખરના દર
સરતા છે, તેથી જ બ, આપનારાને બાળો લાભ છે

અમે નિંદગીના વિમાનુ કામ પણ પરીએ છીએ

લખો —લીમસાર્થ નારણુ નાયક,

ત તા મમાજ શિક્ષક-નવેમરી

જોઈએ છીએ: શિક્ષક,

સેકન્ડ ઈઅર ટ્રેન્ડ અથવા સિનિયર.

મજો સેક્ટરી-શ્રી ગુજરાતી હિંદુ કન્યાશાળા, જોડીયા બગર-કરાંચી.

બહાર પડ્યું છે. આરોગ્ય શિક્ષિકા બહાર પડ્યું છે.

લેખક—હરરાય અમુલખરાય દેનાઈ બી એ

(બાળવીર, આરોગ્યશિક્ષક, રમતો) કર્તા,

કન્યાશાળાના ધોરણ બીબીથી તે ૧ ફૂં ધારણ સુધીની બાળાઓ તથા શ્રી
શિક્ષકો આ પુસ્તક ધણું ઉપયોગી છે દરેક ધોરણવાર સમન્વયવાળા આત્મ છે
પર્નાચુવર કાળનલમા બેસનાર બાળાઓને પાડુ પડુ ઉપયોગી છે એનાર મંગાવવા
ખાસ વિનંતિ છે કિમલ ૦-૬-૦ મંગાવનું ડેમણ

ખડાયતા ખુદ ડીપો, રીચરેડ-અમદાવાદ

૧. જાહેરખખરના દર.

મુદત	એકપાન	અ ધુપાન	પા પાન
આખું વર્ષ	રૂ. ૧૦૦)	રૂ. ૬૦)	રૂ. ૪૦)
૭ માસ	રૂ. ૬૦)	રૂ. ૪૦)	રૂ. ૩૦)
૪ માસ	રૂ. ૪૦)	રૂ. ૩૦)	રૂ. ૨૦)
એક માસ	રૂ. ૨૦)	રૂ. ૧૫)	રૂ. ૧૦)

ખામ નોંધ.—નાણાં અગાઉથીજ લેનામાં આવશે,

આ પત્ર સાથે કોઈ પણ હે ઠળીલ વહેંચવામાં આવશે નહિ.

૨. શાળાપત્રમાં આપેલી ખાનગી જાહેરખખરોમાં જણાવેલી ચોપ.

ડીઓ ખાનાએ મંજુર કરેલીજ હોય એમ કંમેશ હોવું નથી, માટે દરેકને
મંજુર કરેલી ચોપડી ગણવી નહિ.

તંત્રી

ખાતા તરફથી મળુર થએલ

ગુજરાત પ્રાંત

અને

થાણા જિલ્લાની ભૂગોળ

[કર્તા મગનલાલ પટેલ]

ખાસ શિક્ષણના દૃષ્ટિએ તૈયાર
કરાવેલી આ ભૂગોળની

વિરોધતા :

૧ ગુજરાત પ્રાંતનો રાજીન નકશો

૨ અમદાવાદ જિલ્લાનો વિગતવાર નકશો

૩ વ્યાખ્યાઓનો ગમુજ ન થો

૪ ગુજરાતનો દરેક ઇતિહાસ

૫ થાણાઓ, જલસુવારોગ્ય, સ્થળો,
રેલ્વેનો નકશો

૬ રાજ્યવ્યવસ્થાના હેઠળ ફરારોની નામ
વારે વારે વગર
કિ ૦-૪-૦

કન્યાઓ માટે

વર્નાક્યુલર

કાંઈનલ રિસિકા

તમારી પરીક્ષા આવી પહેાચી ખર ને ?

કહો ત્યારે —

આ પરીક્ષા તમને મુશ્કેલ છે ?

ટપુરાતના ચેસા ખચાવવા છે ?

કેવા સવાલો આવશે તે જાણુ છ ?

તેના ઉત્તર કેમ આપવા તે જાણુ છ ?

પરીક્ષા ખાસ કરવી છે ?

આ બધાની 'હા' ખેલી હોય તો

૪૫૦ પાનાનું આ દાખર પુસ્તક

જરૂર મળાવો
કિં રૂ ૧-૧૦-૦

ખરે માલ

ખરે માલ

ધોરણની નોટો

જ્ઞાનની અર્થની નોટો એટલે જોડ
છીની બૂનો, અથની બૂનો દુકા
બૂનો બઝાર વિરોધ થય પૂરા નહિ
આથી વિદ્યાર્થીઓ ઉભા વિગે
અણની મને છે

આનો ઉપાય શો ?

અમારી નોટો તમે જોઈ છે ?
જરૂર જુઓ એક અનુભવી શિક્ષકે
તે લખી છે ભાષા સરળ અને શુદ્ધ
ભૂગોળ ખાસ ગુજરાતની દરેક પાકને
અતે પ્રશ્ના મૂક્યા છે અને તેની સમ
જુતી આપી છે આ તેમજ ખીજ
ધણી ધણી વિગેના છે
મારે કમિશન આપવામા આવે છે

શિક્ષકોને

અમારે ત્યા ગુજરાતી શાળા-

મા આવતા સંધળાં પુસ્તકો મળે

છે, અને તે ઉપર સારામાં સારું

કમિશન આપવામા આવે છે

ભાવતાલ માટે પૂછાવો

કેલેન્ડર મફત.

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: ગીચગિડ, અમદાવાદ

પુસ્તક ૬૯]

[અંક ૬

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

એપ્રિલ, સને ૧૯૨૮.

“ નવા જમાનામાં નવા મુદારા અને પ્રગતિમાન માણુમની જરૂર પડે છે. હુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા બાપ-દાદાના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા માનુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણા મૃત્યુ પછી મત્યતા દદ અને ધીમા વિકાનને લીધે વધારે ડાહ્યા થએલા લોકો હાલના કરતાં વધારે મારી ચેલતા ઘડી મઢશે ”

કેળવણીખાતાના હુકમથી

તંત્રી અને પ્રકાશક (જુલાઈ ૧૯૨૭ થી)
મુજલબાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ
હેડ માસ્ટર, પ્રે. રા ટ્રેનિંગ કૉલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક્ક અધીન રાખ્યા છે)

ધી “રાયમડ ન્યુઝિલી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીદાસ હમનલાલે છાપ્યું
સલાયોસ સેડ-અમદાવાદ

ગુજરાત શાળાપત્ર

જાહેર ખખર.

હસ્તઉદ્યોગનું પ્રદર્શન હાલમા કેટલાંક કારણસર બધ
ગખવામા આંચુ છે.

ગણિત અને વ્યાકરણ જેવા વિષયો વિદ્યાર્થીને સામાન્ય રીતે અધરા
પડે છે તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે તે વિષયને અમૂર્ત ખાખત સાથે
સંબધ છે અને તેથી વિદ્યાર્થીએને તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવી શકતો નથી.
ખાખકના જ્ઞાનનો આરભ પદાર્થના પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનથી થાય છે. ખજી તેની
મદદથી તે તેની કલ્પના કરે છે અને તેથી તે તેના ગુણ અને સમધ
સમજી શકે છે આ કારણને લીધે વિદ્યાર્થીનું શરૂઆતનું જ્ઞાન સ્પષ્ટ અને
મચોટ હોવું જોઈએ, જેટલા પ્રમાણમા તેનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન સ્પષ્ટ હોય છે
તેટલા પ્રમાણમા કલ્પના અને વિચારની ઉચ્ચતર ક્રિયા તે વડે થઈ શકે
છે, તેથી ખાખકનું જ્ઞાન જેમ ખને તેમ વધારે પ્રમાણમા પદાર્થની મદદથી
તે મેળવી શકે એવી યોજના શિક્ષકે અવશ્ય કરવી જોઈએ. વસ્તુનું પ્રત્યક્ષ
જ્ઞાન, તેની કલ્પના અને છેવટે તેનો વિચાર કે લાવ એ જ્ઞાનપ્રાપ્તિનો
સ્વાભાવિક ક્રમ છે.

જ્યારે જ્ઞાનના વિકાસનો આવો નિયમ ખ્યાનમા સખવામા આવતો
નથી ત્યારે વિદ્યાર્થીએ તેમનો વિષય જટ સમજી શકતા નથી. તેમના
મગજ ઉપર જે આજી છાપ પડે છે તેથી તેઓ ખરાખર વિચારે પણ કરી

શક્તિ નથી. આ કારણે લીધેજ આધુનિક કેળવણીની યોજનામાં આરંભમાં ઇન્દ્રિયકેળવણી ઉપર ખાસ લક્ષ આપવામાં આવે છે. જે ઇન્દ્રિય-જ્ઞાન સ્પષ્ટ અને સચોટ હોય નહિ તો ખીજી માનસિક ક્રિયા પણ યોગ્ય રીતે થઈ શકે નહિ એ સ્વાભાવિક છે. કેળવણીની જે જે નવી પદ્ધતિઓ છે તેમાં ઇન્દ્રિયજ્ઞાન સારા પ્રમાણમાં યોગ્ય રીતે બાળકોને મળે તેની ખાસ કાળજી રાખવામાં આવે છે. વળી આપણી શિક્ષણની યુક્તિઓમાં પણ ઇન્દ્રિયોના ઉપયોગને અગ્રસ્થાન આપવામાં આવ્યું છે; અને તે વડે ભુદા ભુદા વિષયોનું જ્ઞાન વિદ્યાર્થીઓ સરળ અને રસિક રીતે મેળવે તેવી ગોઠવણ કરવામાં આવી છે. ગણિતના વિષયમાં સામાન્ય-અમૂર્ત આમન-વિશેષ પ્રમાણમાં જોવામાં આવે છે તેથી તેના સ્પષ્ટ ખ્યાલ માટે આરંભમાં વસ્તુની મદદ વડે સંખ્યા શીખવવી જોઈએ. શાળામાં આવતાં પહેલાં બાળક જે જ્ઞાન મેળવે છે તે બધું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન હોય છે તેથી બાળવર્ગમાં શિક્ષકે “૩”, “૪”, “૫”, એમ કહેવાને બદલે “૩ લખોટા”, “૪ લખોટા” એમ વારંવાર કહેવું જોઈએ. જે નવી સંખ્યા શીખવવાની હોય તે વસ્તુની મદદથી તેણે શીખવવી જોઈએ. સંખ્યાના સરવાળા તથા બાદબાકી વગેરે ક્રિયામાં પણ પદાર્થોના ઉપયોગ કરવો જોઈએ. આવી રીતે પદાર્થોની મદદથી શીખવેલી સંખ્યાનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ વિદ્યાર્થીને આવશે. જેમ જેમ તેનો અભ્યાસ વધતો જાય તેમ તેમ વસ્તુનો ઉપયોગ ઓછો કરવો જોઈએ. ઉપલા ધોરણમાં વસ્તુજ્ઞાનની બાગ્યેજ જરૂર પડે છે પણ ગણિતની જે કંઈ નવી રીત શીખવવાની હોય તેને માટે તો પ્રથમ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનની મદદ લેવી પડશે.

ગણિતશિક્ષણમાં વિદ્યાર્થીઓને વિશેષ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન આપવાની જરૂર છે તે ઉપરાંત ખીજી અગત્યની બાબત ધ્યાનમાં રાખવાની એ છે કે તેને જે કંઈ શીખવવામાં આવે તેનો તેના નિત્યજીવન સાથે સંબંધ હોવો જોઈએ. જે દાખલા ગણવાના હોય તે તેના અનુભવને લગતા હોય તેની ખાસ કાળજી શિક્ષકે રાખવી જોઈએ. ગામડાના વિદ્યાર્થીઓ જે બાબતોનો અનુભવ મેળવે છે તેનો ઉપયોગ હિસાબ ગણવામાં કરવાની જરૂર છે. ગામડામાં જે જે પદાર્થ, પશુ, પ્રાણી જોવામાં આવે તથા ખેતીને લગતી જે જે ક્રિયાઓ તથા ત્યાંના જીવનને અંગે જે કામ કરવાનું હોય તેને હિસાબ હિસાબ લેવાથી વિદ્યાર્થીને વધારે રસ પડે છે કારણ કે તે તેઓ જાતે સમજી શકે છે. સરવાળા; બાદબાકી, ગુણાકાર તથા ભાગાકાર અને ખીજા હિસાબમાં આવતી જે બાબત વિદ્યાર્થીના જોવામાં આવી હોય તેને

લગતાજ હિસાબ લેવાથી તે તેઓ તરત સમજી શકે છે. એક ખેડૂત પાસે ૪ બેંસો અને ૨ ખજાડા હતા; તો બધા મળીને કેટલા ટોર તેને લાંબા હતા? તેમણે તેણે ૨ બેંસો વેચી દીધી તો તેની પાસે કેટલાં ટોર રહ્યાં? એક માણસ એક ગાયના ૪૫ રૂપિયા આપે તો ૫ ગાયનું શું આપશે? એક ખેડૂતને એક વીંદા જમીનમાંથી ૧૦ મણુ ખાજરી આવે છે તો ૭ વીંદા માથી કેટલી આવશે? આવી રીતેના જીવનઅનુભવમાં આવતી બાબતોને લગતા દાખલા લેવાની ખાસ જરૂર છે. કેટલીક વખત જે વસ્તુ તેમણે જોઈ હોતી નથી તે વિષેના હિસાબ તેમને કરવાના હોય છે. ગામડાનાં છોકરાએ ત્રણ કે ટાકી જોઈ હોતી નથી તેથી તેમને તે દાખલામાં ૪૮ સમજાવવું પડતી નથી. તેવીજ રીતે એવા બીજા ઘણા દાખલા એવા હોય છે કે જેનો તેમને તાત્કાલિક ભવિષ્યમાં કંઈ ઉપયોગ પણ હોતો નથી. જેવી રીતે વિદ્યાર્થીજીવનના પ્રસંગોનો ઉપયોગ આપણે ગણિતના વિષયમાં કરવો જોઈએ તેવી રીતે આપણે તેને હિસાબી કામમાં કાઢવિણ જતના હેતુ પુરા પાડતા નથી એટલે અમુક હિસાબ કરવાની શા માટે તેને જરૂર પડે છે તે જાણવું વિદ્યાર્થીને સમજાવવું નથી ત્યાંસુધી તેને તેમાં રસ પડતો નથી. આપણા નિત્યજીવનનું પ્રયત્ન કરીશું તો આપણને માલમ પડશે કે આપણને જેની જરૂર પડે છે તેનો આપણે વિચાર કરીએ છીએ અને પછી તે કામ કરવાને માટે તેની સંકલના કરીએ છીએ. આવી રીતે જેની જરૂર પડે છે તેમાં આપણું ચિત્ત એટલે છે એટલે તે બાબતમાં આપણને રસ પડે છે. જે બાબતની આપણને જરૂર હોતી નથી તે આપણી દૃષ્ટિમર્થોદા બહાર રહે છે. આ કારણને લીધે ગણિત શીખવવામાં પ્રથમ શિક્ષકે વિદ્યાર્થીને અમુક પ્રકારની ગણિતરીની જરૂર પડે છે તે ધ્યાનમાં રાખી તેવી રીત-તિમાં તેમને મૂકવા જોઈએ. દા. જો વિદ્યાર્થીને તેનો વર્ગ શરૂઆતનો હોય તો તેને કેટલી લાંબી સાકળી જોઈશે તથા તેની શી કિંમત બેસશે, વગેરે બાબતને લગતા હિસાબ તેને કરવા પડે છે. આવા હિસાબમાં તેને રસ પડે છે કારણ કે તેને તેની જરૂર લાગી છે. આવી રીતે ઘણા દાખલાઓ પ્રશ્ન કે પ્રમેયના રૂપમાં વિદ્યાર્થી માટે શિક્ષક યોજી શકશે તેથી આ પ્રમાણે હિસાબ ગણવામાં વિદ્યાર્થીને અમુક હેતુ સિદ્ધ કરવાનો છે એમ લાગે છે તો તેમાં તે વધારે ધ્યાન આપી શકે છે. દાખલા તો આ અનુભવને લગતાજ હોવા જોઈએ. તે ઉપરાંત શા માટે તે ગણવાના હોય છે એમ જો વિદ્યાર્થીને જણાશે તો તેમાં તે વધારે ધ્યાન આપી શકશે. આ બે કારણને લીધે શિક્ષકે ગણિતના પાઠ્ય પુસ્તક ઉપર આધાર રાખવો જોઈએ નહિ પણ

તેણે પ્રસંગને અનુસરી દાખલા ઉપજવી કાઢવા જોઈએ, તેવા દાખલા ગણવાનો શો હેતુ છે તે બાબત પણ વિદ્યાર્થીને સ્પષ્ટ જણાવવી જોઈએ. ઘણી વખત દાખલા ગણવાની ખાતર હિસાબ કરવાનું કામ સોંપવામાં આવે છે. અલગન તેને લીધે ગુણકાર ભાગાકાર વગેરે કામ સરળ રીતે થાય છે પણ તેની સાથે તે દાખલાની તેમને જરૂર પડે છે તેથી તે ગણવામાં આવે છે તે બાબત તેમને સમજાવવી જોઈએ. સાધારણ રીતે ઘણા લાંબા ભાગાકાર તથા ગુણકાર વિદ્યાર્થી પાસે કરાવવામાં આવે છે તેને લીધે વિદ્યાર્થીનામાં એકાગ્ર શક્તિ તેમજ ચોક્કસાઈના શુભ અલગન આવે છે, પણ તેનાથી તેની વિચારશક્તિ કેટલે દરજ્જે કેળવાય છે તે બાબત ખ્યાનમાં રાખવાની છે. ફક્ત લાંબા ગુણકાર અને ભાગાકાર કરવાથી તેને જોઈતો લાભ થતો નથી. ખરી રીતે તો જે હિસાબ અથવા પલાખાંની આપણને દરરોજના જીવનમાં જરૂર પડે છે તેનો સારો મહાવરો થવો જોઈએ. ગણિતના વિષયમાં સરવાળા, બાદબાકી, ગુણકાર અને ભાગાકાર જેવી ઉપયોગી ક્રિયા ઘણીજ ઝડપથી અને ચોક્કસાઈથી થવી જોઈએ. નીચલા ધોરણમાં આવું કામ જુદી જુદી રીતે ઘણો વખત થવાની જરૂર છે. બાળકે સ્વતઃ કંઈપણ વિચાર કર્યા સિવાય જલદીથી ખરાખર આવા મનોમત્ત કરવા જોઈએ તેથી નાના દાખલા લઈતેમને સરવાળા, બાદબાકી વગેરેનો ઘણો મહાવરો કરાવવો જોઈએ. જેવી રીતે આપણે લખવાનું કામ વિચાર કર્યા સિવાય સડસડાટ કરી શકીએ છીએ તેમ હિસાબ કરતી વખતે પણ સરવાળા, બાદબાકી વગેરે ક્રિયા તો ઘણી ચપલતાથી ચોક્કસ રીતે થવી જોઈએ. તેને માટે શિક્ષકે લેખાં તથા પલાખાં ગણાવવાનું કામ ઘણો વખત કરવું જોઈએ. આ બાબતમાં કયાશ રહેવાથી આગળના હિસાબ વિદ્યાર્થી કરી શકતા નથી. દા. ૪૧-૫૫૩÷૩, ૯૫૫૩-૭૧૫૩. આવી રીતના મનોમત્ત ઘણા કરવાથી અધરા દાખલા કરવાનું કામ સરળ થઈ જાય છે. કેટલીક વખત વિદ્યાર્થીઓ ટુંકી રકમના ગુણકાર તથા ભાગાકારમાં પણ બધાં પગથીઓ લખીને કામ કરે છે. તેનું દારણુ એજ છે કે ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે લેખાં તથા પલાખાં જલદીથી કરવાની તેમને ટેવ પડી હોતી નથી દા. ૩૨૫×૧૫ નો વિદ્યાર્થી ૩૨૫ આવી રીતે હિસાબ કરે તેને બદલે ૧૫ ના ધડીઆનો ૧૫૫૫૫ ઉપયોગ કરી તેણે મોટેથી તે ગુણકારનો જવાબ ૩૨૫ ૪૮૭૫

મૂળી દેવો જોઈએ. તેવીજ રીતે ભાગાકારમાં પણ જોવામાં આવે છે.

૨૫)૯૨૫(૩૭ આમ કરવાને બદલે ૨૫ના ધડીઆનો ઉપયોગ કરી
 ૨૫)૯૨૫(હુંકી રીતે ભાગાકાર કરવો જોઈએ.
 ૭૫
 ૧૭૫
 ૭૭૫

ભાગાકાર કરતી વખતે તેણે મનમાં તેનાં પગથીઆં ગણીને જવાબ મૂકવો જોઈએ. તે પ્રમાણે અપૂર્ણાકના હિસાબમાં પણ લાંબી રીત માલમ પડે છે.

૨૩+૪૬-૩૬ આવા હિસાબ તો મોટેથી ગણવા જોઈએ. આ ઉપરથી એ જણાઈ આવે છે કે મોંઢાનું ગણિત મોટા પ્રમાણમાં પાકું થવું જોઈએ. તે નહિ થવાને લીધે બધા પગથીઆં ગણીને વિદ્યાર્થીને લાંબી રીતે હિસાબ કરવાની ટેવ પડે છે. નીચલા ધોરણમાં સંખ્યાનું કામ ઘણી ચપળતાથી ખરાબર થવું જોઈએ. આવું કામ આગળ ઉપરના અભ્યાસ માટે ખાસ જરૂરનું છે. પલાખાં કે મોંઢાના દાખલા તો સ્વતઃ પત્રવત્ થવાં જોઈએ, કારણ કે તેના ઉપર ગણિતનો સર્વ આધાર છે. પણ જ્યારે કોઠા કે કોણક ગોખાવવાં હોય ત્યારે ખાસ સંભાળ રાખવાની છે કે વિદ્યાર્થીઓ તે બાબત ખરાબર સમજ્યા છે કે નહિ. જો વગર સમજે તે ગોખી નાખશે તો ફક્ત તે ગોખણપટ્ટીજ થશે. પણ તે કોઠા કે કોણક કેવી રીતે ઉપજવી કાઢવામાં આવ્યા છે તે ખરી રીતે તેમને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનથી બતાવવું જોઈએ. આવી રીતે તેમને અનુભવદ્વારા સમજાવ્યા પછી તે બાબત યાદ રાખવાને માટે ગોખાવવાની જરૂર છે. સંખ્યા તેમજ કોઠા કે કોણકો તથા બીજી રીતો સમજાવતાં પહેલાં વિદ્યાર્થી પાસે ગણવાનું, માપવાનું, જોખવાનું, ઘણું કામ કરાવવું જોઈએ; તેમજ તોલ કે માપ તથા અંતર વગેરેની એટકળના ઘણા દાખલા તેમની પાસે કરાવવા જોઈએ. જો તેમણે આવા પ્રકારનું કામ કર્યું હશે તો તેઓ આગળ ઉપરના દાખલા ખરાબર સમજી શકશે. વળી જે પલાખાં તથા કોઠા ગોખાવવાનાં છે તે કેવળ સમજ્યા વગર યાદ કરે એ ઇચ્છવા જોગ નથી. વળી તે વખતે વિદ્યાર્થીનું ચિત્ત તેમાં હોવું જોઈએ તે ખાસ જોવાનું છે. ખ્યાન આખા સિવાય બાળક ગમે તેમ બોલી જાય તો તેથી તેનાં તેમાં વધારે વખત જાવ છે માટે ચિત્ત દર્ઢને તેમજ તેમાં તેને રસ પડે તેવી રીતે ગોખાવવાનું કામ થવું જોઈએ. સંખ્યાના સરવાળા, બાદબાકી તથા પલાખાં બહુજ થવાં જોઈએ એટલુંજ નહિ પણ સંપૂર્ણ રીતે તેમાં તેને રસ પડવો જોઈએ એ બાબત શિક્ષકે ખાસ યાદ રાખવાની છે. નીચે ગોખણપટ્ટીથી વિદ્યાર્થીનો વધારે વખત જાવ છે એટલુંજ નહિ.

પણ તેને લીધે તેની યાદશક્તિનો વિકાસ થઈ શકતો નથી. ગોખરાની જે ખાખત હોય તેમાં વિદ્યાર્થીને રસ પડવો જોઈએ, એટલે તે વખતે તેણે તેમાં ખરાખર ધ્યાન આપવું જોઈએ. ઉપર જણાવ્યા મુજબ વિદ્યાર્થીને જે હિસાબ કરવો હોય તે વહેવાર હોવો જોઈએ. તેને તે વખતે તેના કામની જરૂર પડે એટલુંજ નહિ પણ આગળ ઉપર તેનો ઉપયોગ તે કરી શકે એવા દાખલા તેની પાસે કરાવવા જોઈએ. ધણી વખત અવહેવાર હિસાબ કરવાનું વિદ્યાર્થીને કહેવામાં આવે છે. જે દાખલા તેને કરવાના હોય તે ખરી રીતે વાસ્તવિક હોવા જોઈએ. એક શિક્ષક વિદ્યાર્થીને ૪૦ જામફળ વહેંચી આપવા આવે છે. જે દરેકને ૩૬૬ જામફળ આપવામાં આવે તો દરેકને શું મળશે? તેમજ જામરમાં નહિ મળતા બાવ જેવા અશક્ય દાખલા લેવા જોઈએ નહિ. એક માણસ એક રૂપીઆનું ૫ શેર તેલ વેચે તો તેને ૪૨ શેર તેલ વેચવાથી શું ઉપજશે? વિદ્યાર્થીઓ હિસાબ ગણતા હોય ત્યારે તેમને જે મુશ્કેલી નડતી હોય તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ શિક્ષકને હોવો જોઈએ. દરેક વિદ્યાર્થીને શું અઘરું લાગે છે તેનો વિચાર કરીને તેણે તેને મદદ કરવી જોઈએ. પહેલા ધોરણમાં એક વિદ્યાર્થી સરવાળા નીચે પ્રમાણે કરે છે—

૧૦ તો તેની ભૂલના ધણાં કારણો હોઈ શકે:—
૬૬
૬૬

- (૧) તે જલદીથી સંખ્યા લખી શકતો નથી;
- (૨) તે ખરાખર ધ્યાન આપતો નથી;
- (૩) મનમાં તે સરવાળો કરી શકતો નથી.
- (૪) ૯+૪ અથવા ૬+૬ કેટલા થાય તે તે જાણતો નથી.
- (૫) ધણી વખત વિદ્યાર્થીઓ ઉપરથી, વચ્ચેથી તથા નીચેથી હિસાબ કરે છે.
- (૬) દયક અને એકમના સરવાળાનું તેને જ્ઞાન હોતું નથી.
- (૭) તેમજ તેને વહી લેના આવડતી નથી.
- (૮) થપ્પનું શું કરવું તેનું તેને જ્ઞાન હોતું નથી.

(શિક્ષકે ધીરજ અને દીક્ષોણીથી આ જામનો તેને શીખવવી જોઈએ અને જાણકને તે જૂલ ખરાખર સમજાવવી જોઈએ.

સરવાળા, બાદબાકી કરાવતી વખતે પહેલાં શિક્ષકે દયક અને વહીનો

ઉપયોગ બાળકના મગજ ઉપર. બરાબર ઠસાવવો જોઈએ. પ્રત્યક્ષ વસ્તુથી ત્યાંસુધી જ્ઞાનદહ ન થઈ શકે ત્યાંસુધી મોંઢાના હિસાબ કરાવવામાં કંઈ લાભ મળતો નથી, અને બાળકમાં એ બાજતની અચોક્કસ માહિતી રહી જાય છે, જે પછીથી સુધરવી મુશ્કેલ થઈ પડે છે; દા. તરીકે, ૨૫ મણકા; એના દશકનાં બે જુથ પાડ્યાં હોય તો છૂટા ૫ મણકા રહ્યા. (૧) લખાણમાં ૨૫ લખાય છે તેમાં '૫' નો આંકડો કયા સ્થાનમાં અને તેની શી કીમત છે, '૨' નો આંકડો કયા સ્થાનમાં છે અને તેની શી કીમત છે વગેરે દરેક બાજત સંપૂર્ણ રીતે બાળકના મનમાં દહ થવી જોઈએ. શરૂઆતમાં વસ્તુની સાથે આંકનો સંબંધ જોડી જ્ઞાન દહ કરાવ્યા પછીજ મોંઢાના હિસાબ કરાવવામાં ઘણી સરળતા થઈ પડશે એટલુંજ નહિ પણ બાળકો માનસિક આંકડાનું ચિત્રપટ ખડું કરી હિસાબ સહેલાઈથી કરી શકશે. બીજી બાજત જે જ્ઞાનમાં રાખવાની છે તે એ છે કે એવી રીતે બાળકોના માનસમાં એવા વિનિયમ જાતનાં ચઢતા ક્રમમાં ચિત્રપટો તૈયાર કરવાનો તેમને મહાવરો કરાવવો જોઈએ. આથી વારંવારના અભ્યાસથી બાળકો સરવાળા બાદબાકી બહુજ ઝડપથી કરી શકે છે. કેટલાંક મનુષ્યોમાં આવી સરવાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર અને ભાગાકાર કરવાની જે અસાધારણ શક્તિ કેળવાયેલી જોવામાં આવે છે તેનું કારણ તેમની ઝડપથી માનસિક ચિત્રપટો ખડાં કરવાની શક્તિ છે; અને એને લીધેજ તેઓ બહુજ ઝડપથી એ કામ કરી શકે છે.

બીજી બાજત વહેવાર દષ્ટિએ—મોંઢાના તેમજ લેખી દાખલામાં—સરળતા લાવવાની છે. એકજ હિસાબ જુદી જુદી રીતે થઈ શકતો હોય તો તેમાં વહેવાર દષ્ટિ રાખી કઈ રીત સરળતાવાળી અને વધારે વહેવાર છે તે પણ શિક્ષકે બાળકને સમજાવવી જોઈએ. જે એમ થાય નહિ તો હુંકી રીતે થઈ શકે એવા દાખલાઓ પણ લાંબી અને અવહેવાર રીતથી બાળકો ગણવા મંડી જાય છે.

યુરોપની નવીન શાળાઓ

આકુલે ઇન્સ્ટિટ્યુટ*

આ શાળા એક નિયમિત શાળા કરતાં એક શિક્ષણનો અદ્ભુત પ્રયોગ છે એમ કહીએ તો ચાલે, પ્રો. આકુલેએ પોતાનાં તૈયાર કરેલા બાળકોથી લોકાર્નોની કોન્ફરન્સને આશ્ચર્યમુગ્ધ કરી હતી. પ્રો. આકુલે એકોસ્ત્રોવેકિઆના છે. આને તે સંગીતકલાના આચાર્ય અને નવાયુગના શિક્ષક તરીકે આખા યુરોપ અમેરિકામાં સુપ્રસિદ્ધ છે. ઇ.સ. ૧૯૧૯ માં એક પણ ફૂટી બદ મ વિનાના પ્રો. આકુલે હતા. એક ધન્ય પળે અંપંગ બાળકોના જીવનમાં નવજીવન રેડવાનો સંકલ્પ તેમના મનમાં ઉતર્યો અને તેમણે તે બાળકોમાં કામનો પ્રેમ, આદર્શગદ અને સર્જનાત્મક આત્માવિર્ભાવ ઉત્પન્ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી. તે તેમાં અપ્રતિહત મહેનત અને અપ્રતિમ કાર્યકૌશલ્યથી એટલા સફળ થયા કે અમેરિકાનાં એ તેમના કાર્યને સફળ કાર્ય તરીકે સ્વીકાર્યું; અને તે સ્વીકારીનેજ બેસી ન રહ્યા પણ અમેરિકાની રેડક્રોસ સોસાયટીએ તેમને ૨૫૦૦૦ ડોલરનું દાન કર્યું. આ દાનથી આકુલેએ “આકુલે ઇન્સ્ટિટ્યુટ” સ્થાપ્યું. ત્યાં તેઓ તેમના શહેર પ્રાગનાં ગરીબમાં ગરીબ બાળકોને ભેગાં કરી મેળીતનું મહત્ત્વ શિક્ષણ આપે છે. આ રીતે તૈયાર કરેલાં બાળકોને લઈ તેઓએ અમેરિકામાં ફરી મુસાફરી કરી છે. ત્યાંની સફળતા એટલી મોટી થઈ કે આકુલેએ હવે શાંતિના વિજય માટે બાળકોના ધર્મયુદ્ધની કલ્પના કરી છે; અને તે માટે યુરોપના શહેરે શહેરમાં તેમજ આખી દુનિયામાં ફરી બાળકોના મંડળો સ્થાપી બાળકોનું સામાન્ય જમાવવાનું માથે લીધું છે. જર્મનિ, ડેન્માર્ક અને સ્વિટ્ઝર્લેન્ડમાં તેમણે આવાં મંડળો સ્થાપી પણ દીધાં છે.

પ્રો. આકુલે આ બાળકોમાં સંગીત ગ્રેડે છે ‘એટલુંજ નહિ પણ તેમના જીવનને પલટાવી નાખે છે. તે તેમનામાં જાવનાના બીજ રાખે છે અને તેમને આદર્શવાદી બનાવે છે. આકુલેની કુળાની કલ્પના શિક્ષણની એક પદ્ધતિરૂપે છે. તે શિક્ષણ કેવી રીતે આપે છે તે આપણને એક દાખલા ઉપરથી સમજાશે. આકુલેએ કહ્યું હતું, કે એક વખત એક નવ વર્ષનો છોકરો કામ કરીને તેમની પાસે આવ્યો. તે બાળકે લાકડાના સાંધાવાળું

એક કાન્ગાર પ્રાણી બનાવ્યું હતું. રૂઢા નામની એક પંદર વર્ષની છોકરીએ એ ઉપરથી કિર્ચિંગની વાર્તામાંનાં સર્વ પ્રાણીઓ બનાવવાની કલ્પના કરી અને એ રીતે ટુંક સમયમાં અન્કલ ટીપો, આન્ટ જીરાફ વગેરે તૈયાર થયાં. આ તૈયારી કરવામાં દક્ષિણ આફ્રિકાનાં ફગફૂલ વિષેની વાત ચાલી અને તેમાંથી જુદી જુદી પ્રજાકીય ટેવોની વાર્તા ચાલી. આ રીતે તેમના-માથી સર્જનાત્મક ક્રિયા શરૂ થઈ અને તેણે શિક્ષણનો માર્ગ સરળ કર્યો.

પ્રો. બાકુલેએ કેટલાંયે બાળકો તૈયાર કર્યા છે. હાલ તેમની સાથે દુનિયાની મુસાફરીએ લગભગ ૫૦ બાળકો નીકળેલાં છે. તેઓ જ્યારે સંગીત કરે છે તે સમયે તેમનો અંતરાત્મા ડોલી જઈ છે. તેમના સંગીત વખતે ૧૨૦૦ સંખ્યાનું આખું સભાગૃહ ગળે મંત્રમુગ્ધ હોય એમ શાંત થઈ જતું; અને મારા જેવા દેશી અને પાશ્ચાત્ય સંગીતથી કેવળ અમળવાનું હૃદય પણ ડોલી જઈતું.

પ્રો. સીએકની શાળા

આસ્ટ્રિયાના પાટનગર વીએનાના એક ખુલ્લામાં આ વિશ્વવિખ્યાત શાળા આવેલી છે. આ શાળામાં વીએના શહેરની સર્વ શાળાઓમાંના ચિત્રના રસિક વિદ્યાર્થીઓને તેમનો અભ્યાસ વધારવા ત્યાં જવાનું કહેવામાં આવે છે. પ્રો. સીએક એક અસાધારણ વ્યક્તિ છે. એક મહાન શિક્ષક છે. ત્રીસ વર્ષ પહેલાં પ્રો. સીએકની શાળા શરૂ કરવામાં આવી હતી, અને જેમ જેમ સમય જતો ગયો તેમ તેમ ચિત્રકળાના મહાન આચાર્ય તરીકે પ્રો. સીએક જગતમાં પ્રસિદ્ધ થયા છે. તેમના નાનાં નાના દસથી ચૌદ વર્ષનાં બાળકો આશ્ચર્યમુગ્ધ કરી નાખે તેવું સુદૃઢ કાર્ય કરી રહ્યાં છે. પ્રો. સીએકને મેં પૂછ્યું હતું કે આપ કેવી રીતે શિક્ષણ આપો છો? તેના જવાબમાં તેમણે તુરતજ કહેલું કે “કેવળ મૌન સાધીને.” આ જવાબથી ચુંચવાએસો જોઈ તેમણે આગળ જણાવ્યું કે હું બાળકોને શીખવતો નથી. તેઓ મને શીખવે છે. હું તો બગીચાની જગા સાફ રાખું છું; બાકી બગીચાનાં ફૂલો તો આપોઆપ વિકસ પામે છે. ખરી વાત એ છે કે સીએક પોતાની હાજરીથીજ બાળકોમાં પ્રેરણા ઉત્પન્ન કરે છે અને પરિણામે બાળકોનું અંતર્ગત જાગૃત થાય છે. એ શાળામાં વાતાવરણજ કલાથી ભરેલું છે. તેમના વર્ગમાં કોઈ પણ પ્રકારનું બહારનું નિયમન નથી. બાળકોમાં પોતામાજ જે સર્જનાત્મક શક્તિ છે તે શક્તિજ તેમને તેમના કામમાં

એકાગ્ર અને શાંત કરે છે. પોતાના સર્જનમાં એકાગ્રતાનો અતુલ્ય ધ્યેયો હોવાથી બાળકો બીજાના સર્જનમાં અંતરાય કરતા નથી. પણ કેટલીક વખતે તો વર્ગમાં એટલી ઉજડેરણી થઈ જાય છે કે પ્રો. સીએકે તેને કારખાતામાં ચતા ઘોઘાટ જેવો ઘોઘાટ એમ કહે છે. નિયમન માટે બહારનું કાંઈ હોય તો તે સંગીત છે. સંગીત અને તાલગદ્દ ગતિ બાળકોની વધી ગએલી શક્તિને બહાર આવવાનું દાર બને છે. તે ઉપરાંત સંગીત સર્જનાત્મક શક્તિને મદદ કરે છે એમ તેમનું માનવું છે.

બાળકો ઘેરથી કામ કરી લાવવામાં અતિશય આનંદ લે છે. તેમના શુરુ પછું તેમાજ આનંદ માને છે. કરેલા કામની પ્રશંસા નથી કરવામાં આવતી, પણ દ્રુત આનંદ દર્શાવવામાં આવે છે. બાળકો પોતાના કામની નોંધ લખે છે અને તેમાં કલામય અને કાવ્યમય મુંદર નોંધો હોય છે. સીએકે કહે છે કે બાળકના ભવિષ્યના ધંધાનો વિચાર કર્યા વિના તેનામાં કલામય સર્જનની શક્તિ ખીલવવી જોઈએ તેથી બાળક જે કોઈ કામમાં પડશે તે કામમાં સર્જન લાવી શકશે. કલાના સર્જનનો પ્રવાહ આ રીતે છુટો મૂકવાથી મનુષ્ય જાતને માટે એક મુંદર નૈવેદ્ય આપણે ધરીએ છીએ.

પ્રો. ડેલકોઝની શાળા

અહીંયાં ડેલકોઝ યુરિથિક શાળા વિષે બે સમ્બંધો કહેવા જોઈએ. તેની લંડનની શાળામાં હું ગયો હતો. તે શાળામાં સંગીત સાથે તાલગદ્દ ગતિ સૌન્દર્ય અને ભવ્યતાભરી શી રીતે થઈ શકે તે જોઈ શકાતું હતું. આ યુરિથિક પદ્ધતિના ઉત્પાદક એમિલ જેકસ ડેલકોઝનો જન્મ વીએનામાં ૧૮૬૫ માં થયો હતો. પણ તેઓ સ્વીસ પ્રાજાતન છે. તેઓની પદ્ધતિમાં તાલગદ્દ ગતિ અને તેથી ઉત્પન્ન થતી સર્જનશક્તિનો વિચાર છે. અત્યાર- સુધી સંગીત સાથે ગતિ ચતી, પણ ડેલકોઝે શરીરને એટલું સંસ્કારી કરવાનું ધાર્યું કે તાલના દરેક ધમકારાની સાથે શરીર આપોઆપ તાલ અને સંગીતમાં લય પામે. આ ગતિ અને સંગીતનો સમન્વય એ જેકસ ડેલકોઝની પદ્ધતિનું મૂળતત્ત્વ છે.

લંડનની યુરિથિક શાળા ઈ.સ. ૧૯૧૩ માં સ્થપાઈ તે સફળ પણ થઈ. માર્ચ ૧૯૨૦ માં લંડન, એડિનબરો અને બીજાં પ્રાંતોમાં ૨૮૦૦ વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણ આપવામાં આવ્યું હતું. એ પદ્ધતિના ત્રણ વિભાગ છે. તાલગદ્દગતિ, કાનની કેળવણી અને મુખવાદિતા. આ ત્રણના સમન્વયથી આ પદ્ધતિ સફળ થાય છે. ઘણીખરી નવી શાળાઓમાં આ પદ્ધતિ દરેક ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે.

સંગીત અને ચિત્રની એકલી શાળાઓ ખાદ કરતાં આ બધી નવી પદ્ધતિની શાળાઓ છે. એક વખત નવી શાળા કોને કહેવી એ પ્રશ્ન ચર્ચાતો; કારણ કે જ્યારે સિદ્ધાંતોનો વ્યાવહારિક અમલ કરવામાં આવે છે ત્યારે સિદ્ધાંતો કેટલેક અંશે મોળા થાય છે અને વ્યવહારમાં તેનું સ્વરૂપ શિથિલ થઈ જાય છે. યુરોપમાં નવી શાળાઓ કહેવાતી એવી કેટલીક શાળાઓ હતી કે જે જરા પણ નવી ન હતી; તેમજ જુની એવી કેટલીક શાળાઓ હતી કે જે નવી નહોતી કહેવાની છતાં વસ્તુસ્વરૂપે નવી હતી. આપણે પણ કેટલીક શાળાઓ આજે સાથે જોઈ છે. હવે તે નવી શાળાઓમાં શું હોવું જોઈએ તે ડૉ. એડોલ્ફ ફ્રેડીયરની સાથે આપણે જોઈએ. ભવિષ્યની નવી શાળાઓ માટે તે ઉપયોગી થઈ પડવાનો મોટો સંભવ છે:-

- ૧ નવી શાળા પ્રાયોગિક શિક્ષણશાસ્ત્રની પ્રયોગશાળા હોય છે.
- ૨ નવી શાળા વસતીગૃહવાળી હોય છે. બેશક સુંદરગૃહ હોય તે સારા વસતીગૃહ કરતાં ઉત્તમ છે.
- ૩ નવી શાળા ઘણું ખર્ચ ગામડાની બાબતમાં કુદરતના ખોળે પણ શહેરથી બહુ દૂર ન હોય તેવા સ્થળે હોય છે.
- ૪ નવી શાળાનાં બાળકો ૧૦ થી ૧૫ ના ટોળામાં એક શિક્ષક અને તેની સ્ત્રી અથવા બીજી કોઈ સ્ત્રીની મંજાળ નીચે હોય છે. બાળકો ધરના વાતાવરણ કે સ્ત્રીની અસરમાંથી મુક્ત હોવાં જોઈએ.
- ૫ નવી શાળામાં સહશિક્ષણ હોય છે. વસતીગૃહમાં સહશિક્ષણની અસર, જ્યાં જ્યાં તે અત્યુક્ત વાતાવરણમાં મંજાળપૂર્વક આપવામાં આવ્યું છે ત્યાં ત્યાં છોકરા ને છોકરીઓ ઉપર સારી અસર થઈ છે.
- ૬ નવી શાળાઓ દરરોજ ૧૧ કલાક ઉદ્યોગની દૃષ્ટિથી નહિ પણ કેળવણીની દૃષ્ટિથી બાળકને હસ્તઉદ્યોગમાં રોકે છે.
- ૭ હસ્તઉદ્યોગમાં સુતારીકામ સૌથી મુખ્ય સ્થાન લે છે. તેમજ ખેતી અને પાણેજાં પ્રાણીઓની મંજાળ એ પણ અગત્યનું કાર્ય છે.
- ૮ નિયમિત અભ્યાસક્રમ ઉપરાંત ઐતિહાસિક વિષયો માટે સમય રોકે છે.
- ૯ ખુદ્દી હવામાં અર્ધ નગ્ન રીતે કસરત કરાવવામાં આવે છે તેથી શરીરનો વિકાસ જલદીથી થાય છે.
- ૧૦ પગે અથવા બાઈસિકલ ઉપર પર્યટન, આખી રાત્રી તંબુમાં રહેવું, અને પોતાનો ખોરાક પોતેજ બનાવી ખાવો, એ નવી શાળામાં મોટે ભાગે હોય છે.

- ૧૧ ઔદિક વિકાસ માટે નવી શાળાઓ સ્મરણદ્વારા સંભાર ભરવા કરતાં સ્વતંત્ર વિચારશક્તિને કેળવે છે.
- ૧૨ સામાન્ય અભ્યાસક્રમમાં વિશેષ વિષયો ઉમેરવામાં આવે છે.
- ૧૩ સત્ય વાતો અને પ્રયોગોદ્વારા બાળક જ્ઞાન મેળવે છે. કારખાનાં, પ્રદર્શન, સામાજિક સંસ્થાઓ, વગેરેમાંથી પોતે નિરીક્ષણ કરી જ્ઞાન મેળવે છે. જ્યાં અને ત્યાં તે પુસ્તકોમાંથી પણ સેવામાં આવે છે.
- ૧૪ બાળકની પોતાની સક્રીયતા ઉપર શિક્ષણનો આધાર હોય છે. દ્રોષગના શિક્ષણની તેમજ બીજા હસ્તઉદ્યોગની તેમાં જરૂર હોય છે. પણ તે ઔદિક વિકાસ માટેજ હોય છે.
- ૧૫ નવી શાળામાં બાળકની સ્વાભાવિક રસવૃત્તિનો વિચાર થાય છે. ૪ થી ૬ વિવિધ રમતોનું વય છે. ૭-૯ આલુઆલુની વસ્તુઓમાં રસ હોય છે. ૧૦-૧૨ અમુક વસ્તુઓ તથા મનુષ્યોમાં રસ હોય છે. ૧૩-૧૫ સીધા અનુભવથી ઉત્પન્ન થએલી રસવૃત્તિની ઉંમર છે, ૧૬-૧૮ ગ્રંથવશુભરી વિવિધ રસવૃત્તિની વય છે, આ વયે સામાજિક, માનસશાસ્ત્રીય કે તાત્ત્વિક વિચારણા થાય છે.
- ૧૬ સ્વતંત્ર રીતે કરવામાં આવતું વ્યક્તિગત કામ નવી શાળામાં હોય છે.
- ૧૭ ખૂબ સચિત્ર કૌપિ છુક કે સચિત્ર માસિક તૈયાર કરવાનું કામ નવી શાળામાં હોય છે.
- ૧૮ સવારના ૮ થી ૧૨ ઘણુંખરૂં ઔદિક શિક્ષણ માટે હોય છે. વ્યક્તિગત કામ માટે જોરનો સમય હોય છે. બાળકની ઉંમર પ્રમાણે સમયમાં એકાદ કલાકનો ફેરફાર થાય છે. ઘણુંખરૂં ૪ થી ૬ ના સમયમાં દસ વર્ષની નીચેનાં બાળક કોઈ જાતની સ્વતંત્ર તૈયારી કરતાં નથી. વ્યવસ્થિત અને સ્વતંત્ર રીતે શીખવવું એ નવી શાળાનો મુખ્ય હેતુ છે.
- ૧૯ દરેક દિવસે થોડાજ વિષય-એક બેનો અભ્યાસ કરવામાં આવે છે.
- ૨૦ નક્કી કરવામાં આવેલા અભ્યાસક્રમ ઉપરથી બાળક પોતાનું સમયત્રક ધરે છે.
- ૨૧ નૈતિક શિક્ષણ સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા અને નિર્જુલાત્મક શક્તિદ્વારા પ્રાપ્ત થએલા અનુભવથી આવવું જોઈએ. આ જાતનો અનુભવ મળે તે

માટે નવા શાળાઓમાં ન્હાના પ્રજાસત્તાક વહીવટ હોય છે. તેમાં શાળાના સંચાલક શિક્ષકો, વિદ્યાર્થીઓ, અને કેટલાકમાં પુખ્ત ઉમરના સહાયકોની એક સામાન્ય સભા શાળા ચલાવે છે. તેના નિયમો પણ તેઓજ ઘડે છે. જ્યાં સંચાલકોની નૈતિક અસર આ નાનકડા પ્રજાસત્તાકના આગેવાન ઉપર સારી હોય છે ત્યાં તે પદ્ધતિ ઘણું શિક્ષણ આપનારી હોય છે.

૨૨ જ્યાં આ સંપૂર્ણ લોકનિયુક્ત (બાલનિયુક્ત) પદ્ધતિ ચાલી શકે તેમ નથી હોતું ત્યાં ઘણીખરી નવી નિશાળોમાં અંશરણપૂર્વક રાજસાસનના ધોરણ ઉપર વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીઓ પોતાના આગેવાનો અથવા પ્રીફેક્ટસને ચૂંટે છે. તે ચૂંટાએલા આગેવાનો ઉપર કેટલીક સામાજિક જોખમદારીઓ રહે છે. આ આગેવાનીના પરિણામે જે જોખમદારી ઉત્પન્ન થાય છે તે નાગરિક ધર્મને માટે અતિશય મુંઝવેશ ધરાવે છે.

૨૩ ઘણા પ્રકારની સામાજિક દુર્ગ્ગ સોપવામાં આવે છે. ન્હાનાથી મોટા સૌ કોઈનો વારો આ ક્રિયામાં કાર્ય કરવાનો આવે છે.

૨૪ જેનામાં સર્જનાત્મક શક્તિ હોય છે તેમને ખાસ પારિતોષિક આપવામાં આવે છે. વખતોવખત સ્વતંત્ર રીતે કરવામાં આવેલાં કાર્યનાં પ્રદર્શનો ભરવામાં આવે છે અને તેમાં હસ્તકાર્યોના વૈજ્ઞાનિક અને સાહિત્યવિષયક કામ માટે સ્પર્ધા કરાવવામાં આવે છે.

૨૫ ન્હાની જુદી માટે બાળકો પોતેજ ન્યાયપુરઃસર શિક્ષા કરે છે; પણ જ્યાં મોટી જૂલ હોય છે ત્યાં તેને વિકારી માનસ ગણી તેના નિદાન અને ચિકિત્સા માટે સંચાલકના હાથમાં સોંપવામાં આવે છે. તેના માનસનું પ્રયત્ન કરી તેને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે.

૨૬ એક બાળકના કાર્યની તેના પોતાનાજ કાર્યની સાથે તુલના કરવામાં આવે છે, અને તેમાં થએલા ફેરફારના હિસાબે વધારે ને વધારે કરવાનું ઉત્તેજન આપવામાં આવે છે.

૨૭ નવી શાળાઓ એકલ કે કહે છે તેમ 'સૌન્દર્યનાં સ્થળો' છે. વ્યવસ્થા એ તેની પહેલી શરત છે. બાળકોના વાતાવરણમાં જથ્થાતી અને તેમનીજ રચેલી ઔદ્યોગિક કલા, કલામય સ્વભાવમાં ઉદાત્ત લાગણીઓ ઉત્પન્ન કરી તેને લલિત કલા પ્રત્યે દોરી જાય છે.

- ૨૮ એકલા સંગીત કે કોન્સર્ટમાં મંગીતની ઊંડી અને પવિત્ર છાપ તેના પ્રેમી ઉપર પડે છે. સંગીત સર્વ નવી શાળાઓમાં હોય છે.
- ૨૯ નૈતિક આત્મજ્ઞાનની કેળવણી નાનાં બાળકોને વાર્તાના રૂપમાં આપવામાં આવે છે. આથી બાળકના અંતરમાંથી તેનો પડથો પડે છે. એવી વાર્તાઓ વારંવાર કહેવાથી પોતાની જાત તથા ખીજાઓ તરફની પોતાની જવાબદારીનું જ્ઞાન થાય છે. મોટા અવાજે આ માટે કેટલીક શાળાઓમાં વાચન કરવામાં આવે છે.
- ૩૦ મોટા બાળકોને વ્યાવહારિક તર્ક-કેળવણી આપવા માટે નવી શાળાઓમાં વ્યક્તિગત અને સામાજિક વિકાસના કુદરતી કાયદાઓનો અભ્યાસ અને વિચારણા કરવવામાં આવે છે. કેટલીક નવી શાળાઓમાં ધર્મની વિશાળ દૃષ્ટિ રાખી જુદા જુદા પ્રકારના આદર્શો તરફ સહિષ્ણુનાદિતિ કેળવવામાં આવે છે. આ ત્રીસ મુદ્દાઓ ઉપરથી હાલની યુરોપની નવી શાળાઓ વિશે ખ્યાલ આવી શકે તેમ છે. પ્રો. બાકુલે, સીએકે, અને ડૉ. રેલેકોઝની વિશિષ્ટ શાળાઓ પણ યુરોપમાં સુપ્રસિદ્ધ છે.

શારદામંદિર
સરખેજનો રસ્તો

ભોળીલાલ ત્રિભોવનદાસ ઠાકર

સૃષ્ટિનિરીક્ષણ

યોજના ૨ ૪

ગયા અંકમાં કુદરતના અભ્યાસ સંબંધી અમદાવાદની કાલુપુરની નિશાળની એક યોજના આપવામાં આવી હતી. એની અસર ઠીક જણાય છે; અને ખીજી નિશાળોમાં પણ આવી યોજનાઓ યોજવામાં આવે છે અને તેની નોંધ રાખવામાં આવે છે એવું અમોને જણાવવામાં આવ્યું છે. તેવી કેટલીક યોજનાઓમાં સુરત સીટીની મહીધરપુરાની શાળાની એક યોજના અમને ગળી છે તે સારી હોવાથી આવખતે આપવામાં આવે છે.

કુદરતના અભ્યાસની આવી યોજનાઓ ખીજી શાળાના શિક્ષકો આ મુજબ અમને મોકલી આપશે તો આ વિષયની ચર્ચા સારી રીતે થઈ શકશે અને વિષયશિક્ષણ રસિક બની શકશે એવી અમને આશા છે.

મહીધરપુરાની યોજના ત્રીયે પ્રમાણે છે:—

અમારી નિશાળના લનામાં દેસાઈ નામના એક ગૃહસ્થ રહે છે. તાપી નદીને સામે કિનારે અઝાદજના રસ્તે તેમનું એક ખેતર છે. તેમાં આ વરસે જીવારનું વાવેતર કરવામાં આવ્યું હતું. અમારી નિશાળના વિદ્યાર્થીઓને ખેતરે પોક ખાવા આવવાનું ઘણા વખતથી દેસાઈજીનું આમંત્રણ હતું. તેથી અમે સૌ તા. ૫-૧૧-૨૭ ને શનિવારે સવારમાં તેમના ખેતરે ગયા. ખેતરમાં બેસીને જીવારનો પોક ખાવામાં કેવો અને કેટલો આનંદ આવે છે તે જાતે અનુભવ કર્યો વિના કલ્પી શકાય તેમ નથી. સુરત જિલ્લામાં તો આવો અનુભવ લગભગ સૌને હોય છે તેથી અમારી શાળાના વિદ્યાર્થીઓને તો ત્યાં જવાનું સાલજતાંજ ઘણું આનંદ થયો. અમે બરાબર આઠ વાગે ખેતરે પહોંચ્યા.

દેસાઈજીના દુબળાઓએ (ખેતરના નોકરો) કાટાઓ તથા બીજું બળતણ એકઠું કરી અંગેડી તૈયાર કરી. અમે સૌ અંગેડીને ફરતા ગોળ કુંડાળામાં બેસી ગયા. જીવારનાં 'તામ્ર' કુમળા કણસલાં લાવવામાં આવ્યા અને પોક તૈયાર થવા લાગ્યો. પાસેનાં ક્યારાઓમાંથી એક દુબળો તાણું લીધું લસણ અને કાચમીર લઈ આવ્યો અને સરસ ચટણી બનાવી. અમે ચણાની તીખી સેવ લઈ ગયા હતા. ખાડ પાએલા વરિઆળી દાણા પણ લાવ્યા હતા. સૌ વાતો કરતા ગયા, અને ગરમાગરમ પોક, સેવ, ચટણી અને વચ્ચે વચ્ચે વરિઆળી દાણા ખાતા ગયા. પોક ખાઈ રહ્યા પછી અમને તામ્ર દહીંનો મઠો આપવામાં આવ્યો તેમાં મીઠું અને ચટણી મેળવી અમે એકેક પ્યાલો તે પીધો.

ખાતાં ખાતાં પોંક કેવી રીતે તૈયાર થાય છે; કણસલા કેવાં હોય; તેમાં દાણા કેવી રીતે ગેઠવાયા હોય; તે કેવી રીતે છુટા પડે; પોંકને શા માટે ઝાટકવામાં આવે અને ગરમ પોંક કેમ વધારે શીટો લાગે; મઠો શા માટે પીવામાં આવે અને લસણની ચટણીથી શો ફાયદો થાય; એવા એવા અનેક વિષયો વિશે અમે વાતો કરી. વિદ્યાર્થીઓને પણ અજગ્ર આનંદ થતો જણાયો. સુરત જિલ્લામાં દર વરસે હામરો પોંક પાટીઓ થાય છે પણ જે અવલોકન, આનંદ અને જ્ઞાન અમારી મંડળીને મળ્યું તે ખીજે લાગ્યેજ મળતું હશે હવે અમે ખેતરમાં ફરવા નીકળ્યા.

ખેતરમાં તામ્ર લીલાછમ જીવારના છોડ ઉગેલા હતાં જે દિવસ અગાઉ પોંક પાડેલા તેના સાર્કા નશુકમાં પડ્યા હતા. તેમાં

અને ખેતરમાં ઉભેલા છોડનાં રંગમાં અને દેખાવમાં ઘણો ફેર જણાતો હતો. જમીન પર પડેલા છોડ સુકાયા હતા અને ખેતરમાં ઉભેલા છોડ લીલા હતા. આ ફેરફાર શાથી થતો હશે તે ઓકરાઓને પૂછતાં તેમને જણાયું કે જમીન પર પડેલા છોડને પાણી મળતું નથી તેથી તે સુકાઈ જાય છે.

છોડવાઓને પાણી શી રીતે મળે છે તે ખતાવવા એક ઓકરાને નજીક ખેલાવી ખેતરનો એક છોડ ખેંચી કાઢવા તેને કહેવામાં આવ્યું. આમ કરતાં તેને મહેનત પડી કારણ કે છોડ જમીનમાં સખત ચોંટી ગયો હતો. છોડ શાથી ચોંટી રહેતો હશે તેની તપાસ કરતાં તેને જણાયું કે છોડને છેડે જમીનમાં તાંતણા જેવું હોય છે તેથી તે ચોંટી રહે છે અને ટટાર ઉભો રહે છે. જમીનમાં રહેલો આવો મૂળ કહેવાતો ભાગ છોડવાઓને તથા મોટાં વૃક્ષોને સખત પવનમાં પથ્થુ ટટાર ઉભાં રાખે છે અને પડવા દેતો નથી એમ હવે ઓકરાઓને સમજાયું.

જીવારના છોડનાં તાંતણાવાળા મૂળના ભાગનું અવલોકન કરતાં પ્રથમ તો તેને મટોડી ચોટલી જણાઈ. તેને કાળજીથી કાઢી નાખી મૂળને અમે પાણીથી ઘોઈ નાખ્યું. પછી જોવાના કાર્યથી તેનું ખારીક અવલોકન કરતા અમને જણાયું કે દરેક તાંતણાના છેડે ટોપી જેવું કાંઈક જણાય છે. આ ટોપીને ચીરીને અંદર જોતાં તાંતણાના છેડે અણી જણાઈ. આ અણીદ્વારા મૂળ જમીનમાં પેસી શકે છે; અણી ધસાઈ ન જાય તેટલા માટે ટોપીદ્વારા તેનું રક્ષણ ચાલુ છે; ટોપીવાળો ભાગ ધસાતો જાય તેમ અંદરથી ખીજો નવો ભાગ તૈયાર થતો જાય છે અને તે અણીનું હંમેશાં રક્ષણ કરે છે વગેરે અવલોકનદ્વારા ખાજકોને સમજાવવામાં આવ્યું. મૂળના તાંતણા જમીનમાં પેસી જઈ તેમાંથી પાણી તથા ખીજો ખોરાક ચૂસી લઈ છોડવાનું પોષણ કરે છે તે પણ સમજાવવામાં આવ્યું.

પાસેના ભાગમાં નદીના બાણમાં પાપડીનું વાવેતર કરવામાં આવ્યું હતું. ત્યાં જઈ પાપડીના એક છોડને સાચરીતે જમીનમાંથી ખેંચી કાઢી તેના મૂળનું અમે ઉપર મુગજ અવલોકન કર્યું અને જીવાર અને પાપડીના મૂળની સરખામણી કરી સોટીમૂળ તથા પુંજમૂળનો ભેદ સમજાવવામાં આવ્યો. આ ઉપરાંત બાણમાં અમને ભીંડા, વેંગણ, ઠાળી, ગાજર, મરચાં, મૂળા, આદુ તથા અળવીના છોડ જોવાને મળ્યા. તેમના મૂળનું અવલોકન કરી અમે તેમનું વર્ગીકરણ કર્યું.

પાસેના એક ઝાડ પર ઝડુની વેલ પથરાએલી હતી. તેના યડના ગાંઠા-ગાંઠાવાળા ભાગમાંથી મૂળના તાંતણા નીકળેલા હતા અને ઝાડની સાથે ચોટી ગએલા હતા. આવાં મૂળ વેલને ઝાડ સાથે ચોટી રહેવામાં કેવી મદદ કરે છે તે અમે જોયું.

ઉપર મુજબનું અમારું પર્યટન સમાપ્ત કરી દેસાઈજીને ઉપકાર માની અમે ધર તરફ વળ્યા. રસ્તામાં ધોરની વાડો તથા કુંવરના ઊંડ અમારા જોવામાં આવ્યા. તેમને લીલા કંચન જેવા જેઈ તેમને પાણી પાઈ આવી સ્થિતિમાં કોણુ રાખતું હશે એમ છોકરાઓએ પૂછ્યું. તેમને પોચા પાણીથી બરેલાં કુંવારનાં મૂળ જતાવી સમજાવવામાં આવ્યું કે કેટલીક વનસ્પતિનાં મૂળ વરસાદના વખતમાં પાણી ચૂસી લઈ તેના સંચય કરી રાખે છે અને કંકસરથી જરૂર પડે તેમ ઊડને આપે છે. (વનસ્પતિમાં ધોર, અને પ્રાણીમાં જીંટ, પાણીનો સંચય કરી શકે છે અને જીવન નિભાવવા કંકસરથી વાપરે છે.) વનસ્પતિને પણ કંકસર કરતાં આવડે છે તે જાણી છોકરાઓને ઘણો આનંદ થયો.

ઉપર મુજબ વાતો કરતા જતા હતા ત્યાં એક વડ અમારી નજરે પડ્યો. તેની વડવાઈ જેઈ છોકરાઓએ, એ શું હશે તે પૂછ્યું. બારીક અવલોકન કરતાં કેટલેક ઠેકાણે વડવાઈ વધીને જમીન સુધી ગએલી અને ઝાડને આધાર આપતી જણાઈ. ઝાડ વિસ્તારમાં વધી પડે તો તેની શાખાઓમાંથી આવી જતનાં મૂળ નીકળે છે અને જમીનમાં જઈ ઝાડને આધાર આપે છે તે તથા તેમને શાખામૂળ કહે છે તે સમજાવવામાં આવ્યું. (આવાં મૂળ તાડ તથા ખલુરીને પણ હોય છે.)

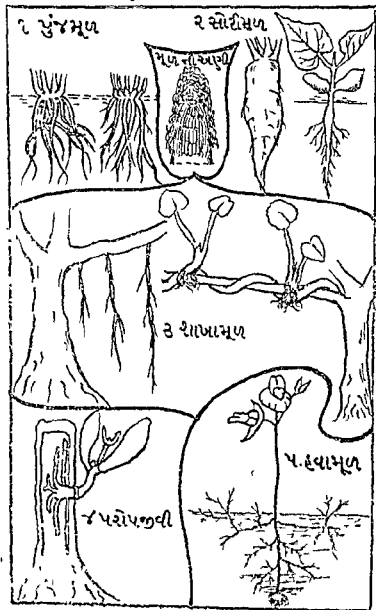
વડના યડની નીચેના ભાગ ઉપર એક નાનો ઊંડ બેગલો હતો તથા તેનાં મૂળ વડના યડની અંદર દાખલ થયા હતા તે જતાવી આવી કેટલીક વનસ્પતિ ખીજ ઉપર આધાર રાખે છે અને ચેતાનાં મૂળ વડે મોટા વૃક્ષના યડમાંથી ખોરાક મેળવે છે તે જતાવી, તેમને પરોપજીવી મૂળ કહે છે તે સમજાવવામાં આવ્યું.

(સુખડનાં મૂળ ખીજ ઝાડનાં મૂળમાંથી ખોરાક મેળવે છે.)

આગળ જતાં નદીના કિનારે કેટલાક પાણીમાં બેગતા ઊંડ અમે જોયા. તેનાં કેટલાંક મુળોમાં પાણી ઉપર દેખાતાં હતાં. તે હવા લેવા પાણી ઉપર આવે છે અને તેને હવામૂળ કહે છે તે સમજાવવામાં આવ્યું.

ઉપર મુજબનું અમારું આનંદપર્યટન સમાપ્ત કરી અત્રે સૌ ઘેર ગયા. આ પર્યટન વિશે ત્રીજા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓ દુંદી નોંધ તથા થોડાં ચિત્રો પાઠી લાવ્યા હતા. જે થોડા સુધારા સાથે અત્રે આપવામાં આવે છે.

મૂળના પ્રકાર

નોંધ:—

મૂળ

પ્રકાર:—

- (૧) સોટીમૂળ-વાલ
- (૨) પુંજમૂળ-જુવાર
- (૩) શાખામૂળ-વડની વડવાઈ
- (૪) પરાપછવી મૂળ-ઝાડના થડમાં જોગતા છોડ
- (૫) હવામૂળ-પાણીના છોડવા

કર્તવ્ય:—

- (૧) છોડને આધાર આપી ટટાર રાખે
- (૨) વ્યારીક તાંતણાઓની અણીઓથી જમીનમાં જઈ પાણી અને ખોરાક ચૂસે અને છોડને પોષણ આપે. ટોપી જેવા ભાગ અણીનું રક્ષણ કરે.
- (૩) કેટલાક મૂળ પાણીનો સંગ્રહ કરે.

પ્રે. રા. ટ્રે. કો.
અમદાવાદ.

} મનરુખરામ માણસાંકર દિવેદી

શાન્ત વાચન

આપણી હાલની શાળાઓમાં અભ્યાસક્રમમાં વાચનનો વિષય રાખવામાં આવેલો છે; અને વાચન ધણે ભાગે પાઠ્ય પુસ્તકોદ્ધારાજ કરાવામાં આવે છે. અભ્યાસક્રમ પુરતો વાચનનો વિષય થઈ ગયો એટલે શિક્ષકો તેમાં સંતોષ માની બેસી રહે છે. વળી ધણે ભાગે જે રીતનું વાચન જોવામાં આવે છે તે પણ યાંત્રિક અથવા સમજ વિનાનું હોય છે. આમ થવાનું મુખ્ય કારણ એ જણાય છે કે વાચનનો શો હેતુ છે તે શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓ નમજતા નથી. પાઠ્યાત્મ દેશોમાં અને અમેરિકા જેવા આગળ પડતા દેશમાં વાચનને વહેવાર દૃષ્ટિથી જોવામાં આવે છે. અમુક ફકરો સારી રીતે વાચતાં આવડ્યું, અને તેનો ભાવાર્થ સમજાયો એટલે બસ થયું એમ દવે સંતોષ માની લેવામાં આવતો નથી. એ દેશોમાં તો વિદ્યાર્થીના વાચન પ્રત્યે પ્રેમ વધારવામાં આવે છે એટલુંજ નહિ પણ તેઓ ઝડપથી અને સમજપૂર્વક વાંચે અને તેનો સાંસારિક બાબતમાં

ઉપયોગ થઈ શકે એવા હેતુથી જુદી જુદી જાનના અખતરા કરવામાં આવે આવે છે. આપણી શાળાઓમાં એવા હેતુથી વાચન પ્રત્યે પ્રેમ વધારવાના અખતરા થતા નથી એટલે ધણા જુના વખતથી જે પ્રથા ચાલી આવી છે તેની તેજ પ્રથાએ આપણે કામ કર્યા જઈએ છીએ. પણ હાલના આગળ વધતા જતા પ્રવૃત્તિમય જમાનામાં વાચનમાં વિશેષ રીતે દાખલ કરવાની, પછી તે અજમાવવાની, અને છેવટે તેના પરિણામોની નોંધ લઈ, વાચન કેમ વિશેષ અને હેતુપુરઃસર થાય તેવી યોજનાઓ ઘડવાની જરૂર છે. જો આપણે એમ કરીશું તોજ આપણે આપણાં બાળકોને સામાન્ય કેળવણી આપવામાં અને તેમને જીવનમાં ફતેદ મેળવવામાં લાયક બનાવી શકીશું. વળી હાલમાં વાચનને માટે જુદા જુદા સ્વરૂપમાં સાહિત્ય પણ ઘણું બેઠું થયેલું છે. એકલાં પુસ્તકોથીજ વાચન થઈ શકે એમ સમજવાનું નથી. રસ્તે ચાલતાં, વેપારીઓની દુકાને, રેલ્વે સ્ટેશનો, મુસાફરી, તેમજ અન્ય માસિકો, ચિત્રો, એ બધું વાચનનોજ વિષય જે એમ કહીએ તો ખોટું નથી. પહેલાના વખતમાં જ્યારે જીવનમાં આટલી બધી પ્રવૃત્તિ નહોતી તેમજ લોકવ્યવહાર પણ એટલો બધો સુચવણ ભરેલો નહોતો ત્યારે કેવળ પાંચ પુસ્તકોમાના વાચનથી ચલાવી શકાય તેમ હતું પણ હાલમાં તેમ કરવાથી આપણે ઉપયોગી કેળવણી આપી શકીએ છીએ એમ કહી શકાય નહિ. દરેક મોટા શહેરમાં અને અમુક ગામડાંઓમાં પણ હવે જાહેર પુસ્તકાલયો જોવામાં આવે છે. ગામ પરગામથી સહેલાઈથી પુસ્તકો મળાવી શકાય છે અને પત્રવ્યવહારથી પણ જ્ઞાન મેળવી શકાય છે એટલે પાંચ પુસ્તકના વાચનમાં આ સાધનો દ્વારા આપણે ઘણો વધારો કરી શકીએ તેમ છે. હાલમાં કોઈ પણ એવો ધંધો નથી કે જેમાં વાચનની સમજપૂર્વક વાચનની-જરૂર ન પડે. ખીજી રીતે કહીએ તો જો વાચન ન આવડે તો એવો કોઈ પણ ધંધો નથી કે જેમાં વિદ્યાર્થી સફળતાથી જોડાઈ શકે.

શાળાઓમાં જે વાચન થાય છે તે માત્ર પરીક્ષાની દૃષ્ટિથીજ થાય છે; એટલે વાચન સંબંધી બીજા જે મુદ્દાઓ શિક્ષક અને વિદ્યાર્થી સમક્ષ રહેવા જોઈએ તે રહેતા નથી. હાલમાં વાચન સંબંધી જે બે બાબતો ઉપર બાર મૂકવામાં આવે છે તે આ છે: (૧) ભાવાર્થ, (૨) ઝડપ. આપણી શાળાઓમાં આ બે હેતુ કેટલેક અંશે પાર પડે છે, પણ તે ઉપરાંત બીજા કેટલાક હેતુઓ છે: (૧) સામાન્ય માહિતી-જ્ઞાન, (૨) ધંધો, (૩) અનુભવ, (૪) આર્નદ. જ્યાંસુધી આ બધા હેતુઓ વાચનથી સાધી શકાય નહિ ત્યાંસુધી વાચન યથાયોગ્ય થયું છે એમ આપણાથી કહી શકાય નહિ.

આ હેતુઓ સાધી શકાય એટલા માટે યુરોપ અને અમેરિકા જેવા દેશોમાં વાચનને સંપૂર્ણ બનાવવા માટે કેટલીક યોજનાઓ ધડવામાં આવી છે તેમાં શાન્ત વાચનની પણ એક યોજના છે જેનો આપણે ધટતા ફેરફાર સાથે અમલ કરી શકીએ.

શાન્ત વાચન સંબંધી સામાન્ય સૂચનાઓ:—

હેતુપૂર્વક વાચન—હાલના શાસ્ત્રીય શિક્ષણમાં એ નિયમ છે કે જે કંઈ આપણે શીખીએ અથવા જે કંઈ કામ કરીએ તેમાં શો હેતુ સમાએશે છે તે પહેલાં જોવું જોઈએ, અને પછી એ હેતુ કેવી રીતે સિદ્ધ કરવો તેને માટે યથાવિધિ ચલ કરવો જોઈએ. હેતુ અને ચલ વિના કોઈ પણ કાર્ય સફળ થતું નથી; અને એજ નિયમ શાન્ત વાચનને માટે સત્ય છે. દુન્યવી કાર્યો તથા બીજી પ્રવૃત્તિઓમાં પણ જ્યાં વાચન થાય છે ત્યાં અમુક હેતુ સમાએશે હોય છે. કેવળ શબ્દ વાંચી જવા એ હેતુથી આપણે વાંચતા નથી. દા. તરીકે, વર્તમાનપત્રો વાંચીએ છીએ ત્યારે આપણો હેતુ ખબર જાણવાનો હોય છે; કાવ્ય વાંચીએ છીએ ત્યારે આનંદ મેળવવાનો હેતુ છે; ધર્માદારી જાહેરખબરો કે સૂચનાઓ વાંચીએ છીએ ત્યારે માહિતી મેળવવાનો હેતુ સમાએશે છે. આમ જ્યાં જોઈએ ત્યાં દરેક ક્ષણે વાચન સાથે હેતુ રહેલોજ હોય છે. આ ઉપરથી એટલું તો સિદ્ધ થાય છે કે શાળામાં હાલમાં જે વાચન થવું જોઈએ તે વહેવારને સંપૂર્ણ રીતે લક્ષમાં રાખીને થવું જોઈએ, અને શાળામાં બાળકો હેતુપુરઃસર વાચન કરે એવી યોજના હોવી જોઈએ.

માનસિક શક્તિ અનુસાર વાચન—દરેક બાળકમાં કુદરતી રીતે શક્તિઓનો વિકાસ જુદા જુદા પ્રમાણમાં હોય છે. કોઈ બાળક વાંચીને તેનો ભાવાર્થ જલદીથી ગ્રહણ કરી શકે છે તો બીજાં વાંચી અમુક ભાગજ યાદ રાખી શકે છે. વળી કોઈ બાળક માત્ર ઘણી ઝડપથી વાંચી શકશે. આમ વાચન વખતે દરેક બાળક કોઈક ને કોઈક શક્તિનો ઉપયોગ કરે છે અને જેમ એકજ વાચન વખતે વધારે શક્તિઓનો એકી સાથે ઉપયોગ તેમ બાળકની કેળવણી સંબંધી વિકાસમાં તેટલો વધારો થાય છે. કેવળ ઝડપથી કે શુદ્ધ ઉચ્ચાર સાથે વાંચી જવામાં બાળકને કોઈ પણ જાતનો લાભ થતો નથી એટલા માટે શિક્ષકે જ્યારે જ્યારે વાચનનો વિષય લેવાય ત્યારે ત્યારે એ વાચનમાં સમજ અને હેતુ અને અને તેની સાથે વહેવાર હેતુ વગેરે બાળકો વાચનની યોજના કરતી વખતે લક્ષમાં

રાખવી જોઈએ. એ યોજનામાં તમામ હેતુઓ સરે એવો વાચનનો કાર્યક્રમ રાખવો જોઈએ, એટલુંજ નહિ પણ આજકાલી શક્તિઓનું નિરીક્ષણ કરી વિકાસ ન પામેલી શક્તિઓને વિકાસ પામવાની તકો આપવાની હોય છે. એટલા માટે વાચનના વિષયમાં વિવિધતા રાખવી જોઈએ.

વ્યક્તિગત જરૂરિયાતો—શાળામાં પાઠપુસ્તકમાંથી થતા વાચનથી દરેક બાળકની અંગત જરૂરિયાતો તરફ ભાગ્યેજ લક્ષ આપી શકાય છે. ઉપર જણાવી ગયા પ્રમાણે દરેક બાળકની શક્તિ જુદા જુદા રૂપમાં ઓછા વધતા પ્રમાણમાં વિકાસ પામેલી હોય છે; અને એવી સ્થિતિ હોય ત્યારે દરેક બાળકને માટે વાચનનું એકજ જાતનું ધોરણ કે તેને માટે એકજ જાતનો વિષય રાખવો એ માનસશાસ્ત્રના નિયમથી વિરુદ્ધ છે; તેથી દરેક શિક્ષકે વિદ્યાર્થીની જરૂરિયાતના પ્રમાણમાં સાહિત્ય-સાધન પણ વિવિધ જાતનું એકઠું કરી રાખવું જોઈએ, અને એ સાધનની મદદથી બાળકને જે સાધનની જરૂર પડે તે સાધન વાચના આપવું જોઈએ. બાળકોની જરૂરિયાતો શોધી કાઢવા માટે નીચે પ્રમાણે વ્યવસ્થા થઈ શકે તેમ છે.

(૧) બાળકની કઈ શક્તિ ઓછી વિકાસ પામેલી છે તે શોધી કાઢવા માટે કસોટીરૂપ દ્વરે વાંચવા આપવા.

(૨) વિદ્યાર્થીની શક્તિઓ તપાસી એકજ પ્રકારની ખામીવાળાં બાળકો હોય તેમની ટુકડીઓ પાડવી.

(૩) જે જે શક્તિઓ કેળવવી હોય તે શક્તિઓ કેળવી શકાય તેવું સાહિત્ય એકઠું કરી વાચના આપવું.

(૪) સમૂહ પાડવા હોય તેને તેની જરૂરિયાતો પ્રમાણે વાચનના મનોમત્તો આપવા. એક ટુકડી પાછળ રહી જાય તો શિક્ષકે તેની સાથે રહી માર્ગદર્શક થવું; બાકીની ટુકડીઓને પોતાની મેળે કામ કરવા દેવું.

(૫) વખતો વખત આપેલા કામની પરીક્ષા કરી પરિણામ તપાસવું અને તે ઉપરથી નવા સમૂહ પાડવા.

આત્મપરીક્ષા—બાળકો પોતે કરેલા કામની પરીક્ષા કરે અને પોતાની શા ખામી રહી ગઈ છે તે શોધી કાઢે એટલા માટે તેમણે પોતાના કામની તુલના કરવી જોઈએ. એક વખત પોતાની ખામી શોધી કાઢવા પછી તે ખામી દૂર કરવા તે આપોઆપજ મંડયો રહેશે અને ક્રમે કરીને એનામાં ચારિત્ર્ય ધડાતું જશે. બાળકો પોતાની ખામીઓ શોધી કાઢી શકે એટલા માટે શિક્ષક પ્રશ્નના જવાબો બાળકોને ઉતારાવે; અથવા તે પોતે પદોલેખી

કા. પા. ઉપર જવાબો લખી કાઢે અને તેના ઉપર કાગળ ચોટી ચુમ રાખે; અથવા લખેલા જવાબવાણાં પત્તાં બાળકોમાં વહેંચે. એવી રીતનું કામ તેમના કામની પરીક્ષા માટે કરવું જોઈએ. આમ કર્યા પછી બાળકો પોતાના જવાબો મેળવે. તે ખરા ખોટા જાણવા માટે અમુક નિશાની તેમની પાસે કરાવવી. આમ બાળકો પોતે પોતાના કામની પરીક્ષા કરતાં શીખશે; અને સાથે સાથે હરિદ્રાઈ અને રસ ઉત્પન્ન થશે. દરેક બાળક આ પ્રમાણે બીજી વખત પરીક્ષા કરવામાં આવતી રહે છે અને જેમ બને તેમ બધાજ જવાબો ખરા લાવવા સતત મહેનત કરે છે.

કાળા પાટીઆનો ઉપયોગ—વર્ગમાં બાળકો જેસે તે પહેલાં શિક્ષક કા. પા. ઉપર મનોયત્નો લખી રાખે. એવા બે ત્રણ મનોયત્નો એકી સાથે પાટીઆ ઉપર હોય તો બાળકોની એક બીજાના કામમાં જોવાની ટેવ ઉત્પન્ન થતી નથી.

મનોયત્નનાં પત્તાં—આ યોજના યથાવિધિ થઈ શકે તેટલા માટે શિક્ષકે કેટલાંક એવાં પત્તાં તૈયાર કરી રાખવા જોઈએ કે જેથી બાળકોની જરૂરિયાતો પ્રમાણે તે વહેંચી શકાય. આવાં પત્તાં તૈયાર કરતી વખતે શબ્દોની પસંદગી, કરવામાં ઘણી કાળજી રાખવાની જરૂરની છે. દરેક પત્તાને નંબર આપ્યા હોય તો ફરીથી વહેંચણી કરવામાં તેમજ શિક્ષકને પોતાને માટે તેનો ઉપયોગ કરવામાં ઘણી સરળતા થઈ પડે.

ઝડપ વધારવા માટેનાં પત્તાં—શરૂઆતમાં આવાં પત્તાંની પહોળાઈ ચારથી પાંચ ઈંચની હોય તો સારું, પણ લંબાઈ શબ્દ કે વાક્યનો વિચાર કરી રાખવી. શબ્દોની ઉંચાઈ એક ઈંચ જેટલી રાખવી જેથી બાળકો યોગ્ય અંતરેથી સહેલાઈથી વાંચી શકે. આવાં પત્તાં વાપરતી વખતે શિક્ષકે બાળકની નજરની સામાં તથા સાંધાં પત્તા રાખવાં. બાળકની દૃષ્ટિને કાટ-ખુણે આવે તેવી રીતે તે આગળ રાખવાં. પછી તેમાંના શબ્દ કે વાક્ય પ્રમાણે બાળક ક્રિયા કરે. પત્તાં વર્ગ સમક્ષ ઘણી થોડીવાર એટલે કે મિનિટ અડધી મિનિટ સુધી રાખવાં અને પછી તે લઈ લેવાં. જેમ જેમ ઝડપથી વાંચવાની ટેવ પડતી જાય તેમ પત્તાં રાખવાનો વખત પણ ઘટાડતા જવું.

વિટામીન અને તેની ઉપયોગિતા

આજથી વીસ વર્ષ પહેલાં ડૉ. મેક કલમે વિટામીન સંબંધી જે શોધ ખોળ કરી હતી તે સંબંધી વિદ્વાનો હવે એક મત યમા છે અને વિટામીન સંબંધી તેઓ નીચે પ્રમાણે છેવટના નિર્ણય ઉપર આવ્યા છે.

વિટામીન ‘એ’—‘એ’ વિટામીનો આંખના આરોગ્ય માટે જરૂરી છે, તેમજ શરીરની વૃદ્ધિ માટે તે ઉપયોગી છે. તે ન હોય તો આંખનાં દરદો થાય છે. આ વિટામીન દૂધ, ઈંડાં, પ્રાણીની ચરબી અને અમુક જાતની માછલીના કોડલિવર તેલમાં માલમ પડે છે. માખણ, ઘી કે ચરબીમાં વિટામીન હોય છે તેનાથી ૨૦૦ ગણા વિટામીનો આ તેલમાં હોય છે. આવા વિટામીનો, સ્પીનાચ (ભાજી), કોળીજ, ભાજી (લુણી, તાંજળાં વગેરે), એસોરેગસ, બાજરી, ગાજર, ટમાટા પાર્સિનખ, કેરી, વટાણા, ચણા, કેળા, જમરખ અને ટમાટા વગેરે શાકભાજી તથા કંદમૂળમાં માલમ પડે છે. ટમાટામાં આ વિટામીનો ઘણા પ્રમાણમાં હોય છે.

વિટામીન ‘બી’—‘બી’ વિટામીનો જ્ઞાનતંતુની નજખાઈ અટકાવે છે. આ જાતના વિટામીનોની શોધ રશિયા અને જાપાન વચ્ચે લડાઈ થઈ તે વખતે થઈ હતી. એ વખતે જાપાનના નાવિકોમાં ખાસ કરી જ્ઞાનતંતુની નજખાઈનો રોગ લાગુ પડ્યો હતો અને એનું કારણ તેઓ, છોલા ચોખા અને માછલી ખાતા હતા તે હતું. પણ પાછીથી તેઓએ છોલા ચોખા ખાવા છોડી દીધા અને એને બદલે વગર છોલા મોળા ચોખા ખાવાનું શરૂ કર્યું અને એથી એમને ફાયદો થયો. આ વિટામીનો આવા વગર છોલા ઘઉંની ધુલીની રોટલી, આથાવાળી વસ્તુ, બીયાં, શાકભાજી, ફળ, અને માખણ તથા ઘીમાં જોવામાં આવે છે.

વિટામીન ‘સી’—આ વિટામીનો ખાસ કરી શરીરની અંદરના રક્ત-પ્રવાહના શોધક છે. તેઓ ફળ, લીલી પત્તીની વનસ્પતિ, મૂળ, અને ખાસ કરી કોળીજ, લીંબુ, નારંગી, ટમાટા, જમરખ, બોર, ગાજર, વટાણા, કેળાં, રિચનાશ, દ્રાક્ષ અને બીજાં ફેટલાંક અનાજમાં જોવામાં આવે છે. લીંબો ચારો ચરતી ગાયના દૂધમાં પણ આ વિટામીનો હોય છે. ખાટાં રસવાળાં ફળોમાં આવી જાતના વિટામીનો હોવાથી લાંબી દરિયાઈ યુસાફરી વખતે એવાં ખાટાં રસવાળાં ફળો-લીંબુ, નારંગી, વગેરેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

વિટામીન 'ડી'—આ વિટામીનો શરીરની નિર્બળ હાલતને અટકાવવામાં ઉપયોગી છે, અને હાડકામાં 'કેલ્શિયમ' (ચાક જેવા પદાર્થ) ઉત્પન્ન કરે છે. તે માછલીના તેલમાં-ખાસ કરી કોડલિવર તેલમાં ઈંડાની દાળમાં, દૂધમાં અને કેટલીક લીલી શાકભાજીમાં હોય છે. કોડલિવર તેલ એજ કારણે લીધે નવજાત બાળકોને ઉપયોગી થઈ પડે છે.

વિટામીન 'ઈ'—આ જાતના વિટામીનની શોધ હમણાજ થઈ છે અને તેઓ વૃદ્ધત્વનાશક છે એમ સિદ્ધ થયું છે. કુટુંબવૃદ્ધિના ખાસ રહસ્યરૂપ કારણ તરીકે તેને ગણવામાં આવે છે. આ વિટામીનો ઘઉંમાં, વનસ્પતિના તેલમાં, તાજાં માંસમાં અને લેટ્યુસ અને એવી બીજી શાકભાજીમાં આવે છે.

દાકતરી અથવા વૈદ્યવિદ્યામાં આ પાંચ જાતના વિટામીનોની અગત્ય સ્વીકારવામાં આવી છે, પણ બીજી જાતના વિટામીનો પણ હશે એમ માનવામાં આવે છે. હાલ જે ઝડપથી વિટામીનોની શોધ થતી જાય છે તે જોતાં બીજા એવા કેટલાક વિટામીનો શોધી કાઢવામાં આવશે એમ માનીએ તો ખોટું નથી. ખોરાકથી ઉત્પન્ન થતાં કેટલાંક દરદી મટાડવા માટે આવા જીવન આપનાર વિટામીનોનો વધારે ને વધારે ઉપયોગ કરવામાં આવશે એમ દાકતરો માનવા લાગ્યા છે. મનુષ્ય જાતનું જીવન જઠરની સારી ક્રિયા ઉપર આધાર રાખે છે અને જો જઠરને સક્રિય રાખવામાં આવે તો શરીરનાં બાકીનાં અવયવોને પોષક તત્ત્વો મળશે અને તેઓ દુરસ્ત રહેશે એ નિઃસંશય છે.

કાઠિઆવાડનો ઇતિહાસ

આ દેશ પ્રાચીન ભારતમાં ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ જાણીતો હતો અને અત્યારે પણ ત્યાંનાં ખંડિએરો વગેરે તેની પ્રાચીનતાની ઝાંખી કરાવી રહ્યાં છે. હિંદુસ્તાનના એ દ્વીપકલ્પ ઉપર અનેક ઐતિહાસિક રંગો પસટાતા આવ્યા છે તેનું રૂપરેખાત્મક વર્ણન આપવામાં આવે છે.

સીમા—એક બાજુએ કર્ણાટક અખાત અને બીજી તરફ ખંભાતનો અખાત આવેલો છે. દક્ષિણે અરબી સમુદ્ર છે. એ આખો દ્વીપકલ્પ હિંદુસ્તાનના એ સમુદ્રમાં આગળ પડતા અંગ તરીકે ઝૂરી રહ્યો છે. ધણું

વર્ષો ઉપર ત્યાં વસેલી જુની જાતો પાસેથી વાયવ્ય કોણમાં કાઠી લોકોએ આવીને તે મુલકો પડાવી લીધા હતા. હાલ તેમનાં નાનાં નાનાં રાજ્યો આખા દ્વીપકલ્પમાં સંખ્યાબંધ જોવામાં આવે છે તે ઉપરથી આપણને સુધૃતિ થાય છે કે અરસપરસ હુમલાઓ અને શાંતિના સમયમાં થઈ એ રાજ્યો પસાર થયાં છે. 'સૌરાષ્ટ્ર' એ નામ આપણને તે દેશમાં જુના વખતમાં પથરાઈ રહેલાં ગીચ જંગલોના સમયથી માંડીને ઉત્તરતઃ જુની દુનિયાના વેપારીઓ પશ્ચિમ તરફનાં શહેરોમાં વેપાર અર્થે આવીને વસ્યા ત્યાંસુધીની સ્થિતિનું જ્ઞાન કરાવે છે.

હિંદુસ્તાનનું સિરિઆ—આ સૌરાષ્ટ્ર દેશ જેને હિંદુસ્તાનનું સિરિઆ ગણવામાં આવ્યું છે, તેની પ્રજાના વીરત્વ કે શૌર્ય ઉપરના પ્રેમથી ઝળદળા રહેશે. ઇતિહાસ અઘાપિ અમર છે અને તે ઉપરાંત જૈનધર્મીઓએ અદ્ભુત કળાના નમુનાઓ રચીને તે ભૂમિની અગત્યમાં વધારો કર્યો છે. શેત્રુંજય અને ગીરનારનાં જૈન કહેરાંઓમાં રચેલી સુશોભિત અને કાલ્પનિક સમૃદ્ધિવડે ઘણી મહાન પવિત્રતાવાળાં તે રચેલાં ગણાયાં છે અને તેથીજ કાલિઆવાડ ધણું આકર્ષક અને રમણીય ગણાયું છે. અહીં સિંધમાંથી ચુડાસમા, કચ્છમાંથી જેડવા, વડેજ અને વળથી રાહોડ જાતો યાદવો પછી આ પવિત્ર ભૂમિમાં વસવાટ કરવા માટે આવુરતાથી આવી રહી. (યદુપતિ શ્રીકૃષ્ણ જન્મ સાહેબના વહીલ હતા.) વળા મહાન મૌર્ય રાજ્યના પ્રખ્યાત પ્રતિનિધિઓએ દરીઆકાંઠે આવેલા સોમનાથના સમીપમાં એક પ્રખ્યાત પથર ઉપર ઉદારતા, દયા અને ધર્મને બોધ કોતરાવ્યો છે, તેથી પણ આ ભૂમિનું માહાત્મ્ય સદાને માટે વૃદ્ધિ પામ્યું છે તેમ છતાં પણ આ હિંદુસ્તાનના સિરિઆને આટલો બધો આકર્ષક ઇતિહાસ ઘણા મુસાફરોની જાણ બદલ રહ્યો છે.

કૃષ્ણનું ઇતિહાસ—કાલિઆવાડનો પ્રાચીન ઇતિહાસ મહાભારતના દેવતા શ્રીકૃષ્ણનાં અદ્ભુત પરાક્રમે સાચે સમન્વિત થયેલો છે. શ્રીકૃષ્ણ ખરેખર એક મહાન યોદ્ધા હતા. એમને ઈશ્વરતા અવતારરૂપ માનવામાં આવે છે. હજારો વર્ષથી લોકો તેમને બક્ષિતબાવથી પૂજે છે. દારકા જાઓ અને રેસાના જનારને પૂજો, અથવા ધૂળમાં રમતાં નાનાં બાળકને પૂજો કે કૃષ્ણ વિશે તેઓ શું જાણે છે; તો તેઓ કહેશે કે બહાદુર કૃષ્ણ, સુંદર, પ્રિય, રસિક પુરુષ, દુષ્ટ કંસના હથેળીના હતા; એ પ્રમાણે તેમનો લાંબો ઇતિહાસ બોલી જશે. "કંસે આકાશવાણીથી જ્ઞાપના બધને

લીધે શ્રીકૃષ્ણનાં લાંકુએને કેવી રીતે મારી નાખ્યાં; વસુદેવ ને હિંદુસ્તાનના નાગ રાજાઓમાંનો એક મહાન રાજા હતો, તેણે કેવી રીતે કંસના પંચમાંથી તેમના બાળસ્વરૂપને બચાવીને ગોપ નંદના હુંપડામાં સહી-સલામત તેમને મૂક્યા હતા; કેવી રીતે શ્રીકૃષ્ણે ગોકુળમાં બાળકોડા કરી હતી, વગેરે ઐતિહાસિક બીનાઓ યુપ્રસિદ્ધ છે. ગોપીઓ કે મહીઆરી-ઓની વાર્તા સીતા અને રામની વાત નેરી હાથમાં લોકપ્રિય થઈ પડી છે. પાંડવોનાં પરાક્રમેનું મહાકાવ્યમાંથી એ બધું વર્ણન મળી રહે છે. શ્રીકૃષ્ણે પોતાની પુખ્ત અવસ્થામાં મથુરાના જાદુવાને માટે આ નગર વસાવ્યું હતું. ને જાદુવા કંસની બે રાણીઓના બાપ જરાસંધ (મગધ અધિરાજ) ના જીલમથી પીડિત હતા તેમને તેમના ત્રાસમાંથી મુક્ત કરવા માટે દારૂકા વસાવ્યું હતું. અહીંઆજ જાંદુવાન નામના મનુષ્ય-રીંછનો શ્રીકૃષ્ણે સંહાર કર્યો હતો; અને સોમનાથ કે પ્રભાસપાટણ આગળ બીજાના વિષમય શરથી તેમનું અવસાન થયું હતું. ને રથને શ્રીકૃષ્ણે દેહત્યાગ કર્યો તે જગા હાલ પવિત્ર ગણાય છે. ત્યાં વાર્ષિક શ્રાદ્ધનો મેળો ભરાય છે અને ગોપીનજાવ જ્યાં ગોપીઓ દીક્ષગીરી કે શેકમ્પી ડૂબી ગઈ હતી ત્યાં અઘાપિ ગોપીચંદન કે પીળા માટી નીકળે છે અને તેના વડે વૈષ્ણવો પોતાના કષાળમાં શ્રીકૃષ્ણનું ચિહ્ન ખુંડ કાઢે છે. આવી રીતે શ્રીકૃષ્ણ મનુષ્યની દૃષ્ટિ આગળથી અદ્વૈત થઈને તેમના હૃદયમાં હંમેશના માટે વસી રહેલા છે. તેમની વાર્તાની વિગતો મહાન વિદ્વાનો વાંચીને મયન કરી રહ્યા છે. તેમની બાળકોડા, રાસાદિક ક્રીડાઓ વિચારી રહ્યા છે; શ્રીમદ્ ભાગવદ્ગીતામાં તેમણે અર્જુનને આપેલા ઉપદેશનું સ્મરણ કરી રહ્યા છે; અને કેટલાક વિદ્વાનો તેમના જેવા બનેલા બનાવ (કાલિ કુમારિકા અને તેના બાળકનો હેવાલ ને દેવકી અને કૃષ્ણને મળતો આવે છે તે) વિશે વિચાર કરી રહ્યા છે.

અંશેક અને તેનાં કાર્યો—શ્રીકૃષ્ણના અવસાન પછીનો કાલિઆ-વાડનો ઇતિહાસ અંધકારમાં પાછો ડૂબી ગયો છે, અને ત્યારપછી મૌર્ય વંશના પ્રતાપી રાજા મહાન અંશેકના સમયમાં ફરીથી તે દરખાસ થાય છે. હિંદુસ્તાનના પ્રાચીન ઇતિહાસમાં અંદ્રકુસનો પૈત્ર આ મહાન ઐહ સમ્રાટ ને દૃઢ નિશ્ચયવાળો અને પરાક્રમી હતો અને માનુષ દયાનો ખાસ અવતાર હતો તેના જેવો બીજો કોઈ રાજા હિંદુસ્તાનના પ્રાચીન સમયમાં થયો નથી.

પ્રાણી માવના જીવન માટેની તેનામા અસધારણ દયાર્દતા હતી.

જનાવરની ઇસ્પતાસો બાંધવી; માણસના હિતની ખાતર રસ્તા ઉપર જુલો વાવવાં; માંદાંને માટે અમુક સ્થળે ઔષધસંગ્રહાલય સ્થાપવાં, વગેરે લોકો-પયોગી કાર્યો અંશેકે પોતાના રાજ્યમાં ચાલુ રાખ્યા હતાં. તેના અતિ વિસ્તાર પામેલા સામ્રાજ્યમાં આવેલાં પવિત્ર સ્થળોમાં જે શિક્ષાઓ ઉપર લેખો ક્રોતરાવ્યા છે તે શિક્ષાઓ જાણે ઉપદેશ કરવા માટે બોલતીજ ન હોય એવો ભાસ આપે છે. જે કે તેના મહાન રાજ્યનો પડછાયો સ્વપ્નવત્ બની ગયો છે તોપણ હિમાલયથી તેમજ અફઘાનિસ્તાનથી ગીરનાર પર્યંત જુનાગઢની ટેકરી ઉપરથી એ મહામંત્રનો પડગ્રો અઘાપિ પડી રહ્યો છે.

મૈત્ર્ય રાજ્યની સત્તા નીચેથી સૈરાષ્ટ્ર પશ્ચિમ ક્ષત્રપ રાજ્યોના કબજામાં ગયો. સિંધુ નદીની ખીણના પ્રદેશમાં વસતા ગ્રીક આર્કિટ્રઅન રાજ્યોના તાબાના રાજ્યો હતા. આ રાજ્યો ધણી બળવાન હતા. તેમનામાં સૌથી વધારે પ્રતાપી રાજ્ય નહપાન હતો. તેના સિલ્કાઓ જુનાગઢથી અને નાસિક આગળથી દાય લાગ્યા છે. એ સિલ્કાની છાપ ઉપરથી, તે રાજ્યની ભવ્ય ભર, ગરડ જેવું નાક, દંડતાસૂચક હડપચી, વગેરે જોતાં તે માણસનું શારીરિક અને માનાસિક બળ કેવું હતું તેનું અનુમાન રહેજે થઈ આવે છે. તેના સિલ્કાની બે ખાજીઓ ઉપર શર અને વજ્રનાં કુળ-દર્શક ચિહ્નો જણાય છે. તેણે કાઠિઆવાડમાં પોતાનું રાજ્ય સ્થાપ્યું હતું, અને તેની સત્તા દક્ષિણ અને ગુજરાત સુધી હતી. ઇ. સ. ૪૦૦માં ક્ષત્રપ રાજ્યોની સત્તા નષ્ટ થઈ અને ગુપ્ત રાજ્યો આવ્યા જેમનો ઉલ્લેખ સ્કંધગ્રંથ થયો, તેણે જુનાગઢ પાસેની શિક્ષા ઉપર પોતાનો લેખ ક્રોતરાવ્યો છે. તેમની પાસેથી દેશની સત્તા સૂર્યવંશી વદ્ધબી રાજ્યોના હાથમાં ગઈ.

અંધાધુંધીનો સમય—ઇ. સ. ૭૨૫ સુધી કાઠિઆવાડ વદ્ધબી-ઓની સત્તા નીચે રહ્યું. ત્યારપછી તે અંધાધુંધી ને નાશના ચક્રવાતથી ડગ-મગી રહ્યું. પછી તે દેશ ઉપર પરદેશી જતોની ચઢાઇઓ થઈ. પ્રથમ કાઠી લોકો જેઓ પાર્થિવન વંશના હતા, તેઓએ તરવારના બળથી દેશનો કબજો લીધો અને તે બીજા હુમલાખોરોની સાથે અરસપરસ લગ્ન કરીને અહોંજ વસી રહ્યા, અને આખા હીપકદપને પોતાનું નામ આપ્યું. તે હુમલાખોરો પૈકી બાબરીઆ, વળા મુખ્ય હતા. તેમના પછી સુડાસમા રજપુત અને જેઠા સિંધમાંથી આવ્યા. એ વળા આખો દેશ લડાઈ, ટંટા લૂંટફાટ, દુકાળ અને મારામારીથી હેરાન થવા લાગ્યો. ઇ. સ. ૧૦૦૦માં જેઠા, સાવડા, મોદિલ, વળા, ફાળી, વગેરે આવી વસ્યા. તેમણે કાઠિઆ-

આવાઝનો ટેકરીઓ અને જંગલોવાળો પ્રદેશ પોતપોતાનાની મેળે વહેંચી લીધો; પણ સુલેહનો સમય બહુ ચાલ્યો નહિ. ઇ. સ. ૧૦૨૪માં ગઝનીનો મહંમૂદ હિંદુસ્તાન ઉપર ચડી આવ્યો. તે સોમનાથનાં બારણાં લઈ ગયો. પછીથી અલાઉદ્દીન ખીલજી અને મહંમદ તખલખના સમયમાં પણ ઠાકી રાખ્યોતું શરાતન દબાઈ ગયું નહોતું. તેઓ મુસલમાન સત્તાના અંકુશ-માંથી છુટા થવા માટે તક શોધી રહ્યા હતા.

મરાઠાના સમય—મુજરાનના સુલતાનોનો અમલ ઉત્પા બાદ અને ઔરંગઝેબના મૃત્યુ પછી કાઠિઆવાડના પ્રાચીન સરદારો એકે એક કેડ બાંધી ઉભા થયા. પોરબંદર, રાજકોટ, નવાનગર, સિદ્ધર, કાંત્રા એ સઘળાં પોતપોતાને માટે તપર થઈ રહ્યાં, અને તેઓ તથા તેમના વંશજો-એ આખા પ્રાંતમાં અંધાધુંધી ફરી ચલાવી; પણ સત્ય કહીએ તો થોડા વખતમાં તેમને શિક્ષા મળી. તેઓએ મરાઠાઓનો વિચાર ક્યોં નહોતો. ઇ. સ. ૧૭૨૫માં પિશ્તાણ ગાયકવાડે વડોદરા લીધું ત્યાંસુધી તેમની સત્તાનું તેમણે માપ માપ્યું નહોતું. ઇ. સ. ૧૭૫૩માં તેઓ ઉપર એક જાત ચડી આવી, અને એક પરદેશી ચઢાઈ કરનારની એડી નીચે ફરી તેઓ અગદાયા. તે પુરુષના જુદામી તેમજ ઘણાં ત્રાસદાયક કૃત્યોનો અનુભવ દિલ્હીના મોગલ શહેનશાહના જીલ્લમ કરતાં તેમને વધારે સખત લાગ્યો હતો. મયૂરાસન, પર બેઠાં બેઠાં તેમને મોગલ શહેનશાહે આશુકના ફટકાથી શિક્ષા કરી હશે, પણ મરાઠાઓએ તેમને કરેલી હેરાનગતિ વીંછીના ચટકા જેવી લાગી હતી. પણ તેમના કષ્ટનો સમય થોડા વખતમાં પુરો થયો. ઇ. સ. ૧૮૨૦માં બ્રિટિશ રાજ્યે સર્વોપરિ સત્તા સ્થાપી અને કાઠિઆવાડની પ્રાચીન ભૂમિ ઈર્નલ વોકરની ‘સેટલમેન્ટ’ નામથી ઓળખાતી રાજનીતિને લઈને એક સંકાપી મરાઠાઓના ત્રાસમાંથી છુટી થઈ છે

આધુનિક અફઘાનિસ્તાન

અફઘાનિસ્તાનના હવાઇ વિમાની કાફલાના કમાન રા. એ. ડી પટવર્ધન જેઓ દિંદના વતની છે અને દિંદુ છે તેમણે બનારસ હિંદુ યુનિવર્સિટીના વાઇસ ચેન્સેલરના નિમંત્રણને સ્વીકારી “આધુનિક અફઘાનિસ્તાન” એ વિષય ઉપર જાણવા જોગ બાવજી નીચે પ્રમાણે આપ્યું હતું:—

તેમણે જણાવ્યું હતું કે થોડાંક વર્ષમાં અફઘાનિસ્તાનમાં ધણોજ મોટો ફેરફાર થઈ ગયો છે. આજથી થોડાં વર્ષ પહેલાં જોદેશને બીજી બળ-

વાન પ્રગત્યો માત્ર એક બીજા રાજ્યો વચ્ચે એક બીજાના હુમલા વખતે આડકત્રી ગણતી. હતી તેજ દેશ આજે સુવેગની નહેરની આ બાજુના પ્રદેશમાં આવળ પડતો અને સુધરેલી રિથિતિએ પહોંચતો જાય છે. ભૂગોળની દૃષ્ટિએ એ દેશ એશિયાના લગભગ મધ્યસ્થાન અથવા કેન્દ્રસ્થ છે, અને એ બાબતમાં જેમ તે મધ્ય સ્થાન બોગવે છે તેવીજ રીતે તેને એશિયાની રાજકીય પ્રગતિમાં પણ કેન્દ્રસ્થ બનાવવો; એટલે કે જેમ યુરોપી પ્રગત્યોનું લક્ષ્ય જેમ 'ઇનિવા'ના સ્થળ તરફ રાજનીતિની બાબતમાં દોરાર્ધ રહ્યું છે તેમ અધધાનિસ્તાનને પણ 'એશિયાનું' 'ઇનિવા' બનાવવું એવી ઉંચી અભિલાષા અધધાનિસ્તાનના લોકોની છે. તેમની આવી ઉચ્ચ ભાવનાના અને તેમના દેશની એવા પ્રકારની પ્રગતિના મૂળ વિધાતા અધધાનિસ્તાનના હાલના શાહ, ના. અમાતુદ્દલા છે. એમણેજ સમગ્ર પ્રગતિમાં પ્રગતકીય ભાવનાની જગૃતિ આણી છે.

તે દેશના લોકોના વર્તન અને ધાર્મિક જીવન સંબંધી તેમણે જણાવ્યું કે તેમનું ખાસ લક્ષણ ઈસ્લામ ધર્મ અને દેશની સ્વતંત્રતા પ્રત્યેનો પ્રેમ છે, પણ સાથે સાથે પરદેશીઓ પ્રત્યે તેમજ પરધર્મ પ્રત્યે તેમની ઉદાર વૃત્તિ પણ તેમનામાં જોવામાં આવે છે. આપણા દેશનાં મુખર્ષ જેવાં શહેરોની માફક ત્યાં કાણુજ જેવા સુંદર બાધણીવાળાં શહેરો છે પણ ગ્રામ્ય પ્રદેશમાં જોઈએ તો જીવન સાદું જોવામાં આવે છે. અધધાનિસ્તાનમાં દરેક માણસનું ધ્યેય નોકરી કરવાનું હોતું નથી. શેકો સ્વાસ્થી, મજબુત, કદાવર, દુઃખ સહન કરનારા, અને બીજાઓની સામે વહેવારમાં નિખાલસ હોય છે. ગામડાના તમામ શેકો-એટલે કે જેને આપણે ગામડીયા કહીએ તેવા લોકો નાના પ્રકારના દુનરહેલોગમાં સુથાયેલા રહે છે, પોતાના ખર્ચ જોગી ખાદી તેઓ કાતે છે અને તેનું કાપડ વણે છે. લશ્કરી તાલીમ ત્યાં ફરજિયાત છે અને ૧૬ વર્ષના દરેક આદમીને લશ્કરી તાલીમ બે વર્ષ સુધી લેવી પડે છે. હિંદુઓને પણ તેમાં જોડાવું પડે છે. સીખ, પંજાબી અને આગ્રા અયોધ્યાના સંયુક્ત પ્રાંતોમાંના કેટલાક હિંદુઓ ત્યાંના વતની થઈ રહ્યા છે અને અધધાનો તેમની સાથે ભાઈચારાથી વર્તે છે. હિંદુઓનાં ત્યાં મંદિરો પણ છે. ધાર્મિક ઉત્સવોને દિવસે કેટલેક જનના બાધ વિના વાળ સાથે ધાર્મિક સંમેલનો રસ્તા ઉપર થઈ જઈ શકે છે. દીવાળીના દિવસોમાં હિંદુ લોકો એ તહેવાર બહુ ધામધુમથી ઉજવે છે, અને મુસલમાનો પણ તેમાં તેટલાંજ આનંદથી ભાગ લે છે. તેમજ બહારી ધર્મના તહેવારમાં તેવીજ રીતે

હિંદુઓ તેમની સાથે ભાગ લે છે. ગાયોની હિંસા થવી નોંધએ નહિ એવી શાકની ઇચ્છા છે.

કેળવણી વિશે બોલતાં તેમણે જણાવ્યું હતું કે ના. શાહે આખા દેશમાં કેળવણી ફરજિયાત કરી છે. દરબારી કામકાજમાં દહતરી ભાષા ફારસી છે અને લોકભાષા 'પાર્સુ' છે. કાબુલ જેવાં મોટાં શહેરોમાં હાઇસ્કૂલો છે અને લાં ફ્રેન્ચ અને જર્મન ભાષા ફરજિયાત વિષય તરીકે શીખવવામાં આવે છે. પડદાનો રિવાજ શહેરો તેમજ ગામડાઓમાં છે ખરો પણ હાલમાં એ રિવાજની વિકુલ્લ લોકલાગણી થતી જાય છે. વેસ્માનો ધંધો ગેરકાયદેસર છે. તેમજ દારૂ બનાવવો અને પીવો એની પણ કાયદાથી મનાઈ છે. વ્યાપાર અને હુન્નરદિલોગમાં દેશ આગળ વધ્યો છે, અને જાણુવા જેવી બાબત એ છે કે નાણાં બજાર હિંદુ સરાફોને હસ્તક રહે છે. દેશની નાણાની રિયતિ નવેસરથી રચી છે તેથી નાણા સંબંધી રિયતિ મજબૂત થઈ છે અને લોકોમાં વિશ્વાસ પણ સારી રીતે બેઠો છે.

સરકારી મુદ્દી, લશ્કરી અને દાકતરી ખાતાં જર્મનિ, રશિયા અને હિંદ દેશના લોકોની દેખરેખ હેઠળ છે પણ ધીમે ધીમે જેમ જેમ અફઘાન લોકો કેળવાતા જશે તેમ તેમ એ બધાં ખાતાંઓ તેમના હાથમાંજ રહે એવી ગોઠવણો કરવામાં આવી છે.

છેવટમાં તેમણે જણાવ્યું હતું કે અત્યારે આખી દુનીઆની તગ્ગર વિમાની કાફલા તરફ દોરારેહી છે અને તમામ સુધરેલી પ્રજાઓ આકાશી માર્ગનાં આ સાધનોને સંપૂર્ણ રીતે ફતેહમંદ બનાવવા મચી રહી છે. અફઘાનિસ્તાન પણ એજ બાબતમાં ઝડપથી આગળ વધતું જાય છે. ઇ. સ. ૧૯૧૬ની સાલથી અફઘાનિસ્તાનમાં વિમાની કાફલાને માટે રશિયાના અમલદારોની દેખરેખ નીચે જમીન ઉપર મથકો બાંધવાની યોજના હાથ ધરવામાં આવી છે. કુદરતી કારણોને લીધે આ દેશમાં વિમાની માર્ગને માટે નોંધએ તેવી અતુલ્યતા નથી તોપણ અત્યારસુધીમાં આવાં પાંચ મથકો રશિયન અમલદારોની દેખરેખ નીચે બાંધવામાં આવ્યાં છે. રશિયા અફઘાનિસ્તાનમાંથી આવતા વિદ્યાર્થીઓને વિજ્ઞાન મંજૂરી મફત શિક્ષણ આપે છે અને કેટલાએક વિદ્યાર્થીઓ એ દેશમાં અત્યારે આવા પ્રકારની તાલીમ લઈ રહ્યા છે. લગાઈ વખતે પરદેશીઓનો વિશ્વાસ ન રાખી શકાય તેથી વિમાનના સુકાનીઓ અફઘાનોજ હોય તો સાઈ એમ સમગ્ર અફઘાન વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણ લેવા પરદેશ મોકલવામાં આવે છે અને થોડા વખતમાં તેઓને હાથેજ અફઘાનિસ્તાનનાં વિમાનો ઊડતાં યશે.

સર રમણભાઈનો સ્વર્ગવાસ

અમદાવાદના જાણીતા નાગરિક, ગુજરાતના હિપ્પાનદ સંસારસુધારક તંત્રી સાક્ષરતા સર રમણભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠ તા ૬-૪-૨૮, મંગળવારના રોજ સ્વર્ગવાસ થયા છે તે જાણી અમે ધણી શોકમ્મત થયા છીએ. એમના પિતાશ્રી એક જાણીતા કેળવણીકાર હતા. નાનપણથી જ રા. સા. મહોપતરામભાઈએ પોતાના મૌયી એ નાના પુત્રને ઉચ્ચ પ્રકારની કેળવણીના સંસ્કાર પાડ્યા હતા. સ્વ. સર રમણભાઈએ ગુજરાત કૉલેજમાં અને પછીથી મુંબઈની એલ્ફિન્સ્ટન કૉલેજમાં અભ્યાસ કર્યા પછી ૧૮૮૯ માં વકીલાતની પરીક્ષા પાસ કરી. અભ્યાસ દરમિયાન પણ તેમનો સાહિત્ય-રસ સુંદર કવિતાઓના રૂપમાં વણા કરતો હતો. તેમની પ્રવૃત્તિઓ અનેક-વિધ હતી અને સંસારસુધારાનું કામ જે તેમના પિતાશ્રીએ શરૂ કર્યું હતું તે તેઓએ પણ આગળ ચલાવ્યું. એને અંગે પણ તેમનું સાક્ષર-શ્રવણ જળકરું હતું વિવાદવિધિ, જ્ઞાનસુધા વગેરે પુસ્તકો અને માસિકો-દ્વારા જનસમાજમાંથી અંધશ્રદ્ધા અને વહેમો દૂર કરવા તેમના સતત પ્રયત્નો થતા આવ્યા હતા. ભદ્રંભદ્ર, રાઈનો પર્વત, હાસ્યમંદિર અને કવિતા અને સાહિત્ય વગેરે પુસ્તકોમાં તેમનું સાક્ષરત્વ અનેક જોવામાં આવે છે એમનો ઠાવકો હાસ્યરસ અને કવિતા અને સાહિત્યમાંનું પ્રખર કાવ્યવિવેચન ગુજરાતી સાહિત્યમાં અદ્વિતીય સ્થાન ભોગવે છે. સાહિત્ય-પરિષદો સાથે તેમનો સંબંધ ધણો નિકટ હતો, અને પ્રમુખસ્થાનેથી લેખો અને લાપણોદ્વારા તેઓએ ગુજરાતી સાહિત્યભંડોળની સમૃદ્ધિ વધારી છે. વિશ્વેષમાં તેઓ “પ્રાર્થનાસમાજ” ના મુખ્ય ઉપદેશક હતા. જેમણે તેમના પ્રવચન સાંજળ્યા છે તેમનો આત્મા ભક્તિભાવથી ઉમન થયો છે અને યાત મર્મસ્પર્શી સમાવણીથી કેટલીક વ્યક્તિઓના હૃદયનો પવટો થયો છે.

સાક્ષરી શ્રવણમાં દીર્ઘી બેઠતું તેમનું ઠાવકાપણું રાજદારી શ્રવણમાં પણ જણાઈ આવતું હતું. આથી તેઓ દરેક પક્ષને માનીતા હતા. તેઓ પ્રજાના સાચા દીક્ષતા સેવક હતા અને શરૂથી અનેક સામાજિક સંસ્થાઓના કાર્યવાહક હતા. ગુજરાતની મુર્તિસ્વ સ્વ. સર રમણભાઈ પોતાના ગુણોને લઈને બહોળું મિત્રમંડળ ધરાવતા હતા. ગુજરાતને અને ખાસ કરી, અમદાવાદને તેમના અવસાનથી જોડ પડી છે. તેઓ પોતાની પાછળ મોટું કુટુંબ મૂકી ગયા છે લેડીવિદ્યાગારીને તેમજ એમના કુટુંબને દુઃખ સહન કરવા શક્તિ આપો એવી ઇશ્વર પ્રત્યે અમે પ્રાર્થના કરીએ છીએ પ્રભુ સ્વ. સર રમણભાઈના આત્માને શાન્તિ આપો.

ઉત્તર ભાગમાં સને ૧૯૨૭ માં છોકરાઓ માટેની લેવાએલી વર્ગી-
કચ્છર ફાઇનલ પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોનાં નામની યાદી

નંબર	નામ	માર્ક	નંબર	નામ	માર્ક
અમદાવાદ સેન્ટર			૩૨	પાપટલાલ જગજીવન ખડે	૩૫૨
૧	મણીલાલ જેઠારામ ઘોડા	૪૩૮	૩૨	ત્રિહમલાલ મોમાભાઈ ભટ્ટ	૩૫૨
૨	દુર્લભજી ભવાનીશંકર જોશી	૪૧૨	૩૫	હીરજીભાઈ મનોરભાઈ પટેલ	૩૫૧
૩	ચીમનલાલ ડાહ્યાભાઈ પંડ્યા	૩૯૯	૩૫	હરજીવન મદાશંકર જાની	૩૫૧
૪	ગગતપ્રસાદ જોષીતારામ પટેલ	૩૯૮	૩૭	પરમાનંદ જગનલાલ ખાનધર	૩૪૮
૪	વાઠીલાલ જેયરદાસ શાહ	૩૯૮	૩૮	કચરાભાઈ રામચંદ પટેલ	૩૪૭
૬	મેથીઆસ જગજીવન ચોહાણ	૩૯૭	૩૯	શંકરલાલ નરભોરામ ઠાકર	૩૪૬
૭	જટારાંકર ત્રીભોવન મહેતા	૩૮૫	૪૦	કાન્તિલાલ નારણશંકર પંડ્યા	૩૪૪
૭	સારાભાઈ લક્ષ્મીભાઈ પટેલ	૩૮૫	૪૦	રસુલ સુબેમાન ગાધી	૩૪૪
૮	જમનાદાસ છોટાભાઈ પટેલ	૩૮૦	૪૨	અંબાલાલ ધનાભાઈ પટેલ	૩૪૩
૧૦	કાન્તિલાલ ચુનીલાલ મહેતા	૩૭૮	૪૨	ડાહ્યાભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ	૩૪૩
૧૧	હુસેનમીઆ અહમદમીઆ મલેક	૩૭૬	૪૨	નાથાભાઈ ઉમેદભાઈ પટેલ	૩૪૨
૧૧	મણીલાલ જગનલાલ ભટ્ટ	૩૭૬	૪૫	બાળજીદાસ મેલજી શાહ	૩૪૨
૧૩	મજલાલ જેઠાલાલ ઉપાધ્યાય	૩૭૫	૪૬	નાનુભાઈ લીમલાઈ દેસાઈ	૩૪૧
૧૪	વિનાયક રતનચંદ સોલંકી	૩૭૨	૪૭	ધીરજલાલ પ્રાણજીવન જાની	૩૪૦
૧૫	મુકુંદરાય પ્રેમાનંદ દવે	૩૭૦	૪૭	હાસચરાવ પીરભાઈ રાણા	૩૪૦
૧૬	મણિલાલ હરિલાલ પટેલ	૩૬૯	૪૮	કાળીદાસ જેયરભાઈ પટેલ	૩૪૦
૧૫	મોહનલાલ દયાળજી બાસ	૩૬૮	૪૭	કુમચંદ આણંદજી શાહ	૩૪૦
૧૭	ગિટસ મંગળજીભાઈ જુદેસકંડી	૩૬૮	૫૧	ચમનલાલ પ્રેમચંદ શાહ	૩૩૯
૧૯	પુરુષોત્તમ સોમેશ્વર દવે	૩૬૫	૫૧	ગોવર્ધનદાસ કુબેરદાસ ઉપા.	૩૩૯
૨૦	ગોરધન નાગેશ્વર શુક્લ	૩૬૩	૫૩	કમળાશંકર લાઈસાંકર ત્રિવેદી	૩૩૮
૨૦	જખી નરસિંહ પરમાર	૩૬૩	૫૪	વજ્રભાઈ હથેરભાઈ પટેલ	૩૩૭
૨૨	હુસન લાલજી સિપાઈ	૩૫૯	૫૫	ગોવિંદલાલ માવજીભાઈ તલ	૩૩૬
૨૨	નરોત્તમ પોચાભાઈ કુંભાર	૩૫૯	૫૫	શીવસિંહ શુપનસિંહ રાઠોડ	૩૩૬
૨૪	ચંદુલાલ રુઝાખચંદ શાહ	૩૫૭	૫૭	શાંતિલાલ કીરપાશંકર ત્રિવેદી	૩૩૫
૨૪	રણછોડલાલ જોશંકર ત્રિવેદી	૩૫૭	૫૮	પાનાચંદ દેરાવલાલ શાહ	૩૩૪
૨૪	રોબર્ટ કાનજી મેકવાન	૩૫૭	૫૮	પુનમભાઈ મકાભાઈ પટેલ	૩૩૨
૨૭	રામજી શામજી ઠાકર	૩૫૫	૫૯	સોમાભાઈ માણેકચંદ પટેલ	૩૨૨
૨૭	મોગીલાલ લીલામર મહેતા	૩૫૫	૫૯	વાઠીલાલ વીઠ્ઠલાલ ભટ્ટ	૩૩૨
૨૭	ગોરીશંકર રણછોડલાલ ભટ્ટ	૩૫૫	૬૨	દલસુખ કેશવલાલ ખમાર	૩૩૧
૩૦	મહમદમીઆ મોહામીઆ મલેક	૩૫૪	૬૨	રોબર્ટ શીવલાલ સોલંકી	૩૩૧
૩૧	દંસરાજભાઈ જીવાભાઈ પટેલ	૩૫૪	૬૪	નરસિંહ હરજીવન પટેલ	૩૨૯
૩૨	ખોડુપરી માવપરી ખાવા	૩૫૨	૬૪	સારાભાઈ સોભાખચંદ શાહ	૩૨૯
			૬૬	ધીરભાઈ ગીરધરભાઈ પટેલ	૩૨૮

कनदास पानालाळ पटेल	३२८	१०६	दीपयंद धुवेयंद शाह	३११
गणदास गुलाबदास पटेल	३२८	१०८	नछाभाळ पुंगलाळ पटेल	३१०
यंतीदास केशवदास रावण	३२७	१०८	डेटेसंग नरसंगल आसा	३१०
हालास भगनलास पटेल	३२७	११०	मेयरभाळ लखुभाळ पटेल	३०८
दवरदास युनिदास सोनी	३२७	११०	हीरादास गणपतराम उपा.	३०८
शत्रुदास मंगलास शाह	३२६	११२	अंभादास लखुभाळ दाणी	३०८
भा परसोत्तम प्रिस्ती	३२६	११२	दादुभा अमुला गडगे	३०८
लाभाळ इधनायल हाकर	३२५	११२	कान्तिदास रामशंकर भडेत	३०८
जसंगल अगसंग योदास	३२५	११२	मालेकदास मोहनदास शुक्ल	३०८
रिशंकर आमटाशंकर व्यास	३२५	११२	शीवदास जगनदास पटेल	३०८
भाभाभाळ मोतीभाळ पटेल	३२५	११७	धश्वरभाळ अमथाभाळ पटेल	३०५
मालेकदास मोहनदास गारोट	३२५	११७	नटवरदास जल्लाभाळ भडेत	३०५
भा अमथा परमार	३२५	११७	नेमयंद केशवदास गांधी	३०५
मशीभाळ यतुरभाळ पटेल	३२५	११७	पोपटदास गोपाणल नवाडी	३०५
कान्तिदास मोहनदास त्रिवेदी	३२५	११७	रघुछोडदास लखुभाळ पटेल	३०५
महामुख भीमदास डीआ	३२५	११७	वासुदेव मण्डीदास भट्ट	३०५
मेमा वीरा रावण	३२५	१२०	यंददास दरिलाल शाह	३०४
वशरामगर गोपालगर अतीत	३२५	१२३	युनीदास सोमनाथ नवाडी	३०४
भगणदास राययंद शाह	३२०	१२३	छोटादास मूणलभाळ व्यास	३०४
मालेकदास जेहालास उपाध्याय	३२०	१२३	जटाशंकर प्रदलास रावण	३०४
देवाशंकर मोहनदास जेशी	३२०	१२३	क्षयरादास जगनदास जेशी	३०४
आलयंद अमरतलाल जेशी	३१८	१२३	मोहनदास जगलवनदास हाकर	३०४
भीमला जेयसिंदल युगासमा	३१८	१२८	जुजारमानल पीरानमानल	३०३
आलुदास शंभुदास डीनारी.	३१८		विहारी	
सरदारसंग छत्रसंग आसा	३१८	१३०	युनीदास देवयंद शाह	३०१
शांतिदास गोविंददास लुहार	३१८	१३०	रिदास लखुदास रावण	३०१
अदभद भदभद भरेक	३१७	१३०	नथान भीमल प्रिस्ती	३०१
दाभेदर पुरुषोत्तम नवाडी	३१७	१३०	सेधाभाळ नारणदास हरल	३०१
केशवदास काणीदास शाह	३१७	१३४	आशिर्वाद लगरानभाळ भट्ट.	३००
नारणुदास भगनदास पटेल	३१६	१३४	अभाभाळ दाणीदास पटेल	३००
नारणुभाळ शामेणभाळ पटेल	३१६	१३४	धश्वरदास जेहादास पटेल	३००
वीलकंड सुखेमान परमार	३१६	१३४	रामयंद अमुलपराय गारोट	३००
गोडालास दाभेदर छत्रपति	३१५	१३८	अंभादास आदरभाळ पटेल	२८८
सोमा लींभाभाळ प्रिस्ती	३१५	१३८	नटवरदास जल्लादास हवे	२८८
धुसुद्ध शनाभाळ प्रिस्ती	३१५	१३८	शंकरदास त्रीभोवनदास त्रिवेदी	२८८
वीरशंकर कुंभेरराम गरोडा	३१४	१४१	गणपत अंभाशंकर त्रिवेदी	२८८
अमलीभेन भंछाराम पंड्या	३१२	१४१	गालायंद करतुरयंद शाह	२८८
भा गुराव क्षिराव दीवते	३१२	१४३	यंदमल्लिशंकर युनीदास रावण	२८७
केशवदास मोदमदास शाह	३१२	१४३	छोटादास नागरदास पटेल	२८७
अजुलामीआ भदभदमीआसे	३११	१४३	दाडि प्रेमाभाळ प्रिस्ती	२८७

૧૪૩	મગનલાલ હથિરદાસ પટેલ	૨૯૭	૧૮૪	કેદરનાથ દાગાભાઈ પટેલ	૨૯૪
૧૪૩	મોદનલાલ નાગરદાસ ગાદ	૨૯૭	૧૮૭	કલ્યાણરામ કલ્યાણુજી ઉપાધ્યાય	૨૯૩
૧૪૩	શાંતિલાલ નર્મદાશંકર આચાર્ય	૨૯૭	૧૮૮	માણીકલાલ મનસુખરામ જાની	૨૯૩
૧૪૪	અનોપરામ હરગોવિંદ જોશી	૨૯૬	૧૮૭	રામપ્રસાદ અંબાલાલ જોશી	૨૯૩
૧૪૬	કાળીદાસ મોદનલાલ પટેલ	૨૯૬	૧૮૭	શાંતિલાલ અમરતલાલ રાવળ	૨૯૩
૧૪૬	માણીકલાલ મદતલાલ શાહ	૨૯૬	૧૮૮	શાંતિલાલ દોલનચંદ શાહ	૨૯૩
૧૫૨	કચ્છરાભાઈ શીવલાલ ગાંધી	૨૯૫	૧૯૨	અંબાલાલ લલ્લુભાઈ પટેલ	૨૯૨
૧૫૨	શંકરલાલ મુળશંકર જોશી	૨૯૫	૧૯૨	અમરતલાલ ગોડીદાસ ઉપાધ્યાય	૨૯૨
૧૫૪	ચુનીલાલ પરભુદાસ પટેલ	૨૯૪	૧૯૨	ચીમનલાલ ભોળીલાલ શાહ	૨૯૨
૧૫૪	દુર્ગોશંકર શીવચંકર દવે	૨૯૪	૧૯૨	મણીલાલ યુનિલાલ મહેતા	૨૯૨
૧૫૪	મણુપતરામ મગનલાલ ત્રિવેદી	૨૯૪	૧૯૨	નાથાલાલ મગનલાલ પ્રજાપતિ	૨૯૨
૧૫૪	કરણાશંકર દલસુરામ ભટ્ટ	૨૯૪	૧૯૨	રતિલાલ જેઠાલાલ જોશી	૨૯૨
૧૫૮	દેસાંભાઈ રામભાઈ હોલા	૨૯૩	૧૯૮	કેશવલાલ ઉમીઆશંકર જાની	૨૯૧
૧૫૯	ગોપાળદાસ વેણીદાસ પટેલ	૨૯૨	૧૯૮	રવાભાઈ ભાલાભાઈ પટેલ	૨૯૧
૧૫૯	મણીભાઈ નરસિંહભાઈ પટેલ	૨૯૨	૧૯૮	મંતરામ રામલાલ કલાલ	૨૯૧
૧૬૧	દમોદર શામળ માળી	૨૯૧	૨૦૧	દુર્ગોશંકર મદાશંકર તવાડી	૨૯૦
૧૬૧	નરસિંહ ગીરધર ભટ્ટ	૨૯૧	૨૦૧	કનૈયાલાલ કીરપાશંકર દવે	૨૯૦
૧૬૧	શાંતિભાઈ છોટાલાલ ભટ્ટ	૨૯૧	૨૦૧	રણજીડભાઈ કુંગરભાઈ સોલંકી	૨૯૦
૧૬૧	સીતારામ કાળીદાસ ભટ્ટ	૨૯૧	૨૦૧	જમનાદાસ જેઠાલાલ મહેતા	૨૯૦
૧૬૫	ભુડા દારદુલ દોહરીયા	૨૯૦	૨૦૫	શીત્રેમોન ભુદરભાઈ ખિસ્તી	૨૭૬
૧૬૫	મવાનીશંકર મુળજી જોશી	૨૯૦	૨૦૫	મોતીલાલ નાયજીભાઈ પાઠક	૨૭૬
૧૬૭	ગમનંદ જટાશંકર ત્રિવેદી	૨૮૮	૨૦૭	ગંગાધરપ્રસાદ યુનિલાલ શાહ	૨૭૮
૧૬૭	યુસફ આશિર્વાદભાઈ ખિસ્તી	૨૮૮	૨૦૭	પદમજી નરસિંજી વજર	૨૭૮
૧૬૭	જીજુલા દોલનસિંહ ચુડાસમા	૨૮૮	૨૦૭	પાકિલ મંગળભાઈ ખિસ્તી	૨૭૮
૧૬૭	મૂળશંકર કેશવલાલ ત્રિવેદી	૨૮૮	૨૧૦	રામજી હાભાભાઈ પટેલ	૨૭૭
૧૬૭	પુરશોત્તમ દેવજીભાઈ રાજગોર	૨૮૮	૨૧૧	ગોવિંદલાલ રામચંદ્ર દવે	૨૭૬
૧૬૭	જમનાદાસ મોતીલાલ કાકર	૨૮૮	૨૧૧	મણીલાલ પુરશોત્તમદાસ પટેલ	૨૭૬
૧૭૩	ગાબાજી શ્રીજીજી પગી	૨૮૭	૨૧૩	ભાઈલાલ યુનિલાલ શાહ	૨૭૫
૧૭૩	મણીશંકર ભગતીશંકર પંડ્યા	૨૮૭	૨૧૩	જેઠાલાલ માવજીદાસ પટેલ	૨૭૫
૧૭૩	પેપટલાલ પરશોત્તમ પટેલ	૨૮૭	૨૧૩	નરસિંહ જેઠાભાઈ ખિસ્તી	૨૭૫
૧૭૬	જમનાથ મગનલાલ કાકર	૨૮૬	૨૧૬	જીએન બીબા ખિસ્તી	૨૭૩
૧૭૬	જીવજીલાલ મણીલાલ પટેલ	૨૮૬	૨૧૬	નુરમહમદ હુસેઈન શેખ	૨૭૩
૧૭૯	મુળશંકર જેઠાલાલ જાની	૨૮	૨૧	મીરજીશંકર જોઈતારામ ગોર	૨૭૩
૧૭૯	તાનાભાઈ બીબાભાઈ પટેલ	૨૮૬	૨૧૬	મણીલાલ જનાલાલ પટેલ	૨૭૨
૧૭૯	શંકરભાઈ આશાભાઈ પટેલ	૨૮૬	૨૨૦	દારપ્રસાદ અંબાલાલ ભટ્ટ	૨૭૦
૧૮૧	યુસામનગી જીનાભાઈ મનસુરી	૨૮૫	૨૨૦	નરવરલાલ મોતીલાલ શાહ	૨૭૦
૧૮૧	પરશોત્તમ અમથારામ સુથાર	૨૮૫	૨૨૦	પોહાન અનાજી મકવાણા	૨૭૦
૧૮૧	પુરશોત્તમ રણજોડદાસ સેવક	૨૮૫	૨૨૩	અંબાલાલ હરિલાલ શાહ	૨૬૬
૧૮૪	મણુપતિશંકર મુળજીભાઈ દવે	૨૮૪	૨૨૩	જટાશંકર હરગોવિંદ વ્યાસ	૨૬૬
૧૮૪	કેશવલાલ ગીરધરલાલ વાળકર	૨૮૪	૨૨૩	મોહનલાલ પુનરામ પંડ્યા	૨૬૬

૨૨૬ દિવસંકર ઉમીઆશંકર ગોર	૨૬૮	૨૬૫ હરિલાલ લલુભાઈ પંડ્યા	૨૪૬
૨૨૬ મધરભાઈ ગોકળભાઈ પટેલ	૨૬૮	૨૬૫ હેમીલટન દાવેદભાઈ ગનીઆ	૨૪૭
૨૨૮ દેવલાલ વસુભરામ નાયક	૨૬૭	૨૬૮ હિમનલાલ મણીલાલ શાહ	૨૪૫
૨૨૭ અંબાલાલ રતિલાલ શાહ	૨૬૮	૨૬૮ જીભાઈ ભગવાનદાસ પટેલ	૨૪૫
૨૨૮ વલ્લભીશંકર કદાનજી ત્રવાડો	૨૬૬	૨૭૦ અભરામ જીવામીઆં મયેક	૨૪૪
૨૩૧ અંબાલાલ હરિભાઈ પટેલ	૨૬૪	૨૭૦ કાળાભાઈ રેવાભાઈ પટેલ	૨૪૪
૨૩૧ અંબાશંકર નાચાલાલ મહેતા	૨૬૪	૨૭૦ મગનજી અમજી વાઘેલા	૨૪૪
૨૩૧ મળદેવલાલ જગન્નાથ રાવળ	૨૬૪	૨૭૦ હીવાભાઈ જોડાભાઈ પટેલ	૨૪૪
૨૩૧ જટાશંકર દલસુખરામ પંડ્યા	૨૬૪	૨૭૦ નીકમલાલ યુનિલાલ જોશી	૨૪૪
૨૩૫ જોડા દારાભાઈ ખિસ્તી	૨૬૧	૨૭૫ નાનાલાલ ગંગારામ ગોર	૨૪૩
૨૩૬ મધરભાઈ બીઆભાઈ પટેલ	૨૬૦	૨૭૬ છોટાલાલ ભાઈશંકર જોશી	૨૪૨
૨૩૬ લુકાસ લાઝરસ બારેયા	૨૬૦	૨૭૭ માર્ટીન ડુંગરભાઈ ખિસ્તી	૨૩૬
૨૩૬ મગનલાલ રણજોડાસ રોડોડ	૨૬૦	૨૭૮ લોમતલાલ જાદવજી ત્રિવેદી	૨૩૭
૨૩૬ મોતીલાલ અમરશીભાઈ પટેલ	૨૬૦	૨૭૮ યુસુફ પીટર ખિસ્તી	૨૩૭
૨૩૬ સાનિલાલ ત્રીકમલાલ પટેલ	૨૬૦	૨૮૦ શાંતિલાલ તાપીશંકર દવે	૨૩૬
૨૪૧ નાયજી મેઘાજી મકવાણા	૨૫૬	૨૮૦ કેનમાન ઇસ્માઈલ બેલીમ	૨૩૬
૨૪૧ નરહરિ જોશંકર ત્રવાડો	૨૫૬	૨૮૨ જાદવજી દરશનલાલ ઉપાધ્યાય	૨૩૪
૨૪૧ દોટરલાલ ગીરધરજી આચાર્ય	૨૫૬	૨૮૩ કાલાલાલ જીવતરામ વ્યાસ	૨૩૦
૨૪૪ ધનશ્યામ કંજદાસજી સાધુ	૨૫૮	૨૮૩ હરગોવિંદ જગનલાલ ઠાકર	૨૩૦
૨૪૪ કાન્તિલાલ મણીલાલ પટેલ	૨૫૮	૨૮૩ કાન્તિલાલ સાકળચંદ જૈન	૨૩૦
૨૪૪ ગયુરદાસ નરોત્તમદાસ ચોકશી	૨૫૮	૨૮૩ લાલાજી લમીરજી વાઘેલા	૨૩૦
૨૪૪ પુત્રભાઈ જીવાભાઈ રાવળ	૨૫૮	૨૮૭ જનમહમદ લલીમહમદ શેખ	૨૨૫
૨૪૮ હરિભાઈ રામદાસ પટેલ	૨૫૭	૨૮૭ જેઠુભા માનસીંગજી યુગાસમા	૨૨૫
૨૪૮ પરજીદાસ ગંગાભાઈ ગઢવી	૨૫૫	૨૮૮ મધરલાલ મોહનલાલ ભટ્ટ	૨૨૪
૨૪૮ રતિલાલ ઉજમશી શાહ	૨૫૬	૨૬૦ અહમદઅલી અબાસઅલી	૨૨૨
૨૫૧ છોટાલાલ અબારામ ઝોડે	૨૫૫	તીરમીઝી	
૨૫૧ મોહનલાલ મનસુખદાસ શાહ	૨૫૫	૨૬૧ ખાલુલાલ હીરાલાલ પારેખ	૨૧૬
૨૫૧ થીવજીકર ગીરગજીકર મેની	૨૫૫		
૨૫૧ રવિલાલ કે. માધવમુર્મુદાસમા	૨૫૪		
૨૬૧ નારણલાલ મગનીલાલ પટેલ	૨૫૩		
૨૬૧ નારણભાઈ સામજીભાઈ આચાર્ય	૨૫૩		
૨૬૧ વીલફ્રેડ સુસેમાન પરગાર પટેલ	૨૫૩		
૨૬૧ માંડલાલ દામેદર જીવપતિવળ	૨૫૩		
૨૬૧ સોમા લીંગભાઈ ખિસ્તી	૨૫૩		
૨૬૧ યુસુફ શનાભાઈ ખિસ્તી	૨૫૧		
૨૦૨ નીરજીકર કુબેરરામ ગોરાડા	૩૧		
૨૦૩ મણીબેન મંજારામ પંડ્યા	૩૧		
૨૦૪ જાણીતવ કિશોરવ દીવને	૩૧		
૨૦૪ દેવલાલ મોદમલાલ શાહ	૩૧		
૨૦૬ અબુલામીઆં મહમદમીઆંસો	૩૧		

હિન્દુ-ગુજરાતી

૧ હિમ્મરભાઈ જનુભાઈ શેખ	૨૬૨
૨ મહમદસુસેન હમામભાઈ શેખ	૨૮૧
૩ મીસરીખાન હસનખાન કી- લ્યાણી	૨૬૦
૪ હમીદમીઆં હાજમહમદમીઆ સેવદ	૨૫
૫ કલ્દરખાન કાલેખાન કીલ્યાણી	૨૫
૬ દખીગમીઆં આલમગમીઆં કાઝી	૨૫
૭ હુસેનખાન દલીલખાન પાંડુ	૨૫

૮ તુરમહમદ શાહમહમદ શેખ	૨૫૩	૭ અબ્દુલકાદર અબ્દુલરહેમાન	૩૬૨
૯ અબ્દુલકરીમ મુસાજી શેખ	૨૪૭	૮ સૈયદઅલી સદરદીન સૈયદ	૩૩૫
૧૦ અલીમીઆં જેતુમીઆં કાદરી	૨૪૨	૯ દાદાભાઈ મહમદભાઈ સલાર	૩૨૫
૧૧ અશીરહમદખાન અજમતખાન	૨૩૦	૧૦ ગુલામનખી જીવાભાઈ ગાંધી	૩૨૦
૧૨ મહમદભાઈ ઉમરભાઈ વેરા	૨૩૦	૧૧ જીવાભાઈ દોલુભાઈ કારેશી	૩૧૫
૧૩ ગુલામખાન ગુલામમહમદ શેખ	૨૨૬	૧૨ સાવલી મીયાભાઈ ચવાણ	૩૧૨
૧૪ મહમદહુસેઇન વગીરભાઈ શેખ	૨૨૬	૧૩ સૈયદસાહેબ બાવાસાહેબ હુસેન	૩૦૭
૧૫ શહાજીદિન અમીરભાઈ અ-	૨૨૬	૧૪ સરદારસંગ રસુલા ગરાસીઆ	૩૦૬
ખાસી		૧૫ ઉમરભાઈ કાળુભાઈ ચીસ્તી	૩૦૩
૧૬ કાસમ ફજુજી શેખ	૨૨૬	૧૬ નાઝીરહમદ બકામીઆં સૈયદ	૩૦૨
૧૭ અદાઉદ્દીન મુશીબુદ્દીન સીદીકી	૨૧૬	૧૭ મહમદભાઈ હુસેનભાઈ કાછોટ	૨૯૭
ગુજરાતી-હિંદુ			
૧૮ સીનખાન નાચેખાન પઠાણ	૩૧૭		

ક્રનામપત્રક-ભરૂચ જિલ્લો.

ગામ તાલુકો	નામ	કિંમત	હેતુ
સુણેવ-અંકલેશ્વર	માજી તલાટી મિ. ચીમન-લાલ મંજારામે	૫-૦-૦	રાકડ તથા કટો-રીઓ અને મિ-દાઈ વહેંચી.
	તા. લોકલખોર્ડ મેમ્બર મિ. જમીયતરામ બગુભાઈ પટેલે	૫-૦-૦	મિદાઈ વહેંચી.
	તલપદાના પટેલ ગંગારામ માવજી	૧-૦-૦	"
	ગામના આગેવાન સદ્ગૃહ-સ્થેએ	૪-૧૨-૦	"
તવરાબેટ-ભરૂચ	ધાંચી જમનલાલ કરસન તથા ધાંચી મૂળચંદ મીઠાલાલે		સ્કૂલ જમાડી.
પાર્શ્વદીસ-અંક-લેશ્વર	મિ. પ્રભાશંકર ગોંગીશંકર ત્રિવેદીએ	૧૫-૦-૦	ખાલા તથા ચોપ-ડીઓ વહેંચી.
	મિ. ગુમાન હરિભાઈ પટેલે	૧૨-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
હાંસોટ-ભરૂચ	મિ. બગુભાઈ પ્રાણવલ્લભ દાસ દેસાઈએ પોતાના ખર્ચે રૂ. ૩૫) નું ધડિયાળ મુંબ-ધથી મંગાવ્યું	૨૦-૦-૦	સ્કૂલમાં ધડિયાળ મૂકવા સારૂ આપ્યા.
	મિ. નગીનલાલ માણેકલાલ શેઠ	૫-૦-૦	
	મિ. રતિલાલ હરજીવનદાસ શેઠ	૫-૦-૦	
	ડા. બાલુભાઈ પરસોત્તમદાસશેઠ	૨-૦-૦	
	સ્કૂલના આસિસ્ટન્ટ તરફથી	૫-૦-૦	

કનગામ-જંજુસર	સોની દાહભાઈ મોદનલાલે ગામના સદ્ગુરુઓએ	૧૯-૦-૦	રૂઢ જમાડી.
	સોધા કેસરીતંગ માધવસંગે	૨૮-૦-૦	"
	સોધા મોદનસંગ કાભઈ પાટની	૧૮-૦-૦	"
નોંધણી- "	ભાદરણના અમીન મણિ- ભાઈ ધધરભાઈએ	૨૦-૦-૦	પેડા બહેન્યા.
મગણાદ- "	મજેરાના પટેલ કુલાભાઈ દરિભાઈએ	૧૦-૦-૦	પિતળના પ્યાલ તથા મિઠાઈ બહેન્યા
	મદાપરાના પટેલ લક્ષ્મણ- ભાઈ ભગવાનદાસે	૬-૦-૦	કન્યાઓને હોટન કકડા તથા મિઠાઈ બહેન્યા.
વાવલી- "	પા. ઓધવભાઈ દરિભાઈએ	૪૦-૦-૦	રૂઢ જમાડી
મંગલેશ્વર-ભરૂચ	મુખામત શેઠ નાનાલાલ મંછારામે	૧૧-૪-૩	પુસ્તકો બહેન્યાં
ભરૂચ-ભરૂચ	મે. દારાયા રતનજી હોમાવાલા સાહેબે છીપવાડ કન્યાશા- ળામાં તથા ભંગી રૂઢમા	૧-૦-૦	પતાસાં બહેન્યાં
		૧૫-૦-૦	મિઠાઈ બહેન્યા
		૫-૦-૦	
વાવલી-જંજુસર	પા. કુલાભાઈ પુંજભાઈ તથા પા. નાથોભાઈ દાંસજીએ	૧૦-૦-૦	ચોપડીઓ બહેન્યા
	તથા પા. હીંગલાઈ ધર્મદાસે	૧૪-૮-૦	રૂઢાળી તથા ચો. દરે વિઘાર્યોતિ આપી
પાલેજ-ભરૂચ	મિ. રેવાશંકર બાલાશંકર ભટે	૬-૦-૦	ચણા બહેન્યા
	મિ. નાથાભાઈ ત્રિહેયરદાનથાટે	૪-૮-૦	ચણા બહેન્યા
	મિ. સુંદરલાલ દીરપાશંકર	૩-૦-૦	પતાસાં બહેન્યાં.
કાવા-જંજુસર	સાગમાના રહીશ ગયુર રામાએ		પતાસાં પતાસાં સાં બહેન્યાં
ઉચ્છદ- "	નકારના સા. હીરાભાઈ હવાભાઈએ	૧૫-૦-૦	જર્મન સીસ્વરના પ્યાલા તથા પનાર બહેન્યાં.
	પા. ક્ષત્રુભાઈ પુંજભાઈએ	૩-૦-૦	પતાસાં બહેન્યાં
નોંધણી- "	અમીનેચતુરભાઈ ધધરભાઈએ	૧૩૦-૦-૦	મરત અને યુથા
		૧૬-૦-૦	શીખવવા માટે ૯ રાત્રી આપ્યા
" "	દુંડજનાદાદાભાઈ નરેદભાઈએ	૫-૦-૦	રૂઢોમાં પતાસાં બહેન્યાં
" "	પા. ભગવાન દરિભાઈની વિધવા બાઈ ડાહીએ	૫૦-૦-૦	રૂઢો જમાડી
આમોદ-ભરૂચ	મે. ખા. સાહેબ મદમદ ઈશ્વારીમ પટેલે	૧૦-૦-૦	પતાસાં બહેન્યાં
ઓરા-વાગરા	મેત્રોત્તમના રામસંગ બાવા નાથા બાવા રજપુત ગરાસીએ	૧૫-૦-૦	રૂઢ જમાડી.

હાંસોટ-ભરચ	શેષ મહમદ મુસ્તફા કોટડા	૩-૦-૦	જલેખી બહેચી
પીપલીયા-,,	વાળાએ અતેની હિફ સ્કુનમા-	૨૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી
ભરચ-,,	સુધાર રઘનાથ ગેહલો	૧૨-૧૧-૦	કેફ કીતાબો આપી
	નકરકુર્ષ હિફ કન્યાગાનામા		
	મિ શેષ અહમદ શે. અમીર		
	અશીષુવાળાએ		
	મિ. શુલામતખી દાદાભાઈ	૯-૦-૦	૧૩ કઝન રહેટા
	બેન્ડવાળાએ		આપી
	મિ. નાગરદાસ દેવચંદ	૪-૦-૦	કિતાબો તથા મિ.
	ગાંગનાળાએ		હાઇ બહેચી
દોરા-આમોદ	મિ. ડાલાભાઈ ગહેચરભાઈશેખે	૩૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી તથા
			મકાઈ બહેચી
ધમણાદ-,,	પા. ડાલાભાઈ ધોરીભાઈએ	૩૫-૧૨-૦	સ્કૂલ જમાડી
	પા. મોતીભાઈ ધોરીભાઈએ	૪૨-૮-૦	"
	સ્કૂલ કમિટિના મેમ્બર સાહેબે		
	રાજ હમીરસંગ મેહલે	૩૩-૪-૦	"
ઉચ્છદ-જ'બુસર	નહારના રહીય હીરા છવાએ	૧૫-૦-૦	જર્મનના પ્યાલા
			તથા પતાસાં બહેચ્યાં
	ઉચ્છદના પા. લક્ષુ ધુળભાઈ	૩-૦-૦	પતાસાં બહેચ્યાં.
કોળલા-આમોદ	સ્કૂલ કમિટિના મેમ્બર	૩-૦-૦	પુસ્તકો ઇનામ તરીકે
	સાહેબાએ		બહેચ્યાં
અલદર-ભરચ	માછ પોલીસપટેલ અને સ્કૂલ	૩૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
	કમિટિના મેમ્બર પા. વિઠ્ઠ-	૨-૦-૦	પેંડા બહેચ્યા
	લભાઈ વસ્તાભાઈએ		
જનીસાડા-વાગરા	મિ. જેસંગ ખાવા અભેસંગ	૧૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી
	વાધેલાએ		
	મિ. પરમતમંગ અભેમંગ	૧૧-૦-૦	"
	વાધેલાએ		
ભાડજીન-ભરચ	પા. સુનિલાલ નાયુભાઈએ	૪-૦-૦	નાકર બહેચી.
સીમળયા-આમોદ	ગામના આગેવાનોએ	૧૨૫-૮-૦	વડીઆળજેટ આપ્યું
			તથા સ્કૂલ જમાડી
ભરચ-ભરચ	મિ. દિનકરરાવ નરસેરામ	૯-૦-૦	ઇનામ બહેચ્યાં.
	દેસાઈએ		
"	મિ. દોકેરલાલ ચીમનલાલ	૫-૦-૦	"
	મુન્સી		
"	મિ. મૂળચંદ છવચંદ કાપ	૫-૦-૦	"
	રીઆએ		
કોળલા-આમોદ	પોલીસ પટેલ વિઠ્ઠલભાઈ	૨૧-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી
	કવાનદામે		

ડેશ્વર-ઝાડેશ્વર	મે. ડાયરેક્ટર ઓફ પબ્લિક હેલ્થ, મુંબઈનાં	૫-૦-૦	સ્કાઉટોને દૂધ પાત્રું
"	"	૨૫-૦-૦	" ફ્રેસ સીવડાવ સાફ આપ્યા
યમનપુર-જી. બુસર	મે. પ્રેસિડેન્ટ તા. લો. બો. મિ. એચ. જે. અમીન	૨૫-૦-૦	"
વાવલી—	મિ. કાલીદાસ ત્રીકમભાઈએ	૩-૦-૦	મિઠાઈ બહેંચી
પાલેજ-ભરૂચ	મિ. ઇશ્વરલાલ લક્ષ્મીદાસે	૩૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી
લુનારા-વાગરા	મિ. રેવાશંકર બાલશંકર ભટ્ટ	૬-૦-૦	ચણા બહેંચી
ગુકલતીર્થ—	મિ. નાથાભાઈ બહેચરભાઈએ	૬-૦-૦	પતાસાં બહેંચી.
કામલા-આમોદ	ભજન મંડળીએ	૧૨-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી
	મિ. પ્રતાપસિંહ ગુમાનસિંહે	૨-૦-૦	પતાસા બહેંચી.
	મિ. પ્રભુદાસ બાજીભાઈએ	૨૫-૦-૦	સ્લેટ, પેન, ચોપ-ડીઓ બહેંચી
ગજેરા-જી. બુસર	મિ. હેસાઈ સોમાભાઈ બાબ-રભાઈએ	૩૫-૦-૦	જર્મનના પ્યાલા બહેંચી.
	મિ. અમિત ચતુરભાઈ હરિભાઈએ	૩૦-૦-૦	"
માંડવા-અંકલેશ્વર	મિ. મોતીભાઈ ઘોળીભાઈએ	૨૫-૦-૦	"
	મિ. ગોવિંદ નારાયણે	૩૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી
	મિ. ચંદ્રસી સીતાભાઈએ	૨-૦-૦	સાકર બહેંચી
ભરૂચ-ભરૂચ	મિ. જીવણ ખુશાલે	૧૪-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી
	મિ. દારાશા રતનજી હોમા-વાલાએ	૨૦૦-૦-૦	લોન સ્કૂલ બોર્ડમાં આપી.
ધંખર-આમોદ	સ્કૂલ કમિટિના મેમ્બરેએ	૩-૪-૦	મિઠાઈ બહેંચી
	હેડમાસ્ટર હીરાલાલ ઇશ્વરદાસે	૫-૦-૦	પિપળના પ્યાલા બહેંચી
	પટેલ મહમદ અલીભાઈએ	૫-૦-૦	"
ગાકાદ-વાગરા	ગામના સદ્ગૃહસ્થોએ	૧૦૪-૪-૦	સ્કૂલ જમાડી, કપડાં આપ્યાં તથા મિઠાઈ
પાલેજ-ભરૂચ	મહા રેવાશંકર બાલશંકરે	૪-૮-૦	ચણા બહેંચી
	શા. નાથાભાઈ બહેચરભાઈએ	૪-૮-૦	પતાસાં બહેંચી
ગાલસા-ભરૂચ	ગામલોક તરફથી	૧૨૫-૦-૦	સ્કાઉટોને ફ્રેસ આપ્યા
માતર-આમોદ	મિ. ગોપાળ ઇશ્વરભાઈએ	૬૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી
કેલોદ-ભરૂચ	મિ. માધવભાઈ ગોવિંદભાઈ પટેલ, ગામલોકોએ	૨૫-૦-૦	{ ધડિઆળ આપ્યું
		૧૪-૦-૦	
શામળયા-આમોદ	મિ. સરદારસંગ જેસંગે	૧૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી
દાંદાના—	મિ. બકાસભાઈ નાથજીભાઈએ	૬-૦-૦	મિઠાઈ બહેંચી
કેરતાડા—	કાકર લક્ષ્મીભાઈ પરબદાસે	૮-૪-૦	કન્યાશાળામાં વાડ-ડીઓ બહેંચી

હાંસોટ—	સુખડીઆ ઘેલાભાઈ દયારામે	૮—૦—૦	પેંડા બહેન્યા
સમનો-આમોદ	ગામના આગેવાન મુદરથોએ	૨૦—૦—૦	પાણી પીવા સાર આપ્યા
		૧૫—૦—૦	પેંડા બહેન્યા
	ગામના શેઠોએ	૧૫—૦—૦	કપડા, રકાખી, પ્યાલાં છોકરીઓને બહેન્યા તથા ભક્ષાઈ છોકરાઓને બહેન્યા.
સીમળયા—	મિ. મોહન આપુભાઈ પાટીદાર	૬—૪—૦	પિત્તળનાં પવાલાં સાકર સાથે બહેન્યા સ્કૂલ જમાડી.
અંતડા-અંકલેશ્વર	મિ. મનોરભાઈ ગોકળભાઈએ	૨૧—૦—૦	
અંબેડા-વાગરા	મિ. શુભાનસિંહ સખરસિંહે	૨૬—૦—૦	"
નોંધણી-જા'ણસર	પટેલ શીવાભાઈ બકોરભાઈએ	૨૫—૦—૦	"
કોખલા-આમોદ	મિ. વિદુલભાઈ કલાનદાસે	૧૫—૦—૦	"
નહાર-જા'ણસર	નાજાંદ ફકીરા નાયાએ	૮—૦—૦	"
ગજેરા—	પટેલ ઘોળાભાઈ મકનભાઈએ	૮—૦—૦	મિઠાઈ બહેન્યા.
કેરવાડા-આમોદ	પટેલ હરિચંદ હેમચંદ	૨૫—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
લખીગામ-જાગેશ્વર	પટેલ બહેચર દાદાભાઈએ	૧૦—૦—૦	"
"	પટેલઝીણાજીભાઈ ખુશાલભાઈએ	૧૭—૦—૦	"
કોખલા-આમોદ	પટેલ મિઠાભાઈ વરધભાઈએ	૨૦—૦—૦	"
નહાર-જા'ણસર	મિ. કાળીદાસ રામસંગે	૮—૦—૦	"
નાદીડા-વાગરા	પટેલ કાભાઈ ભઈજીભાઈએ	૧૮—૦—૦	"
પાલેજ-ભરૂચ	મદદ રેવાશંકર બાલાશંકરે	૬—૦—૦	ચણા બહેન્યા.
ખેરી—	શા. નાયાભાઈ બહેચરભાઈએ	૬—૦—૦	પતાસાં બહેન્યા.
વાવની-જા'ણસર	પા. મયુરભાઈ કલ્યાણભાઈએ	—	સ્કૂલ જમાડી.
પાસેજ-ભરૂચ	ગામના સદમુદરથોએ	૧૪—૦—૦	મિઠાઈ બહેન્યા.
	મદદ રેવાશંકર બાલાશંકરે	૭—૮—૦	પતાસાં બહેન્યા.
	શા. નાયાભાઈ બહેચરભાઈએ	૭—૮—૦	ચણા બહેન્યા.
	મારોટ પ્રભુભાઈ ચંકરભાઈએ	૩—૦—૦	પાણીની પરખ બેસાડી.
તવરા—	આઈ ચંચળ રામસંગ માવ-સંગની દીકરીએ	૨૫—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
દોરા-આમોદ	આઈ સુરજ નાયાભાઈ મો-રારોખની વિધવાએ	૩૦—૦—૦	"
ભરૂચ-ભરૂચ	મિ. દારાશા રતનજી હોમા-વાળાએ	૧૫—૦—૦	મે ટેબલ કન્યા-શાળામાં સીવણ કામ સાર આપ્યા.
પાસેજ—	મદદ રેવાશંકર બાલાશંકરે	૭—૮—૦	ચણા બહેન્યા.
	શા. નાયાભાઈ બહેચરભાઈએ	૭—૮—૦	પતાસાં બહેન્યા.

સત્યા-આમોહ	મિ. આખરભાઈ સોમાભાઈ	૧૬-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
નરભાણુ-આમોહ	પટેલ મથુરભાઈ વનમાળીદાસ	૧૨-૦-૦	"
જોરા-જ'ણસર	આદરણના પટેલ રામભાઈ મથુરભાઈએ	૧૦૫-૦-૦	પાલા રકાળી તથા મિકાઇ બહે'ચી.
બેરસમ-વાગરા	પટેલ લાલભાઈ નારણભાઈએ		
શીમળયા-આમોહ	મિ. હરિભાઈ વણારસીએ	૨૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
	પટેલ આપુભાઈ વેણીભાઈએ	૧૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
	ગામલોક તરફથી તથા પટેલ હથુરભાઈ નરસિભાઈએ	૨૩-૦-૦	પડિઆળ આપ્યું અને મિકાઇ બહે'ચી.
મનપુર-જ'ણસર	પટેલ કાળીદાસ ત્રીકમભાઈએ	૩૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
પગથન-ભરૂચ	વાળંદ ભગવાન ત્રીકમે	૫૦-૦-૦	"
દીવા-અંકલેશ્વર	પટેલ ઇરમાઇલ કાસમજીભાઈએ	૫૦-૦-૦	હામોનિયમ આપ્યું.
લખીગામ-ગંગેશ્વર	લુવારાના બ્રાહ્મણ શીવચંકર ભવાનીચંકર	૮-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.

ભાહેરખખર.

નવી યોજના-આપણાં બાળકો માટે 'કિન્ડરગાર્ટન-શાળા' ન હોવાથી; ઘર કેળવણી માટે, સસ્તું શિક્ષણ-સાહિત્ય તૈયાર કરેલું છે.

દેલવાડાકર' કિન્ડર-ગાર્ટન સ્ટોલ

૧. આથમિક શિક્ષણ સાહિત્ય-સેટ નં. ૧ ડી ૩. દસ

(‘શુજરાતી’ પત્રમા જણાવ્યા પ્રમાણે)

૨. મનકુર સેટ ઉપરાત ‘બાળ-કન્યાઓ’ માટે કુલ રૂ. ૧૫)

૩. આથમિક શિક્ષણ સાહિત્ય સેટ નં. ૨ (ચરતા વર્ગ માટે).

૧ કિન્ડરગાર્ટન વાચનમાળા પહેલી ૦-૪

૨ " બકસ ૩-૪ (સાથે) ૧-૮

૩ નાની નાની વાતો ભા. ૧, ૨ ૦-૮

૪ પશુ-પ્રાણીઓ ચિત્રવર્ણન છુક ૧-૮

૫ વસ્તુ-પદાર્થ ચિત્રચુક ૧-૪

૬ હિસાબનો ટોખોનો બોક્સ ૦-૧૨

૭ અકબલિતની મણમની ઘોડી ૧-૪

૮ પિક્ચર ટોર્કિંગ છુક ૧, ૨ ૦-૮

૯ ટોર્કિંગ સ્ટેટ ચેકર્ડ ૦-૮

૧૦ ચિત્રપત્ર અને બિલ્ડિંગ બોક્સ ૨-૮

(૫૬૨૭) કુલ રૂ. ૧૦

અલગ શિક્ષણ સાહિત્ય માટે સચિત્ર

“આથમિકીસ્ટ” નેહું.

“મોન્ટેસોરી”નું કમ્પીટ સાહિત્ય,

(ઇંગ્લીશ રૂ. ૫૦૦), ઇન્ડીયન રૂ. ૩૦૦.)

મોન્ટેસોરી પદ્ધતિનું જર્મન સાહિત્ય.

૧ પિક્ચર્સ સાઉન્ડ બોક્સ રૂ. ૪-૮

૨ " હાડ હાડ ૩-૧૨

૩ એનીમલ બોક્સ (દાદર-મિનારા) ૨-૮

૪ મોએક ડીઝાઇનર (ટાઈલબોક્સ) ૨-૪

૫ પિક્ચર ટ્રેસિંગ બોક્સ (ફીગર્સ) ૧-૪

૬ અક્ષર ટ્રેસિંગ બોક્સ (") ૨-૦

૭ બિલ્ડિંગ બ્રીક્સ બોક્સ ૨-૪

૮ હાઉસિંગ બોક્સ ૧-૪

૯ એનીમલ બોક્સ (સેલ્યુલેટ) ૨-૪

૧૦ રંગાકૃતિ બોક્સ (ફીગર લેઇંગ) ૩-૪

૬. ગિરગામ બેકરોડ— કુલ રૂ. ૨૫

આ સાહિત્ય સાથે “મોન્ટેસોરી કિન્ડર

ગાર્ટન” પુસ્તક મફત મળશે.

શાળાપધોગી સાહિત્યો, પુસ્તકો,

નકશાઓ, તેમજ કન્યાશાળા અને ટ્રેનિંગ

કોલેજોનાં સાહિત્યો મળશે.

ગા. ક. દેલવાડાકર.

કિંમતમાં ઘટાડો.

કમિશનમાં 'વધારો'.

દરકત શિક્ષક કોપિખુકો

કોપિની પહેલ કાઢનાર અમો છીએ. બીજાઓએ પછી નકલ કીધી છે.
ગુજરાતી અને બાળબોધ આઠ નંબરમાં તૈયાર છે.

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની
દરેક ગુજરાતી નિશાળમાં ચલાવવાને મંજુર કરી છે.

દરેક નંબરની કિંમત બે આના રાખી છે.

૨૫૦ તથા તેથી વધુ કોપિ ખરીદનારને સેંકડે (૨૫) ટકા કમિશન
ઉપરાંત પેકીંગ અને રેલ્વે ખર્ચે આપવામાં આવશે. ૧૦૦૦ કોપિ લેશે તો
ખર્ચસાથે (૩૦) ટકા મળશે. પણ પોસ્ટ મારફતનું કે સ્ટેશનની આગળનું
ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ. માલ મોકલતાં રસ્તામાં નુકશાન થાય તેના બે-
ખમદાર હમો નથી.

ખાસ નોંધ—હમોએ હમારી કોપિની સાઈઝ નાની છાંધી નથી. પણ જે
અસલ સાઈઝ હતી તેજ કાયમ રાખી છે. છતાં પણ કિંમતમાં ઘટાડો કીધો છે.

મળવાનું ઠેકાણું:—આદરજી કાવરજી મારસ્ટર?

કે. નં. ૨૮-૩૦ ધોખીતલાવ-મુંબઈ.

શાળોપયોગી *ટેક્ટ્સ બુક તરીકે મંજુર થએલાં પુસ્તકો

*૧. સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ આ. ૩૪ મી કિં. ૦-૫-૦

*૨. સરળ કન્યાનામું આ. ૧ લી ૦-૨-૬

*૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—લાગ પહેલો
(પ્રાયમિક શાળાના ધોરણ ૪ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૨-૦

૪. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—લા. ૨-૩ ને
(પ્રાયમિક શાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૪-૦

૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—લા. પ્રા. બુક આ. ૪થી ૦-૬-૦
(૫-૬-૭ યોપડીના સપ્ટેમી વ્યુત્પત્તિ સહિત)

૬. નવું સરળ મુખગણિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી)
આ. ૧૬ મી ૦-૩-૦

૭. ગુજરાત પ્રાંતની જૂઓળવિદ્યા આ. ૧૬ મી ૦-૧-૬

ગુજરાતના સઘળા જાણીતા બુકસેલરોને ત્યાંથી મળશે.

મુખ્ય એજન્ટ—મેથર્સ એસ. બી. શાહની કંપની

કે. પાનકેર નાકે—મુ. અમદાવાદ.

પ્રેમચંદ કરમચંદ શાહ, ગોંડળના માછ કે. એ. ઇ. મુ. કપરવંજ.

કમિશનમાં વધારો.

કિંમતમાં ઘટાડો.

કેળવણી ખાતાએ મુ'બઈ ઇલાકાની દરેક નિશાળોમાં ટેક્સ્ટ બુક તરીકે ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કોપિબુકો

ઉત્તમ કાગળ { ગુજરાતી અને બાળબોધ ૭ નંબરમાં } ચોવીશ પાના
દરેક નંબરની કિંમત બે આના

આમ, મ્યુનિસિપલ, લોકલ બોર્ડ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ પસંદગીથી ચાલતી કોપિ જે બાળકો અને શિક્ષકોમાં સારા અને સુંદર બોધપ્રદ વાક્યો માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કોપિ વાપરવા હમો નમ્રભાવે વિનતિ કરીએ છીએ, ઉપલી સૂચના વધાના ઉપારકો, આરાધકો અને કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક લાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને યોગ્ય રીતે તપાસી તેના અંદરના વિષયો અને પદ્ધતિને જોઈ યોગ્ય ધનસાદ આપશેજી.

૨૫૦ અને તે ઉપરાંત કોપિ ખરીદનારને સેંકડે ૩૦ ટકા કમિશન આપવામાં આવશે. પેકિંગ અને રેલ્વે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ મારફતનું કે રેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કોપિબુકોને બંધબેસતી નંબર ૧ થી ૬ મુધીની સ્ટીલ પેના ખાસ મંગાવી છે તેની દરેક બોક્સમાં એક નંબરની ડગ્લસ ખારની કિંમત રૂ. ૧૫.

મુ'બઈ-હાદાલાઈ જગજીવન એન્ડ સન્સ.

કાલકાદેવી માતાના મંદિર સામે દુકાન નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-ચંદુલાલ મણીલાલ પરીખ.

શ્રી ખડાયતા બુકડીયા-રીચીફાડ.

ગાધરા-એમ. વકીલ બ્રધર્સ, સરાફ બજાર.

જોઈએ છે

હૂં, ડિસ્ટ્રિક્ટ કરાંચીની પ્રાથમિક ગુજરાતી બોયઝ અને ગર્લ્સ સ્કૂલો માટે ગુજરાતી ક્વૉલિફાઈડ અથવા ટ્રેઇન્ડ શિક્ષકો જોઈએ છે. શ્રી પુરુષનું જોડું હશે તો તેને પસંદ કરવામાં આવશે. પગાર ગવર્મેન્ટ સ્કેલ પ્રમાણે આપવામાં આવશે. સીધા માટે એલાઉન્સ રૂ. ૫) વધારે. અરજી કરનારે પોતાની અરજીમાં ઉંમર અને હોદ્દા સાથે, નીચે સહી કરનારને તા. ૧૫-૪-૨૮ પહેલાં મળી જવી જોઈશે.

(અંગ્રેજીમાં સહી) એસ. અબ્દુલ હક.

એડમિનિસ્ટ્રેટીવ ઓફિસર, લોકલબોર્ડ સ્કૂલ્સ-કરાંચી.

નહરખખર

કાઠિયાવાડની પ્રાવેશક અને વર્તીકાલર દાખનલની ખચીત ફતેહ માટે સર્વ માન્ય થઈ પડેલાં અમારાં (સને ૧૯૨૭ સુધીની પરીક્ષાના સવાલ જવાબ સાથેનાં) નીચનાં પુસ્તકો ખરીદો.

૧. પા. જી. વી. કૃત હિંદનો ઇતિહાસ કિં. રૂ. ૦-૧૧-૦

૨ વ૦ કા૦ ની પરીક્ષાનો લોચીઓ કિં. રૂ. ૨-૨-૦

૩ હિંદી રાજ્ય બંધાવણ અને બ્રિટિશ રાજ્યની શાસનપદ્ધતિ કિં. રૂ. ૦-૬-૦

૪ સંગ્રહિત નવી બુકિતિનો શિક્ષક .. ૦-૧૨-૦

૫ પા. ઉ. ના. કૃત આસોપયોગી મુખગણિત કિં. રૂ. ૦-૪-૦

ઉપર મુજબના પુસ્તકોની વિશેષ હકીકત માટે લખો.

સૂચીપત્ર તથા ક્રેન્ડર માટે લખો-મફત મળશે.

તા. ક. ઉપર મુજબનાં નં. ૧ તથા નં. ૨ નાં પુસ્તક ખરીદનારને નંબર ૩ નું પુસ્તક અડધી કિંમતે મળશે.

લખો-ધી સરસ્વતી બુક ડેપો.-મુ. નહિઆદ.

માસ્તરો મુજરાતી કૅપિયુક (મુજરાતી તથા બાળબોધ છ ભાગમાં) દરેક નંબરની કિંમત ૦-૧-૦ વેસ્ટર્ન ઈસ્ટર્સ એજન્સિએ તથા કાઠિયાવાડના તથા કચ્છનાં ઘણાં ખરાં સ્ટોરોએ શાળામાં ચલાવવા તરીકે મંજૂર કરેલી છે.

ચોજક

ઉસમાન બચલ ખુડખુડીઆ, મહોબતસિંહજી મોતીભાઈ રાણા તથા મંગળજી હરજીવન.

ઉર્દુ મુશબ્તા કૅપિયુક નંબર ૧ થી ૬ સુધી. ઉર્દુ સ્કૂલો માટે પ્રત્યેક નંબરની કિંમત ૦-૨-૦ મુખર્ષિ ઇલાકાના કેળવણી ખાતાએ શાળાઓમાં ચલાવવા માટે મંજૂર કરેલ છે. તેમજ મધ્યપ્રાંતોને ખિરાના કેળવણી ખાતાએ તેમજ મહેસૂર સંસ્થાનના કેળવણી ખાતાએ મંજૂર કરેલ છે.

પ્રાથમિક અંગ્રેજી-આવૃત્તિ ૩ જી મૂલ્ય ૦-૭-૦ મુખર્ષિ ઇલાકાના કેળવણીખાતાએ આ પુસ્તકને પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલું છે. આ પુસ્તકમાં પ્રાથમિક શાળાનાં ધોરણ બે, ત્રણ અને ચારના અભ્યાસક્રમ મુજબ મનોવલનો અને ઉદાહરણોની ક્રમિક ચોજના કરવા ઉપરાંત શિક્ષકવર્ગને ગણિતશિક્ષણમાં માર્ગદર્શક થાય તેમ કરવા પ્રયાસ કરેલો છે.

ચોજક { ઉસમાન બચલ ખુડખુડીઆ.
મહોબતસિંહજી મોતીભાઈ રાણા.
મોદનલાલ હરજીવન પંચોળી.

ઉપરનાં તમામ પુસ્તકો મંગાવવાનું ખર્ચ બુક. સામટી નકલો ઉપર ચોજ્ય કમિશન આપવામાં આવશે.

ખુદસેલર-મેચર મેધજી એન્ડ સન્સ, રાજકોટ-કાઠિયાવાડ.

મેકમિલન તરફથી પ્રકટ થયેલી ગુજરાતી ચોપડીઓ

પુસ્તકનું નામ.

કર્તાનું નામ.

કિંમત

ઇતિહાસ.

ઇશ્વરનો ઇતિહાસ	બર્વે અને મહેતા	૨-૮-
ગુજરાતના ઇતિહાસમાની સહેલી વાર્તાઓ	પી. કે. દેસાઈ	૦-૫-
હિંદના ઇતિહાસની સહેલી વાર્તાઓ	ઈ. માર્ટન	૦-૧૨-
ઇતિહાસના પ્રાથમિક પાઠો	"	૧-૦-
માધ્યમિક શાળાઓ માટે હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ	"	૧-૪-
અંગ્રેજ રાજ્યનો હુકો ઇતિહાસ	એન્ડર્સન અને માર્ટન	૧-૮-
વ્યાકરણ.		
રિવોલ્યુશનર ગુજરાતી અને અંગ્રેજ ભાગ ૧ લો	ને. સી. નેસ્ફીલ્ડ	૦-૫-
" ભાગ ૨ નો	"	૦-૮-
ગુજરાતી ભાષાના વ્યાકરણના મૂળતત્ત્વો		
ભાગ ૧ લો	પી. ત્રિવેદી	૦-૪-૦
ભાગ ૨ નો	"	૦-૫-૦
ગુજરાતી ભાષાનું માધ્યમિક વ્યાકરણ	"	૧-૮-૦
" બૃહદ્ વ્યાકરણ	"	૩-૮-૦

સાહિત્ય

ભાષા અને સાહિત્ય	એન. બી. દિવેદીઆ	૫-૦-૦
ગીતાંજલી	રવિન્દ્રનાથ ટાગોર	૧-૦-૦
ગુજરાતી કાવ્યસંગ્રહ	કે. એચ. દુવ અને દેરાસરી	૦-૬-૦
પૂર્વની કથા વાર્તાઓ પુ. ૧ થી મધ્યકો ૧ લો		/
હિતોપદેશમાંથી હિંદુસ્તાની કથાવાર્તાઓ	ને. સી. નેસ્ફીલ્ડ	૦-૨-૬
પુ. ૨ થી મધ્યકો ૧ લો, અનવરી સુહાલી-		
માંથી પરચયન કથાવાર્તાઓ	"	૦-૩-૬
પુ. ૫ થી મધ્યકો ૩ નો હાતીમતાઈનાં અદ્ભુત કામો	"	૦-૫-૬

ગણિત.

ગણિત ભાગ ૧ લો	જી. કે. ગોખલે	૦-૧૨-૦
" ભાગ ૨ નો	"	૦-૧૪-૦
" ભાગ ૩ નો	"	૨-૦-૦

આરોગ્યશાસ્ત્ર.

કન્યાઓ માટે આરોગ્યશાસ્ત્ર	એચ. એસ હથીસન	૦-૧૦-૦
આરોગ્યશાસ્ત્રનું પહેલું પુસ્તક	આર. એમ. નેશી	૦-૬-૦

કાપિયુકો.

ચોપડી ૧ લી કાના, મરોહ, રેશા વગેરે		૦-૧-૬
ચોપડી ૨ અક્ષરો		૦-૧-૬
ચોપડી ૩ અક્ષરો, સાદા શબ્દો વગેરે		૦-૧-૬
ચોપડી ૪ સાદા શબ્દો		૦-૧-૬
ચોપડી ૫ નેકાક્ષરો		૦-૧-૬
ચોપડી ૬ વાક્યો અને કહેવતો		૦-૧-૬
ચોપડી ૭ વાક્યો વગેરે		૦-૧-૬

ભૂગોળ.

મેકમિલનનો એટલાસ	૦-૧૨-૦	ભૂગોળના પ્રાથમિક પાઠો	૧-૨-૦
નીચલા વર્ગો માટે ભૂગોળ			૨-૮-૦

પસિદ્ધ કર્તા—મેકમિલન એન્ડ કંપનિ લિં ૨૭૬ હાઈવેઈ રોડ, મુંબઈ

મુદત	ઝોંપોન	અડધુપાન	પા પાન
આખું વર્ષ	રૂ. ૧૦૦)	રૂ. ૬૦)	રૂ. ૪૦)
છ માસ	રૂ. ૬૦)	રૂ. ૪૦)	રૂ. ૩૦)
ત્રણ માસ	રૂ. ૪૦)	રૂ. ૩૦)	રૂ. ૨૦)
ઝોંક માસ	રૂ. ૨૦)	રૂ. ૧૫)	રૂ. ૧૦)

ખાસ નોંધ:—નાણાં અગાઉથીજ લેવામાં આવશે,
આ પત્ર માથે કોઈ પણ હેઠળીલ વહેંચવામાં આવશે નહિ
૨. શાળાપુત્રમાં આપેલી ખાતની જાહેરખબરોમાં જણાવેલી ચોપડીઓ ખાતાએ મંજૂર કરેલીજ હોય એમ દર્શાવેલું નથી, માટે દરેકને મંજૂર કરેલી ચોપડી જણાવી નહિ તંત્રી

ખહાર પડ્યું છે. આરોગ્ય શિક્ષિકા ખહાર પડ્યું છે.

લેખક—હરરાય અસુલખરાય દેમાઈ બા એ

(બાળવીર, આરોગ્યશિક્ષણ રમતો) કર્તા,

કન્યાશાળાના ધોરણ ખીન્નથી તે ૬ ફૂં ધોરણ મુખીની બાળાઓ તથા સ્ત્રી શિક્ષકોને આ પુસ્તક ધણું ઉપયોગી છે. હરેં ધોરણનાર સમજવવામાં આવ્યું છે વર્તમાનુલ્લેખ દ્વારાજીવમાં બેસનાર બાળાઓને પણ ધણું ઉપયોગી છે એકનાર મગાવવા ખાસ વિનંતિ છે કિમત ૦-૭-૦ મળવાનું દેગણ,

ખડાયતા બુક ડીપો, રીસોરોડ-અમદાવાદ

શિક્ષકોના મનોભાવ

પારખના માટે ગુજરાત સરકારે આ અનોખું દિમાસિક છે એણે પ્રાથમિક શિક્ષકો અને શિક્ષણની કપરી દિક્ષા લીધેલી છે અનેક વિઠળણમાં પાંચ વર્ષ નવરું છે તંત્રી પણ તમારે શિક્ષકબુદ્ધિ છે શિષ્ય લેખકો ગ્રેન્સુએટ લેખો ઉપરાંત શિક્ષકોની ખાણમાં ને અણુગોવ હીરા પડી રહ્યા છે તેમના લેખો વાંચના મળશે

વૌદાર સમયની શાળાઓ તથા લાયકેરી માટે મંજૂર છે જાહેરખબરના દર સરતા છે, તેથી ન ખ, આપનાશને બમણે લાભ છે

અમે તિ હળીના વિમાન કામ પણ કરીએ છીએ

લખો—લીમસાઈ નારણજી નાયક,

તંત્રી સમાજ શિક્ષક-નવનારી

નેઈએ છે

“વલસાડની નામદાર સગ જે જે પારસી કન્યાશાળાના ગુજરાતી ધોરણો માટે ટ્રેન્ડ-અથવા કૌતિકાઈક મદદનિશ સ્ત્રી શિક્ષિકા છેવટનો પગાર અને સર્ટિફિકેટ સાથે લખો, પા મળો અરેદેશ પેશનનજી ધનભરા તે સ્વેચ્છ કામગીરી ચેરમેનને”

આતા તરફથી મંજુર થયેલ

ગુજરાત પ્રાંત

અને

ધાત્તુ જિજ્ઞાસી ભૂગોળ

[કર્તા: મગનલાલ લ. પટેલ]

આસ શિક્ષણનો દૃષ્ટિએ તૈયાર

કરાવેલી આ ભૂગોળની

:: વિશેષતા ::

- ૧ ગુજરાત પ્રાંતનો રાજીન નકશો.
- ૨ અમદાવાદ જિલ્લાનો વિવિધવાર નકશો
- ૩ વ્યાખ્યાઓનો સમુદાય નકશો
- ૪ ગુજરાતનો દુકો ઇતિહાસ
- ૫ યાત્રાઓ, ભણવાયોગ્ય સ્થળો, રેલ્વેનો નકશો
- ૬ રાજ્યવ્યવસ્થાના છેલ્લા ફેરફારોની સૂચના

કિં. ૦-૪ ૦.

કન્યાઓ માટે

વર્નાક્યુલર

શાઈનલ શિક્ષિકા

તમારી પરીક્ષા આવી પહોંચી અરુ'ને ?

કહો ત્યારે :—

આ પરીક્ષા તમને મુઝે છે ?

ચુરનના પેઠા બચાવવા છે ?

કેવા સવાલો આવશે તે બહુઈ છે ?

તેના કિતર કેમ આપવા તે બહુઈ છે ?

પરીક્ષા પાસ કરવી છે ?

આ બંધાની 'હા' કહેવી હોય તો

૪૫૦ પાનાનું આ દીર્ઘાર પુસ્તક

જરૂર મંગાવો.

કિં ફા. ૧-૧૦-૦.

ખરો માલ

ખરો માલ

ધોરણની નોટ

હાલની અર્થની નોટ એટલે જોડણીની ભૂનો, અર્થની ભૂનો દુકામો ભૂનો ભડાર, વિવિધ પદ્ય પૂરા નહિ. આથી મિથુર્ણિઓ ઉત્તર વિશેષ અજાની બને છે

આનો ઉપાય શો ?

અમારી નોટ તમે જોઈ છે ? જરૂર જુઓ એક અનુભવી શિક્ષકે તે લખી છે ભાષા સરળ અને શદ્ધ ભૂગોળ આગ ગુજરાતની એક પોઈને અતિ પ્રશ્ના મૂકા છે અને તેની સમ જુલી આપી છે. આ તેમજ બીજી ઘણી ઘણી વિશિષ્ટતા છે.

મારું કમિશન આપવામાં આવે છે

શિક્ષકોને

અમારે ત્યાં ગુજરાતી શાળા-

માં આલતાં સઘળાં પુસ્તકો મળે

છે અને તે ઉપર સારામાં સારું

કમિશન આપવામાં આવે છે.

ભાવતાલ માટે પૂછાવો.

કેલેન્ડર મફત.

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: રીચીરોડ, અમદાવાદ

Unjant School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

મે-જુન, સને ૧૯૨૮.

“નવા વખાનામાં નવા ગુણો અને પ્રગતિમાન માણસની
જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે. અને તેથી આપણા જાપ-
દારના વખતમાં જે રીત-નિવાજ તથા માનુષો ઉત્તમ ગણાતા હતા
તે હવે નિષ્પ્રયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણા શૈલ્ય પત્રી
મત્સ્યના દંડ અને ધીમા વિમાનને આપ વધારે હાથ ચાલેલા લોકો
હાલના કરતાં વધારે મારી થોડાના તરી નાહશે.”

કેળવણીખાતાના દુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (મે ૧૯૨૮ થી)

કૃષ્ણલાલ સુરજરામ વકીલ,

M.L.A., F.R.G.S. ILS

એલ્યુકેશનલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, હાલના ભાગ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક સ્વાધીન ગણ્યા છે)

ધી “ગાયક” ના જિલ્લો” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પ્રિન્ટ થયેલું. નામચાલેલું
સચાલક “અમદાવાદ”

અનુક્રમણિકા

મનુબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	દિવિષ્વિત મંરકાગ્રો ધંધામરી દિકાચુને લખતો કાપદો.	૧૫૮
૨	શાન્તવાચન (૨)	૧૫૮
૩	સ્વર્ણિનીરીક્ષણ	૧૬૪
૪	મુદ્દહ બારત	૧૬૯
૫	પાટની નિગીક્ષા વખતે ધ્યાનમાં રાખવા લાયક મુદ્દા ...	૧૭૬
૬	વાચનનો આરમ્ભ કેવી રીતે કરવો... ..	૧૭૮
૭	ચક્રવર્તિ વ્યાખ્યાનો દર શ્રાવણની રીત "	૧૮૦
૮	બાળ મનોવિજ્ઞાન.	૧૮૬
૯	મૃગપ્રતીક્ષા	૧૮૮
૧૦	'એકમ' રેખા-સા કિરણો	૧૯૨
૧૧	પુત્રામૃત્યુ અને જાળકો	૧૯૩
૧૨	વિશ્વાર્થો અને વાચન... ..	૧૯૬
૧૩	'જાળકો' માટે આરોગ્યના સંરણ નિયમો	૧૯૮
૧૪	વ્યાકરણની નોંધ	૨૦૦
૧૫	મરકાગ્રી જાહેરખબર	૨૦૩
૧૬	ધનામપત્રક	૨૧૩
૧૭	આનંદી જાહેરખબર	૩૬

જાહેરખબર.

શાળાપત્રને વગરના તમામ પાત્રરૂવાગ હવેથી 'મેનેજર શાળાપત્ર, પી. આર. ટ્રેનિંગ કોલેજ' ને મળનારે કરવો.

મેનેજર, શાળાપત્ર

પી. આર. ટ્રેનિંગ કોલેજ-અમદાવાદ.

ફૂલઝાડનાં ખીચાં

અજગત શાળાપત્ર આફ્રિકા જુદી જુદી જાતના ફૂલઝાડના ખીચા મારાવી રાખવામાં આવ્યા છે. જેમને ખીચા જોઈએ તેમણે શાળાપત્રની મેનેજર, પી. આર. ટ્રેનિંગ કોલેજ, ને સરનામે લખી મંગાવવા. જે ખીચા આફ્રિકામાં હશે તે અડધી આનાની ટિકિટ ખીચી તેમને મોકલી આપવામાં આવશે.

મેનેજર, શાળાપત્ર આફ્રિકા,

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૬૭] મે-જૂન સંત ૧૯૨૮. [અંક ૫-૬

ફિલિપ્પિન સરકારનો ધંધાદારી શિક્ષણને લગતો કાયદો

હાલમાં મુળઈ સરકારે ધંધાદારી શિક્ષણને લગતા પ્રશ્ન ઉપર વિચાર ચલાવવાને એક કમિટી નીમી છે, તેથી ફિલિપ્પિનની સરકારે એ સંબંધી જે યોજના ઘડી છે તે આપણી પ્રજાને જાણવાનું હોવાથી તેનો અહેવાલ નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવ્યો છે.

ત્યાંની સરકારે “ વૉકેશનલ એજ્યુકેશન એક્ટ ”-ધંધાદારી શિક્ષણને લગતો એક કાયદો ઘડ્યો છે અને તેને માટે વાર્ષિક ૫૦૦,૦૦૦ * પેસો એટલે કે રૂ. ૭,૫૦,૦૦૦ ની ખર્ચની ભેગવાઈ કરવામાં આવી છે. એ કાયદાની કલમો નીચે પ્રમાણે છે:—

ખેતીવાડી અને ધંધાને લગતા શિક્ષણના ઉત્તેજનારો પ્રાંતો, શહેરો અને મ્યુનિસિપાલિટીઓને ખેતી, વેપાર, ધંધો અને દુર્ગરઉદ્યોગ મંબંધી શિક્ષણને ઉત્તેજન આપવામાં ફિલિપ્પિન ટાપુની વિદ્યાર્થીઓ તેમજ દેશની બીજી સંસ્થાઓને ધંધાને લગતા વિગોના શિક્ષણ માટે શિક્ષકોને તૈયાર કરવા માટે, તેમજ એ શિક્ષણ મંબંધી નાણાની ભેગવાઈ અને ખર્ચની

* એ: પેસોની કિંમત રૂ. ૧૫ થાય છે.

વ્યવસ્થા કરવાં અર્થે અને એવા ખીજા હેતુઓ માટે આ કાયદો ઘડવામાં આવ્યો છે.

ધારાસભાની બેઠક વખતે ફિલિપ્પિન ટાપુઓની સેનેટ અને પ્રતિનિધિઓએ પોતાના અધિકારની રૂઢિએ આ કાયદો મંજૂર કરવો:—

કલમ ૧. સરકારી તીજેરીમાથી જે રકમ ખીજાં ખાતાઓ માટે અલગ રાખવામાં આવી ન હોય તે રકમમાથી નીચે જણાવેલા હેતુઓ માટે એકંદર ૫૦૦,૦૦૦ પેસોની રકમ અલાયદી રાખવામાં આવે છે અને તેની નીચે પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે. જે પ્રાંતો, શહેરો અને મ્યુનિસિપાલિટીઓ આ કાયદાનો લાભ લેના ઇચ્છતા હોય, અને તેમાંની કલમેને અનુસરવા માગતા હોય તેમની વચ્ચે આ રકમ વહેંચી આપવામાં આવે છે. મધ્યાદારી શિક્ષણની જે શાળાઓ હોય અથવા જે નવી ઉદ્ભવવાની હોય તેને માટે ખેતી અને ધધાદારી શિક્ષણની શાળાઓના મકાનો બાંધવામાં જોઈતો સરસામાન ખરીદવામાં, ખેતીવાડીના શિક્ષકો, સુપરવાઇઝરો, ડાઇરેક્ટરો અને ધધો, વેપાર, અને દેશના અર્થશાસ્ત્રના શિક્ષકોના પગાર આપવા માટે, તેમજ એ વિષયનું શિક્ષણ આપવા માટે શિક્ષકો તૈયાર કરવા માટે, અને આ કાયદાનો અમલ કરવા, અને ખેતીવાડી તેમજ ધધાદારી શિક્ષણની સારી વ્યવસ્થા અને તેનો કુશળ વહીવટ ચલાવવા માટે તે સબંધી અભ્યાસ, સંશોધન, અને રિપોર્ટ કરવાના હેતુથી આ રકમ 'બુર્સ ઓફ એગ્રિકલ્ચર'—ફેળવણીખાતાને સોંપવામાં આવે છે, અને તે રકમ કાયદામાં જણાવ્યા પ્રમાણે ખર્ચવામાં આવશે.

કલમ ૨. સને ૧૯૨૮ ના ડિસેમ્બર માસે પુરા થતા મહેસુલી વરસ માટે આ રકમની જોગવાઈ કરવામાં આવશે અને કાયદામાં જણાવેલા હેતુઓ અર્થે તેની નીચે પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે:—

(અ) શાળાઓના મકાનો બાંધવામાં અને જોઈતો સરસામાન ખરીદવામાં મદદરૂપે.....પે. ૧૦૦,૦૦૦

(બ) ખેતીવાડીના શિક્ષકો, સુપરવાઇઝરો અથવા તો ડાઇરેક્ટરોના પગાર આપવા માટે.....પે. ૧૫૦,૦૦૦

(ક) ધધો, વેપાર, અર્થશાસ્ત્ર અને હુનરકલ્પના શિક્ષકોના પગાર આપવા માટે.....પે ૧૫૦,૦૦૦

(ડ) માધ્યમિક ખેતીવાડી શિક્ષણના સુપરવાઇઝરો અને શિક્ષકોને ફેળવવા અર્થે ખેતીવાડીશિક્ષણનું ખાતું રચાવવા ખેતીવાડીની કોલેજને અને ફિલિપ્પિનની વિદ્યાભીક્ષે મદદરૂપે.....પે. ૨૫,૦૦૦

આ દરાવ થોડા અધિકારી મારફત કેળવણીખાતાના ડિરેક્ટર ઉપર સલામમાં આવશે અને જો એ દરાવને તેમની મંજૂરી મળશે તો આ દાની કલમોને આધારે જે પ્રાન્ત, શહેર કે મ્યુનિસિપાલિટિએ અરજી હશે અને જેને તે મેળવવાનો હક પ્રાપ્ત થયો હશે તેને માટે નાણાં પાવવાને, જરૂરી સત્તા માટે કેળવણીખાતાના સેક્રેટરીને લલામણ કરવામાં આવશે.

કલમ ૪. આ કાયદાની કલમ ૨ ની પેટા કલમ (૩) માં જણાવ્યા પ્રમાણેની રકમ ફિલિપ્પિનની વિદ્યાપીઠને દ્વાજા તરીકે આપવામાં આવશે જે વિદ્યાપીઠની કાર્યવાહક સમિતિ ખેતીકામની કૌશલ્યમાં ખેતીના શિક્ષણ સંબંધી અભ્યાસક્રમો ધડવામાં, અને તે ચાલુ રાખવામાં આ રકમ રચશે, અને આ કાયદાની ૩૪મી ખેતીશિક્ષણની જે શાળાઓ ઉધડશે માં કામ કરવા માટે ખેતીકામના શિક્ષકોને એ કૌશલ્યમાં અનુભવસંવિત શિક્ષણ આપવામાં આવશે.

કલમ ૫. આ કાયદાની કલમ ૨ ની પેટા કલમ (૪) માં જણાવ્યા પ્રમાણેની રકમ, પ્રાન્તો, શહેરો કે મ્યુનિસિપાલિટિઓને, ખેતીશિક્ષણના શિક્ષકો, સુપરવાઇઝરો અથવા કાઉન્સિલરોને, તેમજ ખંધો, વેપાર, દેશના અર્થશાસ્ત્ર અને હુન્નરઉદ્યોગના શિક્ષકોને તૈયાર કરવામાં અથવા તેમને માટે પેન્શન આપવામાં મદદ તરીકે આપવામાં આવશે, તે એવી શરતે કે તૈયાર થતાં અથવા તો પેન્શન લેતા શિક્ષકોએ તેમની લાયકાત અને અભ્યાસ સંબંધી કેળવણીખાતાના ડિરેક્ટર તરફની માગણી પુરી પાડવી અને જે પ્રાન્તો, શહેરો કે મ્યુનિસિપાલિટિઓ તેમને પેન્શન આપતી હોય ત્યાં ઓછામાં ઓછું જેટલાં વરસ સુધી કાયદાની શરતો પ્રમાણે મદદ કે પેન્શન લીધું હોય તેટલા વરસ સુધી, તેઓએ કામ કરવા બંધાવું.

કલમ ૬. આ કાયદાની ૩૪મી કેળવણીખાતામાં 'ધંધાદારી શિક્ષણ વિભાગ' એ નામે એક ભાગ પાડવામાં આવે છે અને તેમાં ધંધાદારી શિક્ષણને એક સુપ્રિટેન્ડેન્ટ અને ખાસ તાલીમ પામેલા માણસો અને સુપરવાઇઝરોનું એક મંડળ સ્થાપવામાં આવે છે. આ મંડળ પ્રાન્તો, શહેરો કે મ્યુનિસિપાલિટિઓને ધંધાદારી શિક્ષણની શાળાઓ અને વર્ગો સ્થાપવામાં, અને ખેતી, ખંધો, હુન્નરઉદ્યોગ, વેપાર અને તેને લગતી પ્રવૃત્તિ અને દેશનાં અર્થશાસ્ત્ર સંબંધી શિક્ષણ આપવામાં ખાસ ઉપયોગી થઈ પડે એવી મતલબનાં અભ્યાસ, સંશોધન તથા રિપોર્ટ તૈયાર કરશે. ખેતી અને તે સંબંધીની રીતો તથા ખેડૂતવર્ગની જવાબદારીઓનો,

ધંધા, હુન્નરઉદ્યોગ અને તે સંબંધી કારીગરોની જવાબદારીઓનો, હુન્નરઉદ્યોગ સંબંધીની પદ્ધતિઓનું વર્ગીકરણ અને તે સંબંધીની પ્રવૃત્તિઓનો, વેપાર, તેને લગતી પ્રવૃત્તિ અને વેપારીની તે સંબંધીની જવાબદારીઓનો, ગૃહવ્યવસ્થા, ગૃહવિદ્યા, ધંધાદારી શિક્ષણ આપતી શાળાઓના વહીવટ સાથે સંબંધ ધરાવતી બાબતો, નિયમો અને પ્રશ્નોના અભ્યાસનો, તેમજ ધંધાદારી શિક્ષણના વિષયો માટે અભ્યાસક્રમ અને મૂલ્યનાઓનો આવા અભ્યાસ સંશોધન અને રિપોર્ટમાં સમાવેશ થશે. જ્યારે કેળવણીખાતાના ડિરેક્ટરને યોગ્ય લાગે સારે, ખેતીશિક્ષણ માટે, ખેતી સંબંધી આવા અભ્યાસ, સંશોધન તથા રિપોર્ટો ખેતીશિક્ષણ ખાતાની સાથે મળીને અથવા તેની મારફતે કરવામાં આવશે; વેપારી શિક્ષણ માટે વેપાર અને તેને લગતા જ્ઞાન સંબંધી અભ્યાસ, સંશોધન તથા રિપોર્ટ, વેપારી અને હુન્નર-ઉદ્યોગ ખાતા સાથે મળીને અથવા તેની મારફતે કરવામાં આવશે; ધંધાદારી શિક્ષણને લગતો વહીવટ, તે સંબંધી અભ્યાસ, સંશોધન તથા રિપોર્ટો, ખેતીકામની કોલેજ અને ફિલિપ્પિનની વિદ્યાપીઠની સાથે મળીને અથવા તેની મારફતે કરવામાં આવશે. આ કાયદાની કલમોનો અમલ કરવાને કેળવણીખાતાના ડિરેક્ટરને જરૂર પડે તો બીજી મદદ મેળવી લેવા વધારાની સત્તા આપવામાં આવશે.

કલમ ૭. આ કાયદો પસાર થાય ત્યારથી અને ત્યારપછીથી કેળવણી-ખાતા માટે જે રકમો ફાળવવા પાડી શકાય તેનો, આ કાયદાની છઠ્ઠી કલમમાં જણાવ્યા પ્રમાણે સાથે મળીને કામ કરવા માટે તેમજ અભ્યાસ, સંશોધન અને રિપોર્ટો કરવા માટે અને આ કાયદાનો અમલ કરવા તથા તેની રૂઝવણી વહીવટ ચલાવવા માટે સુપરિન્ટેન્ડન્ટ, તેના આસિસ્ટન્ટ, અને ખાતાને જે અધિકારીઓની જરૂર પડે તેઓનો પગાર આપવા માટે, તેમજ તેને બીજાં જે ખર્ચ જરૂરી લાગે તે માટે, ઉપયોગ કરવામાં આવશે.

કલમ ૮. આ કાયદાની રૂઝવણી જે શાળાઓ સ્થાપવામાં આવે તે માધ્યમિક શાળાઓ એટલે કે કોલેજો કરતાં ઉતરતી પંક્તિની શાળાઓ ગણાશે. આ શાળાઓના શિક્ષણને મુખ્ય હેતુ, વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી કામ માટે લાયક બનાવવાનો, તેમજ ચોંદ વસન્તી ઉમર ૧૧ ઉપરના વિદ્યાર્થીઓ જે ખેતીકામમાં લાગ્યા હોય, અથવા તો જેઓ ધંધા અને હુન્નરઉદ્યોગ સંબંધી કામ માટે તૈયાર થતા હોય અથવા તો જેઓ તેમાં જોડાયા હોય તેવાઓની જરૂરિયાતો પુરી પાડવાનો રહેશે.

અમુક પ્રકારના સરસામાનનો ઉપયોગ, અભ્યાસક્રમ, શિક્ષણની

પદ્ધતિ, શિક્ષકો, સુપરવાઇઝરો, અને ડાયરેક્ટરોની લાયકાત, ખેતીશિક્ષણની શાળાઓ માટે ખેતીનું કામ કરવા માટે ખેડવા લાયક જમીન ફેટલી મળે તેમ છે તે, અને ધંધા અને હુનરફોગને લગતી શાળાઓમાના શિક્ષણ અર્થે કેવી જાતની દુકાનો તથા સરસામાન જોઇશે તે બધું નક્કી કરવાની કેળવણીખાતાના ડિરેક્ટરને કુલ સત્તા આપવામા આવે છે,

કલમ ૯. મૂળ જે શાળાઓ રચપાઈ હોય અથવા આ કાયદાની રૂઢીઓ ચાલુ રહી હોય તે સવળી શાળાઓ મફત શિક્ષણ આપનારી શાળાઓ થશે અને શિક્ષણની રી અથવા બીજું કોઈ જાતનું ખર્ચ તે શાળાઓના વિદ્યાર્થીઓ પાસેથી લેવામાં આવશે નહિ.

કલમ ૧૦. શાળાઓ માટે તેમજ ખેતીકામ માટે જોટલી અને જે જમીન જરૂરી અને સગવડ પડતી હોય તેટલી અને તે, પ્રાન્તની સરકારી જમીનમાથી, તેમને માટે ખાસ અલાયદી રાખવા, પ્રાન્તો, શહેરો અને મ્યુનિસિપાલિટીઓને ગવર્નર જનરલને અરજી કરવાની સત્તા આપવામા આવે છે.

કલમ ૧૧. આ કાયદાની કલમો પ્રમાણે અમલ કરવા માટે કેળવણીખાતાના સેક્રેટરીની મંજૂરી મેળવી, ડિરેક્ટરને કાયદાકાનુન પ્રકટ કરવાની જરૂર લાગે સારે તેમ કરવાની સત્તા આપવામા આવે છે.

કલમ ૧૨. મંજૂરી મળેથી આ કાયદો અમલમાં આવશે.

મંજૂરી મળી-૩ જી ડિસેમ્બર, ૧૯૨૭.

શાન્ત વાચન (૨)

વાચનનો વિષય એ એક ફૂટ પ્રશ્ન છે. એટલે એને માટે અમુકજ પદ્ધતિ પ્રમાણરૂપ છે એમ તો નજ કહી શકાય. જે પદ્ધતિનું અહીં નિરૂપણ કરવામાં આવે છે તેમાં પણ રચાનિક સગવડ પ્રમાણે અને બાળકોની શક્તિઓના વિકાસને ધ્યાનમા રાખીને તેમા આવશ્યક ઘટતા ફેરફાર પણ કરવા ઉચિત થઈ પડશે શાન્તવાચન સંબંધી અહીં જે પદ્ધતિનું સ્વરૂપ બતાવવામાં આવે છે તે પણ એક માર્ગદર્શક સ્વરૂપ છે એમ સમજવાનું છે. આ પદ્ધતિના છ મોટા વિભાગ કરવામા આવ્યા છે, પણ તે દરેક વિભાગ એક બીજાથી નિરાળો છે એમ સમજવાનું નથી; કારણ કે એ દરેક વિભાગનો એક બીજા સાથે એવો સંબંધ છે કે તેમા પૃથક્તા આવી શકતી નથી. જે વિભાગ પાડવામા આવ્યા છે તેમા મુખ્ય હેતુ બાળકોની અમુક

પ્રકારની શક્તિઓ કેળવવાનો છે. આ યોજનાના નીચે પ્રમાણે હેતુપૂર્વક છ. વિભાગ કરવામાં આવ્યા છે:—

(૧) વાચનમાં ઝડપ વધારવાનાં મનોપત્નો;

(૨) વાચન કરતી વખતે સમજશક્તિ વધે એવા મનોપત્નો;

૧ (૩) શબ્દ કે અર્થ શોધી કાઢવાના મનોપત્નો;

(૪) વાચનમાંના મુદ્દા કે લાગણ્યને યોગ્ય પ્રર્ણધમાં મૂકવાના મનોપત્નો;

(૫) માદ્રશક્તિ કેળવવાના મનોપત્નો;

(૬) વાચનના વિષયમાંથી તારવણી કરવાની શક્તિ વધારવાના મનોપત્નો.

આ પ્રમાણે, શાન્ત વાચન કરાવતી વખતે મુખ્ય છ હેતુઓ ધ્યાનમાં રાખવાના છે, અને એ દરેક હેતુ કેવી રીતે પાર પાડી શકાય તેને માટે દરેક વિભાગમાં વળી ત્રણ પ્રકારે વાચનની વ્યવસ્થા થઈ શકે તેમ છે; (૧) ક્રિયાત્મક વાચન અથવા નાટ્યપ્રયોગ; (૨) મુખપાઠ કે મોઢાના જવાબો; (૩) લેખી કામ. આમ વાચનના વિષયમાં હેતુપૂર્વક ભુદી ભુદી શક્તિઓ કેળવવાની યોજના ઘડવામાં આવેલી હોય છે. આપણી પ્રાથમિક શાળાઓમાં બાળવર્ગથી સાતમા ધોરણ સુધીમાં વાચનની આવા પ્રકારની વ્યવસ્થા થઈ શકે તેમ છે. નીચલાં ધોરણોમાં ખાસ કરી ત્રણ ધોરણ સુધીમાં જે બાળત ધોરણના પ્રમાણમાં અધરી પડતી હોય તે જે મૂકી દેવામાં આવે તે તેમાં વાધો નથી. દાખલા તરીકે, ધો. ૧ સુધીમાં લેખી કામ હોતું નથી; તે ત્યાં ક્રિયાત્મક વાચન અથવા વાર્તાના રૂપમાં કે નાટ્યપ્રયોગના રૂપમાં, અથવા શબ્દ-પદ શોધી કાઢવાની યોજના સરળતાથી અમલમાં મૂકી શકાય તેમ છે. ધો. ૪ થી ઉપરનાં ધોરણોમાં લગભગ તમામ યોજના સારી રીતે અમલમાં મૂકી શકાય તેમ છે. એટલા માટે બાળવર્ગથી ધો. ૭ સુધીમાં ઉપર જણાવી ગયા તે પ્રમાણે ફેરફાર સાથે શાન્તવાચન સંબંધીની જે યોજના આપવામાં આવી છે તે વાચનનો વિષય વધારે રસિક અને ફળદાયી કરવામાં બહુ ઉપયોગી થઈ પડે તેમ છે. એમાં સારા શિક્ષકની ખાસ જરૂર રહે છે; કારણ કે પદ્ધતિ ગમે તેવી શાસ્ત્રીય હોય તોપણ શિક્ષકના ઉત્સાહ, ખંત, કાળજી અને રસ ઉપર યોજનાની સફળતાનો આધાર છે એ કલ્પા વિના ચાલે તેમ નથી. હવે ઉપરના છ વિભાગમાં જે જે યોજનાઓ છે તેનું વિવરણ નીચે પ્રમાણે કરવામાં આવે છે:—

૧. ઝકપ વધારવાની યોજના

ક્રિયાત્મક યોજના—

(૧) ચિત્રસંગ્રહ

વર્ગમાં બાળકો વર્તમાનપત્રો કે જાહેરખબરોનાં ચોપાનીઓ વગેરે-
માથી રમકડાં, કપડાં, ધાગુ કે પદાર્થોને લગતાં લુદી લુદી જાતનાં ચિત્રો
લાવી એકઠાં કરી રાખે અને તે બધાં એક પેટીમાં મૂકી રાખે. આ પેટી
બાળકોની 'જ્ઞાનની તીજેરી' છે. શિક્ષકે એ પેટી પ્રત્યે બાળકોની મમતા
ફેળવવી. શિક્ષકે બાળકોને રસ પડે એવાં અને સાથે સાથે જ્ઞાન આપે
એવાં ચિત્રો પસંદ કરી લેવાં અને એ દરેક ચિત્રનાં નામવાળાં પત્તાં તૈયાર
કરી રાખવાં, તેમજ દરેક ચિત્ર સંબંધી જે જે ક્રિયાઓ બાળકથી થઈ
શકે તેવી હોય તેના સૂચનરૂપે 'બીજા' પત્તાંઓમાં સૂચનાઓ લખી રાખવી;
પણ એટલું ધ્યાનમાં રાખવું કે સૂચનાઓ લાંબા વાક્યના રૂપમાં ન થાય.
દા. તરીકે, બાળકની જ્ઞાનપેટીમાં ટોપી, ગાડી, ખુરશી, રેલગાડી, ઘોડો,
હાથી, વગેરેના ચિત્રો છે; તો તે સંબંધી શિક્ષક પાસે નામનાં પત્તાં
અને બીજાં સૂચનાનાં પત્તાં હોવા જોઈએ. હવે વર્ગ સમક્ષ 'ટોપી આપો,'
'ખુરશી લાવો,' વગેરે સૂચનાવાળાં પત્તાં થોડી વાર એક પછી એક ધરી
રાખવાં. (કેટલાં પત્તાં વર્ગ સમક્ષ રજુ કરવાં તે શિક્ષકે વર્ગની શક્તિનો
ખ્યાલ રાખી દરેક વખતે નક્કી રાખવું). પછી એક બાળકને તે સૂચના-
નુસાર કામ કરવા કહેવું, અને જો તે બાળક સાચું ચિત્ર વર્ગને બતાવે તો
તે ચિત્ર તેની પાસે રહેવા દેવું, અને જો ખોટું ચિત્ર બતાવે તો તે ચિત્ર
તેણે પાછું પેટીમાં મૂકી દેવું જોઈએ. બધાં બાળકોને આમ ક્રિયા કરવાનો
પ્રસંગ આપવો અને દરેકને સરખા વારા આવે એની શિક્ષકે કાળજી
રાખવી. આ રમતનો હેતુ એ છે કે ક્યું બાળક વધારેમાં વધારે ચિત્રો
લઈ શકે છે.

(૨) સવાલ અને જવાબની રમત—

બાળકોને પરિચિત હોય એવા અથવા જે વિષયોથી શિક્ષકે તેમને
પરિચિત કર્યો હોય તેવા વિષયો સંબંધી સવાલનાં અને જવાબના પત્તાંના
સમૂહો શિક્ષકે તૈયાર કરવા. જેમકે,

(૧) સવાલ

માપને ૫મ કેટલા ?

લાયના આંગળાં કેટલાં ?

ટોપીનો રંગ કેવો ?

(૨) જવાબ

ચાર.

પાંચ

લાલ

આમ વિવિધ વિષયોને લગતા પ્રશ્નો લઈ વર્ગને બે સમૂહમાં વહેંચી દેવા. શિક્ષકે જવાબનાં પત્તાં હોય તે વર્ગમાં વહેંચી દેવા; પછી પ્રશ્નનાં પત્તાંમાંનું એક પત્તું લઈ ઝડપથી વર્ગની સામે ફેરવવું અને પછી તે પત્તું ચોક્કસ મેજ ઉપર મૂકી દેવું. જે વિદ્યાર્થી પાસે એ પ્રશ્નના જવાબવાળું પત્તું હોય તે જો તરત વર્ગની સામે આવી બતાવે તો તેના પક્ષને અમુક દોષકા મળે. પાછું તે જવાબનું પત્તું બીજા પક્ષમાં જાય; એમ પત્તાંની અરસપરસ બદલી શાય અને રમત ચાલે. શિક્ષકે વિષયોની પસંદગી બાળકની સામાન્ય સમજ અને માહિતી વધે એવા હેતુથી કરવી અને વિષયો પણ જુદા જુદા લેવા.

(૩) ચિત્રો અને તેને ઓળખાવનારા શબ્દો—

શિક્ષક પાસે ચિત્રોનો મંગ્રદ હોય તે પ્રમાણે તે ચિત્રોની ઓળખ આપનારાં શબ્દોવાળાં પત્તાં પણ તૈયાર હોય. હવે વર્ગની સામે શિક્ષક ચિત્રનું પત્તું અને એ પત્તાંની નીચે એક બીજું શબ્દનું પત્તું વર્ગની સામે થોડી વાર ધરી રાખે. જો શબ્દનું પત્તું ચિત્રને ઓળખાવતું હોય તો વર્ગના બાળકો ઝડપથી હાથ ઉઠા કરે અને જો કોઈ બીજું પત્તું હોય તો તેઓ એમને એમ બેસી રહે. કદાચ ભૂલથી બાળક હાથ ઉઠા કરે અથવા એમને એમ બેસી રહે તો શિક્ષકે તે બાળકને ફરીથી પ્રસંગ લઈ માહિતગાર કરવું. એવું પણ બને કે એવાં વધારે બાળકો પણ ભૂલ કરે તો તે વખતે તેમને યોગ્ય શિક્ષણ આપવા માટે રમતમાયી જુદાં પાડી દેવાં અને ફરીથી તેવાં બાળકો વર્ગની આગળજે એવી રમત કરે; આથી બીજાં બાળકોને પણ તેમાં ગમત પડશે.

ધો. ૩ અને ઉપરનાં ધોરણો માટે આવી રમત કરવી હોય સારે અથવા વિષયો પસંદ કરવા. ત્રીજા ધોરણમાં ભૂગોળ સંબંધી વ્યાખ્યા કે વેપારમાર્ગો સંબંધી ચિત્રો એકઠાં કરી શકાય. ધો. ૪ થી ઇતિહાસ, ભૂગોળ, સાહિત્ય, વ્યાકરણ વગેરે વિષયોમાંથી એવી યોજના થઈ શકે. ઉપરનાં ધોરણોમાં ચિત્રો અને શબ્દોના પત્તાને બદલે ઉપરના વિષયની માહિતી મળી શકે એવાં પત્તાં તૈયાર કરવા જોઈએ, અને એ પ્રમાણે વાચનનો જુદા જુદા વિષયો સાથે સંબંધ જોડી તેને વિસ્તૃત બનાવી શકાય.

(૪) ક્રિયામૂચન—

આમાં વ્યક્તિગત તેમજ સમૂહગત ક્રિયાનું મૂચન થઈ શકે છે. વ્યક્તિગત મૂચન કરવાનું હોય સારે આખા વર્ગને બે ટુકડીમાં વહેંચી નાખવો.

ધારો કે વર્ગમાંથી ગમે તે એક વિદ્યાર્થીનિ ક્રિયા કરવાનું સૂચવવું છે તો શિક્ષક ડા. પા. ઉપર આદ્યર્થ વાક્ય લખે અને તરતજ ભૂંસી નાખે, અથવા એવા વાક્યવાળું તૈયાર કરેલું પત્રું હોય તે વર્ગની સામે રાખી ઝડપથી ફેરવે. પછી કોઈપણ વિદ્યાર્થીનિ એ વાક્યમાં સૂચિત કરેલી ક્રિયા કરવાનું કહેવામાં આવે. હવે બાળક ને તે ક્રિયા પથાયોગ્ય કરી શકે તો તેને શિક્ષક અમુક દોકડા આપવા, અને એમ બંને પક્ષમાંથી વિદ્યાર્થીઓ પાસે વાક્યોદ્ધારા ક્રિયાઓ કરાવવી, અને પછી 'છેવટે ક્યો વિભાગ વધારે દોકડા મેળવી શકે છે તે જોવું. આથી વિદ્યાર્થીઓમાં સમૂહલાવના કેળવાય છે અને સાથે સાથે વાચન, અર્થ અને ક્રિયા સમજવાની પણ તેમનામાં ઝડપ વધતી જાય છે. આદ્યર્થ વાક્યો ધોરણનાં પ્રમાણમાં સાદાં કે અધરાં રાખવાં. દા. તરીકે; નીચલાં ધોરણોમાં—

(૧) ઊભા થાઓ; (૨) બેસી જાઓ; (૩) હાથ ઉંચા કરો; (૪) મેજ આગળ આવો; (૫) બહાર જાઓ; (૬) (૭) દોકડા આવો; (૮) પાટીઆમાં નામ લખો; (૯) (૧૦) ખૂબ હસો. (૧૧) ચોપડી આપો; (૧૨) ટોપીનો રંગ કેવો છે. (૧૩) મારી પાસે આવો. આવાં વાક્યો બાળવર્ગમાં હોઈ શકે. એથી ઉપલાં ધોરણોમાં એટલે કે ધો. ૩ સુધીમાં વાક્યોની પસંદગી કરવી હોય ત્યારે તેમાં એક બે ક્રિયાઓ કરવાની આવે તેવાં વાક્યો હોવાં જોઈએ: જેમકે, (૧) ચોપડી ઉઘાડી પાંચમો પાઠ કાઢો; (૨) મારા મેજમાંથી કલમ કાઢી મને આપો; (૩) તમારા ભાઈ બંધને મારી પાસે તેડી લાવો. (૪) તમને ગમતી બે ચીજોનાં નામ આપો; (૫) ડા. પા. ઉપર બે પક્ષીના નામ લખો; (૬) ઊભા થઈ તાળી પાડો.

ધો. ૪ થી ઉપરનાં ધોરણોમાં એ પ્રમાણે મિશ્ર અને સંયુક્ત વાક્યો લઈ એકથી વધારે ક્રિયાઓનું સૂચન થાય અને બાળકો ભુદ્ધિપૂર્વક એ ક્રિયાઓ કરી શકે તેવી રીતનાં વાક્યો શિક્ષક યોજવાં જોઈએ અને વિવિધ વિષયો લઈ બાળકોનો વિચાર પ્રદેશ વધારવો જોઈએ. એકલા વાચનના પાઠ્યપુસ્તકોમાંથીજ વાક્યો પસંદ ન કરવાં, પણ ઇતિહાસ, ભૂગોળ, ગણિત, વિદ્યા, આરોગ્ય, વગેરે વિષયોમાંથી વાક્યો પસંદ કરી વર્ગ સમક્ષ તે મૂકવાં.

જેવી રીતે વ્યક્તિગત સૂચન કરવાની યોજના થઈ શકે છે તેવીજ રીતે આખા વર્ગને પણ સૂચન થઈ શકે. એ વખતે આખા વર્ગમાંથી કયું બાળક તે પ્રમાણે ક્રિયા નથી કરી શકતું તે ધ્યાનમાં રાખવું; એવાં જોટલાં

બાળકો હોય તેટલાં શિક્ષકે વર્ગમાંથી જુદાં પાઠ્યાં અને તેમની પાસે પછીથી વર્ગ આગળ ફરીથી બીજા વાક્યો લઈ એવી ક્રિયાઓ કરાવવી; આથી વર્ગમાં બીજા બાળકોને પણ વિશેષ ગમત પડશે.

(૫) જવાબ શોધી કાઢવા—

નીચલાં ઘોરણોમાં શિક્ષક કા. પા. ઉપર લેખી પ્રશ્ન પૂછે. ઉપલાં ઘોરણોમાં પાઠ્ય કે બીજા પુસ્તકમાંથી એકાદ પાઠમાં કે ફક્તમાં એ પ્રશ્નો જવાબ હોય તેવા પ્રશ્ન પૂછે, અને પછી શિક્ષક કહે કે તરતજ અથવા નિશાની કરે કે તરતજ બાળકો તે ફક્તમાંથી તે પ્રશ્નો જવાબ શોધી કાઢે. સૌથી પહેલાં જે બાળક જવાબ શોધી કાઢે તે બિંબો ચર્ચ જાય. આમાં વર્ગની ટુકડીઓ પાડવી અને જે ટુકડીમાંથી બાળક પહેલું બિંબ ચાપ તે ટુકડી જીતી ગણાય.

(૬) ચિત્રો ઓળખી કાઢવાની ગમત—

બાળકો વર્તમાનપત્રો વગેરેમાંથી સામાન્ય પદાર્થ, પ્રાણી, કે બીજાં વિષયોને લગતાં ચિત્રો કાપી કાઢી વર્ગમાં એકઠા કરે. શિક્ષકે એ બધાં ચિત્રોના વર્ગ પાડી એકજ વર્ગનાં ચિત્રોનો એક સમૂહ, એમ જુદા જુદા ચિત્રસમૂહ કરી રાખે. પછી આ બધાં ચિત્રો સરખી સંખ્યામાં દરેક વિદ્યાર્થીને વહેંચી આપે. હવે શિક્ષકે કા. પા. ઉપર તે ચિત્રોમાંથી એકાદ ચિત્રનું નામ લખવું. ધારો કે ઘેરું, ઘર, પોપટ, એવાં ચિત્રો છે; તો શિક્ષકે કા. પા. ઉપર તેમાંથી એકનું નામ લખવું, અને પછી તરતજ તે ભૂંસી નાખવું. જે જે બાળકો પાસે એ પ્રાણી કે પદાર્થનું ચિત્ર હોય તે બધાં બાળકો દોડી આવી વર્ગ સામે તે ચિત્ર ધરી બિંબો રહે. બાકીનાં બાળકો એ ચિત્રનું નામ બોલે. હવે જે બાળક પાસે પાટીઆ પર લખેલા નામ-વાળું ચિત્ર હોય અને જો તે આગળ આવે નહિ તો બીજા આગળ આવેલાં બાળકો પોતાનાં ચિત્રો તે બાળકને સોંપી દે. જો બધાંજ બાળકો આગળ આવી ગયાં હોય તો શિક્ષક તે બધાં ચિત્રો પોતે લઈ લે. ક્યું બાળક ચિત્ર ઓળખવામાં પાછળ પડી જાય છે તે અથવા ક્યું બાળક પોતાની પાસે જે ચિત્રો હોય છે તે જલદીથી આપી દઈ છુટું ચર્ચ જાય છે તે જાણવાનો આ રમતનો હેતુ છે. (આ રમત ગંજીશાની રમતને મળતી આવે છે જેમાં બાળકો પતાં મેજની છુટાં ચર્ચ જાય છે; અને જે પાછળ રહી જાય છે તે હાર્યો ગણાય છે કારણ કે એની પાસે મેજના વિનાનાં કેટલાંક પતાં રહી જાય છે.)

સૃષ્ટિનિરીક્ષણ

યોજના ૩ છ.

શાળાપત્રમાં સૃષ્ટિનિરીક્ષણની ચર્ચા શરૂ થયા બાદ અમારા તરફ લુદ્ધ લુદ્ધ સ્થળેથી અનેક યોજનાઓ આવતી જાય છે. તેમાંની ભરૂચ શહેરની પ્રાથમિક શાળાની યોજના આ વખતે આપવામાં આવે છે.

ડિસેમ્બર માસની એક સવારે અમારી નિશાળના ચોથા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓને લઈને કુદરતના અભ્યાસ અર્થે નર્મદા નદીના તટ ઉપર આવેલા પુરજ આગળ અમે ગયા. સૂર્યોદય થવાની તૈયારી હતી. તટ ઉપરથી નદીમાં દૃષ્ટિ કરતા પાણીમાંથી વરાળના ગોટેગોટા આકાશ તરફ જતા જણાતા હતા અને નદીનું પાણી રહેજ ગરમ જણાતું હતું. આમ શાંતી બનતું હશે એમ યુગવાદી અનેક પ્રશ્નોદ્ધારા નીચેની હકીકત સમજાવવામાં આવી.

દિવસના ભાગમાં સૂર્ય તપે છે અને તેની ગરમીની અસર પાણી અને જમીન ઉપર થાય છે. જમીન પર તપનક્રિયા જલદી શરૂ થાય છે અને પાણી ઉપર ધીમે ધીમે થાય છે. આ ગરમીને જમીન હવામાં પાછી ફેંકે છે અને સૂર્યનો તાપ ઓછો થતા જમીન જલદીથી ઠંડી થાય છે. પાણીમાં આ ક્રિયા ધીમે ધીમે થાય છે. પાણીને ગરમ થતા વાર લાગે છે અને ગરમ થયા બાદ ગરમીને હવામાં પાછી ફેંકવાની ક્રિયા બહુ ધીમે થાય છે તથા ગરમીની અસરથી કેટલુંક પાણી વરાળ રૂપે બીડી જાય છે. જમીન પહેલી ઠંડી થઈ જાય છે અને પાણીને ઠંડું થતા વાર લાગે છે તથા સવાર સુધી વરાળરૂપે પાણી બીડી જવાની ક્રિયા ચાલુ રહે છે એ શિઆળામાં સૂર્યોદય પહેલાં નદી કે દરીઆકિનારે બિમા રહેવાથી આપણને સ્પષ્ટ જણાય છે. હવાની ઉષ્ણતાનયનશક્તિ અતિ મંદ છે તેથી પાણી ઉપર પડેલી ગરમી વાતાવરણને સમતોલ રાખી હવામાં બહુ ફેરફાર થવા દેતી નથી. આથી શિઆળામાં દરીઆકિનારાના સ્થળોમાં અતિશય ઠંડી કે ઉનાળામાં અતિશય ગરમી જણાતી નથી.

સૂર્યોદય થયા બાદ જમીન અને પાણી ઉપર તપનક્રિયા ફરી શરૂ થાય છે. આ ક્રિયા ફરી શરૂ થાય તે પહેલાં શિઆળામાં નદી, તળાવ તથા કુવાનું પાણી રહેજ ગરમ જણાય છે, તેનું કારણ પણ પાણી અને જમીનમાં ઉષ્ણતાવહનશક્તિ ઓછા વધના પ્રમાણમાં છે તે છે.

હવાને વળન હોવાથી પૃથ્વીની - સપાટી પરની હવા દ્વારાજીને લીધે જાડી હોય છે અને જેમ જેમ ઉંચે જઈએ તેમ તેમ હવા પાતળી હોય છે. પાતળી હવાના કરતાં જાડી હવા ઉપર ગરમીની અસર વધારે થાય છે. વળી પૃથ્વીની સપાટી પરની હવામાં પાર્થિવ રજકણો વિશેષ પ્રમાણમાં આવેલાં હોય છે. આ રજકણો તપે છે તેથી હવા તપેલી લાગે છે. જેમ જેમ આપણે ઉંચે જઈએ તેમ તેમ પાર્થિવ રજકણો ઓછા હોય છે તેથી ભાંતી હવા ઠંડી જણાય છે. ધણા ઉંચા પર્વતો પર ધણા મહીનાઓ મુઠ્ઠી ખરફ જામેલો રહે છે તેનું કારણ પણ આજ છે.

દિવસના ભાગમાં સૂર્યની ગરમીથી જમીન સખન તપે છે અને રાત્રે જમીન એકદમ ઠંડી થાય છે. દરરોજ આવી ક્રિયા ચાલુ રહે છે તેથી જમીન પરના મોટા ખડકો તથા પથ્થરો તુટી જાય છે અને પવન વરસાદ તથા ધર્મણથી તેનાં કાંકરા, રેતી અને ધૂળ બની જાય છે.

આ પ્રમાણે નર્મદા નદીમાં જણાના વરાળના ગોટાઓ ઉપરથી ગરમીની જમીન અને પાણી ઉપર શી અસર થાય છે; વાદળો કેવી રીતે બંધાય છે; પવનથી તે કેવી રીતે ઘસાઈ જાય છે અને વાદળામાં એકઠું થએલું પાણી વરસાદ, ધ્રુમસ અને ઝાકળના રૂપમાં પૃથ્વી પર કેવી રીતે પાછું આવે છે; વરસાદનું પાણી કુંગરાઓની પોચી જમીનમાં ઉતરી જઈ ખાકોટકરાવાળા ભાગમાંથી નદીરૂપે કેવી રીતે વહે છે; આ વહેતા પાણીના પ્રવાહની અસર કંઈ પણ તથા પોચી જમીન પર થવાથી નદીની બેકડો તથા કોતરોતું બનવું, ખડકોતું ઘસાવું, પથ્થરોતું ગોળ બનવું, વગેરે વગેરે વિષયો પર અમે પુષ્કળ વાનગીત કરી.

કુરંગ પર જુદા જુદા બંદરેથી માલ ભરીને અનેક વહાણો આવ્યાં હતાં. કેટલાંક વહાણોમાંથી માલ ડહવાતો હતો અને કેટલાંકમાં નવો માલ ભરાતો હતો તે ઉપરથી નદી તથા દરીઓ વેપારને કેવી અને કેટલી મદદ કરે છે તે અમે જોયું. એક વહાણ નદીને સામે કિનારે જતું હતું તેમાં બેસીને અમે સામે કિનારે ગયા. કિનારા પર અનેક વૃક્ષો ઝૂંપી રહ્યાં હતાં તેમનું તથા બાકાની જમીનમાં તમાકુ તથા શાકભાજીનું વાવેતર કર્યું હતું તેનું અમે અવલોકન કર્યું.

ઓછા વધતા વિસ્તારના પ્રમાણમાં દરેક જાડને જાડું પાતળું થઈ હોય છે અને જાડને જોડતો આધાર આપી તે તેને ટટાર બિયું રાખે છે. વેલા જેવી કેટલીક વનસ્પતિનાં થા નાજુક હોવાથી ટટાર બિયાં રહી

શકતાં નથી. કેટલાક વેલા જમીન ઉપર પથરાય છે અને કેટલાક પાંદડાં, નાળિયેરો, અને વધારાનાં મુળીઆંદારા બહારની વસ્તુના અવલંબનદ્વારા ઉચે ચઢે છે, વડના જેવાં બહુ વૃદ્ધિ પ્રાપ્તતા વૃક્ષો શાખામૂળ એટલે વડવાઈદ્વારા દટાર લેલા રહેવા જોઈતી ગોઠવણ કરી લે છે.

કિનારા પરનાં જિંઘા વૃક્ષોનાં મુળીઆં તુટી ગયેલી ભેકડોના કેટલાકે ભાગમાંથી જમીનમાં ઊંડાં ઉતરી જતાં જણાતાં હતાં. મુળીઆં જમીનમાંથી પાણી તથા ખોરાક ચૂસી જાડને પોષણ આપે છે તે અમે શીખી ગયા હતા.

અમારી સામે એક 'ખજૂરી' જાડ હતું. તેના ઉપરના ભાગમાં છેદ આપવામાં આવ્યો હતો અને તે જગ્યાએ એક માટલું લટકાવેલું હતું. આ માટલું નીચે ઉતરતી તપાસતાં રસથી ભરેલું જણાયું. એવામાં એક નાળિયેરી' જાડ અમારી નજરે પડ્યું. નાળિયેરમાં પાણી શી રીતે પહોંચતું હશે અને ખજૂરી પર લટકાવેલા માટલામાં પાણી ક્યાંથી આવતું હશે તે સંબંધી વિદ્યાર્થીઓએ પૂછતાં તેમને સમજાવવામાં આવ્યું કે મુળીઆં જમીનમાંથી જરૂર પડતા ક્ષારો અને પોષક તત્ત્વોથી ભિન્નિત પાણી એકઠું કરે છે અને થડમાં મોકલે છે. થડ તેને ડાબે ડાબે અને પાંદડે પાંદડે પહોંચાડે છે. તાડ, ખજૂરી, શેરડી, પપમ તથા રખરનાં જાડડું અવલોકન કરવાથી થડ મારફત પાણી ઉપર ચઢવાની ક્રિયા સ્પષ્ટ જણાય છે. થડને છેદ આપવાથી આ પાણી બહાર નીકળી પડે છે અને તાડી, રખર વગેરે આવા રસમાંથી બને છે.

અમારી સામે વચમાંથી આડાં વેરેલાં કેટલાંક થડ પડ્યાં હતાં. તેમને તપાસતાં નીચે દર્શાવેલા ભાગો અમને માલમ પડ્યા:—

(૧) વંચમાં પોચો ગર્મ, (૨) ફરતો કુંડાળાકારે અંદરથી સૂકો અને બહારથી પોચો કાષ્ઠભાગ, (૩) બહારના ભાગમાં ફરતી છાલ.

કાષ્ઠભાગ વધતો જાય છે અને નવાં નવાં કુંડાળાં થતાં જાય છે. આ ઉપરથી વૃક્ષની ઉંમર કહી શકાય છે. કાષ્ઠભાગ જેમ જેમ વધતો જાય તેમ તેમ છાલને પણ વધતું પડે છે. અંતરજાલ ભીની ભેજવાળી હોવાથી પ્રમાણસર વિસ્તારમાં વધી શકે છે અને બહારની છાલ સૂકી હોવાથી પ્રમાણમાં વધી શકતી નથી તેથી તે તુટીને તરડાઈ જાય છે. મુળીઆં મારફત મેળવેલાં તત્ત્વોને થડ જાડના ઉપરના ભાગમાં મોકલી દે છે.

વચ્ચેનો ગર્ભભાગ સૂકો અને કાષ્ટભાગ સખત હોય છે તેથી તે ઝાડને મજબુત આધાર આપે છે. શુંદર જેવાં તરવેા આ ભાગમાં રહેતાં હોય છે. ગર્ભથી ઢાલ સુધી પહોંચતી આડી લીટીઓ જણાય છે. આમાં પોષક તરવેાનો સંગ્રહ કરે તેવાં રજકણો આવેલાં હોય છે.

ઝાડના પાંદડાં નાઇટ્રોજન, કાર્બન અને સ્ટાર્ચ જેવા પદાર્થો ખનાવે છે અને થડથી આંતરજાલદ્વારા રસના રૂપમાં પોષણ માટે નીચે મોકલે છે.

આ ઉપરથી જણાશે કે મુળીઆંઓ થડ મારફત એક રસ ઉપર મોકલે છે અને પાંદડાંઓ થડ મારફત એક રસ નીચે મોકલે છે.

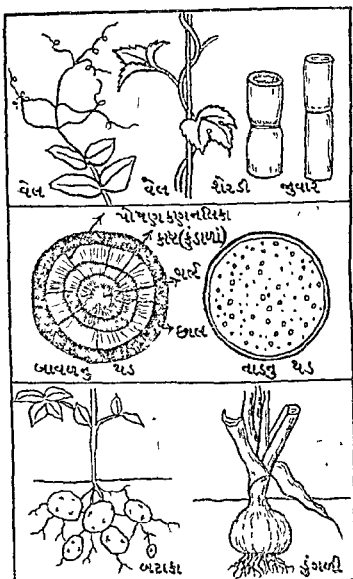
શેરડી અને તાડ તથા ઘાસ જેવી વનસ્પતિને, ગર્ભ, કાષ્ટભાગ અને ઢાલ જેવા જુદા જુદા ભાગો હોતા નથી. તેમને તેની જરૂર પણ હોતી નથી. તેમનો શિરોભાગ વિસ્તારમાં મોટો ન હોવાથી તેમને મજબુત થડની જરૂર હોતી નથી. તેમના થડમાં રેસાઓ જેવા તાંતણાઓનું મંગઠન થએલું જણાય છે. આ રેસાઓ પોષક રસથી ભરેલા અનેક રજકણોથી જોડાયેલા હોય છે અને તેમની મારફત ઉપર ચડનારો અને નીચે ઉતરનારો રસ ગમ્ય છે.

દરેક જાતની વનસ્પતિનાં થડ પાણી તથા પોષક તરવેાનો સંગ્રહ કરે છે અને જરૂર પડે સારે તે ઉપયોગમાં લે છે. ખટાકા, શકરીઆં, ગાજર, આદુ, ડુંગળી જેવી જાતની વનસ્પતિનાં થડ જમીનમાં વૃદ્ધિ પામે છે અને પોતે એકઠો કરેલો જીવનરસ છોડવાની વૃદ્ધિ માટે આપે છે. ખટાકાની ગોડા, શકરીઆં, ગાજર વગેરે મૂળ નથી પણ થડનો ભાગ છે એ જાણવા જેવું છે.

વસન્ત ઋતુમાં પાંદડાં ખરી પડે છે અને નવો જીવનરસ પેદા થઈ શકતો નથી સારે આવી રીતે એકઠો થએલો રસ ઉપયોગમાં લઈ વૃક્ષ નવાં પાંદડાં પેદા કરે છે.

વિવાર્ધીઓએ લીધેલી, આ અવલોકનની ટુંકી તોંધ અને તેમણે પાડેલાં ચિત્રો થોડા મુધારા સાથે નીચે આપવામાં આવે છે:—

થડ, તેના પ્રકાર અને રચના

થડના પ્રકાર

અ (૧) ટટાર ઊભાં રહે તેવાં; (૨) જમીન પર પથરાય તેવાં; (૩) જમીનમાં જઈ વૃદ્ધિ પામે તેવાં, (૪) અવસંખનની મદદથી પ્રકાર માટે ઉપર વ્યવસ્થા.

વ (૧) ગર્ભ, કાષ્ટ અને હાલ ભાગવાળાં-મધ્યમાં કુંડાળાવાળાં-અહારના ભાગથી વધતાં.

(૨) ગર્ભ, કાષ્ટ અને હાલ ભાગ વિનાના-રેસાઓથી અનેલાં-અંદરના ભાગથી વધતાં.

કર્તવ્ય:—

(૧) વનસ્પતિને આધાર આપે;

(૨) મુળીઆંઓએ મેળવેલો રસ ઉપર મોકલે અને પાંદડાંઓએ બનાવેલો રસ નીચે લઈ જાય;

(૩) જીવનરસનો સંગ્રહ કરે અને જરૂર પડે ત્યારે વાપરે.

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ
અમદાવાદ.

} મનસુખરામ મણિશંકર દિવેદી

બૃહદ્ ભારત*

ભારતીય લોકોની સંસ્કૃતિ એશિયા માધ્યમમાં પશ્ચિમ હેડા સુધી પહોંચી ગઈ હતી એ સિદ્ધ કરવાને માટે પ્રથમ હું એસિરિયન ઇસ્ટીકા લેખનો પુરાવો આપું છું.

બોગાઝ ક્યુર્દના લેખ ઉપરથી એમ જણાય છે કે ઇ. સ. પૂ. ૧૪૦૦માં ગ્રીટાઇટસ અને મીટાનિઝ-આ બે લડાયક જાતોની વચ્ચે થયેલી સુલેહમાં દેવોની સાદૃશ્ય તરીકે મિત્ર, ઇંદ્ર અને વરુણ એ દેવતાઓનો નિર્દેશ થયો છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે આ ત્રણ ઋગ્વેદકાલીન દેવતાઓ ભારતમાંથી એશિયા માધ્યમમાં સુધી પહોંચ્યા હતા એટલુંજ નહિ પણ ઉપર કહેલા લોકોમાં તેઓ માનવંત પદ્ધતિ પામ્યા હતા, તેથી કંતો તે લોકોમાં ભારતીય વૈદિક ધર્મ પ્રચલિત હોવો જોઈએ અથવા તો ભારતીય દેવોમાંથી કેટલાક દેવોને લઈને તેમની પૂજા ત્યાં ચાલતી હોવી જોઈએ. આજ સમયના ખીજા લેખમાં પણ એ રાજકુટુંબની વચ્ચેના વિવાદ સંબંધમાં નાસત્યા (આશ્વિન દેવો)ની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે. એ ઉપરથી પણ ભારતીય સંસ્કૃતિની પરરાષ્ટ્રો ઉપર છાપ પડેલી દેખાય છે. મારી એવી કલ્પના છે કે ભારતીય રાજ્યોનો વિસ્તાર અદ્દા સુધી અદકે કાશ્મિર અને સમુદ્ર સુધી હોવો જોઈએ.

એ પછીના સમયમાં સેમિરામિસ નામની એસિરિયન રાણીએ હિંદુસ્તાન ઉપર સ્વારી કર્યાનો ઉલ્લેખ મળી આવે છે. તેમજ ભારતીય લોકોમાંની કેટલીક જાતિએ એસિરિયન જાતિ હેઠળ આવી ગઈ હતી એમ કહેવાય છે. આજ અરસામાંનાં કેટલાક ભારતીય સ્ત્રી પુરુષોમાં ચિત્રો ધનિષ્ઠતા મેદિસ પ્રદેશમાં મળી આવ્યાં છે; તેમજ ધનિષ્ઠમાં સર્પમાળા પહેરનાર શિવનું મંદિર પણ જડ્યું છે. એ મંદિર કયા દેવતાનું છે એ વિષે પાશ્ચાત્ય સંશોધકો શંકિત હતા. પણ ફ્રેન્ચ એશિયનોની સાથે ધનિષ્ઠમાં ગએલા કેટલાક હિન્દી સૈનિકોએ એ મંદિરમાં જઈ શિવમૂર્તિ તાળડતોળ આજળી તેને નમસ્કાર કર્યા ત્યારે પાશ્ચાત્ય પંડિતોની ખાત્રી થઈ કે આ તો શિવમંદિર છે. આ ઉપરાંત ઇ. સ. પૂ. ૧૨૩૦ના અરસામાં ભારતીય લોકોની વસાહતો ધનિષ્ઠ સુધી પણ કેલાઈ હતી એ નિઃશંક માની શકાય.

આજ સમયમાં મધ્ય એશિયામાં કુચાન, સોગડીઆ, વગેરે દેશોમાં જૌદ્ધ ધર્મનો પ્રચાર થયો હતો. ચીનમાં જૌદ્ધ ધર્મનો પ્રસાર ઇ.સ. પૂ. ૫૦૦ માં સૈકામાં સિધ્ધિઅન લોકો મારફતે ચલાવેલો ઉદ્દેશ્ય છે.

ન્યારે આમ એક તરફ ભારતીયો પરદેશમાં છુટથી વસીને ધર્મપ્રચાર ચલાવતા હતા ત્યારે બીજી બાજુ મધ્ય એશિયાના કુચાન અને હણુ લોકો પણ ટાંગાખંધ હિંદુસ્તાનમાં ઉતરતા હતા. એવી રીતે દેશમાં અને દેશ બહાર પણ પરદેશી લોકોને ભારતીય લોકો સાથે નિકટ સંબંધ થયો. અહીં આવેલા પરદેશીઓએ જો કે રાજસત્તા જમાવી લીધી પણ એ જિત લોકો તરફથીજ દારી ગયા એમ કહેવાય; કારણ કેનિષ્ક રાજા ઉશવદાત ને રુદ્રામન જેવા રાજાઓ હિંદુ ધર્મી બની તે ધર્મના આધારસ્તંભ બની ગયા. કેનિષ્કને તો અહીંના ધાર્મિક લોકો તરફથી દેવપુત્રની પદવી મળી. આ કેનિષ્ક અધ્યયોય પંડિતનો શિષ્ય હતો. તેના રાજ્યમાં તદ્દશિષ્યા એ ભારતીય સંસ્કૃતિનું મુખ્ય કેન્દ્ર બની ગયું. ભારતીય ધર્મ અને સંસ્કૃતિનો પરદેશીઓ ઉપર એટલો તો પ્રભાવ હતો કે ઇ.સ.પૂ. ૧૫૦ માં અહીં આવેલા એક ગ્રીક રાજાએ વૈષ્ણવ ધર્મનો જાહેર રીતે સ્વીકાર કર્યો. જૌદ્ધ સાહિત્યમાં મિસિન્દ્રપ્રશ્ન ઉપરથી પણ એવાજ એક ધર્મ પરિવર્તનનો દાખલો મળે છે.

ભારતીય સંસ્કૃતિએ આવી રીતે ચારે દિશા તરફ પોતાનો અપ્રતિહત સંચાર કરવા માંડ્યો, તેમજ તેમાં ખાસ કરીને પૂર્વ અને આગેય એશિયા તરફ સૌથી વધારે હિંદુ સંસ્કૃતિનો ફેલાવો થયો. મધ્ય એશિયાથી માંડીને એક દિગ્વિજયી રાજાની પેઠે ભારતીય સંસ્કૃતિનો દિગ્વિજય છેક જાપાનની સીમા સુધી પહોંચી ગયો. આ ધર્મસંસ્કૃતિના ફેલાવામાં સેંકડો બદ્ધે હજારો ધર્મોપદેશકોએ ભાગ લેખ્યો છે. તેમાંના ઘણાઓનાં નામો ઇતિહાસને અજ્ઞાત છે. જેટલા જાત છે તેમાંથી પણ ઘણાની કથા અલંત મતોરંજક છે. પણ તેનો વિસ્તાર હું અહીં કરી શકતો નથી. આ ધર્મોપદેશમાં કસ્યપમાતંગ અને ધર્મરક્ષાની અલંત આકર્ષક કથા 'પ્રસ્થાન'માં પ્રસિદ્ધ થયેલા ક્ષીતિમોહન બાણના 'ચીનના પ્રવાસ' -વર્ણનમાં આપેલી છે. તેમાં જેટલી વાતો આપી નથી તેટલીજ અહીં ટુંકમાં કહીને આગળ જવા માગું છું.

મેં ઉપર કહ્યુંજ છે કે જૌદ્ધ ધર્મનો પ્રચાર મધ્ય એશિયાથી પૂર્વ તરફ થયો. એને માટે હમણાંજ બહુ સરસ પુરાવા મળી આવ્યા છે.

ગયા આગસ્ટના 'મોડર્ન રિન્યુ'માં મધ્ય એશિયાની શોધખોળ એ નામના શ્રી. ચક્રવર્તિનો એક મનોરંજક લેખ પ્રસિદ્ધ થયો છે તેમાં એ વિષેની વિગતવાર હકીકત આવી છે. તેમાં દુન દુઆન્ગ ગામના વિહારોમાં એક ગંગાવર લાયબ્રેરી મળ્યાનો ઉલ્લેખ છે. તેમાં લગભગ ૧૫,૦૦૦ હસ્તલિખિત ગ્રન્થો મળ્યા છે. એ ગ્રન્થો સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, સોગરીઅન, મેન્ચીઅન, તુર્ક, તિબેટી, ચીની, જોટાની, કુચીઅન વગેરે ઘણી ભાષામાં લખાએલા છે. એમાં અદ્ભુત વાત તો એ છે કે હિંદુસ્તાનમાં જે સંસ્કૃત ગ્રન્થોનાં મૂળ મળતાં નથી તેનાં અહીં પરદેશી ભાષામાં તરજુમા થએલ દેખાય છે. ભારતીય સંસ્કૃતિનું કેન્દ્ર મધ્ય એશિયામાં પણ કેટલું વિશાળ થયું હતું એ આ વાત ઉપરથી આપને સમજાશે. મધ્ય એશિયામાંથી ઇ. સ. પહેલા સૈકાથી સાતમા શતક સુધી ભારતીય સંસ્કૃતિનો પ્રવાહ અખંડ વહેતો હતો. ઇ. સ. પહેલા સૈકામાં ચીનના રાજાના દરબારમાં બૌદ્ધ ધર્મ પ્રસ્થાપિત થવા લાગ્યો. ત્રીજા સૈકામાં જે ધર્મરક્ષા બિશુ ચીનમાં ગયો તે મૂળ ભારતી હતો. તેના ગુરુ પણ એક ભારતીય આચાર્ય હતા. ધર્મરક્ષાની પેઠે કુમારવિજય નામના બિશુ પણ મૂળ ભારતી હતા. એનો બાપ મધ્ય એશિયામાં જન્મીને વસ્યો હતો અને ત્યાં કુઆના રાજ્યમાં તે પોતાના પાંદિત્યના પ્રભાવથી રાજગુરુ થયો અને કુચીઅન રાજકન્યા સાથે તેનું લગ્ન થયું. તેમનો પુત્ર કુમારવિજય. ચીનમાં બૌદ્ધ ધર્મનો ફેલાવો કરવામાં તેનો મોટો ફિરસો છે. જેમ હિંદુસ્તાનમાંથી સેંકડો પંડિતો અને બિશુઓ ચીન, કોરીઆ અને જાપાનમાં ગયા તેમ ચીનમાંથી પણ હિંદુસ્તાનમાં બૌદ્ધ ધર્મનો અવ્યાસ કરવા માટે ઘણા ચીની પંડિતો આવતા હતા. તેમાંના ફાહિયન, ઇસીંગ, હુએનસાંગનાં નામો બહુજ મશહુર હોવાથી હું તેમનો માત્ર નામનિર્દેશ કરીનેજ આગળ જઈ છું.

ઈ. સ. ૪૦૧ માં ચીની રાજપુત્ર જ્ઞાનવંશ પાંગપાંગ હિન્દુ બિશુ પાસે અવ્યાસ કરવા અહીં આવ્યાનો ઉલ્લેખ છે. પરદેશમાંથી કાસ્મીર નેપાલ, વિક્રમશિલા અને હિંદતપુરમાં સંસ્કૃતનો અવ્યાસ કરવા ઘણા પરદેશી પંડિતો આવતા હતા, ચીન પછી કોરીઆમાં પણ ભારતીય સંસ્કૃતિનો ફેલાવો થયો. ઇ. સ. ૩૮૪ માં મતાનંદ નામનો એક બૌદ્ધ બિશુ કોરીઆમાં ગયો. ત્યાં એને રાજ તરફથી બારે સ્વાગત મળ્યું એવો ઉલ્લેખ છે. કોરીઆદ્વારા જાપાનમાં પણ બૌદ્ધ ધર્મ દાખલ થયો. ઇ. સ. ૭૭૬ માં બોધિસેન નામનો ભારદ્વાજ ગોત્રનો એક બ્રાહ્મણ પોતાની સાથે શિવ-

શાસ્ત્રીઓ, સંગીતશાસ્ત્રીઓ અને ધર્મશાસ્ત્રીઓ લઈ જાપાનમાં ગયાનો ઉલ્લેખ છે. તે ઠેકાણે તે આમરણ રહ્યા. જાપાનમાં તેમની એટલી બધી કીર્તિ થઈ કે હજી પણ તેનો 'બ્રાહ્મણમિત્ર' તરીકે ગૌરવપૂર્વક ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે. આજ અરસામાં પશ્ચિમ એશિયા તરફ પણ ભારતીય સંસ્કૃતિનો ખીન્નો પ્રવાહ વહેતો હતો. તેના પુરાવા તરીકે હું તુર્કસ્તાનમાં મળેલા આઠમી સદી અગાઉના શિવમંદિરનો ઉલ્લેખ કરું છું. આઠમા સૈકામાં જાપાનમાં આર્યધર્મમાંનાં વિશિષ્ટ અવતારતત્ત્વ અને લક્ષિતત્ત્વ જાપાનમાં દાખલ થયાં. જાપાનની માફક તિબેટમાં પણ ધર્મનો સારી પેઢે પ્રચાર થયો. તેમાં શ્રીરંગભૂતિ રામની બે પત્નીઓ-એક ચીન રાજપુત્રી, અને બીજી નેપાળ રાજપુત્રી-એમના દ્વારા તિબેટમાં બૌદ્ધ ધર્મ દાખલ થયો. છઠ્ઠા સૈકા પછી તિબેટમાં પ્રસાર થએલા તાંત્રિક બૌદ્ધ ધર્મનો મૂળ સંસ્થાપક પણ પદસંભવ નામનો એક બ્રાહ્મણવિદ્યુજ હતો. ઇ. સ. ૬૨૦ માં સોળ તિબેટી પંડિતો કાશ્મીરના બ્રહ્મણોની પાસે અધ્યયન કરતા હતા. સંસ્કૃત વ્યાકરણની દ્રષ્ટિ ઉપર આ પંડિતોએ તિબેટી વ્યાકરણની રચના કરી.

ઇ. સ. ૭૪૭માં શાન્તરક્ષિત નામના લિહુ તિબેટ રાજાના શુરુ થયા. ઉપર કહેલા ધર્મસંસ્કૃતિના ફેલાવામાં કળા અને સાહિત્યનો પણ ફેલાવો સાથે સાથે થયો છે એ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી બાબત છે. બૌદ્ધ ધર્મની સાથે થોડે અંશે બ્રાહ્મણધર્મની અસર પણ તિબેટ ઉપર થઈ હતી એ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ. દેવી સરસ્વતીનું તિબેટમાં મળેલું ચિત્ર આ વાતને ટેકા આપશે. ઉત્તર ચીનના એક સરોવરના કાંઠા ઉપર ભારતીય શિલ્પ-શાસ્ત્રના સારામાં સારા નમુના જોવાનો ઉલ્લેખ ક્ષિતિમોદન બાબુ કરે છે. હાલ મધ્ય એશિયામાં મળેલા વસ્તુસંગ્રહમાં ભારતીય શિલ્પકળાના સેંકડો નમુનાઓ છે. ચીન અને તિબેટની લાયબ્રેરીઓમાં ધાર્મિક સાહિત્ય ઉપરાંત લૌકિક સાહિત્ય વિશાળ છે. આ ઉપરથી ભારતીય સાહિત્યકળાનો પણ પરદેશીઓ ઉપર ભારે પ્રભાવ પડ્યો હતો એ આપ જાણી શકશો.

અત્યારસુધીની હકીકતમાં ભારતીઓનો પરદેશમાં રાજ્યસ્થાપન ચલાવેલો બહુજ થોડો ઉલ્લેખ છે. પણ હવે પછી જે પ્રદેશનું હું આપની આગળ વર્ણન કરવા માગું છું તેમાં ધર્મ, સંસ્કૃતિ અને રાજ્ય આ ત્રણે બાબતમાં ભારતીઓની હાથ પડેલી દેખાય છે. એ પ્રદેશો તે બંગાળના ઉપસાગરની આગળેય દિશામાં આવતા બેટાની હાર. અહીં ભારતીય સંસ્કૃતિ-

ની પરાકાષ્ઠા થઈ છે. તેની વિગતવાર દર્શીકત આપવા માટે કાળમર્યાદાને લીધે હું અસમર્થ છું માટે લાચાર છું. તોપણ હુંકમાં તેની દર્શીકત આપની સમક્ષ રજુ કરું છું.

અત્યારસુધી હિંદુઓની ખુસ્તીના માર્ગોની વસાહતો જોઈ. પણ આ બેટામાં કેવળ સમુદ્રમાર્ગથીજ ભારતીઓએ પ્રવેશ કર્યો. આ વસાહતો મુખ્યત્વે ચંપા, કમ્બોજ, જાવા, સુમાત્રા, મલાયા દ્વીપકલ્પ અને બલિ વગેરે પ્રદેશોમાં થયેલી છે. તેમાં પ્રથમ વૈદિક ધર્મનોજ મુખ્યત્વે પ્રસાર થયો, અને સાથે સાથે બ્રાહ્મણોનું રાજ્ય પણ થયું. બૌદ્ધ ધર્મ તો ત્યાં મોડો ગયેલો જણાય છે. આ પ્રદેશમાં ત્રણ વખત હિંદુઓના સંઘ ગયા છે. પહેલો સંઘ ઇ. સ. પહેલા સૈકામાં, બીજો પાંચમા સૈકામાં અને ત્રીજો નવમા સૈકામાં. પહેલાં બેમાં કેવળ વૈદિક ધર્મનો અને હિંદુ રાજ્યનો પ્રભાવ દેખાય છે.

જાવાના ટાપુઓમાં અને કામ્બોડિયાના પહેલવહેલા હિંદુ રાજ્યનો સંસ્થાપક કૌડિલ્લ્ય કરીને એક બ્રાહ્મણ હતો. ઇ. સ. ની પહેલી સદીમાં તે ત્યાં ગયો. જતાં પહેલા તેમને ઈશ્વરનો આદેશ મળ્યો અને એક મંદિરમાં ધનુષ્યબાણ મળ્યા. એ સાથે લઈ, પોતાની સાથે માથુસો લઈ એ કામ્બોડિયા ગયો. ત્યાં પોતાની યોગસિદ્ધિઓ વડે એ ભારે લોકપ્રિય થયો. આખરે તે દેશની રાણી સાથે તેનું લગ્ન થયું. કૌડિલ્લ્યે કાઠિનંદ રાજવંશ સ્થાપન કર્યો. કૌડિલ્લ્યની પેઢે બીજા પણુ બ્રાહ્મણો આ ટાપુઓમાં ગયા છે. કામ્બોડિયામાં આકારવટ નામનું એક સ્થાન છે. તેમાં એમ લખ્યું છે કે “બ્રાહ્મણ અગસ્ત્ય આર્યદેશના રહીશ હતા. તે શૈવ મતાનુયાયી હતા. તેમનામાં અદ્વૈતિક શક્તિ હતી. તેના પ્રભાવથી તેઓ અહીં આવી પહોંચ્યા. તેમણે અહીં આવી ભદ્રેશ્વર નામના શિવલિંગની સ્થાપના કરી. તે અહીંજ પરલોકવાસી થયા.”

આ બેટામાં, તેમાં ખાસ કરીને, જાવા, કમ્બોડિયા, ચંપા, સુમાત્રા, મલાયા, જર્મા અને સિચામમાં ભારતીય સંસ્કૃતિની અદ્યત્ત છાપ પડી છે, એ તે તે દેશમાં મળી આવેલાં બ્રહ્મા, શિવ, વિષ્ણુ, સરસ્વતી વગેરેનાં મંદિરો ઉપરથી સાબીત થશે. સિચામમાં તો ૧૬મા સતક સુધી પણ હિંદુઓનું વર્ચસ્વ દરેક બાબતમાં હતું. શ્રી. કાલીનાથ નાગ લખે છે:—

“તેણે પોતાની પ્રથમ સંસ્કૃતિ હિંદુસ્તાનના બ્રાહ્મણો પાસેથી અને પછી મલબાર અને દોરોમાન્ડલ કાંઠાના વેપારીઓ પાસેથી મેળવી.”

વળા બલિ બેટાને વિષે ગ્રા. ચેટરજી લખે છે:—

“અહીંના અસંખ્યા વતનીઓએ આદ્ય ધર્મ સ્વીકાર્યો, તેની સાથે અહીં આદ્ય પુરોહિતો અને યજ્ઞસંસ્થા પણ આવી ગઈ. આજે પણ, બલિની પ્રજા હિંદુ દેવતાઓ સહિત હિંદુ ધર્મને જાળવી રહી છે. હિંદુ ધર્માચાર, તત્ત્વજ્ઞાન અને જાતિની પ્રથા આજે પણ ત્યાં દેખાય છે. તેમજ યમ, ઇન્દ્ર, કુબેર, સરસ્વતી વગેરે આદ્ય દેવતાઓ અને દેવીઓને તેઓ હજી માને છે અને પૂજે છે.”

કાલીનાથ નાગ પોતાના આ ખેડોના પ્રવાસ વર્ષુનમાં તેમાંના હિંદુ અને બૌદ્ધ મંદિરો વિષે કૌતુકપૂર્ણ ઉદ્વેગ કરે છે. તેમાં એકસ્થળે લખે છે:—

“એક નિશાળમાં જતાં ત્યાંના શિક્ષકે મને એમ કહ્યું કે થોડા દિવસ પહેલાં બલિ ખેડમાં મનુસ્મૃતિના કાપડાને પ્રમાણ તરીકે માનવા હતા.”

અંપા ખેડમાં સંસ્કૃત શિક્ષાઓ ઘણા મળી આવે છે. અંપા રાજ્યના જિલ્લાનાં નામો પણ પાંકુરંગ, વિજય, કૌહર વગેરે સંસ્કૃત નામો છે. આ ખેડમાં હિંદુ સંસ્કૃતિ પુરેપુરી છે. શિષ્ટ ભાષા સંસ્કૃત મનાય છે. અર્થ-પૂર્ણ શાસ્ત્ર, કાશીકાવ્ય, હેંરાશાસ્ત્ર, પદ્મર્શન વગેરે અથવા ત્યાં મળી આવ્યા છે. રાજાનાં નામો પણ શ્રીમાન દરિવર્મ જેવાં ભારતીય નામો છે. શૈવ પંથનો એક વખત અહીં ખૂબ પ્રચાર થયો હતો. જવા અને સુમાત્રા ખેડોમાં પાંચમા શતકથી પંદરમા શતક સુધી હિંદુ સંસ્કૃતિ સંપૂર્ણ રચપાઈ ગઈ હતી. વૈદિક અને બૌદ્ધ-અન્ને ધર્મો હજીમળીને રહેતા. અહીંના ભારતીય શિલ્પશાસ્ત્રના નમૂનાઓ અત્યંત આશ્ચર્યકારક છે. તે વિષે ડૉ. જગન્ની લખે છે:—

“એ દેશોએ ભારતીય કલાના જે વિશાળ અવશેષો આજે પણ સંગ્રહી રાખ્યા છે તેને જંગલી લેકોના હુમલાઓ પણ નષ્ટ કરી શક્યા નથી, અને તે આજે પણ કલાસિકને વિસ્મય પમાડે છે. સાહિત્ય અને કલાની જાણતમાં હિંદુસ્તાને આપેલા ઝાલુની સાક્ષ્ય હજી પણ જવા પૂરે છે.”

મલાયા દ્વીપકલ્પમાં આજ પણ ભારતીય સંસ્કૃતિના અવશેષો મળી આવે છે. તેની ભાષા, લિપિ, સાહિત્ય, વ્યાવહારિક શબ્દો, તત્ત્વજ્ઞાન, આ બધાના ઉપર ભારતીય સંસ્કૃતિની છાપ પુરેપુરી દેખાય છે. બલિ ખેડમાં શ્રી ગણપતિની એક ભવ્ય મૂર્તિ અને ખીંગ અનેક દેવતાની મૂર્તિઓ મળી આવી છે.

પાઠની નિરીક્ષા વખતે ધ્યાનમાં રાખવા લાયક મુદ્દા

અ. પાઠનો હેતુ

- (૧) વિદ્યાર્થી કે વિષયને ઉદ્દેશી હેતુનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે ?
- (૨) શિક્ષકે એ હેતુને ધ્યાનમાં રાખ્યો છે ? જો તેમ ન હોય તો તેનાં શા કારણો છે ?
- (૩) શિક્ષકે વિદ્યાર્થીઓને એ હેતુ કહ્યો હતો ? તે હેતુ બરાબર સમજાયા હતા ?

બ. પાઠનું સ્વરૂપ અથવા પદ્ધતિ

- (૧) પાઠના સ્વરૂપને ઓળખી કયા વર્ગમાં તેને મૂકશે ?

ક. તૈયારી અથવા આરંભ

- (૧) આરંભ વર્ગને ઉત્તેજિત કરે એવો હતો ? બહુ લાંબો ? બહુ ટૂંકો ?
- (૨) નવા વિષય માટે વિદ્યાર્થીઓ ઉત્સુક થયા કે કેમ ?
- (૩) હેતુ સ્પષ્ટ થયો હતો કે કેમ ?

ડ. વિષયની રજુઆત

- (૧) વિષય-વિષયની હકીકત મથાર્થ સ્વરૂપમાં હતી કે કેમ ?
- (૨) વિષય વિદ્યાર્થીઓની લાયકાત પ્રમાણે હતો ? અને પ્રમાણમાં હતો ?
- (૩) વિષયના મુદ્દા વ્યવસ્થાપૂર્વક ગોઠવ્યા હતા ?
- (૪) શૈલી-શિક્ષણશૈલીથી વિદ્યાર્થીઓની શક્તિઓ કેળવવાઈ કે કેમ ?
(૧) તર્કશક્તિ, (૨) જ્ઞાન, (૩) રસવૃત્તિ.
- (૫) પાઠ બહુ અધરો કે બહુ સહેલો હતો ? વિદ્યાર્થીઓ સ્વપ્રયત્ન કરતા હતા કે કેમ ?
- (૬) વિદ્યાર્થીઓને રસ પડ્યો હતો ? જો રસ ન પડ્યો હોય તો શા કારણથી ? વિષયમાં ખામી હતી કે શિક્ષકમાં ? ગરમી, થાક કે એવાં બીજાં કારણો હતા ?
- (૭) સમજુતી અને દ્રષ્ટાંત સ્પષ્ટ, મુદ્દાસર અને ઉત્તેજક હતા ?
- (૮) નકશા, ચિત્રો અને કા. પા. ઉપરનું ચિત્રકામ, એ બધાંનો બરાબર ઉપયોગ થયો હતો ? એ બધાં સ્પષ્ટ દેખાય તેવાં હતાં ? બધાંને યોગ્ય રીતે જગાએ મૂકવામાં આવ્યાં હતાં ?

ઈ. ચર્ચા અને ઉપયોગ

- (૧) શિક્ષકે મુદ્દા ફરી ફરી ખોલીને કે દ્રષ્ટાતોથી વિષયનું દ્રવીકરણ કર્યું હતું ?
- (૨) તેના વહેવાર ઉપયોગની સૂચના શિક્ષક કે વિદ્યાર્થીઓએ કરી હતી ?
- (૩) તેનો ઉપયોગ વહેવાર હતો ? નૈતિક દ્રષ્ટિએ તેનો ઉપયોગ હતો ?
- (૪) પાઠને અંતે વિદ્યાર્થીઓમાં જ્ઞાનની ઉત્કંઠા વધી હતી ?

ફ. કાળું પાટીઉં

- (૧) કા. પા. યોગ્ય જગાએ હતું ?
- (૨) તેનો જોઈએ તેટલો ઉપયોગ થયો હતો ? તેનો નકામો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો ?
- (૩) કા. પા. ઉપરનું કામ સ્વચ્છ હતું ? અવસ્થાપૂર્વક હતું ? લખાણ વાંચી શકાય તેવું હતું ? અક્ષર યોગ્ય પ્રમાણમાં મોટા હતા ?
- (૪) શિક્ષકે કે વિદ્યાર્થીઓએ કા. પા. ઉપર કામ કર્યું હતું ? કઈ રીત વાસ્તવિક હતી ? કા. પા. ઉપર લખાણ થતું હતું તે વખતે વિદ્યાર્થીઓને કામમાં રોક્યા હતા ?

ગ. પ્રશ્નો

- (૧) પ્રશ્નો સ્પષ્ટ, મુદ્દાપૂર્વક અને ચોક્કસ હતા ?
- (૨) તર્કશક્તિ ઉત્તેજિત કરે, એવા સવાલ હતા ? કે વધારે સૂચક પ્રશ્નો હતા ? પ્રશ્નો જવાબપૂર્તિ કરે તેવા હતા ? પ્રશ્નો ફરી ફરી પુછાતા હતા ?
- (૩) ધણે ભાગે એકજ શબ્દમાં જવાબ આવે એવા પ્રશ્નો હતા ? 'હા' કે 'ના' જવાબમાં આવે એવા હતા ?
- (૪) પ્રશ્નોનો ક્રમ ખરાબર હતો ?
- (૫) વર્ગમાં પ્રશ્નો ખરાબર વહેંચાયા હતા ?
- (૬) જવાબ પ્રત્યે ધ્યાન અપાયું હતું ? તેનો ઉયોગ કરવામાં આવ્યો હતો ?
- (૭) વિદ્યાર્થીઓએ પ્રશ્નો પૂછ્યા હતા ?

હ. શિક્ષક

- (૧) શિક્ષકની રીતભાત સમજાવવાળી અને આનંદી હતી ? શિક્ષકે વર્ગ ખુશ રાખ્યો હતો ?

- (૨) વર્ગને કાળમાં રાખી શક્યા હતા ? મંદતા કે આળસને અટકાવ્યાં હતાં ?
- (૩) શિક્ષક અપજા અને સમયસૂચકતાવળા હતા ?
- (૪) શિક્ષકની ભાષા, ઉચ્ચાર અને વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ શુદ્ધ હતી ?
- (૫) શિક્ષકનો અવાજ સ્પષ્ટ સંમળાય તેવો હતો ? બહુ હચો કે બહુ ધીમો અવાજ હતો ? તેનો અવાજ મધુર અને પ્રસંગાનુસાર ભેદ બતાવે તેવો હતો ?
- (૬) શિક્ષકનું વર્તન સ્વાભાવિક અને મનોહર હતું ?

વાચનનો આરંભ કેવી રીતે કરવો

કોઈપણ વિષયનું વાચન શીખવતા પહેલાં પ્રથમ તે વિષે બાળકોને વાતચીત કરતા શીખવવું. શાળામાં વાર્તા શિક્ષકે કહેવી. અને તેનું થોડું ઘણું અનુકરણ કરાવી બાળકો પાસે તે વાર્તા ફરીથી કહેવરાવવી. એ રીતે અનુસરવાથી વિચારબળ અને ભાષાજ્ઞાનમાં સારો સુધારો થાય છે. બાળક પાસે વાર્તા કહેવરાવતી વખતે તેની તાદૃશ કલ્પનાશક્તિ શિક્ષક કેળવે છે. તેમજ સાદા અને સ્પષ્ટ શબ્દોનો ઉપયોગ કરાવી તેને મધુર ચોકખી રીતે બોલવાની ટેવ પાડે છે. સારી વાર્તાઓથી બાળકને રસ પડે છે તેથી તેની ધ્યાનશક્તિ સુધરે છે; તેમજ તેનું ધ્યાન કેળવાય છે. વિચારનો સરલ રીતે આવિર્ભાવ થતાં તેનું ભાષાજ્ઞાન પ્રૌઢ થાય છે.

શાળામાં પ્રથમનાં બે કે ત્રણ વર્ષ પર્યંત વાંચતાં શીખવવાની રીત તે એક પ્રકારની કળા મેળવવા બરાબર છે. વિચારને ગ્રહણ કરવો ને તે દર્શાવવા માટે નવા ચિહ્નો વાપરવાની કોશિષ કરવી એ બાળકનું આરંભનું વાચન છે. નવા શબ્દોનો ઉચ્ચાર ગ્રહણ કરવો એ બાળકને આરંભમાં પડતી મુશ્કેલી છે તેની પહેલાં અક્ષરોના આકાર અને તેના ઉચ્ચાર બાળકને યાદ રાખવા પડે છે અને અક્ષરોના નવા નવા સમૂહ બનાવીને નવા શબ્દો ઝડપથી ઓળખવાનો તેને મહાવરો કરવો પડે છે.

બાળકો પોતાની મેળે નવા શબ્દો ઓળખવાનો પ્રયત્ન કરે તેમાં શિક્ષકે નીચે પ્રમાણે મદદ કરવી.

અ. નવા શબ્દો વાપરી નવા અક્ષરોનો ઉચ્ચાર ઇચ્છી કરાવવો. તેજ શબ્દોના અક્ષરો પ્રમાણે વિભાગ પડાવી તેનો છુટક ઉચ્ચાર કરાવવો, જેથી તેમને સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર કરતાં મુશ્કેલી નડે નહિ.

બ. નવા શબ્દોના ઉચ્ચાર ચારે ઇંદ્રિયોનો ઉપયોગ કરાવી સમજાવો.
જેમકે (૧) આકાર બતાવીને, (૨) આકારનો ઉચ્ચાર સ્પષ્ટ સંમળાવીને, (૩) બાળક પાસે સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર કરાવીને, (૪) તેમનીજ પાસે કાળા પાટીઆપર લખાવીને.

નવો શબ્દ શિક્ષકે પ્રથમ પોતે બોલવો, પછી છુટો પાટી બાળક પાસે બોલાવવો; નવો શબ્દ બાળક પાસે બોલાવવો, તે પછી કાળા પાટીઆ પર તેમની પાસે લખાવવો, ત્યારબાદ બરાબર જોવા દેવો. આવી રીતે ચારે ઇંદ્રિયોનો ઉપયોગ થવાથી નવા શબ્દોનું ઇચ્છી સુદઢ બનશે.

વાંચવાના આરંભના પાઠમાં મનોરંજક અને મજા પડે તેવી વાર્તાઓ દાખલ કરવી. વિચાર ઝડપથી પોતાનું કામ કરે એવી અસર ઉત્પન્નવી બાળક પાસે વંચાવવું. વાર્તા વાંચનાં પહેલાં તેને મોંએથી કહીને સંમળાવવાથી વિચારને સાફ ઉત્તેજન મળે છે અને વાંચવાનું શીખવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે.

બાળકો વાર્તામાં આગળ વધે અને તેનો મનોવિકાસ થાય એવા મનોરંજક પ્રશ્નો પૂછીને શિક્ષકે તેમના વિચારને ઉત્તેજન આપવું. બાળકના વિચારનું આ પ્રમાણે સારી રીતે માર્ગદર્શન કરવાથી તેના રસની વૃદ્ધિ થાય છે ને તેનું ધ્યાન દૃઢ થાય છે. બાળકો જે વાર્તા વાંચે છે તેમાં સત્ય કેટલું છે, ને તેની અગત્ય કેટલી છે તેનો અભિપ્રાય આંધે છે. પ્રથમ આરંભની વાર્તાઓમાં તેમને પુરેપુરા આનંદ માનવા દેવો.

સ્થળ, માણસ, અને કાર્યનાં સ્પષ્ટ માનસિક ચિત્રો તેઓ એકદમ કલ્પે એવી તેમની કલ્પનાસક્તિ શિક્ષકે જાળવવી જોઈએ. ચિત્રોથી, કાળા પાટીઆ પરની આકૃતિઓથી અથવા નાટ્યપ્રયોગથી તેને ઘણું સુચન મળે છે.

દરેક બાળક આખો પાઠ વાંચે તે વખતે. વર્ગના બધા વિદ્યાર્થીઓ લક્ષ આપે છે કે નહિ તે શિક્ષકે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું. તે વેળા વારંવાર તેમનું ધ્યાન ખેંચવા માટે તેમાં રસ ઉત્પન્ન કરવાની જરૂર છે.

વાક્ય કે વાક્યના પદસમૂહમાં કેટલાક શબ્દો બાળકો સાથે જોડીને એકદમ ઓળખે એવી નીચે પ્રમાણે પ્રથમ ઝડપથી વાંચવાની તાલીમ આપવી:-

(અ) પાટીઆ પર એવા શબ્દો સાથે લખવા.

(બ) વાક્યના વિભાગો એક ક્ષણવાર દેખાડીને પાછા તેને ઝડપથી લેંકવા.

(ક) પુંદા પર પુંદાં વાક્યો કે પદો લખીને તેમની આગળ જરા વાર ધરવાં.

(ઢ) વાંચતી વખતે યોગ્ય જગાએ વિરામ ચિહ્નો કરાવીને શબ્દોને સાથે સાથે બોલાવવા.

ઉપર પ્રમાણે શબ્દોનો સમૂહ પાઠી વાક્યોમાં ઉપયોગ કરાવી તેમના વિચારમાં વધારો કરવાની ટેવ પ્રાથમિક શાળામાં થવી જોઈએ, અને પછી ઉપલા વર્ગોમાં તે ચાલુ રહેવી જોઈએ.

વાચનમાં ઉપયોગી અને યોગ્ય ઉચ્ચાર નીચેની રીતે કેળવી શકાય.

(અ) બોલતી વખતે શિક્ષકે સરલ અને સ્વાભાવિક અવાજનો ઉપયોગ કરવો;

(બ) બાળકને લાયક મનોરંજક વાર્તાઓ કહેવી;

(ક) વાર્તાના અગત્યના મુદ્દા પરત્વે પ્રશ્નો પૂછવા;

(ઢ) વાર્તાના પ્રસંગનો નાટ્યપ્રયોગ યોજવો;

(ઈ) શિક્ષકે પોતે મનોરંજક રીતે પ્રસંગોપાત વાંચી સંભળાવવું.

વર્ગમાં જે કંઈ કામ ચાલતું હોય તે પ્રસંગે શિક્ષકની ચપ્પળ આંખ ચારે તરફ ફરતી રહેવી જોઈએ. તેણે ચોપડીમાં મોં ઘાલી અંદર જોયાં કરવું નહિ. નવા અને અધરા શબ્દો શીખવતી વખતે તેણે કાળા પાટીઆનો છૂટથી ઉપયોગ કરવો.

ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજનો દર શોધવાની રીત

સાદા વ્યાજના દાખલામાં આપેલી બાબતોનો બારીક રીતે વિચાર કરતાં જણાય છે, કે મુદત, મુદ્દલ, દર અને વ્યાજ એ ચાર પૈકી ગમે તે ત્રણ આપ્યાં હોય તો તે વડે ચોથી બાબત નીકળી શકે છે.

... પ્રારો કે ૩૦૦ ર. તું ૫ વરસમાં ૪૫ ર. સાદું વ્યાજ થાય છે, તો વ્યાજનો દર શો હશે ?

પ્રથમ એક વરસનું વ્યાજ કાઢવું.

૧. . ૧. ૩. વ્યાજ

૫ : ૧ :: ૪૫ : (૪૫ વ્યાજ)

૪૫ વ્યાજ = $\frac{૪૫ \times ૧}{૫} = ૯$ ૩. વ્યાજ

૯ ૩. વ્યાજ એ ૩૦૦ ૩. મુદ્દલનું ૧ વર્ષનું વ્યાજ છે.

૩. મુ. ૩. મુ. ૩. વ્યાજ.

૩૦૦ : ૧૦૦ :: ૯ : (૪૫ વ્યાજ)

૪૫ વ્યાજ = $\frac{૯ \times ૧૦૦}{૩૦૦} = ૩$ ૩.

૩ ૩. એ ૧૦૦ ૩ મુદ્દલનું ૧ વર્ષનું વ્યાજ; માટે વ્યાજનો દર ૩ ટકા.

ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજના હિસાબોમાં મુદ્દલ, મુદત, દર, વ્યાજ એ ચાર પૈકી ગમે તે ત્રણ આપ્યાં હોય તો બાકીની ચોથી બાબત નીકળે છે ખરી, પણ તે રીત સાદા વ્યાજના હિસાબો જેટલી સહેલી નથી. તે બધી રીતો ગણિતમાં બતાવેલી છે, એટલે અહીં આપવામાં આવી નથી. ફક્ત દર કાઢવા વિષે સહેલી રીત અહીં બતાવીશું.

ઉદાહરણ. ૩૦૦ ૩. નું ૨ વરસનું ૬૩ ૩. ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ થાય છે, તો વ્યાજનો દર શો હશે ?

આમાં પ્રથમ ૧ ૩. મુદ્દલની ૨ વરસની રાશ કાઢવી પડશે,

૩. વ્યાજ ૩. મુ. ૩. રાશ

૬૩ + ૩૦૦ = ૩૬૩

૩. મુ. ૩. મુ. ૩. રાશ

૩૦૦ : ૧ :: ૩૬૩ : (૪૫ રાશ.)

૪૫ રાશ = $\frac{૩૬૩ \times ૧}{૩૦૦} = ૧.૨૧$ ૩.

૩. ૧.૨૧ એ ૧ ૩. મુદ્દલની ૨ વર્ષની રાશ છે.

હવે વિદ્યાર્થીઓ વર્ગમૂળ જાણના હોય તો ૧ ૩.ની ૧ વરસની રાશ ગણી શકે. પણ પાંચમા ધોરણમાં વર્ગમૂળ-ધનમૂળના હિસાબ આલેલા હોતા નથી. તેથી નીચે આપેલી રીતે જણવાથી ગમે તેટલા વરસની એક ૩.ની રાશ પરથી દર શોધી શકાશે.

આ રીતમાં સંખ્યાના અવયવો કાઢતાં આવડતું જોઈએ; અવયવો શોધવાનું શિક્ષણ ચોથા ધોરણમાં મળેલું હોવાથી તે કામ તેઓ કરી શકશે.

૨૫ = ૫×૫ એટલે ૨૫ માં બે વખત પાંચ પાંચ આવે છે.

૨૨૫ = ૫×૫ ×૩×૩ એટલે ૨૨૫ માં બે વખત પાંચ અને બે વખત ત્રણ આવેલા છે.

એમ વિદ્યાર્થીઓને મદદાવરો કરાવવા ૮ નો વર્ગ કેટલો, કઈ સંખ્યાનો વર્ગ ૮૧ છે, કઈ સંખ્યાનો ઘન ૨૧૬ છે વગેરે પ્રશ્નો પૂછવા. બરાબર મદદાવરો થયા પછી મોટી સંખ્યાના અવિભાજ્ય અવયવ શોધાવવા.

ઉદાહરણ.

૪૨૮૭૫ ના અવિભાજ્ય અવયવ શોધો.

$$\begin{aligned} ૪૨૮૭૫ &= ૫ \times ૮૫૭૫ \\ &= ૫ \times ૫ \times ૧૭૧૫ \\ &= ૫ \times ૫ \times ૫ \times ૩૪૩ \\ &= ૫ \times ૫ \times ૫ \times ૭ \times ૪૯ \\ &= ૫ \times ૫ \times ૫ \times ૭ \times ૭ \times ૭ \end{aligned}$$

આ સંખ્યામાં અવિભાજ્ય અવયવો ૫ અને ૭ ત્રણ વખત આવેલા છે માટે ૪૨૮૭૫ ની સંખ્યામાં

૫×૭, ૫×૭; ૫×૭ એ પ્રમાણે ત્રણ સમાન ભાગ થતા ૫ અને ૭ આવે છે.

આ પ્રમાણે વિદ્યાર્થીઓ સંખ્યાના અવયવ ઝડપથી શોધી શકે તો તેથી વધારે કામ આવે. હવે તેનો ઉપયોગ ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજનો દર કાઢવામાં કેવી રીતે થઈ શકે છે, તે જોઈએ.

ઉદાહરણ:—દર વરસે દર સેંકડે ૧૦ ટકા પ્રમાણે ૩ વર્ષમાં ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજે એક રૂપિયાની રાશી કેટલી ?

૩ મુ. ૩. મુ. ૩. વ્યાજ

૧૦૦ : ૧ :: ૧૦ : (૪૯ વ્યાજ)

$$૪૯ \text{ વ્યાજ} = \frac{૧ \times ૧૦}{૧૦૦} = .૧$$

૦.૧ ૩. વ્યાજ+૧ ૩. મુદ્દલ=૧.૧ ૩. એ ૧ ૩. મુદ્દલની ૧ વર્ષની રાશી.
|| પહેલા વર્ષની રાશી તેજ બીજા વર્ષનું મુદ્દલ.

૧ ૩. મુ. ૩. મુ. ૩. રાશી.

૧ | ૧ : ૧.૧ :: ૧.૧ : ૪૯ રાશી

$$૪૯ \text{ રાશી} = \frac{૧.૧ \times ૧.૧}{૧} = ૧.૧ \times ૧.૧ = ૧.૨૧.$$

1

1.૨૧ એ ૧ ૩. મુદ્દલની બે વરસની રાશી.

ખીજ વર્ષની રાશ તે ત્રીજ વર્ષનું મુદત.

૩.મુ.

૩.મુ.

૩. રાશ

૧ : ૧.૨૧ : : ૧.૧ : ૪૮ રાશ.

$$૪૮ રાશ = \frac{૧.૨૧ \times ૧.૧}{૧} = ૧.૨૧ \times ૧.૧ = ૧.૩૩૧. ૩.$$

૩. ૧.૩૩૧ એ ૧ ૩. મુદતની ૩ વર્ષની રાશ.

ત્રિરાશિનાં ૫૬ મૂલ્યા વગર એકદમ રાશ (૧.૧×૧.૧×૧.૧) એ પ્રમાણે કાઢવાથી ૩. ૧.૩૩૧ નીકળી રહે છે.

આ ઉપરથી નીચે પ્રમાણે નિયમ નીકળે છે.

(૧) એક મુદતની એક વર્ષની રાશના જેટલાં વર્ષ તેટલા ધાત= જેટલાં વર્ષનું વ્યાજ ગણવાનું હોય તેટલા ધાત એક મુદતની એક વર્ષની રાશના ધાત.

પહેલા દાખલામાં જેથું કે ૩. ૧.૩૩૧ એ ૩. ૧ મુદતની ત્રણ વર્ષની રાશ. એટલે ૧ મુદતની એક વર્ષની રાશના ત્રણ ધાત આવે છે.

(૨) ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાખ્યામાં એક મુદતની એક વર્ષની રાશમાં જેટલાં દશાંશસ્થળ આવે, તેથી બમણાં બે વર્ષની રાશમાં, ત્રણગણાં ત્રણ વર્ષની રાશમાં આવે છે. એમ એક વર્ષની રાશમાં જેટલાં દશાંશસ્થળ આવે તેનાથી જેટલાં વર્ષ કલાં હોય તેટલા ગણાં દશાંશસ્થળ એક મુદતની આપેલી મુદતની રાશમાં આવે છે.

માત્ર મુદત પૂર્ણાંકમાં આપેલી હોવી જોઈએ.

ઉપર જોઈ ગયા કે આપેલા દાખલામાં પહેલા વર્ષની રાશમાં એક દશાંશસ્થળ આવે છે, ને ત્રણ વર્ષની રાશ કાઢતાં ત્રણ દશાંશસ્થળ આવે છે. એ ઉપરથી નક્કી થાય છે, કે પહેલા વર્ષની રાશમાં એક દશાંશસ્થળ હોય તો જેટલા વર્ષની રાશ કાઢવાની હોય તેટલાં દશાંશસ્થળ એમાં આવે. તેમજ જો બે દશાંશસ્થળ હોય તો વર્ષથી બમણાં દશાંશસ્થળ આવે. તેનાથી ઉઘટું આપેલી રાશમાં જેટલાં દશાંશસ્થળ આવ્યાં હોય તેને વર્ષની મૂલ્યાએ ભાગવાથી પહેલા વર્ષની રાશમાં દશાંશસ્થળ આવવાં જોઈએ. જેમકે ૭ વર્ષની રાશમાં ૧૨ દશાંશસ્થળ આવ્યાં હોય તો પહેલા વર્ષની રાશમાં (૧૨÷૬=)૨ દશાંશસ્થળ આવેજ. આ પ્રમાણે આપેલી રાશના દશાંશસ્થળ ઉપરથી પહેલા વર્ષની રાશમાં કેટલાં દશાંશસ્થળ આવે એ નિયમ સમગ્રની વિગતાર્થિએને મહાવરો થવા સવાસો પૂછવા.

હવે ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાખ્યાના દાખલામાં દર શોધી કાઢવા ઉપલા નિયમો કેવી રીતે લાગુ પાડી શકાય તે જોઈએ.

બાળ મનોવિકાસ

નવા જન્મેલા બાળકમાં તેનું સર્વ આત્મભાન આત્મલક્ષી હોય છે. શરૂઆતમાં હું અને તેથી નિરાણું આ જગત એ એ ભેદ નથી હોતા. જગતનું અસ્તિત્વ તે સમયમાં તેને માટે નથી; પણ ધીમે ધીમે બહારનું દબાણ જેમ જેમ તેના પર થતું જાય છે તેમ તેમ તે અંદરથી બહાર આવતું જાય છે. શરૂઆતમાં આત્મલક્ષી બાળક ઇન્દ્રિયજ્ઞાન ઉપર સ્થિર થાય છે, અને સંવેદના-વસ્તુદર્શનદ્વારા તેનું વ્યક્તિત્વ પ્રાદુર્ભૂત થતું જણાય છે. સ્થિર દૃષ્ટિએ એકાગ્રતાથી જોઈ રહેતું બાળક આ વસ્તુદર્શન-દ્વારા ધ્યાનથી બાહ્ય જગતને પકડે છે. આ સ્થિર એકાગ્રતા તેની સ્થિર દૃષ્ટિમાં વ્યક્ત થાય છે. ગાંડાની એક દૃષ્ટિથી જોઈ રહેવાની રીત અને બાળકની એકાગ્રતાભરી સ્થિર દૃષ્ટિ જન્મેનાં ભેદ છે. પહેલામાં આત્મ-આવિર્ભાવ વિનાની જડ દૃષ્ટિ છે ત્યારે બાળકમાં-તેની દૃષ્ટિમાં આત્માનો આવિર્ભાવ જણાય છે. આ સ્થિતિ પ્રથમના વર્ષમાં ચાલે છે અને સારપંજી બાળક બહારની વસ્તુઓને ઝડપથી પકડવા માંડે છે. દરેક બાળકમાં આ ક્રમ તેના સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ પ્રમાણે હોય છે. જ્યારે બાળક જગતને આ વર્ષોમાં ઇન્દ્રિયજ્ઞાન અને વસ્તુદર્શનથી ગ્રહણ કરે છે તે વખતમાં તેની શારીરિક તંદુરસ્તીની સંપૂર્ણ સંભાળ લેવાની જરૂર છે, અને તેની જીવનભરની શરીરની દ્રઢતા અને મજબુતીને માટે કાળજી રખાવી જોઈએ. આ સમયમાં તેના શિક્ષણનો કેવો પ્રબંધ હોવો જોઈએ-કુદરતના ઓળે તેને કેવી રીતે મૂકવું જોઈએ તે તો હજી વિચારકો અને શોધકોને માટે વિચારવાનો પ્રશ્ન છે.

જેમ તે હવે મોટું થતું જાય છે તેમ હવે તેનામાં આત્મા અને જગતનો પડો પડવા માંડે છે અને તેનો અંતરાત્મા ક્રિયાદ્વારા પ્રગટ થતો જણાય છે. આ સમયમાં બાળકનું સંજ્ઞાત્મક સ્વભાવ બાહ્ય જગતને પોતાની મરજી પ્રમાણે કદરે છે. તેની કદપનાઓ તેને મન તો કેવળ સાચી છે, અને તે આ પોતે માનેલા સત્યમાં એટલું એકાગ્ર હોય છે કે મોટા માણસો પણ બાગ્યેજ એટલી હદ સુધી એકાગ્ર હોય છે. લાકડીનો તે ઘોડો બનાવે છે અને પોતે જાતે તે પોતાની દૃષ્ટિમાં અનેક રીતે સાચો વીર માની ધૂમે છે. અંતરાત્માનાં ઉંચાં સ્વરૂપો જેવાં કે વિચારો, લાગણીઓ વગેરે હજી સુધી તો મોટે અંશે તેનામાં આત્મલક્ષી હોય છે. આ સમયમાં બાળકના અંતરાત્માને યોગ્ય સમયે સ્પર્શ કરવાનો હોય છે અને તે સ્પર્શ આપણે જાણીએ છીએ તેમ મોન્ટેસોરી પદ્ધતિમાં કરવામાં આવે છે. આ વખતની તેની દરેક દરેક ક્રિયા ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે. તેમજ તે ક્રિયાઓદ્વારા તેનો વિકાસ કઈ દિશામાં જાય છે તે

સમજવું પણ તેની બવિજ્ઞની વૃદ્ધિને માટે આવશ્યક છે. આ સમયમાં જાળકનું વય ૭ વર્ષની આસપાસનું હોય છે.

હવે ધીમે ધીમે જાળકની ક્રિયાઓ આત્મસૂક્ષ્મતાથી પરચક્ષી બનતી જાય છે અને તે ક્રિયાઓમાં જેમ જેમ સફળતા મળે છે તેમ તેમ તેના અંતરાત્મામાં લાગણીના ઉભરાઓ ઉત્પન્ન થાય છે.

આ ઉભરાઓ તેના અવાજમાં, તેના આનંદમાં અને તેની રમતોમાં સ્પષ્ટ રીતે જણાય છે. હવે જાળક કેવળ ઇન્દ્રિયગ્રાનના પ્રદેશમાંથી લાગણીઓના પ્રદેશમાં પ્રવેશ્યું છે. આ સમયે જો તેને સંભાળપૂર્વક કેળવવામાં આવે છે તો તેમાંથી સુંદર પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે. આ સમયમાં ઉત્પન્ન થતી સ્થિતિમાં તેની તરફ બેદરકારી રાખવામાં આવે છે, તો જાળક માનસિક રોગી થાય છે, અને તેનામાં અનેક પ્રકારના વિકારો ઉત્પન્ન થાય છે. જાળકને વિચારના-તર્કના પ્રદેશમાં આસ્તેથી દોરવાનો આ સમય છે. પણ તે લાગણીઓદ્ધારાજ; કડક નિયમથી નહિ. આ સમયે કાવ્યો, નાટકો, સંગીતોદિ લલિત કલાઓ તેમજ સાદિત્ય, વિજ્ઞાન કલા, સમાજસેવાના મદાન વીરોની પૂજામાંથી જાળક વિચારોની સૃષ્ટિમાં તર્કના પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરે છે. લાગણીઓ ને અનુકૂળ વિષયોદ્ધારા જાળક આગળ વધે છે, અને તેનો વિકાસ વૃદ્ધિગત થતો જાય છે. આ વખત જાળકનું વય લગભગ ૧૪-૧૫ વર્ષનું હોય છે.

હવે જાળકના વિચાર પરચક્ષી સ્વરૂપ સારી રીતે પકડે છે. તેને અમૂર્ત વિચારમાં રમ પડે છે. આ વખતે યુનિર્સિટીના દાયમાં જાળકને મૂકવાનો સમય આવી લાગે છે, અને વિજ્ઞાનની રીતે જાળકનો વિકાસ સંધાય છે. આ સ્થિતિ તર્કપ્રધાન ભાગ લગાવે છે, અને જાળક મનુષ્યની ઉંચી કોટિમાં આવવા માંડે છે. તેનું સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ સંપૂર્ણ રીતે જાણ થાય છે, અને તે વિચાર અને વિવેકદ્વારા બાહ્ય જગતની અંતરાત્માની દૃષ્ટિથી તુલના કરવા માંડે છે અને તેના મંથનદ્વારા પોતાને અનુકૂળ વિચારણા ઉત્પન્ન કરે છે.

અહીંથી વિકાસ થતો અટકે છે, એવું માનવું ગરાગર નથી. અંતરાત્માના આવિર્ભાવનું કામ કાંઈ અહીં અંધ થતું નથી. તે તો અનેકવિધ વ્યક્ત થાય છે. અંતરાત્માનો વ્યષ્ટિ તથા સમષ્ટિ સાથેનો સંબંધ, તેનું પરિણામ અને તેમાંથી ઉત્પન્ન થતા ધર્મો એ પુખ્ત વયના મનુષ્યોના શિક્ષણનો વિષય છે. તેનો વિચાર આજે આપણે કરવાનો નથી.

આ પ્રમાણે આપણે નવા માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ અંતરાત્માનો જગત સાથેનો સંબંધ જોયો અને તેનો ક્રમ વિચાર્યો.

ભોગીલાલ ત્રિલોચનદાસ ઠાકર

ધ. સ. ૧૩ મા સૈફના હંસદેવ નામના જૈન સાધુના 'મૃગયક્ષીશાસ્ત્ર'

પ્રાણી અ- થવા પક્ષી નું નામ	કેટલી જાત	મુખ્ય રંગ	પૂર્ણ યુવાસ્થા- નો સમય અને મુદત	કામવૃત્તિનો સમય
૧ સિંહ	૭ જાત	સોનેરી, ઘોળાશ પડતો લૂખરો અથવા ઘોળાશ પડતો લાલ	૬-૧૨ વરસ	વર્ષાઋતુ
૨ વાઘ	ત્રણ જાત	પીળાશ પડતો લાલ અથવા સોનેરી	૬-૧૦ વરસ	વર્ષા અને પાન ખર ઋતુ
૩ જરખ	બે જાત	કાળાશ પડતો લાલ અથવા પીળાશ પડતો લાલ	૬-૮ વરસ	" "
૪ રીંછ	ત્રણ જાત	કાળો અથવા કાળાશ પડતો સફેદ	૩-૮ વરસ	વસંત
૫ ગે'ડો	બે જાત	કાળો	૬-૨૦ વરસ	ઉનાળો
૬ દાથી	તેર જાત	કાળો	૮-૪૦ વરસ	વસંત અને વર્ષા ઋતુ
૭ ઘોડો	સાત જાત	સફેદ, લાલ, કાળો અથવા મિશ્ર રંગ	૪-૧૬ વરસ	વસંત
૮ ડોટ	ચાર જાત	રાતો, સફેદ કે ભૂરો	૪-૧૬ વરસ	શિયાળો
૯ ગધેડું	ત્રણ જાત	ઘોળાશ પડતો કાળો, રાખેડો કે ભૂરો	૩-૮ વરસ	વર્ષા ઋતુ
૧૦ મૂંડ-હુક્કર	સાત જાત	કાળો, સફેદ કે ભૂરો	૨-૫ વરસ	શિયાળો
૧૧ મેંસ	પાંચ જાત	કાળો, કાળાશ પડતો સફેદ કાળાશ પડતો લાલ કે વાદળી	૪-૧૨ વરસ	"
૧૨ ખળદ	સાત જાત	સફેદ, લાલ, કાળો, ભૂરો, અથવા જુદા જુદા રંગ	૪-૧૨ વરસ	"
૧૩ ગાય	બે જાત	"	૪-૧૨ વરસ	"
૧૪ બકડું	પાંચ જાત	"	૨-૭ વરસ	વસંત અને પાન ખર ઋતુ
૧૫ હરણ	ચૌદ જાત	લાલ, સોનેરી અથવા કાળાશ પડતો લાલ	૩-૭ વરસ	" "
૧૬ સાખર	ચાર જાત	લાલ, કાળો, સફેદ અથવા કાળાશ પડતો લાલ	૩-૭ વરસ	" "
૧૭ વાંદરો	આઠ જાત	લાલ, કાળો, સફેદ અથવા ભૂરો	૨-૭ વરસ	પાનખર અને શિયાળાની ઋતુ
૧૮ શિયાળ- લોકડી	૭ જાત	પીળાશ પડતો લાલ, ભૂરો અથવા ઘોળાશ પડતો કાળો	૨-૭ વરસ	વર્ષા ઋતુ

પ્રમાણે કેટલાંક પ્રાણી અને પક્ષીઓનું વર્ગીકરણ અને પિછાન.

ગર્ભાધાનથી પ્રસૂતિ સુ ધીનો સમય	સ્વભાવ-શાત, ઉગ્ર કે મદ	સત્ત્વ અથવા જાતિ	જીવનનો વધુ મા વધુ સમય	મુખ્ય ખોરાક
૬-૧૨ માસ	ઉગ્ર સ્વભાવ	ખીજો વર્ગ-શ્રેષ્ઠ	૨૦ વરસ	માસ
૯-૧૦ માસ	વણો ધાત્કી	ખીજો વર્ગ-મધ્યમ	૧૬ "	માસ
"	ખરાબ સ્વભાવ	ખીજો વર્ગ-કનિષ્ઠ	૧૪ "	માસ
"	ઉગ્ર સ્વભાવ	કનિષ્ઠ	૧૪ "	માસ
૧૦-૧૨ માસ	હૂર સ્વભાવ	ત્રીજો વર્ગ-કનિષ્ઠ	૩૨ "	માસ
૨૧-૨૪ માસ	શાત સ્વભાવ	ખીજો વર્ગ-શ્રેષ્ઠ	૧૦૦ "	શેરડી વગેરે
૧૦-૧૨ માસ	"	" "	૨૫ "	માસ વગેરે
"	"	ત્રીજો વર્ગ-શ્રેષ્ઠ	૩૦ "	ઝાડની પત્તી વગેરે
૯-૧૨ માસ	"	ત્રીજો વર્ગ-કનિષ્ઠ	૧૨ "	માસ વગેરે
૩-૪ માસ	ખરાબ સ્વભાવ	" "	૧૦ "	મૂળ વગેરે
૧૦-૧૧ માસ	શાત સ્વભાવ	ખીજો વર્ગ-કનિષ્ઠ	૨૦ "	માસ, ખરાબ
...	"	ખીજો વર્ગ-શ્રેષ્ઠ	૨૦ "	"
૯-૧૦ માસ	"	" "	૨૦ "	"
૪-૫ માસ	"	ખીજો વર્ગ-મધ્યમ	૯ "	માસ વગેરે
"	"	" "	૯ "	"
"	"	" "	૯ "	"
૩-૪ માસ	તીવ્ર સ્વભાવ	ત્રીજો વર્ગ-કનિષ્ઠ	૧૦ "	ફળ, અનાજ
૪-૫ માસ	લુચ્ચો સ્વભાવ	" "	૧૦ "	માસ

પ્રાણી અથવા પક્ષી નું નામ.	કેટલી જાત	મુખ્ય રંગ	પૂર્ણ યુવાવસ્થાનો સમય અને મુદત	કામવૃત્તિનો સમય
૧૯ બિલાટી	પાચ જાત	સફેદ, કાળો, ભૂરો અથવા પીળાશ પડતો ભૂખરો	૧૩-૩ વરસ	વસંત
૨૦ ડેડર, સસલું	ચાર અને એક જાત	કાળો, ઘોળાશ પડતો કાળો, સફેદ કે ભૂરો	૮-૧૬ માસ	વર્ષા અને શિયાળાની ઋતુ
૨૧ વર, કુતરો	ત્રણ અને ૭ જાત	લાલ, કાળો, સફેદ, ભૂરો અને બીજા રંગો	૨-૭ વરસ	" "
૨૨ હંસ	સાત જાત	સફેદ અથવા ઘોળાશ પડતો વાદળી	૨-૫ વરસ	પાનખર ઋતુ
૨૩ લાલ હંસ હંસની જાત	ત્રણ જાત	ઘોળાશ પડતો અથવા કાળાશ પડતો લાલ	૧૩-૫ વરસ	વસંત
૨૪ બગલું અથવા ને બીજા જાત	દરેકની બે જાત	સફેદ, કાળો કે વાદળી	૧૩-૫ વરસ	વસંત અને ઉનાળો
૨૫ મરડ, શકરો-ખાજ	ત્રણ અને બે જાત	સફેદ, કાળો અથવા ઘોળાશ પડતો કાળો	૨-૬ વરસ	" "
૨૬ સમજી અથવા ને બગલું	ચાર અને ચાર જાત	સફેદ, કાળો, લાલ અથવા કાળાશ પડતો લાલ	૨-૬ વરસ	વર્ષા ઋતુ
૨૭ કાગડો	ચાર જાત	કાળો, હેક કાળો, વાદળી, કાળાશ પડતો સફેદ	૧૩-૮ વરસ	"
૨૮ ધુવડ, કૌશિક પક્ષી	ત્રણ અને ચાર જાત	કાળાશ પડતો લાલ, કાળો, ભૂખરો, લાલ	૧૩-૩ વરસ	શિયાળો
૨૯ પોપટ, કોયલ	ત્રણ અને ચાર જાત	લીલો, વાદળી, કાળાશ પડતો લાલ, અથવા કાળાશ પડતો સફેદ	૧૩-૩ વરસ	વસંત અને ઉનાળો
૩૦ મોર	૭ જાત	વાદળી, લીલો કે લાલ	૧૩-૩ વરસ	ઉનાળો અને વર્ષા ઋતુ
૩૧ કખૂતર, નીલગ્ર્ય	ત્રણ અને બે જાત	વાદળી આંધ્ર ભારતો લીલો, ભૂરાશ પડતો વાદળી	૧૩-૪ વરસ	શિયાળો
૩૨ ફકડો	ચાર જાત	ઘોળાશ પડતો લાલ અથવા ભૂખરો	૧-૨ વરસ	ખારેમાસ
૩૩ ચકલી, ફકડ ઋતુ પક્ષી	બે જાત	સફેદ, કાળો અથવા ભૂખરો	૧-૨ વરસ	"
૩૪ બગલું	બે જાત	ઘોળો, કાળો, વાદળી અથવા ભૂખરો	૧-૨ વરસ	"
૩૫ ખંજન, ચાતક	બે અને ત્રણ જાત	કાળો, વાદળી, ઘોળાશ પડતો કાળો	૧-૨ વરસ	શિયાળો અને વસંત
૩૬ પ્લવ અને બીજા પક્ષી	...	કાળો, સફેદ, લાલ અથવા ભૂખરો	૧-૨ વરસ	"

પ્રાણીના સ્વભાવ-શાંત કે મંદ	સ્વભાવ-શાંત કે મંદ	સરવ અથવા જાતિ	જીવનનો વધુ માં વધુ સમય	મુખ્ય ખોરાક
—૫ માસ	નીચ સ્વભાવ	ત્રીજો વર્ગ-કનિક	૫ વરસ	માસ, રાંધેલું અન્ન
૧ માસ	ખરાબ સ્વભાવ	" "	૧૩ "	અનાજ વગેરે
—૪ માસ	દુસ્વભાવ, શાંત સ્વભાવ	ત્રીજો વર્ગ-ત્રેષ	૧૦ "	માંસ, રાંધેલું અન્ન
૧ માસ	શાંત સ્વભાવ	ત્રીજો વર્ગ-ત્રેષ	૭ "	કમળ
"	"	" "	૬ "	"
"	"	" "	૫ "	માંસ વગેરે
"	શાંત સ્વભાવ	ત્રીજો વર્ગ-મધ્યમ	૧૦ "	અનાજ વગેરે
"	મંદ સ્વભાવ	ત્રીજો વર્ગ-મધ્યમ	૮ અને ૪ વરસ	અનાજ, માંસ
"	"	ત્રીજો વર્ગ-કનિક	૫ "	માંસ, ખોરાક, જીવડાં
"	"	" "	૫ "	માછલી વગેરે
"	શાંત સ્વભાવ	ત્રીજો વર્ગ-ત્રેષ	૫ "	ફળ, માંસ
"	"	" "	૬ "	" "
"	"	" "	૭ "	" "
"	મંદ સ્વભાવ	ત્રીજો વર્ગ-ત્રેષ	૨૩ "	માંસ, જીવડાં
"	"	ત્રીજો વર્ગ-મધ્યમ	૨૩ "	" "
"	"	ત્રીજો વર્ગ-કનિક	૨૩ "	" "
"	શાંત સ્વભાવ	ત્રીજો વર્ગ-ત્રેષ	૨૩ "	" "
"	"	" "	૨૩ "	ફળ વગેરે

‘એક્સ રેઈઝ’-‘ક્ષ’ કિરણો

—o—o—o—

હાલમાં ન્યારે કોઈ દરદીનું દરદ બંધારના ઉપચારોથી અથવા બહારનાં સાધનોથી જાણી શકાતું નથી ત્યારે તે દરદીના શરીરની અંદરની હાલત ‘એક્સ રેઈઝ’ થી તપાસવામાં આવે છે એ સર્વને સુવિદિત છે. ‘એક્સ રેઈઝ’ની શોધ થયા પછી દાકતરો એવા કેટલાંએક દરદોનું એ કિરણોની મદદથી કારણ શોધી શકે છે અને તે પ્રમાણે સારવાર કરી દરદને મટાડી શકે છે. આ કિરણોનો ઉપયોગ ખીજી બાબતોમાં પણ ચર્ચ શકે છે. ચોરીનો ધંધો કરનારાની ચોરીઓ પકડવામાં પણ એ અગત્યનું સાધન ચર્ચ પડ્યું છે. પેટમાં ગળી ગયેલી વસ્તુઓ તે વડે જાણી શકાય છે. આવી જાતનાં કિરણોની શોધ કરવા માટે ઘણા પ્રખ્યાત વિદ્યાનીઓ ઘણાં વરસથી અખતરો ક્યે જતા હતા પણ એ શોધનું માન પ્રો. રોન્જન નામના એક ફ્રેંચ વિદ્વાન દાકતરને મળ્યું છે.

ઇ. સ. ૧૮૯૫ માં તે પોતાની પ્રયોગશાળાના એક અંધારા ચોરડામાં હવા કાઢી નાખેલી એવી એક કાચની નળીમાંથી નીકળતાં અમુક જાતનાં કિરણોને તપાસી રહ્યા હતા. કાચની નળીની આસપાસ પણ કાળા પડદા રાખ્યા હતા કે જેથી દેખી શકાય તેવાં કિરણો તેમાંથી બહાર નીકળ્યા શકે. આ નળી સાથે વિજળીનું જોડાણ કર્યું એટલે ‘બેરિયમ ક્લોરો સાયનાઇડ’ નામનો પદાર્થ જે થોડે દૂર પડેલો હતો તે ઝળકી ઉઠ્યો, અને એના કારણે આંખે દેખી ન શકાય તેવાં પણ કાળા પડદાને બેદી બહાર નીકળતા કિરણો હશે એમ તેમની ખાત્રી થઈ, અને એજ ‘એક્સ રેઈઝ’ કિરણો નામે પસિદ્ધ થયાં.

શહેરમાં વિજળીના દીવા કરવામા જેમ એક ગોળામાં ત્રાંબામાં તારની ધોળના હોય છે તેવી રીતેની ‘એક્સ’ કિરણની હવા ખાલી કરેલી નળીમાં પણ હોય છે. એ નળીમાં એક ધનવિદ્યુત છેડો અને બીજો ઋણવિદ્યુત છેડો હોય છે. આ નળીને વિજળીના તાર જોડે સાધવામાં આવે છે ત્યારે વિજળીના શક્તિ ધનવિદ્યુત છેડામાંથી ઋણવિદ્યુત છેડામાં જાય છે અને ત્યાં એક પ્રકારનાં કિરણો ઉત્પન્ન થાય છે જે એક સેકન્ડે ૧૯,૦૦૦ના માપલના વેગે દોડે છે. આ કિરણો કોઈ પણ દ્રવ્ય ધાતુ સાથે અથડાય ત્યારે ત્યાંથી ‘એક્સ’ કિરણો પેદા થાય.

હવાવાળી કરતા હવા વગરની જગામાંથી વિજળીને પસાર થવું બહુ અઘરું પડે છે, અને એવી જગામાંથી પસાર થતાં વિજળીકે અજ પણ

વધારે જોઈએ છે. સામાન્ય વિજ્ઞાનીના દીવા માટે જે વિજ્ઞાનિક બળ જોઈએ છે તે કરતાં આવાં 'એકસ' કિરણો ઉત્પન્ન કરવા માટે ઘણું વધારે એટલે કે ૯૦,૦૦૦ થી ૧,૫૦,૦૦૦ વોલ્ટનું બળ ઉત્પન્ન કરી દાયની નળીમાં દાખલ કરવામાં આવે છે.

'એકસ' કિરણોથી જે છબી પાડવામાં આવે છે તે સામાન્ય કેમેરાથી પડતી છબી જેવી હોતી નથી. જે વસ્તુમાંથી ચર્મ એ કિરણો પસાર થઈ શકે તે વસ્તુનો પડછાયો એક તકતી અથવા ફિલ્મ ઉપર પડે છે. આવી તકતીઓ ઉપર 'સિલ્વર બ્રોમાઇડ'નું દ્રાવણ વધારે જાડું લગાડેલું હોય છે. જે વસ્તુની આ કિરણોથી છબી પાડવી હોય તે વસ્તુને ફોટોગ્રાફીની માફક સામે રાખવામાં આવતી નથી પણ તેને નળી અને તકતીની વચ્ચે મૂકવી પડે છે એટલે તે વસ્તુનો પડછાયો તકતી ઉપર પડે છે. 'એકસ' કિરણો હાડકાં ત્રેગેરે શરીરના કંઠણ પદાર્થોમાંથી પસાર થઈ શકતાં નથી એટલે તેમનો પડછાયો પડે છે. હોનરી અને આતરડા જેવા પોચા ભાગોમાંથી તે સહેલાઈથી જઈ શકે છે એટલે એ ભાગોનો પડછાયો પડે છે નથી, તોપણ અમુક ફ્લાઓ દરદીને આપવાંથી એ ભાગોમાંથી કિરણો સહેલાઈથી જઈ શકતાં નથી અને એથી એ ભાગોનો પડછાયો પડે છે. આવી રીતે શરીરની તપાસમાં આ કિરણોનો ઉપયોગ થાય છે.

(કુમાર)

પુસ્તકાલય અને બાળકો

શાળામાં હાલમાં અપાતી કેળવણી માત્ર અક્ષરજ્ઞાનને જ સુદૃઢ કરે છે, અને હાલ તુરત તો માનસિક વિકાસના માત્ર પ્રથમ પગથી આરંભ છે. તેમાં વળી આપણા ગૃહસ્ત્રો બાળકોની કેળવણી તરફ આંખ આડા કાંન કરતા થઈ ગયા છે. શાળામાં નિયમિત રીતે જઈને બાળક પાછું આવે એટલે આપણી ફરજ અહીં થઈ એમ ધણાખરા માંખાપો માને છે. માંખાપથી અલગ થઈ શાળાના શિક્ષક તથા અન્ય સહાધ્યાયીઓ જોડે બાળક ભલે છે. શાળામાં એક શિક્ષકને એટલા બધાં બાળકો સોંપાય છે કે તે પ્રત્યેક બાળકના વિકાસ તરફ ધ્યાન આપી શકવા અસમર્થ નીવડે છે. પરિણામે એવું બને છે કે બાળક અટુલું બની જાય છે; શાળાનું બહુ તર એને બોખરૂપ લાગે છે; અને એનો સાચો ગ્રાનસિક વિકાસ શિક્ષકના અસ્તિત્વ છતાં અટકી પડવા ખૂબ સંભવ રહે છે. હાલની શાળામાં આવતી

પ્રણાલિકા યોગ્ય જ્ઞાનસિદ્ધિ વિકાસને તેના નૈસર્ગિક વહેણમાં વહેવા દેવા કરતાં તેને કૃત્રિમ વહેણમાં વહેવડાવે છે, એટલે પરિણામે બાળક મુઝાય છે. આ પ્રણાલી રુચિ હોય મા ન હોય તેપણુ બાળકમાં દરેક જાતનું થોડુંપણું જ્ઞાન પ્રણે કસાવી દેવાનો પ્રયત્ન થાય છે. એમાંથી બચવાનો અને પોતાની વૃત્તિ અનુસાર મોજથી જ્ઞાન સંપાદન કરવાનો એક જ સરળ માર્ગ બાળક માટે ખુલ્લો છે, અને તે એ કે સાધનો મોજુદ હોય તો તેને મનપસંદ વાચન તેની પાસે શરૂ કરાવી દેવું, કે જ્યાં પોતાને રુચિ કર હોય તેવું જ્ઞાન તે ઉમંગથી તથા સહેલાઈથી ભેગું કરતું જાય. આ પ્રમાણેનાં સાધનોમાં મુખ્ય ભાગ લજવનાર પુસ્તકાલયોનો બાળવિભાગ છે. આ વિભાગ કાર્યદક્ષ પુસ્તકાલીની દેખરેખ નીચે હોવો જોઈએ. બાળકની જ્ઞાનસંચય કરવાની ઇચ્છા ઘણીજ તીવ્ર અને રાક્ષસી હોય છે. યોગ્ય રીતે જો એ ઇચ્છા પોષવામાં આવે તો નાનપણમાં જ એનાં કુતૂહલ તથા જિજ્ઞાસા, પિપાસા સંતોષાતી જાય, તેમજ એનામાં જ્ઞાન તથા જ્ઞાનને પાચન કરવાનું 'મનન' પણ સાથેજ ખીસે. એ સુયોગને લઈને બાળકો યોગ્ય દેશરતો નીવડે તે માટે સુદૃઢ પાયો પણ એજ વગે નબાય. આ હેતુ સિદ્ધ કરવા તરફ જેટલા પ્રયત્નો થાય તેટલા ઓછા છે. બાળપુસ્તકાલયનો પુસ્તકી. બાળસ્વભાવ, બાળકુતૂહલ અને બાળજિજ્ઞાસાથી ખૂબ પરિચિત હોવો જોઈએ. બાળવયમાં વીરસ, નીતિ વગેરે પોષાય એવું સરળ અને સહેલું વાચન બાળક સમક્ષ પ્રથમ તો વાર્તારૂપે મુકાવું જોઈએ. રમતગમત સાથે જ્ઞાનસંપાદન કરવાનાં સાધનો મળી જાય તો બાળકને વધુ ને વધુ જ્ઞાન સંચય કરવાની ભૂખ ઉપડ્યાજ કરવાની. ખાસ અગત્યની વાત તો એ છે કે બાળકનું પુસ્તકાલય બાળવયનેજ યોગ્ય પુસ્તકોથી ભરેલું હોવું જોઈએ.

પુસ્તકાલય અને વિદ્યાર્થીઓ

કિશોરાવસ્થા આવતાં બાળકમાં સુવ્યવસ્થિત, આમીદી અને નિયમિત, થવાના ગુણો આવવા માટે છે. દેશદેશાંતરના ઇતિહાસ, પ્રાણીપદાર્થનું પ્રાથમિક વિજ્ઞાન વગેરે નાનાં પણ રસ પડે એવાં પુસ્તકોદ્ધારા એને મળે એવી ગોઠવણ થવી જોઈએ. શાળાના તેમજ સાર્વજનિક પુસ્તકાલયોમાંથી આવાં પુસ્તકો એને સહેલાઈથી મળે એવો પ્રયત્ન થવો જોઈએ. મારા, ટુંકા પણ બારીક અવલોકનના અનુભવ ઉપરથી હું કહી શકું છું કે કિશોરાવસ્થામાં હાલ બાળકોને તેમની ઉમરની યોગ્યતા પ્રમાણે યોગ્ય વાચન મળવા ઉપરાંત, તેના હાથમાં રસિક નવલકથાઓ, નાટકો, કાવ્યો વગેરે આવે છે.

પુસ્તકાલય અને યુવકો

કિશોરાવસ્થામાં અથવા તો કિશોર અવસ્થામાંથી યુવાવસ્થામાં પ્રવેશ કરતાં બાળકોને આવા શૃંગારરસથી ભરેલા વાચનથી કાંઈ જુદીજ અસર થાય છે. આવી એક નવલકથા વાંચતાં, એનામાં એ વયે ડાઘીઆં કરતી તીવ્ર લાગણીઓ, ક્રોધ, વ્યાધ, તિરસ્કાર, રસિકતા, દયા વગેરે ખૂબ જોવા મળેલી હોય છે. પરિણામે એ ઉમ્મરે શૃંગારરસથી ભરેલાં પુસ્તકો વાંચનાર યુવાન આડે માર્ગે દોરવાઈ જવાનો ભય રહે છે. કેટલું કહી શકે કે સરસ્વતીચંદ્ર, વેરની વસુદાત, જ્યા-જ્યાન્ત, કલાપીનો કેકારવ, સુમનચન્દ્ર વગેરે પુસ્તકો વાંચી કેટલાંએ કાચી ઉમ્મરના યુવાનોના હૃદયમાં દિરમાં સંસારમાં ન ફળે એવી કેટલીએ કલ્પના પોષાતી હશે? કેટલા યુવાનોને કુસુમદેવી કે જ્યા જેવાં સ્ત્રીપાત્રોનો, તેમજ યૌવનના ઉમ્મરમાં ઉભેલી કેટલી બાળાઓને, સરસ્વતીચંદ્ર જેવા સ્વામીનો મોહ લાગ્યો હશે? અને પાંછળથી એ તૃણાને લઈને એમનાં જીવન ખરબાદ થયાં હશે! કોલેજમાં વિદ્યાર્થીઓ કરતા કેટલા યુવાનોને કલાપીની હૃદયત્રિપુટી વગેરેના મુક્ત કંઠે વખાણ કરતા, તેમજ ‘કલાપી આદર્શ સ્નેહી હતો, એનુંજ જીવન સાર્થક ગણાય’ વગેરે બાબતોનો વાદવિવાદ કરતા મેં સાંભળ્યા છે. એવી એવી કેટલીએ બાબતો આપણી જાણ બહાર હશે કે જેને લઈને યુવાવસ્થામાં પ્રવેશ કરતા યુવકોનાં જીવનનાવ હેતે ચઢ્યાં હશે. યોગ્ય પુસ્તકો સાચા મિત્રો કરતાં પણ વધુ વફાદાર છે; તેમજ અયોગ્ય પુસ્તકો અનિષ્ટ મિત્રો કરતાં પણ વધુ શુરા છે. પુસ્તકોનું વાચન ધીરે ધીરે પણ સચોટ છાપ પાછળ મૂકતું જાય છે. અને એણે પાડેલી છાપ અથવા એણે જમાડેલા ભાવો દિતરોતર દૃઢ થતા જાય છે અને જીવનનાવ જાણેઅજાણે અમુક દિશામાં દડા સેલાવા મોડે છે. અયોગ્ય પુસ્તકોના વાચનથી વાંચનારનું જીવન ધૂળધાણી થાય છે. માટે પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિના નાવિકોનું તથા પુસ્તકાલયના પુસ્તકીઓનું આ બાબત તરફ ખાસ ધ્યાન જોવું તો અયોગ્ય ન ગણાયો. વાંચનારનું ચારિત્ર સુદૃઢ થકાય એટલી ઉમ્મરે ન પહેાંચે ત્યાંયુધી અમુક જાતનાં પુસ્તકો; એને વાંચવા માટે ખુદશાં ન હોવાં જોઈએ અગર તો વાચકની ભાવના જાણી લઈ એની ઉમ્મરને લાયક પુસ્તકોજ એની આગળ ધરી તે વંચાવવા માટે ઉત્તેજિત કરવો જોઈએ. આ કાર્ય થોડું અંશે અશ્વે તેમજ અસંભવિત જેવું લાગશે પણ તેમ કર્યા સિવાય પુસ્તકાલયના ઉપયોગથી લાભને જદે જરૂર હાનિ થવાનો સંભવ છે. માનપ્રચારના માન સાથે નીતિ વગેરે કળવી આદર્શ શહેરીઓ ઉત્પન્ન કરવા

માટે પુસ્તકાલયોની જરૂર છે. પણ અયોગ્ય વાચનદ્વારા સમાજમાં સડો પેસે અગર વાચનારનાં હૃવનની બગમાદી થાય એવા ભાવો પોષાય તો પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિને જરૂર લાગતી લાગે.

પુસ્તકાલય અને સ્ત્રીઓ

ન્યાસુધી સ્ત્રીઓમાં યોગ્ય કેળવણી ફેલાય નહિ ત્યાસુધી ભવિષ્યમાં સારા નાગરિકો ઉત્પન્ન થવા કુર્લભ છે એ જગજગહેર વાત છે. હિંદુ સંસારમાં એવા ઘણા બંધનો છે કે જેને લઈને સ્ત્રીઓ પુસ્તકાલયનો જોઈએ તેટલો ઉપયોગ કરી શકતી નથી. કુટુંબજાળ તેમજ ગૃહકાર્યને લઈને સ્ત્રીઓને વાચનને માટે નિયમિત વખત મળતો નથી એટલે તેઓ વાચનાલયોનો નિયમિત રીતે ઉપયોગ કરી શકતી નથી; બલ્કે ભાગ્યેજ નહિ જેવી મજ્યામાં સ્ત્રીઓ વાચનાલયોમાં જઈ શકે છે. આ કાળજીને લીધે પુસ્તકાલયોએ સ્ત્રીઓને આગણે જવું જોઈએ. આ દિશામાં કેટલેક રચણે યોગ્ય હીલચાલ શરૂ થઈ ગઈ છે. શાળામાં, જતા કિશોર વયના બાળકોની મદદ આ કામમાં બહુ ઉપયોગી થઈ પડી છે. એમની મદદથી મહોલ્લે મહોલ્લે અને ઘેરેઘેર સ્ત્રીઓને ધરખેઠા યોગ્ય પુસ્તકો પુરા પાડવામાં આવે છે અને સ્ત્રીવાચકવર્ગની સંખ્યા પ્રતિદિન વધતી જાય છે. ને સમય ગુજરાત આ હીલચાલને નિયમિત કરી ઉપાડી લે તો દશ વર્ષમાં નવા ગુજરાતનો ઉદય થાય

કુંવરજી નાયક

વિદ્યાર્થીઓ અને વાચન

ગુજરાત કાદિઆવાડમાં નવો ઉત્સાહ પ્રવેશ પામતા ઘણી નાની જગાએ પણ મુવકોએ સાહિત્યસભાઓ રચાવી છે. આમાંની ઘણી તો કોઈ વર્ષમાં એકાદ બે વાર મળી આપણી પી છૂરી પડે છે, કોઈ કોઈ તે ઉપરાત એકાદ હસ્તલિખિત સામયિક ચલાવે છે. લેખનપ્રવૃત્તિને નિરુત્સાહ કરવા માગતો નથી પણ સદૃશત ક્રાંતિના શબ્દોમાં હું કહીશ કે “લખવાની ઇચ્છા હોય તો તે મારી વાત છે. માત્ર લખવાલાયક અનુભવ જોઈએ. વિશેષ અનુભવ વગર ભેદક લેખ લખાતા નથી.” આવી સાહિત્યસભામાં મેં ઘણી વાર જોયું છે કે મંડળની અસ્થિતાથી લેખકો એક બીજાને વખાણતા થઈ જાય છે અને તેથી હવડું સાહિત્ય પેદા કરી તૃપ્તિ મેળવી લેનારી ટેવ પડે છે. આના કરતા ગામેગામે વાચનારની મંડળોએ રચણા અને જરૂર સભ્ય કોઈ પુસ્તકનો અભ્યાસ કરી તે મંડળમાં કાઢકે

વાંચે તો સર્વનું જ્ઞાન વધે, દરેકને ઘણું વાંચ્યાનો લાભ મળે. નિરવધિ પુસ્તકોના આ જમાનામાં જ્ઞાન વધારવાનું આજ ખરું સાધન છે. આ મંડળીમાં કેઈ સર્વને સમાન 'રસવાળું' અને હિતકર વાચન પણ થાય તો વિશેષ લાભ. પહેલાં આપણા સમાજમાં માણસદો જ્ઞાનપ્રપા પર ખેસવાનું કામ કરતા. આપણા સમાજમાં આપણે ભણેલાઓએ, વિદ્યાપીઠના પદવીધરાએ અને વિદ્યાર્થીઓએ, આખું વરસ નહિ તો માત્ર પોતાની છુટ્ટીઓના સમયમાં આ કામ કરવું જોઈએ. તેથી વાચનારાને વાંચતા આવડશે એ પણ લાભ થશે. આપણા પદવીધરાને પણ શુદ્ધ રીતે વાંચતાં નથી આવડતું. ગુજરાતમાં બહુ થોડાને સારી રીતે વાંચતાં આવડે છે એમ એક ટીકાકારે સાહિત્યપરિષદના સંબંધમાં પણ કહ્યું હતું. આપણે જીવનચરિત્રો વિશેષ વાંચવાં જોઈએ જેથી માણસ કાંઈક કરી શકે છે એ ખ્યાલ આપણને બરાબર થાય અને આપણા સમાજમાં કાંઈક ચેતન આવે. હમણાં બહાર પડેલું પ્રો. કવેન્ડુ જીવનચરિત્ર પણ સુંદર છે. એટલે સાહિત્યસભાએ વાંચન-મંડળીઓ, અભ્યાસમંડળીઓ બની જાય અને પછી હસ્તલિખિત સામયિક કાઢવું હોય તો કાઢે એ મને વધારે લાભપ્રદ લાગે છે.

પુસ્તકાલય અને સંગ્રહસ્થાન

પુસ્તકાલય લોકનિયમિત એક જાહેર સંસ્થા છે તો તેને મળતી બીજી પણ કેટલીક પ્રવૃત્તિઓને આપણે પુસ્તકાલય જોડે સાંધી શકીએ. આમાં સૌથી પ્રથમ મને નાનુંચનું એક સંગ્રહસ્થાન સાંભરે છે. આ પ્રદેશમાં પુરાતત્ત્વનાં અવશેષો છે કે નહિ તે તો હું જાણતો નથી. પણ ઘણાંબરા પ્રદેશોમાં તે પ્રદેશને રસિક લાગે તેવું કાંઈક તો હોય છેજ. વડોદરા રાજ્યે અનેક વિદ્યોત્સેજક પ્રવૃત્તિઓ કરી છે. પણ કેણ જાણે કેમ. આ દિશામાં તેણે ઘણું વખત પહેલાં ભરવું જોઈતું ધગલું હજી ભર્યું નથી. શ્રીમંત સરકાર. ગુજરાતે કહેવાય છે. ગુજરાતની હિંદુ રિવાસતના સર્વથી યશસ્વી કાલનું સ્થાન, ચાલુક્યોનું પાટણ અને સિદ્ધપુર વડોદરાની હદમાં છે, તેથી પણ પ્રાચીન ઇતિહાસ અને કલાના અપૂર્વ અવશેષોવાળું મોઢેરા પણ વડોદરાની હદમાં છે: હમણાંજ મેં જાણ્યું કે અમરેલી પાસે, ગુપ્ત સમયથી પણ પ્રાચીન ઇતિહાસના અવશેષોવાળું એક સ્થાન છે. આમાંથી કશાનું રક્ષણ કે સંશોધન થતું નથી. હિંદમાં બે મુસ્લીમ રિવાસતો બોપાળ અને નિઝામ સાંચી, અજંટા અને - છલોરાની હિંદુ કલાને સાચવવા લાગેનો ખર્ય કરે છે અને વડોદરા ગુજરાતને ત્યાં “રાણીવાવનાં હાડ” એકે એકે ગુપ્ત થાય છે, સદસલિંગનું નામનિશાન નથી, મોઢેરા ખળભળી

ધોરણ સાતમું

[પંચ—વ્યાકરણ.

સાં હેતુ—વિચારશક્તિ ખીચી ભાષાજ્ઞાનની શુદ્ધિ અને વૃદ્ધિ કરવાનો.
વિં હેતુ—૧. વિભક્તિ વિશે વિચાર શીખવવાનો.

૨. પ્રહૃથી-બીજી વિભક્તિના વિશિષ્ટ ધર્મ સમજાવવાનો.

૩. અભિહિત-અનભિહિત કર્તો-કર્મની સમજણ આપવાનો.
સાહિત્ય—ખાસ કર્મ નથી.

શિક્ષક—દસરુખરામ યુનીલાલ ત્રિવેદી
તારીખ ૩-૧૨-૨૭, શનિવાર
સમય—૪૦ મિનિટ

પાઠના વિભાગ અને મુદ્દા.	શિક્ષણશૈલી.	કાળા પાટીઆની નોંધ.
૧. આરભ. અ વર્ગવ્યવસ્થા. અ પૂર્વગાનની કસોટી અને પૂર્વોપર નોંધ.	કાર્યોરંજો ડિલ; માધ્યમોની વ્યવસ્થિત ગોઠવણ પ્ર વિભક્તિઓ કેટલી છે? પ્ર. છટ્ટી વિભક્તિ કેવી વિભક્તિ કહેવાય છે? પ્ર. વાક્ય- મા મુખ્ય પદ કયું? પ્ર. ક્રિયાપદના પ્રકાર ગણાવો. પ્ર. પ્રયોગના નામ આપો. પ્ર. ક્રિયા- પદ વિશે વિશેષ વિચાર કરવાથી તુ શું જાણ્ય- વામા આવે? ઉપર મુજબ પ્રશ્નો પ્રછીને વિભક્તિ, ક્રિયા- પદ અને પ્રયોગ વિશે પૂર્વગાનની કસોટી કરી કયાશ જણાય તો દૂર કરવી અને પાઠના મુખ્ય વિષય પરત્વે ઉપયોગી વાતના સંસ્કાર જન્યૂત કરવા.	વિભક્તિ સાત છે. છટ્ટી વિભક્તિ—વિશેષણ વિં મુખ્યપદ—ક્રિયાપદ; પ્રકાર—અકર્મક; મહર્મક, પ્રયોગ—કર્તરિ, કર્મણિ, ભાવે.

મુખ્ય વિષય.
 વિભક્તિ વિશે.
 વિશેષ વિચાર.
 કારક વિભક્તિ.
 વિશેષણ વિભક્તિ.

સાતે વિભક્તિના વપરાશવાળાં વાક્યો કા.
 પા. હીપર રચુ કરવા. છટ્ટી સિવાયની બધી વિભ-
 ક્તિઓનો મંબંધ ક્રિયાપદ સાથે હોય છે એ
 પ્રશ્નો પૂછીને નક્કી કરાવવું.
 (વનનું જનનવર, રાખતો મહેલ, દેવદત્તનું
 પુસ્તક આદિ)
 પ્ર. જનનવર ક્યાનું? પ્ર. એવોજ અર્થ જળ-
 વાય એવું વિશેષણ મૂકે.
 પ્ર. મહેલ અને પુસ્તક વિશે રાખ અને દેવ-
 દત્તને શાનો સંબંધ છે?
 પ્ર. છટ્ટી વિભક્તિ કોની ગરજ સારે છે? પ્ર.
 કૃત્વા સંબંધ ધરાવે છે?
 બંને વિભક્તિના પ્રત્યય અને મુખ્ય અર્થ પૂછવા.
 પ્ર. 'લખુ' છુ' પરથી લખનાર કોણ એ વિશે
 વિચાર કરો.
 (કર્તા-હું' પહેલો પુરુષ એકવચન-કર્તા
 નિશ્ચિત છે.)
 પ્ર. 'લખુ' છુ' પરથી શું લખું છું એનો વિચાર કરો.
 જુદા જુદા ઉત્તરમાથી ધારેલા ઉત્તર નોંધવા.

પહેલી-બીજી વિભક્તિ.

વિભક્તિ અને ક્રિયા-
 પદના કામ.

કારક વિભક્તિઓ-૧લી, ૨જી, ૩જી, ૪થી,
 ૫મી, ૭મી.
 કારક=ક્રિયાની સાથે સંબંધ.

વનનું જનનવર.
 વગડાઉ જનનવર.
 વિશેષણ વિભક્તિ-છટ્ટી.

પ્રત્યય. મુખ્ય અર્થ.
 પહેલી વિભ- x નિર્દેશ.
 બીજી વિભ- x ને કર્મ.

હું અર્થ લખું છું. કર્તા-હું-અભિહિત.
 " ચોપડી " " કર્મ-અભિહિત.
 " પુસ્તક " " "

૨. અભિહિત કર્તા.

અનભિહિત કર્મ.

૩. અનભિહિત કર્તા.

અભિહિત કર્મ.

પ્ર. કર્તા જાણાવવાનું કામ કેણે કર્યું ? પ્ર. કર્તા માટેના શબ્દ દર્શાવવાનું કામ ફોણુ કરે ?

પ્ર. કર્મ જાણાવવાનું કામ ક્રિયાપદ કરે છે ?

પ્ર. કર્મ ફોણુ મૂકી જતાવે ? પ્ર. ક્રિયાપદ સિવાય એ કામ ફોણુ કરે ?

ઉપર મુજબ પ્રશ્નોદ્વારા નોધમા જાણાવેલાં

વાક્યો વિશે વિચાર કરાવવો. અનભિહિત કર્તા

અને અભિહિત કર્મની સસજ્જથ્થુ આપવી.

ત્રીજા આસનની નોધમાં અંતે રજી કરેલા

સર્વસામાન્ય સિદ્ધાંતોના ઉદાહરણ સહિત કેટલા

કા. પા. ઉપર દર્શાવવો.

વિવાર્યાંઆ પાસે નોટસુકમાં નોધ લેવ-

ગવી કામ પૂર્ણ કરવું.

પ્ર. કર્તા અને કર્મ મૂકી જતાવવાનું કામ ફોણુ

ફોણું છે ?

પ્ર. કઈ વિભક્તિ કર્તા મૂકવાનું કામ કરે છે ?

પ્ર. અભિહિત કર્તા એટલે શું ?

પ્ર. કર્મ અભિહિત હોય ત્યારે ક્રિયાપદ કેવા

પ્રયોગમાં હોય ?

ક્રિયાપદ કર્તા જાણીવે છે-કર્તા-અભિહિત

પહેલી વિભક્તિ શબ્દનો નિર્દેશ કરે છે.

ક્રિયાપદથી કર્મ જાણાવાનું નથી.

બીજી વિભક્તિ-મુખ્ય અર્થ કર્મ છે.

મેં ગ્રંથ લખ્યો. } કર્તા-મેં-અનભિહિત.

” ચોપડી લખી. }

” પુસ્તક લખ્યું. } કર્મ-અભિહિત.

હું ગ્રંથ-ચોપડી-પુસ્તક લખ્યું છું. [અભિહિત

કર્તા; ૧લી વિભાગ નામાર્થે]

મેં ગ્રંથ લખ્યો-ચોપડી લખી-પુસ્તક લખ્યું.

[અભિહિત કર્મ; ૧લી વિભાગ નામાર્થે.]

મેં ગ્રંથ લખ્યો, ચોપડી લખી, પુસ્તક લખ્યું.

[અનભિહિત કર્તા; ૩જી વિભાગ]

હું ગ્રંથ લખ્યું છું. }

” અ. કર્મ.

રામ દેવદત્તને

બોલાવે છે.

૧ અપ્રત્યય બીજી વિભાગ

૨ સપ્રત્યય બીજી વિભાગ

સરકારી જાહેરખબર

(૧)

ઉત્તર ભાગમાં છાકરાઓ માટેની વર્નાક્યુલર દ્વાષનલ પરીક્ષા

નં. ૧૨૧૫૨.

તા. ૨૪ મી જૂન સને ૧૯૧૫ ના બોમ્બે ગવર્નમેન્ટ ગેઝેટના ભાગ ૧ લાના પૃષ્ઠ ૧૨૨૧-૧૬૨૪ મે છાપેના, કેળવણીખાતાની તા ૧૪ મી જૂન સને ૧૯૧૫ ની સરકારી જાહેરખબર નં. ૧૭૩૮ 'એ'માં જણાવેલા નિયમાનુસાર, તેમજ તે નોટિફિકેશનના સંબંધમાં થયેલા સુધારા સંબંધી નોટિફિકેશનો નં. ૩૪૩૮, ૩૧૦૭ અને ૨૨૮૮ જે તા. ૨૧ મી ડિસેમ્બર સને ૧૯૧૮, તા. ૧૬ મી જૂન સને ૧૯૨૧, અને તા. ૨૭ મી જાન્યુઆરિ સને ૧૯૨૫ ની છે, અને જે અનુક્રમે તા ૨૬ મી ડિસેમ્બર સને ૧૯૧૮, તા. ૩૦ મી જૂન સને ૧૯૨૧ અને તા. ૧૬ મી ફેબ્રુઆરિ સને ૧૯૨૫ ના બોમ્બે ગવર્નમેન્ટ ગેઝેટના ભાગ ૧લાના પૃષ્ઠ ૨૪૬૪, ૧૬૦૨ અને ૪૬૩-૪૬૬ મે અનુક્રમે પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે તે, અને મે ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શનના નં. ૬ ડી. તા ૧૪ મી ઓક્ટોબર સને ૧૯૨૫ મુજબ સને ૧૯૨૬ ના એપ્રિલ માસમાં લેવામાં આવનારી છાકરાઓ માટેની વર્નાક્યુલર દ્વાષનલ પરીક્ષા માટે નીચે જણાવેલા પાઠ્ય પુસ્તકો પસંદ કરવામાં આવ્યા છે —

ગુજરાતી

પહેલો વિષય—

ભાગ ૧—કેળવણી ખાતાની સાતમી ચોપડી (છેવટી આવૃત્તિ) ગદ્ય પદ્યના સંઘળા પાઠો.

મુખપાઠ—૭, ૧૧, ૧૫, ૨૪, ૨૮, ૩૨, ૪૦, ૪૪ અને ૫૩ એ પાઠોની કવિતાઓમાથી ૩૦૦ લીટીઓ.

ઉર્દુ—વર્નાક્યુલર

પહેલો વિષય—

(અ) સાતમા ધોરણ માટેનો ઉર્દુ અભ્યાસક્રમ (પંજન સીરીઝ), ૫૧૭ આવૃત્તિ, પાના ૫ થી ૧૦૨ સુધી.

(ખ) મુસદ્દાસ-ઇ-હાલી, ૫૦ બન્ધ અથવા ૫૬ મા બન્ધથી શરૂ કરી ૩૦૦ લીટીઓ (હેમિસ્ટિકસ) ,

ઉર્દુ-વર્નાક્યુલર (ગુજરાતી)

(ગુજરાતી પાચમી ચોપડી)

છટ્ટો વિષય-(ઐતિહાસિક)

(છેલ્લી આવૃત્તિ, ૧૯૨૫) પાઠો-૧, ૨, ૪, ૫, ૬, ૧૫, ૧૬, ૧૭,
૨૧, ૨૨, ૩૫, ૪૦, ૪૧, ૪૯, ૫૨, ૫૭, ૫૯, ૬૧, ૬૪
અને ૭૨ (બધા મળી ૨૦ પાઠો)

વર્નાક્યુલર-ઉર્દુ

વર્નાક્યુલર (ગુજરાતી).

પહેલો વિષય—

(અ) ગુજરાતી સાતમી ચોપડી (છેલ્લી આવૃત્તિ) પાઠો ૧, ૪, ૫,
૬, ૮, ૯, ૧૨, ૧૪, ૧૭, ૧૮, ૨૦, ૨૨, ૨૩, ૨૫, ૨૬,
૨૭, ૩૦, ૩૧, ૩૩, ૩૫, ૩૭, ૩૮, ૩૯, ૪૧, ૪૨, ૪૩,
૪૬, ૪૯, ૫૦, ૫૪, ૬૧, ૬૨, ૬૩, ૬૬ અને ૭૩ (બધા
મળી ૩૫ પાઠો).

(બ) કવિતા—ગુજરાતી સાતમી ચોપડીમાંથી ૧૫, ૧૯, ૨૮, ૩૨
અને ૪૪ માં પાઠમાની બધી મળી પાચ કવિતાઓ.

ઉર્દુ

છટ્ટો વિષય—

(અ) સાતમા ધોરણ માટેનો ઉર્દુ અભ્યાસક્રમ, (પંજાબ સીરીઝ),
બીજી આવૃત્તિ, પાના ૫ થી ૮૨ સુધી.

(બ) મુસદ્દાસ-ઇ-હાલી ૩૭ બન્ધ અથવા ૪૦ માં બન્ધથી શરૂ
કરી ૧૯૮ લીટીઓ.

ભૂમિતિ

ત્રીજો વિષય—ટેંગવણીખાતાની ' નવી ભૂમિતિ ' ભાગ ' ૧, વિભાગ
૧ સંપૂર્ણ અને વિભાગ ૨ અને ૨૩ માંના સઘળાં પ્રમેયો
અને કૃત્યો અને તેમાંથી નીકળતાં સહેલા પ્રશ્નો.

ઉ. ભા.ના મે. એ. ઇ. સાહેબની } (અંગ્રેજીમાં સહી) કે. એસ. વકીલ
ઓફિસ. અમદાવાદ, }
તા. ૨૩ મી જાન્યુઆરિ ૧૯૨૮. } એ. ઇ. ભા.

(મે. ઉ. ભા.ના એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના પત્ર નં. ૧૩૩૬૫
તા. ૧૭ મી ફેબ્રુઆરિ ૧૯૨૮ માં કરેલી સૂચનાનુસાર)

(૨)

કન્યાઓ માટેની વર્નાક્યુલર શાળાનલ પરીક્ષા, ઉત્તર ભાગ.
ઇ. સ. ૧૯૨૯ ની સાલમાં થનારી કન્યાઓ માટેની વર્નાક્યુલર શાળાનલ
પરીક્ષા માટે નીચેના પુસ્તકો મંજૂર કરવામાં આવ્યા છે:—

ગુજરાતી ઉમેદવારો માટે

- (અ) ગદ્ય-કન્યા વાચનમાળા પુસ્તક ઝગ્નના સદ્ગુણ પાઠો.
(વ) પદ્ય-કન્યા વાચનમાળા પુસ્તક ઝગ્નમાંથી ૬, ૯, ૧૨, ૨૨, ૨૬ અને ૩૦ પાઠો.

ઉર્દુ ઉમેદવારો માટે

- (અ) ગદ્ય-મોસ્વી સૈયદ અહમદ અશરફી કૃત “સરમાય-યે-ઉર્દુ” માંથી નીચેના પૃષ્ઠ સિવાયના સદ્ગુણ પાઠો:—
દાહીદાત-કી-નિંદગી પૃષ્ઠ ૧ થી ૧૦.
સવાનેહ ઉમરી કે ફવાઇદ પૃષ્ઠ ૭૭ થી ૮૨.
સીનીલીએશન યા તદ્દઝીબ પૃષ્ઠ ૬૩ થી ૧૦૨.
ઉમીદ-કી-ખુશી પૃષ્ઠ ૧૧૦ થી ૧૨૧.
બકા-એ-દવામ કે દરગાઝ-પૃષ્ઠ ૧૨૧ થી ૧૪૩.
રફાત પૃષ્ઠ ૧૪૨ થી ૧૪૯.

- (વ) પદ્ય-હમદ પૃષ્ઠ ૧૪૯.
દોલત ઔર વક્ત-કા-મુનાઝીરા પૃષ્ઠ ૧૫૫ થી ૧૫૭.
મલાજ-એ-ગુન્હાં પૃષ્ઠ ૧૫૭ થી ૧૫૮.
મુસદ્દીસત પૃષ્ઠ ૧૭૩ થી ૧૭૬.
મન્ઝો મન્કસાર પૃષ્ઠ ૧૭૬.
ખાકે-એ-હિંદ પૃષ્ઠ ૧૮૬ થી ૧૮૮.

અને મોસ્વી મહમદ ખસ્માઇલ કૃત “ઉર્દુ પાંચમી ચોપડી” ને મોસ્વી સૈયદ અહમદ અશરફ અશરફીકૃત “સરમાય યે ઉર્દુ” નામના પહેલા વિષય તરીકે પાઠ્ય પુસ્તકને બદલે ઐચ્છિક પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર કરવામાં આવ્યું છે તેમાંથી ઉર્દુ પહેલા વિષય માટે નીચેના પાઠ નક્કી કરવામાં આવ્યા છે.

- (અ) ગદ્ય—પાઠો ૨, ૩, ૫, ૭, ૯, ૧૧, ૧૨, ૧૫, ૧૮, ૨૧, ૨૩, ૨૫, ૨૭, ૨૯, ૩૨, ૩૪, ૩૫, ૩૬, ૫૫ અને ૫૬
(બધા મળીને કુલ ૨૦ પાઠો)

- (વ) પદ્ય—પાઠો ૧, ૪, ૬, ૮, ૧૩, ૧૪, ૧૭, ૧૯ અને ૨૦.
(બધા મળીને કુલ ૯ પાઠો,)

ઉ. બા. ના. એ. ધ. સાહેબની
ઑદિસ, અમદાવાદ,
તા. ૨૩-૧-૧૯૨૮. } (અંગ્રેજીમાં સહી) કે. એસ. વડીલ
એ. ધ. ઉ. બા.

(ઉ. બા. ના. એ. ધ. સાહેબના પત્ર નં. ૧૩૩૬૫ ના.
૧૭-૨-૧૯૨૮ માં કરેલી સૂચનાનુસાર)

(૩)

જા. ગિરધર આર્થ પબ્લીક પ્રિન્ટરશનના પત્ર નં. એસ. ૧૦૯ (એક)-૭-૮ પુના તા. ૫ મી માર્ચ ૧૯૨૮ ના આધારે, ગિરધરે ઉર્દુ ચોપડીઓ, ઉર્દુ પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે પ્રાથમિક સ્કૂલોમાં વ્યાપકતા માટે મંજૂર કરવામાં આવી છે.

નીચે જણાવેલી ઉર્દુ ચોપડીઓ, ઉર્દુ પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે પ્રાથમિક સ્કૂલોમાં વ્યાપકતા માટે મંજૂર કરવામાં આવી છે. નીચે જણાવેલી ઉર્દુ ચોપડીઓ, ઉર્દુ પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે પ્રાથમિક સ્કૂલોમાં વ્યાપકતા માટે મંજૂર કરવામાં આવી છે.

ચોપડીનું નામ	પ્રકટ કરનાર નામ	રૂ. આ. પા.	પ્રકટ કરનાર નામ	રૂ. આ. પા.	રૂ. આ. પા.
(૧) ઉર્દુ બાળરોયી મેસર્સ શ્રીરાજીન એન્ડ સન્સ, લાહોર.	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૨) પહેલી ચોપડી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૩) બીજી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૪) ત્રીજી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૫) ચોથી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૬) પાંચમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૭) છઠ્ઠી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૮) સાતમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૯) અષ્ટમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૧૦) નવમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૧૧) દસમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૧૨) એકદશમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૧૩) બારમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૧૪) ત્રીસમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૧૫) ચૌદમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૧૬) પચાસમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૧૭) અઠ્ઠમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૧૮) દસમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૧૯) એકદશમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૨૦) બારમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૨૧) ત્રીસમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૨૨) ચૌદમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૨૩) અઠ્ઠમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૨૪) દસમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૨૫) એકદશમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૨૬) બારમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૨૭) ત્રીસમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૨૮) ચૌદમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૨૯) અઠ્ઠમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૩૦) દસમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૩૧) એકદશમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૩૨) બારમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૩૩) ત્રીસમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૩૪) ચૌદમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૩૫) અઠ્ઠમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૩૬) દસમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૩૭) એકદશમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૩૮) બારમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૩૯) ત્રીસમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૪૦) ચૌદમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૪૧) અઠ્ઠમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૪૨) દસમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૪૩) એકદશમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૪૪) બારમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૪૫) ત્રીસમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૪૬) ચૌદમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૪૭) અઠ્ઠમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૪૮) દસમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૪૯) એકદશમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૫૦) બારમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૫૧) ત્રીસમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૫૨) ચૌદમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૫૩) અઠ્ઠમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૫૪) દસમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૫૫) એકદશમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૫૬) બારમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૫૭) ત્રીસમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૫૮) ચૌદમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૫૯) અઠ્ઠમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૬૦) દસમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૬૧) એકદશમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૬૨) બારમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૬૩) ત્રીસમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૬૪) ચૌદમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૬૫) અઠ્ઠમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૬૬) દસમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૬૭) એકદશમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૬૮) બારમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૬૯) ત્રીસમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૭૦) ચૌદમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૭૧) અઠ્ઠમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૭૨) દસમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૭૩) એકદશમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૭૪) બારમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૭૫) ત્રીસમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૭૬) ચૌદમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૭૭) અઠ્ઠમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૭૮) દસમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૭૯) એકદશમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૮૦) બારમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૮૧) ત્રીસમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૮૨) ચૌદમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૮૩) અઠ્ઠમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૮૪) દસમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૮૫) એકદશમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૮૬) બારમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૮૭) ત્રીસમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૮૮) ચૌદમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૮૯) અઠ્ઠમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૯૦) દસમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૯૧) એકદશમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૯૨) બારમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૯૩) ત્રીસમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૯૪) ચૌદમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૯૫) અઠ્ઠમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૯૬) દસમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૯૭) એકદશમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૯૮) બારમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩
(૯૯) ત્રીસમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩	(૧૦૦) ચૌદમી	૦-૧-૩	૦-૩-૩

(૬) જા. ના. એ. એન્ડ. સહાયતા પત્ર નં. ૧૪૫૦૮ તા. ૧૩ મી માર્ચ ૧૯૨૮માં કરેલી સચવાવુંમારે) (૬) જા. ના. એ. એન્ડ. સહાયતા પત્ર નં. ૧૪૫૦૮ તા. ૧૩ મી માર્ચ ૧૯૨૮માં કરેલી સચવાવુંમારે)

અંબઈ ઇલાકાની ઉર્દુ શાળાઓના ઉપયોગમાં લેવા માટેની લાયબ્રેરી અને છતામ તરીકેની બે મંજૂરી આપવામાં આવેલી છે તેવાં પુસ્તકોની યાદી

પુસ્તકનું નામ	પ્રકટ કરનાર નામ	પ્રકટ કરનાર નામ	કિંમત રૂ. આ. પા.	શા માટે મંજૂરી આપવામાં આવી છે.	રિમાર્ક
૧ પેશન-એ-વશ	મોહમ્મદ અસલામ	નાસીમ સુકડીગી, લાહોર	૦-૫-૦	છતામ અને લાયબ્રેરી માટે	
૨ અમીયાન-એ-આરબ	"	"	૦-૪-૦	"	
૩ ચાર સદાઈયાં	"	"	૦-૧૨-૦	"	
૪ અમલ	"	"	૦-૬-૦	"	
	"	"	૦-૩-૦	"	

૭	પ્રથમુલલીસખ-એ-દેહાલી ભાગ પહેલો	બાણી રામસરૂ વૈશ બી. એ., એસ. સી.	બેન્ડ સન-સ, લિમિટેડ, મુબઈ	૦-૬-૬	લાપચેરી મારે
૮	બાગ બીજો	"	"	૦-૧૧-૬	"
૯	પ્રથમુલલીસખ-એ-સગલી ભાગ પહેલો	"	"	૦-૬-૬	"
૧૦	બાગ બીજો	"	"	૦-૧૧-૬	"
૧૧	પ્રથમુલલીસખ, ભાગ ત્રીજો	"	"	૦-૧૨-૬	"
૧૨	એના-એ-લીસખ, ભાગ ૧ લો	મોહમદ હસન મોહમદ આદમ	મોહમદ હમન મોહમદ આદમ, હેડમાસ્ટર, મ્યુનિ. ઉર્ડુ બોયઝ સ્કૂલ, દાદર, મુબઈ	૦-૧-૩	"
૧૩	બાગ ૨ જો	સી. એચ. ડોનાલ્ડ,	મેકમિલન એન્ડ કો.	૦-૧-૬	"
૧૪	દાર્ત-એ-શપ્રકત ભાગ ત્રીજો	એફ. આર્થ. એસ.	લિ. મુબઈ	૦-૫-૦	"
૧૫	કવાલ-એ-ઉર્ડુ (બીજી આવૃત્તિ, મુગડાનું પહે)	મોહતી અબ્દુલ હાક, બી. એ.	અંબુમન-એ-તરકરી-એ ઉર્ડુ, ઓરંગાબાદ, ડેકન	૨-૦-૦	ઉર્ડુ સ્કૂલો, લાપચેરી અને ઉર્ડુ પ્રેનિંગ સંસ્થા- ઓની લાપચેરી મારે

(અગ્રેણ્યા સહી) આઈ. એ. એલમદી.

नं. २२० तल. २५-२-२८.

સોફ્ટવેર, હાર્ડ વેર યાદ રાખી કમિટી, મુંબઈ,

(2)

ઉદ્ધૃ રક્ષેત્સ યદેક કમિતી, મું'બઇ.

(૪)
 દુળવલ્લીખાતાના શાળામાં લલિત દાગવાના નક્કા છાપવાઈ, પ્રકટ કરવાનું, સ્ટોકમાં રાખવાનું અને વેચવાનું કામ
 સ્વેચ્છા સરકાર તરફથી પેનાની સરકારી કોટોર્ડીકે ઓફિસને સોંપવામાં આવ્યું છે.

(જિ. ભા. ગે. એ. યુ. પ. સાહિબના હુકમ નં. ૬૩૨, તા. ૧૭-૪-૨૮ માં કરેલી સૂચનાનુસાર)

(૫)

(અનુસંધાન ગતાંક પૃષ્ઠ ૧૪૯ થી)

ઉત્તર ભાગમાં સને ૧૯૨૭ માં છોકરાઓ માટેની લેવાએલી વર્ના-
કથુલર ક્ષાઇનલ પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોનાં નામની યાદી

નંબર	નામ	માર્ક	નંબર	નામ	માર્ક
ખેડા સેન્ટર.			૩૧	પરસોત્તમ ત્રીકમભાઈ પટેલ	૩૫૮
૧	રમણલાલ ગોરધનદાસ શાહ	૪૫૩	૩૨	શીવાભાઈ રણછોડદાસ પટેલ	૩૫૬
૨	મોહનલાલ ગીરધરદાસ ચોકશી	૪૨૩	૩૩	મોહનલાલ નાથાલાલ ખારાટ	૩૫૧
૩	કનકલાલ ધ્વિરલાલ પંડ્યા	૪૦૮	૩૪	રણછોડભાઈ મૂળજીભાઈ	૩૫૧
૪	રમણલાલ શંકરલાલ શાહ	૪૦૬		કાળીઆ	
૫	ભુપતસિંહ મૂળજીભાઈ મહીડા	૪૦૨	૩૫	ચતુરભાઈ નારણભાઈ પટેલ	૩૫૧
૬	શીવાભાઈ નાથાભાઈ પટેલ	૪૦૦	૩૬	ગીરધરભાઈ ભાષજીભાઈ પટેલ	૩૫૦
૭	ગોવિંદભાઈ મથુરભાઈ પટેલ	૩૯૬	૩૭	નારણભાઈ દત્તરામભાઈ ખારાટ	૩૪૯
૮	નરહરિ ગોવિંદલાલ ભટ્ટ	૩૮૨	૩૭	જેસંગભાઈ હરિભાઈ પટેલ	૩૪૯
૯	રતનસીંગ દત્તેસીંગ ગઢવી	૩૮૨	૩૭	વાઘજીભાઈ મંગળભાઈ પટેલ	૩૪૯
૧૦	વીલીયમ દગોર્થ ડિસ્ટ્રી	૩૮૨	૪૦	જીભાઈ ખાખર મકવાણા	૩૪૮
૧૧	જીલામીઆ નથુમીઆ મસેક	૩૮૦	૪૦	પરસોત્તમભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ	૩૪૮
૧૨	અપયન ટીશા મકવાણા	૩૭૩	૪૨	રમણલાલ ધીરજીરામ પુરોહિત	૩૪૭
૧૨	આશાભાઈ શીવાભાઈ પટેલ	૩૭૩	૪૨	ખાવાભાઈ નારણભાઈ વાઘરી	૩૪૭
૧૪	ચીમનલાલ જોડાલાલ જોશી	૩૭૦	૪૪	છોટાલાલ ગીરધરલાલ પટેલ	૩૪૬
૧૫	છોટાભાઈ હીરજીભાઈ પટેલ	૩૬૭	૪૪	છોટાભાઈ વાઘજીભાઈ પટેલ	૩૪૬
૧૫	અંબાલાલ જોડાલાલ રાવળ	૩૬૭	૪૪	અંબાલાલ સુનિલાલ શાહ	૩૪૬
૧૭	ડાહ્યાલાલ ભાષજીભાઈ શાહ	૩૬૫	૪૭	કાશીભાઈ મંગળભાઈ પટેલ	૩૪૪
૧૮	મકચુલશા મોતીશા ફકીર	૩૬૪	૪૮	ફખીઆન દાનભાઈ મકવાણા	૩૪૩
૧૯	શંકરભાઈ નરસિંહભાઈ પટેલ	૩૬૩	૪૮	આશાભાઈ લલુભાઈ પટેલ	૩૪૩
૧૯	સોમાભાઈ નારણભાઈ પટેલ	૩૬૩	૫૦	હિમેશભાઈ ઝવેરભાઈ પટેલ	૩૪૦
૨૧	માતમભાઈ આરતભાઈ	૩૬૨	૫૧	હનુમાનભાઈ મોતીભાઈ પટેલ	૩૩૯
	અક્ષભટ્ટ		૫૧	શંકરભાઈ ભાષજીભાઈ પટેલ	૩૩૯
૨૧	ચંદ્રશંકર બટાચંકર શુક્લ	૩૬૨	૫૩	સોમાભાઈ ઝવેરભાઈ પટેલ	૩૩૭
૨૧	અંબાલાલ હીરાલાલ શાહ	૩૬૨	૫૪	અલોપસિ અમજીપ્રસાદમકવાણા	૩૩૫
૨૪	હીરાભાઈ પ્રતાપભાઈ ખારાટ	૩૬૧	૫૫	હરગોવિંદ ગોરધન ભટ્ટ	૩૩૪
૨૪	છોટાભાઈ ટુલાભાઈ પટેલ	૩૬૧	૫૫	જીવજીલાલ ત્રીભોવનદાસ પરીખ	૩૩૪
૨૬	તખાભાઈ નરપાભાઈ ખારેયા	૩૬૦	૫૫	શીવાભાઈ મોતીભાઈ પટેલ	૩૩૪
૨૬	હીરાલાલ પ્રભાચંકર પંડ્યા	૩૬૦	૫૮	હરમાનભાઈ નાનાભાઈ પટેલ	૩૩૩
૨૬	ગણીલાલ મોહનલાલ તલાટી	૩૬૦	૫૯	ખાખરભાઈ સેવકરામ જોષી	૩૩૨
૨૯	એફરેમ નાથા પરમાર	૩૫૯	૬૦	ડાહ્યાભાઈ દામોદરદાસ ભટ્ટ	૩૩૧
૨૯	મૂળજીભાઈ મણીશંકર પંડ્યા	૩૫૯	૬૦	ઈસ્રાહીમ રણછોડ પરમાર	૩૩૧
			૬૨	કાળાજી અણુજી રાઠોડ	૩૩૦

૬૩	મણીપતરામ હીમતભાઈ બ્રહ્મભટ્ટ	૩૨૯	૧૦૧	ગોરધનભાઈ સોમાભાઈ બીનધનજીભાઈ પટેલ	૩૧૫
૬૪	મણીલાલ પુંગલાલ શાહ	૩૨૯	૧૦૧	અંબાલાલ મણીલાલ ઉપાધ્યાય	૩૧૫
૬૫	ચંદુલાલ મણીલાલ દરજી	૩૨૮	૧૦૩	છોટાલાલ લલ્લુભાઈ દવે	૩૧૪
૬૬	દરિયાદ મણીલાલ દવે	૩૨૭	૧૦૩	નટવરલાલ મૂળજીભાઈ ઠાકર	૩૧૪
૬૭	શંકરલાલ છોટાલાલ જોશી	૩૨૭	૧૦૫	બેચરભાઈ હીરાભાઈ ડુંભાર	૩૧૩
૬૮	ચતુરભાઈ બીખાભાઈ પટેલ	૩૨૭	૧૦૫	બીખાભાઈ ત્રીકમભાઈ ઠક્કર	૩૧૩
૬૯	ગોરધનભાઈ ઉમેદભાઈ પટેલ	૩૨૭	૧૦૭	સુલેમાન દાઉદ ખિસ્તી	૩૧૨
૭૦	નાથાભાઈ જેઠાભાઈ પટેલ	૩૨૭	૧૦૭	ભાઈલાલભાઈ હરિભાઈ પટેલ	૩૧૨
૭૧	મદાજી દાજીજી ખાંડ	૩૨૬	૧૦૭	રણુછોડભાઈ હરજીવનદાસ ઠક્કર	૩૧૨
૭૨	પરસોત્તમ પુનમભાઈ પટેલ	૩૨૬	૧૧૦	અજીતસીંગ દેવદાસ ખિસ્તી	૩૧૧
૭૩	મણીલાલ કેદરલાલ શાહ	૩૨૬	૧૧૦	અમરસિંહ હીમતસિંહ રાજ	૩૧૧
૭૪	ચતુરભાઈ ગદામભાઈ પટેલ	૩૨૫	૧૧૨	રામનાથ રેવાચંકર જોશી	૩૧૦
૭૫	હીરાભાઈ શામળભાઈ પટેલ	૩૨૫	૧૧૨	મેતીભાઈ જેઠાભાઈ પટેલ	૩૧૦
૭૬	બીખાભાઈ ભુલાભાઈ પટેલ	૩૨૪	૧૧૨	સોમચંદ ગોવિંદભાઈ ખિસ્તી	૩૧૦
૭૭	પ્રાણુશંકર સોમેશ્વર ભટ્ટ	૩૨૩	૧૧૫	દામોદર સાંકળેશ્વર જોશી	૩૦૮
૭૮	જેઠાલાલ નારણુદાસ શાહ	૩૨૩	૧૧૬	સોમાભાઈ હીમતસિંહ રાજ	૩૦૭
૭૯	બીખાભાઈ ગીરધરભાઈ વાળંદ	૩૨૩	૧૧૬	શાનિલાલ પુંગલાલ સેવક	૩૦૭
૮૦	દાધીભાઈ ગોકળભાઈ વાધેલા	૩૨૨	૧૧૬	કનુભાઈ ભયુભાઈ બ્રહ્મભટ્ટ	૩૦૭
૮૧	મેતીલાલ હીમતલાલ જોશી	૩૨૧	૧૧૯	ઝવેરભાઈ બાપુજી બારૈયા	૩૦૬
૮૨	હરિપ્રસાદ જટાયાંકર પંડ્યા	૩૨૧	૧૧૯	મોહનલાલ જીનલાલ ભટ્ટ	૩૦૬
૮૩	શાનિલાલ હરજીવનદાસ પંડ્યા	૩૨૧	૧૧૯	ઉમેદભાઈ વાઘજીભાઈ પટેલ	૩૦૬
૮૪	પોદાન ડાહ્યા પરમાર	૩૨૧	૧૧૯	રમણુલાલ ત્રીભોવનદાસ શાહ	૩૦૬
૮૫	ડાહ્યાભાઈ ઉમેદભાઈ પટેલ	૩૨૧	૧૨૩	પ્રાણુલાલ જોશંકર ભટ્ટ	૩૦૫
૮૬	શંકરભાઈ જેઠાભાઈ પટેલ	૩૨૦	૧૨૩	દેવશંકર ગોકળજી પંડ્યા	૩૦૫
૮૭	હીરાલાલ છોટાલાલ પંડ્યા	૩૨૦	૧૨૩	છોટાભાઈ મનોરભાઈ નરો-	૩૦૫
૮૮	ચીમનલાલ મગનલાલ સરૈયા	૩૨૦		તમદાસ પટેલ	
૮૯	નટવરલાલ રણુછોડદાસ શાહ	૩૨૦	૧૨૩	મળદેવદાસ ચુનિલાલ શાહ	૩૦૫
૯૦	પ્રસન્નભાઈ હસનભાઈ બેહરા	૩૨૦	૧૨૩	મણીલાલ છોટાલાલ શાહ	૩૦૫
૯૧	ચીમનલાલ હરિપ્રસાદ દવે	૩૧૯	૧૨૮	મધુરભાઈ કાળીદાસ પટેલ	૩૦૪
૯૨	ત્રીશુભાઈ જીભાઈ રાજ	૩૧૮	૧૨૮	મેતીભાઈ કીશોરભાઈ પટેલ	૩૦૪
૯૩	ચીમનલાલ ભોગીલાલ તલાવી	૩૧૮	૧૩૦	ભુલાભાઈ કાલાભાઈ બારૈયા	૩૦૩
૯૪	ચુનિલાલ શંકરરામ ભટ્ટ	૩૧૮	૧૩૦	મણીલાલ દેવજીભાઈ કાળીઆ	૩૦૩
૯૫	અબ્દુલરહેમાન અકબરમીઆ મલેક	૩૧૮	૧૩૨	હીરાલાલ મગનલાલ ભટ્ટ	૩૦૨
૯૬	મનહરલાલ હીરાલાલ ભટ્ટ	૩૧૭	૧૩૨	અબાસમીઆ અમીનમીઆ મલેક	૩૦૨
૯૭	ભાઈલાલ મેતીભાઈ પટેલ	૩૧૭	૧૩૨	ગુલામનગી સરકુભાઈ મલેક	૩૦૨
૯૮	સોમાભાઈ આદાભાઈ પટેલ	૩૧૭	૧૩૫	રણુછોડભાઈ પરસોત્તમભાઈ	૩૦૧
૯૯	રતિલાલ ગાણેકલાલ શાહ	૩૧૭		પટેલ	
૧૦૦	નલ્લવભાઈ જીભાઈ પટેલ	૩૧૬	૧૩૫	નદારસિંહ નયસિંહ સોલંકી	૩૦૧

૧૩૫	શાંતિલાલ મોતીલાલ શાહ	૩૦૧	૧૭૩	સુરજરામ કાશીભાઈ પટેલ	૨૮૯
૧૩૫	મોહનલાલ મગનલાલ તપોદન	૩૦૧	૧૭૩	કાન્તિલાલ ડાહ્યાભાઈ ત્રવાડી	૨૮૯
૧૩૬	શનાભાઈ જગાભાઈ ભોઈ	૩૦૦	૧૭૩	શંકરભાઈ સોમાભાઈ વાળંદ	૨૮૯
૧૪૦	વલ્લવદાસ કેશવલાલ પરીખ	૨૯૯	૧૭૭	શંકરલાલ મૂળજીભાઈ બ્રહ્મભટ્ટ	૨૮૮
૧૪૦	નીરજીભાઈ ચેલાભાઈ પટેલ	૨૯૯	૧૭૭	મગનભાઈ ધુલાભાઈ ખીન	૨૮૮
૧૪૦	નારજીભાઈ કીશોરભાઈ પટેલ	૨૯૯		બાચરભાઈ પટેલ	
૧૪૩	મગનભાઈ ડુંગરભાઈ બારોટ	૨૯૮	૧૭૭	પુરશોત્તમ પ્રાણસુખ વણુકાર	૨૮૮
૧૪૪	જીવજીલાલ ડાહ્યાભાઈ બ્રહ્મભટ્ટ	૨૯૭	૧૮૦	અપીયન અનંદીઅમ પરમાર	૨૮૭
૧૪૪	વીરલભાઈ મંગળભાઈ પટેલ	૨૯૭	૧૮૦	સોમાભાઈ વાઘજીભાઈ પટેલ	૨૮૭
૧૪૪	અમરતલાલ ડાહ્યાલાલ શાહ	૨૯૭	૧૮૨	મંગળભાઈ જમાભાઈ બારેયા	૨૮૬
૧૪૭	ગીરધરભાઈ નાથાભાઈ પટેલ	૨૯૬	૧૮૨	માધવગર મયુરગર ગોસાઈ	૨૮૬
૧૪૭	રમણલાલ અંબાલાલ શાહ	૨૯૬	૧૮૨	ચંદુલાલ મોહનલાલ પંડ્યા	૨૮૬
૧૪૭	વાડીલાલ માણિકલાલ મોતી	૨૯૬	૧૮૨	અંબાલાલ બાપુજી પટેલ	૨૮૬
૧૫૦	હીરાલાલ જગન્નાથ જોશી	૨૯૫	૧૮૨	માપુભાઈ આશાભાઈ પટેલ	૨૮૬
૧૫૦	કાળાજી શનાજી પગી	૨૯૫	૧૮૭	હરમાનભાઈ ગોકળભાઈ ગ	૨૮૫
૧૫૦	અંબાલાલ ગીરજશંકર પંડ્યા	૨૯૫		લાલભાઈ પટેલ	
૧૫૦	જગનભાઈ નાથાભાઈ પટેલ	૨૯૫	૧૮૭	દાદોરભાઈ છોટુભાઈ ત્રિવેદી	૨૮૫
૧૫૦	હરમાનભાઈ ગોકળભાઈ વર	૨૯૫	૧૮૯	હીરાલાલ જેસંગભાઈ બારોટ	૨૮૪
	જભાઈ પટેલ		૧૮૯	મધીલાલ ડાહ્યાભાઈ લુહાર	૨૮૪
૧૫૫	સોમપુરી કૈલાસપુરી ગોસાઈ	૨૯૪	૧૮૯	ચંદુલાલ લખાભાઈ મહેતા	૨૮૪
૧૫૫	કેશવલાલ લલ્લુભાઈ જોશી	૨૯૪	૧૮૯	જમનાદામ સુનિલાલ શાહ	૨૮૪
૧૫૫	કમરૂદીન અલ્લાહેદીન મલેક	૨૯૪	૧૮૯	ચંદુલાલ છોટાલાલ તલારી	૨૮૪
૧૫૫	ઉમેદસિંહ બાજસિંહ સોલંકી	૨૯૪	૧૯૪	મગનજી મોમાજી બારેયા	૨૮૩
૧૫૯	નંદવરલાલ અંબાલાલ ભટ્ટ	૨૯૩	૧૯૪	યાકુબ જગજીવનદાસ ખિસ્તી	૨૮૩
૧૫૯	રામભાઈ લલ્લુભાઈ ખીન	૨૯૩	૯૪	પીયુસ મહીજી પરમાર	૨૮૩
	ગોકળભાઈ પટેલ		૧૯૭	ખુશાલપુરી લક્ષ્મણપુરી ગોસાઈ	૨૮૨
૧૫૯	ચીમનલાલ ડાહ્યાભાઈ પાઠક	૨૯૩	૧૮૭	શનાભાઈ બકોરભાઈ પટેલ	૨૮૨
૧૫૯	રતિલાલ મગનલાલ શાહ	૨૯૩	૧૯૭	અંબાલાલ નાથાલાલ શાહ	૨૮૨
૧૬૩	સોમાભાઈ ચતુરભાઈ કાઠીઆ	૨૯૨	૨૦૦	મસુદાશ તુલજી ખિસ્તી	૨૮૧
૧૬૩	પુંજભાઈ જેઠાભાઈ પટેલ	૨૯૨	૨૦૦	રમણીકલાલ વીરલદાસ પરીખ	૨૮૧
૧૬૩	જમનાદાસ પરશોત્તમદાસ શાહ	૨૯૨	૨૦૦	જગનભાઈ કીશાભાઈ પટેલ	૨૮૧
૧૭૩	સોમાભાઈ ધીરાભાઈ વાધરી	૨૯૨	૨૦૦	પુંજલાલ કીરપાશંકર શુક્લ	૨૮૧
૧૭૭	નાનાલાલ પ્રદલાદભાઈ બ્રહ્મભટ્ટ	૨૯૧	૨૦૦	રમણલાલ મૂળજીભાઈ શાહ	૨૮૧
૧૬૭	છેટાલાઈ મનોરભાઈ ગીર-	-૯-	૨૦૫	શીવપ્રસાદ હોમતલાલ દવે	૨૮૦
	ધરભાઈ પટેલ		૨૦૫	પ્રતાપસીંગ જલમસીંગ રોડોડ	૨૮૦
૧૬૭	હરમાનભાઈ સોમાભાઈ પટેલ	૨૯૧	૨૦૫	પરશોત્તમ કેશવલાલ દાકર	૨૮૦
૧૬૭	રણછોડભાઈ રવનદાસ પટેલ	૨૯૧	૨૦૮	ચંદુલાલ ભાઈલાલ ભાવસાર	૨૭૯
૧૭૧	વલ્લવભાઈ શવદાસભાઈ પટેલ	૨૯૦	૨૦૮	નાથાભાઈ ગોરધનદાસ દરજી	૨૭૯
૧૭૧	કનૈયાલાલ પુનમચંદ શાહ	૨૯૦	૨૦૮	રેવાશંકર ભીખાભાઈ દવે	૨૭૯
૧૭૩	ચતુરભાઈ ધુલાભાઈ પટેલ	૨૮૯	૨૦૮	લક્ષ્મીઆ અમીરમીઆ કુરેશી	૨૭૯

૨૦૮	હોટાલાઈ ધોરીલાઈ પટેલ	૨૭૯	૨૪૭	માલેમન મોરારભાઈ ખિસ્તી	૨૬૬
૨૦૮	કાળીદામ આંશાભાઈ પટેલ	૨૭૯	૨૪૭	ચંકરભારતી ભબુનભારતી ગો.	૨૬૪
૨૧૪	માખરજી લક્ષ્મજી ખારેયા	૨૭૯	૨૪૭	ચંદુલાલ ગણપતરામ જોશી	૨૬૪
૨૧૪	શીવાભાઈ ડાહ્યાભાઈ પટેલ	૨૭૯	૨૫૧	અંબાલાલ મયુરભાઈ પટેલ	૨૬૩
૨૧૪	ઝીણાભાઈ ગમાભાઈ વાધરી	૨૭૯	૨૫૧	બીખાભાઈ ડોમુભાઈ મયેક	૨૬૨
૨૧૭	શાદખ પ્રેમચંદ ખિસ્તી	૨૭૭	૨૫૨	મંગળભાઈ જમાભાઈ ખારેયા	૨૬૧
૨૧૮	હમજાભાઈ જીવજીરાઈ બોઈ	૨૭૬	૨૫૨	રેવાપરી વીગમપરી ગોગાઈ	૨૬૧
૨૧૮	રવજીભાઈ ડાહ્યાભાઈ પટેલ	૨૭૬	૨૫૨	માથીજી બોલાજી ખારેયા	૨૬૦
૨૨૦	દેવરાંકર સોમેશ્વર ભટ્ટ	૨૭૫	૨૫૪	પુનમભાઈ જુગાભાઈ ખારેયા	૨૬૦
૨૨૦	રોકન રણજોડ મકવાણા	૨૭૫	૨૫૪	જગનલાલ દામોદર જોશી	૨૬૦
૨૨૦	ડાહ્યાભાઈ ખુશાલભાઈ પટેલ	૨૭૫	૨૫૪	જમીયતરામ ગણપતરામ જોશી	૨૬૦
૨૨૦	ગોરધનભાઈ મોમાભાઈ મયુ- રલાઈ પટેલ	૨૭૫	૨૫૪	નહેવરમીઆં મદમદમીઆમલેક	૨૬૦
૨૨૦	ચંકરભાઈ પ્રભુદાસ પટેલ	૨૭૫	૨૫૪	ધશ્વરલાઈ પરશોત્તમભાઈ પટેલ	૨૬૦
૨૨૦	મણીલાલ અંબાલાલ ત્રિવેદી	૨૭૫	૨૫૪	ધશ્વરભાઈ તજશીભાઈ ખીન	૨૬૦
૨૨૬	નારણભાઈ સોમાભાઈ ખીન અમાઈદાસ પટેલ	૨૭૪	૨૫૪	મણીલાલ અંબાલાલ પટેલ	૨૬૦
૨૨૭	લક્ષ્મુભાઈ વેણીદાસ પટેલ	૨૭૩	૨૬૩	ગવકદાસ સેવાદાસ સાધુ	૨૫૯
૨૨૭	પ્રભુદાસ ચંકરભાઈ પટેલ	૨૭૩	૨૬૩	મણીલાલ ચંકરલાલ ખારોટ	૨૫૮
૨૨૭	ચંદુલાલ નાનાલાલ સેવક	૨૭૩	૨૬૩	મૂળજીભાઈ નારણભાઈ દરજી	૨૫૮
૨૨૭	માનુપ્રસાદ બાલકૃષ્ણ ત્રિવેદી	૨૭૩	૨૬૩	શોમાભાઈ પુલાભાઈ પારેખ	૨૫૮
૨૩૧	કેશવલાલ હોટાલાલ ગલાખ- ભાઈ ખારોટ	૨૭૨	૨૬૬	અમરસંગ પરતાપસંગરાવજીજી	૨૫૭
૨૩૧	મેયરભાઈ અંબાલાલ પટેલ	૨૭૨	૨૬૭	ગંગાભેન લખાભાઈ પટેલ	૨૫૬
૨૩૧	ડાહ્યાભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ	૨૭૨	૨૬૭	સુંદરલાલ આપુલાલ પટેલ	૨૫૬
૨૩૧	પ્રભુભાઈ મયુરભાઈ પટેલ	૨૭૨	૨૬૭	હીમતસિદ્ધ માહેજમિદ રાણા	૨૫૬
૨૩૫	રતિલાલ હોટીંગ ખારોટ	૨૭૨	૨૬૭	પરશોત્તમ અંબાલાલ વાળંદ	૨૫૬
૨૩૫	રમણલાલ મોદનલાલ ભટ્ટ	૨૭૨	૨૭૨	નટવજીલાલ દોમતલાલ ખારોટ	૨૫૫
૨૩૫	જગનભાઈ દેવારાત રાત	૨૭૨	૨૭૨	વાષજીભાઈ લક્ષ્મુભાઈ પટેલ	૨૫૫
૨૩૮	નટવરલાલ સાકળચંદ યોકશી	૨૭૨	૨૭૩	મહીજીભાઈ જીતાભાઈ ખારેયા	૨૫૪
૨૩૮	અંબાલાલ અમયાભાઈ પટેલ	૨૭૨	૨૭૩	મંગળ દલસુખ સુયાર	૨૫૪
૨૩૮	સોમાભાઈ મોતીભાઈ પટેલ	૨૭૨	૨૭૫	સુતમાર્ન જગજીવનદામ ખિસ્તી	૨૫૩
૨૪૧	મહેમુદીનમીઆં હુસેનમીઆં મલેક	૨૭૨	૨૭૨	હરિલાલ સોમેશ્વર જોશી	૨૫૩
૨૪૨	રણજોડભાઈ પુલાભાઈ વાધરી	૨૬૯	૨૭૭	મણીભાઈ ડાહ્યાભાઈ પટેલ	૨૫૨
૨૪૩	માપુભાઈ બાખરભાઈ પટેલ	૨૬૯	૨૭૭	મોમાભાઈ નરસિંહભાઈ પટેલ	૨૫૨
૨૪૩	મંગળભાઈ મુનદાસભાઈ પટેલ	૨૬૯	૨૭૭	મોદનભાઈ દામોદરભાઈ સુતાર	૨૫૧
૨૫	અખલુલપદાખ અખલુલસાલમ કાઝી	૨૬૬	૨૭૭	અંબાલાલ બડાભાઈ પટેલ	૨૫૬
૨૪૫	ગોપાળભાઈ શનાભાઈ પારેખ	૨૬૬	૨૮૧	અંબાલાલ જુગશીદાસ ખારોટ	૨૫૦
		૨૬૬	૨૮૧	જનસંગ કુતેનમિ ખાટ	૨૫૦
		૨૬૬	૨૮૧	દાવીભાઈ પુલાભાઈ પટેલ	૨૫૦
		૨૬૬	૨૮૧	મણીલાલ મૂળજીભાઈ રાવજી	૨૫૦
		૨૬૬	૨૮૫	મોદનલાલ દેસાઈભાઈ પટેલ	૨૪૯

૨૮૫	અમૃતલાલ મંગળદાસ શાદ	૨૪૯	૩૨૧	મણીપતરામદેવશંકરભાઈપંડ્યા	૨૩૨
૨૮૫	પુનમચંદ્યુનિલાલ મુખડીઆ	૨૪૯	૩૨૧	મોમાભાઈ લલ્લુભાઈ પટેલ	૨૩૨
૨૮૮	ચંદુલાલ મથુરભાઈ ધાગટ	૨૪૮	૩૨૪	પરશોતમ ઝવેરદાસ શાદ	૨૩૧
૨૮૮	મંગળભાઈ ધુળાભાઈ પગી	૨૪૮	૩૨૫	જેસીંગ માધવસીંગ ઝાસડીઆ	૨૩૦
૨૮૮	ઠાલાભાઈ દરમાનભાઈ પટેલ	૨૪૮	૩૨૫	વખતસીંગ છવાભાઈ રાવગજી	૨૩૦
૨૯૧	યુસુફમીઆં બુલામીઆં સેવદ	૨૪૭	૩૨૭	આચાભાઈ મૂળજીભાઈ પટેલ	૨૨૯
૨૯૨	મોદનજી ધુળાજી આરેયા	૨૪૬	૩૨૭	ચંદુલાલ ભોગીલાલ શાદ	૨૨૯
૨૯૨	રૂપાભાઈ જસાભાઈ ચાવડા	૨૪૬	૩૨૯	ચીમનલાલ ગોરધનદાસ આરોટ	૨૨૮
૨૯૨	જવણલાલ ધુળાભાઈ કાળીઆ	૨૪૬	૩૨૯	કોલાભાઈ હીરાભાઈ રાવગ	૨૨૮
૨૯૨	મણીભાઈ ઇશ્વરભાઈ પટેલ	૨૪૬	૩૩૧	શીવાભાઈ ચંકરભાઈ આરેયા	૨૨૬
૨૯૨	સોમાભાઈ ઇશ્વરભાઈ પટેલ	૨૪૬	૩૩૨	મોતીભાઈ ચનાભાઈ પાટણ	૨૨૫
૨૯૨	મણીભાઈ શીવાભાઈ ખીન	૨૪૬		વાડીઆ	
	બાજરભાઈ પટેલ		૩૩૨	શીવલાલ દરજીવનદાસ રાણા	૨૨૫
૨૯૮	હોદાભાઈ કાળીદાસ પટેલ	૨૪૫	૩૩૪	ગોરધનભાઈગોપાળભાઈવાળંદ	૨૨૪
૨૯૯	ધુળાભાઈ બાજરભાઈ પટેલ	૨૪૪	૩૩૫	મહતલાલગીરધરલાલસાદીવાળા	૨૨૦
૩૦૦	રણજીડભાઈ મોતીભાઈ લી	૨૪૩	૩૩૬	માધવસંત રામગંગ ગોહલ	૨૧૮
	બાચીઆ		૩૩૯	ઉમેદખાન બાપુખાન પંડ્યા	૨૧૬
૩૦૦	ધુળાભાઈ રાઈજીભાઈ પરમાર	૨૪૩	૩૩૮	કનુભાઈ યુનિવાલ શાદ	૨૧૫
૩૦૦	સોમાભાઈ મૂળજીભાઈ પટેલ	૨૪૩	૩૩૯	મોદનલાલ જોડાભાઈ પટેલ	૨૧૧
૩૦૦	જમનાદાસ તલસીદામ રાણા	૨૪૩	૩૪૦	નારણભાઈ સોમાભાઈ ખીન	૨૧૧
૩૦૪	ઇશ્વરભાઈ મદીજીભાઈ વાળંદ	૨૪૨		રામભાઈ પટેલ	
૩૦૫	શાંતિલાલ જગનલાલ આરોટ	૨૪૧	૩૪૧	મણીલાલ જગનલાલ શાદ	૨૦૮
૩૦૫	મોંઝભાઈ મથુરભાઈ પાંટ	૨૪૧	૩૪૨	સોમાભાઈ ચંકરભાઈ પટેલ	૨૦૨
૩૦૫	ચીમનભાઈ નાયાભાઈ પટેલ	૨૪૧			
૩૦૫	રમણલાલ પ્રેમાનંદ વેદ	૨૪૧			
૩૦૯	અંબાલાલ નાયાલાલ પંડ્યા	૨૪૦			
૩૦૯	મગનભાઈ ખીખાભાઈ પટેલ	૨૪૦			
૩૧૧	ચીમનભાઈ દરગોવિંદભાઈઆ	૨૩૯			
૩૧૧	મંલુલાલ ચંકરદાસ શાદ	૨૩૯			
૩૧૧	ચંકરભાઈ ઝીણાભાઈ નાવેલા	૨૩૯			
૩૧૪	સીકંદરમીઆં ઉમરાવમીઆં મ.	૨૩૭			
૩૧૪	મંગળભાઈ બીખાભાઈ પટેલ	૨૩૭			
૩૧૪	શીવાભાઈ ભાઈલાલભાઈ પટેલ	૨૩૭			
૩૧૭	ભવાનસિંહ સામનસિંહ દાબી	૨૩૬			
૩૧૮	શીવાભાઈ જોડાભાઈ પટેલ	૨૩૫			
૩૧૯	રાણજીભાઈ મગાભાઈ આરેયા	૨૩૪			
૩૨૦	ગાતાભાઈ સોમાભાઈ વાળંદ	૨૩૩			
૩૨૧	રમણલાલ શીવલાલ જોડી	૨૩૨			

ઉર્દુ-ગુજરાતી.

૧	મદમદ મુતારક આરગ	૨૫૬
૨	દુસેનમીઆં બાવામીઆં સેવદ	૨૨૧
૩	કાજમજલી અદમદમીઆં સેવદ	૨૧૮
૪	મદમદભાઈ આસમભાઈ મરેક	૨૧૭
૫	અદમદઅલી મુસામજલી સેવદ	૨૧૫
૬	દસનમીઆં મદમદમીઆં સેવદ	૨૧૩
૭	અદમદમીઆં અકબરમીઆં	૨૦૮
	રોખ	
૮	મગસાહેબ લાલુમીઆં બા.	૨૦૬
	પુમીઆં સેવદ	
૯	અમાનખાન કાસમખાન પંડ્યા	૨૦૫
૧૦	મોદમદભાઈ અબ્બાસીશાન	૨૦૧
	મરક	

ધનામનો મેળાવડો, પામોલ.

મોળપામોલ, તા. જ્યેષ્ઠ સદ, જિલ્લે ખેડાની લે. બા. શાળામાં તા. ૨૬-૨-૨૮ ના રોજ શિક્ષક સમેલન, કેળવણી-પ્રદર્શન તથા ધનામનો મેળાવડો કરવામાં આવ્યાં હતાં. તે પ્રસંગે ગામ લોક તરફથી સારો જવાબ મળતાવવામાં આવ્યો હતો અને રૂ. ૪૯૯-૧૪-૦ ની રકમ લેટ તથા ધનામ તરીકે આપવામાં આવી હતી.

ધનામપત્રક ભરૂચ જિલ્લો

ગામ તાલુકો	નામ.	કિંમત	હેતુ
પાલેજ-ભરૂચ	ભટ્ટ રેવાશંકર બાલાશંકર શા. નાથાભાઈ બહેચરભાઈએ	૬-૦-૦ ૬-૦-૦	ચણા બહેચા. પતાસા બહેચા.
દાંદા-આમોદ	સોની મણીશંકર ગીરધરલાલે	૫-૦-૦	પિતળના પ્યાલા બહેચા.
માતર-આમોદ	કોટણના કૃષ્ણર કલ્યાણે દોરાના પા. ભાઈલાલભાઈ જેસંગભાઈએ	૬૫-૦-૦ ૩-૦-૦	ક-પાશાળા જમાડી. સાકર બહેચી.
	મિ. હીરાભાઈ પ્રેમભાઈએ તથા મિ. શંકરભાઈ ગૂળ- જીભાઈએ	૨-૦-૦	પતાસા બહેચાં.
માંડવા-અંકલેશ્વર	મહેરભાઈ રસ્તમજી પીરાજીશા મહેતાએ	૪૫-૦-૦ ૬-૦-૦	વડિઆળ આખું. ક-પાશાળા તથા મુખ્ય સ્કૂલમાં સાકર બહેચી.
દોરા-આમોદ	પા. દેસાઈ ગોવિંદે	૨૫-૦-૦	મને સ્કૂલ જમાડી.
સાપણ-અંકલેશ્વર	પટેલ કાળીદાસ વિદ્યનાથે	૩૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
જલોટ-ભરૂચ	બનેના કોકોરસાહેબ તરફથી	૬૫-૦-૦	મિઠાઈ બહેચી.
ત્રાંકલ-વાગરા	પોલીમપટેલ નાથાભાઈ દાદા- ભાઈએ	૧૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
દોરા-આમોદ	પા. દેસાઈભાઈ ગોવિંદભાઈએ	૩૦-૦-૦	મને સ્કૂલ જમાડી.
પાલેજ-ભરૂચ	ભટ્ટ રેવાશંકર બાલાશંકર શા. નાથાભાઈ બહેચરભાઈએ શા. નાથાભાઈ રૂપચંદે	૪-૮-૦ ૪-૮-૦ ૪-૦-૦	ચણા બહેચા. પતાસા બહેચાં. મિઠાઈ બહેચી.
ધમણા-આમોદ	મિ. મોયોળ જયસંગ જે- સંગઆવાએ	૩૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.

સુરત જિલ્લો

કુલપાડા-ચૌપોસી	કાળા નાંગર કાળાદાસે	૧૨-૦-૦	પિતળના પ્યાલા તથા સાકર બહેચી
જલાલપોર-	નવસારીના બાઈ મુન્ના શા. ભગવાન ખુશીલજીની નિધવાએ	૩૪૫-૦-૦	ગલેરી તથા ધડિ-આળ બેટ આખું

લાટપોર-ચોર્યાસી	ગામના ગૃહસ્થોએ	૯૫—૦—૦	પુસ્તકો બહેન્યાં
તીલ-વલસાડ	મુંબઈના શેઠશુ પુરુષોત્તમદાસ જીવણદાસે	૩૫—૦—૦	રલેટ, પેન, તથા મિઠાઈ બહેન્યાં
ખેરલાવ-પારડી	શેઠ અમરચંદ નરસિંહજીએ તથા બિમેદચંદ નરસિંહજીએ	૫—૦—૦	પતાસાં બહેન્યાં
ભગત-જલાલપોર	સ્કૂલ કમિટીના એમ્બર ૧મ. રતનજી ફરામજી	૨૫—૦—૦	છોકરા તથા છોક- રીઓને ચોપડી-
	„ „ મિ. જોરાસભાઈ	૧૦—૦—૦	ઓ કપડાં તથા
	ફકીરભાઈએ	૨૫—૦—૦	મિઠાઈ બહેન્યાં
પુલપાડા-ચોર્યાસી	શેઠ કાવસજી ડોસાભાઈએ ગામના આગેવાન ગૃહસ્થોએ	૩૩૬—૮—૦	સ્કૂલમાં ખેસવાની ગેલેરી કરાવી તથા પત્થર બડાવ્યા
વેસુ- હુવારી	શેઠ પેરતનજી ડોસાભાઈએ ગામ લોકો તરફથી	૫—૦—૦ ૨૮—૮—૦	પતાસાં બહેન્યાં વડિયાળ, ચર્મોમિટ, ગેલ નં. ૨, તથા પિત્તળનું પવાણું નં. ૧ બેટ આપ્યું
સલવાવ-પારડી	મિ. લલ્લુભાઈ ડાહ્યાભાઈએ	૧૫—૦—૦	પાણી પીવા સાડે પિત્તળનું બેડું ૧, પવાણું ૧, તથા લોટા નં. ૨ બેટ આપ્યાં.
ખેજદ-ચોર્યાસી	શેઠ જહાંગીરજી બીખાજીએ	૧૧—૬—૬	ચાચતમાળાની ચો- પડીઓ બહેન્યાં
ખરસાલ-જલાલપોર	મિ. દેસાઈ ખંડુભાઈ એદરજી વેસ્માકરની વિધવાજાઈ	૫૧—૬—૬	સીવવાનો સંચોત છોટ આપી
સંસવાડ-માંડવી એર-જલાલપોર	મિ. કેશવભાઈ ખુશાલભાઈએ મિ. છોટુભાઈ વસનજીએ	૨૦—૪—૦ ૫—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી છોટ છોકરીઓને બહેન્યાં
દાહર-વલસાડ કાંજલુરજીએ	મિ. ગોપાળજી ડાહ્યાભાઈએ ગામલોકો તરફથી	૨—૦—૦ ૨૧—૫—૦	પતાસાં બહેન્યાં પુસ્તકો, છોટ, ટો પતાસાં વગેરે બહેન્યાં
વેસુ-ચોર્યાસી	મુંબઈના શેઠ પેરતનજી ડોસાભાઈ	૩—૦—૦ ૩૦—૦—૦	પુસ્તકો બહેન્યાં
	સુરતના શેઠ જહાંગીરજી ભમાસજી ડાહરે	૧૦—૦—૦	

તેજલાવ-ચીખલી	ગાંમ પંચ તરફથી	૨૩-૯-૦	સ્લેટ, ચોપડીઓ તથા બાગનો સામાન વગેરે આપ્યા
વાલજીપા-પારડી	ગામના આગેવાનોએ	૩૮-૮-૦	પરમ માટે વાસણો વગેરે આપ્યા
બહુધાન-માડવી	કસબાના સદગૃહસ્થ શેઠ માણેકજી દેરામજીએ	૫-૦-૦	સાકર બહેંચી
ભગવા-ઝોરપાડ	મિ. અરદેશર એમ ભગવાગરે સ્કૂલ કમિટિના મેમ્બર મિ. ગિરજાશંકર રેવાશંકર દવેએ	૫-૦-૦	મિદાઇ બહેંચી
સરોલી-	મિ. લલ્લુભાઈ દયાળે	૨-૦-૦	"
ભાડુત-	શેઠ કર્ણુચંદ મંજુશાહે	૩૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી તથા પતાસા બહેંચ્યાં
કતારગામ-	આમ્ર ચંપા બેન પ્રાગજી રણજીડજીએ	૪૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી તથા પતાસા બહેંચ્યાં
મોટાવરાજા, ચોર્યાસી	મિ. તારાચંદ કેસરજીએ	૧૮-૩-૯	પિત્તળની પવાલી ઠાકણા સાથે બેટ આપી.
ખજાયા-જલાલપોર	મિ. ભગવાનજી બીમાભાઈ દેસાઈએ	૫-૦-૦	પતાસા બહેંચ્યા
	અ. સૌ. વળુ બહેન રતનાયજી દેસાઈએ	૧૩૬-૦-૦	મંચો સીવણકામ સાડા આપ્યો, તથા ઘડિઆળ આપ્યું.
	મિત્રમંડળ તરફથી	૨૨-૦-૦	હાર્મોનિઅમની પેટી આપી
ડિંડોલી-ચોર્યાસી	બા. બા. ના મેમ્બર નાથુભાઈ મકનજી દેનાઈએ	૧૦૦-૦-૦	જર્નલ સીલ્વરનાં પવાલા કન્યાઓને બહેંચ્યા
બેસ્તાન-	મિ. પ્રભુભાઈ રામસિંહે	૩-૦-૦	પતાસાં બહેંચ્યાં
ચીખલી-	મિ. કેસરજી હરિભાઈ પટેલે કેતરાણુના મિ. મકનજી દયાળજીએ	૫-૦-૦	પેંડા બહેંચ્યા
ખંખાડા-જલાલપોર	મિ. માવજીભાઈ ગોપાળ મિસ્ત્રીએ	૨-૮-૦	પતાસા બહેંચ્યા
ચાલવા-ઝોરપાડ	પટેલ દુર્લભભાઈ ભગાભાઈએ	૮૨-૮-૦	પાટલીઓ આપી
કતારગામ-	મિ. નાગરજી ગોપાળજી દેસાઈએ	૫૦-૦-૦	ઘડિઆળ આપ્યું
		૫-૦-૦	પતાસાં બહેંચ્યા
		...	સ્કૂલ જમાડી
		૧૦-૦-૦	ધનામ આપ્યું

શાળાપયોગી નવાં બહાર પડેલાં પુસ્તકો

તદન નવી શૈલીથી ચોળએલાં ભૂગોળવિદ્યાનાં પુસ્તકો,

પુસ્તક પહેલું ગુજરાત (પશ્ચિમ હિંદ એજન્સિસનું વિસ્તૃત વર્ણન)

૧૮ નકશા સહિત ધોરણ ૩ માટે મૂલ્ય ૦-૫-૦

પુસ્તક બીજું મુંબઈ ઇલાકો (હિંદની સામાન્ય ભૂગોળ સહિત)

૨૧ નકશા સહિત ધો. ૪ થા માટે મૂલ્ય ૦-૫-૦

પુસ્તક ત્રીજું હિંદુસ્તાન એશિયાની સામાન્ય ભૂગોળ સહિત

૩૬ નકશા સહિત ધો. ૫ થા માટે મૂલ્ય ૦-૭-૦

ચોજક { પોપટલાલ જે. અંબાણી. હેડમાસ્ટર આર્ટન ટ્રેનિંગ કોલેજ, રાજકોટ.
કેશવલાલ ત્રિ. આચાર્ય, હેડમાસ્ટર મિલિટરી સ્કૂલ, રાજકોટ.

હિંદનો ઇતિહાસ: (બારોડાકૃત) આવૃત્તિ ૨૦ મી મૂલ્ય ૦-૧૦-૦

હિંદના સંક્ષિપ્ત રાજ્યબંધારણ સહિત, ૧૯૨૬ સુધીની મંપૂર્ણ દષ્ટીકત.

પ્રાથમિક શાળાના ઉપલાં ધોરણો, મિડલ સ્કૂલો અને ટ્રે. કોલેજો માટે અતિ ઉપયોગી પશ્ચિમહિંદ એજન્સિસ તેમજ રેટોની ધણીખરી શાળામાં આ પુસ્તક પાઠ્ય તરીકે આવે છે.

ગુજરાતનો ઇતિહાસ:-(બારોડા અને શાદકૃત) આવૃત્તિ ૧૨ મી. બાળકોને વાંચનાં રસ પડે તેવી સુંદર વાતોરૂપે ચોળએલો આ નાનો ઇતિહાસ ગુજરાત અને કાઠિયાવાડની ધણીખરી શાળાઓમાં લાંબા વખતની પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે વપરાય છે. મરકારી કેળવણીખાના તરફથી તેમજ રેટોનાં કેળવણી ખાતા તરફથી પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર છે મૂલ્ય ૦-૨-૦

વ્યવહારોપયોગી નિર્બંધ સંગ્રહ: આવૃત્તિ ૨૨ મી મૂલ્ય ૦-૧૪-૦ આ પુસ્તક હાઇસ્કૂલો, ટ્રેનિંગ કોલેજો તેમજ પ્રાથમિક શાળાના વિદ્યાર્થી વર્ગમાં ધણાં વર્ષોથી માનીતું ચર્ચ પડેલું છે. નિર્બંધ શિક્ષણના મોખિયા સરખા આ પુસ્તકમાં સૌ ઉપરાત વિષયો ઉપર નમુનાના નિર્બંધો આપવામાં આવેલા છે.

૧૨૩૪૫૬ના સને ૧૯૨૪-૨૫ ના નવા અધ્યાસંક્રમ મુજબ તૈયાર કરેલી સાકાં તેમજ રંગીત ૧૨૩૪૫૬ના ટ્રોઈગ યુકો:—

રંગીત આવૃત્તિ બાળવર્ગીય ધો. ૪ થા સુધી દરેક ધોરણના ૦-૨-૦ ધોરણ ૫-૬ માટે પ્રત્યેક ધોરણના ૦-૨-૬ ધો. ૭ માટેના ૦-૩-૦,

સાદી આવૃત્તિ બા. ૧, ધો. ૧ હુ દરેકનો ૦-૧-૦ ધોરણ ૨, ૩, ૪, દરેકના ૦-૨-૩. આયુકો. વેસ્ટર્ન. ઇ. સ્ટે. એ. BAP ના ૧૨/૨૨-૬-૨૬ થી ચલાવવા મંજૂર કરેલ છે. ચોજક

હિસમાન અચલ ખુડખુડીઆ, માજી ટ્રોઈગ માસ્ટર, રાજકુમાર કોલેજ, રાજકોટ. મહોબતસિદ્ધી મોતીલાલ રાણા માજી ટ્રોઈગ માસ્ટર હાંટર ટ્રે. કોલેજ, રાજકોટ.

ઉપરનાં પુસ્તકો મંગાવવાનું અર્થ જુદું સામટી નકલો ઉપર ચોળ કમિશન આપવામાં આવશે.

ગુરુસેવર-એચર મેથલ એન્ડ સન્સ, રાજકોટ-કાઠિયાવાડ.

જાહેરખબર

તુરત જોઈએ છે.

જાહેરાતો સંસ્થાનમાં.

(૧) જાહેરાતો સરકારી ગુજરાતી શાળા માટે થર્ડ ઇઅર ટ્રેન્ડ અનુભવી માસ્તર હેડમાસ્તરની જગ્યા માટે પગાર રૂ. ૫૦)

(૨) એજ શાળા માટે ફર્સ્ટ ઇઅર ટ્રેન્ડ બે માસ્તરો. પગાર રૂ. ૨૦)

ઉપર જણાવેલી જગ્યાઓ માટે પરીક્ષાની તેમજ લાયકાતની સર્ટિ-
ફિકેટો વિગેરે સહીત આગલી નોકરીના અનુભવ જણાવી, અનેતો જણાવતા
મુદતની ઓળખ સાથે, અરજી કરવી. મરડ જાહેરા સ્ટેટ કોલેજા ડિસ્ટ્રીક્ટ.

16-3-28.

(Sd.) P. R. Kapadia,

દીવાન, જાહેરાસ્ટેટ અને જાહેરાતો સંસ્થાન.

જી નવી ચોજના-આપણું બાળકો
ટિ 'કિન્ડરગાર્ટન-શાળા' ન હોવાથી;
૨ કેળવણી માટે, સસ્તું શિક્ષણ-
સહિત્ય તૈયાર કરેલું છે.

લવાડાકર કિન્ડર-ગાર્ટન સ્ટેટ
પ્રાથમિક શિક્ષણ સાહિત્ય-સેટ
નં. ૧ કી રૂ. દસ

(‘ગુજરાતી’ પત્રમાં જણાવ્યા પ્રમાણે)
મજબૂત સેટ ઉપરાંત ‘બાળ-કન્યાઓ’
માટે કુલ રૂ. ૧૫).

પ્રાથમિક શિક્ષણ સાહિત્ય સેટ
નં. ૨ (ચરતા વર્ગ માટે).

કિન્ડરગાર્ટન વાંચનમાળા પહેલી ૦-૪

” બાકિ ૩-૪ (સાથે) ૧-૮

નાની નાની વાતો લા. ૧, ૨ ૦-૮

પશુ-પ્રાણીઓ ચિત્રવર્ણન શુક ૧-૮

વસ્તુ-પદાર્થ ચિત્રશુક ૧-૪

દિસાબનો ડોખીનો બોક્સ ૦-૧૨

અંકગણિતની મહાકાવ્ય ઘોડી ૧-૪

પિકચર ડોઇન શુક ૧, ૨. ૦-૮

ટ્રાઈંગ સ્ટેટ ચેકડ ૦-૮

ચિત્રપદ્ય અને બિલ્ડીંગ બોક્સ ૨-૮

(૧૨૭) કુલ રૂ. ૧૦

ચરતા શિક્ષણ સાહિત્ય માટે સચિત્ર

“પ્રાથમિકીસ્ટ” નેડું.

“મોન્ટેસોરી”નું કમ્પ્લીટ સાહિત્ય,

(ઇંગ્લીશ રૂ. ૫૦૦), ઇન્ડીયન રૂ. ૩૦૦.)

મોન્ટેસોરી પદ્ધતિનું જર્મન સાહિત્ય,

૧ પિકચર્સ સાઉન્ડ બોક્સ રૂ. ૪-૮

૨ ” કાર્ડ હાઉસ ૩-૧૨

૩ એનીમલ બોક્સ (દાદર-મિનારો) ૨-૮

૪ મોએઇઝ ડીઝાઇનર (ટાઈલબોક્સ) ૨-૪

૫ પિકચર ટ્રેસિંગ બોક્સ (ફ્રીંગર્સ) ૧-૪

૬ અક્ષર ટ્રેસિંગ બોક્સ (”) ૨-૦

૭ બિલ્ડીંગ બ્રીક્સ બોક્સ ૨-૮

૮ કાઉન્ટીંગ બોક્સ ૧-૪

૯ એનીમલ બોક્સ (સેલ્યુલેટ) ૨-૪

૧૦ રંગાકૃતિ બોક્સ (ફ્રીંગર લેઇંગ) ૩-૪

૬. ગિરગામ બેકશીડ— કુલ રૂ. ૨૫

આ સાહિત્ય સાથે “મોન્ટેસોરી કિન્ડર

ગાર્ટન” પુસ્તક મફત મળશે.

શાળાપયોગી સાહિત્યો, પુસ્તકો,

નકશાઓ, તેમજ કન્યાશાળા અને ટ્રેનિંગ

કોલેજોનાં સાહિત્યો મળશે.

જા. ક. હેલવાડાકર.

મૅકમિલનનાં ગુજરાતી શાળાપયોગી પાઠ્ય પુસ્તકો

ઇંગ્લિશ લોકોનો ઇતિહાસ*

(મિ. ઇ. જી. એસ. લેના ઇંગ્લિશ પુસ્તકનું ભાષાંતર)

મૅકમિલન અને કંપની, લિમિટેડ,

મુંબઈ

૧૯૨૮

સર્વ હક્ક સ્વાધીન]

[કિંમત ૧-૪-૦

તા. ૨૦-૨-૨૮ ના રોજ પી. આર. ટ્રે કોલેજમાં નીતિપાઠની દેરિયાની પરીક્ષા લેવામાં આવી હતી તેમાં સૌથી સારો પાઠ આપનાર બીજા વર્ષના સ્ટાવર શ્રીમદ્વાલ સુભાષને રૂ. ૨૦) નું ઇનામ આપવામાં આવ્યું છે.

૧.	જાહેરખબરના દર			
મુદત	એકપાન	અધુપાન	પા પાન.	
આખું વર્ષ	રૂ. ૧૦૦)	રૂ. ૬૦)	રૂ. ૪૦)	
છ માસ	રૂ. ૬૦)	રૂ. ૪૦)	રૂ. ૩૦)	
ત્રણ માસ	રૂ. ૪૦)	રૂ. ૩૦)	રૂ. ૨૦)	
એક માસ	રૂ. ૨૦)	રૂ. ૧૫)	રૂ. ૧૦)	

ખાસ નોંધ:—નાણાં અગાઉથી જ લેવામાં આવશે.

આ પત્ર સાથે કોઈ પણ હેઠળીસ વહેંચવામાં આવશે નહિ.

૨. શાળાપત્રમાં આપેલી ખાનગી જાહેરખબરોમાં જણાવેલી ચોપડીઓ ખાતાએ મંજૂર કરેલી જ હોય એમ હમેશા હોતું નથી; માટે દરેકને મંજૂર કરેલી ચોપડી ગણવી નહિ. તંત્રી.

ખહાર પડ્યું છે. આરોગ્યશિક્ષક ખહાર પડ્યું છે.

લેખક—હરરાય અસુલખરાય દેમાઈ બી. એ

(બાળવીર, આરોગ્યશિક્ષક, અમી) કર્તા,

ન્યારાણના ધોરણ બીજાથી તે ૬ ફા. ધોરણ સુધીની બાળાઓ તથા સ્ત્રી શિક્ષકોને આ પુસ્તક ધણું ઉપયોગી છે દરેક ધોરણવાર સમજાવવામાં આવ્યું છે. નીચેના કાલનવામાં ખેસનાર બાળાઓને પણ ધણું ઉપયોગી છે. એકવાર મંગાવવા ખાસ વિનંતિ છે કિંમત ૦-૭-૦. મળવાનું કેમણું.

ખડાયતા છુટક ડીપો, રીચીરોડ-અમદાવાદ

શિક્ષકોના મનોભાવ

પાઠપાઠ માટે શુભસત્ત્વ ભરમાં આ અનોખું દિમાસિક છે. એણે પ્રાયમિક શિક્ષકો અને શિક્ષણનો કપરી દિશા લીધેલી છે. અનેક વિદ્યાર્થીઓમાં પાંચ વર્ષ અગાઉ છે તંત્રી પણ તમારો શિક્ષકબંધુ છે. શિક્ષક લેખકો: એન્ડ્ર્યુએટ લેખકો પરાંત શિક્ષકોની ખામીમાં જો, અજુમોલ હીરા પડી રહ્યા છે, તેમના લેખો પાંચવા મળશે.

વડોદરા સંખ્યની શાળાઓ તથા લાયસેંસમાં માટે મંજૂર છે. જાહેરખબરના દર રૂ. ૨૦ છે, તેથી બ. ખ. આપનારાને ખમણેલું છે.

અગે નિર્દેશીતા વિમાનું હાથ પહોંચીએ છીએ.

લેખક—લીમોસાઈ નેરુજી નાયક

નવો સંદેશો

શાળોપયોગી

હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ

(રાજ્યબંધાવણ સાથે)

ક્રતા,

મગનલાલ માળે-લાલ ધોવડીયા

બી એ, બી ટી

૨૦ ૩૦૦

કિ ૦-૧૪-૦

પ્રાથમિક શાળાઓને તેમજ માધ્યમિક શાળાઓના માટે આજ
ઉપયોગી પ્રશ્નો અને તમના માટે તમારા કુખ્યમને ત્યાં કુખ્ય જુઓ
જેથી તમને ખાતરી થશે કે તે કુખ્ય હશે બધી ઉપયોગી અને સરળ
બાબત છે.

બીજા બહાર પડેલાં ને મંજુર થયેલાં પુસ્તકો

આજ અને તેના ઉપયોગ ૦-૧-૬

આના કેપિયુર નં ૧ થી ૫ ૦-૧-૬

મુખ્ય નિર્ણાયકની ભૂમિકા ચિત્રો અને રંગીન નકશા સાથે

ક્રતા,

પ્રીતમજીતી ને કુખ્યમ. ૦-૫-૦

મુખ્યમજીતી ને કુખ્યમ નકશા સાથે.

વસ્તુઓ ને કુખ્યમજીતી ને કુખ્યમ ૦-૪-૦

સામટી હોનારને કમિશન આપવામા આવશે

સિવાય તેના ઉપયોગની બધી કુખ્ય જમારે ત્યાં મળશે

લખો,

નવતાલ,

બી શુજાત ઓરિજિનલ બુ- રીપીડ

રીપીડેન્સ-અમદાવાદ

પ્રકાશક: ૬૬૧

[અંક ૭]

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

જુલાઈ, સને ૧૯૨૭.

“નવા લખાણમાં નવા સુધારા અને પ્રગતિમાન શાળાની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા બાપ દારાના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા મનુષ્ય ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરપ્રયોગી નીવડે છે, અને ખગ્ગર આપણા મૃત્યુ પછી મત્સ્યના હવ્ અને ધીમા વિકાસને લીધે વધારે જાણ મળેલા હોયે હાલના મરતાં વધારે આરી મોજના ધરી મટશે ”

કેળવણીઆતાના હુકમથી

તંત્રી અને પ્રકાશક (જુલાઈ ૧૯૨૭ થી)

મૂળજમાઇ હીરાલાલ ચોકમી, એમ. એ.

હેડ માસ્ટર, પ્રે. સ. ટેનિંગ કોલેજ, જામદાવાદ.

(સર્વ દક્ષ આપીત રાખ્યા છે)

શી “૬ વમઃ ન્યુનિતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીજન દેવિ આ પ્રગતિવાદિક ખુ.

સંપાદક સહ-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧. જાપાનની કેળવણી (પ્રાથમિક)	...	૨૦૫
૨. જાળકની તદુરસ્તી	...	૨૧૨
૩. ડૉ. સ્વીન્ડનાથ ટાગોર	..	૨૧૪
૪. ચીન	૨૧૯
૫. એક અખતરો	...	૨૨૪
૬. આકાશ દર્શન	...	૨૨૬
૭. મુમુર્ષુ મુનિવર્સિટીની મી ટી પરીક્ષાના કેટલાક પ્રશ્નો (૧૯૨૭)		૨૨૯
૮. સરકારી જાહેરખબર	...	૨૩૧
૯. ખાનગી જાહેરખબર	...	૩૩

ગ્રાહકોને વિનંતિ

જે ગ્રાહકો પાસે ૧૯૨૬ના તેમજ ૧૯૨૭ના લવાજમના નાણા બાકી લહેણા હોય તેમને લવાજમના નાણા તાકીદે મોકલી આપવા વિનંતિ કરવામાં આવે છે.

એનજીસ

જાહેરખબર

માણસા સ્ટેટની ગુજરાતી જાળા માટે ફર માસે ૩. ૨૫)ના પગારને પહેલા વર્ષમાં પાસ થયેલ ટ્રેન્ડ શિક્ષકની જરૂર છે. હિમેન્વારે માણસા જાહેરખબર રાવલજી સાહેબને બારોબાર અરજ કરવી

જોઈએ છે

એક ફર્ટ યર ટ્રેન્ડ શિક્ષક

અનિસી સેક્રેટરી,

મહેસા હસની,

ગ્રાહક એવ રોડ, કરાંચ

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૬૬]

જુલાઈ, સને ૧૯૨૭

[અંક ૭]

જાપાનની કેળવણી (પ્રાથમિક)

એશિઆમાં પ્રથમ પકિતનું સુધરેલું રાજ્ય જાપાન છે. એક જમાનો મા ત્યાની પ્રજાની મનોદશા કેળવણી વડે બદલી નાખવામાં આવી હતી, તેથી જાપાનની કેળવણીનું અંશરૂપ કેવું છે તે જાણવાની ઇચ્છા દરકોઈ મનુષ્યને યાવ એ સ્વાભાવિક છે.

ઇ. સ. ૧૮૭૧ માં કેળવણીખાતાનો પ્રથમ ધારાસભ્ય પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો હતો, તેનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે.

કોઈપણ વ્યક્તિને પોતાની ઉન્નતિ સાધવાનો, તેમજ તેની માલ મતાની વ્યવસ્થા કરવાનો, તથા ધધામાં આબાદ થઈ પોતાનો જીવનકેતુ સિદ્ધ કરનાનો માર્ગ તેનો નીતિધર્મ, બુદ્ધિનો વિકાસ, તથા હુન્નરકળાની પ્રવીણતા છે. આ જાખનો વિદ્યા સિવાય પ્રાપ્ત થતી નથી. આ કારણને લીધે અમલદાર, ખેડૂન, વેપારી અને દરેક જાનના કારીગર માટે નિશાળો ઉઘાડવામાં આવી છે. દરેક વ્યક્તિ પોતાની બુદ્ધિના પ્રમાણમાં જ્ઞાન મેળવી નેજ તેના ધધામાં ફતેહમદ થઈ શકે છે, તેથી મનુષ્યે પોતાની ઉન્નતિના સાધનરૂપ જ્ઞાન ને મૂઢી તરીકે ગણવી જોઈએ. આવી રીતે જ્ઞાન સિવાય કોને ચાલી શકે ? અજ્ઞાનને લીધે માણસો દરિદ્ર, ધરમાર વિનાના ભટકતા માલમ પડે છે, તેથી (વર્ગ તથા જાતિના કોઈપણ જાતના ભેદ સિવાય) એવું નક્કી કરવામાં આવ્યું છે કે કોઈપણ ગામડામાં એકે કુટુંબ નિરક્ષર

હોવું જોઈએ નહિ, અને કોઈ પણ કુટુંબમાં એકે વ્યક્તિ અલગ રહેવી જોઈએ નહિ. દુનિયાના કોઈપણ પ્રદેશમાંથી જ્ઞાન શોધી લાવવું જોઈએ કે તેથી સામાજિકની ઉન્નતિ વધારે સારી થઈ શકે. આ લાવનાને અનુસરી જાપાનમાં સર્વ વર્ગ માટે ડેજવણીનો આરંભ થયો હતો. પ્રાથમિક ડેજવણીનો હેતુ નીચે પ્રમાણે બતાવ્યો છે.

નીતિની તથા નાગરિક ધર્મની ડેજવણી સાથે સંસાર માટે જે સામાન્ય જ્ઞાન તથા બાદોશીની જરૂર છે તેનું શિક્ષણ બાળકને પ્રાથમિક શાળામાં આપવાનું છે. આની સાથે તેના શારીરિક વિકાસ ઉપર પુરતું ધ્યાન આપવાનું છે. નાગરિક ધર્મની ડેજવણીમાં શહેનશાહ પ્રત્યે વફાદારી તથા સમાજની ઉપયોગી વ્યક્તિ તરીકેના શિક્ષણનો સમાવેશ થાય છે. શાળામાં જે બે સદૃશ્ય ઉપર ખાસ ભાર મૂકવામાં આવે છે તે રાજમંત્રિ તથા દેશમંત્રિ તથા પિતૃપૂજન છે. જાપાનના લોકોને ઉત્કૃષ્ટ દેશાભિમાન તથા તેમની વફાદારી જગપ્રસિદ્ધ છે. તેઓ બધા એકજ કુટુંબીજનો હોય અને તેમનો વડિલ શહેનશાહ એવી ભાવના તેમના જીવનમાં ઓતપ્રોત થયેલી માન્ય પડે છે.

*પ્રાથમિક ડેજવણીમાં પ્રથમ કિન્ડરગાર્ટન શાળાઓ છે. તેમાં ૩ થી ૬ વર્ષ સુધીનાં બાળકો લખવા આવે છે. તેમની કુલ સંખ્યા ૬૧૨ છે. તેમાં ફક્ત ૨ શાળાઓજ સરકાર તરફથી આપે છે, બાકીની કિન્ડરગાર્ટન શાળાઓ ડેજવણી સમિતિ તરફથી કે ખાનગી સાહસવડે ચલાવવામાં આવે છે. આ શાળામાં વખતપત્રક પ્રમાણે નિયમિત શિક્ષણ નહિ આપવા માટે ઘણી સંલાળ રાખવામાં આવે છે. માયાળુ અને પ્રેમાળ રીતભાતવાળા શિક્ષકો તેમને ગાવાનું, રમવાનું, ચિતરવાનું તથા હસ્તક્રિયાગતું કામ તેમની સ્વતંત્રતાને અનુસરી શીખવે છે.

કિન્ડરગાર્ટન શાળા પછી પ્રાથમિક શાળા હોય છે. તેની સંખ્યા ૨૫,૬૨૫ છે. આ શાળામાં બાળકને છઠ્ઠે વર્ષે મૂકવો પડે છે અને તેને બીજા ૭ વર્ષ શાળામાં ગાળવા પડે છે, ત્યાર પછી ૧૨ મે વર્ષે તેને ૨ વર્ષ વધુ શિક્ષણની પ્રાથમિક શાળામાં લખવું પડે છે. આવી રીતે ૧૪ વર્ષની ઉંમર સુધી દરેક બાળકને લખવાનું ફરજિઆત છે. ઘણા માત્રાપને તેમના છોકરાને જલહીથી શિક્ષણ આપવાનું મન થાય છે, તેથી શાળામાં ૬ વર્ષની અંદરના બાળકને કહી દાખલ કરવામાં આવતું નથી. ફરજિઆત ડેજવણી કેવી સારી રીતે આપવામાં આવે છે તે નીચેના આકાશ ઉપરથી તરત સમજી શકાશે.

૧૯૧૮-૧૯ માં મોટા શહેરમાં 'કેળવણીનું' પ્રમાણ ૯૮.૦૨ ટકા, શહેરમાં ૯૮.૮૮ ટકા અને ગામડામાં ૯૬.૦૩ ટકા શિક્ષિત વિદ્યાર્થીઓ હતા.

આપણા દેશની પ્રગતિને અટકાવનાર આપણા લોકનું ગાંઠ અજ્ઞાન છે, પણ તેવી નિરક્ષરતા જાપાનમાં નથી એ ઉપરની હકીકત ઉપરથી નિસ્સંશય રીતે કહી શકાય. કેળવણી દરજ્જામાં હોવાથી દરેક શહેર તથા ગામને જોડણી બની તેટલી પૂરતી શાળાઓ નિભાવવી પડે છે. કેટલીક વખત પૈસાની તાણુને લીધે એ ત્રણ ગામ વચ્ચે એક નિશાળ પણ ઉઘાડવામાં આવે છે. શાળાનો વખત સાધાગણ્ય રીતે સવારના ૯ થી બપોરના ૩ વાગ્યા સુધીનો હોય છે, પણ કાપણી વખત અથવા ગરમ રાખવાની મોસમમાં ગામડાની બધી શાળાઓ એક કે બે અઠવાડીયા બંધ રાખવામાં આવે છે. દીવાળી વખતે મેં અઠવાડીયા, વાર્ષિક પરીક્ષા પછી એક કે બે અઠવાડીયા, અને ઉનાળામાં એક માસ, શાળાઓમાં રજા પાડવામાં આવે છે.

શિખવવાના વિષય નીચે પ્રમાણે છે.—

વિષય	કલાક (અઠવાડીયાના)
૧ નીતિ	૨
૨ ભાષા	૧૦ { પહેલા ધોરણમાં અને ત્યારપછી ૬ { ફરી ધોરણમાં
૩ ગણિત	૫ { પહેલા ધોરણમાં અને ત્યારપછી ૪ { ફરી ધોરણમાં
૪ ઇતિહાસ	૨ પાઠ્યમાં અને છઠ્ઠા ધોરણમાં
૫ ભૂગોળ	૨ પાઠ્યમાં અને છઠ્ઠા ધોરણમાં
૬ વિદ્યા	૨ ચોથા, પાઠ્યમાં અને છઠ્ઠા ધોરણમાં
૭ દ્રોષ્ટાંત	૧ બધા ધોરણમાં
૮ સંગીત	૨
૯ કસરત	૩
૧૦ શીવણ	૨ છોકરીઓ માટે ધો. ૪ થી ૫ ૩ ધો. ૫ અને ૬ માં
૧૧ હસ્તકેળવણી અથવા બીજા કોઈ વિષય	સ્થાનિક સંજોગો ઉપર તેનો આધાર છે. ચોકાદામાં વિદ્યાર્થીઓ અગ્રેજી શીખે છે અથવા બીજા કોઈ દેશી- નામાંનાં મૂળતરંગે તથા ગામડામાં ખેતીવાડી અથવા સુચારી કામ હોય છે.

વિદ્યાના પાઠોમાં આપણે ત્યાંના કરતાં વિશેષ વિવિધતા હોય છે, અને તાલીમ પામેલા શિક્ષકો તે વિષય પ્રયોગ, અવલોકન અને નકશા વગેરે દરેક જાતનાં સાધનથી વહેવાર દૃષ્ટિથી શીખવે છે.

શાળામાં સાધારણ રીતે ૬ વર્ગ હોય છે અને દરેક વર્ગમાં વિદ્યાર્થીની સંખ્યા ૭૦ હોય છે, પણ જરૂર પડે ખાસ સંજોગોમાં ૮૦ સુધીની પણ સંખ્યા થાય છે. નિયમ મુજબ દરેક શિક્ષકને ૭૦ વિદ્યાર્થી બહેન-વવાના હોય છે. બધી પ્રાથમિક શાળામાં છોકરા અને છોકરીઓ સાથે અભ્યાસ કરે છે. માધ્યમિક શિક્ષણની શરૂઆત થાય છે ત્યારે છોકરીની કેળવણી હયાયદી શાળામાં આપવામાં આવે છે.

શાળામાં નીચે પ્રમાણે અઠવાડિયાનું કામ હોય છે.

ધોરણ	કલાક
૧	૨૧
૨	૨૩
૩	૨૫
૪	૨૭ } છોકરાઓ માટે ૨૯ } છોકરીઓ માટે
૫	૨૮ } છોકરાઓ માટે ૩૦ } છોકરીઓ માટે
૬	૨૮ } છોકરાઓ માટે ૩૦ } છોકરીઓ માટે

વધારેમાં વધારે દરેક શિક્ષકને અઠવાડિયામાં ૨૮ કલાક કામ કરવાનું હોય છે. શિક્ષકો બે પ્રકારના હોય છે. (૧) નિયમિત શિક્ષક. (૨) મદદનીશ. પહેલા પ્રકારના શિક્ષકોને ખીજનાં કરતા વધારે કંઠણ પરીક્ષા આપવી પડે છે.

વિષયો—નીતિ, શિક્ષણશાસ્ત્ર, ભાષા, નિર્બંધ કે લેખન, ગણિત, ઇતિહાસ, જૂગોળ, વિદ્યા, ડ્રોઇંગ, સંગીત, કસરત, સીવણ. પ્રાથમિક શાળાના પુરુષ તેમજ સ્ત્રી શિક્ષકોની ટ્રેનિંગનો અભ્યાસક્રમ સરખો હોય છે. આપણે ત્યાંની માફક પગારમાં વધારો તેમને ટાઇમ સ્કેલ મુજબ મળતો નથી પણ તે પસંદગી પ્રમાણે આપવામાં આવે છે. મદદનીશ શિક્ષક નો ઓછામાં ઓછો ૩૦ ચેન (૩. ૪૫ નો) પગાર હોય છે અને વધારેમાં વધારે ૬૦ ચેન (૩. ૯૦) હોય છે. નિયમિત શિક્ષકનો પગાર ઓછામાં ઓછો ૪૦ ચેન (૩. ૬૦) અને વધારેમાં વધારે ૧૮૦ ચેન (૩. ૨૦૦) હોય છે. કેળવણી સંબંધી જેમણે કંઈ ખાસ સેવા કરી હોય છે તેમને ૩. ૨૭૦ સુધી પણ આપે છે. ૪૦ વર્ષની નોકરીમાં તેમને વધારેમાં વધારે પગાર મળી રહે છે. તેઓને ૬૦ વર્ષ પેન્શન આપવામાં આવે છે. જો કે

ઝીઝીનો પગાર પુરુષ નેટલોજ નક્કી કરવામાં આવ્યો છે તોપણ તેમને જોછો પગાર આપવામાં આવે છે આવી રીતે સાધારણ શાળા ઉપરાંત, બે અથવા ત્રણ વર્ષના અભ્યાસક્રમની વધુ શિક્ષણની શાળા છે તેમાં નીચે પ્રમાણે શીખવવાની યોજના છે.

વિષય	વખત
૧ નીતિ	૨ કલાક પહેલા વર્ષમાં
૨ ભાષા	૧ " બીજા વર્ષમાં
	૮ " દરેક વર્ષમાં
૩ ગણિત	૪ " "
૪ ઇતિહાસ	૨ " "
૫ ભૂગોળ	૨ " "
૬ વિદ્યા	૨ " "
૭ સંગીત	૧ " "
૮ કસરત	૩ " "
૯ સીવણ	છોકરીઓ માટે અઠવાડીયામાં દરેક વર્ષમાં ૪ કલાક

૧૦ નીચેનાથી એક કે વધારે વિષય.

હસ્તકેળવણી, ખેતી, વાણિજ્ય કે ગૃહવ્યવસ્થા.

આ ઉપરાંત ડ્રોઇંગ અને વિદેશીભાષા પણ શીખવવામાં આવે છે. આવી શાળામાં બે વર્ગ હોય છે અને વધારેમાં વધારે વિદ્યાર્થીની સંખ્યા ૬૦ હોય છે, અને પ્રસંગ પડે તે ૭૦ થઈ શકે છે. દરેક શિક્ષકને ૬૦ વિદ્યાર્થી કેળવવાના હોય છે અને શિક્ષણ માટે અઠવાડીયાના ૨૪ કલાક છોકરા માટે, અને ૨૮ કલાક છોકરીઓ માટે હોય છે. દરેક શિક્ષકને ૨૪ કલાક કામ કરવાનું હોય છે.

સાધારણ શાળાના કરતા આવી શાળામાં સંગીત, કસરત, સીવણ, હસ્તકેળવણી, ખેતી, વાણિજ્ય, ગૃહવ્યવસ્થા, વિદેશી ભાષા જેવા વિષય શીખવવાને ખાસ શિક્ષકો રાખેલા હોય છે. સારી જામેલી પ્રાથમિક શાળામાં (વધુ શિક્ષણની) વાર્ષિક ખર્ચ રૂ. ૯૦,૦૦૦ હોય છે તેમાં ૨૦૦૦ વિદ્યાર્થી ભણતા હોય છે. જાપાનમાં શિક્ષકને કેવા પ્રકારની તાલીમ આપવામાં આવે છે તે હવે જોઈએ.

અભ્યાસક્રમના બે વિભાગ પાડવામાં આવ્યા હોય છે. (૧) પ્રાવેશિક અને (૨) નિયમિત. પ્રથમ વિભાગમાં ૧ વર્ષનો અભ્યાસક્રમ હોય છે અને નિયમિત અભ્યાસક્રમ ૪ વર્ષનો રાખવામાં આવ્યો છે, આ ઉપરાંત શિક્ષકને એક વર્ષની તાલીમનો ટુંકો ખાસ અભ્યાસક્રમ હોય છે. જે

વિદ્યાર્થીને નિયમિત અભ્યાસ ૪ વર્ષ સુધી કરવાનો હોય છે તે પ્રાવેશિક વર્ગમાં રહે છે અને ત્યાં તેમને આરભ ૩૫ જ્ઞાન આપવામાં આવે છે. બે વર્ષની વધુ શિક્ષણ શાળામાં અભ્યાસ પૂરો કર્યા પછી જો ઉમેદવારનું આગ્રિ અને શરીર સારા હોય અને તેની ઉંમર ૧૪ વર્ષની હોય તોજ તેને પ્રાવેશિક વર્ગમાં દાખલ કરવામાં આવે છે.

જો ઉમેદવારે માધ્યમિક શાળાનો (જો અભ્યાસ ૫ વર્ષનો હોય છે તે) પૂરો કર્યો હોય છે તેને માટે ૧ કે ૨ વર્ષનો અભ્યાસક્રમ રાખવામાં આવ્યો હોય છે (જાપાનમાં બહુ શિક્ષણ માતૃભાષામાં આપવામાં આવે છે તે બાબત જાણવા લાયક છે, તેથી માધ્યમિક શાળામાં ભણતા વિદ્યાર્થી નું જ્ઞાન આપણી અંગ્રેજી હાઈસ્કૂલના કરતા વધારે મંગીન અને વિશાળ હોય છે એટલે તે અભ્યાસક્રમ પૂરો કરનાર વિદ્યાર્થીનું જ્ઞાન આપણે ત્યાંના ફર્સ્ટ ઇયર ઈન આર્ટ્સના વિદ્યાર્થી જેટલું હોય છે)

ટ્રેનિંગ કૉલેજનો અભ્યાસક્રમ

વિષય	પ્રાવેશિક	૧મું વર્ષ	૨જું વર્ષ	૩જું વર્ષ	૪જું વર્ષ
નીતિ	કલાક ૨	કલાક ૨	કલાક ૧	કલાક ૧	કલાક ૧
શિક્ષણ શાસ્ત્ર	૦	૦	૨	૩	૧૨ } ભાષણ ૩ અનુભવ ૯
જાપાનની કે ચીનની ભાષા	૧૦	૬	૪	૪	૦
અંગ્રેજી	૦	૩	૩	૩	૨
ઇતિહાસ	૦	૨	૨	૨	૦
બુગોળ	૦	૨	૨	૧	૦
ગણિતશાસ્ત્ર	૬	૪	૩	૩	૨
પ્રાણી કે વનસ્પતિશાસ્ત્ર	૦	૩	૨	૧	૦
પદાર્થવિજ્ઞાન કે રસાયનશાસ્ત્ર	૦	૦	૨	૩	૪
અર્થશાસ્ત્ર, ધારાશાસ્ત્ર	૦	૦	૦	૦	૨
લેખન	૩	૨	૧	૧	૦
ટ્રેનિંગ-હસ્તક્રિયા	૨	૩	૩	૩	૦
મંગીત	૨	૨	૨	૨	૧
કસરત	૬	૫	૫	૫	૩
ગેતીશાસ્ત્ર કે વાણિજ્ય	૦	૦	૨	૨	૦
કુલ.....	૩૧	૩૪	૩૪	૩૪	૩૧

હીઓના અવધાસક્રમમાં ગૃહવ્યવસ્થા અને સીવણ વધારાના વિષય હોય છે અને અગ્રેષ્ઠ ઐત્થિક વિષય હોય છે. જાનપાનની ડેળવણી સંબંધી બીજી જાણવા લાવક જાનપતો નીચે પ્રમાણે છે.

ટ્રેનિંગ સંસ્થાના શિક્ષકને એક જાતનો પોષાક પહેરવો પડે છે, જાનપાન માં શારીરિક શિક્ષા કોઈ દિવસ કરવામાં આવતી નથી, વિદ્યાર્થીને તેના વાંકે માટે શિક્ષા તરીકે લખવાનું આવતા નથી. શાળામાં ગાંધી રાખવાનો તથા ઠપકો આપવાનો રિવાજ વિશેષ છે. વધારેમા વધારે બીજા વિદ્યાર્થી સમક્ષ તેને ઠપકારવામાં આવે છે.

પ્રાથમિક તેમજ માધ્યમિક શાળાનો મુખ્ય શિક્ષક સત્રમાં એકવાર માત્રાપ અથવા વાલીનો મેળાવડો ભરે છે. શાળાના કામની કદર કરવા અથવા તે સંબંધી બીજી શી જરૂરિયાત છે તે વિષેનો ખ્યાલ આવી રીતે વિદ્યાર્થીના માખાપને મળે છે.

શાળાના વિદ્યાર્થીને પર્યટનમાં ચાલતા લાગી મુસાફરીએ લઈ જવાનો રિવાજ સામાન્ય છે. નાના છોકરાને પણ જહાર ફરવા લઈ જવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીની ધોરણવાર મુકરર કરેલી મંજૂર થાય નહિ તો બીજા ધોરણના છોકરાને બેગા રાખી તેમને આપણી ભાંતી માફક શીખવવામાં આવે છે. આવી એક શિક્ષકવાળા શાળા ત્યા વધતી જાય છે.

છોકરીઓની ટ્રેનિંગ કોલેજમાં કિન્ડરગાર્ટન શાળા અવરખ હોય છે. શારીરિક વિકાસ માટે ખાસ ધ્યાન આપવામાં આવે છે અને તેથી વખત પત્રકમાં તેને માટે સારી વ્યવસ્થા કરી હોય છે. સંગીત જધા ધોરણમાં શીખવવામાં આવે છે. પ્રાથમિક શાળામાંથી હુબરકળાની ડેળવણીનો આરંભ રધાનિક સંન્નેગોને અનુસરી કરવામાં આવ્યો હોય છે. નીતિતુ' શિક્ષણ દરેક ધોરણમાં આપવામાં આવે છે. જાનપાનની ડેળવણીમાં “નીતિ” એ શબ્દનો અર્થ વધારે વિશાળ થાય છે. જેને આપણે નાગરિકના ધર્મ કહીએ છીએ તેનો પણ તેમાં સમાવેશ થાય છે. રાજભક્તિ યા દેશાભિમાન એ ગુણ વિદ્યાર્થીનામાં હ્રદય પ્રકારનો ખીલવવામાં આવે છે. જાનપાનના લોક પરલોકનો વિચાર બહુ કરતા નથી. તેમની જ્ઞતિ વિશેષ ઐત્થિક છે. વિદ્યાર્થી શિક્ષણ દ્વન શાબ્દિક હોતું નથી પણ પ્રયોગદ્વારા વહેવદાર દૃષ્ટિથી શીખવવામાં આવે છે. શિક્ષકની તાલીમ વધારે વર્ષ સુધીની અને વિશેષ જ્ઞાનવાળા હોય છે, અને તે પ્રમાણે તેમને પગાર પણ આપવામાં આવે છે.

બાળકની તંદુરસ્તી

કોઈ પણ દેશની ખરી દોહત તથા તેની મહોજલાલી તેનાં મકાન, કારખાના, રેલવે, હવાઈ વિમાન વગેરે જડ સાધનામાં રહેતી નથી, પણ તેમનામાં ચેતન્ય અર્પનાર જે વ્યક્તિ હોય છે તેના ઉપર તેના સુધારા તથા ઉન્નતિનો આધાર હોય છે. જ્યારે કોઈ સંસ્થાના ચાલકની શક્તિ કમી થાય છે ત્યારે તે ધીમે ધીમે નષ્ટ પ્રાય થઈ જાય છે. આ કારણને લીધે દરેક વ્યક્તિનામાં જે વિશેષતા હોય છે તે પ્રમાણે તેની શક્તિનો વિકાસ કરવાથી વ્યક્તિને તેમજ સમષ્ટિને ઘણો લાભ થાય છે.

મનુષ્યમાં ત્રણ શક્તિ માલમ પડે છે. શરીર, મન, હૃદય, તેમાં અન્ય શક્તિનો આધાર શરીરની તંદુરસ્તી ઉપર છે. જે શરીર નિરોગી, મુઠ્ઠા અને બળવાન હોયતો મનુષ્ય તંદુરસ્ત છે એમ કહી શકાય. શરીરના આરોગ્ય ઉપરજ માનસિક શક્તિનો આધાર છે એ સત્ય ઘણી વખત આપણે જૂથી જોઈએ છીએ. માનસિક ક્રિયા એ નિરાળી વસ્તુ નથી પણ તેના ગાઢ સંબંધ શરીર સાથે છે તે બાબત બાળકની કેળવણીમાં સારી રીતે યાદ રાખવાની જરૂર છે. તંદુરસ્તીનો આધાર અદૃષ્ટ કે નસીબ ઉપર છે એ ધારણા તદ્દન ભૂલભરેલી છે. આપણા શરીરની જેટલી સંભાળ આપણે રાખીએ તેટલું તંદુરસ્ત તથા બળવાન તેને આપણે કરી શકીએ છીએ. આપણે ત્યાં દુનિયાના બીજા કોઈ પણ દેશ કરતા બાળકોમાં પ્રમાણ વધારે છે તે કાઈ કુદરતના ગુણ નિયમને લીધે નથી પણ આપણું અગાન અને બેદરકારી એ તેના મુખ્ય કારણ છે.

માબાપોએ તેમના બાળકનાં ખાનપાન, રમતગમત, પોશાક તથા કેળવણીની સંભાળ નાનપણથીજ રાખવી જોઈએ. આ સર્વ વસ્તુ દૈવ-વશાત્ ખનશે એવી નુકસાનકારક માન્યતા તેમણે દૂર કરવી જોઈએ. કુદરતના નિયમ પ્રમાણે વર્તવાથી આપણે કુદરતને વશ કરી સુખ મેળવી શકીએ છીએ. આવી રીતના ખ્યાલથી બાળકના શારીરિક વિકાસ માટે આપણે ધ્યાન કરી શકીએ એમ છીએ. જેવી રીતે બાળકની તંદુરસ્તી માટે માબાપે સંભાળ રાખવાની છે તેવીજ રીતે શિક્ષકે પણ તેની શરીર-સંપત્તિ ઉચ્ચ પ્રકારની થાય તેને માટે પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. નિશાળ-માં ભણાવવાનું છે એટલે ફક્ત વિષયની હકીકત ગોખાવવાની છે એમ નથી, પણ જ્ઞાનની સાથે બાળકના શરીરનો વિકાસ પણ થવો જોઈએ, તેમજ તેનું ચારિત્ર પણ ઉમદા ધડાવવું જોઈએ. આવી રીતે કેળવણીની

વિશાળ દૃષ્ટિ ધ્યાનમાં રાખી આળકની તંદુરસ્તી ઉપર ધ્યાન આપવાની હાલમાં વિશેષ જરૂર છે. આપણા દેશમાં આળકને ધણું છે એટલુંજ નહિ પણ જે આળક વિષમાન હોય છે તે પણ ખરી રીતે તંદુરસ્ત હોતાં નથી. તેમની ઉમરના પ્રમાણમાં જે આરોગ્ય અને બળ તેમનામાં હોયું જોઈએ તે જોવામાં આવતું નથી. જે વસ્તુસ્થિતિ આ પ્રમાણે હોય તો તેની માનસિક ફેળવણીનું કામ તેટલા પ્રમાણમાં બાધિત થાય અને તેના જોઈ તો લાલ મળી શકે નહિ એ નિઃસંશય છે.

આ કારણે લીધે શાળામાં બાળકની ખાસ મંજાળ રાખવાની છે. નાના આળકોનો વિકાસ જલદી થાય છે અને જે કોઈ જોડ કે વિકાર તેની નાની વયમાં માત્રમ પડી આવતા નથી તો આગળ જતા તે ગંજીર, સ્વરૂપ પકડે છે અને તેથી આખરે આળકને ધણુંજ નુકસાન થાય છે. રોગની શરૂઆતમાં યોગ્ય ઉપચાર, કરવાથી તે નાશુદ્ધ થઈ શકે છે પણ સહેજ ગંદાઈ, કે અમાનતે લીધે ધણી બુદ્ધિશાળી વિદ્યાર્થીને જન્મભરનું નુકસાન થયેલું છે એવા ધણા દાખલા મોબુદ છે. ન્યારે કેટલીક વખત આળકો અભ્યાસ ઉપર ધ્યાન આપતા નથી ત્યારે શિક્ષક એના ગમે તેવા કારણ કહી તેને શિક્ષા કરે છે. ધણી વખત ધ્યાન નહિ આપવાનું કારણ શરીરની બીમારી હોય છે. ઉંઘ, થાક, જૂન કે શારીરિક વિકારને લીધે આળકનું ધ્યાન અમ્મા કરે છે. આવી રીતે આળકની માનસિક વિકાસનો આધાર તેની તંદુરસ્તી ઉપર છે. આ દૃષ્ટિ ધ્યાનમાં રાખીને પાશ્ચાત્ય દેશમાં આળકને દાખલ કરતી વખતે તેની શરીરની બેરોબર તપાસ કરવામાં આવે છે. શરીરનું વજન, તથા હૃદય, છાતીનો ઘેરાવો, મગજની સ્થિતિ તથા ઘેરાવો, હૃદય, ફેફસાં, તથા જઠરની સ્થિતિ ઘાંત, આંખ, કાન વગેરે અવયવ બરાબર છે કે કેમ તથા તેના કુટુંબનો ઇતિહાસ વગેરે બાબતો તપાસી તેનું પત્રક રાખવામાં આવે છે. ધણી વખત તંદુરસ્ત દેખાતા આળકો પણ રોગિષ્ટ માલમ પડે છે. યુરોપ અમેરિકામાં નિશાળમાં આવતા આળકોની આવી તપાસ કરવામાં આવે છે એટલુંજ નહિ પણ ૧ થી ૫ વર્ષના આળકના શરીર ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવામાં આવે છે. આપણા દેશમાં આવા કામની શરૂઆત થઈ છે. નીચેની હકીકત ઉપરથી આળકની તંદુરસ્તી કેવા પ્રકારની હોય છે તેના ખ્યાલ આપણને આરી શકશે.

મધ્યપ્રાંત—૫૦,૪૦૦ છોકરા, ૫૬૭૭ છોકરીઓને તપાસવામાં આવ્યા હતાં તેમાંથી ૪૨૭ વિદ્યાર્થીઓ બળીયા કઢાવ્યા વિનાના હતા,

૮૮૮, બાળકોની બરોળ વધી ગએલી હતી, ૭૩૯ વિદ્યાર્થીઓએ પી રોગ વાળા હતા.

ગામડાનાં ૫૩,૫૬૪ બાળકોને તપાસ્યાં હતાં. તેમાંથી ૧૬૫૯ ને બળીઆ કાઢ્યા નહોતા, અને ૨,૧૯૬ વિદ્યાર્થીની બરોળ વધેલી હતી. ૧૫૬૪ બાળકને એપી તથા બીજા રોગ થએલા હતા.

બંગાળાપ્રાંત—૫,૭૪૧ વિદ્યાર્થીને તપાસ્યાં હતાં તેમાંના ૧૯ ટકા હજીપુટ હતાં, ૬૨ ટકા સાધારણ સ્થિતિમાં હતાં ૧૯ ટકાને પેટપુરતું આવતું મળતું નથી. ૯ ટકાને આમડીના દરદ થએલાં હતાં, ૮ ટકાના દાંત બગડેલા હતા, ૯ ટકાની આંખો બગડેલી હતી, ૮ ના કાનમાં દરદ હતું. ૧-૫ ને બળીઆ કાઢ્યા નહોતા.

બ્રહ્મદેશ—૧૫,૮૭૪ વિદ્યાર્થીને તપાસ્યા પછી ૪૯૨ છોકરા બળીઆ કાઢ્યા વિનાના માલમ પડ્યા હતા. ૨૦ ટકા જેટલા વિદ્યાર્થીને ફરી બળીઆ કાઢી તેડું રક્ષણ કરવામાં આવ્યું હતું. દાંતની બીજકુલ સંભાળ રાખવામાં આવી નથી. બગડેલી આંખો વાળા તથા ગળામાં પુલેલા કાકડા-વાળા વિદ્યાર્થીની સંખ્યા વિશેષ હતી. ૧-૬ ટકાની બરોળ વધેલી હતી. લગભગ ૬૫ ટકા જેટલા વિદ્યાર્થીના શરીરમાં લુંદા લુંદા વિકાર હતા.

ડૉ. રવીન્દ્રનાથ ટાગોર

ડૉ. રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની જન્મભૂમિ બંગાળ પ્રાંત છે, તોપણ તેમની ખ્યાતિ માત્ર તે પ્રાંતમાં જ કે એકલા હિન્દુસ્તાનમાં જ પ્રસરી નથી, પણ તેમના જ દેશબંધુ સર જગદીશચન્દ્ર બોઝની કીર્તિની પેઠે આખી પૃથ્વી ઉપર વ્યાપ્ત થઈ રહી છે. તેમનો પરિચય પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષક વર્ગને કરાવવો હિચિત હોવાથી તેની જીવનકલાનું દિગ્દર્શન અત્રે કરીશું.

ડૉ. ટાગોરનો જન્મ સને ૧૮૬૧ ના મે માસની ૬ થી તારીખે બંગાળાના એક નાનકડા ગામમાં એક જગલ્લીશ્રીમંત ગૃહસ્થને ત્યાં થયો હતો. તેમના

● પ્રાચીન સંસ્કૃત સ્ત્રી કાલિદાસે પોતાના એક નાટકમાં કહ્યું છે કે શ્રી (કર્મી) અને સરસ્વતી એ, જે દેવીઓ એક જ મનુષ્યને ત્યાં એકઠી વસે એ બનાવ ધર્મોત્તર અશક્ય છે; પણ ટાગોર કહેવું એ નિયમના અપવાદ ૩૫ છે; અર્થાત્ ટાગોર કહેવું બનાવ વહીવટો મોટા જમીનદાર છે; તેથી વૈસે તેમને ત્યાં અટલક છે. તે સારે સરસ્વતી દેવીએ તેમના ઘરમાં વસીને તેને વિદ્યામંદિર બનાવ્યું છે. ટાગોર કહેવું જોવા વિદ્યાનુરાગ લાગેજ થોડાંક બંગાળી કુટુંબોમાં માલમ પડે છે. પ્રિન્સ દ્વારકાનાથ અને મદદર્શિમાં ખુદિ અને જ્ઞાનનો અમનવય હીક થયો હતો, અને કવિના

જન્મને થોડાક વર્ષો વીત્યા બાદ તેમના પિતાએ વાર્તાપ્રસ્થાશ્રમ ગ્રંથો ક્યો હોવાથી, તે ધરમા કોઈ જોડે બહુ વાતચિત કરતા નહિ. તેમજ વ્યાનહારિક બાળતોમા બહુ લક્ષ આપતા નહિ. આ કારણથી તેમજ કવિનરના માતૃશ્રી તેમની બાદવાવસ્થામાથીજ વિદેહ યયના હોવાથી તેમને ઉછેરવાનું કામ ધરમા નોકરવર્ગને શિર પડ્યું હતું. આ નિરાશાજનક વસ્તુસ્થિતિને કવિએ પોતાના “આત્મવૃત્તાત”મા ડીક ઇશારો ક્યો છે. તથાપિ તેમાય તેમણે કોઈના પશુ બહુ દોષ કાઢ્યો નથી. તેમને અભ્યાસમા મદદ કરવા માટે ખાનગી શિક્ષકો ઘેર લણાવવા માટે ઁકવામા આવ્યા હતા, તોપણ તેમની કનેથી શિક્ષણ ગ્રંથ કરવા માટે તેમણે પુરતું લક્ષ આપ્યું નહતું. તેમને શાળામા ગેસાડવામા આવ્યા, ત્યાંથી પણ તે નાશી છૂટતા આખા જીવનપર્યન્ત તેમણે શિક્ષણના રૂઢ માર્ગનો સ્વીકાર કરવાની સાફ ના પાડી હતી અને તેથી કરી પોતાના મનને સતોષ મળેલો અને તેની કવિત્વશક્તિને પ્રુષ્ટિ મળી હતી. જિંદગીના વિકટ માર્ગના દુખ સહન કરવા માટે તે તદ્દન નાલાયક હતા, અને પોતાની હૃદયદુર્મળતા દૂર કરવા માટે તેમને જીંદગીમા બહુ કાળના અનુભવની જરૂર પડી હતી ઘેર લણાવવા આવતા શિક્ષકો કનેથી મળતા છૂટા જવાયા જ્ઞાનદ્વારા કે શાળામા અપાતા પ્રાયોગિક શિક્ષણદ્વારા તેમણે કેળવણી મેળવી નહતી, અથવા નોકર વર્ગની સોખતમા યુગ્મરેલા સમયથી કંઈ તેમા વૃદ્ધિ થઈ નહતી પણ તેમના જીવનના પ્રસંગો અને પરિસ્થિતિ ના સમસ્ત અનુભવ ઉપરથી તેમની ખરી કેળવણીનો પાયો નખાયો હતો.

બાદવાવસ્થામા કવિ પોતાના મોટા ધરની સન્મુખ અને આગળ પાછળ આવેલા નાના ઝુપડાઓમા વસતા ગરીબજનોનાં વિચિત્ર અને અપરિચિત જીવનને નિહાળતા, અને તેમના “આત્મવૃત્તાત”મા પણ જે મુખ્ય બાળકનું રૂબાચિત્ર તેમણે આલેખ્યું છે તે પોતાનુંજ છે, અર્થાત્ પોતે પોતાના ઓટલાના કઠેરાપર મો અડાડીને કપનાથીય સ્વપ્નદષ્ટા અને જિંદગી બાળકરૂપ જિભા છે એમ તેમણે વર્ણવ્યું છે. ગામના તળાવે નહાવા જતા લોકોને પણ તે નિરખતા. આ પ્રમાણે તેના જીવનના આરંભના વર્ષોમા તેમના મનપર ધણી ધણી જાતના સંસ્કારો પડતા હતા અને

મોટાકાઈ દિનેન્દ્રનાથ તત્વજ્ઞ હતા અને વિચારને અનુરૂપ શીય થોજ શકતા; તેમના બીજા સાથ જ્યોતિરિન્દ્ર કલાવિધાનક છે તેવાજ તેમના કવિજન અવનીન્દ્રનાથ અને ગગનેન્દ્રનાથ પણ ક્વાનિપુણ છે, અને ગગનેન્દ્રનાથ આટ્સ રૂઢલાના હેડમાસ્તર છે ને નાના છોકરા માટે વાર્તાઓ પણ લખી છે. કુટુંબનો સ્ત્રીજન સંગીત, કાવ્યાલેખા પ્રવીણ છે

લોકની ટેવો તથા વિચિત્ર રીતખાતનું ત્વરિત દર્શન તેમને થતું હતું. તે ગૃહના આન્તરજીવનમાં જે વૈવિધ્ય અને હિલોચ પ્રવર્તી રહ્યા હતા તે પરથી જે હાલ તેમને મળતો તે તેમના બહારના અનુભવની ખોટના પુરતા બદલારૂપ હતો, અને ધરમા દેશની દરેક પ્રગતિના પડધા પડતા હતા, અર્થાત્ રાજકીય, સાહિત્ય સંબંધી અને ધાર્મિક ઉચલપાચલોની તરંગાવલિ ત્યાં ઉછળતી હતી. તેમના ભાઈઓ પણ વિદ્યારસિક અને શુદ્ધિશાળી હતા. કવિને ચાલતા આવડ્યું તેની સાથેજ લગભગ કવિતા રચતા પણ આવડ્યું હતું. સંગીત અને નાટકો તેના શ્વાસરૂપજ હતા. તેના મોટાભાઈએ પોતે રચેલી 'સ્વપ્નપાત્રા'ની કવિતાઓની તુકો વડે ધરના આગણાને શણગારી દીધું હતું અને તેના ચોથા ભાઈએ રાગરાગણીઓ ઉપજાવી કાઢી હતી-એ નર્વ વૃત્તાત કવિએ "આત્મવૃત્તાન્ત"માં વિસ્તારપૂર્વક આલેખ્યું છે. તેમના ધરના યૈરા પણ તેમના જેટલાજ શુદ્ધિશાળી અને વિદ્યાનુરાગી હતા. જે કવિ નાનપણથીજ યરમાળ અને લાગણીવાળા હતા તેમણે સ્ત્રીવર્ગ જેડે તરતજ મેત્રી બાધી અને તે સર્વમા પોતાના ભાઈ જ્યોતિ-રિન્દ્રની સ્ત્રીના બહુજ વિશ્વાસ અને પ્રીતિ તેમણે મેળવ્યા. ફેટલાક વર્ષો વીત્યા બાદ, તેમની તે બાલીનું જ્યારે મૃત્યુ નીપજ્યું હતું ત્યારે તે ખેદજનક બનાવે કવિના સુધાવસ્થાના આરંભના વર્ષોને ગમગીન કર્યા હતા. તેમની બાલ્યાવસ્થાના અનુભવ પ્રસંગે વિચિત્ર હતા. તે તેમણે પોતાના "આત્મ-વૃત્તાત"માં બહુ સારી રીતે આલેખ્યા છે. તે પુસ્તકમાં તેમણે નીચે મુજબ વર્ણન કર્યું છે —

“એક દિવસ હું કનકતાની ઉત્તરે થોડાક મૈન છેડે ગામડાઓમા જના નીસરી પડ્યો હતો. સ્વચ્છ સૂર્યોદય અને અકલકિત સૂર્યાસ્ત મેં અર્ધજ પ્રથમવાર અવલોકીને જે દર્પ અનુભવ્યો હતો તે અવર્ણ્યજ હતો. દરરોજ જ્યારે જ્યારે હું પથારીમાથી જાગી બેઠો થતો હતો ત્યારે જેમ દપાલમા આવેલું નવું પરમીટીયુ કોઈના હાથમા પડે ને તે ખોલીને સોનેરી કિનારીવાળું ચળકતું પત્ર જોઈ તેમા નવીન સમાચાર વાંચવાની ઉમેદથી મનુષ્યનું હૃદય દર્પભર્યું થઈ રહે, તેમ જ્યારે હું પ્રાતઃકાળે જાગીને પથારીમાથી બેઠો થતો હતો ત્યારે નવીન અનુભવોના આશ્ચર્યથી દર્પથી માઈ મન ભરપૂર થઈ રહેતું હતું, અને રખેને એવી અનેરી સુખ-આશા નષ્ટ થઈ જાય એવી ખીકથી હું માઈ દાતણપાણીનું કામ ઉનાવળે ઉનાવળે આટોપી લેઈને સીધોજ બહારની બાજુએ ખુરશી લેઈને બેસી જતો. બગીચાની પાસે થઈનેજ પવિત્ર ગંગા નદી વહેતી હતી, જેના નિર્મળ સરિત્ત જળકણ

કાળક્રમે મારા શ્રવનપ્રવાહના બિન્દુ સાથે એતપ્રેત યદ્ય જ્ય નાના પ્રકારનાં ગદ્યપદ્યાત્મક ગ્રંથોની ઉત્પત્તિમાં કારણરૂપ નીવડ્યાં હતાં !”

ત્યારપછી તેમના પિતા કે જે વારંવાર પ્રવાસે જતા હતા તે કવિને પોતાની જોડે મુસાફરીએ લઈ ગયા. તે થોડાક વખત બોલપૂર રહ્યા. તેજ સ્થળ કવિએ સ્થાપેલી શાળા માટે તેમજ તેમના આશ્રમ તરીકે હાલમાં જગતપ્રસિદ્ધ છે. પોતાના વરથી રહેલે સ્ટેશન સુધીના બે માઇલ જેટલો માર્ગ જ્યારે તે પસાર કરતા ત્યારે પોતાની આંખો મીચી રાખવાની તેમને આદત હતી. બોલપૂરથી પિતાપુત્ર એક માસ અમૃતસર આવીને રહ્યા, અને પછી ત્યાંથી હિમાલયમાં ગયા. હિમાલય પર્વતની ગિરિમાલા તેમના પિતાના હૃદયમાં અનુલવાતી આનન્દ-ઉર્મિ-ઓનું શ્રવન્ત સ્વરૂપ યદ્ય રહ્યું હતું, તોપણ પુત્રને મન તો તે અદ્ભુતતા-જનક વસ્તુ ન હતી; અને તેથીજ તેના આત્માની અંદર તેના સંસ્કારોએ પ્રવેશ કર્યો નહોતો. તેમનાપર તો નહોતુંજ સામ્રાજ્ય પ્રવર્તા રહ્યું હતું અર્થાત્ કવિ સરિતાનાજ કવિવર હતા, અને તેનું મુખ્ય કારણ ગંગાના નદીપ્રદેશોની કુદરતી પરિસ્થિતિમાં કવિએ ખાદ્યાવસ્થા નિર્ગમન કરી હતી તેજ હતું.

તેમના લેખો અને ગ્રંથો.

કવિએ “આત્મવૃત્તાત”માં પોતાના આરંભના લેખો વિષે થોડુંક છૂટું છવાયું ટાંચણ કર્યું છે. આરંભના લેખોની શરૂઆત કવિની પંદર વર્ષની ઉમરથી થઈ હતી. આ રીતે અંગ્રેજ કવિ કાલિદાસ અને મિસિઝ બ્રાઉનિંગની પેઢે તેઓ બાલપ્રૌઢિ હતા. પણ તેમના લેખોનું મૂલ્ય બહુ ઊંચા પ્રકારનું આંખી સકાય નહિ. “સાનાંકુર”માં કાવ્યો અને વિવેચન તેમણે પ્રસિદ્ધ કર્યાં હતાં. તેમના બાઈ જ્યોતિરિન્દ્રે “ભારતી” નામે બંગાળી માસિકપત્ર ચલાવવા માંડ્યું, જેમાં તેમની સાથે કવિની પણ સહ-કારિતા સામેલ હતી. કેટલાક સમય પર્યન્ત કવિએ એ પત્રદ્વારા પોતાના વિચારો પ્રગટ કર્યા હતા અને તેમના વિચારો પત્રદ્વારાજ પ્રગટ કર્યા હોવાથી, પ્રથમનાં પંદરેક વર્ષ સુધીની તેની સાહિત્યપ્રવૃત્તિ “ભારતી યુગ”ની ગણાય છે. કવિનું પહેલવહેલું પણ લાંબું કાવ્ય—“કવિની કથા” ‘ભારતી’ પત્રમાંજ પ્રગટ થયું હતું અને હમણાં તે પ્રુસ્ટકના રૂપમાં પ્રસિદ્ધ થયું છે—તે કાવ્ય સાહિત્યના પ્રદેશમાં ખ્યાતિ પામેલું પ્રથમનું કાવ્ય હતું. કરિના આન્તરહૃદયની સાહસિક ભાવનાનું મનોમય જગત. તેમનું ઐકાન્તિક શ્રવન, તેમનું વિશાળ, અસ્પષ્ટ અને

ઝોમાં પાણી સારા પ્રમાણમાં આવે' છે અને તેથી વેપાર તથા ખેતી સારી રીતે થાય છે.

ચીનમાં મોટા અને સારા રસ્તાઓ નથી તેમ દેશના વિસ્તારના પ્રમાણમાં સારી રેલ્વેઓ નથી. આખા દેશમાં ફક્ત બેઝ મોટી રેલ્વેઓ શાગહાઈથી પેકિન તથા હેન્કાઉ સુધીની છે તેથી વેપારના સાધન તરીકે લોકો નદીઓનો ઉપયોગ કરે છે. સિકિઆંગ ૧૦૦૦ માઇલ લાંબી છે અને તેના લગભગ આખા ભાગમાં વહાણો જઈ શકે છે. તેના કિનારા પર સેંકડો ગામડા આવેલાં છે અને તેની ખીણનો પ્રદેશ ભાતના ખેતરોથી ભરપૂર છે. આ ભાગમાં કન્તાન, હોંગકોંગ, અને સ્વેટો નામના મુખ્ય શહેરો આવેલાં છે.

મધ્યભાગમાં યાંગસીક્યાંગ નદી આવેલી છે. આ નદી માણસ જાતને સૌથી વધારે ઉપયોગી જણાય છે. દક્ષિણ અમેરિકાની એમેઝોન જેટલી તે વિસ્તારમાં નથી અને આફ્રિકાની નાઇલ જેટલી તે લાંબી નથી છતાં તેની કુફરતી સ્થિતિ વધારે અનુકૂળ હોવાથી તે ધણી ઉપયોગી જણાય છે. તેની અંદર લગભગ ૭૦૦ માઇલ સુધી આગમોટો જઈ શકે છે. તેના ઉપર હેન્કાઉ નામનું અગત્યનું શહેર આવેલું છે. અહીં ઇંગ્લેન્ડના વેપારીઓની વસતી સારા પ્રમાણમાં આવેલી છે. ત્યાંથી ૨૦૦ માઇલ પૂર્વમાં ચીનની જૂની ગજધાનીનું શહેર નાનકીન આવેલું છે અને ત્યાંથી ૬૦૦ માઇલ દૂર શાગહાઈનું બંદર આવેલું છે.

શાગહાઈમાં પુષ્કળ મીઠો આવેલો છે, ત્યાં સુનરાઉ કાપડ તૈયાર થાય છે. ચીનનો લગભગ બધો વેપાર શાગહાઈ અને હોંગકોંગના બંદરોથી થાય છે. ઉત્તરમાં હોઆંગહો નામની મોટી નદી વહે છે. મોગોલીઆના ઉચ્ચ પ્રદેશમાંથી પુષ્કળ ધૂળ તેની અંદર પડે છે અને તેની હજારો ટન ધૂળ તેના પ્રવાહની સાથે ધસડાઈને સમુદ્રમાં મળે છે. આથી નદીનું તળ પુરાઈ જાય છે અને મુખ આગળ પુષ્કળ ધૂળ એકઠી થાય છે. આ નદી “ચીનની દિલ્લીરી” કહેવાય છે, કારણ કે તેનો પ્રવાહ તે વારંવાર બદલે છે. આમ થવાથી હજારો ગામડાઓનો નાશ થાય છે. ૧૮૮૭ માં પ્રવાહના બદલાવાથી ૧૦ લાખ માણસો મરી ગયા હતા. ૧૮૮૯માં પ્રવાહ

* રાષ્ટ્રવાદીના કળ્પનામાં આવવાથી આ શહેરમાંથી વિદેશી ગળ્યના ધાણાં લાવવા હઠાવી લેવામાં આવ્યાં છે.

* આ બંદરમાં દિંદી તેમજ ગોડ લરકર અંગ્રેજી વેપાર તથા જનમાલના રક્ષણાર્થે જમા કરવામાં આવ્યું છે

અસહ સ્થિતિમાં આવ્યો અને વળી પાછું પુષ્કળ નુકસાન કર્યું. આવા પ્રસંગો અનેક વખત બન્યા છે અને અનેક વખત પુષ્કળ નુકસાન થયું છે.

ઉત્તરના પ્રદેશમાં મુખ્ય શહેર પેકીન છે. આ પ્રદેશ ઘણો ક્ષત્રુપ તથા રણાચામણો હોવાથી તેની સરખામણી કાશ્મીરની સાથે કરવામાં આવે છે.

ચીનનો લગભગ આખો ભાગ નદી પ્રદેશ હોવાથી લોકો નદી કાંઠે રહે છે અને ઘણા ખરા લોકો તો નદીમાંજ જઈ નામની હોડીઓમાં રહીનેજ અનેક જાતના ઉદ્યોગો કરે છે તથા જીવન ગુજારે છે.

આખોહવા—ચીનમાં ઠંડી વિશેષ પડે છે. પર્વતોની સ્થિતિ અતુક્રાંત હોવાથી ટીબેટ અને મોંગોલીઆમાંથી ઠંડો પવન સીધે સીધો ત્યાં આવે છે અને શિયાળામાં ત્યાં ઘણી ઠંડી લાગે છે. નદીઓનું પાણી, ફરીને ખરફ થઈ જાય છે. મોસમી પવનો વાય છે તેથી ચોમાસામાં વરસાદ સારો પડે છે અને તેથી ચોખા, ચા, શેરડી, રૂ, અરીસ, ઘઉં, વગેરે ચીજો સારા પ્રમાણમાં થાય છે.

ખનીજ—ચીનની કુદરતી સમૃદ્ધિ વિશાળ છે. આખી દુનિયામાં કાલસો સૌથી વધારે જગ્યામાં ચીનમાં માલમ પડે છે. બોલું તથા ખીજ ખનીજ પદાર્થો પણ સારા પ્રમાણમાં છે પરંતુ સુધરેલી ટાંચથી આ ખનીજો, બહાર કાઢવામાં હજી આવ્યા નથી, તેથી ખીજ દેશોના પ્રમાણમાં દેશની આર્થિક સમૃદ્ધિ વધતી જણાતી નથી.

શોધખોળો—શોધખોળો માટે ચીન જગતવિખ્યાત છે. ઇ. સ. ૨૦૦૦ વર્ષ પૂર્વે ચીનાઓએ લેખનકળાની શોધ કરી હતી. કાળી શાકી તથા લખવાનું ઘસ ચીનાઓએ શોધી કાઢ્યું છે. કાગળો બનાવવાનું કામ ઇ. સ. ૧૦૦ માં અને છાપવાનું કામ ઇ. સ. ૬૦૦ થી ચીનમાં શરૂ થયું છે. હોકાપત્ર ચીનાઓએ ઇ. સ. ૧૧૦૦ માં શોધ્યું છે. હાથીદાંત વેરવાનું, રેશમ બનાવવાનું તથા રેશમી કપડાં બનાવવાનું અને માટીના વાસણ બનાવવાની કળા શોધી કાઢવાનું માન ચીનાઓને મળે છે. કાંસુ બનાવવાની અને ફેડવાનો દારૂ બનાવવાની શોધ પ્રથમ ચીનાઓએ કરી છે. રેશમી કાપડ ઉપર રંગ ચણાવવામાં અને માટીના વાસણો ઉપર નક્કી કામ કરવામાં હજી પણ ચીન અગ્રસ્થાન ભોગવે છે. પરદેશી સત્તાઓના આક્રમણથી બચવાને પ્રાચીન કાળમાં ચીનાઓએ આખા પશ્ચિમ ભાગમાં એક મોટી ૧૨૦૦ માઇલની દિવાલ બાંધી છે. તેની

* છાપવાની કળા હોકાપત્ર અને બેંડુકનો દારૂ, આ ત્રણ મદ્યન શોધનું માન ચીનાઓને ધટે છે.

લબાઈ તથા પહોળાઈ આખી દુનિયામાં પ્રથમ પદ ભોગવે છે. દિવાલ ઉપર ચાર ઘોડેસ્વારો સાથે સાથે જઈ શકે એટલી તે પહોળા છે.

લોકો—ચીનાઓ રંગે પીળા, ચપટા નાકવાળા અને દાઢી મૂંઝ પર ઝાઝા વાળવાળા હોય છે. તેઓ ઘણા વહેમી અને અશીશુના બંધાણી હોય છે. ભૂત પિશાચમાં તેઓ પુષ્કળ માને છે અને મીઠાની માફક અશીશુનો છુટથી ઉપયોગ તેઓ કરે છે. આથી તેઓ સુસ્ત અને ધીમી પ્રગતિવાળા જણાય છે. તેઓ ત્રણ પ્રકારના દેવને માને છે. ધરમાં રહેનાર દેવ, કચરમાં રહેનાર દેવ અને સ્વર્ગમાં રહેનાર દેવ જુદા જુદા હોય છે. તેમની કુટુંબભાવના તથા પિતૃભક્તિ આપણા જેવી છે. તેમની પિતૃપૂજા સુવિખ્યાત છે. ચીનમાં ધર્મભાવના ઝાઝી થતી જાય છે. લોકો શાસ્ત્રના મંત્રો ભણે છે ત્યારે માળાને બદલે એક રેંટ રાખે છે અને તેનું ચક્કર ફેરવે તે પ્રમાણે મંત્રોની મંજ્યા ગણાય છે. ' ,

બાળકને ભૂત ન વળગે એટલા માટે જન્મ થયા પછી ત્રીજે દિવસે માતા તેને ગળે લાલ રાખડી બાંધે છે અને તેની સાથે રૂપાના રમકડા લટકાવે છે. બાળક એક માસનું થાય એટલે બાળ મોવાળા હિતારવાની ક્રિયા કરવામાં આવે છે. આ વખતે હજમ રાતા રંગનો કોટ પહેરીને આવે છે અને બાળકને રાતા રંગનું ઝમણું પહેરાવવામાં આવે છે, દરેક જણ જન્મ દિવસ ઉજવવાની ક્રિયા બેસતા વર્ષને દિવસેજ કરે છે. તે વખત બાળકને એટલા જોડા આપવામાં આવે છે. છોકરીનો જન્મ એ આશ્વત સમાપ્ત લેખાય છે. છોકરી પ્રત્યે લોકોને એટલો બધો અણગમો હોય છે કે ઘણી વખત તેનું નામ “ન જોઈએ” અથવા “એક” “બે”, “ત્રણ” એમ આપવામાં આવે છે. જન્મ થયા બાદ છોકરી જન્મ્યાની ખબર આપનામાં આવેતો પિતા તેનું મ્હો પણ જોયા વિના આવ્યો જાય છે.

ગૃહસ્થ કુટુંબની છોકરીઓ બહાર ફેરવે પ્રચ્છવા યોગ્ય ગણાતું નથી, તેથી નાનપણમાંજ તેમના પગની પાટલીઓ બાંધી લેવામાં આવે છે અને પગની વૃદ્ધિ થતી અટકાવવામાં આવે છે. આથી મોટી ઉંમરે પહોંચતા છોકરીઓ બહુ ઘોઠુંજ, ચાલી શકે છે.

બેસતા વર્ષનો દિવસ મોટા તહેવાર નરીકે પાળવામાં આવે છે.

• આ બધી હવે સુધરેલા યુવાનોના પ્રયાસને લીધે ઝાઝી થવા લાગી છે એ ચીનની નવશતિનું ચિહ્ન છે. વળી સુધરેલા ચીનાઓ લાંબી ચાટથી હવે રાખતા નથી.

રાત્રે રંગ ખેરંગી અનેક જાતના ફાનસો (કાગળના) લટકાવવામાં આવે છે અને તેમાં જુદા જુદા પ્રાણી, પશુઓની આકૃતિઓ દર્શાવવામાં આવે છે.

ચીના લોકો મહેમાનગીરી સારી રીતે કરે છે. તેમનો ખોરાક વિચિત્ર પ્રકારનો હોય છે. તેઓ ચોખા ખાય છે અને માંસનો પણ ઉપયોગ કરે છે. મોટાં પ્રાણીઓના માંસ કરતાં તેઓ નાના પ્રાણીઓને વધારે પસંદ કરે છે. ઉંદર અને તેના જેવાં નાનાં પ્રાણીઓ તેઓ ખાય છે. મહેમાનોને તેઓ તાજાં નાનાં ઉંદરો ખાવા માટે આપે છે. દરેક કુટુંબમાં ખરકનો છુટથી ઉપયોગ થાય છે.

ચીનની નિશાળ એક ધોધાટવાળું સ્થળ હોય છે. છોકરાઓ ખુબ મોટા અવાજે બોલે છે અને પુષ્કળ ગડબડ કરે છે. પાઠ આપતી વખતે છોકરો શિક્ષક તરફ પીઠ કરીને વર્ગની સામે જોઈને જોખેલો પાઠ અને તેટલા મોટાં અવાજે બોલી જાય છે. જુદા પડેલા શિક્ષક એક પીંછાની મુડીથી તેને શિક્ષા કરે છે. ચીનમાં વિદ્યા ઉપર વિશેષ અનુરાગ હોય છે. ત્યાં નાનાં ગામડામાં પણ પુસ્તકશાળા હોય છે. આપણે ત્યાં શાક વેચાય છે તેમ ત્યાં પુસ્તકના અધ્યાય છૂટા પાના તરીકે વેચાય છે. થોડાં થોડા પાના ભેગા કરી તેઓ આખું પુસ્તક ઉપજાવે છે. ચીનમાં બૌદ્ધધર્મના પ્રચારને લીધે કેટલાંક અપૂર્વ પુસ્તકનો સંગ્રહ હિંદુદર્શન તથા યોગના વિષયને લગતો માલમ પડી આવ્યો છે.

લખાણમાં દરેક ચીન માટે જુદાં જુદાં નિશાન હોય છે, તેથી તેમની લખાણમાં ૨૪૦૦૦ શબ્દ ચિહ્ન હોય છે. લખાણ આઠી લીટીમાં નહિ પણ બીજી લીટીમાં આવે છે. તેમની લિપિ મૂળાક્ષર પ્રમાણે નથી પણ વિચાર ચિહ્ન પ્રમાણે હોય છે.

ચીનમાં પરીક્ષાઓ માટે ખુબ મોહ હોય એમ જણાય છે. વ્યવહારમાં દરેક સ્થાન માટે પરીક્ષા લેવાય છે. નિશાળની પરીક્ષાઓ ઉપરાંત નોકરી લેવા દરેક ખાતાની પરીક્ષા હોય છે અને ધંધામાં ઉપરની જગ્યા લેવી હોય તો તે જગ્યાની પરીક્ષા આપવી પડે છે. પરીક્ષા આપ્યા સિવાય ઉપરની પાવરીએ જવાતું નથી.

ચીનાઓ માથાપર લાંબી ચોટલી રાખે છે અને તેની ત્રણ શેરો ખનાવી ગૂંથીને પીઠપર લટકતી રાખે છે. આગળના વખતમાં કેઝિ પરદેશી સત્તાએ પરાધીનતાના ચિહ્ન તરીકે આવી ચોટલી રાખવાની ફરજ પાડી હતી પણ હાલમાં તો ચીનાઓ તેને પવિત્ર માને છે અને જો કેઝિ માથુસ પોતાની ચોટલીને મરકરીના લાવમાં અડકે તો પોતાનું અપમાન થએલું ગણે છે.

ચીનના રસ્તાઓ બહુ આકર્ષક જણાતા નથી. ત્યાં મકાનો બહુ લવ્ય હોતા નથી. સાધારણ સ્થિતિના લોકો મકાનોનાં છાપરાંપર પુલના કુંડ તથા વનસ્પતિના વેલાઓ ચડાવે છે.

છેલ્લા ૧૫ વર્ષથી ચીનમાં ગમૃતિ આવતી જાય છે. ૧૯૧૨ માં ચીનમાં જોહુકમી રાજસત્તા તોડી પાડી પ્રજાસત્તાક રાજ્યની સ્થાપના કરી છે. ધીમે ધીમે અશીષુનો ઉપયોગ ઓછો થતો જાય છે અને પ્રાંતને સુધરેલા દેશોની પ્રાંતની જેવી સંસ્કૃતિ મેળવવા ઇચ્છા થતી જાય છે. હાલના આતર વિગ્રહના પરિણામે ચીનનું લવિષ્ય કેવા પ્રકારનું થયારો તે હાલમાં કહી શકાય નહિ, પણ વખત જતા ચીન એ દુનિયાની મહાન સત્તાઓમાંની એક થાય એ સંભવિત ગણાય છે.

મનસુખરામ મણિશંકર દ્વિવેદી.

એક અખતરે.

અંગ્રેજીમાં જેને 'rapid reading'—'ઝડપથી વાંચી જવું'—ના 'વધુ વાચન'—કહે છે એવી વાચનવ્યવસ્થા ઘણી માધ્યમિક શાળાઓમાં હોય છે. જ્યાં વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસના પાઠ્ય પુસ્તકો ઉપરાંત એવાજ વિષયો પર લખા-વેલા અન્ય સહાયક પુસ્તકો, 'વાર્તાઓ' વગેરે નવરાશનો અંગર રખતા સમયમાં આનંદથી વાંચી જાય છે તેનું પરિણામ એ આવે છે કે વિદ્યાર્થીઓ તેમનો સમય નકામો ધોગામસ્તી કે ટોલટપ્પામાં ગુમાવવાને બદલે પોતાની આસપાસ અભ્યાસનું સાતુકુંળ વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરવામાં શક્તિ માન થાય છે. એથી શાળાના અભ્યાસની અસર દૃઢ થઈ, તેના સંસ્કાર તાજા થાય છે, વળી તેને નવા નવા વિચાર અને કલ્પના સ્ફૂરી આવે છે અને તેની સુદ્ધિ-શક્તિ વિકાસ પામે છે.

પરંતુ એ યોજનાનું વધુ સાફ પરિણામ આવે તે માટે તે વાચનની કઈક રીતે કસોટી કે પરીક્ષા થવી પડે છે. વિદ્યાર્થીએ જે કાંઈ વાંચ્યું હોય, જે કાંઈ પોતાને પસંદ પડ્યું હોય તે સ્વતંત્ર રીતે ફરી કહી જાય, તેને પોતાની પાઠશાસ્ત્ર અને કલ્પનાશક્તિથી નવું સ્વરૂપ આપે એ જરૂરનું છે. તેના લાભ એ યશે કે તે પોતાના વિચાર-વસ્તુને વ્યવસ્થિત રીતે રજૂ કરના શીખશે, તેની સ્મરણશક્તિનો આપણને સંયોગ ખ્યાલ આવશે, તેનામાં કઈ શક્તિ પ્રધાનપણે છે—વિચાર, કલ્પના કે ભાવના, તેના ખાતરીદાયક પુરાવો મળશે, અને વાસ્તવિક રીતે તેને શું ગમે છે, તેનું માનસિક વલણ કઈ દિશામાં છે, તેની સુદ્ધિ કેવી છે, તે તપાસી જોવાનું માધન મળશે.

પ્રસ્તુત વિષયને ચર્ચવાનું કામ એપરથી ઉપસ્થિત થયું છે કે આપણા નળીતા નાગરિક સર પુરોગામીદાસ ઠાકોરદાસે મુરતી જીલ્લામાં ખાસ કરીને પારડી તાલુકા જે બહુ પછાત અને અજ્ઞાન છે ત્યાં, ફરતા પુસ્તકાલયો કાઢવા માટે વ્યવસ્થા કરેલી છે; અને ત્યાં તે ફરતા પુસ્તકાલયની શી અસર થઈ છે તે તપાસી જોવાને મેં એન્જીનિયરિંગ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ રા. કૃષ્ણલાલ સુરજરામ વડીયે, પારડી તાલુકાની પહેલાં અને બીજાં ગ્રામીણ પ્રાથમિક શાળાઓ અને કન્યાશાળાઓ, જેમને એ યોજનામાંથી વધુ વાચન માટે પુસ્તકો પુગ પાડવામાં આવ્યા હતા, તે તમામ શાળાઓ અને કન્યાશાળાઓના છોકરા અને છોકરીઓ પાસેથી, પોતે જે પુસ્તક વાંચ્યું હોય વા જે પુસ્તક પોતાને ગમ્યું હોય તેના સાર લખાવી મંગાવવા જોડવણું કરી હતી. લગભગ બધી શાળાઓમાંથી જવાબ મળ્યા હતા. કેટલાક જવાબપત્રો તદ્દન મોકલવા ખાતર મોકલાયા હતા. છતાં તે પત્રો તપાસતા છોકરા, છોકરીઓમાં, પોને જે પુસ્તક વાંચેલું અગર જે પુસ્તક પોતાને પસંદ પડેલું તેના સાર લખી મોકલતા, જે જુદી જુદી જાતનું વ્યક્તિત્વ, વિચાર, લાગણી અને કલ્પનાનું સ્વરૂપ માલમ પડ્યું તે અચૂક લક્ષમાં લેવા જેવું છે. જેવી રીતે પાશ્ચાત્ય દેશોમાં હાલમાં ‘mental tests’—‘માનસિક કસોટી’—કરી, વિદ્યાર્થીની શક્તિનું અને તેની મનોદશાનું માપ કાઢવામાં આવે છે, તેવી રીતે આ રીતે વધુ વાચન જે તે શાળામાં દાખલ થયું હોય તેની શિક્ષક વખતોવખત વિદ્યાર્થીના મુખપાઠથી અગર લિખિત જવાબથી પરીક્ષા લઈ; વિદ્યાર્થીના અભ્યાસમાં વા તેના વિકાસમાં ચોક્કસ મદદગાર થઈ પડે.

પડોદરા રાજ્યમાં ફરતા પુસ્તકાલયો ગામેગામે નીકળેલા છે, શાળાઓમાં પણ પુસ્તકો માટે સનડ થયેલી છે. પારડી તાલુકાની પેઠે, વિદ્યાર્થીઓએ જે જે પુસ્તકો વાંચ્યા હોય અગર તે તેને જે પુસ્તક પસંદ પડ્યું હોય તેના સાર આપવાનું અથવા તે તે પસંદ પડનાનું કારણ પૂછવામાં આવે તો તેનું પરિણામ અવશ્ય લાભદાયી થઈ પડે એમ માફ માનવું છે.

ઉપર નોંધેલા અખતરો આપણે અહીં તદ્દન નવો છે, અને પુસ્તકાલય ખાતાના ચાલકો એ અખતરોને અજાણી, જોઈ તેનું પરિણામ નહોત કરશે તો પુસ્તકાલય પ્રચારના કાર્યને વધુ ઉત્તેજન મળશે એમ માનવું છે.

“પુસ્તકાલય” માથી

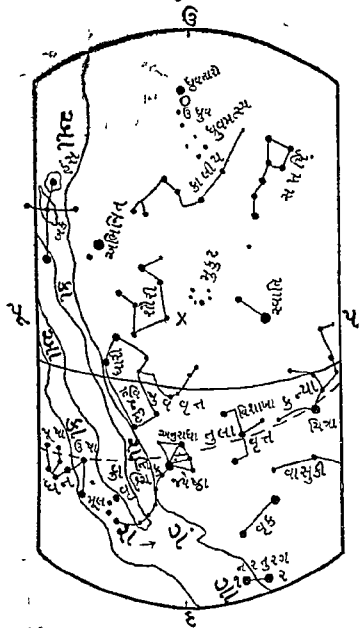
આકાશ દર્શન

જુલાઈ.

નૂન માસમાંના આપણા પરીચિત તારાઓમાંથી પશ્ચિમ આકાશ ચિત્રા હજુ દેખાય છે. સ્વાતિ હવે માથાપરથી ધીમે ધીમે પશ્ચિમ ખસતો ગયો છે. તુલા (વિશાખા) હજુ આકાશમાં સહેજ દક્ષિણ તરફ સારી રીતે દશ્યમાન છે. છેક દક્ષિણે આકાશગંગાની બાજુમાં નરતુર તારા હજુ પ્રકાશે છે જે કે સહેજ નીચાણમાં ગયા છે. તેનો પૂર્વ દિશા તારો જે આપણો સૌથી પાસેમા પાસેનો પડોશી સૂર્ય છે તેમ અત્રે પ્રકાશ આવતાં ૪૦-૩૫ વર્ષ થાય છે. સપ્તર્ષિ હવે વાયવ્યકોણ નમવા માંડ્યા છે. તેમની અને ધ્રુવ મત્સ્યની વચ્ચે કાલીય નાગ આ પોતાની ફેણ ઉઘી કરીને પડેલો હવે જોવામાં આવશે. પૂંછડીએથી ગણ ત્રીજો તારો જે લગલગ મધ્ય રેખા પર આવે છે તે વિશે આગળ વાન કરી

વૃશ્ચિક—હવે આ માસમાં ખાસ જાણવા લાયક થોડાંક તારામંડલ વિશે વિવેચન કરીશું. આ માસનું સૌથી મુદર દશ્ય વૃશ્ચિક રાશિ આકાશનાં તારામંડળોના જે જે જુદાં જુદાં નામો આપેલાં છે તેમાં ૬ આ રાશિમંડળજ એકલું એવું છે કે જેની આકૃતિ જરોજર તેના નામ મળતી આવે છે. આપણા અલગ લોકો તેને વિંછુડાના નામથી ઓળખે છે અને દરેક માસમા સવાળે દિવસ જ્યારે ચંદ્ર આ રાશિમાં હોય ત્યારે વિંછુડો ચાલે છે માટે કશું કામ શરૂ કરવું નહિ એમ કહે છે. વિંછુડા અધિકાણમાંથી ઉઠે આવેલો દેખાય છે. આગળના ત્રણ સાધારણ એક ત્રીજો મળી ચાર તારાઓનું અનુરાધા નક્ષત્ર ગણાય છે. તે વિંછી આગળના ચીપીયા છે. તેની નીચે લાલ રંગનો મુખ્ય તારો અને તે ઉપર નીચે એક એક તારો મળી ત્રણ તારા જ્યેષ્ઠા નક્ષત્ર ગણાય છે. લાલ તારા-પારિજાતને વિંછીની આંખ કહેવેલી છે. જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રમાં ૨ હોય અને જેનો જન્મ થાય તેને કાંઈક ગૃહશાન્તિ કરાવવી પડે. વિંછીનો બાકીનો નીચેનો ભાગ તેનો ડાબો મૂલ નક્ષત્ર છે. આ નક્ષત્ર જેનો જન્મ થયો હોય તે માખાપને મૂગમાંથી ઉઘેડી નાખે એવી માન્ય હોવાથી મૂલાની શાન્તિ માટે ધણી મોટી શાસ્ત્રીય ક્રિયા કરાવામાં આવે છે. મૂલરાજનો જન્મ મૂલ નક્ષત્રમાં થયો હતો. વૃશ્ચિક રાશિનો પાછળ પોણો ભાગ આકાશગંગામાં છે. પારિજાતને ધણીતાર ભૂકમાં કેટલાક મંત્ર ધારે છે. પણ તેના સ્થાનની માહિતીથી તે તુરંત ઓળખી શકાય તે

જુલાઈ

તા.૧લીએ ૧૦વાગે ૧૬મીએ ૮વાગે ૩૧મીએ ૮વાગે (સુરત)

છે. પારિજાત પહેલા વર્ષને તોરો છે. આ તોરો યામ્યોત્તર વૃત્ત ઉપર તા. ૧૨ મી જુલાઈને દિવસે રાત્રે ૯-૩૦ વાગે આવે છે. તે આપણાથી ૧૫૫ પ્રકાશ વર્ષ દૂર છે.

સૌરી—સ્વાતિથી પૂર્વે ૪ ઝીણા તારાનો ઘોડાની ખરી જેવો આકાર છે અને મુકુટ કહે છે. વચ્ચેનો તારો વધુ પ્રકાશિત છે તે મુકુટનો કાદિનર છે. મુકુટથી પૂર્વે સાધારણ છે તારાઓનું સૌરી મંડળ બન્યું છે. અંગ્રેજમાં તેને Hercules કહે છે આ મંડળ તરફ આપણું સૂર્ય મંડળ આપું એટલે આપણો સૂર્ય પોતાના પરિવાર સહિત સેકન્ડના આઠ માઇલની ઝડપથી ધસ્યો જાય છે એમ ખગોળવેત્તાઓનું માનવું છે. સૌરીની દક્ષિણે ભુજંગધારી નામનું તારામંડળ વિષુવદ્વર્ત ઉપર છે. સાપને હાથમાં પકડીને ગારડી ઉભો છે એવી કલ્પના છે.

અભિજિત—

ઈશાન જૂથામાંથી હવે અભિજિતનો તારો બહાર જીએ આવેલો છે. આ તારો નક્ષત્ર પટમાં કાન્તિવૃત્તની આગળ પાછળના ભાગમાં નથી છતાં તેના અપ્રતિમ પ્રકાશને લીધે તેને વધારાના—અઠાવીસમાં નક્ષત્ર તરીકે ગણ્યો છે. અભિજિત અને બ્રહ્મહૃદય ધ્રુવના તારાની સામે સામી બાજુએ લગભગ સરખે અંતરે એકજ લીટીમાં છે. એટલે હવે અભિજિત દેખાય છે ત્યાં સુધી બ્રહ્મહૃદય ન દેખાય; તેવીજ રીતે સમર્પિ દેખાય ત્યારે શર્મિષ્ઠા ન દેખાય; આ ચારે ધ્રુવના તારાને મધ્યમાં રાખી ચાર છેડે રહીને નિરંતર તેની આસ પાસ ભ્રમણ કરે છે. આપણું સૂર્યમંડળ સૌરી તરફ યદને અભિજિત તરફ જાય છે, અને તેની ગતિ ઉપર કહી તેમ સેકન્ડના આઠ માઇલની છે છતાં તે બાજુના પાસેમાં પાસેના તારાને પહોંચતાં ૧,૮૦,૦૦૦ વર્ષ થાય છે. અભિજિતથી આપણી પૃથ્વીપર પ્રકાશ આવતાં ૪૦ વર્ષ થાય છે. પહેલા વર્ગના તારાઓ પ્રકાશના પ્રમાણમાં અનુક્રમે ૧ થો વ્યાધ, ૨ જો અગત્ય, ૩ જો અભિજિત, ૪ થો સ્વાતિ; ૫ થો બ્રહ્મહૃદય ૬ થો નરતુરંગનો બીજો ૭ થો મૃગનો નીચેનો આઠમો પુનર્વસુનો એ પ્રમાણે આવે છે. તે ઉપરાંત અત્યાર સુધી રોહિણી, આર્દ્રા નરતુરંગ ૧, પુષ્ય, મધા, ચિત્રા ત્રિશંકુ (સ્વસ્તિકનો નીચેનો તારો) પારિખત એ મળીને પહેલા વર્ગના તારાઓનો પરિચય તો આપણે કરી ચૂક્યા. હવે પહેલા વર્ગના ફક્ત ચાર તારા બાકીવાના રહ્યા છે. આ અભિજિતનો તારો તા. ૧૦ મી ઑગસ્ટે રાત્રે ૯-૩૦ વાગે યામ્યોત્તર યશે. અભિજિત વિશે વધુ આવતા માસેમાં.

આ માસની ૧૫ મી તારીએ મધ્યરાત્રિએ શ્રવણનો પહેલા વર્ગનો તારો જરોજર માથા ઉપર આવે છે. આ તારા વિશે વધુ આપણે આવતા

મુખ્ય યુનિવર્સિટિની ગી. ટી. પરીક્ષાના કેટલાક પ્રશ્નો ૨૨૬

માસમા જન્મીશુ. તા. ૨૬ અને ૩૧ ની રાતે ખરતા તારાઓ વધુ પ્રમાણ-
માં દેખાવા સંભવ છે. આ માસની અધવચમા સૂર્ય કર્કશશિમા પ્રવેશ કરે છે.

આ માસમા સુ. ઉ તા ૧ લીએ ૫-૫૬ તા ૧૫ મીએ ૬-૪ અને
તા. ૩૧ મીએ ૬-૧૦ (૨૬. ૮) નો અમદાવાદમા છે. સુ. અ. તા. ૨૭
મી જૂનથી ચાલુ તા ૩૨ મી જુનથી સુધી આખા વર્ષમાં મોડામાં
મેડો. ૭-૨૭ નો છે તથા તા. ૧૫ મી ૭-૨૬ અને તા. ૩૧ મીએ
૭-૨૦ નો છે.

આકાશગંગા આ માસમા દક્ષિણમાંથી વૃશ્ચિક અને ધનુશશિમા થઇ
પૂર્વ તરફ યજ્ઞને ઉત્તરે જાય છે.

મહાસક્તી ટ્રે. કો.
અમદાવાદ

} , ભોળીલાલ કેશવલાલ પટવા.

મુખ્ય યુનિવર્સિટિની પી. ટી. પરીક્ષાના કેટલાક પ્રશ્નો

(૧૯૨૭)

(અનુસંધાન મે-જૂન ૧૯૨૭ ના પૃષ્ઠ ૨૦૦ થી)

(૧૧) “સારી વ્યવસ્થાવાળી શાળામા વ્યવસ્થાજ દૃષ્ટિગોચર થતી નથી”
એ દેખીતો વિરોધાભાસ છે કે કેમ તેની ચર્ચા કરો.

(૧૨) શિક્ષક પ્રત્યે વિદ્યાર્થીનો અવિનય, ઘેરથી તેપાર કરવાના કામ પરત્વે
તેની બેદરકારી, શાળામા મોઢી હાજરી, વર્ગમા દુર્લ્લેખ, પરીક્ષા વખતે
કોપિ કરવી, અને વારંવાર વર્ગ છોટી બહાર ભટકવા કરવું;—આ
બધી ખામીઓ તમે કેવી રીતે સુધારશો તે લખી જણાવો.

(૧૩) વર્ગશિક્ષણ સામે હાવમા જે વિરોધ દર્શાવવામા આવે છે તેનું
ખરાબર વિવેચન કરો.

(૧૪) અઠવાડિક, અમાસિક અને વાર્ષિક પરીક્ષાઓ એવાની પદ્ધતિ વિશે
તમારો અભિપ્રાય જણાવો અને તે સમગ્ર સુધારો કરવાના તમારા
વિચાર દર્શાવો.

(૧૫) શાળાના છોકરાનું આરોગ્ય સુધારવા માટે કસરત, વ્યવસ્થિત ક્વાપ્ત,
અને અત્યંત રમતો કેટલે અંશે લેપયોગી છે તેનું વિવેચન કરો.

(૧૬) વાચન તથા લેખન વખતે, પાઠ માવડો હોય ત્યારે, અને જ્યાં
આપતી વખતે, વિદ્યાર્થીઓની બેસવાની તેમજ ઊભા રહેવાની રીત
કેવી હોવી જોઈએ તે જણાવો.

- (૧૭) વિદ્યાર્થીઓની આખોને તુકસાન થાય નહિ તે માટે શિક્ષકે શું શું કરવું જોઈએ ? બાળકના નૈતિક વિકાસમાં ઇતિહાસનું શિક્ષણ કેટલે અંશે જરૂરનું છે તે સમજાવો.
- (૧૮) ઇતિહાસશિક્ષણ માટે શાળાઓમાં જે જે પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ થતો તમે જોયો હોય તે વિશે વિવેચન કરો.
- (૧૯) ઇતિહાસના શિક્ષણમાં નાટ્યપ્રયોગની પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે એનાથી તમે જે સમજ્યા હો તે લખી જણાવો. શાળામાં એવા પ્રયોગોને અનુકૂળ ઐતિહાસિક પ્તનાવો દિર્ઘના ઇતિહાસમાંથી પસંદ કરીને તે ટાંકીને તમારો ઉત્તર રૂપેંટ કરો.
- (૨૦) “ બાળક ભવિષ્યમાં સ્વદેશપ્રીતિવાળો નાગરિક થાય એ ઇતિહાસના શિક્ષણનો મુખ્ય હેતુ છે. ” એ વિશે ચર્ચા કરો.
- (૨૧) “ ‘સ્વદેશ પ્રીતિ’ અને ‘નાગરિક ભાવનાની ખીલવટ’ થાય એવી અસર કરે તેવું શિક્ષણ આપવું હોય તો તે હિંમેશાં અપ્રાસંગિક અને આડકતર હોવું જોઈએ-એ ” સંબંધી વિવરણ કરો.
- (૨૨) એવું કહેવામાં આવેલું છે કે “ બાળકને ઇતિહાસની ધણી હડીકતો અને તવારીખો વગેરેથી સમૃદ્ધ કરવાની તાલીમ નહિ આપતાં ઐતિહાસિક વિકાસનું દિર્ઘદર્શન થાય એવો આદર્શ ધ્યાનમાં રાખી ઇતિહાસનું શિક્ષણ આપવું જોઈએ. ” એ સંબંધી તમારા વિચાર દર્શાવો.
- (૨૩) એવું કહેવામાં આવે છે કે “ ભૂગોળશિક્ષણની સહચાત માટે સારી રીત તો એજ છે કે સૃષ્ટિજ્ઞાનના અભ્યાસ માટે સારી રીતે ગોઠવેલા પાઠોની યોજના હોવી જોઈએ. ”-આ વાક્યનું સમર્થન કરો.
- (૨૪) ભૂગોળના શિક્ષણમાં નેત્રેન્દ્રિયના ઉપયોગની જુદી જુદી પદ્ધતિની ચર્ચા કરો.
- (૨૫) “ મુખર્ષ ધલાઈમાં પડતો વરસાદ ” એ વિષય ઉપર એક પાઠ આપવાનો છે તેની સંક્ષિપ્ત નોંધ તૈયાર કરો.
- (૨૬) ભૂગોળના શિક્ષણમાં પાઠ્ય-પુસ્તકનું સ્થાન શું છે તે વિશે ચર્ચા કરો; અને દાસમાં એવાં પાઠ્ય પુસ્તકોનો, વત્તાઓના પ્રમાણમાં દુરુપયોગ થાય છે તે જણાવો.

(૧)

પ્રાથમિક શાળાઓ માટે ઉદ્ધૃત અભ્યાસક્રમ

ધોરણ ૧ છુ

કુલુ.

૧૦૦. પાંચમો વિષય (ઐત્હિહિક)-મરાઠી, ગુજરાતી કે કાનઠી ભાષાનું વાચનશાળાની બાજપોથી તેમજી ભાગ પહેલાનું વાચન. વાચેલા ભાગમાંથી સાદા અક્ષરોવાળા શબ્દનું મોટા અક્ષરે કાળા પાટીવાપર કે રલેટપરનું લેખન.

ધોરણ ૨ જી

૧૦૦. છઠો વિષય (ઐત્હિહિક).

૭૫ (અ) ખાતા તરફથી પ્રકટ થએલી બાજપોથીમાંથી બીજા ભાગનું વાચન અને વર્નાક્યુલર પહેલી ચોપડીમાંથી ગમે તે પસંદ કરેલા ૧૦ ગદ્યના પાઠો, અને વાચેલા ભાગની સમજૂતી.

૨૫ (બ) વાચેલા ભાગમાંથી ગમે તે શબ્દોનું કાળા પાટીઆપરનું કે રલેટપરનું લેખન.

ધોરણ ૩ જી

૧૦૦. છઠો વિષય (ઐત્હિહિક)

૫૦ (અ) ખાતા તરફથી પ્રકટ થએલી વર્નાક્યુલર બીજી ચોપડીમાંથી ગમે તે પસંદ કરેલા ૧૫ ગદ્યના પાઠોનું વાચન, સમજૂતી સાથે.

૩૦ (બ) વાચેલા પાઠોમાંથી જાપેની ત્રણ લીટીનું મોટા અક્ષરે શ્રુતલેખન.

૨૦ (ક) મોટા અક્ષરનું અનુલેખન. પુરી કૉપી લખેલી દેખાડવી.

ધોરણ ૪ થી

૧૦૦. છઠો વિષય (ઐત્હિહિક)

૬૦ (અ) ખાતા તરફથી પ્રકટ થએલી વર્નાક્યુલર બીજી ચોપડીના પહેલા તથા બીજા ભાગમાંથી ત્રીજા ધોરણમાં જેટલા પાઠો શીખવાડવામાં આવી ગયા હોય તે સિવાય ના ૨૦ (ગદ્યના) પાઠોનું સમજૂતી સાથે વાચન. વિદ્યાર્થીના દરરોજના અનુભવમાં આવતી ચીજો અને હકીકતો સંબંધી સાદી ભાષામાં વાતચીત.

૨૫ (બ) ચોપડીમાંના વાચેલા ભાગમાંથી ત્રણ (જાપેની) લીટીઓનું શ્રુતલેખન.

૧૫ (ક) મધ્યમ કદના અક્ષરનું મરોડાકાર લેખન. પુરી લખેલી કૉપી શુદ્ધ દેખાડવી.

-ધોરણ ૫ મું

૧૦૦. છઠ્ઠો વિષય (ઐત્તિહ્ય).

૧૦ (અ) ખાતા તરફથી પ્રકટ થએલી વર્તમાનપત્રો ત્રીજી ચોપડીમાંથી

૨૦ ગદ્યના પાઠોનું સમજાવતી સાથે વાચન.

વિદ્યાર્થીના દરરોજના અનુભવમાં આવતી સામાન્ય બાબતોની વાતચીત.

૨૫ (બ) વાંચેલા ભાગમાંથી ત્રણ (છાપેલી) લીટીઓનું શ્રુતલેખન.

૧૫ (ક) નાના અક્ષરોનું અનુલેખન. પુરી લખેલી કૌંસી શુદ્ધ રજુ કરવી

ધોરણ ૬ ઠું

૧૦૦. છઠ્ઠો વિષય (ઐત્તિહ્ય).

૧૦ (અ) ખાતા તરફથી પ્રકટ થએલી ચોથી ચોપડીના ૨૦ ગદ્ય પાઠોની સમજાવતી અને વાચન.

ઘણું સાદું વ્યાકરણજ્ઞાન. વાચનમાંથી વાંચેલા પાઠો ઉપરથી સૂચિત વિષયો પરત્વે અને પ્રાસંગિક ચાતુર્યનાં પાઠો ઉદ્દેશી વાતચીત કરવી.

૨૫ (બ) વાંચેલા ભાગમાંથી ચાર (છાપેલી) લીટીનું શ્રુતલેખન. સાદા પત્રોનું લેખન.

૧૫ (ક) મોટા (ચાલુ ઢળના) મરોડદાર અક્ષરોનું લખાણ. પુરી લખેલી કૌંસી શુદ્ધ દેખાડવી.

ધોરણ ૭ મું

૧૦૦. સાતમો વિષય (ઐત્તિહ્ય).

૧૦ (અ) ખાતા તરફથી પ્રકટ થએલી પાંચમી ચોપડીમાંથી ૨૦ ગદ્ય પાઠોનું વાચન (સમજાવતી સાથે).

ઘણું સાદું વ્યાકરણજ્ઞાન અને પદ્યછેદ.

વાચનના પાઠો ઉપરથી સૂચિત વિષયો પરત્વે અને વર્તમાન દશકાની પ્રાસંગિક વાતચીત.

૪૦ (બ) ચાતુર્ય અક્ષરોની ઢળ પૂર્વક પત્રલેખન અથવા સાદા વિષય ઉપર રિપોર્ટ લખવો.

ઉ. ભા. ના મે. એન્ડુ. ઇન્સ. ની આપીસ. (સદી) ૭. આઈ. શાહ. અમદાવાદ તા. ૨૨-૧૦-૨૫ એન્ડુ ઇન્સ. વતી.

(ઉ. ભા. ના મે. એન્ડુ. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૨૨-૧૦-૨૫ ના હુકમ નં. ૮૪૬૩ ની મુજબનાનુસાર)

હંટર મેઇલ ટ્રેનિંગ કૉલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષા.

૧. હંટર મેઇલ ટ્રેનિંગ કૉલેજની ચાલુ સાલની પ્રાવેશિક પરીક્ષા તા. ૧૭ માહે સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૨૭ ના શનિવારે સવારના અગિયાર વાગે કૉલેજના મકાનમાં થઈ થશે.

૨. સામાન્ય રીતે જે વર્ષમાં ઉમેદવાર પ્રાવેશિક પરીક્ષા આપવા આવે તે વર્ષની ૧લી ડીસેમ્બરે તેની ઉમર પૂરો ૧૬ વર્ષથી ઓછી કે ૨૨ વર્ષથી વધુ નહિ હોવી જોઈએ. શિક્ષક તરીકે ખાતામાં દાખલ થએલા ઉમેદવારોની ઉમરની હદ ૩૦ વર્ષ સુધી ચાલશે.

૩. ૧૬ વર્ષથી ઓછી ઉમરના તથા ૨૨ વર્ષથી વધારે ઉમરના ઉમેદવારો વેસ્ટર્ન ઈન્ડિયા-સ્ટેટ્સ અ. ના. મહે. એન્ડુ. ઓર્ગીસર સાહેબની મંજૂરીથી આ પરીક્ષા આપી શકશે પરંતુ તેવા ઉમેદવારો કૉલેજમાં દાખલ થઈ શકશે નહીં. ---

૪. દરેક ઉમેદવારે સાતમુ ધોરણ અથવા વર્નાક્યુલર ફાઈનલ પરીક્ષા પાસ કર્યાનું સર્ટિફિકેટ લાવવું જોઈશે. પરંતુ જેણે છઠ્ઠું ધોરણ પાસ કરી હંટર મેઇલ ટ્રેનિંગ કૉલેજના પ્રાવેશિક વર્ગમાં દાખલ થઈ તે વર્ગમાં પરીક્ષા પહેલાં ઓછામાં ઓછી છેલ્લા ત્રણ માસની હાજરી આપી હશે, અને ખાતાએ સ્વીકારેલી કોઈ પણ સૂક્ષ્મતા અને ઉપલા પ્રાવેશિક વર્ગમાં મળીને એકંદર નવ માસનો સાતમા ધોરણનો અભ્યાસ કર્યો હશે તેને તે ધોરણ પસાર કર્યા વિના પણ આ પરીક્ષામાં દાખલ કરવામાં આવશે.

૫. મુખર્દી સરકારના કેળવણી ખાતા તરફથી સને ૧૯૧૩ માં પ્રસિદ્ધ થએલા ગુ. સાતમા ધોરણના અભ્યાસક્રમ મુજબ પરીક્ષા લેવાશે; ફક્ત તેમાં ત્રીજા વિષયમાં માર્કની વહેંચણી નીચે મુજબ રહેશે.

ગુ. સાતમીના સામાન્ય ગાનના પાંચ વિષે લેખી પરીક્ષા માટે માર્ક:-૫૦ નિર્બંધ

અક્ષર તથા લેખન શુદ્ધિ માટે --- " ૨૫

૬. છેક નાના કદના, કાનની કે આખની શક્તિમાં ખામીવાળા બોનસ કે અશુદ્ધ ઉચ્ચારવાળા, તથા દાક્તરી તપાસમાં નબળા થએલાને કૉલેજ માટે પસંદ કરવામાં નહિ આવે.

હંટર મેઇલ ટ્રેનિંગ કૉલેજ, મુ. અ. પટેલ,
રાજકોટ. તા. ૬-૬-૧૯૨૭. પ્રિન્સિપલ.

નોંધ:-ઉપરની કલમ ૩ છ પ્રમાણે જે ઉમેદવારોને મંજૂરીની જરૂર હશે અગર કલમ ૪ થી પ્રમાણે લાયકાતના સર્ટિફિકેટની જરૂર હશે તેમને તેવા મંજૂરીના દાખલો કે સર્ટિફિકેટ રજૂ કર્યા સિવાય પરીક્ષામાં દાખલ કરવામાં નહિ આવે; માટે એના વિનાશોએને અર્ધિ મોકલનાં મહેતાજીઓએ સંવાળ રાખવી.

ਅਗਸਤ ੧੯੪੨

રાજકોટ હંટર મેઇસ્ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષા આપવા આવેલ ઉમેદવારને લાવવાનું સર્ટિફિકેટ.

[illegible]

બાર્દન ટ્રેનિંગ કૉલેજ, રાજકોટ.

પ્રાવેશિક પરીક્ષા, સને ૧૯૨૯.

આ કૉલેજની આજુ સાલની પ્રાવેશિક પરીક્ષા તા. ૧૨ મી સપ્ટેમ્બરને સોમવારને દિવસે સવારના અગિયાર વાગે કૉલેજના મકાનમાં શરૂ થશે.

આ કૉલેજમાં દાખલ થવાને જે બાકીના મુજબ રાખતી હોય તેમણે નીચે બતાવેલા નમુના પ્રમાણે લખીકતનું એક પત્રક પોતાની શાળાનાં મુખ્ય શિક્ષિકા મારફત અમારા તરફ મોકલી આપવું. એ પત્રકની સાથે સ્કૂલ કમીટીના મેમ્બરો તરફથી અથવા પોતાના ગામના દાંધ જે પ્રેતિષ્ઠિત ગૃહસ્થો તરફથી મેળવેલ સહવર્તનના પ્રમાણપત્રની જે નકલ પણ મોકલવી. લખીકતનું પત્રક તથા સહવર્તનના પ્રમાણપત્રની જે નકલો મોકલ્યાં મોકલ્યાં તા. ૩૧ મી ઓગસ્ટ સુધીમાં અમને મળી જવા જોઈએ. ત્યાર પછી આવેલાં પત્રકો સ્વીકારવામાં આવશે નહિ.

(લખીકતના પત્રકનો નમુનો).

રાજકોટ બાર્દન ટ્રેનિંગ કૉલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષા આપવા જનાર ઉમેદવાર સંબંધી લખીકતનું પત્રક.

ઉમેદવાર બા. ધનું નામ અ ટક સાથે	જાત.	ધ. સ. પ્રમાણ જન્મ તારીખ.			પ્રાવેશિક પરીક્ષાની તારીખ સુધી ઉમર.		કુવારી, સંમત કે નિષેધ.	વાકીનું નામ ધંધા સાથે	કૉલેજમાં દા. ખલ થવા ધ. મુજબનાર બાકી સંધવા હોય તો તેના વંશુની અનુ મતિ.	કયા ધોરણમાં પાસ ર. રીમાર્ક.
		તા	મા	સને	વરસ	માસ				

રવાના તારીખ.

મુખ્ય શિક્ષિકાની સહી.

પ્રાવેશિક પરીક્ષા આપનાના સંબંધમાં ઉમરની કોઈ ખાસ મર્યાદા રાખવામાં આવતી નથી. પરંતુ કૉલેજમાં દાખલ થતી વખતે જેની ઉમર પૂર્ણ ૧૫ વર્ષની હોય છે તેનેજ દાખલ કરવામાં આવે છે. ૧૫ વર્ષથી ઓછી ઉમરની તેમજ ૨૫ વર્ષથી વધારે ઉમરની બાકીઓને કૉલેજમાં દાખલ કરવામાં આવતી નથી. પ્રાવેશિક પરીક્ષા સને ૧૯૦૨ ના વન્યુ-આરી માસના ગુજરાત શાળાપત્રમાં પ્રગટ થયેલ કન્યાશાળાના પાંચમા ધોરણના અભ્યાસક્રમ મુજબ લેવામાં આવશે જે બાઈઓ કૉલેજમાં દાખલ કરવા યોગ્ય જણાશે તેમની શારીરિક તપાસ કાઠિયાવાડના જનાના મેડિકલ ઓફિસર સાહેબ પાસે કરાવવામાં આવશે.

બાર્ટન ટ્રેનિંગ કોલેજ.

રાજકોટ.

તા. ૧-૫-૨૭.

ત્રિમહીલા મહેલા.

લેડી સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ.

કન્યાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા.

મુબઈ ભાગ.

ઈ. સ. ૧૯૨૮ના અગ્રિલમાં થનારી (કન્યાઓ માટેની) વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા માટે નીચેના પ્રસ્તુતો મંજૂર કરવામાં આવ્યા છે.

ગુજરાતી (મરાઠી) -

પહેલો વિષય:-

(અ) ગદ્યખાતાની કુલ ચોપડીમાંથી ૨, ૫, ૬, ૧૧, ૧૨, ૧૩, ૧૫, ૧૭, ૧૮, ૨૨, ૨૩, ૨૫, ૨૬, ૨૭, ૨૯, ૩૦, ૩૧, ૩૭, ૩૯, ૪૧, ૪૪, ૪૫, ૪૮, ૪૯, ૫૦, ૫૧, ૫૩, ૫૫, ૫૬, ૫૭, ૫૮, ૫૯, ૬૦, ૬૧, ૬૨, ૬૩, ૬૮, ૬૯, ૭૦ અને ૭૧ પાઠો (બધા મળીને ૪૦ પાઠો)

(વ) પદ્યખાતાની કુલ ચોપડીમાં આવેલા કવિતાના પાઠોમાંથી ૧૬, ૨૧, ૨૮, ૩૪, ૩૮ અને ૪૭ (બધા મળીને ૬ પાઠો).

ઉર્દૂ

પહેલો વિષય:-

(અ) ગદ્ય મોસ્લી મદમદ્દ ઇસ્માઈલિની “ ઉર્દૂ પાંચમી ચોપડી ”

(૧૯૨૩ ની આજ્ઞા) માથી ૨, ૩, ૫, ૭, ૯, ૧૧, ૧૨, ૧૫, ૧૮, ૨૧, ૨૩, ૨૫, ૨૮, ૩૧, ૩૨, ૩૩, ૩૪, ૫૨, ૫૩ અને ૫૫ પાઠો (બધા મળીને ૨૦ પાઠો).

(વ) પદ્ય મોહની મહમદ હસ્માઈનની “ ઉર્દુ પાચમી ચોપડા (૧૯૨૩ ની આજ્ઞા) માથી આવેલા નસિતાના પાઠો ૧, ૪, ૬, ૮, ૧૩, ૧૪, ૧૭, ૧૯ અને ૨૦ (બધા મળી ૯ પાઠો)

ગુજરાતી ઉમેદવારો માટે

(અ) ગદ્ય કન્યાવાચનમાળા પુસ્તક ૩૫ ના સવળા પાઠો

(બ) પદ્ય કન્યાવાચનમાળો પુસ્તક ૩૫ માથી ૬, ૯, ૧૨, ૨૨, ૨૬ અને ૩૦ પાઠો (મધ્ય મળી ૬ પાઠો).

ઉર્દુ ઉમેદવારો માટે

(અ) ગદ્ય મોહની સૈયદ અદમદ અમરદ અમરશી કૃત “ સરમાય ચે ઉર્દુ ” માથી નીચેના પૃષ્ઠ સિવાયના સરળા પૃષ્ઠના પાઠો.

દર્મ્યાતકી હુદગી પૃષ્ઠ ૧ થી ૧૦

સમનેહ ઉમરી કે ક્વાઈદ પૃષ્ઠ ૭૭ થી ૮૨.

સીવીલીઝેશન યા તેહઝીમ પૃષ્ઠ ૯૩ થી ૧૦૨

ઉમીદકી ખુશી પૃષ્ઠ ૧૧૦ થી ૧૨૧

બકા એ દવામ કે દરબાર પૃષ્ઠ ૧૨૧ થી ૧૪૧

રક્ષાત પૃષ્ઠ ૧૪૨ થી ૧૪૯

(બ) પદ્ય દમ્દ પૃષ્ઠ ૧૪૯

દૌલત ઓર વકતબકા મુનાઝીરા પૃષ્ઠ ૧૫૫ થી ૧૫૭

ઈલાજે શુનાહા પૃષ્ઠ ૧૫૭ થી ૧૫૮. —

મુસદ્દીસત પૃષ્ઠ ૧૭૩ થી ૧૭૬.

મજલો મન્કસાર પૃષ્ઠ ૧૭૬.

ખાક-એ-દિંદ પૃષ્ઠ ૧૮૬ થી ૧૮૮.

મોહની સૈયદ અદમદ અશરાફ અશરશીના “ સરમાય-એ-ઉર્દુ ” એ નામનુજ પાઠ્ય પુસ્તક નક્કી કરવામા આવ્યું છે તેને જદ્ય મન્જાનુસાર પસંદ કરવા માટે બીજા પાઠ્ય પુસ્તક નામે મોહની મહમદ હસ્માઈન કૃત

પ્રાવેશિક પરીક્ષા આપવાના સંબંધમાં ઉમરની કોઈ ખાસ મર્યાદા રાખવામાં આવતી નથી. પરંતુ કોલેજમાં દાખલ થતી વખતે જેની ઉંમર પૂર્ણ ૧૫ વર્ષની હોય છે તેનેજ દાખલ કરવામાં આવે છે. ૧૫ વર્ષથી ઓછી ઉમરની તેમજ ૨૫ વર્ષથી વધારે ઉમરની બાઈઓને કોલેજમાં દાખલ કરવામાં આવતી નથી. પ્રાવેશિક પરીક્ષા સને ૧૯૦૨ ના જાન્યુઆરી માસના યુનિવર્સલ શાળાપત્રમાં પ્રગટ થયેલ કન્યાશાળાના પંચમા ધોરણના અભ્યાસક્રમ મુજબ સેવામાં આવશે જે બાઈઓ કોલેજમાં દાખલ કરવા યોગ્ય જણાશે તેમની શારીરિક તપાસ કાઠિયાવાડનાં જનાના મેડિકલ ઓફિસર સાહેબ પાસે કરાવવામાં આવશે.

બાર્ટન ટ્રેનિંગ કોલેજ.

રાજકોટ.

તા. ૧-૫-૨૭.

પ્રેમદીપા મહેતા.

લેડી સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ.

કન્યાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા.

મુખર્ષી ભાગ.

ઈ. સ. ૧૯૨૮ના અગ્રિલમાં થનારી (કન્યાઓ માટેની) વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા માટે નીચેના પ્રસ્તુત મંજુર કરવામાં આવ્યા છે.

યુનિવર્સલ (મરાઠી) -

પાંદોલો વિષય:-

(અ) ગદ્યખાતાની ૬૬ થી ચોપડીમાંથી ૨, ૫, ૬, ૧૧, ૧૨, ૧૩, ૧૫, ૧૭, ૧૮, ૨૨, ૨૩, ૨૫, ૨૬, ૨૭, ૨૯, ૩૦, ૩૧, ૩૭, ૩૯, ૪૧, ૪૪, ૪૫, ૪૮, ૪૯, ૫૦, ૫૧, ૫૩, ૫૫, ૫૬, ૫૭, ૫૮, ૫૯, ૬૦, ૬૧, ૬૨, ૬૩, ૬૮, ૬૯, ૭૦ અને ૭૧ પાઠો (બધા મળીને ૪૦ પાઠો).

(બ) પદ્યખાતાની ૬૬ થી ચોપડીમાં આવેલા કવિતાના પાઠોમાંથી ૧૬, ૨૧, ૨૮, ૩૪, ૩૮ અને ૪૭ (બધા મળીને ૬ પાઠો).

ઉર્દૂ

પાંદોલો વિષય:-

(અ) ગદ્ય મોક્ષી મદમઃ ખરમાધવિની “ ઉર્દૂ પાઠમાં ચોપડી ”

કમીશનમાં વધારો

કમીશનમાં વધારો.

દરકત શિક્ષક કોપિખુકો

કોપિની પહેલ કાકનાર અમો છીએ. બીજાઓએ પછી નકલ કીધી છે.
ગુજરાતી અને બાળબોધ આઠ નંબરમાં તૈયાર છે.

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુ'બઈ ઇલાકાની
દરેક ગુજરાતી નિશાળમાં ચલાવવાને મંજુર કરી છે.

દરેક નંબરની કિંમત અઢી આનો રાખી છે.

૨૫૦ તથા તેથી વધુ કોપ ખરીદનારને સેકડે (૨૦) ટકા કમિશન
હિસાત પેકીંગ અને રેલ્વે ખર્ચ આપવામાં આવશે. ૧૦૦૦ કોપિ લેશે તો
ખર્ચ સાથે (૨૫) ટકા મળશે. પણ પોસ્ટ મારફતનું કે સ્ટેશનની આગળનું
ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ. દરકત શિક્ષક કોપિ ખુકોની સ્ટીલ પેન
દરેક નંબરને બંધ બેસતી ૧ થી ૮ નંબરની, દરેક બોક્સમાં એકજ જાતની
દા. ૬ કિંમત ૩. ૦૦૦ નક્કી [હાલ માલ નથી.]

મળવાનું ટેકાણું:- આદરજી કાવસજી મારતર

કે. નં. ૨૮-૩૦ ધોબીતલાવ-મુ'બઈ.

૧. સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ-ટેક્સ્ટ બુક, આ. ૩૪ મી.
૦-૫-૦; ૨. કન્યાનામું ૦-૨-૬; ૩. સરળ ગુજરાતી બાળ વ્યાકરણ
-લાઇ. બુક, ધણે ટેકાણે ટેક્સ્ટ, આ. ૨૬મી, ૦-૫-૦; સરળ વ્યુત્પત્તિ
જ્ઞાન પ્રકાશ (૫-૬-૭ ચોપડીના શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સહિત) લા. પ્રા. બુક,
આ ૪ થી ૦-૬-૦; ૫. નવું સરળ સુખગણિત (બાળવર્ગથી ધો. ૫
સુધી એકજ બુકમાં) ધણે ટેકાણે ટેક્સ્ટ, ૦-૩-૦; ૬. ગુજરાત પ્રાંતની
ભૂગોળવિદ્યા ૦-૧-૬. મુખ્ય એજન્ટ અમદાવાદ.

ટે પાનકોર નાકે એસ. બી. શાહની કંપની ઇ. ઇ.

પ્રેમચંદ કુરમચંદ શાહ, ગોંડળના માણ કે. એ. ઇ. મુ. કપડવંજ.

સ્કૂલોમાં ચાલતી તમામ ટેક્સ્ટબુકોપર આ વર્ષે
૫૬ કમિશન મળશે ('સૂચીપત્ર' મફત મંગાવો)

ગ્રાહક સચિત્ર કિન્ડરગાર્ટન-(તમામ બક્ષીસોના નમૂનાતે
સંપૂર્ણ સમજૂતી સાથે) પાકું પૂકું કિ. રૂ. ૩-૦-૦ વી. પી. જી. ડુ.

બુકસેલર રણુછોડલાલ મોતીલાલ શાહ

રીચોરોડ-અમદાવાદ.

તૈયાર છે !

તૈયાર છે !!

તૈયાર છે !!!

નિબંધ સાર સંગ્રહ.

સંપૂર્ણ વાર્તાઓ અને નિબંધોનો પૂર્ણ સંગ્રહ સાથે ચિટ્ટોડી, પત્રી તથા દસ્તાવેજો વગેરે સહિત સફાઈપત્ર કાઢત વેપર છપાએલ છે. કિંમત ૦-૧૨-૦ બાર આના

સરતખંડનો સક્ષિપ્ત ઇતિહાસ.

વિદ્યાર્થીઓને રસ પડે એવી ઉત્તમ શૈલીથી વાર્તાઓ સંપૂર્ણ વર્ણન સાથે, વ્લેઝ નાગપર ઐતિહાસિક ચિત્રો સાથે છપાવેલ છે કિંમત ૧૯ ફાર્મના ફક્ત ૦ ૧૦-૦ રાખેલ છે

સરસ ગુજરાતી વ્યાકરણ.

ગો. ત્રીવેદી, સાલમા સુધીના વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી છે કિંમત ૦-૩-૦

કિંમત માટે સૂચીપત્ર મંગાવો. } લેખક તલકશી એન્ડ ગનગ
બુકસેલર વડવાણ, પોસ્ટન ૧

*મુખર્ષી ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ અને અધિક્ષિમહિંદ
સ્ટેટ્સ એજન્સિએ ટેકસ્ટ બુક તરીકે મંજૂર કરેલાં.

ઉત્તમ કૃત્તિક ગણિતો

છોકરાઓ માટે

કન્યાઓ માટે

**કુમાર ગણિત ભાગ ૧ રૂ. ૦-૬-૦ | *કન્યા ગણિત ભાગ ૧ રૂ. ૦-૮-૦

**કુમાર ગણિત ભાગ ૨ રૂ. ૦-૮-૦ | *કન્યા ગણિત ભાગ ૨ રૂ. ૦-૧૦-૦

*સરસ બાળયોધી રૂ. ૦-૧-૬ (બે મોટે) (નવી આવૃત્તિ રૂ. ૦-૧-૦)

સરકારી કેળવણીખાતાએ ઠરાવેલા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે ધોરણવાર તૈયાર કર્યા
છે વાપરનારા બૂબ વખાણે છે. એક વાર ભેરો તો વાપરવાનું મન થશે.

લખો, જાનિ.....રતનશી પુરુષોત્તમ અનંદ, બોરસદ

વર્ષ

૧૯૧૬

શિક્ષણ પત્રિકા

બીજું વર્ષ રૂ. ૩.

તપ્રીઓ

૬ મુ.

ગિજુભાઈ

બાલમંદિર,

લવાજમ રૂ. ૧-૮-૦

તારાબેન

ભાવનગર.

ટપાલ સાથે

દરેક શિક્ષકે અવશ્ય વાચવા જેવું આ પત્રમા પ્રાથમિક શાળાના
શિક્ષકોને ખાસ ઉપયોગી એવું વાચન આવે છે ઉપરાત, માટેસોરી
પદ્ધતિ, માનસશાસ્ત્ર, બાળઉછેર, માળાપને માટે વગેરે બાબતો ઉપર
લખાય છે. અવશ્ય મંગાવો.

ફોન

૬

નવો સંદેશો.

મુખર્ષ ઇલાકાની ભૂગોળ, કર્તા પ્રિતમરાય ત્રજરાય દેસાઈ ૦-૫-૦

ટેક્સ્ટ બુક તરીકે મંજુર:

રંગીન મુખર્ષ ઇલાકાના નકશા સાથે ચોથા ધોરણના અભ્યાસ માટે, નવી પદ્ધતિ સર હિંદુસ્થાનનું આમાન્ય વર્ણન સાથે તૈયાર કરવામા આવી છે. ઉપરાંત જૂદા જૂદા નકશાઓ અને તેના અભ્યાસની પુરતી માહિતી આપવામા આવી છે. નકશાઓ નીચે મુજબના અભ્યાસની પુરતી માહિતી આપનારા છે-શૂરણ, ગન-યુઆરિ-જ્વાહરના ઉજ્જ્વલામાન, વરસાદ, વસ્તી, વહેવાર માર્ગ, મધ્યવિભાગ, દક્ષિણવિભાગ, સિંધ, હિંદુસ્થાનની ભૂરચના, ગુજરાત પ્રાંત. ,

ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ. કર્તા વલ્લભભાઈ લલ્લુભાઈ પટેલ ૦-૪-૦

ખાતા તરફથી મંજુર:

સાદી અને સરળ ભાષામા ધોરણના અભ્યાસ મુજબ લખેલી છે. સાથે ગુજરાત પ્રાંતનો રંગીન નકશો પણ છે અને તે ઉપરાંત-પાચે નિઃશ્વાના નકશાઓ તથા કાઠીઆવાડ પાલનપુર એજન્સિનો ઇલાકાનો નકશો પણ છે.

આના ગુજરાતી કોપિ કિ. ૦-૧-૬ ટેક્સ્ટ બુક તરીકે મંજુર.

આંક અને તેનો ઉપયોગ, ખાતા તરફથી મંજુર છે.

ચિત્રો સાથે મુખ ગણિતનો પુરો વિષય સમજાવવામા આવે છે અને સરળ દાખલાઓ પણ આપવામા આવ્યા છે. આકનો અભ્યાસ ઘણીજ સરળતાથી કરી શકાય છે. મજબુત પુઠા સામે એજ કાગળમા ઊપેક્ષા છે.

કમિશન પુરતું આપવામાં આવે છે.

રફલના ઉપયોગની ટેક્સ્ટ બુક, એક્સરસાઇઝ નોટો, ફોઇંગ બુકો રજર, રંગીન પેનોની કપીઓ, ફૂટપટ્ટીઓ વગેરે સઘળા ગીળો અંમો વી. પોલિથી મોકલી શું લખો—

ધી ગુજરાત ઓરીએન્ટલ બુક ડીપો, અમદાવાદ.

રીપ્રિન્ટ રતનપોળના સામે.

રામાયણાદિ ઉત્તમ ગ્રંથો—દિવાળી સુધી કિફાયત

અથ માળાનો અક આવણીમા નીકળે તેમ હોવાથીજ કિફાયત લખાવાઈ છે

તુલસીકૃત રામાયણ—ભાષાંતર સાથે

સર્વ કોઈ વાચી શકે તે માટે આમા ભાષા તર તથા મૂળ દોઢા ચોપાઈ પશુ/મોટા અને ગુજરાતીજ અક્ષરમા છાપેલા છે વળા ૪૦ ઉત્તમ ચિત્રા ડામપૂઠા, મોટાં ૧૪૦૦ પૃષ્ઠ, સ્વદેશી મળખૂત કાગળ સુંદર છપાઈ, કોપક મ્યાઓ, લવકુત કાક, તુલસીદાસાદિ ચાર મહાત્માઓના ચરિત્ર, રામાયણ માહાત્મ્ય તથા ગ્રીષ્ઠ પશુ ખાસ જાણના જેવી પુખ્ત જામતો આપેલી કે મૂલ્ય ૬) એ ભાગવાળાના ડામ, તરતમાટે ૦૫૫ કમી

વાલ્મીકિ રામાયણ—ઉત્તમ ભાષાંતર

આ નોંધ આપતિ હોઇને ઝોમા બોધપ્રદ ઠર ચિત્ર, માહાત્મ્ય, વાલ્મીકિદિ મહાત્માઓના ચરિત્ર વગેરે અનેક મહત્વની જામતો, મોટા ૧૩૩૦ પૃષ્ઠ સ્વદેશી કાગળ, સુંદર છપાઈ તથા પામ પૂમ સાથે રૂ ૬, એ ભાગવાળાના ડામ, તરત માટે ૦૫૫ કમી.

રામાયણ ચિત્રાવલી—ઉત્તમ ૩૬ ચિત્રો

રામાયણમાના આ સુદર અને બોધપ્રદ ચિત્રોની જુમ્નુ મૂલ્ય ૦૫૫, તરતમા ૦૫

વીજાં પુસ્તકોની નવી આવૃત્તિઓ

ગુણ સંગ્રહ—આમા ૧૦૦ વિષયોગી જામતો, પૃષ્ઠ ૨૦૦, કિ ૦૧ પાચ પ્રતનો રૂ ૧) દયાળુ માતા અને સદગુણી પુત્રી ૬૦ ચાંવાતોઓ—પૃષ્ઠ ૧૬૦, કિ ૦૬, પાચ પ્રતનો રૂ ૧) બળનસાગર—સ્વદેશી કાગળ, પૃષ્ઠ મધ્યા ૨૩૦, મૂલ્ય ૦૫૫, પાકા પૂઠાસાથે ૦૫

મહાભારતના ગ્રાહકોને શાસ સ્વર

સામે ભાગ છપાઈ ગયા છે, પરંતુ મહત્વના કિમેરાને ખાતર એક સાથે આ આખોજ સેઝ આવતા આવણીમાજ અપાગે. આથી મૂલ્ય પણ આવણી સુધી રૂ ૩૬ ને બદલે રૂ ૩૦ અને દિવાળી સુધી રૂ ૨૨ સેવાશે

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય—અમદાવાદ અને મું

મુદ્રના—પોસ્ટેજ ૬૦ જુદુ ચંગે બદારગામનાજ અમદાવાદજ લખે

પુસ્તક ૬૯]

[અંક ૮

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

ઓગસ્ટ, સને ૧૯૨૮.

“ નવા જમાનામાં નવા સુધાના અને પ્રગતિમાન માણુનની જરૂર પડે છે દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણાં આપ-દાદાના વચ્ચતમાં જે રીતરિવાજ તથા માનુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને અરેખર આપણા મૃત્યુ પછી મત્યના દહ અને ધીમા વિકાસને ક્ષીધે વધારે ઠાણા થએલા લોકો ઠાલના મરતા વધારે ઝારી થોજતા ધી કાઢશે ”

કેળવણીખાતાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાગક (મે ૧૯૨૮ થી)

કૃષ્ણલાલ મુરજરોમ વકીલ,

MED, FRGS IES

એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉત્તર ભાગ, અમદાવાદ.

(સર્વેશ્વર સ્વાધીન રાખ્યા છે)

પી “ડાયમડ ન્યુઝિલી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીદાસ છગનલાલે છાપ્યું
સત્તાપોસ રોડ-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	ઇતિહાસ શિક્ષણ	૨૪૫
૨	ગુજરાતના ઇતિહાસનો કાળદર્શક નખતો... ..	૨૫૬
૩	કેળવણી કેવી હોવી જોઈએ	૨૫૮
૪	સૃષ્ટિનિરીક્ષણ	૨૬૧
૫	એકમપદ્ધતિ અને ત્રિરાશિ	૨૬૬
૬	કોષ્ટક એન્ડ ડિઝાઈન કલાસ, સુરત	૨૭૩
૭	સરકારી જાહેરખબરો... ..	૨૭૧
૮	ખાનગી જાહેરખબરો... ..	૫૨

શુદ્ધિપત્રક—પુસ્તક ૬૭, અંક ૭, ટાઇટલ પેજ ત્રીજામાં “ખાનગી” માસિકનું વાર્ષિક લગજમ રૂ. ૮ છે તેને બદલે રૂ. ૨-૮-૦ એમ વર્ગીકૃત.

હિંદરની વાર્તા સંબંધી ધનામ

જાળાપત્રક પુસ્તક ૬૩ અંક ૧-૭, મા હિંદરની વાર્તા સંબંધી જાહેરખબર છાપેલી છે તેનું ધનામ નીચેના શિક્ષકને આપનામાં આવે છે અહમદાબાડા ડોસામિયા ગુવાણ રૂ. ૨/૬ના

ખાળસાહિત્યનો ગાંડીવ ટંકાર

ગુજરાતના ખાળસાહિત્યમાં રહેજો પહેલે નંબરે આવી ગએલા, વિવિધતા પુસ્તકો સાથે ટંકાર ગ્રીસે એવા રૂપાળા પુસ્તક જાડા કાગળ, મનોહર છપાઈ ને પાંચરી આધારી... માટે અનિવાર્ય અને આ ત્રીજી પુસ્તકો, પત્રોએ, વિદ્યુત મંથા ૨૩૦, મુદ્રાધિકારીઓએ વખાણ્યા સરકાર તરફથી પ્રુદ્ધીવાળાં મે... અને ખીજા થતા જાય છે

*ટોલ્ટોપની ત્રણ વાતો	૦-૬-૦	*ગાંધીજીને બજારગ	૦-૬-૦
*ખડુલ	૦-૬-૦	*વાલોનું વન	૦-૪-૦
*ખીરખસનો બન્ધુ	૦-૮-૦	*ગાંધીજી	૦-૪-૦
*મૂરખગજ (ટોલ્ટોપ)	૦-૮-૦	*ખરડીપુરી	૦-૫-૦
*નીલમ	૦-૬-૦	*સોનાકુમારી	૦-૪-૦
*ભીખ અને યુધિષ્ઠિર	૦-૪-૦	*તોફાની દીપ્તોડા	૦-૬-૦
*ખાળવિહાર	૦-૧૨-૦	*કચુબર	૦-૩-૦

આજેજ એક સેટ મંગાવી જુઓ અને ખાતરી કરો. ખાળકો ખાળાઓમાં દલાણી કરવી માટે અનુપમ છે.

ગાંધીવ પત્રની ઓફિસ, સુરત, તમામ જીલ્લાઓમાં લેજે

ગુજરાત શાલ્કાપત્ર

પુસ્તક ૬૭] ઑગસ્ટ, સને ૧૯૨૮ [અંક ૮

ઇતિહાસશિક્ષણ

(૧)

ઇતિહાસ શબ્દને છુટા પાડીએ તો તે ઇતિ+હ+આસ એ મુજબ છે. 'ઇતિ' એટલે એ પ્રમાણે 'હ' એટલે ખરેખર અને આસ (અસ્) એટલે હતું. આ ઉપરથી તેનો વાચ્યાર્થ ઠાઠપણુ વસ્તુની ખરેખર બનેલી હકીકતનું વર્ણન અથવા બ્યાન છે પણ તે ઉપરથી તો મેજ, પાથર, પતંગીઉ, વગેરેનો પણ ઇતિહાસ હોઈ શકે. આ તેનો બ્યાપક અર્થ છે. વાસ્તવિક રીતે જોતા તેનો ૩૬ અર્થ તો ભૂતકાળની ક્રમવાર રાજકીય હકીકત એ છે. જ્યારે વર્તમાન કાળની હકીકત પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનથી જાણીએ છીએ ત્યારે ભૂતકાળમા યએલા બનાવનું વર્ણન આપણે રૂપનાશકિતદ્વારા જાણી શકીએ છીએ.

ઇતિહાસના અબ્યામયા માણસમા ડહાપણુ આવે છે એવું એક વિદ્વાનનું વચન છે. તેની મતલબ એ છે કે ભૂતકાળની હકીકત ઉપરથી આપણે વર્તમાન સમજી શકીએ છીએ અને તે ઉપરથી પ્રજાની યા દેશની ભાવિ સ્થિતિ કેવી થશે તેનો અંદાજ કે અનુમાન થઈ શકે છે. આવી રીતે ઐતિહાસિક જ્ઞાનથી આપણને બોધ મળે છે અને તેની મદદથી ભવિષ્ય કેવું ધડાગે તેની જાણી આપણને થઈ શકે છે.

ઠાઠપણુ પ્રજાની અમુક સ્થિતિ કયા કારણથી થઈ હોય છે તે ઇતિ-

હાસ ઉપરથી માલમ પડે છે. હિંદુઓની ઘરમાં ભારાઈ રહેવાની ટેવ, તેમની અસંખ્ય ન્યાતો, મૂર્તિપૂજા, લગ્નના રિવાજ તેમજ બીજી હાલની સંસ્થાઓની ખરી સમજ આપણને ઇતિહાસ ઉપરથી થાય છે. પ્રજાની અંદર ચાલતા રીતરિવાજોમાં તથા વિચારોમાં કેરફાર કરવો હોય તો તેને માટે ઐતિહાસિક દ્રષ્ટિકોણ આપણે માટે ખરો બોમિઓ છે, કારણ કે તેની મદદથી શો સુધારો કરવો એ આપણે શોધી શકીએ છીએ. ઇતિહાસનો બીજો ફાયદો પ્રજામાં સ્વદેશભક્તિ પ્રેરવાનો છે. તેના સારા અભ્યાસથી પ્રજાનું આત્મગૌરવ વધે છે. વિદ્યાર્થીના પૂર્વજોએ કરેલા પરાક્રમથી તેમનામાં ઉત્સાહ અને સ્વદેશપ્રીતિ જાગ્રત થાય છે. બામાથાની રાજભક્તિ, પ્રતાપની દેશભક્તિ જેવા દ્રષ્ટાંતથી ઉછરતી પ્રજામાં નાગરિક તરીકેની ફરજ સતેજ થાય છે.

ઇતિહાસના અભ્યાસથી આપણને મનુષ્યસ્વભાવનું યથાર્થ જ્ઞાન મળે છે, કારણકે સાહસ અને સાત્ય, વફાદારી તથા પરાંપકાર, ફરજ, ઈર્ષી રાજ્યચેલ, વગેરે મનોવૃત્તિનો આખેડુજ ખ્યાલ તેમાં ડગલે ડગલે આપણને મળી આવે છે. વળી રાજ્યપ્રપંચ, અદેખાઈ, સ્વાધીન, વગેરે અનિષ્ટ મનોવિકાર તથા આવેશનું તાદરશ ચિત્ર આપણી નજર આગળ ખડું થાય છે. એક વિદ્વાને કહ્યું છે કે ઇતિહાસ એ મહાન પુરુષોના જીવનચરિત્રરૂપ છે, એટલે ઇતિહાસના મુખ્ય જનાર અને તેનું સ્વરૂપ મહાન પુરુષતા જીવનચરિત્ર વડે ઘડાયેલું હોય છે. તેના અભ્યાસથી તેમના જીવનના ઝીણા ઝીણા મંત્રોગો જાણવામાં આવવાથી આપણામાં ઉત્સાહ ફેલાય છે, અને તેમના જેવા મહાન કાર્યોનું અનુકરણ કરવાનું આપણને મન થાય છે. આવી રીતે ઇતિહાસમાંથી આપણને નીતિબોધનો પાઠ મળે છે.

ખરો ઇતિહાસ કેને કહેવો એ ઉપયોગી પ્રશ્ન છે. સાધારણ રીતે તો ઇતિહાસમાં રાજાઓની લઝાઈનું વર્ણન, તેમના જીતેલા મુલકનાં નામ, તેમની સાક્ષવારી, અમીરવર્ગની રાજ્યખટપટ તથા અંદર અંદરના કલહ, વગેરે બાજતો લખેલી હોય છે. ખરી રીતે જોતા તેમાં પ્રજાની રિયતિનું વર્ણન હોવું જોઈએ. પ્રજા પરતંત્ર છે કે સ્વતંત્ર, રાજાની કે અમીરવર્ગની સત્તા ચાલે છે, રાજ્યવ્યવસ્થાને લીધે પ્રજાની ઈચ્છા મુજબ કાયદાકાનુન ઘડવામાં આવે છે કે કેમ તથા તેને અંગે પ્રજાની સુખદુઃખની રિયતિ, તેમજ તેની રહેણીકરણી, વિચાર તથા જગત ને ધમેની ભાવના, સ્થાપત્ય કળા, કેળવણી, સાહિત્ય વગેરે બાજતોની રિયતિ કેવા પ્રકારની છે, તેનું રસિક વર્ણન સારા ઇતિહાસમાં હોવું જોઈએ.

ઇતિહાસ સમજવા માટે વાંચનારમાં ઉઘી કલ્પનાશક્તિ હોવી જોઈએ. અમુક યુગનો ઇતિહાસ વાંચતી વખતે હાલની સ્થિતિ ભૂલી જઈને તે કાળના રીતરિવાજ તથા રહેણીકહેણી વગેરેનું ચિત્ર લેખકના વર્ણન ઉપરથી આપણા મનમાં ખડું કરવાનું છે; નહિતો ઇતિહાસની છાપ ઘણી ઝાંખી પડે છે. કલ્પનાશક્તિની સાથે યાદદાસ્ત પણ કેળવાય છે, કારણકે તેમાંની ઘણી હકીકત આપણને યાદ રાખવી પડે છે અને તેને સંબંધપૂર્વક ગોઠવવી પડે છે. તેની સાથે વિવેકશક્તિ પણ ખીમે છે કારણકે ઘણી વખત અમુક બનાવના સારાસાર વિષે તુલના કરવી પડે છે. દા. અકબરની અને ઔરંગઝેબની રાજનીતિ વિષે આવા મુકાબલાથી આપણને સ્વતંત્ર વિચાર અને તુલના કરવાની ટેવ પડે છે.

(૧) ઇતિહાસશિક્ષણ વધારે રસિક અને ફળદાયી થાય તે માટે પ્રથમ શિક્ષકે વિદ્યાર્થીની આસપાસની સ્થિતિનો ઇતિહાસ અવલોકનદ્વારા શીખવવો જોઈએ. જેવી રીતે ભૂગોળશિક્ષણમાં પ્રથમ સ્થાનિક ભૂગોળ પાકી કરવામાં આવે છે અને તેની મદદથી બાળકો દૂરના પ્રદેશની હકીકતો કલ્પનાદ્વારા સમજી લે છે તેવી રીતે પ્રથમ તો વિદ્યાર્થીની પરિસ્થિતિને લગતો સ્થાનિક ઇતિહાસ ગામની આસપાસ આવેલાં ઐતિહાસિક ચિહ્નોનું અવલોકન કરાવી અદ્ભુત વાર્તા તથા દંતકથાદ્વારા તે શીખવવો જોઈએ.

(૨) પછી સાહસ, શૌર્ય, દેશભક્તિ, સ્વાર્પણ, વગેરે ગુણવાળા મહાન પુરુષોનાં જીવનચરિત્રો થોડા રીતે તેમને આકર્ષક શૈલીથી કહેવા જોઈએ કે જેથી તેમની કલ્પનાશક્તિ તેમજ વીરપૂજનની ભાવનાને પોષણ મળે. આ અવસ્થામાં સંબંધપૂર્વક ઇતિહાસ શીખવવાની જરૂર નથી પણ વિદ્યાર્થીને આ વિષયમાં રસ લાગે અને તેની જિજ્ઞાસા ઉત્તેજિત થાય એવી રીતે ઇતિહાસ શીખવવો જોઈએ. બાળકોને વીરરસની વાર્તા સાંભળવી બહુ ગમે છે, અને તેથી કોઈવાર તેમને શરૂ પણ ચડે છે. આ પ્રમાણે ઇતિહાસ પ્રત્યે તેમનો શોખ ઉત્પન્ન કર્યો પછી રીતસરનું શિક્ષણ શરૂ કરવું.

(૩). હવે વિદ્યાર્થીને સંબંધપૂર્વક ઇતિહાસ શીખવવાની રીત નીચે પ્રમાણે છે:—

પ્રથમ શિક્ષકે જુદાં જુદાં ઇતિહાસના પુસ્તકમાંથી તે વિષયને લગતી હકીકત એકઠી કરી પાકની સારી તૈયારી કરવી. પછી તેનો અમુક ભાગનો આરંભ કર્યો પછી તેને વ્યાખ્યાન રૂપે કહી જવો. એ પ્રસંગે નકશો

કાઢી તેમાં લગાઈનાં સ્થળ બતાવવાં યા નકશાના ખોખામાં તે પૂરવાં. દા. તરીકે, પાટણ ઉપર ભૂવટે નાખેલો ઘેરો તથા લગાઈ બને તો આવા પ્રસંગે લરકરની વ્યવસ્થાના જુદા જુદા રંગદ્વારા કાઢી લગાઈનો સચોટ ખ્યાલ આપવો અને તે ઉપરથી શું પરિણામ આવ્યું તે સ્પષ્ટ કરવું. ચિત્રનો તેમજ આકૃતિનો યોગ્ય ઉપયોગ કરવો.

૪. જુદા જુદા પ્રસંગો તથા બનાવોનો મુકાબલો એટલે મળતાપણું તથા જુદાપણું અવશ્ય બતાવવું. દા. તરીકે, આરંગજેય અને અકબરની રાજનીતિ, શિવાજીના વખતની અને અંગ્રેજી મહેસૂલપદ્ધતિ વગેરે. પછી શિક્ષકે સવાલ પૂછી તે બાબત પાછી કરાવવી અને છેવટે વિદ્યાર્થીની મદદથી કા. પા. ની નોંધ લખવી. આવી રીતે તે પાઠનો ખીજો ભાગ પણ શીખવવો અને છેવટે ટેટલાક વિદ્યાર્થી પાસે તેનું સળંગ વર્ણન કરાવવું.

ઇતિહાસ રસિક કરવાનાં સાધન—(૧) ઇતિહાસનો સંબંધ અવશ્ય ભૂગોળ સાથે જોડવો, કારણ કે ઇતિહાસનું સ્વરૂપ ભૌગોલિક સ્થિતિ ઉપરથી ધરાય છે. દુતીઆની લિન્ન લિન્ન પ્રજનો ઇતિહાસ તે દેશની કુદરતી રચના, આબોહવા, જમીનનું તળ અને સૃષ્ટિસૌંદર્યના આધારે ધરાયો છે. દા. તરીકે, પર્વતીય પ્રદેશ અને સપાટ પ્રદેશ પર રહેનાર તથા દરીઆના કાંઠા ઉપર અને જમીનની અંદરના ભાગમાં રહેનારની પ્રકૃતિ જુદી જુદી હોય છે, અને તે પ્રમાણે તેમનો ઇતિહાસ જોવામાં આવે છે, તેથી એક વિદ્વાને કહ્યું છે કે ઇતિહાસ એ દેશનો આત્મા છે અને ભૂગોળ એ તેનું શરીર છે.

(૨) શિક્ષકનામાં વક્તૃત્વ કે વર્ણનશૈલી સારી હોવી જોઈએ.

તેણે વાર્તા કહેવાની કળા ટેજાવવી જોઈએ. સરળ ભાષામાં રસબહુ વર્ણન કરવાથી તે બાબત આપોઆપ યાદ રહી જાય છે. ખંડિએર, શિલાલેખ, હથિયાર, તામ્રપટ, જુનાં મંકનો, સિક્કા, વગેરેની મદદથી ઇતિહાસનું જ્ઞાન સ્પષ્ટ અને સચોટ કરવું. જો શહેરમાં સંપ્રદાયના હોય ત્યાં બાળકોને લઈ જઈ તે સમયના ઇતિહાસનો અભિહુબ ખ્યાલ આપવો તેમજ તે ઉપરથી તેમને ઐતિહાસિક હકીકત ઉપજાવવી કાઢતાં શીખવવી જોઈએ. શિક્ષકે બનતાં સુધી ચિત્રનો ઉપયોગ કરવો. ઇતિહાસનો સાહિત્ય સાથે સંબંધ જોડવો. દાખલા તરીકે, વાચનમાળાના પાઠ તથા તેમાં આવતી કવિતા વગેરેનો તેની સાથે સંબંધ જોડવો. “જયજય ગરવી ગુજરાત” તથા “ઇતિહાસની આરસી” જેવી કવિતાનો ઉપયોગ કરવો.

(૫) ઇતિહાસમાં આવતા પ્રસંગોનાં ચિત્રકાઢી તે બાબત સ્પષ્ટ કરવી

જોઈએ, તેમજ હસ્તક્રિયાગતી તેને લગતી વસ્તુઓ તેમની પાસે કાગળ, કાર્ડબોર્ડ કે માટી વગેરે સાધનથી બનાવરાવવી જોઈએ. હા. તરવાર, મુગટ, ઢાલ ટોપ, બખતર, રણશિંગડુ, રાગતુ' સિંહાસન, કિલ્લો, વગેરેનો ખ્યાલ તેવી ચીજો બનાવવાથી દૃઢ ચર્ચ શકશે. બાળકોને કામ કરવાનું વધારે પસંદ હોય છે તેમજ તેમનામાં ગીરપૂજનો લાભ વધારે તીવ્ર હોય છે. આવી મનોવૃત્તિનો લાભ લઈ શિક્ષકે તેમની પાસે હસ્તક્રિયાગ કરાવવો, તેમજ અમુક પ્રસંગને નાટ્યસ્વરૂપમાં ફેરવી તે બજવી બતાવવો જોઈએ. વીર પુરોહિત પ્રત્યે તેને લાભ હોય છે તેથી દેશના મહાન પુરુષોના જીવન-વૃત્તાંત સાથે બીજી ઐતિહાસિક બીનાઓ જોડી દેવી જોઈએ. આને લીધે તેમને ઇતિહાસમાં સારો રસ પડશે. શિક્ષકે લુખી હકીકત કહી જવાને બદલે ઐતિહાસિક બાબતનું રસભર્યું વર્ણન કરવું જોઈએ તેમજ વિશેષ હકીકતનો ઉપયોગ કરી વિદ્યાર્થીની નિત્રાસા સતેજ કરવી જોઈએ.

(૬) જાપેલા નકશાને બદલે કા. પા. પર નકશો કાઢી તેમાં શહેર પૂરવાથી અથવા તેમાં રસ્તો બતાવવાથી બાળકના મન ઉપર અજબ અસર થાય છે. ઇતિહાસના વિષયમાં નકશાની ખાસ જરૂર છે કારણ કે તેથી વર્ણવેલી હકીકતની જાણ સ્પષ્ટ અને સચોટ પડે છે.

(૭) ઇતિહાસશિક્ષકે વર્ગમાં કાળદર્શક નકશો રાખવો જોઈએ. જેમ જેમ તે વિષયમાં તે આગળ વધતો જાય તેમ તેમ મુખ્ય સાહવારી થોડી હકીકત સાથે તેમાં પૂરવી જોઈએ. આવા નકશાને લીધે વિદ્યાર્થીને કાળની ગણનાનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવે છે. ફક્ત મોઢેથી લગાઈતું વર્ણન કરવાને બદલે જો કા. પા. પર સામસામા લશ્કરની સ્થિતિ બતાવી તેનું વર્ણન કરવામાં આવે તો તે વધારે સ્પષ્ટ રીતે સમજી શકાય છે.

(૮) જો બને તો મેજિક લેન્ટર્નદ્વારા ઇતિહાસનાં ચિત્રો બતાવવાં કારણ કે તેથી જાણ સચોટ પડે છે અને તે હકીકત ધણી વખત યાદ રહી શકે છે.

(૯) કોઈ કોઈવાર ઇતિહાસ શીખવતી વખતે રાગના ગાદીએ બેસવાના હકનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આપવાની જરૂર પડે છે. તેને માટે જો કા. પા. પર તેનું વંશવૃક્ષ દોરવામાં આવે તો તે બાબત સદગ્ન સમજાય છે.

(૨)

પ્રાથમિક શાળાઓના ત્રીજા ધોરણ સુધીમાં તો ઇતિહાસ શીખવવામાં આવતો નથી. તેની શરૂઆત ચોથા ધોરણથી કરવામાં આવે છે

એટલે કે જ્યાંસુધી બાળક એથા ધોરણમાં ન આવે ત્યાંસુધી તેને ઇતિહાસ એ શું છે તેનો ખ્યાલ હોતો નથી; પણ બાળકો ધરમાં કે બહાર પોતપોતાના ગામની દંતકથાઓ, ધર્મશાસ્ત્રમાંની વાર્તાઓ ઘણી વખત માખાપને મોંઢેથી કે બીજાઓ પાસેથી સાંભળે છે. આ દંતકથાઓ કે પુરાણની વાર્તાઓ ઇતિહાસની આછી આંરસી છે, અને તેથી તેમને ઇતિહાસનો આડકતરી રીતે પરિચય થાય છે. આવી સ્થિતિ દરકોઈ દેશમાં હોય છેજ. જંગલી મનુષ્યોમાં પણ ઇતિહાસ એક અથવા બીજા રૂપમાં હોય છે. પાળાયા, દેહેરાં, શિલાલેખ તથા પરંપરા વગેરે ઇતિહાસનાં સાધન છે.

આવાં ચિત્રો, દંતકથાઓ, પુરાણની વાર્તાઓ, ઇતિહાસના પ્રાથમિક પગથીઆંરૂપે લઈ તેમાંથી ઇતિહાસ પ્રત્યે બાળકોનો પ્રેમ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે. પણ આવો શોખ ઉત્પન્ન કરવા માટે વાર્તા કહેવાની પદ્ધતિ, તેને માટે જોઈતાં સાહિત્ય અથવા કુદરતનું અવસોકન ઘણું જરૂરનું છે, તેમજ શિક્ષકની વર્ણનશૈલી આકર્ષક હોવી જોઈએ. આપણા ઇતિહાસના વીર પુરુષોના પરાક્રમે, સાહસ તથા તેમનાં ચિત્રો વાર્તાદ્વારા સમજાવવા જોઈએ એટલુંજ નહિ પણ કા. પા. પર નકશા અને રેખાચિત્રો ઠાઠી તે વિષયનું જ્ઞાન સ્પષ્ટ કરવું જોઈએ. દા. તરીકે, કાઠિઆવાડના ઇતિહાસમાં ખંડિએરા, કિલ્લાઓ, શહેરની આસપાસના ગઢો, પાળાયા, મહેલો અને તેની રચના, આસપાસની સ્થિતિ, સંરક્ષણના લીધેલા ઇલાજોનાં દૃશ્યો-આ બધું વર્ણનદ્વારા સચોટ સમજાવી શકાય, તથા ચિત્રોદ્વારા અથવા પર્યટનદ્વારા પણ તેનો આગેહુજ ખ્યાલ આપી શકાય. કેવળ શુષ્ક વર્ણનથી ઇતિહાસનો હેતુ સરતો નથી. યુજરાતની રમ્ય ભૂમિમાં એવા ઘણાં દરયો માલમ પડે છે. વાવ, કુવા, તળાવો, બીજાં ખંડિએરા, ગઢો, વગેરે ઇતિહાસની આપણને ઠીક ઝાંખી દરાવે છે.

આ પ્રમાણે મોંઢાના વર્ણન સાથે બીજાં સાહિત્યોનો ઉપયોગ કરી જ્ઞાન સ્પષ્ટ અને સચોટ બાળકોનામાં ઉત્પન્ન કરી શકાય છે. ઇતિહાસ-લઈ જઈ તે સમયના ઇતિહાસનો તના વીરો, તેમનાં પરાક્રમે, વગેરેનાં ઉપરથી તેમને ઐતિહાસિક હકીકત જાણ તે ખ્યાં કરે છે અને તેથી તે બાળકો શિક્ષકે બનતાં સુધી ચિત્રોનો ઉપયોગ તથા થતી જાય છે.

સંબંધ જોડવો. દાખલા તરીકે, વાચનમાં આવેલાં કયાં પછી તેમને જાંતે વગેરેનો તેની સાથે સંબંધ જોડવો. “જોઈએ. તેમને તેમની મેળે વાર્તાઓ “ ઇતિહાસની આરસી ” જેવી કવિતાઓ બોલી કરી લેવી જોઈએ. બાળકોએ (૫) ઇતિહાસમાં આવતા પ્રસંગોનાં વાર્તાઓ શોધી કાઢી વાંચવી જોઈએ.

ઇતિહાસના ભૂગોળ સાથે ગાઢ સંબંધ છે એ વાત ભૂલી જવી જોઈએ નહિ અને તેથી શિક્ષકને પણ કોઈ દેશ કે સ્થળનો નકશો અને તેનું રેખાચિત્ર કા. પા. પર ઝડપથી કાઢતાં આવડવું જોઈએ અને વિશેષ-માં બાળકો પણ આગળ જતાં એવાં ચિત્રો કાઢી શકે તેવી રીતની તેમને તાલીમ મળવી જોઈએ.

ઇતિહાસમાંથી કોઈ મુખ્ય બાબતને પસંદ કરી તેની સાથે સંબંધ ધરાવતી હકીકત બરાબર ગુંથી દેવી જોઈએ. તે મુદ્દાને એક 'કેન્દ્રરૂપ' બનાવી ઘણી ઘણી ઐતિહાસિક બાબતો તેની સાથે જોડી રસમય કરી શકાય. એ પ્રમાણે તે વિષયના બુદ્ધા બુદ્ધા મુદ્દા લઈ તેમનું નિરૂપણ આવી શૈલીથી કરવાથી વિદ્યાર્થીને ઘણો રસ પડે છે, અને તેઓ જલદીથી તે બાબત ભૂલી જતા નથી.

જેમ જેમ વિષયનું નિરૂપણ થતું જાય અને બાળકો તેનું ચર્ચાર્થ સ્વરૂપ સમજતા જાય તેમ તેમ શિક્ષકે કા. પા. પર ચોક્કસ વાક્યોમાં સારરૂપે તેની ટુંકી નોંધ કરતા જવું જોઈએ, અને તે નોંધ એક નોંધ-પોથીમાં કાયમને માટે રહેવી જોઈએ. ઉપરની યોજના પ્રમાણે કાગ કરવામાં શિક્ષકને સરઆતમાં ઘણી મુશ્કેલી પડે છે પણ જો તેમ ન થાય તો ઇતિહાસશિક્ષણ નીરસ અને નિર્ચક થાય છે, તેમજ તેમાં વિદ્યાર્થીને ગુંચવાડો લાગે થાય છે. આ કારણને લીધે ગમે તે ભોગે પણ તે પ્રમાણે કામ થવું જોઈએ. આનો ખાસ લાભ એ છે કે વિદ્યાર્થી કાર્યકારણનો સંબંધ સમજે છે, અને યુક્તિસર (પદ્ધતિસર) કામ કરવાની તેને ટેવ પડે છે.

બાળકો સાંભળેલી વાતો કોઈ વખત ફરીથી બોલી જાય, તથા કોઈ વખત લખી જાય એ જરૂરનું છે. આથી શિક્ષકની સૂચના વિના પણ વિદ્યાર્થી પૂર્ણ વાક્યમાં જવાબ આપી શકે છે અને બનાવોનું વર્ણન તેઓ સંબંધપૂર્વક કરી શકે છે. આ પ્રમાણે તેમને નિબંધ લખવાની તાલીમ મળે છે, અને એને અંગે તેમનામાં ધ્યાન, રસ, તુલનાશક્તિ, તથા સ્વપ્રવાસના શુભ આપોઆપ આવે છે, તેની સાથે તેમની લેખનકળા પણ કેળવાય છે.

જ્યારે ઇતિહાસનું શિક્ષણ આવી રીતે આપવામાં આવે છે ત્યારે બાળકો સમક્ષ મુશ્કેલીના પ્રમંગો આવી લેખા રહે છે પણ બાળક ધીમે ધીમે તે દૂર કરી શકે છે. દરેક ઐતિહાસિક પ્રસંગને તે નવી દૃષ્ટિએ જુએ છે અને તે સમજવા માટે તેને અસાધારણ મુશ્કેલી નડે છે તેથી તે તેની શુદ્ધિ તથા સર્જનશક્તિને કામે લગાડે છે તેમજ લવિષ્યનો વિચાર કરવાની

તેની ટેવ કેળવાય છે. વળી સંબંધપૂર્વક વિચારવેણી હોવાથી તેને કુદરતી રીતે પદ્ધતિસર કામ કરવાની ટેવ પડે છે.

ઇતિહાસશિક્ષણ સુવ્યવસ્થિત થાય અને એના હેતુ બરાબર રીતે પાર પડે એટલા માટે શિક્ષક દરેક બનાવની હકીકત સ્વતંત્ર રીતે તેના ખાસ લક્ષણ સહિત તૈયાર કરવી જોઈએ તથા મહાન પુરુષોનાં જીવન-વૃત્તાંતોની ખીના પણ શોધી કાઢવી જોઈએ, અને ત્યારપછી તેના બરાબર સંબંધપૂર્વક ખ્યાલ આપવો જોઈએ. ઇતિહાસશિક્ષણ એવું હોવું જોઈએ કે ભૂતકાળનો ઇતિહાસ એ વર્તમાનના કારણરૂપે છે એમ તેમને સ્પષ્ટ સમજાવું જોઈએ.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે વાર્તાથી ઇતિહાસના શિક્ષણનો આરંભ કરવો જોઈએ બાળકોનો તેના પ્રત્યે રસ ઉત્પન્ન કર્યા પછી તેઓ પોતે ઉમંગથી ઇતિહાસ શીખે તેને માટે ઉત્તેજન આપવું જોઈએ. શિક્ષક પણ જ્ઞાન સંપન્ન હોવો જોઈએ. ઇતિહાસશિક્ષણના પુસ્તકો, ચિત્રો, નકશાઓ વગેરે તૈયાર રાખવામાં આવે તોજ શિક્ષણ સફળ થાય છે.

ગુજરાતના ઇતિહાસનો કાળદર્શક તખ્તો

વર્ષ	વિશેષ હકીકત
ઇ. સ. પૂર્વે ૧૫૦૦ થી ઇ. સ. પૂર્વે ૫૦૦ ના સમયમાં.	અર્ધપૌરાણિક યાદવો આવ્યા.
ઇ. સ. પૂર્વે ૩૦૦ થી ઇ. સ. ૧૦૦ સુધીમાં	ગ્રીક, બેક્ટ્રીઅન, પાર્થિઅન અને શક વગેરે આવ્યા.
ઇ. સ. ૬૦૦ થી ઇ સ. ૮૦૦ સુધીમાં	ઇરાનથી નાસી છૂટેલા પારસીઓ અને તેની પાછળ આરબો આવ્યા.
ઇ. સ. ૯૦૦ થી ૧૨૦૦ સુધીમાં	મંગેનીઅન જેવા ચાચીઆ લોકો આવ્યા.
ઇ. સ. ૧૨૫૦ થી ૧૩૦૦ સુધીમાં	અચારે ખુલ ગુખ્તાને ઇરાન તારાજ કર્યું, ત્યારે પારસી- ઓ આવ્યા, અને નવાયત મુસલમાનો આવ્યા.
ઇ. સ. ૧૫૦૦ થી ૧૬૦૦ સુધીમાં	ફિરંગીઓ અને તુર્ક લોકો આવ્યા.

ખ. સ. ૧૬૦૦ થી ૧૭૦૦ સુધીમાં	આરખો અને ધરની અખાતના ચાંચીઆ લોકો આવ્યા.
ખ. સ. ૧૫૦૦ થી ૧૮૦૦ સુધીમાં	આફ્રિકન, આરબ, ધરની અને મકરાણી જેવા સૈનિકવર્ગો નસીબ અજમાવવા આવ્યા.
ખ. સ. ૧૬૦૦ થી ૧૭૫૦ સુધીમાં	વેપારને માટે આર્મિનિઅન, ડચ અને ફ્રેંચ લોકો આવ્યા,
ખ. સ. ૧૭૫૦ પછી	અંગ્રેજો આવ્યા.
ખ. સ. પૂર્વે ૨૦૦ થી ખ. સ. પૂર્વે ૫૦૦ સુધીમાં	શક અને દ્રણ લોકો આવ્યા, મૌર્ય અને ક્ષત્રપો પણ દાખલ થયા.
ખ. સ. ૪૦૦ થી ૬૦૦ ના સુમારમાં	ગુજરાત આવ્યા, ગુપ્ત અને ગુજરાત સમકાલીન ગણાય છે.
ખ. સ. ૧૨૦૦ થી ૧૫૦૦ સુધીમાં	અફઘાન, તુર્ક, મોગલ અને ખીજા મુસલમાનોનાં ટોળાં આવ્યાં.
ખ. સ. ૧૩૦૦ થી ૧૫૦૦ સુધીમાં	બટ્ટેજ અને કાઠીઓ આવી વસ્યા.
ખ. સ. ૧૭૮૦ પછી	અંગ્રેજો દાખલ થયા.

ગુજરાતના ઇતિહાસનાં પુસ્તકો

- ૧ રાસમાળા-ભા. ૧ અને ભા. ૨
- ૨ મિરાતે સિકંદરી
- ૩ મિરાતે મેહેમદી
- ૪ ગુજરાતનો ઇતિહાસ ફિરિસ્તાહૃત
- ૫ ગુજરાતનો પ્રાચીન ઇતિહાસ-રા. ખા. ગોવિંદલાઈ કૃત
- ૬ ગુજરાતનો અર્વાચીન ઇતિહાસ. , ,
- ૭ રત્નમાળ-સંપાદક, રા. વૈવાશંકર અંબારામ ભટ્ટ
- ૮ સૌરાષ્ટ્રનો ઇતિહાસ-રા. ભગવાનરાય સંપતરાય
- ૯ ગુજરાતનો ઇતિહાસ-મી. એલ્લિસ ડોસાબાઈ
- ૧૦ અમદાવાદનો ઇતિહાસ-રા. મગનલાલ વખતચંદ

કેળવણી કેવી હોવી જોઈએ.*

વિદ્યાર્થીના માનસિક અને નૈતિક શિક્ષણ અર્થે માધ્યમિક શાળાઓ કેટલું કરી શકે તેનો આધાર ખીણ સંસ્થાઓ કેવા પ્રકારની પ્રગતિ કરે છે તેના ઉપર છે. વિદ્યાર્થીઓ શિક્ષકોદ્વારા કેવા પ્રકારનું વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરી શકે છે અને બાળકોની બાબતમાં પ્રાથમિક શાળાઓ કેવા સુધારો કરે છે એ બે બાબતો ઉપર માધ્યમિક શિક્ષણના વિકાસના સ્વરૂપનો આધાર રહે છે ખરું જોતાં તો નાનાં બાળકોથીજ કેળવણીની સારી શરૂઆત થવી જોઈએ. જો ઉચું શિક્ષણ વારતવિક, ફળદાયી અને આકર્ષક બનાવવું હોય તો બાળકોની રેવો તેમજ તેમના શરીર અને મનનો વિકાસ આપણે યોગ્ય રીતે થાય એવી યોજના કરવી જોઈએ. જે કાંઈ સત્ય, સાદું અને સુંદર હોય તે પ્રયે તેમના વિચારો વાળવા જોઈએ. ખરી રીતે આજ ઉંચા શિક્ષણની શરૂઆત છે. નાનાં બાળકોની શાળાઓમાંજ ઉંચા પ્રકારનું શિક્ષણ અપાય તોજ તેથી સાદું પરિણામ આવે છે. બાળકની શિક્ષણ-પદ્ધતિમાં ઉત્તમ પ્રકારની કેળવણીનાં તરવો જાણે એતપ્રોત ધર્મ ગયાં હોય તેવી રીતે તે બધાં તેમાં હોયાં જોઈએ. બાળકોની વૃત્તિઓ અમુક પ્રકારનું વલણ પકડે તે પહેલાંના સમયમાં બાળવર્ગના શિક્ષક તેમની સાથે કામ લે છે. આ કારણને લીધે એવે સમયે શિક્ષકનો સમભાવ, તેની બાહોશી, શુદ્ધિ અને કલ્પનાશક્તિની ચપળતા, અને શિક્ષણને ફળદાયી કરવાની શક્તિ-આ બધી મહત્વની યોગ્યતાને લીધે તેના ઉપર અસાધારણ જવાબદારી રહે છે. સંખ્યાબંધ સ્ત્રી શિક્ષકો જોએ નાનાં બાળકોને કેળવવાની અને શિક્ષણ આપવાની કળામાં પારંગત થયાં છે તેમની પ્રત્યે જગત અત્યંત ઝાણી છે. તેની ખરી કદર શું આપણે કરી શકીશું? જે દેશની માગ્ય શાળાઓમાં સ્ત્રીઓ શિક્ષક તરીકે કામ નથી કરતી અને જ્યાં ધણા દોગો વહોરી લેવાનું જોખમ તેમને હોય છે ત્યાં તેવા સંજોગોમાં સાર્વત્રિક પ્રાથમિક શિક્ષણની યોજના ફળાભૂત કરવાની શી આશા રાખી શકાય? બેલ અને લેન્ડેરટરના સમયથી યુરોપમાં પ્રાથમિક શિક્ષણની પ્રગતિ ધણી થઈ છે, અને આ બાબતમાં પેસ્ટોલોઝી અને તેના શિષ્યો તેમજ ફ્રેબેલ વગેરે કેળવણીકારોના આપણે ધણા ઝણી છીએ. અત્યારે દુનીઆના કોઈ પણ દેશ કરતાં હિટનના આપણે વધારે ઝણી છીએ એમ હું ધારું છું.

* લંડનની કેળવણીની સંસ્થાઓની પરિષદ વખતે સર માઇકલ ઇ. સેડ્ડરના ભાષણનો સાર.

ઈંગ્લંડમાં નાનાં બાળકોની કેળવણીના વાસ્તવિક સિદ્ધાંતોની બધી જરૂર છે પણ તેને અંગે પ્રાથમિક શાળાઓ માટે આપણે શું કર્યું છે ? ગામડામાં શાળાના વર્ગો જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં નાના છે ? ત્યાંની શાળાઓમાં શિક્ષકોની સંખ્યા પુરતા પ્રમાણમાં છે ? શહેરો તથા ગામડાં-ઓની શાળાઓ માટે રમતગમતનાં મેદાનો જોઈએ તેટલાં પુરતાં અને વિશાળ છે ? કેળવણીખાતાના ખર્ચના અંદાજપત્રમાં પ્રાથમિક શાળાઓની સુધારણા માટે ખર્ચના અંકકાને જ્યારે પ્રથમ સ્થાન મળશે ત્યારે જ એ બાબત આપણી કેળવણી પ્રત્યેના આપણા ખરા ઉત્સાહના ચિન્હ તરીકે ગણાશે; પણ આપણે ખર્ચથી ભય પામીએ છીએ. હાલ તેવી શાળાઓનાં મકાનોમાં નાના વર્ગો રાખવાથી બાળકોની સંખ્યાના પ્રમાણમાં ઘટાડો થવાથી મુશ્કેલી કંઈક ઓછી થઈ છે એ ખરું છે, પણ મકાનો જેવાં જોઈએ તેવાં છે ખરાં ? સર્વોત્તમ શિક્ષણના ધોરણે તો સામાન્ય પ્રાથમિક શાળા એકાંત સ્થાનમાં અને મુંદર હોવી જોઈએ, પણ એવી શાળાઓ હાલમાં છે ? હસ્તઉદ્યોગ, કળા અને વિજ્ઞાનનાં પ્રાથમિક શિક્ષણ માટે સાહિત્યોની સગવડ કેવા પ્રકારની છે ? સૂર્યના તાકાનો અને ખુલ્લી હવાનો આપણી પ્રાથમિક શાળાઓ કેટલા પ્રમાણમાં ઉપયોગ કરી તેના લાભ લે છે ? વૈવિધ્ય નજરે બાળકોને તપાસી આપણે જે જે ખામીઓ હોય તે તે શાધી કાઢીએ છીએ, પણ આપણાથી ખતી શકે તેટલી મહેનત લઈ તે તે ખામીઓ સુધારીએ છીએ અથવા તો તે અટકાવવાના ઉપાયો લઈએ છીએ ?

કેળવણીના આખા પ્રશ્નના પાયારૂપ પ્રાથમિક શાળાઓ એટલે નાનાં બાળકો માટેની શાળાઓ એ મુખ્ય બાબત છે, અને એને માટે આપણે ધ્યાન આપવાની તેમજ ઉદાર મદદ આપવાની ખાસ જરૂર છે. સ્વતંત્રતા સાથે ખંદોજસ્ત બળવનારી, આતંદ સાથે ઉદ્યોગવાળી, સારા મકાનવાળી, તેમજ સાહિત્યમંપલ, સારી હવા મળે તેવી સગવડવાળી, તથા રમત-ગમતનાં વિશાળ મેદાનોવાળી, કળા અને સૌંદર્યવાળી, જ્યાં સંગીત અને ખતીય અભિમાન હોય તથા મનોહર સજ્જ અને વિચારતું વાતાવરણ હોય એવી આદર્શરૂપ પ્રાથમિક શાળા નીપજવવા આપણામાં જ્ઞાન, કળા અને ઉત્સાહ છે, પણ આવું ગંગાવર ખર્ચ તથા સાદસ ખેડવા પુરતી આપણામાં ઉદારતા છે ? માધ્યમિક શિક્ષણની શાળાઓની સંખ્યામાં એકદમ વધારો કરવા કરતા ઉપર જણાવેલા પ્રશ્ન પ્રથમ ઉકેલવાની વધારે જરૂર છે. બ્રિટિશ કેળવણીના પ્રશ્નમાં સૌથી વધારે જરૂરી બાબત તો

પ્રાથમિક શાળાઓની સુધારણા છે, કારણ કે તે ઉંચા પ્રકારની કેળવણીના મૂળભૂત તત્ત્વરૂપ છે.

કેળવણીના આદર્શ મુજબ બાળકોની તંદુરસ્તીને અનુકૂળ હોય એવા સંજોગોમાં શિક્ષણ આપવું જોઈએ. નિયમિત તથા નોરદાર કસરતો વડે તેમનાં શરીરનો વિકાસ કરવો જોઈએ. ઝડપથી અને સચોટ રીતે પદાર્થના ગુણ તથા ભેદ પારખી શકે એવી રીતે તેમની આંખો અને તેમના શ્રવણશક્તિ કેળવવી જોઈએ. તેમની સૌંદર્યશક્તિ-કળાદૃષ્ટિ બીજવવી અને તે સંગીત તથા તાલ્યંબ ગતિથી બતાવી શકે એવી રીતે તેમને કેળવવાં જોઈએ. તેમને તેમના હસ્તકૌશલ્યનો જોરોર ઉપયોગ કરતાં આવડવો જોઈએ. તેમની ઇચ્છાશક્તિ આત્મસંયમથી મજબુત થવી જોઈએ. સ્વભાષાદ્વારા અને બીજી શકે ત્યાં બીજી કોઈ ભાષાદ્વારા પોતાના વિચારો સચોટ અને સરળ રીતે દર્શાવતાં તેમને આવડવું જોઈએ. ગણિતદ્વારા આકાર અને સંખ્યાનો પરસ્પર સંબંધ શોધે તે પણ જાણવું જોઈએ. ઇતિહાસ અને સાહિત્યદ્વારા ભૂતકાળનાં ઘટનાં કાંઈક તેમણે સમજવાં જોઈએ; તથા માનવતત્ત્વને જગતમાં શું શું પ્રાપ્ત કર્યું છે; તથા મહાન કવિઓ અને સાધુપુરુષો-ઋષિઓએ જીવનું રહસ્ય કેવી રીતે અનુભવ્યું છે તેના જ્ઞાનથી તેમની દૃષ્ટિ વિશાળ થવી જોઈએ. કેળવણીના એક અંગ તરીકે સૃષ્ટિજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ અને નિરીક્ષણથી મળેલા અનુભવ વડે ખરાં અનુમાન તારવવાને માટે કેટલાં અને કેવી જાતના પ્રમાણની જરૂર છે તે જાણી લેવાની ટેવ તેમને પડવી જોઈએ. એ ઉપરાંત તેમનું મન એવી રીતે તાલીમ પામેલું હોવું જોઈએ કે જેથી તેઓ ઇતિહાસ અને માનવગતિના વિચારના પ્રદેશોનો વિશાળ અને ઉદાર ખમાવ કરી શકે. મહેનત અને ધીરજથી મનુષ્યને સત્યના માર્ગે જવાનું હોય છે તેને માટે તેમણે સતત ઉદ્યોગ અને ચોકસાઈના ગુણ કેળવવા જોઈએ. સૌથી વિશેષ અગત્યની બાબત તો એ છે કે જે શિક્ષણપદ્ધતિ તથા સંજોગોનો ઉપયોગ યર્થ શકે તેને લગતી કેળવણી બાળકોને આપવી જોઈએ, સત્ય અને અસત્ય બાબતની તીવ્ર લાગણી તેમનામાં હોવી જોઈએ અને એજ સિદ્ધાંતો તેઓ તેમના ચારિત્રમાં એતપ્રોત કરી શકે એવી તેમને ઉંચી તાલીમ મળવી જોઈએ.

આ પ્રમાણે કેળવણીનો મુખ્ય હેતુ બાળકોનો નૈતિક તેમજ માનસિક વિકાસ કરવાનો છે. આગેવાની લઈને કે બીજાની નીચે કામ કરતી

વખતે તેમનામાં જવાબદારી, સાહસ એકવાની તથા વ્યવસ્થા અને જોડાવસ્તુ નજીવવાની વૃત્તિ, ખીજા સાથે સહકારથી કામ કરવાની દેવ તથા આજ્ઞા-પાલન અને અગ્રણી થઈ કામ લેવાની શક્તિ વગેરેનો અનુભવ મળે તે માટે એટલે તેમના સમગ્ર જીવનના વિકાસ અર્થે, શાળાની લિન્ન લિન્ન પ્રકારની પ્રવૃત્તિ હોવી જોઈએ.

સૃષ્ટિનિરીક્ષણ

યોજના પાંચમી

ભાવનગરમાં સાર્વજનિક ઉપયોગ માટે પીલગાર્ડન નામનો એક સુંદર બાગ છે, તેની અંદર ગુલાબ, ગોગરો, જૂંધ, ચંપો, હોલીહોક, ધતુરો વગેરે દેશી તથા પરદેશી અનેક જાતનાં પુષ્પો, પપમ, કેળ, ખજૂરી, નાળિયેરી, આંબો, આશોપાલવ વગેરે અનેક જાતનાં વૃક્ષો તથા જુદી જુદી જાતનાં પશુપક્ષીઓ નજરે પડે છે. પુષ્કળ માણસો આરામ અને અવલોકન અર્થે આ બાગમાં આવે છે. પ્રાથમિક શાળાઓના શિક્ષકો પણ પોતાના વિદ્યાર્થીઓને અવારનવાર સૃષ્ટિનિરીક્ષણના અભ્યાસ અર્થે આ બાગમાં લઈ જાય છે. ગોચી ધોરણના એક શિક્ષકે પોતાના ઉપયોગ માટે આવા પર્યટનની ફૂલને લગતી એક નોંધ તૈયાર કરેલી તે અમને મળી આવવાથી આ વખતે આપવામાં આવે છે.

વનસ્પતિનું સૌથી વધારે ઉપયોગી અને મનોહર અંગ તેનું પુષ્પ છે. વનસ્પતિસૃષ્ટિ અને પ્રાણીસૃષ્ટિમાં દરેકને પોતાની વંશવૃદ્ધિ માટે ભારે કાળજી હોય છે અને પુષ્પ એ વનસ્પતિની વંશવૃદ્ધિનું સાધન હોવાથી તે તેને અતિ પ્રિય હોય છે એટલુંજ નહિ પણ જીવજંતુથી માંડીને મનુષ્ય પર્યંત સૌને પુષ્પની અંદર રહેલા ઉપયોગી પદાર્થો, તેની સુવાસ અને મધુરતા મોહિત કરે છે. વિવિધ જાતનાં ફૂલોની વિવિધ જાતની રચના, તેના આકાર, રંગ અને અંદરના બારીક ભાગો તથા તેમનો કાર્યપ્રદેશ અભ્યાસીઓને મુગ્ધ કરી નાખે છે.

પુષ્પની અંદર રહેલા ઉત્પાદક અવયવોનું વનસ્પતિ કેવી રીતે રક્ષણ કરે છે અને ઉચ્ચ પ્રકારની સંતતિ માટે કુદરતના નિયમોનું કેવી રીતે પરિપાલન કરે છે તથા કેટલી બધી બારીક કાળજી રાખે છે તે મનુષ્યોને પણ બોધ લેવાલાયક હોવાથી શાળામાં ફૂલનો અભ્યાસ આવશ્યક છે.

એકમપદ્ધતિ અને ત્રિરાશિ

આપણી શાળાઓના અભ્યાસક્રમમાં એકમપદ્ધતિ હાલમાંજ દાખલ કરવામાં આવી છે. એકમપદ્ધતિનો ભાગ અભ્યાસક્રમમાં આપેલો છે, એટલે-જ શીખવવો જોઈએ એમ સમજીને શહેરોની ઘણી ખરી શાળાઓમાં એ શીખવવામાં આવે છે. પણ લોકલબોર્ડ શાળાઓના સેંકડે ૯૫ ટકા જેટલી શાળાઓમાં આ પદ્ધતિને રચાન મળેલું જોવામાં આવતું નથી. કેટલાક શિક્ષકો એવું ધારી બેઠા છે કે આ પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિ છે, અને તેના વપરાશથી હિંદુસ્તાનમાં લાખો વખતથી ચાલતી આવેલી ત્રિરાશિની રીત નાશ પામશે. એકમપદ્ધતિ એ એક નવીન પદ્ધતિ નથી. તેમજ એની અને ત્રિરાશિની વચ્ચે મોટો તફાવત છે એવું કાંઈ નથી.

નાનપણથી છોકરાઓ એકમપદ્ધતિથી ઉદાહરણ ગણતા હોય છે. જેમકે, પાંચ પૈસાની ૨૦ ખારેક તો ૯ પૈસાની કેટલી? આ આકળુ ઉદાહરણ આપણે પહેલા ધોરણમાં ગણવાનીએ છીએ. છોકરાઓ તે આ રીતે ગણે છે. પાંચ પૈસાની ૨૦ ખારેક એટલે એક પૈસાની ચાર ખારેક થઈ. (પાંચ એક વીસ). એક પૈસાની ચાર ખારેક એએ નવ પૈસાની ૩૬ ખારેક મળે (ચાર નવે છત્રીસ). ગણવાની આ રીત ખરી છે, પણ આ વિચારસરણિ વિદ્યાર્થીઓ લખીને ખતાવી શકતા નથી. આ ઉદાહરણની વિચારસરણિ ક્રમસર લખીએ તો એકમપદ્ધતિજ ચાલે છે.

૫ પૈસાની ૨૦ ખારેક.
 ∴ ૧ પૈસાની ૪ ખારેક.
 ∴ ૯ પૈસાની ૩૬ ખારેક.

$$\begin{array}{l} 20 \div 5 = 4 \\ 4 \times 9 = 36 \end{array}$$

ત્રીજા ધોરણમાં એકમપદ્ધતિ શીખવતા આપણે છોકરાઓને નવી પદ્ધતિ શીખવતા નથી, એટલે કે જે પદ્ધતિને અનુસરી આજસુધી આજથી હિસાબ કરાવતા તેને જદને પહેલાં કરતા કંઈક કંઈક હિસાબો લખાવી ગણતાં શીખવીએ છીએ. જેમકે, ૩૭ કખાટની કિંમત ૨૨૨૦ રૂ. પડે છે તો ૧૩ કખાટની કિંમત કેટલી? આ ઉદાહરણ ગણવાની રીત આંકની મદદથી સહેલા હિસાબો ગણવાની રીત જેવીજ છે. ૩૭ કખાટના ૨૨૨૦ રૂ. પડે છે, એટલે એક કખાટના ૬૦ રૂ. પડે. એક કખાટના ૬૦ પડે તો ૧૩ કખાટના ૭૮૦ રૂ. પડે. આ વિચારસરણિ આપણે નીચે પ્રમાણે લખીએ.

૩૭ કપાટના ૨૨૨૦ રૂ.		
૧ કપાટના ૬૦ રૂ.		૩. ૨૨૨૦ ÷ ૩૭ = ૬૦ રૂ.
૧૩ કપાટના ૭૮૦ રૂ.		૩. ૬૦ × ૧૩ = ૭૮૦ રૂ.

આ ઉદાહરણ નીચે બતાવ્યા પ્રમાણે ત્રિરાશીની રીતે આપણે લખીએ છીએ:-

$$\begin{array}{ccc} \text{કપાટ} & & \text{રૂ.} \\ ૩૭ & : & ૧૩ :: ૨૨૨૦ : (૬૪ રૂ.) \\ ૬૪ રૂ. = \frac{૧૩ \times ૨૨૨૦}{૩૭} = ૭૮૦ રૂ. \end{array}$$

આ ઢેકાણે રૂપીઆ અને માગેલી કિંમતવાળા કપાટની સંખ્યાનો ગુણાકાર કર્યો અને આપેલી કપાટની સંખ્યા વડે ભાગીને જવાબ કાઢ્યો. આ રીત છોકરાઓ સમજતા નથી તેથી આવા પ્રકારથી ઉદાહરણ ગણતો તેમને આ ગદ્યના ખેલ જેવું લાગે છે, જે પદ્ધતિએ ત્રિરાશીના હિસાબો વાંચવા જોઈએ તે પદ્ધતિસર આપણે વાંચતા નથી. પરંતુ ઉપરનું ઉદાહરણ આપણે ૩૭ કપાટના ૨૨૨૦ રૂ. પડે તો ૧૩ કપાટના કેટલા રૂ. એમ વાંચીએ છીએ. આ ઉદાહરણ ખરેખર ૩૭ કપાટ જેમ ૧૩ કપાટને છે, તેમ ૨૨૨૦ રૂ. જવાબના રૂ. નં છે, એમ વાંચવું જોઈએ.

ત્રિરાશી શીખવતાં આરંભમાં ગુણોત્તર અને પ્રમાણ એની સમજૂતી આપીને પછી ત્રિરાશી શીખવવી જોઈએ. એવો ક્રમ રાખીએ તોજ છોકરાઓ ત્રિરાશી સ્પષ્ટપણે સમજી શકે એ ખરૂં છે પણ ગુણોત્તર અને પ્રમાણ શીખવવામાં ઘણો વખત ગય અને ત્રીજા ધોરણના છોકરાઓ આ બાબત કેટલી અને કેવી રીતે સમજે અને તેમા તેમને કેટલી સરળતા મળે એ એક પ્રશ્ન છે. ખીજું આજમુઘી વિદ્યાર્થીઓ જે પદ્ધતિએ હિસાબ કરતા આવ્યા છે, તે પદ્ધતિ એકદમ છોડવી ઠીક નહિ. તે વખતે ત્રીજા ધોરણમાં એકમપદ્ધતિથી દાખલા કરતાં શીખવીએ તો તેથી વિદ્યાર્થીઓની વિચારશક્તિ સારી કેળવશે અને તે કાર્યકારક પણ નીવડશે.

એકમપદ્ધતિએ હિસાબ ગણતો શીખવવાથી અમુક ભાગ પાડવો કે અમુક ગણા કરવા એનો વિચાર કરવાથી તેમની વિચારશક્તિ કેળવશે જેમકે ૧૫ મણ સાકરના ૯૦ રૂ. પડે તો ૨૩ મણ સાકરનું શું પડશે? એમાં ૧ મણ સાકર એ ૧૫ મણ સાકરનો ૧૫ મો ભાગ છે, માટે ૧૫ મણની કિંમત જે ૯૦ રૂ. પડે છે, તેના ૧૫મા ભાગની કિંમત ૧ મણ સાકરની થાય. તેજ પ્રમાણે ૨૩ મણ એ ૧ મણથી ૨૩ ગણા છે માટે ૨૩ મણની કિંમત ૧ મણની કિંમતથી ૨૩ ગણી પડે. શિક્ષકે છોકરાઓને

એકમપદ્ધતિથી ગણવાની રીત શીખવતાં પહેલાં આવાં સહેલાં ઉદાહરણ લઈ આ બાબત ચોક્કસ સમજાવવી. નવીન અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે ત્રીજા ધોરણમાં અપૂર્ણાક શીખવવાનાં છે તેથી ૧૫મો દિવસો એટલે ૧૫; ૨૭ મો દિવસો એટલે ૨૭, એવી સમજ વિદ્યાર્થીઓના લક્ષમાં સહજ આવશે. જેમ જેમ આવા હિસાબો ગણાઈ કરીને અથવા ભાગ કરીને વધારે ગણવામાં આવશે તેમ તેમ મદાવરો થવાથી વિચારશક્તિ સંપૂર્ણ કેળવાશે. ૨૪ રૂપીઆ ૪ રૂપીઆથી કેટલા ગણા છે ? ૪ રૂપીઆ ૨૪ રૂપીઆનો કેટલામો ભાગ છે ? ૨૮ એ ૭ થી કેટલા ગણા છે ? ૭ એ ૨૮ નો કેટલામો ભાગ છે ? એવા પ્રકારનાં ઉદાહરણ છોકરાઓને સહેજમાં કરતાં આવડવાં જોઈએ. ત્રીજા ધોરણમાં બ્યાંસુધી અપૂર્ણાક ન ચાલ્યાં હોય ત્યાંસુધી જવાબ પૂર્ણાકમાં આવે એવા ઉદાહરણ પસંદ કરવાં જોઈએ ૭ શેર એલચીના ૬૦ રૂ. પડે તો ૧૩ શેર એલચીનું શું પડે ? આ ઉદાહરણ છોકરાઓ કરી શકે નહિ, કારણ કે જવાબ અપૂર્ણાકમાં આવે છે.

ચોથા ધોરણમાં અપૂર્ણાકવાળા અને વ્યસ્ત પ્રમાણના દાખલા એકમપદ્ધતિથી કરતાં શીખવવું જોઈએ. અપૂર્ણાકના ઉદાહરણમાં શરૂઆતમા ચાર પગથીઆં માંડીને છોકરાઓને ગણી ખતાવવું.

જેમકે ૫ તોલા સોનાની કિંમત ૨૧ રૂ. પડે તો ૩૬ તોલા સોનાની કિંમત કેટલી ? આ ઉદાહરણ છોકરાઓને નીચે ખતાવ્યા પ્રમાણે ગણી ખતાવવું. ૫ તોલા એટલે ૧ તોલાના ૭ આઠમા ભાગ.

૭ ભાગ કિંમત ૨૧ રૂ.

∴ ૧ ” ” ૩ રૂ.

∴ ૮ ભાગની (૧ તોલાની) કિંમત ૨૪ રૂ.

∴ ૩૬ તોલાની કિંમત ૮૮ રૂ.

વ્યસ્ત પ્રમાણનાં ઉદાહરણ ગણાવતાં પહેલાં નીચે ખતાવ્યા પ્રમાણે સાદાં ઉદાહરણ ઉપરથી શરૂઆત કરવી.

૧ માણસને એક કામ કરતાં ૨૦ દિવસ લાગે છે.

∴ ૨ માણસને તેજ કામ કરતાં ૧૦ દિવસ લાગે.

∴ ૪ માણસને તેજ કામ કરતાં ૫ દિવસ લાગે.

∴ ૫ માણસને તેજ કામ કરતાં ૪ દિવસ લાગે.

∴ ૧૦ માણસને તેજ કામ કરતાં ૨ દિવસ લાગે.

∴ ૨૦ માણસને તેજ કામ કરતાં ૧ દિવસ લાગે.

આવા પ્રકારનાં સાદાં ઉદાહરણુ લઈ તેનું આવતું પરિણામ વિદ્યાર્થીએ પાસે શોધાવી તેના જવાબ પરથી નિયમ માટે અનુમાન કરાવવું.

માણસો ૫ મણાં હોય અથવા ૬ ગણાં હોય તો કામના દિવસ ૬ હોય.

માણસો ૬ ગણાં હોય તો કામના દિવસ ૬ હોય.

માણસો ૬ ગણાં હોય તો કામના દિવસ ૬ હોય. વગેરે વગેરે

તેજ પ્રમાણે જીવંતું ઉદાહરણુ લેવું. જેમકે:—

૪૦ બેંસને કેટલુંક ધાત	૧ દિવસ આલે છે.
તેજ ધાત ૨૦ બેંસને	૨ દિવસ આલે.
તેજ ધામ ૧૦ બેંસને	૪ દિવસ આલે.
તેજ ધાત ૫ બેંસને	૮ દિવસ આલે.
તેજ ધાત ૪ બેંસને	૧૦ દિવસ આલે.
તેજ ધાત ૨ બેંસને	૨૦ દિવસ આલે.
તેજ ધાત ૧ બેંસને	૪૦ દિવસ આલે.

આ ઉપરથી બેંસને જોટલાએ દિરસો થાય છે, તેટલા ગણાઈ દિવસની સંખ્યા થાય છે એ છોકરાઓના લક્ષમાં ઉતારવું.

૬ અને ૬; ૬ અને ૬; ૬ અને ૬ એ અપૂર્ણાંક ઉલટપાલટ કરતાં આવડવાં જોઈએ. આવી બાબત છોકરાઓના લક્ષમાં ઉતરશે અને તેથી વ્યસ્ત પ્રમાણનાં ઉદાહરણુ ગણતાં સારી સમજ પડશે.

છોકરાઓને એકમપદ્ધતિના દાખલા કરાવવામાં ધણા મહાવરાથી દિરમો અને ગણાઈ વિષે તેમની શક્તિ સારી રીતે કેળવાય તો પછી આપણે આપેલી વસ્તુઓની કિંમત પરથી માગેલી વસ્તુની કિંમત કાઢતાં તેઓને એકદમ આવડી જાય. આપેલી વસ્તુની કિંમત પરથી એક વસ્તુની કિંમત કઢાવવી, અને પછી એક વસ્તુની કિંમત પરથી માગેલી વસ્તુની કિંમત કઢાવવી. જેમકે ૨૭ પુસ્તકોની કિંમત ૩૩ રૂ. ૧૨ આના પડે છે, તો ૪૮ પુસ્તકોનું શું પડે ? ૪૮ પુસ્તકો એ ૨૭ પુસ્તકોથી ૬૮ ગણાં છે. માટે ૩૩ રૂ. ૧૨ આનાથી ૬૮ ગણી કિંમત આવે. આવા હિસાબ ચોથા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓને ગણવાના હોય છે તેથી તેઓએ આવાં ઉદાહરણુ નીચે જનાવેલી પદ્ધતિથી કરે તો દરકત નથી.

$$\begin{array}{l|l}
 ૨૭ પુસ્તકોના ૧૩૫ રૂ. & ૩૩ રૂ. = \frac{૧૩૫}{૩} રૂ. \\
 \therefore ૪૮ પુસ્તકોના ૬૦ રૂ. & પુસ્તક ૬૮ ગણા છે. \\
 & ૧૩૫ \times \frac{૬૮}{૩} = ૬૦ રૂ.
 \end{array}$$

આ ઉદાહરણ આપણે ત્રિરાશિથી નીચે જતાવ્યા પ્રમાણે માંડીએ છીએ:—

પુસ્તકો પુસ્તકો ૩.

૨૭ : ૪૮ :: ૧૩૫ : (૪૪ ૩.)

૨૭ પુસ્તકો જેમ ૪૮ પુસ્તકોને છે, તેમ ૧૩૫ રૂપિયા જવાબના રૂપિયાને છે. દાખલો કરતાં ૪૮ પુસ્તકો એ ૨૭ પુસ્તકોથી ફૂટ ગણાં છે, એટલે આવનારા જવાબના રૂપિયા એ ૧૩૫ રૂપિયાથી ફૂટ ગણા હોવા જોઈએ. એ વિચારસરણિ લક્ષમાં લાવીને દાખલો કરીએ છીએ અને ૩. ૧૩૫ x ફૂટ ને ગુણીને જવાબ કાઢીએ છીએ. એકમપદ્ધતિમાં પ્રમાણતાં ચાર પદોને બે હારમાં પાઠીએ છીએ જ્યારે ત્રિરાશિનાં ત્રણ પદોને એક હારમાં માંડીએ છીએ. એમ ત્રિરાશિ છેડતાં અથવા એકમપદ્ધતિથી દાખલો ગણતાં વિચારસરણિ એકજ માત્રમ પડે છે. હવે એક વ્યસ્ત પ્રમાણતું ઉદાહરણ લઈએ.

૬૨ માણસો એક કામ ૫૧ દિવસમાં કરે છે, તો તેજ કામ ૬૮ માણસો કેટલા દિવસમાં કરશે? આપણે પ્રથમ એકમપદ્ધતિથી ઉદાહરણ ગણીશું.

૭૨ માણસોને ૫૧ દિવસ.

∴ ૬૮ માણસોને ૨૪ દિવસ.

૬૮ માણસોએ ૭૨ માણસોથી ફૂટ ગણા છે. એટલે કામના દિવસ ફૂટ લાગના હોય,
 $\frac{૫૧ \times ૭૨}{૬૮} = ૨૪$ દિવસ.

હવે આપણે એજ દાખલો ત્રિરાશિથી કરીએ.

૭૨ માણસથી જેટલા ગણાં ૬૮ માણસ છે, તેટલાનો ભાગ ૫૧ દિવસનો કાઢવાથી જવાબ આવે.

મા. મા. દિ.

૭૨ : ૬૮ :: ૫૧ : (૪૪ દિવસ) વ્યસ્ત.

જ્યારે ૬૮ માણસ એ ૭૨ માણસથી ફૂટ ગણાં છે, ત્યારે જવાબના દિવસ એ ૫૧ દિવસના ફૂટ લાગને છે.

$\frac{૫૧ \times ૭૨}{૬૮} = ૨૪$ દિવસ.

આ ઉપરથી સમજાય છે, કે ત્રિરાશિ કિંવા એકમપદ્ધતિનાં ઉદાહરણ કરવામાં સરખાં છે. બંને પદ્ધતિમાં આંકડા તેના તેજ આવે છે અને વિચાર-સગણિ પણ સરખા છે આ જાળન સંદેજમાં લક્ષમાં આવે એવી છે. હાલની ત્રિરાશિ માંડવાની, વાંચવાની અને આંકડાના છેદ ફગાડવાની જે પદ્ધતિ શાળાઓમાં ચાલે છે, તે વગર સમજની માત્ર યાત્રિક પદ્ધતિ છે

તેમાં માત્ર આંકડાના છેદ ઉઠાડી જવાજ કાઢવામાં આને છે. આપણે એક ઉદાહરણ લઈ આ બાબત સ્પષ્ટ કરીએ.

૨૭ રતન ચાની કિંમત ૩૦ રૂ. ૬ આના પડે છે તો ૧૨ રતન ચાની કિંમત કેટલી ?

આ ઉદાહરણ છોકરા નીચે પ્રમાણે લખે છે:—

રતન રતલ ૩.

૨૭ : ૧૨ :: ૩૦રૂ : (છટ ૩) સમ.

એટલે ૨૭ રતનની ૩૦રૂ ૩. કિંમત તો ૧૨ રતનની કિંમત શું ? એ પ્રમાણે વાંચીએ છીએ. પછી બીજા અને ત્રીજા પદનો ગુણાકાર કરીને પહેલા પદે બાગી જવાજ કાઢીએ છીએ. આ પ્રમાણે દાખલા કરવાથી છોકરાઓની વિચારશક્તિને સુદૃઢ પ્રભાસ કરવો પડતો નથી અને તેથી ગણિતશિક્ષણથી જે શક્તિ કેળવાવી જોઈએ તે કેળવાતી નથી. એકમ-પદ્ધતિએ ઉદાહરણ કરવાથી દિસાજમાં શુ આપ્યું છે, તે શું કરવાનું છે, તે બાબત તેઓ સારી રીતે વિચારે છે. તેમજ ઉદાહરણની તમામ કૃતિ પોતાની મેળે વિચાર કરીને કરે છે. તે કારણથી પ્રાથમિક શાળાઓમાં અને ખાસ કરીને જે શાળાઓમાં ચાર ધોરણો આવે છે, તેમાં એકમ-પદ્ધતિનો ઉપયોગ વિશેષ ફાયદાકારક નીવડશે.

ઉપર કહેલી રીતે છોકરાઓને આ પદ્ધતિની સારી રીતે સમજ પડશે એટલે એક વસ્તુની કિંમત ન કાઢતાં એકદમ આપેલી વસ્તુની કિંમત પરથી માગેલી વસ્તુની કિંમત કાઢવી એવું તેમને પોતાની મેળે સૂઝી આવશે. એકમપદ્ધતિથી દાખલા કરતાં અમુક ગણાઈ કે અમુક દિરસો એ સારી રીતે સમજવા માંડ્યું એટલે પછી એક વસ્તુની કિંમત કાઢવાની જરૂરિયાત રહેતી નથી. ઉલટું એમ કરવાથી વગર કારણના આંકડા વધે છે અને છોકરાઓને ગોટાળો થાય છે. આપણે એક દાખલો લઈ એ બાબત સ્પષ્ટ સમજાવીએ.

ઉદાહરણ. દર વરસે દર સેંકડે ૮ ટકાના દરે ૬૫ રૂ. નું એક વર્ષનું વ્યાજ શું ? આ ઉદાહરણ પ્રથમ એકરૂપીઆ ઉપર વ્યાજ કાઢીને ગણીએ:—

૧૦૦ રૂ. નું ૧ વરસનું ૮ રૂ. વ્યાજ

∴ ૧ રૂ. નું " " ૪૦૦ રૂ. વ્યાજ

∴ ૬૫ રૂ. નું " " ૫૨૫ રૂ. વ્યાજ

૪૦૦ રૂ.

$\frac{૪૦૦}{૧૦૦} \times ૬૫ = ૨૬૦ = ૨૬૫ = ૫૨૫$

૨. વ્યાજ

ખર્ચ જોતાં અહીં ૧ રૂ. નું વ્યાજ કાઢવાની કંઈ જરૂર નથી. ૬૫ રૂ. એ ૧૦૦ રૂ. નો $\frac{૬૫}{૧૦૦}$ ભાગ છે, એટલે આવનાર વ્યાજ આપેલા વ્યાજના કરતાં $\frac{૬૫}{૧૦૦}$ મો ભાગ છે. એવી માહિતી છોકરાંઓને સારી રીતે મળેલી છે, માટે તેઓ આ ઉદાહરણ નીચે બતાવ્યા પ્રમાણે માંડી શકશે.

૧૦૦ રૂ. નું ૧ વર્ષનું વ્યાજ ૮ રૂ.

૬૫ રૂ. નું ૧ વર્ષનું વ્યાજ ૫ રૂ. ૬૫

$$\frac{૬૫ \times ૮}{૧૦૦} = \frac{૫૨૦}{૧૦૦} = ૫.૨૦ = ૫.૨૦$$

એકમપદ્ધતિથી પચ્ચરાશિના દિસાજ થાય નહિ. તેમજ તેમાં એક વસ્તુની કિંમત કાઢવાની જરૂર નથી. એમ કરવાથી વિના કારણે આંકડા વધી જાય છે, અને વિદ્યાર્થીઓને ગોંટાળો થાય છે. આપણે એક ઉદાહરણ લઈએ અને એક પણ પગથીઈ ન છોડતાં પ્રથમ કરીએ.

ઉદાહરણ:—

દર મહીને દર સેંકડે ૧૨ આના પ્રમાણે ૪૦ રૂ. નું સાત મહીનાનું વ્યાજ શું થશે ?

૧૦૦ રૂ. નું ૧ મહીનાનું વ્યાજ ૧૨ આના.

∴ ૧ રૂ. નું ૧ મહીનાનું વ્યાજ $\frac{૧૨}{૧૦૦}$ આના.

∴ ૪૦ રૂ. નું ૧ મહીનાનું વ્યાજ $\frac{૪૮૦}{૧૦૦}$ આના.

∴ ૪૦ રૂ. નું ૭ મહીનાનું વ્યાજ ૨ રૂ. ૧૬ આ.

$$\frac{૪૮૦}{૧૦૦} \times ૭ = \frac{૩૩૬૦}{૧૦૦} = ૩૩.૬૦ = ૩૩.૬૦$$

આ ઠેકાણે ૧ રૂ. નું વ્યાજ કાઢવાની કંઈ જરૂર નથી. આ ઉદાહરણ નીચે બતાવ્યા પ્રમાણે ગણીએ.

૧૦૦ રૂ. નું ૧ માસનું વ્યાજ ૧૨ આના.

∴ ૪૦ રૂ. નું ૧ માસનું વ્યાજ ૪.૮ આના.

∴ ૪૦ રૂ. નું ૭ માસનું વ્યાજ ૩૩.૬ આના.

= ૩૩.૬ આના.

$$\frac{૧૨ \times ૪૦}{૧૦૦} = \frac{૪૮૦}{૧૦૦}$$

પુરસીતું શું પડે ? આ ઉદાહરણ ત્રીજા ધોરણના છોકરાઓ અમુક ગણાઈ કરીને સહેજમાં છોડે છે; પણ એકમપદ્ધતિથી ગણી શકશે નહિ અને તેમ કરવાની જરૂર પણ નથી. તેજ પ્રમાણે ૧૨ કેરીના ૧૦ પૈસા પડે તો ૬ કેરીની કેટલી કિંમત ? આ મણુ ઉદાહરણ આ ધોરણમાં એકમપદ્ધતિથી કરતાં આવડશે નહિ, પણ તે અર્થુ કરી ગણવાથી સહેજ છુટશે. આવાં સાદાં ઉદાહરણને પણ છોકરાઓ પાસે એકમપદ્ધતિથી ગણાવવાં બેઠાં એ એવો આશ્રય કરવો એ સાઈ નહિ.

પ્રે. રા. ટે. કોલેજની
પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલ.

} અમલુખ મનસુખરામ શાહ

ડ્રોઇંગ એન્ડ ડિઝાઇન કલાસ, સુરત.

(ચિત્રકલા અને કારીગરીના વર્ગ, સુરત.)

૧:—નકશાકામમાં રસ લેતા કારીગર વર્ગના છોકરા, છોકરીઓ માટે વર્ગ ખોલવામાં આવનાર છે. તેમની પાસે એમાં દાખલ થવાની શી સેવામાં આવશે નહિ.

આ વર્ગના ઉદ્દેશ:—

અ—સ્થાનિક કારીગરીમાં કામ કરનારાઓને કલાદૃષ્ટિએ શિક્ષણ આપવાનો.

ચ—કારખાનાંઓમાં ચતા કામની ખામીઓ ચિત્રકલા અને કારીગરીના શિક્ષણથી દૂર કરવાનો.

ક—કારીગરીના મુખ્ય મુખ્ય મુદ્દાઓનું સચોટ પણ પુરતું માન ટુંકા વખતમાં આપવાનો.

૨:—આ વર્ગ જૂન ૧૯૨૮ થી ખોલવામાં આવશે.

વર્ગનો વખત:—

સોમવારથી શુક્રવાર-સાંજના ૫-૩૦ થી ૭.

(ચત્તિવારે અને રવિવારે રજા)

૩:—શિક્ષણક્રમ નીચે મુજબ છે.

(૧)-ચિત્રકામ (સાદું)

અ-છુટે હાથે ચતું ચિત્રકામ	(Freehand Drawing)
ચ-પદાર્થ	(Object ")
ક-સૃષ્ટિ	(Nature ")
દ-રંગિત	(Colour ")
ઈ-સ્મૃતિ	(Memory ")

દરેક વિદ્યાર્થીને ઉપલે અભ્યાસક્રમ શીખવે પડશે.

(૨)-કારીગરીને લગતું ચિત્રકામ.

જુદાજુદા ધંધાના કારીગરોનાં છોકરાંઓને તેઓના ધંધાને અનુકૂળ કારીગરીની કેળવણી નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવશે.

અ-સુતારી તથા 'ફરનિચર' કામ:—

ચિત્રકલાનાં સાધનોનો ઉપયોગ તથા સાદી વસ્તુઓ અને ફરનિચરનું પ્રમાણસર, સાદી સપાટીમાં, ઉચાર્ધમાં, અને ભાગ બતાવતું ચિત્રકામ શીખવવામાં આવશે.

જુદા જુદા આકારોનું અને નકશીકામનું તેમજ પૂર્ણકદના ચિત્રકામનું વ્યવહારિક શિક્ષણ આપવામાં આવશે.

ચ-કોતરકામ-(લાકડાનું, પથ્થરનું અને હાથીદાંતનું) (સુખાનું)

પ્રાચીન અને અર્વાચીન કોતરકામના ઉત્તમ નમુનાઓનો અભ્યાસ. કુદરતી વસ્તુઓનો અભ્યાસ અને તેને કોતરણીમાં ઉતારવાનું જ્ઞાન.

ક-વણાટકામ.

ઉત્તમ નમુનાઓનો અભ્યાસ. વનસ્પતિનું ચિત્રકામ અને તેને નકશી કે ભાતમાં ઉતારવા વિષેનું શિક્ષણ છાંટ કે ટપકાં અને કૂલ પાંદડાંની ચાલુ તરેહની ગોઠવણ તેમજ ભૂમિતિમાં આવતી આકૃતિઓની તરેહ અને વિધિવિધ રીતે જનતી નવી નવી ભાતની ગોઠવણ, નકશી કે કારીગરીનાં મૂળતત્ત્વો અને જુદા જુદા રંગોની યોગ્ય મેળવણ.

ઢ-ધાતુકામ

સારા સારા નમુનાઓનો અભ્યાસ. ધરેણાં, મોહંજાર (seals) આદ્યાક્ષરોની ગોઠવણ ((Monograms), વાસણો તથા સોતું, ચાંદી. તાંબુ, પિત્તળ, લોખંડ વગેરે ધાતુની કારીગરીની વસ્તુઓને લગતું નકશી કામ.

ઢ-નામના પાટીઆ ચિતરવાનું કામ.

અંગ્રેજી, ગુજરાતી, હિંદુ અને બાળબોધ લિપિમાં નામનાં પાટીઆ ચિતરવાનું કામ.

ખ-સાદી નકશી અને છાપાકામનાં બીજાંત્ર ચિત્રકામ વગેરે.

ફી.

૪-કારીગરવર્ગનાં છોકરાંઓને તથા એલિમેન્ટરી અને ઇન્ટરમિડિયટ ક્ષાંત્ર પરીક્ષામાં પાસ થયેલાઓને શિક્ષણ મળેલ. એ સિવાયના બીજાઓ માટે શી વર્ષ એકની ફક્ત રૂ. ૬.

૫-વિદ્યાર્થીઓને આખું વર્ષ શિક્ષણ લેવું પડશે, પણ શી જે સરખે હશે ભરી શકશે.

વર્ષ અને સત્ર

૬—વર્ષને બે સત્ર(Term)માં વહેંચી નાખવામાં આવશે.

૧ હું સત્ર—(લગભગ ૧૫ મી જુનથી ૩૦ મી સપ્ટેમ્બર સુધી.)

૨ બું સત્ર—(લગભગ ૧ ઓક્ટોબરથી ૩૦ મી માર્ચ સુધી.)

દાખલ થવા માટે

૭—આ વર્ષમાં દાખલ થવા ઇચ્છનારે વર્ષની શરૂઆતમાં આ વર્ગના શિક્ષકને દાખલ થવા માટે પોતાની લાયકાત વગેરે જણાવી અરજી આપવી.

હંટર મેથલ ટ્રેનિંગ કૉલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષા

૧. હંટર મેથલ ટ્રેનિંગ કૉલેજની ચાલુ સાલની પ્રાવેશિક પરીક્ષા તા. ૨૧ માહે સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૨૮ ના શુક્રવારે સવારના અગિયાર વાગે કૉલેજના મકાનમાં શરૂ થશે.

૨. સામાન્ય રીતે જે વર્ષમાં ઉમેદવાર પ્રાવેશિક પરીક્ષા આપવા આવે તે વર્ષની ૧ ઓક્ટોબરે તેની ઉંમર પૂરાં ૧૬ વર્ષથી ઓછી કે ૨૨ વર્ષથી વધુ નહિ હોવી જોઈએ, શિક્ષક તરીકે ખાતામાં દાખલ થએલા ઉમેદવારોની ઉંમરની હદ ૩૦ વર્ષ સુધી ચાલશે.

*૩. ૧૬ વર્ષથી ઓછી ઉંમરના તથા ૨૨ વર્ષથી વધારે ઉંમરના ઉમેદવારો વેસ્ટર્ન ઇન્ડિયા સ્ટેટસ એજન્સિના મહે. એજ્યુ. ઓફીસર સાહેબની મંજૂરીથી આ પરીક્ષા આપી શકશે પરંતુ તેના ઉમેદવારો કૉલેજમાં દાખલ થઈ શકશે નહિ. આવી મંજૂરીને દાખલો ઉમેદવારોએ પોતાના સર્ટિફિકેટ સાથે અમને અગાઉથી મોકલવો.

*૪ દરેક ઉમેદવારે સાતમું ધોરણ અથવા વર્નાક્યુલર ફાર્મનલ પરીક્ષા પાસ કરી હોવી જોઈએ. અને તેના દાખલો આ સાથે બતાવેલ નમુના મુજબ મેળવી છેવટમાં છેવટ તા. ૫ સપ્ટેમ્બરે આ ઓફિસે મળી જાય એમ મોકલી આપવો. તેમ નહિ કરનાર ઉમેદવાર પરીક્ષામાં બેસી શકશે નહિ. પરંતુ જોઈએ છડૂ ધોરણ પાસ કરી હંટર મેથલ ટ્રેનિંગ કૉલેજના પ્રાવેશિક વર્ગમાં દાખલ થઈ તે વર્ગમાં પરીક્ષા પહેલાં ઓળખમાં ઓછી હેલ્થ તથા માસની હાજરી આપી દશે, અને ખાતાએ

• નોંધ—ઉપરની કલમ ૩ છ પ્રમાણે જે ઉમેદવારોને મંજૂરીની જરૂર દશે અગર કલમ ૪ થી પ્રમાણે લાયકાતનાં સર્ટિફિકેટની જરૂર દશે તેમને તેવી મંજૂરીને દાખલો કે સર્ટિ. રત્ન ક્યાં સિવાય પરીક્ષામાં દાખલ કરવામાં નહિ આવે; માટે એવા વિધાર્થીઓને અહિં મોકલતાં મહેતાજીઓએ ધ્યાન રાખવી.

પાઠ્ય પુસ્તક, છતામ અને લાયબ્રેરી માટે સરકારી ખાતા તરફથી મંજૂર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી

ક્ર. નં.	પુસ્તકનું નામ	અન્યકર્તા	પ્રકટ કર્તા (ટેકાયા સહિત)	કિંમત (નકલો સહીત) રૂ. આ. પા.	શા માટે મંજૂરી આપવામાં આવી છે.	રિમાર્ક
૧	આરોગ્ય સાધકા (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. એચ. એ. દેસાઈ.	મિ. સી. એમ. પરીખ,	૦-૭-૦	પાઠ્ય પુસ્તક	ઝાકરીઓની પ્રા-
૨	રતયાગત	મિ. એચ. ડી. ત્રિવેદી	રીચીરોડ અમદાવાદ.	૦-૪-૬	અદારનું (સચીમેન્ટરી) વાચન	થમિકસૂતો માટે.
૩	અગ્રવાન સુદ. (મીજ આવૃત્તિ)	મિ. જી. બી. અધિકા	પ્રકાશનમંદિર, ભાવનગર.	૦-૩-૦	"	પ્રાથમિક સૂતો માટે.
૪	અગ્રવાન પુસ્તક (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. એ. જી. એસ.	"	૦-૩-૦	"	"
૫	પકિરોર કથાઓ.	મિ. ગીજુભાઈ	"	૦-૮-૦	"	"
૬	આગવતો લામ ૧ થી ૪	"	"	૦-૪-૦	"	"
૭	ધર્મ્યોચના ચરિતો	મિ. એ. એન. પટેલ,	"	(દરેકના)	"	"
૮	તારામંડળ	અને મિ. સી. એમ. બદ.	પુસ્તકાલય સહાયક મંડળ વિમિટેડ વડોદરા.	૦-૭-૦	"	"
				૦-૬-૦	"	"
				(હુગડાનું પુસ્તક)	"	"
				૦-૮-૦	"	"
૯	શીવ અભિમન્યુ અને અગ્ર પ્રાચીન. (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. જી. ડી. મહેતાજી.	મિ. સી. એમ. પરીખ,	૦-૮-૦	અદારનું વાચન અને છતામ અને વાચલો	"

૧૦ સિદ્ધાન્ત અને શિક્ષિકા (પહેલી આવૃત્તિ)	"	મેનેમર દક્ષિણામૂર્તિ પ્રકા- શન મંદિર, ભાવનગર.	૨-૮-૦	સિદ્ધકોની લાયજેરી	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે.
૧૧ નીલમ (પહેલી આવૃત્તિ) મિ. નરવરસાલ વીમા- વાળા.	મિ. એમ. એમ. પેટા	ગાડિવ સાહિત્યમંદિર સુરત.	૦-૧-૧-૦	કુનામ અને લાયજેરી	પ્રાથમિક સ્કૂલો
૧૨ ગાળ બાળર. (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. એમ. એમ. પેટા	મિ. એમ. સી. કોશરી, રાવપુરા, કાપડીપોળ, વડોદરા.	૦-૧-૧-૦	"	"
૧૩ ગંગાદ સંચય. (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. ઇ. કે. મહેતા.	મિ. ઇ. કે. મહેતા, ડાળની પોળ, નીચલીશેરી, અમદા	૦-૧-૧-૦	"	અને ટ્રેનિંગ કોલેજો
૧૪ માળકનો મિત્ર. (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. ડી. ને. પંડ્યા.	મિ. જીવલુલાલ અમરશી મહેતા, પીરમત્રસા રોડ, અમદાવાદ.	૦-૧-૧-૦	"	"
૧૫ બાળકની વાતા (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. બી. પી. વ્યાસ.	મિ. બી. પી. વ્યાસ, ગોધરા.	૦-૧-૧-૦	કુનામ	પ્રાથમિક સ્કૂલો માટે.
૧૬ સીતા ઉત્તરાર્ધ (ત્રીજી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૧-૨-૦	કુનામ અને લાયજેરી	"
૧૭ જનદુર્ધ-દાર. (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. નરવરસાલ વીમા- વાળા.	ગાડિવ સાહિત્યમંદિર સુરત	૦-૪-૦	"	"
૧૮ જયજ્યોત્સના (")	"	"	૦-૪-૦	"	"
૧૯ જ્યોત્સનામારી (")	"	"	૦-૪-૦	"	"
૨૦ અરશી પુરી (")	"	"	૦-૪-૦	"	"
૨૧ વાઘોનું વન (")	"	"	૦-૪-૦	કુનામ	"
૨૨ બાળ પંચતંત્રમાંની વાતા. મિ. પી. સી. દક્ષિત.	મિ. પી. સી. દક્ષિત.	મે, કરસનદાસ એ. સ-સ, સુ.	૦-૪-૦	કુનામ અને લાયજેરી	"

આવર્તિ) ધક, મણકો બીજો (પહેલી આવર્તિ)	મિ. સી. ડી. મોદી.	મિ. સી. ડી. મોદી, બા- લાબરોડ, સુરત.	૦-૩-૦	પનામ	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલો માંટે.
--	-------------------	--	-------	------	---

(ઉ બા ના મે. એન્જલુશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના તા. ૨૪-૪-૧૯૨૮ ના પત્ર નં. ૬૬૬માં ફેરવી હુકમઆનુસાર.)

ગૃહીત ખર્ચ

રાવ આહુબ માધવલાલ હરિલાલ રમારક ફંડની.
કોઈ નાની ફેલા વિષય ઉપર સૌથી સરસ પાઠ આપવા માટે ભરૂચ અને સુરત એજન્સીની
કાર્પ આશિકાને રમારક ઠનામ તરીકે રૂ. ૩૦) ના પનામના પુરતો. અથવા સાહિત્યો આપવાની ગુજરાત વર્નોક્યુલર
સોસાયટીએ ગોઠવણ કરી છે.
પરિક્ષા ના ૩-૬-૨૮ ને દિવસે મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજ અમદાવાદની પ્રેસિડેન્સિંગ નિશાળમાં ફોલોવના લેડિ
સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટ અને પ્રેમચંદ રામચંદ ટ્રેનિંગ કોલેજના હેડ માસ્તર લેશે.

પાટોના વિષય અને તે ને વર્ગમાં આપવાનો હશે તે એક કલાક અગાઉ કહેવામાં આવશે. સમગ્રી અરજીઓ
તા. ૨૫-૮-૨૮ સુધીમાં પોતાના ઉપરી અધિકારી મારફત મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજના લેડિ સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટ સાહેબ તરફ
ગોઠવી આપવી

'પાય વરસ ઉપરની અને પંદર વરસ અંદરની નોકરીવાળા સ્ત્રી શિક્ષકો આ પનામ માટે લાયક ગણાશે.

V. Baptist.

લેડિ સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટ.

મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર વિમેન
અમદાવાદ તા. ૨૬-૬-૨૮

(અનુસંધાન ગતાંક પૃષ્ઠ ૨૧૨ થી)

ઉત્તર ભાગમાં સને ૧૯૨૭ માં છાકરાઓ માટેની લેવાઝોલી ન
કચ્છલર ક્રાઇનલ પરીક્ષામાં પાસ થયોલા ઉમેદવારોનાં નામની યાદ

નંબર	નામ	માર્ક	નંબર	નામ
ગોધરા સેન્ટર.				
૧	અવસીંગ કુબેરસીંગ બારેયા	૩૯૪	૩૧	જયંતીલાલ ગણપતરામ દવે
૨	પ્રથમસીંગ શીવલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	૩૯૪	૩૨	પુત્રમયંદ ભુલાભાઈ કાળીયા
૩	જોસીંગભાઈ રણડોડભાઈ બારે	૩૯૧	૩૩	સંતરામ શંકરલાલ દવે
૪	દુતેસીંગ અબેસીંગ રાજ	૩૮૧	૩૪	ગસિકલાલ નાથજી દવે
૫	સાંકળચંદ પ્રાણલાલ દેસાઈ (ખેતીકામ)	૩૮૦	૩૫	પરશોત્તમ નાથજી ભાટીયા
૬	જવસીંગ દીતાભાઈ ગોહીલ	૩૭૮	૩૬	શીવાભાઈ ત્રીકમભાઈ પટેલ
૭	ઉમીઆશંકર દલપતરામ મહેતા	૩૭૦	૩૭	રાવસિંહભાઈ જલમભાઈ મહીડા
૮	મકનસીંગ દલસીંગ ગોહીલ	૩૬૫	૩૮	મનુભાઈ લાગુભાઈ ઠાકર
૯	દેસાઈભાઈ જોસીંગભાઈ પટેલ	૩૬૫	૩૯	રતિલાલ ગોરખનદાસ બાવસાર
૧૦	ગોળાનાથ મહાસુખ રાણા	૩૬૨	૪૦	રમણલાલ ગીરમશંકર પંડ્યા
૧૧	ધનજીભાઈ જગાભાઈ દામોર	૩૬૦	૪૧	જયંતીલાલ બાપુલાલ દવે
૧૨	રૂપા મોતી દામોર	૩૫૭	૪૨	ભીખાભાઈ પુરસોત્તમ કુંભાર
૧૩	જટારાંકર હરગોવિંદ જોશી	૩૫૬	૪૩	કાન્તિલાલ આદીત્યરામ ત્રિવેદી
૧૪	શાંતિલાલ મહાસુખ પંડ્યા	૩૫૦	૪૪	રામજીભાઈ શંકરભાઈ વરીયા
૧૫	જેઠાલાલ પુનલાલ વ્યાસ	૩૫	૪૫	ભગવાન જોડાભાઈ મારવાડી
૧૬	મરૂપસીંગ દાનસીંગ પટેલ	૩૪૮	૪૬	મણીલાલ મહાસુખરામ સેવક
૧૭	શંકરભાઈ ધેલાભાઈ પટેલ	૩૪૫	૪૭	ગારીયકર ગણપતરામ પંડ્યા
૧૮	દુધાભાઈ વખતગાઈ બાબોર	૩૪૪	૪૮	કાસેસિંહ વિજયસિંહ પટેલ
૧૯	ગણપતગર હીરાગર ગોસાઈ	૩૪૩	૪૯	મદમદખાંન અમીરખાંન પઠાણ
૨૦	પુરશોત્તમ અમરરામ દવે	૩૪૨	૫૦	દલાભાઈ ધુરાભાઈ પટેલ
૨૧	મટુભાઈ મયુરભાઈ પટેલ	૩૪૦	૫૧	અંબાલાલ સાકળચંદ શાહ
૨૨	નાયાભાઈ ઠેલાભાઈ પટેલ	૩૪૦	૫૨	અંબાલાલ શામળદામ દવે
૨૩	જયંતીલાલ જવેરભાઈ પટેલ	૩૪૦	૫૩	રમખભાઈ કાળુભાઈ પટેલ
૨૪	પુનવાલ દયસુખરામ ધરમ	૩૩૫	૫૪	રમખભાઈ મગજભાઈ બારેયા (ખેતીકામ)
૨૫	જવેરભાઈ જીવાભાઈ પટેલ	૩૨૮	૫૫	માહેમસિંહ અમરસિંહ પંખાર
૨૬	કાન્તિલાલ સુનિલાલ દેસાઈ (ખેતીકામ)	૩૨૮	૫૬	મંદુલાલ અતોપરામ ઉપાધ્યાય
૨૭	પ્રાણલાલ રણડોડ ભટ્ટ	૩૨૨	૫૭	મગનભાઈ અમલાભાઈ વરીયા
૨૮	સરદારસીંગ પરસીંગ બારેયા	૩૯	૫૮	દોશ્યદ્ર નયુનાત જોશી
			૫૯	સુનિલાલ મદાશંકર જોશી
			૬૦	ગાળાશંકર ત્રીવોવન ઉપાધ્યાય

૩૮૧	ચંદ્રસિંહજી મોહમસિંહજીદયમ	૩૨૩	૭૭૧	નગીનબાઈ ગોવિંદજી શાહ
૩૮૨	માણિકલાલ શાળીંગરામ બટ્ટ	૩૨૪	૭૭૨	જીવજીભાઈ સોમાભાઈ ગેલવ
૪૦૦	દીવાનજી ડાહ્યાભાઈ ગમીટ	૩૨૫	૮૦૦	મયુર સીતા બંગી
૪૧૧	મેનજી ભગવાનનાથ ખિસ્તી	૩૨૬	૮૧૦	રામશંકર કુજેરરામ દવે
૪૧૨	ધુમાભાઈ ડાહ્યાભાઈ ઢોળી	૩૨૭	૮૨૦	અનરોગભાઈ દેસાઈભાઈ પટેલ
૪૨૦	જેકીસન મોતીલાલ મોહાંધી	૩૨૮	૮૩૦	સુનીલાલ મળજી પટેલ
૪૨૧	દુર્લભ કુંવરજી પટેલ	૩૨૯	૮૪૦	ફઝલુદ્દીન નીઝામુદ્દીન સેયેદ
૪૨૨	ખામુભાઈ મનસુખરામ શુક્લ	૩૩૦	૮૫૦	કાળીદાસ માધવભાઈ દીવીચ
૪૨૩	હોટાલાલ દરિશંકર પંડયા	૩૩૧	૮૬૦	લક્ષ્મીશંકર ડાહ્યાભાઈ વ્યાસ
૪૨૪	શીવશંકર અનોપરામ બટ્ટ	૩૩૨	૮૭૦	સોમનાથ કીરપારામ જાની
૪૨૫	અમરીતરામ કીશરાવભોલાદકર	૩૩૩	૮૮૦	રમણભાઈ મોતીભાઈ પટેલ
૪૨૬	રણજીભાઈ ગરમજીભાઈ પટેલ	૩૩૪	૮૯૦	નરતાપસીંગ મોતીભાઈ ધણમ
૪૨૭	ચીમનલાલ મોહનલાલ શાહ	૩૩૫	૯૦૦	હીરાલાલ ગણેશલાલ નંદિન
૫૧૧	ચંદુલાલ સુનિલાલ શાહ	૩૩૬	૯૧૦	શીવાભાઈ મોહાભાઈ પટેલ
૫૧૨	વલ્લભ વીરજી નાઈ નાયક	૩૩૭	૯૨૦	નરહરિલાલ ચીમનલાલ દિલ્હી
૫૧૩	શીવપ્રસાદ દરિશંકર વ્યાસ	૩૩૮	૯૩૦	મોહનલાલ ગેરધનનામરપાલા
૫૧૪	ચીમનભાઈ જયરામભાઈ પટેલ	૩૩૯	૯૪૦	માળકીશ પ્રેમશંકર વેદ
૫૧૫	સોમેશ્વર બાપાલાલ જોશી	૩૪૦	૯૫૦	નટવરલાલ નારણલાલ પંચોળ
૫૧૬	ચલામ મુરતુશા હુસેન શેખ	૩૪૧	૯૬૦	રણજીભાઈ ગણેશભાઈ પટેલ
૫૧૭	જસવંતગંગા કુજેરજી જોશી	૨૯૨	૯૭૦	હીરાલાલ લગાભાઈ પટેલ
૫૧૮	ભાઈલાલ હીમંગાઈ પટેલ	૨૯૩	૯૮૦	ભાઈલાલ ફરીદખાઈ પટેલ
૫૧૯	જગા છતાભાઈ પટેલ	૨૯૪	૯૯૦	દેમાઈભાઈ શુભાંગભાઈ પટેલ
૬૦૦	ડાહ્યાભાઈ લક્ષ્મીભાઈ પટેલ	૨૯૫	૧૦૦	ડાહ્યાભાઈ બેચરભાઈ પટેલ
૬૦૧	પ્રેમાભાઈ ગોવિંદભાઈ વશી	૨૯૬		બેતીકામ,
૬૦૨	રતન લાલભાઈ ગણવીન	૨૯૭	૧૦૧	જોશીભાઈ લક્ષ્મીભાઈ કાળીયા
૬૦૩	નાયા મહીજી પરમા	૨૯૮	૧૦૨	મોહસિંહ માધવસિંહ રાજ
૬૦૪	શીવલાલ જીપુભાઈ હિમરજનાગા	૨૯૯	૧૦૩	અનોપસિંહ મોહનસિંહ રાજ
૬૦૫	શંકરભાઈ સોમનાથ વ્યાસ	૨૯૦		ઉર્ફુ-ગુજરાતી
૬૦૬	રામસીંગ નદારસીંગ પટેલ	૨૯૧	૧૦૪	જિજ્ઞેષા મોહમમુસા પટેલ
૬૦૭	કરસન જોશી ચરોતંગ	૨૯૨	૧૦૫	મહમમુસા ધરમાઈલ પટેલ
૬૦૮	જયશંકર રિખજીશંકર જોશી	૨૯૩	૧૦૬	વલીમુસા હિમરજ પટેલ
૬૦૯	ડાહ્યાભાઈ અંબાઈદાસ પટેલ	૨૯૪	૧૦૭	ચુલામરસુર રહેમાન શેખ
૭૦૦	શંકરભાઈ ગેરધનભાઈ પટેલ	૨૯૫	૧૦૮	અલમદઆલમ ધરમાઈલ પટેલ
૭૦૧	રામશંકર ત્રીમુખ જોશી	૨૯૬	૧૦૯	ભદ્રચંદ્રજી-ઉર્ફુ-ગુજરાતી
૭૦૨	અંબાલાલ દેમાઈભાઈ પટેલ	૨૯૭	૧૧૦	વલીમુસા ધરમાઈલ પટેલ
૭૦૩	શંકરભાઈ હીરાભાઈ પટેલ	૨૯૮	૧૧૧	હુસેનજીશાહ મહમદશાહ ફરી
૭૦૪	પરશુદાસ હીરાભાઈ પટેલ	૨૯૯	૧૧૨	મહમદ ધરમાઈલ પટેલ
૭૦૫	લક્ષ્મીભાઈ રામસીંગ રાડોડ	૨૯૦		ગુજરાતી-ઉર્ફુ
૭૦૬	હુસેનભાઈ નાયાભાઈ મળજી	૨૯૧	૧૧૩	અમરસાઈલ વસંત બાપ પટેલ

ખરે માલ

ખરે માલ

ધોરણની નોટો

હાનની અર્થની નોટો એટલે જોડ-
ણીની જૂથો, અર્થની જૂથો. હુંકમાં
જૂથોનો ભંડાર, વિષયો પણ પૂરા નહિ.
આથી વિદ્યાર્થીઓ ઉત્કટા વિશેષ
અમાની બને છે.

આનો ઉપાય શા ?

અમારી નોટો તમે જોઈ છે ?
જરૂર જુઓ એક અનુભવી શિક્ષકે
તે લખી છે. જાણ સરળ અને સુદ્ધ.
જૂગાળ ખાસ ગુજરાતની. દરેક પાઠને
અતે પ્રશ્નો મૂક્યા છે અને તેની મમ-
જુતી આપી છે. આ તેમજ ખીજી
ધણી ધણી વિશેષતા છે.

માડ કમિશન આપવામાં આવે છે.

કન્યાઓ માટે

વર્નાક્યુલર

ફાઈનલ શિક્ષિકા

તમારી પરીક્ષા આવી પહોંચી ખરું ને ?

કહો ત્યારે —

આ પરીક્ષા તમને મુંઝવે છે ?

અધ્યયનના પૈસા બચાવવા છે ?

કેવા સવાલો આવશે તે નજીવું છે ?

તેના ઉત્તર કેમ આપવા તે નજીવું છે ?

પરીક્ષા ખાસ કરવી છે ?

આ બધાની 'હા' કહેવી હોય તો

૪૫૦ પાનાનું આ દળદાર પુસ્તક

જરૂર મંગાવો.

કિં રૂ. ૧-૧૦-૦.

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: રીચીરોડ, અમદાવાદ.

માસ્તર્સ ગુજરાતી કૉપિયુક (ગુજરાતી તથા બાળમોધ ૭ ભાગમાં)
દરેક નંબરની કિંમત ૦-૧-૦ વેસ્ટર્ન ઇડિયા સ્ટેટ્સ એજન્સિસ તથા કાઠિઆ-
વાડનાં તથા કચ્છના ધણા ખરા સ્ટોટોએ શાળામાં વ્યાપવા તરીકે મંજૂર કરેલી છે.

યોગ્ય

સમાન બચત ખુડખુડીઆ, મહોબતસિંહજી મેલીભાઈ રાણા તથા મંગળજી દરજીવન.

ઉર્દૂ ખુશખતા કૉપિયુક નંબર ૧ થી ૬ સુધી. ઉર્દૂ સૂચો માટે
પ્રત્યેક નંબરની કિંમત ૦-૨-૦ મુગર્ષ પ્રલાકાના કેળવણીખાતાએ શાળા
ઓમાં વ્યાપવા માટે મંજૂર કરેલ છે. તેમજ મધ્યપ્રાંતોને મિશરના કેળ-
વણીખાતાએ તેમજ મૈસૂર સંસ્થાનના કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલ છે.

પ્રાથમિક અંગ્રેજી - આદિતિ ૩ જી મુગર્ષ ૦-૭-૦ મુગર્ષ પ્રલાકા-
ના કેળવણીખાતાએ આ પુસ્તકને પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલ
છે. આ પુસ્તકમાં પ્રાથમિક શાળાનાં ધોરણે, ત્રણ અને ચારના અભ્યાસ-
ક્રમ મુજબ મનોવર્તનો અને ઉદાહરણોની કમિક યોજના કરવા ઉપરાંત
શિક્ષકવર્ગને ગણિતશિક્ષણમાં માર્ગદર્શક થાય તેમ કરવા પ્રયાસ કરેલો છે.

યોગ્ય { ઉત્તમાલ બચત ખુડખુડીઆ. - મહોબતસિંહજી મેલીભાઈ રાણા
મોદનલાલ દરજીવન પંચોળી.

ઉપરનાં તમામ પુસ્તકો મંગાવવાનું ખર્ચ જુદું. મામદી નકલો ઉપર યોગ્ય
કમિશન આપવામાં આવશે.

બુકસેલર-એચર પ્રેમજી એન્ટ સન્સ, રાજકોટ-કાઠિઆનાં

શાળાપયોગી નવાં બહાર પડેલાં પુસ્તકો

તદ્વન નવી શૈલીથી યોજાયેલાં ભૂગોળવિદ્યાનાં પુસ્તકો

પુસ્તક પહેલું ગુજરાત (પશ્ચિમ દિશા) એનસિનું વિસ્તૃત વર્ણન)

૧૮ નકશા સહિત ધોરણ ૭ માટે મૂલ્ય ૦-૫-૦

પુસ્તક બીજું મુંબઈ ઇલાકો (દિશા) સામાન્ય ભૂગોળ સહિત)

૨૧ નકશા સહિત ધો. ૪ થી માટે મૂલ્ય ૦-૫-૦

પુસ્તક ત્રીજું દિશાસ્તાન એશિયાની સામાન્ય ભૂગોળ સહિત

૨૬ નકશા સહિત ધો. ૫ થી માટે મૂલ્ય ૦-૭-૦

યોજક { યોગદાતા જી. અંબાણી હેડમાસ્ટર બાર્ટન ટ્રેનિંગ કોલેજ, રાજકોટ.
કેશવલાલ ત્રિ. આચાર્ય, હેડમાસ્ટર સિવિલ સ્ટેશન સ્કૂલ, રાજકોટ.

દિશાનો ઇતિહાસ: (નારોટકૃત) આવૃત્તિ ૨૦ મી મૂલ્ય ૦-૧૦-૦

દિશાના સંક્ષિપ્ત રાજ્યનંધારણ સહિત, ૧૯૨૬ સુધીની મંપૂર્ણ ઠીકીત.

પ્રાયમિક શાળાના ઉપલા ધોરણો, મિડલ સ્કૂલો અને ટ્રે. કોલેજો માટે અતિ ઉપયોગી પશ્ચિમદિશા એનસિન તેમજ સ્ટેટોની ધણીખરી શાળામા આ પુસ્તક પાઠ્ય તરીકે ચાલે છે.

ગુજરાતનો ઇતિહાસ: (નારોટ અને શાદકૃત) આવૃત્તિ ૧૨ મી બાળકોને વાચતા રસ પડે તેવી સુંદર વાતોરૂપે યોજાયેલા આ નાનો ઇતિહાસ ગુજરાત અને કાઠિયાવાડની ધણીખરી શાળાઓમા લાખા વખતથી પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે વપરાય છે. સરકારી કે ગવણીખાતા તરફથી તેમજ સ્ટેટોના કેળવણીખાતા તરફથી પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર છે મૂલ્ય ૦-૨-૦

વ્યવહારોપયોગી નિબંધ સંગ્રહ: આવૃત્તિ ૨૨ મી મૂલ્ય ૦-૧૪-૦ આ પુસ્તક હાઇસ્કૂલો, ટ્રેનિંગ કોલેજો તેમજ પ્રાયમિક શાળાના વિદ્યાર્થી વર્ગમા લખ્યા વર્ગીયો માનીતું યર્ષ પડેલું છે. નિર્બંધશિક્ષણના બોમિયા સરખા આ પુસ્તકમા સો ઉપરાત વિષયો ઉપર નમુનાના નિર્બંધો આપવામા આવેલા છે.

વ્યવહારોપયોગી સને ૧૯૨૪-૨૫ ના નવા અભ્યાસક્રમ અનુસાર તૈયાર કરેલી સાહાં તેમજ રંગીત ચિત્રોવાળી ફોઈગિ બુકો —

રંગીત આવૃત્તિ બાળવર્ગીયો ધો. ૪ થી સુધી દરેક ધોરણના ૦-૨-૦ ધોરણ ૫-૬ માટે પ્રત્યેક ધોરણના ૦-૨-૬ ધો. ૭ માટેના ૦-૩-૦

સાદી આવૃત્તિ આ ૧, ધો. ૧ થી, દરેકનો ૦-૧-૦ ધોરણ ૨, ૩, ૪, દરેકનો ૦-૧-૩. આમ્મુકો, વેસ્ટર્ન. ઇ. સ્ટેટ એ, BAP ના ૧૨/૨૨-૬-૨૬ થી ચલાવવા મંજૂર કરેલ છે. યોજક

હસમાન ખત્ર્ય પ્રુડ્યુડીઆ, માછ ફોઈગિ માસ્ટર, રાજકુમાર કોલેજ, રાજકોટ. મહોળવસિદ્ધ મોતીભાઈ રાણા, માછ ફોઈગિ માસ્ટર, ડંડર ટ્રે કોલેજ, રાજકોટ.

ઉપરના પુસ્તકો મંગાવવાનું ખર્ચ જુદું. સામટી નકલો ઉપર યોગ્ય કમિશન આપવામા આવશે

કુકસેલર-મેચર મેમ્બર એન્ડ સન્સ, રાજકોટ-કાઠિયાવાડ,

યાતુર્માસના પવિત્ર દિવસોમા બ શ્રાવણ માસ

આવતા હોવાથી તે નિમિત્તે

પુસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલયનાં

દરેકે દરેક પુસ્તકો

ઠેઠ દિવાળીસુધી

ખાસ કિફાયતે

અપાશે.

એ વિષેના વિગતવાર સૂચીપત્ર માટે લખો:-

પુસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય

ભદ્ર પાસે-અમદાવાદ અને મુંબઈ-૨

પુસ્તક ૬૭]

[અંક ૯

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

સપ્ટેમ્બર, સને ૧૯૨૮.

“ નવા જમાનામાં નવા મુદ્દા અને અગતિમાન માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા ખર્ચ-દાદાના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા મનુષ્યો ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને ખરખર આપણા મૃત્યુ પછી મૃત્યુના દંડ અને ધીમા વિકાનને લીધે વધારે હાલ્લા થએલા લોકો હાલના કરતાં વધારે સારી ચોજના ધરી કાઢશે ”

કેળવણીખાતાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (એ ૧૯૨૮ થી)

કૃષ્ણલાલ સુરજરામ વકીલ,

MED, FRGS ICS

એન્યુકેગનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉત્તર ભાગ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક્ક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

ધી “ડાયમંડ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીદાસ જગનલાલે છાપ્યું
સલાપોસ રોડ-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

મ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	રશિયાની શિક્ષણા, ...	૨૮૧
૨	વર્ગમા વિદ્યાર્થીઓની પ્રવૃત્તિ ...	૨૮૫
૩	શિક્ષણ સંબંધી કેટલીક સૂચના ...	૨૯૧
૪	કવિતાનું શિક્ષણ ..	૨૯૩
૫	સ્વેચ્છાતી નહેરુ ...	૨૯૬
૬	મૃદ્ધિ નિરીક્ષણ ...	૨૯૯
૭	એનરેસ્ટ શિખરની શોધ ..	૩૦૩
૮	સને ૧૯૨૮ની મુખ્ય ધુનિનિર્મિતિ િ કૃત્ય લીલિંગ પરીક્ષામા પુઠાએવા ભૂગોળના પ્રતો ...	૩૦૭
૯	સરકારી જાહેરખબરો. ..	૩૦૯
૧૦	ખાનગી જાહેરખબરો. ...	૬૨

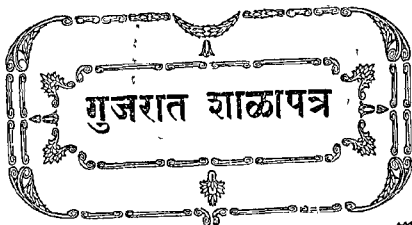
ખાળસાહિત્યનો ગાંડીવ ટંકાર

ગુજરાતના ખાળસાહિત્યમા રહેજે પહેલે નંબરે આવી ગએલા, રૂપાળા મુઠા જડા કાગળ, મનોદર છપાઈ ને પાંચરી બાધણીવાળા પુસ્તકો રીંધી સળ ને આકર્ષક, વિષય બોધક અને મનોરંજક ધનામના મેળાવડાઓ માટે અનિવાર્ય અને અદ્વિતીય પુસ્તકો, પત્રોએ, વિદ્વાનોએ ને સૌ વિદ્યા-વિકારીઓએ વખાણ્યા છે. સરકાર તરફથી પ્રુદ્ધીવાળા મંજુર થએલા છે અને ખીજ થતા જાય છે.

*ટોલ્સ્ટોયની ત્રણ વાતો ૦—૪—૦	*વાણીનું વન ૦—૪—૦
*બ્રહ્મ ૦—૬—૦	*મદુરદાર ૦—૪—૦
*ખીરખતો બન્ધુ ૦—૮—૦	*મરહીપુરી ૦—૫—૦
*મૂરખરાળ (ટોલ્સ્ટોય) ૦—૮—૦	*સેનાકુમારી ૦—૪—૦
*નીલમ ૦—૬—૦	તોફાની ટીપુડા ૦—૬—૦
*શીખ અને ધુધિવિંડ ૦—૪—૦	કચુ જર ૦—૩—૦
ખાળવિદ્યાર ૦—૧૨—૦	ધૂમળા ૦—૪—૦
*જય બજરમ ૦—૬—૦	ખાળવિદ્યાર-૨, ૦—૬—

આજેજ એક સેટ મંગાવી જુઓ અને ખાતરી કરો. ખાળકો : ખાળાઓમા દલાણી કરવા માટે અનુપમ છે.

ગાંડીવ પત્રની ઑફિસ, સુરત, તમામ બુકસેલરો વેચે :

ખેતીવાડીનું પ્રદર્શન.

માર્ગ
ખેતી
સાધ

૩. ૮૦) નું ઇનામ એગ્રિકલ્ચરલખાપત્ર શાળાના સારા નમુના માટે રાખવામાં આવ્યું છે. તા. ૧૭ મી નવેમ્બરે, ખેતીવાડીના પ્રદર્શન માટે જે નમુના મોકલવાનું રેકવે ખર્ચ થશે તે એગ્રિકલ્ચર શો કમિટી તરફથી મળશે.

ગયું છે. શાળાના રાતસર અખ્યાતના સગવડ પસંદગી એટલે જાળકની ૩-૭ વર્ષ સુધીના વખત પ્રગતી ઉન્નતિ માટે ઘણો મહત્વનો છે એમ લાગવાથી રશિયાના વિદ્યાધિકારીઓએ તેવી કેળવણી ફરજિયાત કરી. હવે શિશુશાળાઓ સંખ્યાબંધ વધવા લાગી અને સને ૧૯૨૨ માં તે ઘણા મોટા પ્રમાણમાં આવી શાળાઓ થઈ. આટલી બધી શાળાઓના ખર્ચને લીધે તથા સુસંસ્કૃત શિક્ષકના અભાવે કરીને તેની સંખ્યા કમી કરી નાખવામાં આવી તોપણ બાકીની શાળાઓનાં આરોગ્ય અને કેળવણીને લગતી સારી સગવડ કરી આપવામાં આવી. ૧૯૨૫ થી આવી શાળાઓ પાછી વધવા લાગી છે.

હાલમાં ત્યાં ૧૪૩૭ શિશુશાળાઓ છે. રશિયામાં ૩-૭ વર્ષ સુધીના બાળકો નિશાળે આવે છે અને તેમાં તેના ત્રણ વિભાગ કરીને ચલાવવામાં

• અંગ્રેજી લખાણને આધારે.

x તેનું જુનું નામ સેન્ટપિટરસ્બર્ગ છે. રશિયાના મહાન નેતા લેનિન ઉપરથી તે નામ પાડવામાં આવ્યું છે.

આવે છે. તેના નિભાવ માટે ત્રણ સંસ્થાઓ પૈસાની મદદ કરે છે: (૧) લોકલ ફંડ, (૨) કેટલીક સંસ્થાઓ જેવી કે સહકારી મંડળ, અરસપરસ મદદ કરવાની સંસ્થા તથા ધંધાદારી મંડળો, (૩) લોકો અને માળાપ કેટલીક મદદ કરે છે. શહેરમાં કારખાનાને લગતી શાળા હોવાથી તેમાંનાં માણસોને ધણી મદદ કરવી પડે છે.

શહેરના કારખાનાની શિશુશાળાઓ

શહેરમાં આવી શાળાઓ મજૂરો અને કામદારના છોકરાની કેળવણી માટે રાખવામાં આવે છે, તેથી શહેરની લાગોળે જ્યાં સંચાકામ ચાલતું હોય ત્યાં શાળાઓ ખોલવામાં આવે છે, આ કારણને લીધે કામદારવર્ગના છોકરાંઓ આખો દિવસ સવારના સાત કે આઠથી સાંજના પાંચ કે છ વાગ્યા સુધી ત્યાં શીખે છે; તેથી તેમને ત્યાં નાસ્તો તથા જમવાનું પણ મળે છે, તેમજ તેમને માટે આરામ અને ફરવાહરવાની જોડવણુ પણ ત્યાંજ કરવામાં આવેલી હોય છે. આવી શિશુશાળા રશિઆમાં આખું વરસ ચાલે છે. જ્યાં બાળકોને માટે ચોકખી હવા, સૂર્યનો તડકો, નહાવાની અને રમત-ગમતની સગવડ હોય એવી જગાએ ઉનાળામાં શાળા લઈ જવામાં આવે છે. કારખાનાનાં આવી શાળાનું ખર્ચ આપવું પડે છે. શિશુશાળા અને કારખાનાને સારો સંબંધ છે. કામદારવર્ગ તેનું ખર્ચ આપે છે એટલુંજ નહિ પણ તેની વ્યવસ્થામાં પણ ભાગ લે છે.

દરેક શાળાનું જે વ્યવસ્થાપક મંડળ હોય છે તેમાં શિક્ષકો, માળાપ, કામદારવર્ગના તેમજ સ્ત્રીઓની સંસ્થાના તથા સમાજવાદ પક્ષના સલા-સદો હોય છે. તેઓ કેળવણી તેમજ સામાજિક આરોગ્યને લગતા પ્રશ્નો સંબંધી ચર્ચા કરે છે.

શિશુશાળાઓના શિક્ષકો માળાપની મદદથી કામ કરે છે એટલે ધર અને શાળા વચ્ચે વિશ્વાસ અને માનની લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે. વળી તેમની સાથે પ્રસંગોપાત વાતચીત કરીને અને શિક્ષક તથા વાલીઓના મેળાવડા ભરીને તેમજ શિક્ષકો બાળકને ઘેર જઈને, તેમના કામનું પ્રદર્શન કરી તથા કારખાનાની કસ્ટ અને શાળામાં ઉત્સવ કરીને આવી અનેક રીતે તેમનો પગપર સંબંધ ગાઢ બાધે છે. બાળકની મા શાળામાં આવી તેની સાથે કેવી રીતે વર્તવું તે શીખે છે. વળી કેટલાક છોકરાની મા તે ત્યાં ઘણા વખત સુધી હાજર રહે છે. તે વખતે શિક્ષક તેમની સંભાળ કેવી રીતે રાખવી તે બતાવે જે વિશેષમાં બાળકના આરોગ્ય અને કેળવણી

સંબંધી લોકોને અનુકૂળ પડે એવું માસિકો અને ચોંપાનીઆના રૂપમાં જે સાહિત્ય હોય છે તેમાંથી તેમને ઉપયોગી ધણી માહિતી મળે છે.

ગામડાંમાં ઉનાળાની રમતનાં યોગાન

ઉનાળામાં રશિઆમાં ખેડૂતની સ્ત્રીને ઘણું સખત કામ કરવાનું હોય છે. તે વખતે તેમને કેવી રીતે મદદ કરવી એ એક પ્રશ્ન છે. આ કારણને લીધે ગામડાંમાં કાયમની શિશુશાળાઓ સ્થાપવી એ જરૂરનું છે એમ સામાન્ય મત છે પણ સાધન અને ચોગ્ય જગાના અભાવે આવી નિષ્ફળતા ૩૦૦ શાળાઓ છે, તેથી ગામડાંમાં રમતગમતના યોગાનમાં થોડો વખત શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. ૧૯૨૭ ના ઉનાળામાં ૪,૦૦૦ રમતનાં યોગાન હતાં; તેમાં ૨૦૦,૦૦૦ બાળકો રમતાં હતાં. જો એક વરસ રમતના યોગાનનું શિક્ષણ ફળદાયી નીવડે તો બીજે વરસે તે કામ ચાલુ રાખવામાં આવે છે અને જો જાને તો તેને કાયમની શાળા બનાવવામાં આવે છે. આવી રીતે રમતના યોગાનની વ્યવસ્થા એ શિશુશાળા સ્થાપવાનું પ્રથમ પગથીઈ છે.

ગામડાની શાળામાં શિક્ષકને ઘણી મુશ્કેલી વેઠવી પડે છે. પ્રથમ તો સાધન જરાબર હોતાં નથી તેમજ લોકો તેમના તરફ વહેમની નજરથી જુએ છે. કામ પણ લાંબા વખતનું અને કંટાળો આવે એવું હોય છે. સાધારણ રીતે બાળકો દસ કલાક મેદાનમાં રમે છે અને કેટલેક ઠેકાણે તો ૧૮ કલાક સુધી પણ કામ ચાલે છે, પણ શાળાના શિક્ષકના ઉત્સાહ અને શક્તિથી આ બધી મુશ્કેલી દૂર કરવામાં આવી છે. કેટલેક ઠેકાણે યુનિવર્સિટીના અને ટ્રેનિંગ કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ કામ કરે છે. ૧૯૨૭ ના ઉનાળામાં બધા મળીને આવી સંસ્થાના નિયમિત શિક્ષકો ઉપરાંત કામ કરનાર ૪૨૫ વિદ્યાર્થીઓ હતા. આ રીતે કામ કરનાર શિક્ષકો ગામડાંની સંસ્થાઓ તેમને મદદ કરે તેવા પ્રયત્નો કરે છે. બ્યારે પ્રથમ રમતના યોગાન ઉપર શિક્ષણનું કામ થઈ કરવામાં આવે છે ત્યારે ત્યાંના ખેડૂતો તેમનાં છોકરાંને મોકલતા નથી. તેમની પ્રત્યે તેઓ શંકાની નજરે જુએ છે. તેમને ખીક લાગે છે કે રમતે તેઓ તેમના કર્મો વધારે કરે. વળી તેઓ રમતના મેદાનના ખર્ચને દિસેસો આપતા નાખુશ હોય છે પણ શિક્ષકો સમાજીની તેમજ જાતે મળીને તેમને સમજાવે છે.

શિશુશાળા સ્થાપતાં પહેલાં આવી રીતે કરેલું કામ ઘણું ઉપયોગી નીવડે છે, કારણ કે તેમાં બાળકના આરોગ્ય ઉપર ખાસ લક્ષ આપવામાં આવે છે. લાંબા વખતના વિચાર અને દુકાળની અસર તેમના ઉપર જણાઈ આવે

છે. તેમાંનાં ઘણાખરાં જલદીથી માંદા પડે છે કારણ કે તંદુરસ્તી ભળવાનું જ્ઞાન તેમને હોતું નથી.

યોગાન ઉપર શિક્ષણ શરૂ થાય તે પહેલાં અને તે બંધ થાય ત્યારે બંને વખત દાકતર બાળકનું શરીર તપાસે છે, અને પછી તેમને સખત નિયમન પાળવું પડે છે. ખોરાક, ફરવાનું, કસરત અને આરામ-આ બધું કામ નિયમિત રીતે થાય છે. ભારે કપડાંને જાહેર ખુલ્લો પોશાક આપવામાં આવે છે. બાળકોને શરીરે ઠંડા પાણીથી યોગીને નવરાવવામાં આવે છે. તેઓ સૂર્યના તડકે પણ બેસે છે. તંદુરસ્તી માટે સારી ટેવો પડે તેની ખાસ સલાહ લેવામાં આવે છે, અને પછી બાળકોની તાલીમની અસર તેમના ઘરમાં થાય છે. બાળકો એકજ પદાલો અથવા દુવાલ જે બધાં વાપરતા હોય તેનો ઉપયોગ કરતા નથી. આવી રીતે રમતનું યોગાન એ કેળવણી આપવાની એક નાની સંસ્થા છે.

આરંભમાં માત્રાપ શંકા જતાવતાં હતાં પણ જ્યારે બાળકની તંદુરસ્તી અને તેના જ્ઞાનમાં મુધારો થએલો જુએ છે ત્યારે તેમના આરંભની શંકા નહીં થાય છે. જ્યારે યોગાન ઉપરની તાલીમ પુરી થાય છે ત્યારે વિદ્યાર્થીનાં વાલીઓ બીજાં વર્ષે તેનું કામ કરવાને માટે ખાહેશ જતાવે છે. કેટલેક ઠેકાણે તો તેને જાહેર શિક્ષાગામાં શાળા શરૂ કરવામાં આવે છે. આવી રીતે શહેરમાં કારખાનાને લગતી અને ગામડામાં રમતના મેદાન ઉપર ચાલતી શિક્ષાશાળાઓ ઉપરાંત શિક્ષણ માટે બીજી વ્યવસ્થા પણ માલમ પડે છે. કેટલેક ઠેકાણે નાનાં બાળકોને માટે ખાવાપીવાની ગોઠવણ કરવામાં આવે છે અને ત્યાંજ તેમને રાખે છે. કેટલીક કલખોના ઓરડામાં બાળકને શીખવવામાં આવે છે, કેટલાંક ગામડાંમાં તેમજ શહેરના રમતના મેદાનમાં, તેમજ ખાણના મજૂર અને ખેડૂતનાં છોકરાના રમવાના યોગાન-માં પણ કામની શાળાઓ ચલાવવામાં આવે છે.

વાળે છે, અને રસોઈ કરવામાં વારાફરતી મદદ કરે છે. ઉનાળામાં બાગમાં કામ કરે છે. આવું કામ ઉંમરના પ્રમાણમાં આપવામાં આવે છે. આવી રીતે કામ કરવાથી બાળકનામાં જવાબદારીની સમજ આવે છે.

બાળકને કામની વહેંચણીની જરૂર લાગે છે કે તરતજ તેઓ જુદું જુદું કામ કરવા માટે આરોગ્ય, ધરકામ ચત્રાવવાનું, સૃષ્ટિતાન, વગેરે માટે જુદા જુદા સમૂહ પાડે છે. અને હીવે તેમને સ્વરાજ્યનો થોડો અનુભવ થાય છે. વિદ્યાર્થીની સભામાં તેઓ તેમને જે બાબતની જરૂર હોય તે સંબંધી અને તે કેવી રીતે પુરી પાડવી તેના સાધન સંમંવી ચર્ચા કરે છે. આવી રીતે તેમને હાલના જમાનાના જીવનનો અનુભવ આપવા પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે અને તે ત્રણ રીતે થાય છે:

(૧) કારખાનાના મોટી ઉંમરના માણસો જે કામ કરે છે તે તેમને બતાવવામાં આવે છે, અને ઉનાળામાં ખેતીની માહિતી આપવામાં આવે છે.

(૨) સ્કાઉટ સાથે તેમનો સંબંધ બાંધવામાં આવે છે. સ્કાઉટો શાળામાં આવે છે અને તેઓ તેમનાં લાગેલા રમકડાં કેવી રીતે દુરસ્ત થાય તે માટે મદદ કરે છે, તેમને ગમત પડે તેવી રમતો શીખવે છે, અને તેમની સાથે જુદા જુદા વિષય સંબંધી વાતચીત કરે છે.

(૩) રાષ્ટ્રીય ઉત્સવમાં તેઓ લાગે છે. દેશના મહાન પુરુષો અને અગ્રણીના ચિત્રો દિવાલ ઉપર મૂકવામાં આવેલા હોય છે.

વર્ગમાં વિદ્યાર્થીઓની પ્રવૃત્તિ

(ઇતિહાસ અને ભૂગોળ શિક્ષણ -)

એક વર્ગમાં વિદ્યાર્થીની સંખ્યા ૪૦ હતી અને તેમની સરેરાશ ઉંમર ૧૦ ફૂટની વર્ષ હતી. શાળામાં શિક્ષકે ઇતિહાસના વિષયમાં એક સત્ર પરમિઆન વિદ્યાર્થીઓને પોતાની મેળે અમુક અભ્યાસ કરી લેવાનું સોંપ્યું હતું. ઘેર કામ કરવાની યોજના શિક્ષકે યોજી હતી; પણ અમુક સમય ખાસ પરીક્ષા લેવા માટે જે નક્કી કર્યો હતો તે સિવાયનો ઝેટલો વખત ઇતિહાસ માટે શાળામાં નક્કી કર્યો હતો તે બધો વખત વિદ્યાર્થીઓને કામ કરવા માટે આપવામાં આવ્યો હતો. તેમને એક સાઈ પાઠ્યપુસ્તક આપવામાં આવ્યું હતું. શીખવાનો વિષય મનુષ્યજાતની ઉત્પત્તિથી તે ઇ. સ. ના સમય સુધીનો હતો. ઘેર જે કામ સોંપવામાં આવ્યું હતું તે ગ્રામીન

સંસ્કૃતિનો વિષય હતો. જે વિદ્યાર્થીઓ આ કામ કેવી રીતે શરૂ કરવું અને ક્યાંથી શરૂ કરવું એ સંબંધી મુંજાતા હતા તેમને સૂચના આપવામાં આવતી હતી. આ આખા સન દરમિયાન વિદ્યાર્થીને શિક્ષકની મદદ વ્યારે જોઈએ ત્યારે મળી શકે તેમ હતી, પણ અમુકજ કામ કરવું એવું કોઈપણ વિદ્યાર્થીને માટે પહેલેથી નક્કી કરવામાં આવ્યું નહોતું. એ તો વિદ્યાર્થીઓએ તેમની ગેજે કરી લેવાનું હતું.

આનું પરિણામ ઘણું લાજદાયક આવ્યું હતું. એમાંના એક વિદ્યાર્થીએ ખતથી પાઠ્યપુસ્તકનો સતત અભ્યાસ કરવા માંડ્યો. તેણે તે પુસ્તક પહેલેથી છેલ્લે સુધી એ વાર વાંચી પ્રાચીન, માધ્યમિક અને વર્તમાન ઇતિહાસનો અભ્યાસ કર્યો. પછી તેને જે સમયના ઇતિહાસમાં ખાસ રસ પડ્યો હતો તે મુખ્ય સંબંધી પુસ્તકોને માટે તેણે પુસ્તકાલયમાંથી શોધવા માંડ્યું. ત્રણ ચાર વિદ્યાર્થીઓએ ચિત્રકામ અને નકશા કાઢી મોટી મોટી નોંધપોથીઓ તૈયાર કરી લીધી. એમાંનો એક વિદ્યાર્થી જે કોઈ દિવસ ઇંગ્લંડ બહાર પણ ગયો નહોતો તેને ચીનના ઇતિહાસમાં એટલો બધો રસ પડ્યો હતો કે તેણે આખું સન એ દેશના ઇતિહાસના અભ્યાસ માંજ ગાળ્યું. ક્યા જનાવો નોંધવા જેવા છે, ક્યાં ચિત્રો કાઢવા જેવાં છે, તે સંબંધી વારંવાર શિક્ષકની સલાહ તે લેતો અને વધારાની હકીકત ક્યાંથી મળી શકે તેમ છે તે બાબત તેને પૂછતો.

વર્ષના બાકીના વિદ્યાર્થીઓ વધારે સારા ઉદ્યોગમાં ગુંથાયા હતા. ઘેર જે કામ સોપેલું હતું તે તેમને માટે પૂરતું હતું એમ તેમને લાગ્યું હતું. કેવળ માનસિક પ્રવૃત્તિથી એટલે ફક્ત વાચવાથી તેમની ઇચ્છાઓ તૃપ્ત થઈ નહિ. તેમાંથી ઘણાઓએ સન દરમિયાન જુદે જુદે વખતે વાંચવાનું અથવા તો નોંધો કરવાનું કામ શરૂ કર્યું. કેટલાક પાઠ્યપુસ્તકનાં ચિત્રો દોરવામાં મદ્યુક્ત રહ્યા. ઘણા ઇતિહાસને લગતાં ચિત્રોનો ચાળાને માટે સંગ્રહ કરી એજ ચિત્રો વિષે કલાકો સુધી ચર્ચા કરતા. પણ એકજ જાતની પ્રવૃત્તિથી તેમને બરાબર સંતોષ થયો નહિ, કારણ કે એવા ઉદ્યોગમાં જોઈએ તેટલું કામ કરવાનું હતું નહિ.

મોટા પ્રમાણનું ચિત્રકામ

પછી એક વિદ્યાર્થીએ મોટા પ્રમાણનું ચિત્ર કાઢવાનું કામ શરૂ કર્યું. તેણે કા. પા. ૫૨ એક રોમન સૈનિકનું અને એક ફિનિશિયન શ્રેડીનું લગાયક વદાણ ચીતર્યું. મોટી વારમાં તો તેની નકલ કરનારા આપુર વિદ્યાર્થીઓમાંથી અરધ જોડવાને માટે તે કા. પા. પૂરતું ચર્ચ પડ્યું

આબુ તેવામાં જ્યાં પૂઠાના કામળના નમુના બતાવવા વિશે ચર્ચા થવા . વર્ષ સંતોષી, ધણે ઉદ્યોગી અને એકંદર ખાંતીએ હતો. શિક્ષણમાં જમણા કે ત્રણજણા વખતમાં જે પ્રત્યે ઉભા થાય તેના કરતાં અને ઘણી ઉપયોગી બાબતોને લગતા પ્રત્યે ખડા થયા હતા અને ૧૬ વિદ્યાર્થીઓએ પોતેજ એ પ્રત્યેનો નીવેડો કર્યો હતો.

ઇતિહાસનો પાઠ શારીરિક ચપળતા માટે અસંખ્ય પ્રમંજો ઉત્પન્ન છે. વિદ્યાર્થી બેઠા બેઠા ઇતિહાસ શીખે અને વર્ગસમૂહનું શિક્ષણનાના ર્થીઓ માટે ધણુ ઉપયોગી છે કે કેમ તે સંબંધી પણ શંકા ઉભી થાય . ઇતિહાસ શીખવામાં તારીખો અને બતાવેા પાઠ કરાવવાના કામને તુએ મૂકીએ તોપણ અસાધારણ મુશ્કેલીઓ અનુભવવી પડે છે એ વાત કિા પુરેપુરી સમજતા નથી. જેણે ધણું વાંચ્યું હોય અને જેતામા ારશક્તિ ધણી હોય તેને જ્યારે પેરિક્ષકના સમયમાં એથેન્સના જીવનનો અથવા ઇલિઝાબેથના રાજ્યસમયમાં ઇંગ્લંડના લોકજીવનનો અરખ્યાલ સમજવો હોય ત્યારે તેને ધણી મહેનત કરવી પડે છે. હાલતું તે જુના વખતનું ઐતિહાસિક પુષ્કળ સાહિત્ય અંગ્રેજી ઇતિહાસના યસ્ત સમય ઉપર પુષ્કળ પ્રકાશ નાખે છે છતાં ૧૬મા અને ૧૭મા ાના અંગ્રેજને આપણામાના થોડાકજ વાસ્તવિક રીતે સમજી શકે છે; તો ત્રી આપણા બાળકો કે જેનું માન અને દુનીઆનો અનુભવ એટલાં ના થોડા છે તેને માટે એ વિષય કેટલો બધો અધરો થઈ પડે !

નાટ્યમંડળીઓ

થોડાં વર્ષથી ' ઇતિહાસનું નાટ્યપ્રયોગદ્વારા શિક્ષણ ' એ પદ્ધતિ ણી પ્રિય થઈ પડી છે અને જો એ પદ્ધતિમાં વ્યવસ્થા, અતુરાર્થિએલી ાવણુ વગેરે હોય તો બીજી કોઈ પદ્ધતિના જેટલોજ બાળકોને મોટા ાટા ઐતિહાસિક બતાવેાતુ આભેદજ ચિત્ર તે પદ્ધતિ આપી શકે છે. જે યેસક આ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવા ઇચ્છતા હોય તેમણે પાઠ રાખણુ કે શામા વારંવાર પ્રયોગ કરાવવાની જરૂર રહે છે. શાળામાં નાટ્યપ્રયોગ રાવવામા બીજા કોઈપણ કામ કરતા વધારે મહાવરાની જરૂર છે.

એક સાદો દાખવો લઈએ: ' મેગના કાર્ટો 'નો પ્રમંભ નાટ્યપ્રયોગદ્વારા િખવવાનો શિક્ષકનો ઇરાદો છે. વાર, દહીના દિવસોમાં આવેા પાઠ ઉત્તમ ાણામ, કારણ કે એકજ રચણે તેમાં સર્વળી જાતની ધણી હાલચાલ કરવાની ાય છે, પણ તેને અંગે દરેકે દરેક જાતની ઝીંઘી ઝીંઘી બાબતની ગોઠવણુ

કરવાની રહે છે. ખાસિયતો શોધી કાઢવી જોઈએ; રાજ્ય જહોન, કેન્ટર્બરીનો આર્ચબિશપ, રોબર્ટ ફિટઝવોલ્ટર, વગેરે પાત્રો માટે યોગ્ય વ્યક્તિઓને પસંદ કરવી જોઈએ; ધર્મગુરુઓ, ઉમરાવો, જહોન રાજના ખવાસો, તેમજ તેના વિરોધીઓના ખવાસો, યુમાસ્તા, વકીલો, નોકરો વગેરે ભાગ વર્ગના પાત્રોને યોગ્ય રીતે વહેંચી આપવો જોઈએ અને તેમાં કમવારી બરાબર નક્કી કરવી જોઈએ અને રંગભૂમિ ઉપર ભજવવાની બાબતોની નોંધ પણ કરી લેવી જોઈએ.

નાટ્યપ્રયોગ એક અઠવાડીયાં સુધી ચાલે, અને એ દરમિયાન ધણી વાદવિવાદ થયા અને વાટાઘાટના પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યા. ધણી કાગળો ઉપર સહી કરવામાં આવી અને તેના ઉપર મહોર છાપ મારવાનું કામ ચાલ્યું. આવો મહત્વનો પ્રસંગ નાટ્યપ્રયોગરૂપે ભજવવો હોય તો સંપૂર્ણ રીતે તે ભજવવો જોઈએ. ગમે તેમ કામ કરવાથી કાંઈ લાભ થતો નથી.

હસ્તઉદ્યોગની ઉપયોગિતા

ઇતિહાસ અને ભૂગોળના શિક્ષણમાં જો હસ્તઉદ્યોગના શિક્ષકની મદદ મળે તો ધણી રસથી અને ઝડપથી કામ થઈ શકે. આખા વર્ગને કારખાનામાં મોકલવાનું બાગ્યેજ બને છે, પણ જો શિક્ષક અને વર્ગ બંને, કામ પછી વર્ગને સ્વચ્છ રાખવામાં અને સરસામાન જે માગી લીધો હોય તે પાછો આપવામાં સંપૂર્ણ કાળજી રાખે તો સરસામાન અને ઓળરો ઉછીતાં દેવામાં અને વર્ગના ઓરડાને કામ ચલાવે કારખાના તરીકે વાપરવામાં કોઈ મુશ્કેલી નડે નહિ. એક જમીનદારનું ગામ, મધ્યયુગનો કિલ્લો અથવા દેવાલય, એથેન્સનું મંદિર, રોમન લોકનો કોલોશિયમ (અગડ) વગેરે બાંધવાની યોજનાઓ શિક્ષક નક્કી કરી શકે. આમાંના કોઈપણ કામમાં ધણી વિદ્યાર્થીઓ લાંબા વખત સુધી રોકા શકાય અને તેથી તેમની શારીરિક ચપળતાનો ઉપયોગ બરાબર રીતે થઈ શકે. ભૂગોળનો પાઠ હોય તો વર્ગને હિંદુસ્તાનનું અથવા ચીનનું કોઈ દેવાલય, પશ્ચિમ આફ્રિકાનું એક ગામડું, આસ્ટ્રેલિયાનું કોઈ ગામ, અથવા ઇંગ્લંડની કોલસાની ખાણ, એમાંની કોઈ યોજના આપી શકાય. કામ અર્ધ પડે ખર્ચ અને નમુનો સર્વાંશે સંપૂર્ણ પણ ન બને તોપણ બાળકોને આ અવસ્થાએ ઓળર વાપરતાં શીખવાને અને નહિ કે હોશિયાર કારીગરના કામની જેનું કામ આપવાનો હેતુ છે.

દુનીઆની આસપાસની સફર

‘દુનીઆની આસપાસ સફર’એ માટે નાનાં બાળકોને ભૂગોળશિક્ષણને

થવા આગ્યું તેવામાં જાડા પૂઠાના કાગળના નમુના બનાવવા વિષે ચર્ચા થવા લાગી. વર્ગ સંતોષી, ઘણો ઉદ્યોગી અને એકંદર ખંતીલો હતો. શિક્ષણમાં આપી જમણા કે ત્રણજણા વખતમાં જે પ્રશ્નો ઉભા થાય તેના કરતાં વધારે અને ઘણી ઉપયોગી બાબતોને લગતા પ્રશ્નો ખડા થયા હતા અને ઘણુંખડું વિવાર્ધિઓએ પોતેજ એ પ્રશ્નોનો નીવેડો કર્યો હતો.

ઇતિહાસનો પાઠ શારીરિક અપજના માટે અસંખ્ય પ્રસંગો ઉત્પન્ન કરે છે. વિવાર્ધિ એકા બેકા ઇતિહાસ શીખે અને વર્ગસમૂહનું શિક્ષણનાના વિવાર્ધિઓ માટે ઘણું ઉપયોગી છે કે કેમ તે સંબંધી પણ શંકા ઉભી થાય ખરી. ઇતિહાસ શીખવામાં તારીખો અને બનાવો યાદ કરાવવાના કામને બાજુએ મૂકીએ તોપણ અસાધારણ મુશ્કેલીઓ અનુભવવી પડે છે એ વાત શિક્ષકો પુરેપુરી સમજતા નથી. જેણે ઘણું વાંચ્યું હોય અને જેનામાં વિચારલક્ષિત ઘણી હોય તેને જ્યારે પેરિક્ષિતતા સમયમાં એથેન્સના લોકજીવનનો અથવા ઇસિઝાબેથના રાજ્યસમયમાં ઇંગ્લંડના લોકજીવનનો ખરાખરા અ્યાલ સમજવો હોય ત્યારે તેને ઘણી મહેનત કરવી પડે છે. હાલનું અને જુના વખતનું ઐતિહાસિક પુષ્કળ સાહિત્ય અંગ્રેજી ઇતિહાસના વાદ્યસ્ત સમય ઉપર પુષ્કળ પ્રકાશ નાખે છે છતાં ૧૬મી અને ૧૭મી સદીના અંગ્રેજને આપણામાના થોડાકજ વાસ્તવિક રીતે સમજી શકે છે; તે પછી આપણા બાળકો કે જેનું જ્ઞાન અને દુનીયાનો અનુભવ એટલાં બધા થોડા છે તેને માટે એ વિષય કેટલો બધો અધરા થઈ પડે !

નાટ્યમંડળીઓ

થોડાં વર્ષથી ' ઇતિહાસનું નાટ્યપ્રયોગદ્વારા શિક્ષણ ' એ પદ્ધતિ ઘણી પ્રિય થઈ પડી છે અને જો એ પદ્ધતિમાં વ્યવસ્થા, અતુરાઈભરેલી ગોઠવણ વગેરે હોય તો બીજી કોઈ પદ્ધતિના જેટલીજ બાળકોને મોટા મોટા ઐતિહાસિક બનાવોનું આબેહૂમ ચિત્ર તે પદ્ધતિ આપી શકે છે. જે શિક્ષક આ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવા ઇચ્છતા હોય તેમણે યાદ રાખવું કે આમા વારંવાર પ્રયોગ કરાવવાની જરૂર રહે છે. શાળામાં નાટ્યપ્રયોગ કરાવવામાં બીજા કોઈપણ કામ કરતાં વધારે મહાવરાની જરૂર છે.

એક સાદો દાખલો લઈએ: ' મેઆ કાટા ' નો પ્રસંગ નાટ્યપ્રયોગદ્વારા શીખવવાનો શિક્ષકનો ધરાદો છે. વાર, દહીના દિવસોમાં આવો પાક ઉતમ ગણાય, કારણ કે એકજ રથને તેમાં સવળી જાતની ઘણી હાલચાલ કરવાની હોય છે, પણ તેને અંગે દરેક દરેક જાતની ઝીણી ઝીણી બાબતની ગોઠવણ

શિક્ષણ સંબંધી કેટલીક સૂચના

જ્યારે કોઈ કામ બાળકો પોતેજ કરે છે ત્યારે તે સૌથી સારી રીતે શીખે છે. કૃતિથી વાસ્તવિક શિક્ષણ મળે છે.

જે કામનો આપણે મહાવરો કરીએ તે કામમાં આપણને કુશળતા મળે છે.

જે કામથી આપણે પરિણામ તરીકે ફતેહ અને સંતોષ મળે છે તે કામ આપણે બરાબર શીખીએ છીએ.

જે કામ કરવાનો આપણને કંટાળો આવતો હોય તે કામ આપણે શીખી શકતા નથી.

વિદ્યાર્થીઓ જે પોતાનો હેતુ પુરો કરવા માગશે તો ખૂબ ઉત્સાહ-ભર્યા મનથી તેઓ કામ કરવા મંડી પડશે.

જે આપણને અમુક એક બાબતમાં રસ પડતો હોય તો તે બાબતને લગતી બીજી બાબત પરત્વે પણ આપણે લક્ષ આપીશું.

બાળકને ઉત્સાહથી શીખી લેવું કરવું હોય તો તેને વહેલા સવારમાં તે શીખવવું.

શાળાનું શિક્ષણ વિદ્યાર્થીના જીવન સાથે જોડેલું હોવું જોઈએ.

શાળામાં વિદ્યાર્થીઓ એકીવખતે એકજ બાબત શીખે છે.

શિક્ષણની જીતી પદ્ધતિમાં માત્ર એક કે બેજ વિદ્યાર્થીઓજ ભણે છે કે શીખે છે. ખરી રીતે વગેરે બધા વિદ્યાર્થીઓએ શીખવું જોઈએ.

જે વિષય આપણને ઉપયોગી જણાય છે તે શીખવવાનું આપણને મન હંમેશાં થાય છે.

ચોપડી સામું જોવાનો મહાવરો, પાઠવાથીજ બાળકો કંઈ વાંચતાં શીખતા નથી.

કંઈ કામ માથે લીધું હોય તેનું પરિણામ સાફ ન આવે તો શિખ્યો તે કામ કરવાનું શીખશે નહિ.

બાળકો કૃતિથીજ શીખે છે તેથી શિક્ષકે ડબલ કરવાની જરૂર નથી.

જ્યારે બાળકને તેમના કામમાં-પાઠમાં-રમ ન પડતો હોય એવું જણાય ત્યારે શિક્ષકે કા. પા. પર ચિત્રો દોરવાં.

જે પદ્ધતિથી બાળકો સૌથી બધારે ઉપયોગી બાબતો શીખે તેનો આપણે શિક્ષણમાં ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

લગતી સાદી રમત છે જેમાં બાળકો આનંદથી રોકાઈ રહે અને સાથે સાથે ધણું ઉપયોગી જ્ઞાન પણ તેમને મળે. આખો વર્ગ ખંડો રૂપે છુટો વહેંચાઈ જાય, અને એક ખંડ રૂપે છુટો પડેલા સમૂહ ખીજા તેવા સમૂહ-થી અમુક અંતરે ઉભો રહે. બંને તો પૃથ્વી ઉપરના ખંડો વચ્ચે જે અંતર છે તેને દિસાણે વર્ગમાં એક ખીજા સમૂહો અંતરનું પ્રમાણ બતાવતા ઉભા રાખવા. સમૂહમાંનું દરેક બાળક ખંડના ભાગરૂપ છે તે ઉપરાંત તે દરેક ખંડનો અમુક પ્રાંત, જિલ્લા કે શહેરરૂપે પણ ગણી શકાય. દા. તરીકે, યુરોપમાં લંડન, લિવરપુલ, હામ્બર્ગ, પારિસ, માર્સેઈસ, રોમ, ફ્રિન્ડ્રી, એથેન્સ, મોસ્કો વગેરે શહેરો બાળકોદ્વારા સમૂહમાં જણાવી શકાય. પછી મુસાફરીની યોજના થઈ શકે. જે બાળક મુસાફરી શરૂ કરે તે શિક્ષકે જણાવેલા દરેક સ્થળે જતું થોડોક વખત રોકાઈ આગળ જાય. દેખીતી રીતે તો એકજ બાળક કામમાં રોકાઈ રહેલું માલમ પડે છે પણ વાસ્તવિક રીતે ધણાં બાળકો તેમાં રોકાઈ રહે છે. આ રમત ઝડપથી રમાવી જોઈએ, અને શિક્ષક પાસે જુદા જુદા સ્થળની મુસાફરીની યાદી તૈયારજ હોવી જોઈએ.

પ્રતિહાસશિક્ષણને અંગે જો નાટ્યપ્રયોગ થઈ શકે તો ભૂગોળ-શિક્ષણને અંગે પણ તે થઈ શકે એમ શંકા નથી. બાળકોને અમુક સંકાના ખતાવો, રીતરિવાજો, લોકોની ખાસિયતો, વગેરે શીખવવામાં જે મુશ્કેલી ભોગવવી પડે છે તેજ મુશ્કેલી ખીજા દેશોની તે તે ખાબતો શીખવવામાં ભોગવવી પડે છે. પરદેશીઓની રીતભાત વગેરેનો જે પદ્ધતિથી આજે હું ખ્યાલ આપી શકાય તેજ પદ્ધતિ ઉપયોગી છે. આવી રીતના ભૂગોળ શિક્ષણ-માં પણ મહાવરાની ધણી જરૂર છે. જે શિક્ષક જગદાદ કે મુંબઈની જામરનો ચિતાર નાટ્યપ્રયોગદ્વારા આપવા ઇચ્છતા હોય તેણે પ્રથમ તો તેને લગતી વિગતો જરાજર ખાસ તૈયાર કરવી જોઈએ. વળી ખીજા વાત ધ્યાનમાં રાખવાની એ છે કે તે જામરનો ચિતાર અક્ષરશઃ નાટ્યપ્રયોગદ્વારા જરાજર તેમજ વાસ્તવિક રીતે આપવા માટે જરાજર યત્ન કરવો જોઈએ. વર્ગમાં વિદ્યાર્થીઓની મિત્ર સિત્ર પ્રતિતિની કૃતેહનો આધાર જે લાગણી અથવા રસથી તે કામ કરવામાં આવે તેના ઉપર છે. કલ્પના આપણા કામમાં મદદ કરશે માટે પહેલાં તો આપણે કલ્પનાને ઉત્તેજિત કરવીજ જોઈએ. x

શિક્ષણ સંબંધી કેટલીક સૂચના

જ્યારે કોઈ કામ બાળકો પોતેજ કરે છે ત્યારે તે સૌથી સારી રીતે શીખે છે. કૃતિથી વારતવિક શિક્ષણ મળે છે.

જે કામનો આપણે મહાવરો કરીએ તે કામમાં આપણને કુશળતા મળે છે.

જે કામથી આપણે પરિણામ તરીકે ફતેહ અને સંતોષ મળે છે તે કામ આપણે બરાબર શીખીએ છીએ.

જે કામ કરવાનો આપણને કંટાળો આવતો હોય તે કામ આપણે શીખી શકતા નથી.

વિદ્યાર્થીઓ! જો પોતાનો હેતુ પુરો કરવા માગશો તો ખૂબ હિતસાહ-ભર્યા મનથી તેઓ કામ કરવા મંડી પડશે.

જો આપણને અમુક એક બાબતમાં રસ પડતો હોય તો તે બાબતને લગતી બીજી બાબત પરત્વે પણ આપણે લક્ષ આપીશું.

બાળકને હિતસાહથી શીખી લેતું કરવું હોય તો તેને વહેલા સવારમાં તે શીખવવું.

શાળાનું શિક્ષણ વિદ્યાર્થીના જીવન સાથે જોડેલું હોવું જોઈએ.

શાળામાં વિદ્યાર્થીઓ એકીવખતે એકજ બાબત શીખે છે.

શિક્ષણની જીની પદ્ધતિમાં માત્ર એક કે બેજ વિદ્યાર્થીઓજ લહે છે કે શીખે છે. ખરી રીતે વર્ગના બધા વિદ્યાર્થીઓએ શીખવું જોઈએ.

જે વિષય આપણને ઉપયોગી જણાય છે તે શીખવવાનું આપણને મન હંમેશાં થાય છે.

ચોપડી સામું જોવાનો મહાવરો, પાઠવાથીજ બાળકો કંઈ વાંચતાં શીખતાં નથી.

કંઈ કામ માથે લીધું હોય તેનું પરિણામ સાફ ન આવે તો શિખે તે કામ કરવાનું શીખશે નહિ.

બાળકો કૃતિથીજ શીખે છે તેથી શિક્ષકે કબલ કરવાની જરૂર નથી.

જ્યારે બાળકને તેમના કામમાં-પાઠમાં-રમ ન પડતો હોય એવું જણાય ત્યારે શિક્ષકે કા. પા. પર ચિત્રો દોરવાં.

જે પદ્ધતિથી બાળકો સૌથી બધારે ઉપયોગી બાબતો શીખે તેના આપણે શિક્ષણમાં ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

જે બાબત બાળકને તેમના ભાવિ જીવનક્રમવહારમાં જરૂરી નીવડે તેવી બાબતોજ શિક્ષકે બાળકને શીખવવી.

શિક્ષણુમા વાચન, લેખન, ગણિત, ભૂગોળ વગેરે શીખવવું એ શિક્ષકની પહેલી ફરજ છે.

૨+૨=૪, ૩+૨=૫, ૬+૩=૯ પ્રથમ શીખવવું; કારણ તેનો ઉપયોગ વર્ષમા આગળ ઉપર કરવામા આવે છે.

શિષ્યોના વર્તનને સુધારી ન શકે તો તે નીતિપાઠ નિરર્થક છે. શાત વાચન શાળામા આવતા વાચનના પાઠ્યપુસ્તકમાથીજ કરાવવું કે જેથી બાળકો પાઠ્યપુસ્તક સંપૂર્ણ રીતે શીખી શકે.

બાળકો જેટલી ઝડપથી અર્થ સમજે તેટલીજ ઝડપથી શબ્દ વાચે એમ કરવું.

આપણું કામ બાળકો કેની રીતે વાચતા શીખે તે શીખવા કે નોવા પુરતું નથી, પણ તેમનામાં વાચવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય એ ખાસ કરવાનું છે. બાળકોને પ્રથમ વાર્તા શિક્ષકે કહી સંભળાવવી, સારપછી તે મનમા વાચવાનું તેમને કહેવું.

શાત વાચનના શિક્ષણુમા શાળાનું પુસ્તકાલય ધણું ઉપયોગી નીવડશે.

બાળકો જે ફક્ત આખા વર્ષમા પાઠ્યપુસ્તકજ વાચતા શીખે તો તેમને વાચતા આવડ્યું છે તેમ નહિ કહેવાય.

શાત વાચન શીખવવાને માટે શિક્ષકને બહુ યુક્તિઓનો ઉપયોગ કરવાની જરૂર છે.

શાત વાચના વખતે બાળકો હાઠ ડસાને તેમ પણ ન થવા દેડું જોઈએ. વાચનમા હોઠ અને જીભ આસે તે પહેલા આખો વધારે ઝડપથી કામ કરે તેમ થવું જોઈએ.

પહેલા ધોરણુમા એછામા એછો અડધો અડધ ભાગ, શાત વાચન હાણું જોઈએ.

બાળક જે વાચન શીખ્યું હોય તેનો અર્થ તે સમજ્યું છે કે નહિ તેની ખાત્રી કરવા માટે શિક્ષકે તે પાઠ વિશે સારા વિચારપૂર્વક શાંધી કાઢેલા થોડાક પ્રશ્નો પણ બાળકને પૂછવા જોઈએ; અથવા તેનો નાટ્ય-પ્રયોગ કરાવવો જોઈએ અગર તેનું ચિત્ર દોગાનું જોઈએ.

કવિતાનું શિક્ષણ

કેળવણીની ઘણી વ્યાખ્યાઓ થઈ છે. એક વ્યાખ્યા ' જે લગભગ સર્વને માન્ય છે તે પ્રમાણે કેળવણી તો એજ કહી શકાય કે જે ભવિષ્યના નાગરિકો તૈયાર કરે. અંગ્રેજી શબ્દ (Perfect gentleman) સાંભળતાં જે એક ચિત્ર આપણી આંખ સામે ખડું થાય છે તેવા નાગરિકો તૈયાર કરવા હોય તો અત્યારે આપણે જેને કેળવણી કહી રહ્યા છીએ અને માની રહ્યા છીએ તેને કેળવણી માનતા અટકવું જોઈએ. એકસી ખુદ્દિનીજ કેળવણી આપવાથી, એકલાં શરીરજ કેળવવાથી સાચા નાગરિકો નહિ તૈયાર કરી શકાય; તે માટે તો લાગણીઓ (emotions)ની કેળવણી પર પણ આપણે એટલુંજ ધ્યાન રાખવું જોઈએ. એમ કહીએ તોપણ ખોટું નથી કે શુદ્ધ અને શરીરની કેળવણી કરતાં લાગણીઓની કેળવણી પર વિશેષ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. લાગણીઓની કેળવણી મંગીત, સાહિત્ય અને કલા-દ્વારાજ આપી શકાય. કવિતા જે સાહિત્યનું પ્રધાન અંગ છે તે કેવી રીતે શીખવી હોય તો બાળકના વિકાસમાં સહાયક થાય તેનો વિચાર કરવો તેથીજ આવશ્યક છે. ખરી રીતે જોતાં કવિતાનું શિક્ષણ કેવી રીતે આપવું જોઈએ તે વિષે આપણા શિક્ષકોએ ગંભીરતાપૂર્વક વિચાર લાગ્યેજ કયોં દશે. ખદા શિક્ષકો જાણે કવિતા શીખવવાની લાયકાત ધરાવતા હોઈ શકે એમ સમજી લગભગ ઘણાખરા શિક્ષકોને જુદા જુદા વર્ગોમાં કવિતાનો વિષય સોંપવામાં આવે છે અને જૂલો જવાય છે કે કવિતાના શિક્ષકમાં કેટલીક ખાસ લાયકાતની આવશ્યકતા છે. જે એવી લાયકાત જોઈનેજ કવિતાનો વિષય શીખવવાનું સોંપવામાં આવતું હોય તો બીજા કેટલાક ક્ષણો સાથે એક લાભ એ પણ થાય કે વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષકોની સોંપીને ગાર તેમજ તેમના આકરા ઠપકા ઓછા સહન કરવા પડે.

હવે પ્રશ્ન એ ઉપરિચિત થાય છે કે જે શિક્ષકને કવિતા શીખવવાનું સોંપીએ તેનામાં ખાસ કઈ લાયકાત હોવી જોઈએ? પહેલી અને મુખ્ય બાબત તો એ કે તે શિક્ષક કેવળ પોતાને શીખવવાના કાવ્ય વિભાગથીજ નહિ પણ આખા કાવ્યસાહિત્યથી માહિતગાર હોવો જોઈએ. બીજું એ જાણવું હોવો જોઈએ કે કાવ્ય કેને કહી શકાય—કેળવણીમાં કવિતાના શિક્ષણને કેટલું સ્થાન છે. ત્રીજી બાબત એ કે ઊંચી રસિકતા હોવી જોઈએ. કેટલાક એવું માનવાની જૂલ કરે છે કે શિક્ષકમાં રસિકતા હોય તે ઇચ્છવા યોગ્ય નથી પણ એ વિવાદચરત પ્રશ્નમાં નહિ પડતાં અહીં એટલું તો કહેવુંજ જોઈએ કે કાવ્યમાં આવના લાગ, લાસિત્ય અને મર્મને જો પોતે-

જ સમજી અતુલવી ન શકે-માણી ન શકે તો વિદ્યાર્થીઓમાં તે શિક્ષક કવિતા માટેની અભિરુચિ નહિ હોય કરી શકે. કવિએ વાપરેલા શબ્દોના અર્થ વ્યુત્પત્તિ સાથે શીખવી શકે કે અમુક રચનાની ખૂબી સમજાવી શકે એ બસ નથી; કવિતા વાંચતાં કે સામળતાં પ્રેરણા મળવી જોઈએ-અમુક ઉંચા પ્રકારની મસ્તી આવવી જોઈએ. એ સર્વનો કેટલેક અંશે આધાર શિક્ષક પર પડ્યું છે.

કેળવણીમાં વાતાવરણ બહુ મોટો ભાગ ભજવે છે. જેમ મોન્ટિસેરી સ્કૂલનો ઘણો આધાર યોગ્ય વાતાવરણ (Environment) ઉપર છે તેવી- જ રીતે જો કવિતાના શિક્ષણને યોગ્ય અગર સહાયક વાતાવરણ રચવા પ્રયાસ કર્યો હોય તો સારું. કવિતાના શિક્ષણને માટે જેમ એક ખાસ શિક્ષક હોય તેમ એક ખંડ પણ અલાપદો રાખવો અને તેમાં સ્કૂલ લાય- બ્રેરીમાં હોય તેટલાં બધાં કાવ્યનાં પુસ્તકો, કાવ્યો પરનાં વિવેચનનાં પુસ્તકો અને કવિઓનાં જીવનચરિત્રો ગોઠવવાં. દોવાલ પર મળી શકે તેટલા કવિઓની છબીઓ. સુંદર રીતે લટકાવવી અને હરેક છબી નીચે તે તે કવિ- ઓએ લખેલા કાવ્યોનાં નામ કાર્ડ બોર્ડ પર લખીને લટકાવવાં. એવા ખંડમાં બેસીને વિદ્યાર્થીઓ જે રસવૃત્તિ કેળવશે તેની પ્રતીતિ ભવિષ્ય પૂરવાર કરશે.

આપણે બાળકોની દૃષ્ટિએ વિચારજ નથી કરતા અને તેથીજ કેવી કવિતાઓ બાળકોને ગમશે તેનો વિચાર નહિ કરતાં કેવી કવિતાઓ શીખે તો ઠીક એવો જ વિચાર કર્યો અને “સતનું ચિત ચિંતન રે કરવું” અથવા “હસતે મુખ રસ્તામાં વેર્યાં” જેવી કેવળ બોધ આપવા લખાએલીજ કવિતાઓ તેમને ધરી. પરિણામે નિશાળ છોડ્યા પછી બાળ્યેજ કોઈ કવિતા સામે જોતા હશે; વાંચશે તો ગદ્ય પાઠ્યશે પણ કવિતા તો નહિજ. એના કરતાં જો શાસ્ત્રીય ક્રમ ધરી કાઢી એ કાવ્યો બાળકો માટે પસંદ કર્યા હોય તો ? શરૂઆતમાં જેમાં વાર્તા આવતી હોય તેવાં કાવ્યો બાળ- કોને આપ્યાં હોય તો સારું. જેમકે “માધાવાવનો રાસડો,” “ગોપીચંદનનો રાસડો” જેવાં લોકગીત બાળકો રસપૂર્વક સાંભળે છે-સમજે છે અને મોઢે પણ કરે છે એ અનુભવું છે. બંને વાર્તા ન હોય છતાં બાળકો સમજી શકે તેવી કલ્પનાએ લખાએલાં જેવાં કે, રા. ત્રિશુવન વ્યાસનાં કેટલાંક ગીતો, “આવરે મેલુલા આવ મેલુલા અપારના” જેવા કાવ્યમાં બાળકોને ખૂબ મન પડે-છે અને જ્યારે

“ ઝમ ઝમ ઝમકે વીજળી ને

વાદળ ધમધમ થાય-મેહુલા અપાડના.”

પંક્તિઓ ગાય છે ત્યારે કોઈ અદ્ભુત આનંદ તેઓ અનુભવે છે. આમ શરૂઆત કરી ધીમે ધીમે ઉંચી ટાટિનાં ખંડકાઓ ક્રમાનુસાર તેમને શીખવવાં. આવી રીતે શીખેલાં બાળકો ભવિષ્યમાં નરસિંહરાવનું કાવ્ય ‘સ્મરણ મંહિતા’ ન્હાનાલાલનાં ‘કેટલાંક કાવ્યો’ વગેરે વાંચ્યા વિના રહી જ નહિ શકે. આ તો ફક્ત સૂચના જ છે. કુશળ શિક્ષક વિદ્યાર્થીઓની શક્તિ જોઈને કાવ્યની દૃષ્ટિએ સારું ગણાતું કોઈ પણ કાવ્ય શીખવી શકે.

હવે આપણે મુખ્ય બાબત ઉપર આવીએ. નરસિંહરાવનું ‘ઉત્તરા અને અભિમન્યુ’ કાવ્ય વર્ગમાં શીખવવાનું છે એમ માની લઈએ. શરૂઆતમાં નાનકડી પ્રસ્તાવના કરવાની જરૂર પડશે. જેમ કાન્તનું પેલું અમર ખંડકાવ્ય ‘ચક્રવાક મિથુન’ વાંચતાં પ્રહેલાં સંસ્કૃત કવિઓની રાત્રે ચક્રવાક નરમાદાને છૂટા પડવું પડે છે તે વિષેની કલ્પના કહેવીજ જોઈએ અને ન કહીએ તો એકદમ રસ ન પડે તેમ આ કાવ્યમાં પણ વસ્તુનિર્દેશ કરવાની જરૂર છે. અભિમન્યુ કાદાનું દુઃખ કરવા તૈયાર થયો છે, તેની પત્ની ઉત્તરા જેને ખાસ બોલાવવામાં આવી હતી તે મોઢી પડે છે અને સામે મળે છે; તંબુમાં બન્ને મળે છે. તે પ્રસંગને કવિએ કાવ્યમાં વર્ણવ્યો છે. આટલી પ્રસ્તાવના ચાલશે. હવે ભાવપૂર્વક વાચન શરૂ કરવાનું. ગાતાં આવડતું હોય તો ઉત્તમ. વચ્ચે અર્થ આપવા રોકાયા વિના આખા કાવ્યનું સળંગ વાચન કરવું. વિદ્યાર્થીઓ વાંચવામાં કે ગાવામાં સાથે ચાલે તો બહુ સારું. વિદ્યાર્થીઓને જો મજા પડતી હશે, તેઓ સમજતા હશે તો એમનાથી સાથે વાંચ્યા વિના રહી શકાશેજ નહિ. આખો વર્ગ ગાતો હશે છતાં શાંતિ જળવાઈ રહેશે અને કાવ્ય પુરું થતાં ફરીને વાંચવાની માગણી તેઓ કરશે. પહેલા વાચનમાં જે કાંઈ એણે કે અર્ધું સમજાયું હશે તે બીજી વખતના વાચનમાં આપોઆપ તેમનાથી સમજાશે. આ પહેલી ભૂમિકા. ત્યારપછી તો વિદ્યાર્થીઓ પોતેજ જે નહિ સમજ્યા હોય તે સમજી લેવા પ્રયત્ન પૂજશે. એ બંને તેટલો સૂચક જવાબ નહિ સમજાવવું તે બીજી ભૂમિકા. ત્રીજી ભૂમિકામાં કાવ્યનું વિવેચન આવે. કાવ્યની ખૂણી-કાંઈ કલ્પનાની બુલ જો હોય તો બતાવવી. જેવી કે, થી. ન્હાનાલાલ કવિના પેલા કાવ્યમાં તેમણે લખ્યું છે કે “ઝીંડું તો ઝરે દશ ધાર” તેમજ શ્રી. લલિત નમ્બરે કહે છે કે “હમમગતા કુંગર ડાલવશે.” ત્યારે

હમમતા ડુંગર કેવી રીતે ડાલાવાના હશે વગેરે વિવેચન કરી શકાય. પણ વિવેચન કરવાની શક્તિ સામાન્ય રીતે પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શાળા-ઓના વિદ્યાર્થીઓમાં ભાગ્યેજ હોય છે એટલે આપણું કવિતાનું શિક્ષણ તે બે ભૂમિકામાં ખતમ થયું ગણાય. વર્ષની બહાર નીકળતી વખતે પણ વિદ્યાર્થીઓ યાદ રહી ગએલી કહીઓ ગણગણતા ચાલ્યા જતા માલમ પડશે અને એજ કવિતાના શિક્ષણની સફળતા છે.

છેલ્લે એક ખાખત ઉમેરવી જોઈએ. કવિતાની પંક્તિઓનું વિવરણ કરી તેને ગદ્યનું સ્વરૂપ અપાવવાનો મિથ્યા પ્રયત્ન કરવો તે બીલકુલ ઇચ્છવા યોગ્ય નથી-એમાં એકજ ખાખત સાધી શકાય છે અને તે કવિતાનું ખૂન.

પ્રિયતમ આચાર્ય

સ્વેચ્છાની નહેર

મનુષ્યના વ્યવહારને માટે અનાદિ કાળથી રાજમાર્ગો પડ્યા છે. જમીન ઉપરના માર્ગોમાં અનેક પ્રજાઓની આડખેલ રહે છે. પરંતુ દરીયા માર્ગે વ્યવહાર વધારે સહેલાઈથી દેશે વચ્ચે ચાલે છે.

પુરાતન કાળમા આફ્રિકાના મિસર દેશ અને એશિયા વચ્ચે વ્યવહાર ચાલુ રાખનાર તથા એ રસ્તાનો કબજો મેળવનાર મહાન યાહુદી હોદ્દા જ્યુ પ્રજા વેપારકુશળ થઈ અને તમામ વેપારના ઉપર યાહુદી રીતોની છાપ પડી. આજ અંગ્રેજ પ્રજા પોતાના મોટા વેપારી કાફલાથી દરીયાના માર્ગો ધૂમી સર્વ વેપાર હાથ કરી રહી છે.

વેપાર માટે ઘણા મોટા ધોરી માર્ગો છે. પરંતુ સ્વેચ્છાની નહેર ચત્રાં પૂર્વ તે પશ્ચિમ વચ્ચે ઉઘડેલા વેપારના માર્ગથી બીજા પ્રજાઓના ભવિષ્ય ઉપર જે અસર થઈ છે તેવી અસર બીજા કોઈ માર્ગથી થઈ નથી. પૂર્વ પશ્ચિમના વ્યવહાર માટે આ એકજ માર્ગ છે. બીજા માર્ગો તો હવે વપરાતા નથી. આ માર્ગ ખુલ્લો થયો તે પહેલાં વાસ્કો-ડી-ગામા આફ્રિકાની પ્રદક્ષિણા કરી હિંદુસ્તાન આવ્યો હતો. હવે આ માર્ગ હંમેશને માટે છોડી દેવામાં આવ્યો છે. અને સ્વેચ્છા નહેરને રસ્તે બધો વ્યવહાર ચાલે છે.

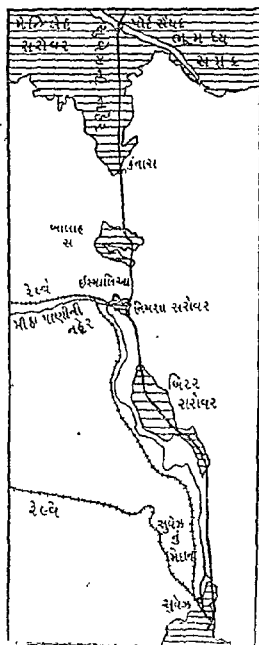
એડનથી સ્ટીમર રાતા સમુદ્રમાં થઈને પ્રથમ સ્વેચ્છા ખંડર ઉપર અટકે છે. આ સ્વેચ્છા નહેરનો પૂર્વનો દરવાજો છે. ત્યારબાદ લગભગ ટળા માછલની નહેર શરૂ થાય છે. રેતમાંથી આ નહેર ખોદી કાઢી છે. એક ખાખુ મિસર-

દેશ અને આફ્રિકા ખંડ અને ખીણ બાજુએ એશિયાના લીખીયાના ખીળ દિનારાઓ સ્પષ્ટ દેખાય છે. નાની મોટી કચરા કાઢવાની સ્ટ્રીમરો જેને ટ્રેજર કહે છે તે ફર્યા કરે છે અને નહેરમાં પડતી રેત કાઢે છે. આ નહેર ઓળંગતાં ૧૭ થી ૧૮ કલાક લાગે છે. મોટી સ્ટ્રીમરો કલાકના પાંચ માઇલ ચાલે છે. એની ઉંડાઈ બહુ નથી તેથી આજના જમાનામાં બનતી ૪૦ થી ૫૦ ફુટ ટનની મોટી સ્ટ્રીમરો આ રસ્તે આવી શકતી નથી. એથી મોટી વડાણવટી કંપનીઓના પૂર્વના વેપારી કાફલાઓનું ટનેજ ૧૬૦૦૦ ટનનું હોય છે. સ્વેચ્છ નહેરના રસ્તામાં ત્રણ મોટાં તળાવ આવે છે અને ખીજે છેડે પોર્ટ સેવદ છે. પોર્ટ સેવદ આગળ ત્રણ મહાન ખડો એશિયા, આફ્રિકા, અને યુરપ મળે છે.

મિસર પ્રજાએ પિરામીડો બાંધીને મોટા બાંધકામના કામો કરવાની શક્તિ દર્શાવી છે. આ પ્રજા પૂર્વને પશ્ચિમ દેશનો સંયંત કરવાને એક મોટી નહેર ન બાંધે એ સંભવિત નહોતું. ઉપરાંત જગતમાં સામ્રાજ્ય ભોગવવાની તીવ્ર ઇચ્છાવાળા રોમ જેવી મહાન પ્રજા વિચાર ન કરે તે પણ અને તેનું ન હતું. સ્વેચ્છ નહેર બંધાઈ એ 'સંયોગીભૂમિ'ની આસપાસ નહેર નહોતી ગંધાર્ધ પણ સ્વેચ્છ બંદરથી આગળ આવતાં 'બીટર સેક'ના સરોવર સુધી અને ત્યાંથી તિમ્બાહના સરોવરને જોડી પશ્ચિમે નહેર ઉતારી નાઇલ નદીનું જોડાણ કર્યાનું 'હીરોડોટસ' ઇતિહાસકાર લખે છે. નીકો નામના રાજાએ આ નહેર બાંધી હતી. આ રસ્તે ચાર દિવસમાં વડાણો સ્વેચ્છથી મિસર પહોંચનાં. પાછળથી રણની ઉડતી રેતીના દગથી આ નહેર પુરાઈ ગઈ, અને બહીષ્ ઓમરે ઇ. સ. ૭૦૦ માં ફરી એ ચાલુ કરી. આ નહેરના કેટલાક ભાગો હજુ મોલુદ છે. ઇ. સ. પંદરમા સૈકાની આખરમાં વાસ્કો-ડી-ગામા "કેપ ઓફ ગુડ હોપ" માર્ગે આફ્રિકાની પ્રવેશિણી કરી હિંદુસ્તાન આવ્યો ત્યારે સ્વેચ્છ નહેર ખોદવાની તીવ્ર ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઈ. તે વખતનો પૂર્વનો વેપાર પોર્ટુગીઝ અને વેનિસના વેપારીઓના હાથમાં હતો. સ્વેચ્છની સંયોગીભૂમિ કાઢતા મોટેની અનેક મહાન યોજનાઓનું વર્ણન વેનિસનાં લુનાં પુસ્તકોમાંથી મળી આવે છે.

ઇ. સ. ૧૪૩૦ માં જનરલ રોસ્તીએ ફ્રેંચ સરકાર તરફથી સ્વેચ્છ સંયોગીભૂમિની માપણી કરી નહેર કર્યું કે જે સમુદ્રની સપાટી વચ્ચે યગમગ ૩૦ ફીટ જેટલો ફેર છે. આથી સમુદ્રને જોડવાનું બનશે નહિ. આ માપણી પાછળથી મોટી નીકળી. ૧૮૩૩ માં આ યોજના પાપરી ઇન્ફન્ટાઈને પ્રજા ખંતથી ઉપાડી લીધી અને મિસરના ફ્રેંચ એલમી મેં,

ફરિનોડ હોસેપ્સ અને મહમદઅલી પાસાને એ બર લાવવાનું વિનવવામાં

સુવેશની નહેરનો નકશો

આબંધુ. માપણીનું કામ તરતજ શરૂ કરવામાં આબંધુ પધ્ધતિ એ પ્રદેશમાં મરફી ફેલાવાથી કામ બંધ પડ્યું. ઇ. સ. ૧૮૪૬ માં આ વિચારને સજીવન કરી અમલમાં મૂકવાને “સ્વેચ્છ નહેર બાંધવાની સંસ્થા” ઉભી કરવામાં આવી. ૧૮૫૪ માં મિસરના વાઈસરોયે નહેર બાંધવાની રજા આપી એટલે ૧૮૬૦ માં નહેર બાંધવાનું કામ શરૂ થયું.

સ્વેચ્છ કેનાલનું કામ આગળ વધ્યું. ભૂમધ્ય પાણી જોરથી બંદર આવતું ગયું. સ્વેચ્છ નહેર ઉત્તરથી દક્ષિણ જાય છે. ઉત્તરમાં ભૂમધ્ય સમુદ્ર અને દક્ષિણે રાતો સમુદ્ર. ઉત્તરનું બંદર અને દરવાજો તે પોર્ટ સેપ્ટ છે. પહેલાં પોર્ટ સેપ્ટ નાનું ગામડું હતું; હાલ મોટું બંદર થઈ પડ્યું છે. એમાં અનેક મહાન પ્રગતિ એલચીઓ અને વેપારીઓની પેઢીઓ છે. પોર્ટ સેપ્ટથી ૨૮

માધવ દૂર 'કંતારા' નામનું ગામ આવે છે. કંતારા પાસે મેન્ડુલે નામનું સરોવર આવે છે. કંતારાથી પંદર માઇલ બીજું સરોવર આવે છે. આ બે વચ્ચે નહેરથી જોડાણ છે, આ બાદલા સરોવર છે. ત્યારપછી ત્રિશંકા નામનું સરોવર આવે છે.

અહીં ઇસ્માલીઆ નામનું ગામ વચ્ચે છે. સ્વેચ્છ નહેર બંધાતી હતી ત્યારે આ જગ્યાએ મુખ્ય એન્જિનિયરો અને અમલદારોની ઠાકીઓ હતી. મિસરના પાદશાહે પોતાને માટે મહેલ બંધાવ્યો અને લેસેપ્ત સાહેબે એક બંગલો બાંધ્યો. ઇસ્માલીઆથી મિસરમાં જવાનો આ રાજમાર્ગ હતો.

'બીટર' સરોવરથી આગળ ચાલીએ એટલે રાતા સમુદ્ર ઉપર આવેલું સ્વેચ્છ બંદર આવે છે. અને આપણે પૂર્વમાં દાખલ થઈએ છીએ. રાતા સમુદ્ર આગળની રેલની છેલ્લી બેખડ ધણી ઠાકમાઠથી ઇજીપ્તના વાઇસરોયે ખોદી હતી. આ નહેર ઉપર એલેક્ઝાન્ડ્રિઆનું બંદર આવે છે. અને એના ઉપરથી પોર્ટ સ્વેચ્છ સુધીની રેલે ચાલી જાય છે. પોર્ટ સ્વેચ્છ અને કેરો વચ્ચે રેલ છે. ઇ. સ. ૧૮૬૯ ના નવેમ્બર મહીનામાં ફ્રાંસના છેલ્લા બાદશાહ નેપોલીઅન ત્રીજાની બેગમ એમ્પ્રેસ પુત્રને સ્વેચ્છ નહેર ઉઘાડી અને પચાસ વહાણોનો કોફલો સ્વેચ્છ નહેરમાં દાખલ થયો. મોં. લેસેપ્તને આ યશસ્વી કતેદ મેળવવા માટે "ગ્રાંડ ક્રોસ ઓફ ધી લીજયન ઓફ એનર" આપવામાં આવ્યો હતો. ફ્રેંચોએ મહાન કાર્ય પુરું કરી ધણી ખર્ચોનો બચવાર સહેલો કર્યો.

પોર્ટ સૈયદના કિનારા ઉપર મોં. લેસેપ્તનું મોટું બાવલું ઉજી છે; પૂર્વ તરફ હાથ કરી તે આખા યુરોપને પૂર્વનો રસ્તો દેખાડી રહ્યો છે. આ રસ્તે ફ્રેંચ વહાણો ઝોજા જાય છે પણ ધણી અંગ્રેજ વહાણો જાય છે. ફ્રેંચોએ મિસર શુભાવ્યું હતું. હવે ફ્રેંચોએ નહેર પણ શુભાવી હતી. મોં. લેસેપ્તને સ્વેચ્છ નહેર બાંધવાનો ધણો કડવો બદલો મળ્યો. સ્વેચ્છની નહેર ખોદી રહ્યા પછી પનામા નહેર ખોદવાનું બીકું મોં. લેસેપ્તે ગ્રહ્યું. આ યોજના નિષ્ફળ ગઈ અને મોં. લેસેપ્તનું એને અંજ મરણ થયું. આજે પનામા નહેર ખોદાઈ છે અને મોં. લેસેપ્તનાં સ્વપ્નાં સાચાં પડ્યાં છે.

(વસંતમાંથી ફેરફાર સાથે.)

સૃષ્ટિનિરીક્ષણ (યોજના છઠી)

ગયા અંકમાં ફૂલ તેના બાગ અને કર્તવ્ય વિષે વિવેચન કરતાં આપણું ને જણાયું કે ઓકેસરના ગર્ભમાં રહેલાં મુક્ત રજકણોની સાથે મુક્તેસરની

પરાગનો સમાગમ થતાં તે પાકવા માટે છે અને પુષ્પનું ગર્ભાશય ફળના રૂપમાં પરિણમે છે. આ વખતે આપણે જુદી જુદી જાતનાં ફળ અને તેમની અંદર રહેલાં બીજનું અવલોકન કરીશું.

ફળ:—

ફળનું અવલોકન કરતાં તેનાં ત્રણ ભાગ આપણને ખાસ નજરે પડે છે:—

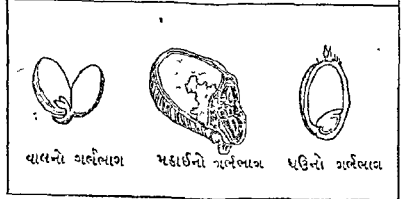
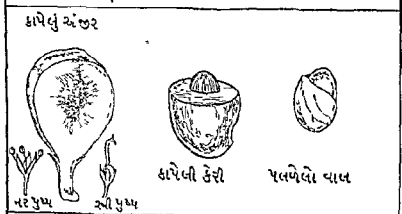
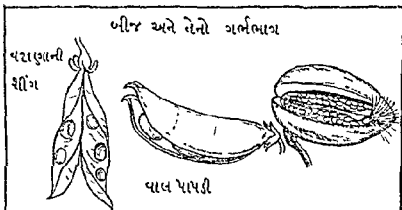
(૧) છાલ, (૨) ગર્ભ અને (૩) બીજ. એક પુષ્પમાંથી એકજ ફળ ઉત્પન્ન થાય છે. કેટલીક વખત એકજ સ્થળે અનેક પુષ્પો (નરપુષ્પો અને સ્ત્રીપુષ્પોનો સમૂહ) હોય છે અને આ સમૂહમાંથી અંજીર જેવું એકજ ફળ થાય છે. કાચા અંજીરને કાપીને જોવાથી આવાં પુષ્પોનો સમૂહ નજરે પડે છે. પ્રાણી સૃષ્ટિની દૃષ્ટિએ ખાસ કરીને ફળનો ગર્ભ વધારે કીમતી ગણાય છે પણ વનસ્પતિની દૃષ્ટિએ બીજ વધારે કીમતી ગણાય છે. બીજથી તેની વંશવૃદ્ધિ થાય છે તેથી તેના રક્ષણ માટે તે અનેક ઉપાયો યોજા છે.

બીજનું રક્ષણ થાય એટલા માટે પુષ્પના ગર્ભાશયના પડદામાંથી બીજની દરતું એક સખત દાંકણ ઘર્ષિત જાય છે. તેની દરતો પોચો ગર્ભ આવેશો હોય છે. તે તેને પોચણ આપી તેનું વધુ રક્ષણ કરે છે. ગર્ભની દરતી છાલ હોય છે તે આખા ભાગનું રક્ષણ કરે છે. બીજ પરિપક્વ થાય ત્યાં સુધી ફળ તેનું ખરાબર રક્ષણ કરે છે.

ગર્ભની સ્વાદુતાથી લોભાઈને મનુષ્યો કે પશુપક્ષીઓ ફળનો નાશ ન કરે એ હેતુથી બીજ પાકે નહિ ત્યાં સુધી ફળનો ગર્ભ મિષ્ટ ન થતાં ખારો, તૂરો કે કડવો રહે છે. કેરી પાકે અને મનુષ્યો તેને ઉપયોગમાં લે તે પહેલાં તેનું બીજ ગોટલાના રૂપમાં પાકી ગયેલું હોય છે. નાળિયેરી બીજનું રક્ષણ કરવા તેના દરતું છોતરાઓનું સખત દાંકણ ખનાવે છે. ફળુસ જેવાં ફળો કાંટાકાટાવાળું દાંકણ કરી લે છે. કપાસ પોતાના બીજનું રક્ષણ કરવા તેના દરતું ૩ વીંટાળી લે છે. વાલ, વટાણા, ચણા, તલ, રાઈ વગેરે બીજ પરિપક્વ સ્થિતિએ પહેંચે ત્યાં સુધી તેને શીંગના સખત દાંકણ વડે રક્ષણ આપે છે, અને કમળ જેવા કામળ છોડવાઓ વધારે સાદું રક્ષણ ન આપી શકવાથી પોતાના બીજવાળા ભાગને પાકતાં સુધી પાણીમાં ભેંચી લે છે. મકાઈ, ઘઉં, જુવાર, બાજરી વગેરે છોડવાઓ સખત ડુંડાઓ અને કણસલાઓવડે બીજને જરૂર પડતું રક્ષણ આપે છે. બીજવડે પોતાની વંશવૃદ્ધિ થાય છે તેથી અમુક સખત સુધી તેનું યોગ્ય રક્ષણ કરવું જોઈએ અને તેને ઉત્તમ સ્થિતિએ પહોંચાડવું જોઈએ એ નિયમ વનસ્પતિ તરફ સારી રીતે સમજાઈ છે અને પોતાની સંતાતિ ઉત્તમ પ્રકારની થાય એ માટે પોતાનાથી ખૂબી શકે તેવું તેનું પાલન કરે છે.

બીજ:—

બીજનું અવલોકન કરતાં આપણને ખાસ એ વસ્તુઓ દેખાય છે:
(૧) ઉપરનું 'ખોણ' અને (૨) અંદરનો ગર્ભભાગ.

કેરી, નાળિયેર, ખોર અને સોપારી જેવાં ફળના બીજ ફરતું સખત

ઢાંકણુ નજરે પડે છે. વાલ, વટાણા, મગ અને ચણાની ફરતું ઢાંકણુ તેને પલાળને જોવાથી વધારે સ્પષ્ટ જણાય છે. ઉપરતું ખોખુ દૂર કરવાથી અંદર રહેલું બીજ બરાબર જોઈ શકાય છે. આ બીજની અંદર પોતાની જાતિની સર્વ સર્વનસામગ્રી આવી રહેલી હોય છે.

પલાળેલા વાલની ઉપરની છાલ કાઢી નાખીએ તો અંદરની જે દળની વચ્ચે આખો બાળક છોડ દેખાય છે. નીચેના ભાગમાં તેનું મૂળ હોય છે. અને ઉપરના ભાગમાં પાંદડાં તથા યડનો ભાગ આવેલો હોય છે. અનુકૂળ સંજોગો મળતાં તે વિકાસ પામે છે અને તેના ફરતી આવેલી બંને દાળો શરૂઆતમાં તેને ખોરાક આપી પોષણ કરે છે.

તમાકુ, મકાઈ, ચોખા, નાળિયેર અને એરંડાના બીજને આવી દાળો હોતી નથી પણ ખાસ નલિકાદ્વારા બીજના ગર્ભમાં રહેલા છોડને પોષણ મળે છે. ગર્ભમાં રહેલો છોડ પરિપક્વ દશામાં આવે ત્યારબાદ આ નલિકાનો નાશ થાય છે અને તેની જગ્યાએ બીજ ઉપર એક ડાઘ પડી રહે છે. પલાળેલા ધઉને ઉભો કાપીને સૂક્ષ્મદર્શક કાચ વડે તપાસીએ તો નીચેના ભાગમાં બાળક છોડ બરાબર દેખી શકાય છે.

બીજ પરિપક્વ થાય એટલે પોતાની જાતિની નવી વનસ્પતિ ઉત્પન્ન થાય એ હેતુથી છોડ તેમનો ત્યાગ કરે છે. વાલ, વટાણા, તલ, ચણા, રાઈ વગેરેની ચીંગા તાપથી ફાટે છે અને બીજ તેમાંથી છુટાં થાય છે. પાકા થએલા ફળ ઝાડ પરથી ખરી પડે છે અથવા વાંદરાઓ કે પક્ષીઓ તેમને ખેરવી નાખે છે. આવી અનેક રીતે ઉત્પાદક છોડમાંથી બીજ છુટાં પડે છે.

કુદરતની ઇચ્છા એવી હોય છે કે આવા છુટાં થએલા બીજ દૂરના ભાગમાં જઈ નવી વનસ્પતિ ઉગાડે. જે એકજ જગ્યાએ સઘળા બીજ ઉગી નીકળે તો તેમને પૂરતો ખોરાક, પ્રકાશ, પાણી અને હવા મળી શકે નહિ તેથી કુદરત તેમને છુટાં કરી નાખવાની અનેક યુક્તિઓ કરે છે.

કેટલીક વખત તે પવનથી દૂર દૂરના પ્રદેશોમાં ધસડાઈ જાય છે. કેટલીક વખત પાણીના પ્રવાહની સાથે તણાઈ જાય છે. નાળિયેર જેવાં ફળ પાણીમાં તરતાં તરતાં મહાસાગરો એળંગીને દૂરના ખડોમાં જઈ અનુકૂળ સંજોગો મળતાં નવાં વૃક્ષો ઉગાડે છે. અંદર રહેલા બાળક છોડનો નાશ ન થાય એ હેતુથી ફરતું સખત ગુંચણવાળું ખોખું બનાવવામાં આવે છે. આથી તેને લાંબી મુસાફરીનો થાક કે ધસારો લાગતો નથી.

કોઈ વખત ફળ ખાનારા પક્ષીઓદ્વારા બીજ લાંબી લાંબી મુસાફરી કરે છે. આવી જાતની મુસાફરીમાં વનસ્પતિએ બહુજન કાળજીથી ઉછે-

રેલાં કરોડો ખીજોતો નાશ થાય છે. કુદરતનો આ મહાન વ્યય ગણાય પણ જો સઘળાં ખીજો હિગી નીકળે તો તેમની વૃદ્ધિ માટે અનેક પૃથ્વીઓ જોઈએ. કુદરતના આ મહાન વ્યયના પ્રતિકારરૂપે વનસ્પતિ પણ કરોડોની સંખ્યામાં પોતાની જાતિનાં ખીજો ઉત્પન્ન કરી પોતાની વૃદ્ધિ ટકાવી રાખે છે. મુસાફરીએ એટલાં સઘળાં ખીજોમાં પોતાની જાતિનો આજો છોડ બાળસ્વરૂપમાં સુગુપ્ત દશામાં લીન થઈને રહેલો હોય છે. આમાંનાં થોડાંક-નેજ દવા, પાણી, પ્રકાશ અને જમીનના અનુકૂળ સંજોગો મળે છે અને એમાંથી પણ થોડાંજ જન્યુત દશામાં આવી નવા છોડને ઉત્પન્ન કરી શકે છે.

ચિત્રમાં આપેલી ત્રીજા નંબરની આકૃતિમાં આકડાનું ઉણું ચીરેલું ફળ બતાવવામાં આવ્યું છે. તેની અંદર રેશમના જેવી સુંવાળા ફંવાડીથી વીંટળાએલા અસંખ્ય ખીજાં નજરે પડે છે. પવનનો સપાટો આવતા આ ખીજાં છુટાં પડી જાય છે અને પોતાની મુસાફરી શરૂ કરે છે. તલસરું, ટેટી, તરબુચ અને પપૈજ કાપીને જોવાથી ખીજાંની મોઢવણુ અને સંખ્યા વિવિધ પ્રકારની નજરે પડે છે.

ખીજાંમાંથી નવો છોડ હિગવા માટે છે ત્યારે પ્રથમ તેની ઉપરની છાલ દીલી થઈ નીકળી જાય છે. પછી મર્મમાં રહેલો બાળ છોડ વિકાસ પામવા માટે છે. મૂળવાળો ભાગ જમીનની અંદર જાય છે અને થડવાળો ભાગ જમીનની બહાર વધવા માટે છે. જુદી જુદી જાતના છોડવાઓને યોગ્ય પ્રકારની વૃદ્ધિ માટે જુદી જુદી જાતની જમીન, ખોરાક અને વાતાવરણની જરૂર પડે છે. કુદરત આ સર્વ આપે છે અને મનુષ્ય તેમને યોગ્ય મદદ કરે છે. પણ આવો લાભ તો કરોડોમાંથી કોઇનેજ મળે છે. ખાડીનાં અસંખ્ય (ધાન્યના ખીજાં) મનુષ્યોના ખોરાકમાં ખપી જાય છે; અસંખ્ય (તૈલી ખીજાં) ઘાણીમાં પીત્તાઈને જગતને તેલરૂપે ઉપયોગી પદાર્થ આપે છે; અસંખ્ય પક્ષીઓ તથા પશુઓના જીવનનિર્વાહને ટકાવી રાખે છે. આ રીતે ઘણી મહેનતે અને ઘણી કાળજીથી ઉછેરેલાં ખીજાં પરોપકાર અર્થે વનસ્પતિ દુનીયાને અર્પણ કરે છે.

પ્રો. રા. ડ્રે. કોલેજ,
અમદાવાદ.

} મનસુખરામ મણિરા'કર દ્વિવેદી

એવરેસ્ટ શિખરની શોધ

પૃથ્વીની સપાટીના મોટા ભાગની શોધખોળ અને તેમાં આવેલા દેશનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તોપણ તેમાં કેટલાક એવા પ્રદેશ છે કે

દાંકણ નજરે પડે છે. વાલ, વટાણા, મગ અને ચણાની ફરતું દાંકણ તેને પલાળીને જોવાથી વધારે સ્પષ્ટ જણાય છે. ઉપરતું ખોખું દૂર કરવાથી અંદર રહેલું બીજ બરાબર જોઈ શકાય છે. આ બીજની અંદર પોતાની જાતિની સર્વ સંજ્ઞાસામગ્રી આવી રહેલી હોય છે.

પલાળેલા વાલની ઉપરની છાલ કાઢી નાખીએ તો અંદરની બે દળની વચ્ચે આખો બાળક છોડ દેખાય છે. નીચેના ભાગમાં તેનું મૂળ હોય છે. અને ઉપરના ભાગમાં પાંદડાં તથા યકનો ભાગ આવેલા હોય છે. અનુકૂળ સંજોગો મળતાં તે વિકાસ પામે છે અને તેના ફરતી આવેલી બન્ને દાળો શરૂઆતમાં તેને ખોરાક આપી પોષણ કરે છે.

તમાકુ, મકાઈ, ચોખા, નાળિયેર અને એરંડાના બીજને આવી દાળો હોતી નથી પણ ખાસ નલિકાદારા બીજના ગર્ભમાં રહેલા છોડને પોષણ મળે છે. ગર્ભમાં રહેલા છોડ પરિપક્વ દશામાં આવે ત્યારબાદ આ નલિકાનો નાશ થાય છે અને તેની જગ્યાએ બીજ ઉપર એક ડાઘ પડી રહે છે. પલાળેલા ઘઉંને ઉભો કાપીને સુક્રમદર્શક કાચ વડે તપાસીએ તો નીચેના ભાગમાં બાળક છોડ બરાબર દેખી શકાય છે.

બીજ પરિપક્વ થાય એટલે પોતાની જાતિની નવી વનસ્પતિ ઉત્પન્ન થાય એ હેતુથી છોડ તેમને ત્યાગ કરે છે. વાલ, વટાણા, તલ, ચણા, રાઈ વગેરેની શીંગો તાપથી ફાટે છે અને બીજ તેમાંથી છુટાં થાય છે. પાકાં ચણેલાં ફળ ઝાડ પરથી ખરી પડે છે અથવા વાંદરાઓ કે પક્ષીઓ તેમને ખેરવી નાખે છે. આવી અનેક રીતે ઉત્પાદક છોડમાંથી બીજ છુટાં પડે છે.

કુદરતની ધમ્મજા એવી હોય છે કે આવાં છુટાં ચણેલાં બીજ દૂરના ભાગમાં જઈ નવી વનસ્પતિ ઉગાડે. ને એકજ જગ્યાએ સઘળાં બીજ ઉગી નીકળે તો તેમને પૂરતો ખોરાક, પ્રકાશ, પાણી અને હવા મળી શકે નહિ તેથી કુદરત તેમને છુટાં કરી નાખવાની અનેક સુકિતઓ કરે છે.

કેટલીક વખત તે પવનથી દૂર દૂરના પ્રદેશોમાં ધસડાઈ જાય છે. કેટલીક વખત પાણીના પ્રવાહની સાથે તથાઈ જાય છે. નાળિયેર જેવાં ફળ પાણીમાં તરતાં તરતાં મહાસાગરો ઓળંગીને દૂરના ખંડોમાં જઈ અનુકૂળ સંજોગો મળતાં નવાં વૃક્ષો ઉગાડે છે. અંદર રહેલા બાળક છોડનો નાશ ન થાય એ હેતુથી ફરતું સખત ગુંચણવાળું ખોખું જનાવવામાં આવે છે. આથી તેને લાંબી મુસાફરીનો થાક કે ઘસારો લાગતો નથી.

કોઈ વખત ફળ ખાનારા પક્ષીઓદ્વારા બીજ લાંબી લાંબી મુસાફરી કરે છે. આવી જાતની મુસાફરીમાં વનસ્પતિએ બહુજન કાળજીથી ઉછે.

અને તેથી ઉપર ચઢનારાને માટે તે અતુકળ માર્ગ હતો. ઘણી મુશ્કેલીથી કેટલીક શોધખોળ કર્યા પછી તે દુકડીએ નક્કી કર્યું કે એવરેસ્ટ ઉપર જવાને માટે રોંગથુક હિમપ્રવાહની પૂર્વ બાજુનો ઉતરવાનો માર્ગ ઉત્તમ હતો. હવે તે પ્રદેશની ઉત્તમ નિરીક્ષા થઈ શકી, અને તેમાંના કેટલાક ૨૩૦૦૦ ફુટની ઉંચાઈએ જઈ શક્યા એટલામાં પવનનું તોફાનું થયું તેથી તેઓએ જે જે શોધ કરી હતી તેની માહિતી સાથે તેઓ પાછા ફર્યા.

એવરેસ્ટ શિખર ઉપર જઈ ત્યાંના પ્રદેશની માહિતી મેળવવી એ ૧૯૨૨ની બીજી ચઢાઈનો હેતુ હતો. તે દુકડીનો અગ્રણી બ્રિગેડિઅર જનરલ જુસ સાહેબ હતા. એપ્રિલમાં તો તેમણે રોંગથુક હિમપ્રવાહ આગળ ચાલું જમાવ્યું હતું અને ત્યાં ખોરાક, ઓખરો, તંબુ અને બીજા સામાન ૩૫૦ ખચ્ચર સાથે એકઠો કર્યો હતો. વર્ષાઋતુને લીધે દરકત ન પડે તે હેતુથી તેઓ વહેલા નીકળ્યા હતા. તે શિખર ઉપર જવાનો સુગમ અને ઉત્તમ વખત મેની પહેલીથી તે જુનની પહેલી સુધીનો છે. પછીથી નૈઋત્યના મોસમી પવનને લીધે ઉપર ચઢવું તદ્દન અશક્ય થાય છે. જેમ જેમ તે દુકડીએ ઉંચે ચઢવા માંડ્યું તેમ તેમ તેમણે એક ઉપર એક એમ છાવણીઓ જમાવી લીધી. ત્રીજા નંબરની છાવણી ૨૧૦૦૦ ફુટ અને ચોથી છાવણી ૨૩,૦૦૦ ફુટ ઉંચે હતી અને ત્યાંથી તેમણે ઉપર ચઢવાનું શરૂ કર્યું, અને પછી પાંચમી છાવણી ઘણી મુશીબત અને જોખમ વહોરીને તેમણે ૨૫,૦૦૦ ફુટ ઉંચે નાખી, કારણ કે ત્યાં ચઢતી વખતે તેમાંના ચાર માણસો ઠંડા પવનથી તથા ' પર્વતની માદગી ' ને લીધે બીમાર થઈ ગયા. બીજા દિવસે તેમાંના ત્રણ જણે શિખર ઉપર જવાનો બહાદુરીથી પ્રયત્ન કર્યો પણ તેમાંના એક હિમથી એટલો બધો ઠરી ગયો કે તે તેમની સાથે જઈ શક્યો નહિ. પવનની ધાર ઉપર પથરાયેલા પાતળા બરફના ઉપર થઈ તેઓએ સાચવીને ચાલવા માંડ્યું અને તેમને બરફ જેવા ઠંડા પવનને લીધે ઘણું સહન કરવું પડ્યું અને પાતળા હવાને લીધે તે શ્વાસ પણ ઘણી મુશીબતે લઈ શકતા હતા. વારંવાર તેમને કોઈ આગળ પડતી ખડકની છાયા નીચે હાંફતા હાંફતા આરામ લેવાની જરૂર પડતી. જ્યારે આગળ ચઢવાનું બની શક્યું નહિ ત્યારે તેમને પાછા ફરવું પડ્યું; કારણકે આવી અતિશય ઠંડડતી ઠંડીમાં ત્યાં રાત્રે રહેવું એ મરણને આવીન બરોબર હતું. અત્યારસુધીમાં તેઓ ૨૬,૯૮૫ ફુટ ઉંચે ચઢી શક્યા હતા અને જગતના ઇતિહાસમાં પર્વત ઉપર ચઢવાનું આ અપૂર્વ સાહસ હતું. ફરીથી બરફ પડવાથી પર્વત ઉપરથી નીચે ઉતરવાનું કામ ઘણું જોખમ.

કારક હવું પણ આખરે પાંચમી જાવણીએ ઘણી મુસીબતે તેઓ પહોંચી શક્યા. તેમાંનો એક મનુષ્ય કરાને લીધે બેભાન થઈ પડ્યો હતો તેને તેઓએ ઉપાડી લીધો. પછી જ્ઞાનસની મદદથી તેમણે નીચે ઉતરવાનું શરૂ કર્યું. પણ દીવો ઝાલવાઈ ગયો એટલે તેઓ પર્વતની એક બાજુએ સુવાના કોથળામાં લપાઈ ગયા. બીજો દિવસે તેઓ ત્રીજી જાવણીએ પહોંચ્યા. ઘણે જોયે ત્યાસ સહેલાઈથી લઈ શકાય તે માટે ઓક્સિજન લઈને કેપ્ટન ફિન્ચે તથા કેપ્ટન જુસે ફરીથી ચઢવાની કોશીશ કરી. હલકા શંકુ જેવા ડબ્બામાં ઓક્સિજન ભરીને તેઓએ તેને તેમની પીઠ ઉપર લઈ ઉપર ચઢવાનું શરૂ કર્યું અને નળા વાટે તેનો ઉપયોગ કરવા માંડ્યો. તેમની જોડે એક ઝરખા સોલજરને લીધો હતો પણ જ્યારે તેમણે શિખર ઉપર જવા માંડ્યું ત્યારે તેમણે તેને પાછો મોકલી દીધો. પવનના સખત ઠંડા સપાટા આવતા હતા છતાં તેમણે આગળ ચઢવાનું શરૂ રાખ્યું, પણ ખાવાનું ખુટી પડવાથી તેમજ અતિશય થાકને લીધે તેમને નિરાશ થઈ પાછું ફરવું પડ્યું તોપણ વળી તેમાંના બીજા ત્રણ જણે ઉપર પાછું ચઢવાનું શરૂ કર્યું. પણ અતિશય ખરફને લીધે તેઓ આગળ વધી શક્યા નહિ. આ વખતે ખરફનો ડુંગર ધસી આવવાથી નવ હમાલો દબાઈ ગયા હતા. તે વર્ષનો એ છેલ્લો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હતો.

૧૯૨૪ ના વસંત ઋતુમાં ત્રીજી ટુકડીએ પાછી હિમાલયની સફર શરૂ કરી. જનરલ જુસ ને ૧૯૨૨ માં તેમનો નાયક હતો તેજ આ વખતે પણ અમણી હતો. રસ્તામાં રૅંગલુકના હિમપ્રવાહ આગળ જનરલ જુસ માંદો પડ્યો પણ તેનું કામ નોર્ટન સાહેબે કરવા માંડ્યું. મે મહીના ચુધી ચઢવાનું કામ સરળ હતું પણ પછીથી ૧૯૨૨ ની સાલના કરતાં પણ વધારે ભયાનક તોફાન થવા લાગ્યાં તેથી ઉંચે જાવણી નાખવાનું કામ ઘણું મુશ્કેલ થઈ પડ્યું અને તેથી ઉપર ચઢવાનો બધાનો ઉત્સાહ અને બળ કમી થયાં. આખરે એક નવી જાવણી ઉંચે દેશી હમાલની મદદથી નાખવામાં આવી હતી, પણ જ્યારે પવન શાંત થયો ત્યારે પાંચમા નંબરની જાવણી ૨૫,૦૦૦ ફુટ અને છઠ્ઠી જાવણી ૨૬,૭૦૦ ફુટ ઉંચે નાખવામાં આવી હતી. અહીંથી તેમના બે સાહસિક પુરોણાએ ઓક્સિજન વગર ચઢવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ પાતળા હવાને લીધે તેઓ એટલા બધા ગભરાઈ ગયા કે ૨૮,૦૦૦ ફુટ ઉંચે ચઢવા પછી તેમને પાછું ફરવું પડ્યું. તેમાંનો એક બીજો દિવસ ખરફના અતિશય પ્રકાશને લીધે આંધળો થઈ ગયો હતો. તેથી તેને નીચે લઈ જવામાં આવ્યો હતો પણ વધારે ઉંચે ચઢવાનો

એક વિશેષ પ્રયત્ન કર્યો હતો. ઉંચામાં ઉંચી જૂટી છાવણી સુધી દેશી હમાલ લઈને તેઓ જઈ પહોંચ્યા, અને ત્યાંથી તેમના જે વીર પુરુષો એવરેસ્ટ શિખર ઉપર જવા નીકળ્યા. તેઓ એવરેસ્ટ શિખરથી ફક્ત ૮૦૦ ફુટ નીચે હતા તેટલામા વાદળ ચઢી આવવાથી તેઓ અદૃશ્ય થઈ ગયા અને પછીથી તેમનું કંઈ નામ નિશાન હજુસુધી જોવામાં આવ્યું નથી તેમનું આવી રીતનું મરણ એ એક ગેમીગેળા સમાન છે. આ વીર પુરુષનો કંઈ પતો નહિ લાગવાથી બીજા ઉપર ચઢનારા જૂટી છાવણીથી નીચે ઉતરી અને નીચેના માણસોને આ ત્રાસદાયક મરણના સમાચાર નિશાનદ્વારા જણાવ્યા. હવે જ્યારે ચઢનારાઓએ નીચે પાછા જનાનો નિશ્ચય કર્યો ત્યારે તેમના ઉપર ઝ્રુમી રહેલા વિરાટ શિખર તરફ તેમણે નજર કરી પણ તેની છુપી બાતમી મેળવવા તેઓ જે સાહસ કરતા હતા તેની મરફત અને તિરસ્કાર તે શિખર કરતું હોય તેમ તેમની તરફ એ દષ્ટિ દેંકતું માત્રમ પડ્યું.

સને ૧૯૨૮ ની મુંબઈ યુનિવર્સિટીની સ્કૂલ લીવિંગ પરીક્ષામાં પુછાએલા ભૂગોળના પ્રશ્નો

જૂથ પહેલું.

૧. હિંદુસ્તાનનો નકશો દોરી તેમાં નીચે જણાવેલી જાગતોના પ્રદેશો જણાવો:—
 (૧) કાલસા, (૨) સોદાનાં કારખાનાં, (૩) સુતરનું વણાટકામ, (૪) બિનનું વણાટ કામ.
૨. (અ) જાપાન ‘પૂર્વનું ગ્રેટ ઇન્ડિયન’ ગણાય છે. આ બાબત સવિસ્તર સમજાવો.
 (બ) માછીમારના એક નાના જામડામાંથી મુંબઈ હાલમાં વેપાર અને ઉદ્યોગનું એક મહાન સ્થળ થઈ પડ્યું છે તે કારણ આપી સવિસ્તર સમજાવો.
૩. મનુષ્યની મુખ્ય જાતોનાં નામ આપો. તે દરેક જાત પૃથ્વી ઉપરની વસ્તીનો કેટલાઓ ભાગ છે તે જણાવો, અને જે જે મુખ્ય પ્રદેશોમાં તે વસ્તી હોય તે પ્રદેશનાં નામ આપો.
૪. આ દેશમાંની જે કાચી ચીજોનો પરદેશમાં તૈયાર માલ થતો હોય તેવી પાંચ ચીજોનાં નામ લખો. તેમાંની દરેક ચીજ જે બીજા દેશોમાં મોકલવામાં આવતી હોય તે દેશનાં નામ આપો, અને જે રૂપમાં તૈયાર થઈ તે ચીજ પાછી આ દેશમાં આવતી હોય તેનાં નામ લખો.

સભ્યો

(૨) મિસિમ ગુલબાર્થ એચ. વાર્ડન, બી. એ. (મુંબઈ)

એમ. એ. (કોલમ્બિયા યુનિવર્સિટી)

એસ. ટી. સી. ડી, મુંબઈ.

(૬) લેડી વિલાગવરી રમણુબાર્થ નીલકંઠ બી. એ. અમદાવાદ.

(૧) દરેક કમિટિ તેમને સોપેલા વિષયને લગતો અંથ અથવા અંથ-માળા માટે અભ્યાસક્રમ મેળવી યોજના ઘડશે, અને ગુજરાતી ચોથા ધોરણ સુધીના અભ્યાસ પુરો કરી રહ્યા હશે અથવા જેમનું અંગ્રેજી જ્ઞાન ધણું થોડું હશે તેવાઓને લાપક પુસ્તકો દેશી ભાષામાં બહાર પાડશે.

(૨) પુસ્તકો લખવા માટે જેમણે અરજી કરી હશે તેમની અરજી ખ્યાતમાં લઈને અને જે ગણીતા અંથકારો હશે તે વિશે પણ તપાસ કરીને દરેક કમિટિ પુસ્તક અથવા પુસ્તકમાળા લખવા માટે એક અંથકર્તાને પસંદ કરશે. કેળવણીખાતાના સરકારી ઠરાવ નં. ૭૯૧, તા. ૩૦-૪-૧૯૨૫ માં મંજૂર કરેલી ચરતો પ્રમાણે એ અંથકારે, કમિટિની દેખરેખ નીચે અમુક વખતમાં, અને કેળવણીખાતાના ડિરેક્ટરની મંજૂરી મળ્યા કમિટિ મંજૂર કરે તેવા રૂપમાં રચી લેવું જોઈશે અને અમુક નક્કી કરેલા વખતમાં છાપી પ્રગટ કરવું પડશે.

(૩) દરેક કમિટિ અંથકારને માટે એક (ઓક્ટેવો) પાના દીઠ વધારેમાં વધારે ૨-૪-૦ દર આપવા સરકારને ભલામણ કરશે.

(૪) દરેક કમિટિ પસંદ કરેલા અંથકારને જ્યારે જોઈએ ત્યારે સલાહ આપશે. પુસ્તક છપાશે કે તરતજ દરેક કમિટિ કેળવણીખાતાના ડિરેક્ટરને ખબર આપશે જેથી અંથકારને મહેનતાણું તરત મળી શકે.

સરકારી માધ્યમિક અને ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓના હેડમાસ્ટરો, આ. માસ્ટરો તેમજ ડે. એ. ઇન્સ્પેક્ટરો અને આ. ડે. ઇન્સ્પેક્ટરોને સદરહુ વિષયો સંબંધી પુસ્તકો લખવા મરજી હોય તો તેમણે પ્રેસિડેન્ટને અરજીઓ કરવી.

(૨)

શુદ્ધિપત્રક

તા. ૨-૨-૧૯૨૮ ના ગવર્નમેન્ટ ગેઝેટ ભાગ ૨ નાં પૃષ્ઠ ૨૦૬ અને ૨૦૭ મે પ્રસિદ્ધ થયેલી તા. ૨૩-૧-૧૯૨૮ ના સરકારી નોટિફિકેશન નં. ૧૨૧૫૨.

ઉર્દુ-વર્નાક્યુલર

પહેલો વિષય (અ) સાતમા ધોરણ માટેનો ઉર્દુ અભ્યાસક્રમ (પંજાબ સિરીઝ) બીજી આવૃત્તિ, પૃષ્ઠ ૫ થી ૧૦૨

(બ) મુસદ્દાસ-ઇ-હાલી, ૫૦ બન્ધ અથવા ૫૬ મા બન્ધથી ચર કરી ૩૦૦ લીટીઓ (હેમિરિક્સ)

ઉપલા વિષયને બદલે નીચે પ્રમાણે વાંચવું:—

પહેલો વિષય-ઉર્દુ:

ગદ્ય:-કેળવણીખાતાની ઉર્દુ સાતમી ચોપડીના સઘળા ગદ્યપાઠો.

પદ્ય:-કેળવણીખાતાની ઉર્દુ સાતમી ચોપડીમાંના ૩, ૯, ૧૮, ૨૧, ૨૭ અને ૩૩ પાઠોનો મુખપાઠ તથા તેની સમજૂતી.

વર્નાક્યુલર-ઉર્દુ

છટ્ટો વિષય-(અ) સાતમા ધોરણ માટેનો ઉર્દુ અભ્યાસક્રમ (પંજાબ સીરીઝ) બીજી આવૃત્તિ, પૃષ્ઠ ૫ થી ૮૨.

(બ) મુસદ્દાસ-ઈ-હાલી, '૩૩ બન્ધ અથવા ૪૦ માં બન્ધથી થર કરી ૧૯૮ લીટીઓ (હેમિરિટકસ)

ઉપલા વિષયને બદલે નીચે પ્રમાણે વાંચવું:—

છટ્ટો વિષય-ઉર્દુ:

ગદ્ય:-કેળવણીખાતાની ઉર્દુ સાતમી ચોપડીના ૧, ૪, ૫, ૭, ૧૦, ૧૧, ૧૩, ૧૪, ૧૭, ૧૯, ૨૦, ૨૨, ૨૩, ૨૫, ૨૯ અને ૩૧ (બધા મળી ૧૬ પાઠો)

પદ્ય:-કેળવણીખાતાની ઉર્દુ સાતમી ચોપડીમાંના ૩, ૬, ૧૨, ૧૫, ૨૧ અને ૨૪ પાઠોનો મુખપાઠ તથા તેની સમજૂતી.

(ઉ. ભા. ના. મે. એજ્યુ. ઇન્સ. સાહેબના પત્ર નં. ૫૪૬૫ તા. ૩-૮-૧૯૨૮ માં કરેલી સૂચનાનુસાર)

(૩)

જેઓ અંગ્રેજી ધણું થોડું અથવા બિલકુલ જાણતા નથી તેવા મોટી ઉંમરના માણસોને લાયક ગુજરાતી અથવા મરાઠી ભાષામાં નીચે જણાવેલા વિષયો ઉપર પુસ્તક લખવા જેમની મૂર્છા હોય તેમણે ઉત્તર ભાગના મે. એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ, કે. એસ. વકીલને તા. ૧૦ માં સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૮ પહેલાં જે કામ તેઓ લેવા માગતા હોય તેની વિગતવાર યોજના મોકલી આપવી. તે કામ માટે જેમને પસંદ કરવામાં આવશે તેમને પાના દીઠ રૂ. ૨-૪-૦ મળશે.

- (૧) સુધારાનો ઇતિહાસ, (૪) હિંદ અને પરદેશમાં સહકારી હિલચાલ,
(૨) દુનીયાના લોકો, (૫) હિંદ અને પરદેશમાં મોટાઓની કેળવણી અને
(૩) હિંદો રાજ્ય વહીવટ, (૬) નાણું અને દુડીઆમણ.

(ઉ. ભા. ના. મે. એજ્યુ. ઇન્સ. સાહેબના પત્ર નં. ૫૬૨૬ તા. ૭-૮-૧૯૨૮ માં કરેલી સૂચનાનુસાર)

ઉત્તર ભાગમાં સને ૧૯૨૭ માં છોકરાઓ માટેની લેવાએલી વર્ના-૫
કચુલર કાઠનલ પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોનાં નામની યાદી.

નંબર	નામ	માર્ક	નંબર	નામ	માર્ક
સુરત સેન્ટર.					
૧	અંબાલિલાલ વરજદાસ દલાલ	૪૪૨	૩૩	દયાળજી રણજોડજી નાયક	૩૫૭
૨	સુરજરામ ગણપતરામ વ્યાસ	૪૨૩	૩૪	હીરાભાઈ ગોવિંદજી પટેલ	૩૫૭
૩	અદમદયાન બહેમાન પંડાણુ	૪૧૦	૩૫	પ્રુથાલ લક્ષ્મણ પટેલ	૩૫૭
૪	જેરામભાઈ ભાણુભાઈ પટેલ	૪૦૬	૩૬	રામુભાઈ પરશુભાઈ પટેલ	૩૫૬
૫	મગનલાલ ભાણુભાઈ લાડ	૪૦૩	૩૭	કેકા રવજી પટેલ	૩૫૪
૬	વ્રક્ષભણુભાઈ ભગાભાઈ પટેલ	૩૬૬	૩૮	ભીખુભાઈ ગોવિંદજી દેસાઈ	૩૫૨
૭	રામશંકર નિચ્છાભાઈ શુક્લ	૩૬૪	૩૯	મોતીભાઈ લીંબાભાઈ પટેલ	૩૫૨
૮	હીરાલાલ જમનાદાસ શાહ	૩૬૩	૪૦	છોટાલાલ પુલચંદ શાહ	૩૫૬
૯	રામચંદ દેવશંકર રાવળ	૩૬૩	૪૧	ગજાનંદ રામશંકર ઝોઝા	૩૪૮
૧૦	દયાળજી મકનજી નાયક	૩૬૨	૪૨	રમણલાલ જોડીસનદાસ શાહ	૩૪૭
૧૧	નાયુસિંહ દીપસિંહ પરમાર	૩૬૭	૪૩	ગોવિંદજી લક્ષુભાઈ દેસાઈ	૩૪૬
૧૨	દેવજી કલ્યાણુ સુરતી	૩૬૬	૪૪	તાગરજી લક્ષુભાઈ પટેલ	૩૪૫
૧૩	આચર સંકર પટેલ	૩૬૪	૪૫	અવાનભાઈ જવાભાઈ કડીઆ	૩૪૪
૧૪	છોટુભાઈ કુંવરજી તલાવીઆ	૩૬૪	૪૬	રણજોડ રામા પટેલ	૩૪૪
૧૫	ત્રિભુવનદાસ આત્મારામ પટેલ	૩૬૪	૪૭	ત્રીકમરામ નરસિંહરામ	૩૪૩
૧૬	જવણુભાઈ રામભાઈ પટેલ	૩૬૦	પુરોહિત		
૧૭	પરશુભાઈ પુરશોત્તમ પટેલ	૩૭૮	૪૮	ગુમાન વજર ચોધરી	૩૪૨
૧૮	વજેશંકર ભગવાનજી ઉપાધ્યાય	૩૭૭	૪૯	જવણુજી શુલાભાઈ પટેલ	૩૪૨
૧૯	જસવંતરાવ કાશીરામ જાદવ	૩૭૫	૫૦	રહેમાનમીઆ મોસામમીઆ	૩૪૧
૨૦	ભીમસીંગ કેસુરીઆ ચોધરી	૩૭૪	મલેક		
૨૧	દરદારશંકર મણીશંકર ભટ્ટ	૩૭૩	૫૧	ત્રીણાભાઈ રવજીભાઈ પટેલ	૩૪૦
૨૨	ગોવિંદજી લક્ષુભાઈ વધી	૩૭૨	૫૨	નિચ્છાભાઈ ડાહ્યાભાઈ નાયક	૩૪૦
૨૩	રતનજી ભાણુ પટેલ	૩૭૨	૫૩	ભાસ્કરરાવ જેરામરાવ લગાદ	૩૩૯
૨૪	જગા ઉકડીઆ ગમીદ	૩૭૧	૫૪	રામભાઈ ડાહ્યાભાઈ પટેલ	૩૩૯
૨૫	મદમદ શુલાખી મલેટ	૩૭૧	૫૫	સનમુખલાલ મણીશંકર જોશી	૩૩૯
૨૬	હંસજી હરિ પટેલ	૩૭૦	૫૬	શોમા ભગલા ગમીદ	૩૩૬
૨૭	હીરાલાલ મૂળચંદાસ પટેલ	૩૭૦	૫૭	ડાહ્યાભાઈ ભગાભાઈ પટેલ	૩૩૮
૨૮	ગુમાનસિંહ ગોપાળસિંહ	૩૬૯	૫૮	ડાહ્યાભાઈ કલ્યાણુજી નાયક	૩૩૮
ચોડાણુ			૫૯	શંકરલાલ જેઠાભાઈ પંડ્યા	૩૩૮
			૬૦	છોટુભાઈ દુર્લભભાઈ દેસાઈ	૩૩૭
૨૯	જયસિંહ ગુમાનસિંહ દાકોર	૩૬૯	૬૧	ગાંડાભાઈ ડાહ્યાભાઈ પટેલ	૩૩૭
૩૦	ડાહ્યાભાઈ જગજીવન પટેલ	૩૬૮	૬૨	ગોવિંદભાઈ લેલાભાઈ પટેલ	૩૩૭
૩૧	પ્રુથાલ બાવજી પટેલ	૩૬૨	૬૩	મૂળચંદ છોટાલાલ શાહ	૩૩૭
૩૨	દંસજીભાઈ નાયુભાઈ પટેલ	૩૫૯	૬૪	દુર્લભભાઈ પરશુભાઈ પટેલ	૩૩૬
			૬૫	ડાહ્યાભાઈ ગોવિંદજી નાયક	૩૩૫

૬૬ કાળીદાસ પરાગભાઈ વરજા	૩૩૫	૧૦૪	રણછોડજી બીમભાઈ દેસાઈ	૩૧૭
૬૭ જયનિલાલ બાળકીશ જોશી	૩૩૫	૧૦૫	ચીમનલાલ મગનલાલ જાની	૩૧૬
૬૮ નાગેન્દ્ર મહીપતરામ મહેતા	૩૩૫	૧૦૬	નારણશંકર ડાહ્યાભાઈ જોશી	૩૧૬
૬૯ જીવણલાલ જગન્નાથ ધીંગ- વામી	૩૩૪	૧૦૭	સોમા લાલા પટેલ	૩૧૬
૭૦ જીવણભાઈ પરભુભાઈ પટેલ	૩૩૪	૧૦૮	બાવા હિંગ પટેલ	૩૧૫
૭૧ મગનભાઈ પ્રાણશંકર જોશી	૩૩૪	૧૦૯	ગોવિંદભાઈ શંકરભાઈ પટેલ	૩૧૪
૭૨ રતનજી રામભાઈ પટેલ	૩૩૪	૧૧૦	બીમા છુધા પટેલ	૩૧૨
૭૩ ગોવિંદ કાળીચો ઘોડીચો	૩૩૩	૧૧૧	નાગરજી લક્ષ્મીભાઈ દેસાઈ	૩૧૩
૭૪ જગનલાલ નાયુભાઈ પટેલ	૩૩૦	૧૧૩	પ્રેમાભાઈ કેશવભાઈ પટેલ	૩૧૩
૭૫ ગોવિંદ દુર્લભ પટેલ	૩૩૦	૧૧૪	ગાડાભાઈ મંગાભાઈ પટેલ	૩૧૨
૭૬ બીખાભાઈ સુખાભાઈ પટેલ	૩૨૮	૧૧૫	મગનલાલ બાવાભાઈ દેસાઈ	૩૧૨
૭૭ શંકરલાલ રવિશંકર જોશી	૩૨૮		પુરશોત્તમ લક્ષ્મણરાવ શાળી- ગરામ	૩૧૨
૭૮ રહેમાનખાન મહેતજખાન પહાણુ	૩૨૮	૧૧૬	મગનલાલ દેવશંકર રાવળ	૩૧૧
૭૯ મોહનભાઈ નિચ્છાભાઈ દેસાઈ	૩૨૭	૧૧૭	મગનલાલ ચુલાખભાઈ દેસાઈ	૩૧૧
૮૦ પરભુભાઈ છીખાભાઈ પટેલ	૩૨૭	૧૧૮	રણછોડજી ડાહ્યાભાઈ નાયક	૩૧૧
૮૧ ભાણુભાઈ દેવાભાઈ પટેલ	૩૨૬	૧૧૯	જગનલાલ લાલભાઈ નાયક	૩૧૦
૮૨ દાસતસીંગ અબેસીંગ બારોટ	૩૨૬	૧૨૦	જગનલાલ મકનજી પરમાર	૩૧૦
૮૩ હિરલાલ કમ્પાણદાસ શાહ	૩૨૬	૧૨૧	કમ્તનજી કાળીદાસ પટેલ	૩૧૦
૮૪ રણછોડ છુધર પટેલ	૩૨૬	૧૨૨	નાયુભાઈ રામેલાલસિંહ ઠાકોર	૩૧૦
૮૫ મહમદ જમાલ તવારી	૩૨૬	૧૨૩	નિચ્છા રામજી ધાસદિખા	૩૧૦
૮૬ ડાહ્યા નરસિંહ પટેલ	૩૨૬	૧૨૪	જુમાનસિંહ નરસિંહ ઠાકોર	૩૦૯
૮૭ ગાડાભાઈ રવનાથજી પટેલ	૩૨૪	૧૨૫	પરભુભાઈ ધનુભાઈ પટેલ	૩૦૯
૮૮ હરસદરાય કાશીરામ જોશી	૩૨૪	૧૨૬	કૃષ્ણસુખ દેવકૃષ્ણ શુક્લ	૩૦૮
૮૯ વલ્લભભાઈ ભાણુભાઈ પટેલ	૩૨૪	૧૨૭	મગનભાઈ પરાગજી પટેલ	૩૦૮
૯૦ હીરીચો નાનીચો રોકોડ	૩૨૩	૧૨૮	મણીભાઈ મંગાભાઈ પટેલ	૩૦૮
૯૧ ગસલો શંકર પટેલ	૩૨૩	૧૨૯	રામજીભાઈ પ્રેમજી કોળી	૩૦૮
૯૨ સુખાભાઈ પરભુભાઈ પટેલ	૩૨૩	૧૩૦	ઝીણાભાઈ છીમાભાઈ પટેલ	૩૦૭
૯૩ મોગીલાલ નારણદાસ ભગત	૩૨૨	૧૩૧	પ્રભાતસિંહ જયસિંહ રાણા	૩૦૭
૯૪ રામજી હાટીચો ગમીટ	૩૨૨	૧૩૨	ઠાકોરભાઈ વસનજી નાયક	૩૦૭
૯૫ અબેલાલ રામભાઈ નાયક	૩૨૨	૧૩૩	ઠાકાલાલ કેશવરામ ભટ્ટ	૩૦૬
૯૬ હિરલાલ મુળશંકર જોશી	૩૨૧	૧૩૪	હીરા સોમા પટેલ	૩૦૪
૯૭ મણુલાલ અબેરામ હિપાખાચ	૩૨૧	૧૩૫	કુવરજી રામભાઈ દેસાઈ	૩૦૪
૯૮ વલ્લભ નથુ દેબરા	૩૨૧	૧૩૬	ઝીણાભાઈ ગાડાભાઈ દેસાઈ	૩૦૩
૯૯ છોટુભાઈ પ્રાણશંકર જોશી	૩૨૦	૧૩૭	ખુશાલ ભાણુ ધીંગર	૩૦૩
૧૦૦ રણછોડ ખુશાલ પટેલ	૩૧૯	૧૩૮	મણીભાઈ વસનજી માડકા	૩૦૩
૧૦૧ બીખાભાઈ છીતાભાઈ પટેલ	૩૧૮	૧૩૯	ગોરધન નાયુભાઈ પટેલ	૩૦૨
૧૦૨ સનમુખરામ મંગારામ અખાડ	૩૧૮	૧૪૦	હિરલાલ ઝીણાભાઈ મામણ	૩૦૧
૧૦૩ વિલાભાઈ રણછોડજી નાયક	૩૧૭	૧૪૧	નારણશંકર હારશંકર પાઠક	૩૦૧
		૧૪૨	રામશંકર હલપતરામ પાઠક	૩૦૧

દરકત શિક્ષક કોપિખુકો

કોપિની પહેલ કાઢનાર અમો છીએ, બીજાઓએ પછી નકલ કીધી છે.
ગુજરાતી અને બાળબોધ આઠ નંબરમાં તૈયાર છે.

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની
દરેક ગુજરાતી નિશાળમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

દરેક નંબરની કિંમત બે આના રાખી છે.

૨૫૦ તથા તેથી વધુ કોપિ ખરીદનારને સેકર્ડે (૨૫) ટકા કમિશન
હિસાબે પેકિંગ અને રેલ્વે ખર્ચ આપવામાં આવશે. ૧૦૦૦ કોપિ લેશે તો
ખર્ચસાથે (૩૦) ટકા મળશે. પણ પોસ્ટ મારકેટનું કે સ્ટેશનની આગળનું
ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ માલ મોકલના રસ્તામાં તુકસાન થાય તેના
જોખમદાર હમો નથી.

ખાસ નોંધ—હમોએ હમારી કોપિની સામ્રજિ નાની કીધી નથી. પણ જે
અસલ સામ્રજિ હતી તેજ કાયમ રાખી છે. છતાં પણ કિંમતમાં ઘટાડો કીધો છે.

મળવાનું ઠેકાણું:—આદરજી કાવસજી મારતર

કે. નં. ૨૮-૩૦ ધોખીતસાવ-મુંબઈ.

શાળાપયોગી ફોટોક્સ્ટ બુક તરીકે મંજૂર થએલાં પુસ્તકો

*૧. સરળ દેશીનામાંની પદ્ધતિ આ. ૩૪ મી કિં. ૦-૫-૦

*૨. સરળ કન્યાનામું આ. ૧ લી ૦-૨-૬

*૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભાગ પહેલો
(પ્રાયમિક શાળાના ધોરણ ૪ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૨-૦

૪. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભા. ૨-૩ જો
(પ્રાયમિક શાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૪-૦

૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—લા. પ્રા. બુક આ. ૪થી ૦-૬-૦
(૫-૬-૭ ચોપડીના શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સહિત)

૬. નવું સરળ મુખ્યગણિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી)
આ. ૧૬ મી ૦-૩-૦

૭. ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળવિદ્યા આ. ૧૬ મી ૦-૧-૬

ગુજરાતના સઘળા જાણીતા શુકસેસરોને ત્યાંથી મળશે.

મુખ્ય એજન્ટ—મેશર્સ એસ. બી. શાહની કંપની

કે. પાનકોર નાકે—મુ. અમદાવાદ.

ત્રિમચંદ કરમચંદ શાહ, ગોહળના માજી ડે. એ. ઇ. મુ. કમિશનર.

કમિશનમાં વધારો
કેળવણીખાતાએ મુંબઈ ઈલાકાની દરેક નિશાળોમાં ટેક્સ્ટ બુક તરીકે
અલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કોપિબુકો

ઉત્તમ { ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નંબરમાં } ચોવીશ
કાગળ { દરેક નંબરની કિંમત બે આના } પાના

આમ્ય, મ્યુનિસિપલ, યોકવ બોર્ડ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ
પસંદગીથી આવતી કોપિ ને બાળકો અને શિક્ષકોમાં સારા અને સુંદર બોધપ્રદ
વાન્યો માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કોપિ વાપરવા હમો નમ્રભાવે
બિન તિ કરીએ છીએ, હપલી સૂચના વિદ્યાના ઉપાસકો, આરાધકો અને
કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક લાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને
યોગ્ય રીતે તમારી તેના અંદરના વિષયો અને પદ્ધતિને જોઈ યોગ્ય ઉત્સાહ આપો.

રૂ.૦ અને તે હપરાત કોપિ ખરીદનારને સેક્ટે ૩૦ ટકા કમિશન આપ-
વામાં આવશે પેકિંગ અને રહેલે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ મારફ-
તનુ કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કોપિબુકોને ખંધબેરતી નંબર ૧ થી ૬ સુધીની સ્ટીલ પેનો
ખામ્ય મંગાવી છે તેની દરેક બોક્સમાં એક નંબરની ડઝન બારની કિં. રૂ. ૧૫

મુંબઈ-હાહાલાઈ જગજીવન એન્ડ સન્સ.

કાલકોદેવી માતાના મંદિર સામે હકાન નં. ૩૬૭,

અમદાવાદ-અંદુલાલ મણીલાલ પરીખ.

શ્રી ખડાયતા બુકડીપો-રીચીશઠ.

ગોધરા-એમ. વકીલ બ્રધર્સ, સરાઈ બજાર.

શિક્ષકોના મનોભાવ

પારખવા માટે ગુજરાત ભરમાં આ અનોખું દ્વિમાસિક છે એણે પ્રાથમિક
શિક્ષકો અને શિક્ષણની કપરી દિક્ષા લીધેલી છે અનેક વિઠબણામાં પાંચ વર્ષ
નજીય છે. તંત્રી પણ તમારો શિક્ષકબુજ છે. શિક્ષ લેખકો: બ્રેજીયુએટ લેખકો
હપરાત શિક્ષકોની ખાલુમાં ને અજુમાલ દ્વારા પડી રહ્યા છે તેમના લેખો
વાંચવા મળશે.

વડોદરા રાજ્યની શાળાઓ તથા લાયબ્રેરી માટે મંજૂર છે. જલ્દેરખબરના દર
સપ્તા છે, તેથી જ આપનારાને બમણા લાભ છે.

અમે નિઃદગીતા વિમાનું કાર્મ પણ કરીએ છીએ

લખો-લીમલાઈ નારણજી નાયક,

તંત્રી, સમાજ શિક્ષક-નવસારી.

જોઈએ છે

એક ગુજરાતી માસ્તર અને એક મિસ્ટ્રેસ બેઉ ટ્રેઈન
થએલા જોઈએ છે. પગાર લાયકાત પ્રમાણે આપવામાં આવશે

લખો, એ. સે. મદરસ એ-મોહમ્મદીયા, મંદસોર.

અરે માલ

અરે માલ

ધોરણની નોટો

હાલની અર્થની નોટો એટલે જોડ-
ણીની ભૂલો, અર્થની ભૂલો. હુંકમાં
ભૂલોનો બકાર, વિષયો પણ પૂરા નાહ.
આથી વિદ્યાર્થીઓ ઉલટા વિશેષ
અસાની બને છે.

આનો ઉપાય શો ?

અમારી નોટો તમે જોઈ છે ?
જરૂર જુઓ એક અનુભવી શિક્ષકે
તે લખી છે. બાષા મરજ અને શુદ્ધ.
ભૂગણ ખાસ ગુજરાતની. દરેક પાકેને
અતે પ્રશ્નો મૂક્યા છે અને તેની સમ
જુતી આપી છે. આ તેમજ બીજી
ધણી ધણી વિશેષતા છે.

સાફ કમિશન આપવામાં આવે છે.

દન્યાઓ માટે

વર્નાક્યુલર

ફાઈનલ શિક્ષિકા

તમારી પરીક્ષા આવી પહોંચી ખરું ને ?

કહેા ત્યારે :—

આ પરીક્ષા તમને સુઝવે છે ?

✧

રચનાના પેસા બચાવવા છે ?

✧

કેવા સવાલો આવશે તે જાણવું છે ?

✧

તેના ઉત્તર કેમ આપવા તે જાણવું છે ?

✧

પરીક્ષા પાસ કરવી છે ?

આ બધાની 'હા' કહેડી હોય તો

૪૫૦ પાનાનું આ ફળદાર પુસ્તક

જરૂર મંગાવો.

ફિં ડા. ૧-૧૦-૦૦.

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: રીચીરોડ, અમદાવાદ.

માસ્તર્સ ગુજરાતી કૅપિયુક (ગુજરાતી તથા બાળબોધ ૭ ભાગમાં)
દરેક નંબરની કિંમત ૦-૧-૦ વેસ્ટર્ન ઇડિયા સ્ટેટ્સ એજન્સિસ તથા કાઠિયા-
વાડનાં તથા કચ્છનાં ધણા ખરા સ્ટોટોએ શાળામાં ચલાવવા તરીકે મંજૂર કરેલી છે.

યોજક

ઉસમાન બચલ ખુડખુડીયા, મહોબતસિંહજી મોતીભાઈ રાણા તથા મંગળજી હરજીવન.

ઉર્દુ પુરાખતા કૅપિયુક નંબર ૧ થી ૬ સુધી. ઉર્દુ સૂચો માટે
પ્રત્યેક નંબરની કિંમત ૦-૨-૦ મુમર્ઝ ઇલાકાના ફેળવણીખાતાએ શાળા
ઓમાં ચલાવવા માટે મંજૂર કરેલ છે. તેમજ મધ્યપ્રાંતોને ગિરારના ફેળ-
વણીખાતાએ તેમજ મહેસૂર મંથાનના ફેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલ છે.

પ્રાથમિક અંગ્રેજી - આદિતિ ૩ જી મૂલ્ય ૦-૭-૦ મુમર્ઝ ઇલાકા-
ના ફેળવણીખાતાએ આ પુસ્તકને પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલું
છે. આ પુસ્તકમાં પ્રાથમિક શાળાના ધોરણે, ત્રણ અને ચારના અભ્યાસ-
ક્રમ મુજબ મનોવલ્લો અને ઉદાદરણોની ક્રમિક યોજના કરવા ઉપરાંત
શિક્ષકવર્ગને ગણિતશિક્ષણમાં માર્ગદર્શક થાય તેમ કરવા પ્રયાસ કરેલો છે.

યોજક { ઉસમાન બચલ ખુડખુડીયા. મહોબતસિંહજી મોતીભાઈ રાણા.
મોહનલાલ હરજીવન 'પ' યોજા.

ઉપરના તમામ પુસ્તકો મંગાવવાનું ખર્ચ જુદું. સામટી નકલો ઉપર યોગ
કમિશન આપવામાં આવશે.

પુસ્તકો-ખેચર એવજ એન્ડ સન્સ, રાજકોટ-કાઠિયાવાડ.

શાળોપયોગી નવાં બહાર પડેલાં પુસ્તકો

તદન નવી શૈલીથી યોજાયેલાં ભૂગોળવિદ્યાનાં પુસ્તકો

પુસ્તક પહેલું ગુજરાત (પશ્ચમ હિંદ એજન્સિસનું વિસ્તૃત વર્ણન)

૧૮ નકશા સહિત ધોરણ ૭ ના માટે મૂલ્ય ૦-૫-૦

પુસ્તક બીજું સુંબઈ ઇલાકો (હિંદની સામાન્ય ભૂગોળ સહિત)

૨૧ નકશા સહિત ધો. ૪ થા માટે મૂલ્ય ૦-૫-૦

પુસ્તક ત્રીજું હિંદુસ્તાન એશિયાની સામાન્ય ભૂગોળ સહિત

૩૬ નકશા સહિત ધો. ૫ થા માટે મૂલ્ય ૦-૭-૦

ગોળક { પોપટલાલ જી. અંબાણી હેડમાસ્ટર પાર્ટનર ટ્રેનિંગ કોલેજ, રાજકોટ.
કેસવલાલ ત્રિ. આચાર્ય, હેડમાસ્ટર સિવિલ સ્ટેશન સ્કૂલ, રાજકોટ.

હિંદનો ઇતિહાસ: (આરોટકૃત) આવૃત્તિ ૨૦ મી મૂલ્ય ૦-૧૦-૦

હિંદના સંક્ષિપ્ત રાજ્યવર્ણનારણ્ય સહિત, ૧૯૨૬ સુધીની સંપૂર્ણ હકીકત.

પ્રાયમિક શાળાના ઉપલા ધોરણો, મિડલ સ્કૂલો અને ટ્રે. કોલેજો માટે અતિ ઉપયોગી પશ્ચિમહિંદ એજન્સિ તેમજ સ્ટેટોની ધણીખરી શાળામાં આ પુસ્તક પાઠ્ય તરીકે ચાલે છે.

ગુજરાતનો ઇતિહાસ:-(આરોટ અને શાહકૃત) આવૃત્તિ ૧૨ મી. બાળકોને વાચતાં રસ પડે તેવી સુંદર વાતોરૂપે યોજાયેલો આ નાનો ઇતિહાસ ગુજરાત અને કાઠિઆવાડની ધણીખરી શાળાઓમાં લાખો વખતથી પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે વપરાય છે. સગકારી કેળવણીખાતા તરફથી તેમજ સ્ટેટોનાં કેળવણીખાતા તરફથી પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર છે મૂલ્ય ૦-૨-૦

વ્યવહારુપયોગી નિબંધસંગ્રહ: આવૃત્તિ ૨૨ મી મૂલ્ય-૨૬-૦-૦

આ પુસ્તક હાઇસ્કૂલો, ટ્રેનિંગ કોલેજો તેમજ પ્રાયમિક શાળાના વિદ્યાર્થી વર્ગમાં ધણી વર્ષોથી માનીતું ચર્ચ પડેલું છે. નિબંધશિક્ષણના મોખિયા સરખા આ પુસ્તકમાં સૌ ઉપરાત વિષયો ઉપર નમુનાના નિબંધો આપવામાં આવેલા છે.

ચિત્રકળાના અને ૧૯૨૪-૨૫ ના નવા અભ્યાસક્રમ મુજબ તૈયાર કરેલી સાદાં તેમજ રંગીત ચિત્રોવાળી ડ્રોઇંગ બુકો:—

રંગીત આવૃત્તિ બાળવર્ગથી ધો ૪ થા સુધી દરેક ધોરણના ૦-૨-૦

ધોરણ ૫-૬ માટે પ્રત્યેક ધોરણના ૦-૨-૬ ધો. ૭ માટેના ૦-૩-૦

સાદી આવૃત્તિ બા ૧, ધો. ૧ થી, દરેકનો ૦-૧-૦ ધોરણ ૨, ૩, ૪, દરેકનો ૦-૧-૦. આ બુકો, વેસ્ટર્ન. ઇ. સ્ટેટ એ, BAP ના ૧૨/૨૨-૬-૨૬ થી ચલાવવા મંજૂર કરેલ છે. યોજક

હસમાન બચ્ચા ખુડખુડીઆ, માછ ટ્રોઇંગ માસ્ટર, રાજકોટ; કોલેજ, રાજકોટ. મહોબતસિદ્દી મોતીભાઈ ગણુ, માછ ટ્રોઇંગ માસ્ટર, હંદર ટ્રેકોલેજ, રાજકોટ.

ઉપરના પુસ્તકો મંગાવવાનું ખર્ચ બુદ. સાગડી નકશે ઉપર યોગ્ય કમિશન આપવામાં આવશે.

છુકસેલર-એચર મેધલ એન્ડ સન્સ, રાજકોટ-કાઠિઆવાડ.

ગુજરાતના ઇતિહાસમાંથી

કિંમત. રૂ. ૦-૮-૦ સહેલી વાર્તાઓ (સચિત્ર)

કર્તા — પ્રાણુલાલ દીરપારામ દેસાઈ

અસ્તાવના

આ પુસ્તકની ચોજના કન્યાશાળાઓને નવા અભ્યાસક્રમ લક્ષમાં રાખી કરવામાં આવી છે. કન્યાશાળાઓના નવા અભ્યાસક્રમમાં ગુજરાતનો ઇતિહાસ ચોથા, પાંચમા અને છઠ્ઠા—એમ ત્રણે ધોરણમાં રાખવામાં આવ્યો છે. ઘણે ભાગે ગુજરાતી કન્યાશાળાઓમાં ૨૦ થી ૨૫ મહાભારતકૃત 'ગુજરાતનો ઇતિહાસ' ચલાવવામાં આવે છે. ત્રણ ધોરણોને માટે એ પુસ્તક મને ઘણું ટુંકું લાગવાથી આ પુસ્તક મેં કંઈક વધારે વિસ્તારથી લખ્યું છે. વાર્તાઓ બાળકોને આનંદ પડે એવી રસિક બતાવવા બનતો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે.

આ પુસ્તક લખવામાં 'રાસમાળા તથા ગોવિંદભાઈકૃત 'ગુજરાતનો ઇતિહાસ' એ એ પુસ્તકોની મદદ મેં લીધી છે.

Easy Stories from the History of Gujarat By

Pranlal K Desai As 8

મુખર્ષી હલાકાના સરકારી કેળવણી ખાતાએ હાઈસ્કૂલો માટે
ટેક્સ્ટ બુક તરીકે મંજૂર કરેલો.

ઇંગ્લેન્ડનો અધ્યાપ્ત ઇતિહાસ

(૧૪૮૫-૧૬૨૫)

કર્તા, — પરશુરામ હરિ ધર્મે અને

ભાષાન્તર કર્તા, — નંદમુખરામ હરિરત્નરામ મહેતા.

૧૯૨૬

કિંમત રૂ. ૨-૮-૦

આ પુસ્તક સરકારી કેળવણીખાતાએ હાઈસ્કૂલોમાં ધોરણ ૬ અને ૭ માટે ટેક્સ્ટબુક તરીકે દાખલ કર્યું છે. આ પુસ્તક સ્કૂલ લીવિંગ અને ગ્રેટિટ્યુશન પરીક્ષાના અભ્યાસક્રમને અનુસરીને લખવામાં આવ્યું છે. જેથી એ પરીક્ષા માટે અભ્યાસ નોના વિદ્યાર્થીઓને તેમના અભ્યાસમાં મદદ મળી શકે. શિક્ષકોને પણ એજ કારણથી પુસ્તક હપયોગી થઈ પડે તેવું છે, એમાં પુસ્તકન નજરાં ચિત્રો વગેરે દાખલ કર્યા છે. વળી, એમાં ઇંગ્લેન્ડની 'રાજ્યઘટના વિષે અને 'બ્રિટિશ સામ્રાજ્યની રાજ્યવ્યવસ્થા' વિષે પ્રકરણો દાખલ કર્યા છે, તે પણ શિક્ષકોને તેમજ વિદ્યાર્થીઓને ખરેખર હપયોગી થઈ પડે તેવા છે.

પ્રસિદ્ધ કર્તા—મૅકમિલન એન્ડ કંપની લિમિટેડ, લૉર્નની રોડ, -મુખર્ષી

આ ચાતુર્માસમાં પુરુષોત્તમ માસ સાથે
એ શ્રાવણ માસ છે, તે નિમિત્ત આ સંસ્થાના નીચે
જણાવેલા સર્વ ગ્રંથોમાં અપાનારી

દિવાળીસુધી ખાસ કિફાયત

ખાસ સૂચનાઓ:—(૧) આ ખાસ કિફાયત માત્ર ૧૯૮૪ ના ચાતુર્માસ માટે છે. (૨) આ કિફાયત અમદાવાદ ઉપરાંત મુંબઈના કાર્યાલયમાં પણ મળે પરંતુ કોઈ કોઈ પુસ્તકમાં માર્ગઅર્થજોગ વધુ લેવાય છે, તે લેવાશે. જેમકે મહારાતના રૂ. ૩૩) (૩) રૂ. ૧૦૦) યા વધુના પુસ્તક એકસાથે લેનારને એ કિફાયતમાંથી પણ ફાટકા કપાશે. (૪) પોસ્ટેજ તથા વી. પી. ખર્ચ દરેકનો જુદો (૫) કાચું પૂંડું નથી લખ્યું ત્યાં પાકાંજ પૂંડા સમજવાં. (૬) કેટલાંક પુસ્તક શીલકમાં થોડાં હોવાથી મંગાવેલા પૈકી જે ન આવે તે ખલાસ સમજવાં. (૭) દરેક રૂ.નાં પુસ્તકો રેલવેસ્તે મંગાવવાથી બહુ ઓછા ખર્ચે આવશે; પરંતુ ના પેકીંગના રૂ. ૦૧ સાથે ચૂકવે પ્રથમથી મોકલવા જોઈએ. (૮) છુકસેલરો ખર્ચાને મૂલ્ય વધુ લેશે. (૯) બહારગામથી મંગાવનારે અમદાવાદજ લખવું.

ઉત્તમ ધાર્મિક ગ્રંથો

ગ્રંથનું નામ	પૃષ્ઠ	મૂલ્ય
સંપૂર્ણ મહાભારત—શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર	૫૨૦૦	૩૬)
શ્રીવાલ્મીકિ રામાયણ—૩૨ ચિત્રોસાથે	... ૧૩૨૦....	૬)
તુલસીકૃત રામાયણ—૪૦ ચિત્રોસાથે	.. ૧૩૫૦....	૬)
ગિરધરકૃત શુદ્ધ રામાયણ....	... ૭૮૪....	૨૧)
શ્રીયોગવાસિષ્ઠ મહારામાયણ—બે ભાગમાં	૧૬૦૦	૧૦)
મહાભારતનું શાંતિપર્વ—નવી આવૃત્તિ ૬૦૦....	૫)
મહાભારતનાં આદિ-સભાપર્વ (જૂની પ્રતો)	૬૦૦.	..૨૧૧)
શ્રીમદ્ભગવતી ભાગવત—ઉત્તમ ભાષાંતર	૮૬૪....	૪૧)
શ્રીમદ્ભાગવત—ઉત્તમ ભાષાંતર ૭૦૦....	૫)
શ્રીજ્ઞાનેશ્વરી ભગવદ્ગીતા—નવી આવૃત્તિ	' ૭૦૦....	૨૧૧)
શ્રીદાસબોધ—નવી આવૃત્તિ.... ૬૨૦....	૨૦)

શ્રીમહાભારતવિષે-બાણવાજોગ વિચારો	૩૨૮....૧૧
ધર્મતત્ત્વ-બંદિમચરિત્રસાથે	૨૪૮....૦૧૧
યોગતત્ત્વ	૩૮૪....૧૧
સ્વામીરામતીર્થ-ચારે અંથ ભાગ ૧ થી ૧૩....	૨૪૨૦....૮૧
” ” અંથ ૧ લો ભાગ ૧ થી ૫....	૫૮૦....૨)
” ” અંથ ૨ જો ભાગ ૬ થી ૯	૬૮૦....૨૧
” ” અંથ ૩ જો ભાગ ૧૦-૧૧	૫૨૮....૨)
” ” અંથ ૪ થો ભાગ ૧૨-૧૩ (ચરિત્ર) ૬૪૦....	૨)
સ્વામી વિવેકાનંદ-નીચલા સર્વ ભાગો	૩૨૦૦ ૧૧
” ” અંથ ૧ લો ભાગ ૧-૨-૩	૫૭૫....૨૧
” ” અંથ ૨ જો ભાગ ૪-૫	૬૦૦....૨૧
” ” ભાગ ૬-૭ (સાદુ પૂંદુ)	૪૩૦....૧)
” ” ભાગ ૮ મો	૫૭૨....૨)
” ” ભાગ ૯ મો-સંપૂર્ણ ચરિત્ર	૭૪૦....૨૧
” ” ભાગ ૧૦ મો-રાજયોગ સાદુ	૩૦૦....૧)
સુખ, સામર્થ્ય અને સમૃદ્ધિ ...	૫૫૨....૧૧=
ભગવદ્ગીતા-ગુજરાતી ટીકાસહિત નવી આવૃત્તિ ૦)૨, ૦)૩,
ભગવદ્ગીતા મરાઠી કે હિંદી ટીકાસહિત	૦૧૧
ભગવદ્ગીતા-શૂલમાત્ર-મધ્યમ અક્ષર ૦૧ અને મોટા અક્ષર	
પંચરત્નગીતા-શૂલમાત્ર-નાના, મધ્યમ તથા મોટા અક્ષર ૩ ૦૧, ૦૧	
પ્રભુમય જીવન (નવી આવૃત્તિ છપાય છે)....	૦૧૧

મુસ્લીમ મહાત્માઓ, ભક્તિરસામૃત, સંતમહાત્માઓ
વાણી, સ્વર્ગનાં પુસ્તકો, એ પણ ધર્મઅથોજ હોઇને તેની વિગત
પછીનાં મથાળાં નીચે છે.

સંત-મહાત્માઓની વાણી

અખાની વાણી-મનહર પદ સાથે	૫૦૦....૧૧
પ્રીતમદાસની વાણી-સર્વથી મોટો સંગ્રહ ૪૨૦....	૧૧

છોટમની વાણી-અંથ ૨-ભાદ્રપદમાં, નીકળશે. ૪૦૦....૧૧ ૧)
શ્રીભજનસાગર-નવી આવૃત્તિ-સાદુ પૂઠું. ૦૧૮, ૨૦૦....૦૧૮ ૦૧૮

પઢિયારકૃત સ્વર્ગનાં પુસ્તકો

સ્વર્ગનું વિમાન ૩૮૪....૧૧ ૧)
સ્વર્ગની કુંચી ૩૭૮....૧૧ ૧)
સ્વર્ગનો ખજાનો ૩૨૪....૧૧ ૧)
સ્વર્ગનો પ્રકાશ ૩૩૬....૧૧ ૧)

ઉત્સાહ અને ચેતનાપ્રેરક પુસ્તકો

શુભસંગ્રહ-ભાગ ૧ લો ૧૬૨....૦૧ ૦)
શુભસંગ્રહ-ભાગ ૨ જો ૭૦૦....૨૧ ૨)
શુભસંગ્રહ-ભાગ ૩ જો ૪૩૨....૧૧ ૧૧
આગળ ધસો (નવી આવૃત્તિ) ૪૬૮....૧૧૧ ૧૧૧
આદર્શ દૃષ્ટાંતમાળા-ભાગ ૧ લો.... ૩૩૬....૧) ૧)
” ” ભાગ ૨ જો.... ૩૬૨....૧૧ ૧)
અંકિમનિષાધમાળા-ધર્મતત્ત્વ સાથે ૫૬૦....૧૧૧ ૧૧૧
ભાગ્યના સૃષ્ટાએ (સાદુ પૂઠું) ૭૨૦....૧૧ ૧૧

ઇતિહાસ અને વૈદકસંવંધી પુસ્તકો

રાજસ્થાનનો ઇતિહાસ-એ મોટા ગ્રંથોમાં ૧૫૩૦....૧૦) ૮૧
આર્યભિપદ્ અથવા હિંદનો વૈદરાજ ૭૦૦....૪) ૩૧
આરોગ્યવિષે સામાન્ય જ્ઞાન-ગાંધીજીકૃત ૧૪૦....૦૧- ૦૧

ચાતુર્માસના પવિત્ર દિવસોમાં એ શ્રાવણ માસ

આવતા હોવાથી તે નિમિત્તે

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય

દરેકે દરેક પુસ્તકો

ઠેઠ દિવાળીસુધી

ખાસ કિફાયતે

અપાશે.

આ માસિકની છેવટે એ વિષેનું સૂચીપત્ર

શામલ છે.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય

ભદ્ર પાસે—અમદાવાદ અને મુંબઈ—

પુસ્તક ૬૭]

[અંક ૧૦-૧૧

Unjant School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

ઑક્ટોબર-નવેમ્બર, સને ૧૯૨૮.

“ નવા જમાનામાં નવા મુદારા અને પ્રગતિમાન માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા આપ-દાતાના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા કાનુને ઉત્તર ગણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણા મૃત્યુ પછી મત્યના દહ અને ધીમા વિકાસને લીધે વધારે ડાહ્યા થએલા લોકો હાલના દરતાં વધારે મારી ચોળના ધડી કાઢશે ”

કેળવણીખાતાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (મે ૧૯૨૮ થી)

કૃષ્ણલાલ સુરજરામ વણીલ,

MED, FRGS IES

એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉત્તર ભાગ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક્ક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

ધી “સાવમદ ન્યુબિલી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીદાસ બચનલાલે છાપ્યું.

સલાખેસ રોડ-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	કિલિખીનની કેળવણી	૩૧૩
૨	રશિયાની અભ્ય શાળા	૩૧૮
૩	બાળકની સ્વતંત્રતા	૩૨૫
૪	સ્ટિનિરીક્ષણ	૩૩૩
૫	નામદાર ગવર્નરનું હાથણ	૩૩૮
૬	અજરાતના પ્રાચીન સ્થળોના ઇતિહાસ	૩૪૧
૭	વાચનની નવી પદ્ધતિ	૩૪૪
૮	વિચારમાળા	૩૪૮
૯	મુમુર્ષુ છવાકાના કેળવણીખાતાની માધ્યમિક શિક્ષકો માટેની સર્ટિફિકેટ પરીક્ષા સને ૧૯૨૮	૩૫૦
૧૦	કન્યાઓની વ. કા. પરીક્ષા, સને ૧૯૨૮	૩૫૨
૧૧	પારસી તાલુકાની અજરાતી નિશાળો સાર ફરુઘુ પુસ્તકાલય.	૩૫૪
૧૨	સરકારી જાહેરખબરો	૩૫૬
૧૩	ઈનામપત્રક	૩૬૯
૧૪	ખાનગી જાહેરખબરો	૬૯

બાળસાહિત્યનો ગાંડીવટંકાર

અજરાતના બાળસાહિત્યમાં રહેલો મોખરો ખાલી ગએલા, રૂપાળા પુસ્તકો, પત્રોએ, વિદ્યાનોએ ને સૌ વિદ્યાધિકારીઓએ વખાણ્યા છે. સરકાર તરફથી દુહરીવાળા મંજુર થએલાં છે અને ખીન્નાં થતાં નાંચ છે.

*ટોસ્ટોઅની ત્રણ વાતો ૦—૪—૦	*વાધોનું વન ૦—૪—૦
*અકુલ ૦—૬—૦	*મદુષકાર ૦—૪—૦
*બીરખવનો બન્ધુ ૦—૮—૦	*બરફીપુરી ૦—૫—૦
*મૂરખરાજ (ટોસ્ટોઅ) ૦—૮—૦	*સોનાકુમારી ૦—૪—૦
*નીલમ ૦—૬—૦	*તોફાની ટીપુડો ૦—૬—૦
*બીબ્બ અને સુધિધર ૦—૪—૦	*કચુંબર ૦—૩—૦
*બાળવિહાર ૦—૧૨—૦	*ધૂપસળી ૦—૪—૦
*જય ખજરંગ ૦—૬—૦	*બાળવિહાર-૨, ૦—૬—૦
મોતીના દાણા ૦—૫—૦	કેરીના બજવા ૦—૩—૦
એક દત્તો કુતરો ૦—૪—૦	નવતીત ૦—૩—૦
મેઘધનુષ ૦—૪—૦	બાળાપરી ૦—૩—૦

આજે એક સેટ મંગાવી લુઓ અને ખાતરી કરો. બાળકો ને બાળાઓમાં સ્થાણી કરવા માટે અનુપમ છે. ઇનામ માટે અદ્વિતીય ગાંડીવ ખવની ઑફિસ, સુરત. તમામ શુક્રેશ્વરો વેચે છે.

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ક્ર. ૬૭] ઑક્ટોબર-નવેમ્બર, સને ૧૯૨૮ [અંક ૧૦-૧૧

ફિલિપ્પીનની કેળવણી

ફિલિપ્પીનમાં કેળવણી થોડા વર્ષથીજ દાખલ થઈ છે. ઇ. સ. ૧૮૯૮માં યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ સ્પેન પાસેથી એ ટાપુઓ લીધા ત્યારપછી લોકો સ્વરાજ્ય માટે તૈયાર થાય એવા હેતુથી યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સની સરકારે લા આજથી ૨૭ વર્ષ પર કેળવણી દાખલ કરી હતી એ કેળવણીની યોજના અમેરિકાની કેળવણી પ્રમાણે કરવામાં આવી હતી અને તે પ્રમાણે તેની સ્થાપના કરવાને એક હજાર યુન. દા. અમેરિકન શિક્ષકોને ત્યાં મોકલવામાં આવ્યા હતા ફિલિપ્પીનની મહેર શાળાઓ

એલિમેન્ટરી (ધોરણ ૧-૭)

પ્રથમ

પ્રાથમિક
(ધોરણ ૧-૪)

ઇન્ટરમિડિયટ
(ધોરણ ૫-૭)

માધ્યમિક
(વરસ ૧-૪)

સામાન્ય
અભ્યાસક્રમ

ધંધાને લગતો
અભ્યાસક્રમ

ખેતીનો
અભ્યાસક્રમ

સામાન્ય
અભ્યાસક્રમ

શુદ્ધવ્યવસ્થાને
લગતો
અભ્યાસક્રમ

શિક્ષકને
તાલીમ
આપવાનો
અભ્યાસક્રમ

ધંધાદારી
શિક્ષણનો
અભ્યાસક્રમ

વેપારી
શિક્ષ-
ણને લગતો
અભ્યાસક્રમ

ખેતીનો
અભ્યાસક્રમ

નોંધણી
લગતો
અભ્યાસક્રમ

દ્વિલિપ્પીનની જાહેર શાળાઓ ઉપરના ક્રાંદામાં જણાવ્યા પ્રમાણે એલિમેન્ટરી, માધ્યમિક અને ખાસ એમ ત્રણ પ્રકારની હોય છે. એલિમેન્ટરી શાળાના પ્રાથમિક અને ઇન્ટરમિડિયટ એવા બે પેટા વર્ગ પાડ્યા છે. પ્રાથમિક શાળાઓમાં પહેલા ધોરણથી તે ચોથા ધોરણ સુધી શિક્ષણ આપવામાં આવે છે, અને ઇન્ટરમિડિયટ શાળામાં, બાકીનાં ત્રણ ધોરણો (૪-૭) શીખવવામાં આવે છે. પ્રાથમિક શાળામાં અભ્યાસક્રમ સઘળા બાળકોને માટે સામાન્ય છે. ઇન્ટરમિડિયટ શાળામાં ત્રણ પ્રકારનો ઐચ્છિક અભ્યાસક્રમ છે: (૧) સામાન્ય, (૨) ધંધાને લગતો, અને (૩) ખેતીને લગતો. આથી રથાનિક જરૂરિયાતોને અનુસરતો અભ્યાસક્રમ ચલાવી શકાય છે. માધ્યમિક શાળાઓમાં સાત ઐચ્છિક અભ્યાસક્રમ છે: (૧) સામાન્ય, (૨) ગૃહ વ્યવસ્થાને લગતો, (૩) શિક્ષકને તાલીમ આપવાનો, (૪) વેપારી શિક્ષણને લગતો, (૫) ધંધાને લગતો, (૬) ખેતીને લગતો, અને (૭) નૌકાશાસ્ત્ર સંબંધી. કોઈ પણ ઇન્ટરમિડિયટ કે માધ્યમિક શાળા બધા ઐચ્છિક અભ્યાસક્રમ શીખવતી નથી. રથાનિક જરૂરિયાતો પ્રમાણે દરેક શાળામાં એક અથવા વધારે અભ્યાસક્રમો શીખવવાની સગવડ હોય છે. ઇન્ટરમિડિયટ શાળામાં ધંધાને લગતું જે શિક્ષણ આપવામાં આવે છે તે ધંધા તરફ વલણ આપવા પુરતુંજ છે. એ શાળામાં સામાન્ય કેળવણીના વિષયો પર પણ યોગ્ય ધ્યાન આપવામાં આવે છે, પણ માધ્યમિક શાળાઓમાં એ વિષયોનું શિક્ષણ ધંધાદારી દૃષ્ટિએ અપાય છે અને વિદ્યાર્થીઓને તેમના ભાવિ ધંધા માટે તૈયાર કરવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત ખીજા ખામ શાળાઓ મધ્યસ્થ સરકાર તરફથી ઉઘાડવામાં આવી છે; જેવી કે મધ્યસ્થ કૃષિશાળા, હુમરકળા અને ધંધા માટેની શાળા, શિક્ષકને તાલીમ આપવાની શાળા, નૌકાશાસ્ત્રશિક્ષણની શાળા, અને બહેરાં તથા આંધળા માટેની શાળા.

શાળાઓ: સને ૧૯૨૬ ના સપ્ટેમ્બર માસમાં દ્વિલિપ્પીન ટાપુઓમાં જાહેર શાળાઓની કુલ સંખ્યા ૭૨૭૮ હતી. આમાંથી ૫૯૯૧ પ્રાથમિક, ૧૧૮૦ ઇન્ટરમિડિયટ, અને ૧૦૭ માધ્યમિક શાળાઓ હતી.

૧૦૭ માધ્યમિક શાળાઓમાંથી

૪૩ સામાન્ય અભ્યાસક્રમ વાળા.

૧૭ ખેતીના

૧૬ ધંધાદારી શિક્ષણના

- ૯ શિક્ષકની તાલીમ માટેના,, ,
- ૧ વેપારી શિક્ષણના , ,
- ૧ નૌકાશાસ્ત્રને લગતા , ,
- ૧ ગૃહવ્યવસ્થાના , ,
- ૧ શિક્ષકની તાલીમના, ગૃહવ્યવસ્થાના, અને ધંધાદારી શિક્ષણના અભ્યાસક્રમવાળી
- ૪ સામાન્ય અને શિક્ષકને તાલીમ આપવાના અભ્યાસક્રમવાળી
- ૭ સામાન્ય અને ગૃહવ્યવસ્થાના , ,
- ૧ સામાન્ય અને વેપારી શિક્ષણના , ,
- ૧ ગૃહવ્યવસ્થાના અને ધંધાદારી શિક્ષણના , ,
- ૨ ગૃહવ્યવસ્થાના અને ખેતીકામના , ,
- ૧ સામાન્ય, શિક્ષકને તાલીમ આપનારી, વેપારી, અને ગૃહવ્યવસ્થાના શિક્ષણના અભ્યાસક્રમવાળી.
- ૨ સામાન્ય, ગૃહવ્યવસ્થાના, અને શિક્ષકને તાલીમ આપના માટેના અભ્યાસક્રમવાળી.

વિદ્યાર્થીઓ: ફિલિપ્પીનની વસ્તી ભગભગ એક કરોડ વીસ લાખ (૧૧૫૬૮૯૯૪) છે, અને જાહેરશાળામાં શિક્ષણ લેતા વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા સને ૧૯૨૬ના સપ્ટેમ્બર માસમાં દસ લાખ ઉપરાંત (૧૦૬૧૫૨૫) અથવા તે તે વસ્તીના ૯-૧૮ ટકા જેટલી હતી. મુળર્ધ ધલાકાની વસ્તી ૧,૯૨,૩૫,૨૧૯ છે; અને સને ૧૯૨૬ના માર્ચની ૩૧મી તારીખે શાળામાં શિક્ષણ લેતા વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ૧૦,૩૭,૦૬૨ અથવા વસ્તીના ૫-૩ ટકા જેટલી હતી. બીજી રીતે કહીએ તો આપણી વસ્તી ફિલિપ્પીન દાપુઓની વસ્તીના કરતા ૬૬ ટકા વધારે છે છતાં આપણી શાળાઓમાં વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ઓછી છે. ફિલિપ્પીનની કુલ વસ્તીને ૩-૮ થી ભાગતાં ૬ થી ૧૭ વરસની ઉંમરનાં શાળામાં જવા લાયક છોકરાંઓની સંખ્યા ૩૦,૪૪,૪૭૧ આવે છે. આમાંથી ૩૪-૮૬ ટકા છોકરા શાળામાં ભણતાં હતા. આપણા દેશમાં કુલ વસ્તીનો ૧૫ ટકા જેટલો ભાગ શાળામાં જવા લાયક ઉંમરનાં છોકરાઓનો ગણાય છે તે પ્રમાણે ગણતાં ફિલિપ્પીન શાળામાં ભણતા વિદ્યાર્થીનું પ્રમાણ વધીને ૬૧ ટકા થાય, જે

ઇન્ટરમિડિયટ ધોરણોમાં વિદ્યાર્થીઓની કુલ સંખ્યામાં ૯૬-૪૬ ટકા (૫૯-૫૬ ટકા છોકરાઓ અને ૩૬-૯૦ ટકા છોકરીઓ) સામાન્ય અભ્યાસક્રમ શીખતાં હતાં.

૧-૨૫ ટકા ધંધાદારી શિક્ષણ લેતાં હતાં.

૨-૨૯ ટકા ખેતીનું કામ શીખતાં હતાં.

માધ્યમિક ધોરણોમાં વિદ્યાર્થીઓની કુલ સંખ્યામાંથી ૭૩-૯૬ ટકા (૪૯-૪૩ ટકા છોકરા અને ૨૪-૫૩ ટકા છોકરીઓ) સામાન્ય અભ્યાસક્રમ શીખતાં હતાં.

૧૧-૯૩ ટકા (૪-૯૩ ટકા છોકરા અને ૭-૦ ટકા છોકરીઓ) શિક્ષકના ધંધાની તાલીમ લેતાં હતાં.

૧-૦૭ ટકા (૦-૮૬ ટકા છોકરાઓ અને ૦-૨૧ ટકા છોકરીઓ) વ્યાપારી શિક્ષણ લેતાં હતાં.

૩-૪૩ ટકા ધંધાદારી શિક્ષણ લેતાં હતાં.

૪-૫૧ ટકા ખેતીકામ શીખતાં હતાં.

૦-૬ ટકા નૌકાશાસ્ત્ર શીખતા હતાં.

૫-૦૪ ટકા ગૃહવિદ્યા શીખતાં હતાં.

રશિઆની ગ્રામ્ય શાળા

યુરોપી રશિઆના મોટાં શહેરોમાં પ્રાથમિક કેળવણી ફરજિયાત કરવામાં આવી છે. દરેક બાળક શાળામાં લખવા જાય છે પણ ગામડાંમાં તેવી સ્થિતિ નથી. કેળવણી માટે પ્રગ્ન ધણી ઈતેભર છે. જો કે ખેડુતો પોને હાથે મકાન બાંધવાનું ખર્ચ કરે છે તોપણ શાળાને માટે જોઈતાં સારાં કે નરસાં મકાન મળી આવતાં નથી. આને માટે તો ધણો વખત ધીરજ રાખવી પડશે કારણ કે તે પૈસાનો સવાલ છે.

દરેક ઠેકાણે એકનો એકજ પ્રશ્ન છે. બધાં બાળક માટે શિક્ષણ, રમતનાં મેદાન, પ્રાથમિક અને ધંધાદારી નિશાળો જોઈએ છે. શુદ્ધિશાળી

* એમાંથી ધણી છોકરીઓએ ગૃહવ્યવસ્થા અને ગૃહકામનો અભ્યાસ સામાન્ય અભ્યાસક્રમ સાથે લીધો હતો.

તેમજ મંદ તથા ખામીવાળા વિદ્યાર્થીઓ માટે તથા જેઓ એક અઘણ રહ્યા છે તેમને માટે કેળવણીની સગવડ થવી જોઈએ પણ શહેરના કરતાં ગામડાંની વહેવાર કેળવણી માટે જે મુશ્કેલીઓ ઉભી થાય છે તે ઘણી જારે છે. વસ્તીના લગભગ ૮૨ ટકા જેટલાં માણસો ગામડામાં છુટાછવાયાં રહે છે જેથી શહેરના જેવી સારી કેળવણી આપવામાં આવે તો તેનું અવશ્ય વિશેષ ખર્ચ થાય.

જ્યારે ૧૯૨૬માં પહેલીજ વાર શહેરમાં બધાને કેળવણી આપવાની વ્યવસ્થા થઈ હતી ત્યારે ગામડાંમાં ફક્ત ૫૦ ટકા જેટલાંજ બાળકો બચ્ચતાં હતાં. રશિઆની રાજ્યકાંતિ પહેલાના સમયમાં કેળવણીનો જે ધણો ધીમો વિકાસ થતો હતો તેની સાથે સરખાવતાં આટલી પ્રગતિ ઉત્સાહ-જનક છે. ઉત્તર યુરોપના બીજા દેશો સાથે સરખાવતાં રશિઆમાં કેળવણીની સ્થિતિ સંતોષકારક ગણાય નહિ, પણ જે બાળકો અભ્યાસ કરે છે તેઓ બુદ્ધિમા ઉતરે એવા નથી. શાળામાં લાભુતા વિદ્યાર્થીની જે બુદ્ધિની કસોટી કરવામાં આવી છે તે ઉપરથી સ્પષ્ટ માત્રમ પડે છે કે પ્રાથમિક શાળામાં ખેડુતોના બાળકો શહેરના વિદ્યાર્થી કરતા બુદ્ધિજનમાં ચઢિઆતા હોય છે, કારણ કે તેમને કુદરતના સંસર્ગને લીધે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન મળે છે. એટલે તેમના જીવનના અનુભવને લીધે તેમનો યોગ્ય મનોવિકાસ થાય છે. વળી અભ્યાસક્રમની જે યોજનાપદ્ધતિ પ્રમાણે તેઓ શિક્ષણ લે છે તે તેમના સંજોગોને અનુકૂળ પડે તેવી ગોઠવાએલી હોય છે અને તેમાં વારંવાર સુધારો થઈ શકે છે. આ ઉપરાંત શાળાની દેખરેખ તથા સુધારણાની વ્યવસ્થા ઉત્તમ રીતે કરેલી હોય છે. ગામડાંના દરેક જિલ્લામાં એક પ્રાયોગિકશાળા હોય છે અને તેના અભ્યાસક્રમ તેમજ વ્યવસ્થા માટે યોગ્ય છૂટ આપવામાં આવી હોય છે. તે જિલ્લાના બધા શિક્ષકો ત્યાં આવી સલાહ લરી વહેવાર પદ્ધતિ શોધી શકે તેને ઉત્તેજન આપવાનો આ શાળાનો ઉદ્દેશ છે. અલગત આવી યોજનાની કૃતેદનો આધાર ત્યાના શિક્ષકવર્ગની યોગ્યતા ઉપર છે.

મોસ્કોથી આશરે ૧૨૫ માઇલ દૂર આવેલા એક જિલ્લામાં બાળકોની સંસ્થા ખોલવામાં આવી છે. તેની સાથે માધ્યમિક શાળા, સંગીતની અને સમાજશાસ્ત્રની શાળાઓ તથા સંમંદરચાન અને પુસ્તકાલય છે. ૩૫ ગામડાંઓ આ સંસ્થાની મદદની આશા રાખે છે. દરેક ગામથી એક કે બે માઇલ દૂર અને ઘણી વખત ગામમાં પણ નિયાજ હોય છે. બધી મળીને

૧૩ પ્રાથમિક શાળા, ૭ શિશુશાળા અને બીજી બાળકોની સંસ્થા ઉપરાંત એક માધ્યમિક શાળા છે. ગામડાના ૬૧૭ વિદ્યાર્થીઓ માટે ૩૪ શિક્ષકો નીમવામાં આવ્યા છે. જે પ્રદેશમાં તે શાળાનો સુંદર સમૂહ આવ્યો છે તે ચીકણી માટીવાળો અને જંગલથી ભરપૂર છે તેથી આર્થિક દૃષ્ટિથી તે બહુ ઉપયોગી નથી; પણ તેમાં આવેલા જંગલનાં વૃક્ષ અને જમીનનું દૃબ્ય ખરેખર રમણીય અને આકર્ષક છે. ફક્ત ખેતી ઉપરજ કોઈ કુટુંબનો નિર્વાહ થઈ શકે એમ નથી; તેથી વણાટકામ-અલગત સાળ—એ દરેક કુટુંબનો ધંધો થઈ પડ્યો છે. રાત અને દિવસ બાળકથી માંડીને તે વૃદ્ધ સુધી કોઈને કોઈ માણસ સાળ ઉપર કામ કરતુંજ માલમ પડે છે. તે જિલ્લામાં કપડાંની તેમજ બટાટાની જુદી જુદી ચીજો બનાવવાનાં કારખાનાં છે. દરેક અઢવાડીએ ધણું માણસો શહેરમાં કામે જાય છે, અને તેથી લગભગ ખેતીનું બધું કામ ઓંઓને કરવાનું હોય છે. શનિવારે રાત્રે તેઓ ઘેર પાછા આવે છે. ઘેર અંધારામાં તેઓ સ્ટેશને ધણા માઇલ ચાલીને જાય છે અને શિયાળામાં તો તેમને રાતના ત્રણ વાગ્યાની કે પેરાડીઆના પાંચ વાગ્યાની ગાડી પકડવી પડે છે. રશિયાના ગામડામાં આરોગ્યશાનની અને સામાજિક સ્થિતિ હલકા પ્રકારની હોય છે. મોટા કુટુંબ માટે પણ એકજ પથારીમાં ઓડવાને માટે માથા દીક ચામડાનો ચોક્કણ હોય છે અને એકજ થાળી પુરતી વસ્તુ છે એમ ગણવામાં આવે છે. આવી વસ્તુસ્થિતિ છતાં બાળકોનો હક જ્ઞાન મેળવવાનો છે તેને આધારે શાળાઓ પ્રગતિ કર્યા જાય છે. સ્ત્રીઓને ઘણું કામ કરવાનું હોય છે અને 'તે' સખત હોય છે. ખુબસુરત પણ શરીરે તેઓ જોરાવર હોય છે અને ગ્રામ્ય જીવનમાં તેઓ આગળ પડતો ભાગ લે છે. બાળકોને ઉપયોગી કામ કરવાનું હોય છે તેથી તે તેમને બારે પડે છે, પણ તેઓ શુદ્ધિશાળી અને આનંદી હોય છે. વિદ્યાર્થીને ઘેર કરવાનું કામ વધી ન પડે તે માટે શાળાઓ તેમની એવી વ્યવસ્થા કરે છે કે તેમને કામનો બોજો ઓછો લાગે. તેમજ મહેનત કરવાનો શો અર્થ છે તે તેઓ સમજી શકે. વળી બાળકને જે કામ કરવાનું હોય છે તેનો સંબંધ તેમની પરિસ્થિતિ સાથે જોડેલો હોય છે અને સમાજની દૃષ્ટિથી મનુરૂ કરવી એ કેટલી ઉપયોગી છે તે તેમને બતાવવામાં આવે છે.

આવી શાળામાં શિક્ષકો જુદી જુદી ઉંમરના અને મિનિનલિનિન પ્રકારની યોગ્યતાવાળા છે, તોપણ બધી શાળામાં શિક્ષણ ધણું સારું હોય છે. જે ગામને માટે જે સંપુક્ત શાળા હોય છે, તેમાં એકજ શિક્ષક ૧૦,

૧૧ અને ૧૨ વરસની ઉંમરના છોકરાના અને વર્ગ શીખવે છે; તે પોતાના કામની એવી સરસ ચોળના ઘડી કાઢે છે કે જ્યારે એક વર્ગમાં તે પાઠ શીખવે છે ત્યારે બીજે વર્ગ જાતે શીખી શકે એવું કામ તેને સાંપવામાં આવ્યું હોય છે. દા. ત્રીજા ધોરણમાં પૃથ્વી ગોળ છે એ સંબંધી જે કલ્પનાઓ ગામડામાં પ્રચલિત હતી તેની તપાસ વિદ્યાર્થીઓ સવાલ પૂછીને કરતા હતા. તેમજ તે વિષયને લગતી ચોપડીઓ વાંચીને તે ઉપર વિચાર કરતા હતા. ત્યારબાદ વર્ગમાં તે સંબંધીની રસભરી ચર્ચા કર્યા પછી તેની ટુંકી નોંધ કાળા પાટીઆ ઉપર વિદ્યાર્થીની મદદથી લખવામાં આવી હતી. પછી શિક્ષક તેમને તેમની નોટબુકમાં લખવાનું કહીને ધોરણ ચોથામાં ગયો. આ ધોરણના વિદ્યાર્થીઓએ તેની ગેરફાળગીમાં સુકા બટાટાનું વજન કાઢી વાડીમાંથી તરતના આવેલા બટાટાના વજન સાથે તેની સરખામણી કરી. તેનું જે પરિણામ આવ્યું હતું તેની નોંધ તેમણે તેમની નોટ બુકમાં વેપારી માણસ કરે તેવી રીતે કરી હતી. બટાટા શા માટે ઓછા ભારે લાગે છે એ પ્રથમ પ્રશ્નનો જવાબ હવે સહેલો યર્ષ પડ્યો હતો, પણ તેના કરતાં વધારે અધરો પ્રશ્ન એ હતો કે બટાટામાં પાણી સિવાય બીજાં તત્ત્વો કયાં કયાં હતા તે હવે શી રીતે શોધી કાઢવાં. પછી તેમને તે સંબંધી વિચાર કરતાં મૂકીને ધોરણ ત્રીજાના વિદ્યાર્થીઓ પૃથ્વી ગોળ છે એ સવાલ સંબંધી શું લખતા હતા તે જોવાને શિક્ષક ત્યાં ગયો. દરેક બાળક ઉત્સાહપૂર્વક લખતું હતું. મોંમાં કલમ ધાલીને કાઈ વિદ્યાર્થી ચિંતન કરતો માલમ પડ્યો નહિ. ખરી રીતે જોતાં તો તેમને જે કહેવાની હકીકત હતી તે જોઈએ તે કરતાં વિશેષ મળી આવી હતી. તેમણે હુંદર અને જુદા જુદા શબ્દસમૂહનો ઉપયોગ કરી તેનું વર્ણન મોડક સૈદ્ધીમાં લખ્યું હતું. ગામઠીઆના મત પ્રમાણે પૃથ્વી સપાટ છે એમ તેમણે દર્શાવ્યું હતું. વળી તેને ચાર ખુણા છે અને તેના આધાર કાચળા ઉપર તેમજ ત્રણ હાથી ઉપર છે એમ તેમણે વિધવિધ રીતે તેમના વિચાર દર્શાવ્યા હતા. વળી એક બાળકે તો એમ લખ્યું હતું કે પૃથ્વી જેવી છે તેવી પ્રજાએ બનાવી છે. શુદ્ધિને કસનારા અને તાલીમ આપનારા વિષય સંબંધી બેઠકારી રાખવામાં આવતી નથી. વાચન, લેખન અને ગણિત જેવા વિષય ધણી કાળજીથી સંપૂર્ણ રીતે આધુનિક શિક્ષણના સાહિત્યની મદદથી સુધરેલી પદ્ધતિ મુજબ શીખવામાં આવે છે. દા. સંખ્યાની કિંમત તેના સ્થળ પ્રમાણે થાય છે. તે સ્પષ્ટ રીતે વસ્તુપ્રદર્શનથી શીખવાને માટે જેનું દેવદળ દેશના પ્રમાણમાં હતું એવા સપાટ લાકડાના કકડા વાપરી બતાવવામાં આવ્યું હતું.

વિદ્યાર્થીનું લેખીકામ સ્વચ્છ અને સુધડ હતું અને તેમની નોટશુકો ધણી કાળજીથી હમેશાં લખવામાં આવતી હતી. સારા અક્ષરની જરૂર માટે વર્ગમાં અર્થ કરવાને બદલે તે લખવાને માટે આગ્રહ કરવામાં આવતો. ખરી રીતે જોઈએ તો વ્યવસ્થા અને કમની ટેવો વિદ્યાર્થીના જીવનમાં ઓતપ્રોત થઈ ગઈ હતી. શાળામાં જે યોજનાપદ્ધતિ પ્રમાણે શિક્ષણ અપાય છે તેનો તેમના નિત્યજીવનના સંજોગો સાથે પાલક સંબંધ હોય છે. તેમના તહેવારો, પર્યટન, પરિપટ્ટો, પ્રદર્શન, શાળાનું સ્વરાજ્ય, બાળકોની સંસ્થાઓ, વિદ્યાર્થીના સહકારમંડળો, -ખીઓ, સાથુ, અને સારી ઓલાદ માટે જોઈતાં જનવર વારતે-ટુંકામાં ગામડાંનું જીવન ઉત્તમ પ્રકારનું કેવીરીતે થાય તેને લગતી યોજનાઓ ઘડી કાઢમાં આવે છે. દા. કેટલાંક વરસ ઉપર એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવ્યો હતો કે શિઆળામાં જે જાનવરો મરી જાય છે તેના શબ્દનું શું કરવું ? તે સાથી આટલાં બધાં મરી જાય છે ? તેના ફાયદા તથા ગેરફાયદા શું છે ? આ પ્રશ્નનો અભ્યાસ વિદ્યાર્થીઓએ કરવા માંડ્યો એટલુંજ નહિ પણ તેમના માખાપને પણ તેમાં રસ પડવા લાગ્યો, તેથી ઢોરનું શબ માલમ પડે કે તરતજ તેને ત્યાથી દૂર લઈ જઈ ખરાબર દારી દેવામાં આવતું હતું અને તેને લીધે વસંતઋતુમાં કંઈ દુર્ગંધ ફેલાતી નહિ. આવી બાબતમાં શાળા અને વિદ્યાર્થીઓએ પહેલ કરી હતી. પછી એક વખત મોટરાઓએ તેમના ખેતરનો પાક વારેવારે ઓછો સાથી ઉતરતો હતો તે સવાલના નિર્ણય માટે શાળાની મદદ માગી હતી. સમાજમાં જે કોઈ સંસ્થા આગળ પડતો ભાગ લઈ સારા સુધારો કરતી હોય તો તે જિલ્લાની આવી માધ્યમિક શાળા છે. ખેતીને લગતા જે પ્રયોગો ત્યાં થાય છે તેને લીધે નવા ફળાઉ છોડોના ઉપયોગ આખા દેશમાં થયો છે. ઓછા ખર્ચે ઢોરમાંથી વધારે દૂધ શી રીતે નીકળે તેને માટે તેના શાસ્ત્રીય ખોરાક નક્કી કરવાને માટે તેના અખતરો કર્યો છે. તેની અસને આખી સમાજ ઉપર થઈ છે. પહેલાં તો તે શાળામાં ખેડૂતનાં ઢોર લીધાં હતાં અને તેમને સારી રીતે ખવડાવી તેમની તંદુરસ્તીમાં સુધારો કર્યો હતો. હવે આનું પ્રદર્શન કરવાની જરૂર રહેતી નથી.

વિદ્યાર્થીની સહકારી મંડળાને લીધે પણ લોકો ઉપર સારી અસર થઈ છે અને તેઓને ખાતરી થઈ છે કે આવી રીતે ગામડાંમાં સુખનાં સાધન પ્રાપ્ત થઈ શકે એમ છે. તે માધ્યમિક શાળામાં ૧૩૦ વિદ્યાર્થી બેઠે છે. જેમાંના ધણાખરા ખેડૂતવર્ગના છે. તે વિદ્યાર્થીમાંથી ૮૦ ત્યાંના રહીશ છે અને બાકીના ખીજા ગામમાંથી ત્યાં લલુવા આવે છે. તેમાંના જે વિદ્યાર્થીઓ વિશિષ્ટ શુદ્ધિના હતા તેમને સુટી કાઢી ઉંચા પ્રકારની ખાસ

કેળવણી મળે તે માટે તેમને મોરકો મોકલી આપવામાં આવ્યા છે. તે શાળાને લગતું એક ખેતર, કારખાનાં, પ્રયોગશાળા વગેરે સંસ્થાઓ છે. ઓછામાં ઓછાં ત્યાં બે મોટા પીઆના છે અને સંગીત ઉપર ત્યાં વિશેષ ધ્યાન આપવામાં આવે છે. સંગીત, નાટ્યપ્રયોગ, અને વર્તમાનસાર જેવા વિષયને લીધે આસપાસના ગામમાંથી ઘણા માણસો ત્યાં આવે છે. આ શાળામાં ૨૨ શિક્ષકો છે તેમાં એક દાકતર, અને બીજો કૃષિશાસ્ત્રી છે. તેમાંના બધા શિક્ષકનું જ્ઞાન સાફ છે એટલુંજ નહિ પણ તેમને સંસારી વહેવારનો પણ અનુભવ છે અને તેઓ કેળવણીનો ખરો અર્થ શું છે તે સારી પેઠે જાણે છે. તેમણે ઘણી મહેનત કરી મિશ્રપદ્ધતિને દાખલ કરી છે. જુદા જુદા વિષય જુદા જુદા પ્રયોગશાળામાં શીખવવામાં આવે છે. આ ઉપરથી એમ સમજવાનું નથી કે મિશ્રપદ્ધતિનો ત્યાગ કર્યો છે. દરેક પ્રયોગ-શાળામાં કેવી યોજનાનો અમલ કરવો તેને માટે ૧૯૨૭ ના સપ્ટેમ્બર માસમાં “ હેલ્થ દશ વર્ષમાં સોવિયટ-રાજ્યની કેટલી પ્રગતિ થઈ છે ” તે વિષય હતો. શિક્ષકોએ પરિપદમાં ચર્ચા કરીને પ્રયોગશાળામાં કેટલું શીખવવાનું છે તે માટે દરેક વિષયના અભ્યાસક્રમની રૂપરેખા નક્કી કરી હતી. ઇતિહાસના અભ્યાસ માટે દરેક રાજકીય પક્ષનો વિકાસ, પદાર્થવિજ્ઞાનમાં વિદ્યુતનો વિકાસ, જીવનશાસ્ત્રમાં કૃષિશાસ્ત્રની વૃદ્ધિ, ગણિતશાસ્ત્ર અને કળાની સંયોગ સમજ માટે નકશા અને ગ્રાફ જેવા વિષય પસંદ કરવામાં આવે છે. આવી રીતે જુદા જુદા વિષયનો અભ્યાસક્રમ નિર્ણયિત થયો હતો. અભ્યાસક્રમની આવી હંગામી રૂપરેખા સંબંધી વિદ્યાર્થી સાથે ચર્ચા કરી તેમાં સુધારો વધારો કર્યો હતો. દરેક પ્રયોગશાળામાં પુસ્તકો, ચોપાનીઆં, માસિકો, નકશા વગેરે સાહિત્ય પૂરાં પાડેલાં હોય છે. બાળકો ઘણું ખર્ચ સમૂહમાં કામ કરે છે. કોઈ કોઈ બાળક પોતે જાતે પણ કામ કરે છે, અને પછી તેમના અભ્યાસના ફળરૂપ તેમને નિબંધ લખવો પડે છે. દરેક વર્ગ પોતાને જે કંઈ લખવાનું હોય તે લખીને તેના જ્ઞાનમાં ઉમેરો કરે છે. વળી તેમાં વિષયની અનુક્રમણિકા પણ ગોઠવેલી હોય છે. તેમાં ગોટી ઉમરના શુદ્ધિ-શાળા માણસો સારા રિપોર્ટ લખે તેવું લેખીકામ હોય છે. તે ઉપરાંત ચિત્રો, દાખલા અને ગ્રાફ પણ માલમ પડે છે. આવી રીતે ઉત્તમ કામ કેવી રીતે થઈ શકે તેનું આ દૃષ્ટાંત છે. આવી રીતે બધા વિદ્યાર્થીના નિબંધ મળ્યા પછી શિક્ષકો ફરીથી બેગા થઈ તેના ગુણદોષની ચર્ચા કરે છે અને હવે પછી તે યોજના ફરીથી શીખવવાને માટે જે સૂચના જરૂરની હોય તે શોધી કાઢે છે. આવી રીતે શિક્ષકો વારંવાર મળીને તેનું

રહસ્ય જાણી શકે છે અને તે ગોળના ફતેહમંદ શી રીતે થાય તે શોધી કાઢે છે. શક્ષિક એક ખીજની સાથે આવી રીતે સહકારથી કામ કરે છે એટલુંજ નહિ પણ જનસમાજની સાથે પણ હળીમળીતે કામ કરે છે. ગામડાંના લોકની રહેણીકહેણી સુધારવા પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે, તેમજ કરકસર કરવાનું અને સહકારી મંડળમાં કેવો સુધારો કરવો તે તેઓ ખતાવે છે તેથી ખેડુતો શાળાને મદદ કરે છે. આવી રીતે સમાજનાં દિલ માટેની શિક્ષકની કાળજી ખીજ દેશો કરતાં ત્યાં ખાસ વધારે જોવામાં આવે છે. રશિયાના શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓમાં જે આંતર દષ્ટિ અને વસ્તુનો સમગ્ર અર્થ મહત્વ કરવાની શક્તિ છે તેથી તેઓ ખીજ લોક કરતાં વધારે સાફ કામ કરી શકે એમ છે.

શહેરમાં શિશુશાળાઓ જુદા મકાનમાં ખીજ શાળાના કાણુમાં હોય છે. દરેક શાળાને અંગે એવી શાળા હોય એમ લોકો ધમ્મ છે, કારણ કે જે શાળામાં કેળવણીને લગતી અનેક બાબતની જોગવાઈ થાય તો તેથી બાળકની માને આરામ મળે છે, પણ શિશુશાળાઓ કંઈ એકદમ તૈયાર થઈ શકતી નથી. ગામડાની શાળાઓમાં જે નવીનતા છે તે એક ખેડુત-વર્ગ માટે ખોસેલી એક વર્ષના અભ્યાસની શાળાઓ છે. આવી શાળાને તાલીમ આપવા માટે ટ્રેનિંગ સ્કૂલો પણ ખોલવામાં આવી છે. આ જાતની શાળાનો અભ્યાસક્રમ ડેનમાર્કની 'ફાકરફલ્સ' એટલે લોકોની શાળા જેવો છે. જે વખતે ખેતીની મોસમ હોય ત્યારે ઑક્ટોબરથી માર્ચ સુધી શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. બધો મળીને અભ્યાસક્રમ ૨૨ અઠવાડીયાનો હોય છે. દરેક અઠવાડીયામાં ૧૨ કલાક કામ ચાલે છે. તેમાં દાખલ થવા માટે વાચન, લેખન અને ગણિતના જ્ઞાનની જરૂર પડે છે. અભ્યાસક્રમમાં સમાજશાસ્ત્ર, ગણિત, સહકારી મંડળ અને રચાતિક કૃષિશાસ્ત્ર જેવા વિષય હોય છે. ડેનમાર્કની શાળા કરતાં આમાં વિશેષતા એ છે કે અહીંનાં શબ્દ-જ્ઞાન કરતાં સ્વતઃ પ્રવૃત્તિ અને ખેતીને લગતા વહેવાર કામ ઉપર ખાસ લક્ષ આપવામાં આવે છે. ૫

બાળકની સ્વતંત્રતા*

દાહના સમયમાં દુનીઆના દરેક દેશમાં સ્વતંત્રતાનું વાતાવરણ પ્રવર્તી રહ્યું છે. યુરોપના મહાન યુદ્ધ પછી આ જગત ઉપર અનેક રાજકીય, સામાજિક અને ધાર્મિક વિચારોનું પરિવર્તન થઈ રહ્યું જણાય છે; એ પરિવર્તન જીવનના જુદા જુદા પ્રદેશમાં જોવામાં આવે છે. રાજ્ય, ધર્મ, કુટુંબ, કારખાનાં, શાળા વગેરે મનુષ્યની સંસ્થાઓમાં અત્યારે એ સ્વતંત્રતાના વિચારો પ્રધાનપદ પદ ભોગવે છે. દરેક જમાનામાં જે જે વિચારોનું પ્રાબલ્ય હોય છે તે તે વિચારોની અસર તે જમાનાનાં મનુષ્યના જીવનમાં ફેરફાર કરે છે અને એ પ્રમાણે જે ફેરફાર થાય છે તેને આપણે તે જમાનાની તાસીર કહીએ છીએ. આ પ્રમાણે સ્વતંત્રતા એ આ નવા યુગની તાસીર છે, અને એ તાસીરને અનુસરી આ જગતમાં સ્વતંત્રતાના ધોરણ ઉપર વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ થઈ રહી છે. શિક્ષણશાસ્ત્રમાં પણ એ પવન તેટલાજ ભેરથી ફુંકાય છે અને બાળકને શીખવવાની પદ્ધતિમાં અને બાળકને સમજવાની રીતમાં પણ નવાં ધ્યેયો દાખલ થયાં છે.

પહેલાંના જમાનામાં એટલે કે વીસમી સદીની પહેલાંના યુગમાં સત્તાને માન આપવામાં આવતું હતું. રાજ્ય, ધર્મ, સમાજ, શાળા વગેરે સંસ્થા પ્રત્યે શ્રદ્ધા રાખવામાં આવતી. શિક્ષણશાસ્ત્રમાં પણ સત્તાનો આશ્રય એ મુખ્ય બાબત હતી. પછી શંકા અને સંશયનો ઉદય થયો એટલે દરેક બાબતની કસોટી વ્યક્તિની સુદ્ધિ પ્રમાણે કર્યા પછી તેનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો. આ પ્રમાણે સુદ્ધિવાદનો મહિમા વધવા લાગ્યો.

નવા જમાનામાં બાળકની કેળવણી ઉપર નવી દૃષ્ટિથી વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. બાળક એ એક સ્વતંત્ર વિકાસ પામતું મનુષ્ય છે. તેનામાં સ્વતંત્ર વિચાર કરવાની શક્તિ છે. આ બાબત ધ્યાનમાં લઈને બાળકને લગતી દરેક બાબત સુદ્ધિની નજરથી જોવામાં આવે છે. સમગ્ર કેળવણીનું કેન્દ્ર બાળક હોય છે, અને તેથી કેળવણીની પદ્ધતિમાં એ પ્રમાણે ખ્યાલ કરવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે બાળકને સ્વતંત્રતા આપવાના વિચારોનો અમલ કેળવણીમાં દિનપ્રતિદિન વધતો જાય છે, અને

* ડૉ. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજમાં તા. ૨૩-૮-૨૮ ને રોજ મૂ. હી. ચોકસીએ પ્રાથમિક શિક્ષકવર્ગ સમક્ષ આપેલું બાણ.

શિક્ષક, સાધન, મકાન, વ્યવસ્થા વગેરે સાહિત્ય બાળકની કેળવણીમાં ગૌણસ્થાન ભોગવે છે.

હવે આપણે આ વિચારોનું થોડુંક ઐતિહાસિક દિગ્દર્શન કરીએ. શિક્ષણપદ્ધતિમાં પરિવર્તન કરનાર-સ્વતંત્રતાના વિચારોનો આદિ પ્રવર્તક રૂસો છે. એના સિદ્ધાંત મુજબ બાળક કેળવણીનું ધ્યેય છે, અને જ્ઞાન એ ગૌણ છે. બાળક સ્વતઃ પ્રવૃત્તિથી વિકાસ પામે અને તેનામાં સ્વતંત્રતાની ટેવ કેળવાય એ તેના શિક્ષણનો મુખ્ય હેતુ છે. શિક્ષણ વખતે આ ટેવ કેળવાય એટલુંજ નહિ પણ વ્યવહારમાં પણ સ્વતંત્રતાથી સમગ્ર જનતા પ્રભે વ્યવહાર કરે એ તેના શિક્ષણમાં મુખ્ય બાબત છે. સ્વતઃ પ્રવૃત્તિથી અને સ્વતંત્રતાથી જનતાનો ઉદ્ધાર છે એ મહાન રૂસોના કેળવણીનો મુખ્ય તાર્કિક વિચાર છે.

જર્મન મહાન તત્ત્વચિંતક કેન્ટ કે જે રૂસોના પુસ્તકમાં જણાવેલા વિચારોથી મુગ્ધ થઈ ગયો હતો તેના કેળવણી સંબંધી વિચારોમાં રૂસોના ચિંતનને લીધે પરિવર્તન થયું હતું. બાળક એ એક બાળકજ છે. માણસો બાળકને સમજતા નથી. જે બાબત મોટા માણસને અનુકૂળ હોય તે બાળકને લાગુ પાડે છે અને તેનામાં મોટા માણસના ગુણ શોધે છે એ આપણું મોટી ભૂલ છે. કુદરત બાળકને બાળક તરીકે ગણવાનું કહે છે અને તેની જોવાન અવસરોક્ત તેમજ વિચાર કરવાની અમુક પ્રકારની વૃત્તિ હોય છે તેથી આપણા ખાસિયતો તેને આપોપવી તેના જેવી બીજી કોઈ મૂર્ખાઈ નથી. આ કારણને લીધે કેળવણીકારે તેને એક મનુષ્ય તરીકે નહિ પણ એક બાળક તરીકેજ જણવું જોઈએ. તેને તેના શરીરનો, તેમજ સુદ્ધિનો વિકાસ સ્વતઃ વૃત્તિદ્વારા કરવા દેવો જોઈએ. આવા વિચારો જે કેન્ટે પ્રસિદ્ધ કર્યા હતા તેમાં રૂસોના વિચારોની ખાસ અસર જણાતી હતી.

રૂસો પછી બીજો મહાન કેળવણીકાર પેસ્ટોલોઝી થયો. તેણે જણાવ્યું કે જનતાનો ઉદ્ધાર બાળકેળવણીમાંજ છે. બાળક એ પવિત્ર વસ્તુ છે અને તેટલા માટે તેના સમગ્રમાણમાં સ્વતંત્ર વિકાસ થવા દેવો જોઈએ. તેના મુખ્ય વિચાર એ છે કે અત્યારસુધી શિક્ષણમાં જ્ઞાન-માહિતી, બહુતર ઉપરજ ખાસ ધ્યાન અપાયું છે. બાળકના આત્મવિકાસ પ્રત્યે થોડા લક્ષ અપાયું નથી. પણ ખરી રીતે જોતાં જ્ઞાન એ ગૌણ બાબત છે અને માનસિકની શક્તિનો ક્રમશઃ વિકાસ એ મુખ્ય બાબત છે. બાળકનો એવો એ વિકાસ થોડા રીતે આપોઆપ થઈ શકે એવી રીતનું શિક્ષણ કેળવણીકારે આપવું જોઈએ.

પેસ્ટોલોઝીના શિષ્ય કૃષ્ણ એ જર્મન કેળવણીકાર હતા. તેણે પેસ્ટો-
લોઝીના વિચારો વધારે સારી રીતે સ્પષ્ટ કર્યા. બાળક રમતદ્વારા સારી
રીતે સચોટ જ્ઞાન મળવે છે એ તેનો આગળ પડતો વિચાર હતો. રમત-
દ્વારા બાળકની ખીણ પ્રેરણાશક્તિઓનો ઉપયોગ કરી એટલે તેની બધી
ઇન્દ્રિયોને કામે લગાડી તેનો પ્રસક્ત જ્ઞાનથી આત્મવિકાસ કરવો એ કેળવણી-
નો ઉદ્દેશ છે એમ ક્રોએલે જાહેર કર્યું. કિન્ડર્ગાર્ટન-રમતદ્વારા બાળકની
શક્તિનો વિકાસ કરવો એવી શિક્ષણની પદ્ધતિ તેણી યોજી કાઢી. એમાં
બાળકની સ્વતંત્ર પ્રવૃત્તિદ્વારા તેનો વિકાસ કરવો એ મુખ્ય બાબત છે.
પણ આમાં વર્ગશિક્ષણ હોવાથી દરેક બાળકને એકજ ધોરણ પ્રમાણે
કામ કરવું પડે છે. જુદી જુદી શક્તિવાળાં બાળકો વર્ગમાં હોય છે એમને
પણ એકજધારી શિક્ષણ આપવામાં આવે છે, તેથી બાળકો અનુકરણ
કરવાજ પ્રેરાય છે, અને દરેક વિદ્યાર્થીને શક્તિના પ્રમાણમાં કામ કરવાની તક
મળતી નથી. ચપજ, અને જુદિશાળી બાળકને મંદ અને સાધારણ શક્તિ-
વાળાં વિદ્યાર્થી જોડે ઘસડાવું પડે છે તેથી બાળકને સ્વતંત્ર રીતે વિચાર
કરવાનો અવકાશ મળતો નથી એ સ્પષ્ટ છે.

લારપછી ઇટલિના દાકતર મોન્ટેસોરીએ શિક્ષણશાસ્ત્રમાં મહાન
ફેરફાર કર્યો. તેણે ત્રણથી પાંચ વર્ષ સુધીનાં બાળકો સ્વતંત્રપણે શીખી
શકે એવી સ્વયંસંધારક સાધનોદ્વારા શિક્ષણ આપવાની યોજના ઘડી
કાઢી. એ યોજનામાં બાળકની સ્વતંત્રતાને સંપૂર્ણ અવકાશ આપવામાં
આવે છે. એ પદ્ધતિના સિદ્ધાંત પ્રમાણે દરેક બાળકને તેની શક્તિ પ્રમાણે
શિક્ષકે કેળવવું જોઈએ. વ્યક્તિગત શિક્ષણ આપી બાળકના વ્યક્તિત્વનો
વિકાસ સાધવો જોઈએ, બાળક સ્વતંત્રપણે શીખ્યે જાય એટલે શિક્ષકે
કેવળ માગદર્શક થવું જોઈએ. બાળકો કામ કરતા હોય તે વખતે શિક્ષકે
તેમની ક્રિયાનું અવલોકન કરવું જોઈએ; જરૂર પડે ત્યારેજ માર્ગદર્શક સૂચન
તેમને કરવું જોઈએ, અને બાળકોજરૂર પડે ત્યારે શિક્ષકને તેમની મુશ્કેલી
સંબંધી પૂછે. આ યોજનામાં શિક્ષક તરફથી ચતા પારંપાર વિધિ અથવા
ફરમાનને સ્થાન છેજ નહિ.

મોન્ટેસોરીની શિક્ષણપદ્ધતિ આખા યુરોપમાં અનુકૂળ ફેરફાર સાથે
સ્વીકારવામાં આવી છે પણ તેમાં મોન્ટેસોરીની પદ્ધતિના જે મૂળ સિદ્ધાંતો છે
તેતો આધારભૂતજ થઈને રજા છે એટલે કે ‘બાળકો જાતેજ શીખે’ એ
એ સિદ્ધાંતને કાયમ રાખી સ્થાનિક સંજોગોને અનુસરી પાશ્ચાત્ય દેશમાં

જોઈ તો ફેરફાર કર્યો છે. યુરોપમાં હાલમાં અખતરા અને આત્મશિક્ષણ દ્વારા બાળકો શીખે એ પદ્ધતિ ઉપર શિક્ષણનું કાર્ય થયાં કરે છે. શાળાઓમાં આ યોજના અમલમાં મૂકાઈ છે એટલુંજ નહિ પણ કુટુંબમાં પણ એ યોજના પ્રમાણે શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. આમ 'બાળકની સ્વતંત્રતા'ના ધોરણ ઉપર શિક્ષણકાર્ય આજે જતું હતું તેવામાં યુરોપમાં મહાન યુદ્ધ થયું તેથી યુદ્ધને અંતે લયંકર પરિણામે યુરોપી પ્રજાએને ભોગવવાં પડ્યા અને તેમને ખાતરી થઈ કે જે કેળવણી આપવામાં આવે છે તે ત્રિનાશને પથે લઈ જનારી છે એટલે હવે તેઓની મનોવૃત્તિ બદલાઈ. લોકો સમજવા લાગ્યા કે જગતમાં જે શાંતિ ફેલાવવી હોય અને તે જાળવવી હોય તો કેળવણીના સ્વરૂપમાં યોગ્ય ફેરફાર કરવો જોઈએ, કારણકે કેળવણીથીજ ભવિષ્યની પ્રજાને શાંતિપ્રિય બનાવી શકાશે, અને તેથીજ આંતર વિગ્રહો બંધ થઈ જશે.

આ હેતુ કળીભૂત કરવાને યુરોપના મહાન તત્ત્વચિંતકોએ વિચાર કર્યો કે ઉપર જણાવ્યા મુજબ કેળવણીના ધ્યેયને અનુસરી તેની યોજના થવી જોઈએ અને તેના પરિણામે કેળવણીના કેટલાક નવા સિદ્ધાંતો જાહેર થયા, (૧) શરીર એ આત્માનું સાધન છે. કેળવણીમાં શરીરને આત્માના વિકાસ માટે સાધનરૂપ બાળવાનું છે એટલે જે સાધન સુયોગ્ય અને વ્યવસ્થિત વિકાસ પામે તો તેથી મનોવિકાસ સહેજે સાધી શકાય છે.

(૨) આત્માની સત્તા શરીર ઉપર જમાવવી એટલે બાળકમાં ઇન્દ્રિયો ઉપર મનનો કાબુ તથા આત્મમંચમ વગેરે ગુણો કેળવવા.

(૩) સમગ્રશિક્ષણ-વર્ગશિક્ષણ વિદ્યાર્થીના યોગ્ય વિકાસ માટે ઉપયોગી નથી.

(૪) અને તેથી વ્યક્તિગત શિક્ષણની યોજના કરવી જોઈએ.

(૫) વિદ્યાર્થીની સર્જનશક્તિને ઉત્તેજન આપવું.

(૬) બાલકમન કે સત્તાને બદલે વિદ્યાર્થીનામાં આત્મમંચમ હોવો જોઈએ.

આ પ્રમાણે કેળવણીમાં કેટલાંક નવાં તત્ત્વો દાખલ થયાં. 'બાળકની સ્વતંત્રતા, આત્મમંચમ અને અને સ્વતઃ વૃત્તિને ઉત્તેજન આપવું', સાથે સાથે ભાતભાવ અને સમતાની લાગણીઓને પોષવી એ કેળવણીનું નવું ધ્યેય થયું.

મોટી ઉંમરના માણસો માટે અમેરિકાની બાઈ મિસ પાર્કહર્સ્ટે, ડાહ્યન યોજના ઘડી કાઢી અને એમાં દરેક વિદ્યાર્થી પોતાની મેજે શિક્ષણ લે

એવી વ્યવસ્થા કરી. આ યોજનામાં દરેક વ્યક્તિને પોતાની રાકિત પ્રમાણે કામ કરવાની તક આપવામાં આવે છે અને તેથી સ્વતંત્રપણે કામ કરવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે.

આ પ્રમાણે ઉપરની ઐતિહાસિક હકીકત ઉપરથી આપણને માલુમ પડશે કે કેળવણીકારોએ અને તત્ત્વચિંતકોએ જેમ જેમ બાળકનો ઉંડો અભ્યાસ કરવા માંડ્યો તેમ તેમ કેળવણીના ધ્યેયમાં ફેરફાર થવા લાગ્યો અને તેઓ બાળકને નવા દૃષ્ટિબિન્દુથી જોવા લાગ્યા. આનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે શિક્ષણશાસ્ત્રમાં બાળકની સ્વતંત્રતાનો સિદ્ધાંત સર્વમાન્ય થવા લાગ્યો.

હવે સ્વતંત્રતા એટલે શું તેનો આપણે વિચાર કરીએ. 'સ્વ' અને 'તંત્ર' એટલે પોતે પોતાનો સ્વામી એટલે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે આચાર-વર્તન કરવું તે. આથી એ અર્થ નીકળે છે કે જે વસ્તુને આપણે સ્વતંત્ર કહીએ છીએ તેના ઉપર દબાણ કે બંધારના બળની સત્તા હોવી જોઈએ નહિ. માણસ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તે તો તે ખરી રીતે સ્વતંત્રતા કહેવાય નહિ. પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તવાની વૃત્તિ પ્રાણીમાત્રમાં સ્વાભાવિક છે. કુદરતનો એ નિયમ છે. તે નિયમ કેટલે અંશે આપણે બાળકની કેળવણીમાં લાવી શકીએ તે પણ એક વિચારવા જેવો પ્રશ્ન છે કારણ કે સ્વતંત્રતાને પણ એક સામાન્ય ધોરણની અપેક્ષા છે. કેળવણીમાં આપણે બાળકની સ્વતંત્રતાને જે અર્થમાં સમજીએ છીએ તેમાં તો માત્ર એટલુંજ છે કે બાળકના ઉપરથી બાહ્ય દબાણ લઈ લેવું અને બાળકને સ્વેચ્છાતુસાર કામ કરવા દેવું. જો બાળક પોતાના મનોવિકારને આધીન થઈ વર્તે તો તે ખરી સ્વતંત્રતા કહેવાય નહિ. સ્વતંત્રતા અને સ્વેચ્છાચાર અથવા સ્વચ્છંદાચાર એ બેની વચ્ચે સૂક્ષ્મ પણ સમજી શકાય તેવો ભેદ છે. સમાજ, રાજ્ય તેમ કુટુંબવ્યવહાર વગેરે જેવી સંસ્થામાં બંધન અને અંકુશ તો હોય છેજ. દરેક વ્યક્તિ તેનાથી અંકુશિત રહે છે છતાં આપણે એમ નથી કહેતા કે અમુક વ્યક્તિ પરતંત્ર છે. એ અંકુશ આવશ્યક છે નહિ તો રાજ્યોનો પરસ્પર વ્યવહાર, સમાજ અથવા લોક-વ્યવહાર અથવા કુટુંબવ્યવહાર બધો યુધ્ધાર્થ જાય અને વ્યવહાર નાશ પામે તો સર્વત્ર અરાજકતા ફેલાઈ જાય; ત્યારે એ ઉપરથી એટલું તો સ્પષ્ટ થાય છે કે સ્વતંત્રતા એ બાહ્યસત્તાનો અભાવ નથી તેમજ મનોવિકારને વશ રહી સ્વચ્છંદ આચાર કરવો એ પણ નથી. આ પ્રમાણે તેનો ખરો અર્થ સમજવાની જરૂર છે.

વિશુદ્ધ બુદ્ધિના જે સામાન્ય નિયમ હોય તેને અનુસરી બહારના દબાણ વિના કાર્ય કરવું તે ખરી સ્વતંત્રતા છે, એટલે બીજાના હક્ક કે હિતને નુકસાન કર્યા સિવાય સ્વેચ્છાનુસાર ક્રિયા કરવી તે ખરી સ્વતંત્રતા છે. કોઈપણ મંસ્થામાં નિયમ, વ્યવસ્થા અને બંધન તો હોય છેજ પણ જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ એ નિયમન કે બંધનને પોતે સ્વીકારી તે પ્રમાણે અનુસરે તો તે સ્વતંત્ર છે એમાં શક નથી. બાહ્યસત્તાની આપણુદી અસર આવી રીતે સ્વેચ્છાનુસાર કાર્ય કરવાથી નિર્મૂળ થઈ જાય છે. આવી રીતની સ્વતંત્રતામાં મૈયમ, આત્મનિયમન, વ્યવસ્થા વગેરે ગુણોના વિકાસની અપેક્ષા રહે છે અને એજ દૃષ્ટિથી શાળામાં પણ સ્વતંત્રતા સાધવાના પ્રસંગો ઉભા કરવામાં આવે છે અને તેવી રીતે શિક્ષકો બાળકોને સ્વતંત્રતા આપે છે.

ઉપર જણાવેલી સ્વતંત્રતાના વિચારો પ્રમાણે શિક્ષણ લીધેલાં બાળકોના દાખલા ઇતિહાસમાં મોજુદ છે. રૂશિયાનો મહાન વિચારક ટોલ્સ્ટોય જે રશિયાનો અનુયાયી હતો તેણે આ સ્વતંત્રતાની દૃષ્ટિ રાખી, ગરીબ ખેડૂત-વર્ગના બાળકો માટે શાળા શરૂ કરી હતી. તે માનતો હતો કે જ્ઞાન માટે બાહ્ય દબાણની બીલકુલ જરૂર નથી. જેમ માણસને ભૂખ લાગે છે અને તે ખાય છે તેમ બાળકને જ્યારે લાલ્ચવાની રુચિ થાય ત્યારે તેણે અભ્યાસ કરવો જોઈએ. આ શાળામાં બાળકો માટે કોઈપણ જતનના નિયમો કે બંધનો હતા નહિ. શાળામાં બાળકોને ચોપડી લાવવાની નહોતી, વખતસર આવવાનું નહોતું, શિક્ષકને કોઈ શીખવવાનું નહોતું અને બાળકો માટે ધરકામની યોજના પણ હતી નહિ. જ્યારે વિદ્યાર્થી વર્ગમાં આવતા ત્યારે ધોધાટ થઈ રહેતો. બાળકો તોફાન કરે, સામાનને નુકસાન કરે, એક બીજાની સાથે લડે તોપણ શિક્ષક કોઈને વારતો નહિ. જ્યારે બાળકો ધોખામસ્તી કરી થાકતાં ત્યારે લાલ્ચવાને માટે તત્પર થઈ જતાં અને તે વખતે તેઓ તેમાં મસ્તુલ થઈ જતાં.

એથી ઉલટું જુની શાળાઓમાં લખતું વાતાવરણ વર્ગમાં ફેલાઈ રહેતું. બાળક શિક્ષકના ત્રાસથી નિશ્ચેષ્ટ બેસી રહેતા અને શિક્ષક જે કંઈ શીખવે કે ગોખાવે તેમાં મરજી હોય કે નહિ તોપણ તેમને ધ્યાન આપવું પડતું. શાળા એ બંદીખાના જેવી લાગતી અને શિક્ષક મિત્ર કે મદદનારરૂપ હોવાને બદલે બયાનક લાગતો. એટલે શિક્ષણમાં સ્વતંત્રતાને બદલે બાહ્ય સત્તા હતી. રસને બદલે ભય હતો અને આત્મસંયમને બદલે શિક્ષણનો ત્રાસ હતો. સ્વનિયમનને બદલે સૈનિકની તાલીમ તેને મળતી હતી.

આવી રીતે આપણે ટોલ્સ્ટોયની અતિશય સ્વતંત્રતાના વાતાવરણવાળી અને જુના વખતની દબાણ અથવા ભયના વાતાવરણવાળી શાળાએ જોઈ. પણ એ જેમાંથી મધ્યમ માર્ગનું સારું છે એ આપણા ઉપરના વિવેચન ઉપરથી કહી શકીએ અને તે ખરી સ્વતંત્રતાનો છે. ઉપર જણાવી ગયા તે પ્રમાણે સ્વતંત્રતાનો ખરો અર્થ ધ્યાનમાં રાખીને શિક્ષણયોજના ઘડવી જોઈએ, એટલે શિક્ષણ દેતી વખતે બાળકના મનમાં ભય કે બાહ્ય દબાણ વગરની પ્રવૃત્તિ હોવી જોઈએ; પોતાની ઇચ્છા મુજબનું વર્તન પણ સ્વચ્છંદતાનો અભાવ; આત્મનિયમન પણ આત્મસંકેત નહિ, આત્માનંદ પણ આત્મવિકાસ નહિ, આત્મપ્રવૃત્તિ પણ પરપીડન નહિ, વ્યવસ્થા પણ બંધન નહિ. આમ મધ્યમાર્ગ મૂકવું કરીને શિક્ષણની પ્રણાલિકા યોજવી જોઈએ. સ્વતંત્રતાથી દરેક વ્યક્તિનો વિકાસ થવા દેવો જોઈએ પણ એથી કરીને વર્ગના સંવાદનો ભંગ થવો જોઈએ નહિ.

કુદરતનો મૂળ નિયમ છે કે દરેક વ્યક્તિમાં-પણ, પ્રાણી, ઝાડ પાન છત્યાદિ દરેકમાં કંઈક ને કંઈક વિશેષતા જોવામા આવે છે. દરેક વ્યક્તિમાં કંઈક વિશિષ્ટતા હોવી જોઈએ એવી કુદરતની ઉત્કટ ઇચ્છા છે તેથી વ્યક્તિના વિકાસ માટે એટલે તેની ખાસિયતના યોગ્ય વિકાસ માટે તેને સ્વતંત્રતા મળવીજ જોઈએ એ પણ સ્પષ્ટ થાય છે; કારણ કે વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય વગર તેનો વિકાસ થઈ શકેજ નહિ. આવી રીતે એ નિયમને અનુસરી પ્રકૃતિની દરેક વસ્તુનો બીજી વસ્તુનો અવરોધ કર્યા વિના અસ્ખલિત રીતે સ્વતઃ વિકાસ થયેજ જાય છે. દરેક વ્યક્તિનો સંપૂર્ણ વિકાસ એ કુદરતની સમૃદ્ધિ અર્થે છે. તેના વૈભવ માટે અને તેથી ઉપજતા અલૌકિક આનંદ માટે વ્યક્તિના વિકાસની ખાસ જરૂર છે એમ નિઃશંક પણ કહી શકાય.

જેમ સંગીતમાં જુદાં જુદાં વાજિંત્રો વાગે છે અને તેમાંથી જુદા જુદા ધ્વનિઓ પ્રગટે છે છતાં પરિણામે એક સંવાદમય સંગીત થઈ રહે છે તેમ કુદરતમાં પણ અનંત વ્યક્તિગત વિકાસને લીધે તાલબંધ ગતિ આપ્યા કરે છે. જેવી રીતે કુદરતને દરેક વ્યક્તિ વદાવી છે અને તેથી તેના યોગ્ય વિકાસની તે અપેક્ષા રાખે છે તેમ ઉપરના નિયમાનુસાર શાળામાં પણ દરેક વ્યક્તિનો સ્વતઃ વિકાસ સાધવાનો હેતુ હોવો જોઈએ અને એ પ્રમાણે જો હેતુ સધાતો જાય છે તો સમગ્ર શાળાનાં બાળકોમાં એકતા-સંવાદ-ઉત્પન્ન થાય છે અને એ પ્રમાણે કુદરતનો મહાન હેતુ સિદ્ધ થાય છે. કુદરતની પરમ એકતામાં જેમ દરેક પદાર્થ પોતાનો હિસ્સો આપેજ

જાય છે તેમ શાળામાં પણ દરેક વ્યક્તિએ પોતાના વિકાસદ્વારા તો તેનો અમુક હિસ્સો આપવો જોઈએ. એ પ્રમાણે દરેક વ્યક્તિ પોતાનો હિસ્સો આપી શકે તેને માટે તેની શક્તિનો યોગ્ય વિકાસ કરવાની જરૂર છે. તેને લીધે વિદ્યાર્થી જીવનનો ઉદ્દાસ-આનંદ-અનુભવે છે અને તેથી વિદ્યાર્થીને તેના અભ્યાસમાં સ્વતંત્રતા મળવી જોઈએ. આવી રીતે તેને સ્વતંત્રતા મળે તોજ તેનો વ્યક્તિગત વિકાસ થઈ શકે અને કુદરતનો જે હેતુ આપણે ઉપરથી જોઈ ગયા તે તેથી રૂળીભૂત થઈ શકે.

આવી રીતે ઉંચા પ્રકારનું શિક્ષણ આજકાલે મળશે તોજ તે સામાન્ય વારસામાં તેના ફાળો આપી શકશે. જ્ઞાન અને સદાચારનો વારસો દરેક આજકાલે તેના જન્મ સાથે સમાજ તરફથી મળે છે પણ જો યોગ્ય રીતે આજકાલે વિકાસ ન થાય તો તે પોતે સંપાદન કરેલું જ્ઞાનરૂપી દ્રવ્ય સમાજને પાછું આપી શકતો નથી અને તેથી તેને માથે સમાજનું ત્રણ રહી જાય છે. જગતની દરેક ચીજ સાપેક્ષ હોવાથી તેનું કર્તવ્ય ખીળ પરત્વે છે, અને તેથી જો આજકાલે સુશિક્ષિત થશે તો પોતાનું કર્તવ્ય કરી સમાજ અને જગત પ્રત્યેનું ત્રણ તે અદા કરી શકશે. કુદરતને તેની વિવિધતા માટે વ્યક્તિઓ પ્રિય છે અને તેથી તેનો પૂર્ણ વિકાસ તેની સમૃદ્ધિમાં વિશેષતા લાવવા માટે જરૂરનો છે. પણ આવી યોગ્ય વિકાસ સ્વતંત્રતા સિવાય થઈ શકે નહિ માટે વિદ્યાર્થીને તેના અભ્યાસમાં જોઈતી સ્વતંત્રતા આપવી જોઈએ. આવી રીતના ‘સ્વતંત્રતા’ ના વિચારની અસર શિક્ષણ ઉપર શી થાય છે તે હવે હુંકામાં જોઈએ:—

મહાન યુદ્ધ પછી યુરોપી પ્રજાઓને તેમના જીવનની પુનર્રચનાની જરૂર લાગી. તેમને એમ લાગ્યું કે રાક્ષસી ભયંકર યુદ્ધનું કારણ કંઈ વધારે ઉંડું હોવું જોઈએ અને તેથી તેમના આવા ચિંતનની છાયા કેળવણીના વિચારમાં સહજ જણાવા લાગી. આ કારણને લીધે કેળવણીમાં જમાનાને અનુસરી નવીન ફેરફાર થતા આવ્યા છે તેમ આ વખતે પણ થયા. વસ્તુમાં ફેરફાર થવો-દરેક ક્ષણે નવીનતા થાય એ કુદરતનો નિયમ છે. કુદરતમાં જે ફેરફાર થાય છે તેમાં હમેશાં કંઈ નવીનતા હોય છે. એકનીએક વસ્તુ-સ્થિતિ ફરી ફરીને થવા પામતી નથી તેથી કુદરતના આવા મહા નિયમને અનુસરીને વર્તવા માટે કેળવણીમાં સ્વતંત્રતા હોવી જોઈએ. જે કેળવણી એકધારી નિઃસજીવ અને જડતાવાળી હોય છે તે આવી રીતે કુદરતના ફેરફારને અનુસરી જીવન ગાળવાનું શીખવતી નથી. આ કારણને લીધે

પણ બાળકને તેના અભ્યાસમાં સ્વતંત્રતા આપવી જોઈએ; નહિ તો તે ફક્ત અનુકરણ કરનાર પ્રાણી જેવો થઈ જશે અને સ્વતઃપ્રવૃત્તિ અનુસાર તે કંઈ પણ કરી શકશે નહિ. (૧) વિદ્યાર્થીઓની કેળવણીનો તેમના જીવન સાથે સંબંધ છે; (૨) કેળવણી એવી હોવી જોઈએ કે બાળક મોટો થાય ત્યારે સંસારયુદ્ધમાં વિજય મેળવે; (૩) તેને સ્વતંત્ર રીતે કામ કરવાનો અવકાશ આપવો જોઈએ. (૪) તેનામાં આત્મવિશ્વાસ અને સ્વતઃપ્રવૃત્તિ ઉદ્ભવવાં જોઈએ; (૫) તેનામાં સ્વતંત્રતા માથે જવાબદારીની લાગણી ઉત્પન્ન થવી જોઈએ અથવા તેનામાં જવાબદારીની સમજ આવે એવી કેળવણી તેને મળવી જોઈએ. આવા વિચારની અસર એ થઈ છે કે—

- (૧) બાળક જાતે અભ્યાસ કરે છે. તે આત્મશિક્ષણ લે છે;
- (૨) વિદ્યાર્થી પોતે વાત કરે છે, શિક્ષકો તેમજ બીજા છોકરાઓનો તે પ્રશ્ન પૂછે છે.
- (૩) વ્યવસ્થા વિદ્યાર્થી જાતે કરે છે; (૪) આત્મસંયમન; (૫) વિષયમારસ;
- (૬) શિક્ષાનુના વિષયોમાં ફેરફાર—નાટ્યપ્રયોગ, સંગીત, હસ્તઉદ્યોગ, પર્યટન, ચિત્રકળા, નિબંધ લેખન વગેરે વિષયો ઉપર વિશેષ ધ્યાનજી. વિશેષ વાચનદ્વારા સાહિત્ય ઉપર પ્રીતિ;
- (૭) પરીક્ષાના હેતુમાં ફેરફાર—વિચારશક્તિના વિકાસ માટે પરીક્ષા યોજાય છે પણ કેવળ યાદશક્તિની કસોટી માટે નથી.

કુટુંબમાં બાળકને સ્વતંત્રતા આપવાથી તેનામાં જવાબદારી, આત્મશિક્ષણ, સાહસ, સ્વતઃ પ્રવૃત્તિ, આત્મસંયમ વગેરે ઉંચા પ્રકારના ગુણો આવે છે. તેને તેના સ્વધર્મનું જ્ઞાન થાય છે. આવી રીતે વ્યક્તિગત વિકાસ માટે સ્વતંત્રતા આપવાથી કુદરતનો હેતુ ફળીભૂત થાય છે.

સૃષ્ટિનિરીક્ષણ

‘જુદાં જુદાં પર્યટનદ્વારા જુદી જુદી જાતની વનસ્પતિનું’ નિરીક્ષણ કરવાથી અને બીજાથી માંડીને ફળ પર્યટનના દરેક વિભાગનું અવલોકન કરવાથી વનસ્પતિના એકદળ અને દ્વિદળ એવા બે મહાન વિભાગો

આપણે પાડી શકીએ છીએ. જુદા જુદા પ્રસંગે જણાએલાં તેમનાં ખાસ લક્ષણો એક સામગ્રાં મૂકવામાં આવે તો તો નીચે મુજબ વર્ગીકરણ કરી શકાય:—

એકદળ

- ૧ ખીજમાં ફાટ ન હોય, ખીજને ભાંગે તો ભૂકો થાય. ખીજશય ખીજની એક બાજુમાં હોય છે.
- ૨ ખીજ ઉગવામાં વાર લાગે છે.
- ૩ ખીજમાંથી ફણગો સોયાકારે નીકળે છે.
- ૪ મુળીઆ પુંજમૂળ હોય અને જમીન પરજ પથરાય છે. બહુ ઉંડાં જતાં નથી.
- ૫ થડ પાતળું-ચાંલલા જેવું અને ઉપરથી નીચે સુધી લગભગ સરખા આકારનું હોય છે.
- ૬ થડની છાલ પાતળી અને અખંડિત હોય છે.
- ૭ થડનો અંદરનો ભાગ પોલો-રેસાએનો બનેલો અને ભાંગે તો ભૂકો થઈ જાય તેવો હોય.
- ૮ થડ પર ડાળાં હોય એમ લાગે છે.
- ૯ પાદડાંની નસો સમીપે જાય છે.
- ૧૦ પાંદડાં ફાડવાથી સીધાં ફાટે છે.
- ૧૧ પાંદડાં પરિવેષ્ટકથી થડ સાથે જોડાએલાં હોય છે.
- ૧૨ પાંદડાં પાકી જાય તોપણ છેડ પર ચીમજામને ચોટી રહે છે.

દ્વિદળ

- ૧ ખીજમાં ફાટ હોય. ખીજને ભાંગે તો દાળ પડે. ખીજશય બે દાળની વચ્ચે હોય છે.
- ૨ ખીજ ઊગવામાં વાર લાગતી નથી.
- ૩ ખીજ પરની ફાતરી બહાર આવી બંને દાળની વચ્ચે બે પાંદડાંના આકારે ફણગો નીકળે છે.
- ૪ મુળીઆં મોટીમૂળ હોય અને જમીનમાં ઉંડાં ઉતરે છે.
- ૫ થડ નીચેથી જાડું અને ટોચ આગળ પાતળું હોય છે.
- ૬ થડની છાલ જાડી અને બહારથી તરડાએલી હોય છે.
- ૭ થડનો અંદરનો ભાગ સખત અને કુંડાળાવાળો હોય છે.
- ૮ થડ પર ડાળાં પુષ્કળ હોય છે.
- ૯ પાંદડાંની નસો શુશ્કવણુજરેલા શુશ્કવાળા હોય છે.
- ૧૦ પાંદડાં ફાડવાથી આડાંબવળાં ફાટી જાય છે.
- ૧૧ પાંદડાં દોટાથી ડાળા સાથે જોડાએલાં હોય છે.
- ૧૨ પાંદડાં પાકીને પીળા થાય ત્યારે ઝાડ પરની દોટી સદિત ખરી પડે છે.

૧૩ ફૂલને વજ્ર હોતું નથી.

૧૩ ફૂલને વજ્ર હોય છે.

૧૪ ફૂલની પાંદડીઓ અને પુંકેસરની સંખ્યા ત્રણ અથવા ત્રણનો ગુણાકાર હોય છે.

૧૪ પાંદડીઓ અને પુંકેસરની સંખ્યા બનતાં સુધી પાંચ અથવા પાંચનો ગુણાકાર હોય છે.

૧૫ ફળને છાલ અને ગર હોય છે. બનતાં સુધી અંદર બીજ હોતાં નથી.

૧૫ ફળને છાલ, ગર અને બીજ ત્રણે હોય છે.

ઉપરનાં લક્ષણોથી કોઈપણ વનસ્પતિ એકદળ છે કે દ્વિદળ છે તે સહેલાઈથી કહી શકાય છે. જુદી જુદી જાતની વનસ્પતિનું અવલોકન કરવાથી અને તે કયા વર્ગમાં મૂકી શકાય તેનો વિચાર કરવાથી વિદ્યાર્થીઓને ઘણું જાણવાનું મળી શકે છે. આ બંને જાતની વનસ્પતિને ફૂલ આવે છે અને તેમાંથી ફળ અને બીજ બંધાય છે તેથી તેને સપુષ્પ વનસ્પતિ કહેવામાં આવે છે.

અપુષ્પ વનસ્પતિ:—કેટલીક જાતની વનસ્પતિની ઊગવાની ક્રિયા જુદા પ્રકારની હોય છે. તેમને ફૂલ આવતા નથી, ફળ થતાં નથી અને બીજ બંધાતાં નથી તેથી તેમના વર્ગને અદળ અથવા અપુષ્પ વનસ્પતિ કહેવામાં આવે છે. આ વર્ગમાં હંસરાજ, સેવાળ, લીલ, બિલાડીનો ટોપ, ડૂંગ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

હંસરાજ ઘણી જાતના હોય છે, જંગલમાં અથવા બોજવાળી જગ્યાએ તે ઉગે છે. ગૃહસ્થ લોકો શેલા માટે હંસરાજના છોડને માટીના કુંડામાં, તારની ટોપલીમાં કે દેવદારના ઓખામાં ઊગાડી બંધાવતા એટલા પર લટકાવે છે. ગરમ હવાવાળા દેશમાં હંસરાજના છોડ ૧૦ ફીટની ઉંચાઈ સુધી વધે છે. કુંડા પ્રદેશમાં તે નીચા રહે છે.

હંસરાજના પાનને ગુંથણવાળી કે સાદી સમાન્તર નસો હોતી નથી. તેને ફૂલ આવતાં નથી. પાંદડાંની નીચેની બાજુએ કાળા રંગના દાણા જણાય છે અને તેની અંદર સૂક્ષ્મ રજકણો આવેલાં હોય છે. દાણાઓ પાકે એટલે ફાટવા માટે છે અને અંદરનાં રજકણો જમીન પર પડે છે. જમીન પર પડેલાં રજકણોમાંથી પવાલાના આકારની એક ગાંઠ થાય છે. આ ગાંઠને ઉપરનો ભાગ સ્ત્રીકેસરનું અને નીચેનો ભાગ પુંકેસરનું કામ કરે છે. નીચેના ભાગમાંથી રેસાઓ નીકળી ઉપરના ભાગમાં થઈ બહાર આવે એટલે છોડ ઊગવા માટે છે.

સપુષ્પ અને અપુષ્પ વનસ્પતિ

એકદળ

નાગિચેરી . ખુવાર

સપુષ્પ

અમ્રોલી

દ્વિદળ

ઉપાસ

અપુષ્પ

દંડરાજ

સેવાળ

જિલાડીનો ટોપ

લીલ

જિલાડીના ટોપની ક્રિયા પણ દંડરાજના જેવીજ હોય છે. ટોપના નીચેના ભાગમાં રજઠ્ઠો ચોટી રહે છે. પવન આવવાથી તે જમીન પર ખરી પડે છે. તેમાંથી નવા ટોપ ઉત્પન્ન થાય છે. વનસ્પતિની આ જાતને

પુષ્પ આવતાં નથી તેથી તે અપુષ્પ વનસ્પતિના વર્ગમાં આવે છે. :

સેવાળ પણ એક જાતની વનસ્પતિ છે અને તેની ગણના 'અપુષ્પ વનસ્પતિના' વર્ગમાં થાય છે. ભેજવાળા જગ્યાએ અને દિવાસે તથા ખડકો ઉપર તે પુષ્કળ પ્રમાણમાં થાય છે. સેવાળનો ઉપરનો ભાગ જેમ જેમ વધતો જાય તેમ તેમ નીચેનો ભાગ કોહીને નાશ પામે છે. ઉપરના ભાગ પર તેને બહુ આરીક પાંદડાં જણાય છે. પાંદડાની અંદર સૂક્ષ્મ રજકણો હોય છે. તેમાંનાં કોઈ નરજાતિનાં અને કોઈ સ્ત્રીજાતિનાં હોય છે. નરજાતિનાં પિંડમાંથી રેસા નીકળી સ્ત્રીજાતિના પિંડમાં દાખલ થાય એટલે તેમાંથી એક દાંડી બહાર આવે છે. આ દાંડીના ઉપરના ભાગમાં ટોપી જેવો આકાર જણાય છે. તે ફાટે એટલે તેમાંથી સૂક્ષ્મ રજકણો બહાર પડે છે. આ રજકણો જ્યાં ખરે ત્યાં એક સુચાવાળો ભાગ ઉત્પન્ન થાય છે. તેની ઉપર છિદ્રો જેવું દેખાય છે અને તેમાંથી નવી વનસ્પતિ પેદા થાય છે. દરીઆના ખારા પાણીમાં અને નદી તથા તળાવના મીઠા પાણીમાં સેવાળને મળતા વિવિધ જાતના નાના મોટા અનેક છોડવાઓ આપણને નજરે પડે છે.

લીલ તથા ફૂગ પણ સેવાળને મળતીજ અપુષ્પ વનસ્પતિ છે. લીલ સેવાળ અને ફૂગ તથા ખિલાડીના ટોપ જેવી વનસ્પતિ પાણી તથા પુષ્કળ પ્રમાણમાં ભેજ વિના ઊગી શકતી નથી. હંસરાજને પણ સપૂર્ણ વિકાસ માટે સારા પ્રમાણમાં ભેજની જરૂર પડે છે. ઉપર દર્શાવ્યા મુજબ વનસ્પતિ સપુષ્પ અને અપુષ્પ એવા બે મહાન વિભાગો પાડી શકાય છે. સપુષ્પ વનસ્પતિના પણ એકદળ અને દ્વિદળ એવા બે વિભાગો પાડી શકાય છે. દરેક જાતમાં અનેક તરેહની વનસ્પતિનો સમાવેશ થાય છે. દરેકની ઊગવાની ક્રિયા; થડ, મૂળ અને પાનની રચના; આત્મવિકાસ અને આત્મ-રક્ષણની યોજના તથા જીવનનો નિર્વાહ જુદા જુદા પ્રકારનાં હોય છે. ફૂગ અને સેવાળથી માંડીને વડ, સાગ અને પાઇનના મહાન વૃક્ષો પર્યંત દરેક જાતની વનસ્પતિ પોતાને અનુકૂળ સ્થાન, હવા, પાણી અને ખોરાક મેળવી લે છે.

જીવનનિર્વાહની હરિફાઈમાં તેમને પણ પ્રાણીસૃષ્ટિની જેમ અનેક સંકટો સહન કરવાં પડે છે અને કેટલાએ નમળા છોડવાઓ પોતાનાથી બળવાનની સામે ન ટકી શકવાથી નાશ પામે છે. વનસ્પતિને ખીજા શત્રુઓ પણ અનેક હોય છે, તેના વિચાર આપણે અન્ય સ્થળે કરીશું.

આવી જાતના સંલેગોમાં પણ, બીજાના ઉપર આધાર ન રાખતાં, વનસ્પતિ પોતાના વિકાસ અને આત્મરક્ષણ, માટે કેવા અને કેટલા પ્રયત્નો કરે છે અને કેટલી પ્રેરણાશક્તિ બતાવે છે તે જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યા સિવાય રહેવાતું નથી અને કુદરતની મહાન શક્તિનો ખ્યાલ આપણને સહેજે આવી જાય છે.

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ,
અમદાવાદ.

}

મનસુખરામ મણિશંકર દ્વિવેદી

નામદાર ગવર્નરનું ભાષણ

તા. ૨૧-૮-૨૮ના રોજ મુખર્ષ મુનિવર્સિટિના પદવીદાન સમારંભ વખતે નામદાર ગવર્નર સર હેસ્ટી વિદ્સને જે કીમતી વિચાર દર્શાવ્યા હતા તે નીચે પ્રમાણે છે:

છેલ્લા પાંચ વર્ષ દરમિયાન મુંબઈની ધારાસભામાં પ્રજાના જુદા જુદા પ્રતિનિધિઓએ દેશહિતનાં સામાન્ય બાબતનાં જે કામ એક બીજા સાથે સહકાર કરીને કર્યા કે તે બતાવી આપે છે કે હિંદુ, પારસી, મુસ્લીમ અને યુરોપીઅન વગેરે કોમો વચ્ચે વધારે સારો એખલાસ થતો જાય છે અને તે સારો સંબંધ પ્રજાની પ્રગતિમાં એક ઉપયોગી તત્ત્વો ગણી શકાય.

હાલની દુનિયામાં જે મહાન પરિવર્તન થાય છે અને તેને લીધે આપણા આર્થિક અને સામાજિક જીવન ઉપર જે મોટી અસર થઈ છે તે બાબત પણ આપણે જાણવાની જરૂર છે. દરેક મનુષ્યે તેની પરિસ્થિતિમાં થતા ફેરફાર અવશ્ય જાણવા જોઈએ, જો કે આ મોટા બતાવતું ખરું રહસ્ય હાલમાં આપણે બરાબર સમજી શકતા નથી તોપણ તે આપણી પ્રજાના ભાવિજીવનનું સ્વરૂપ નક્કી કરનાર ખરેખર ઉપયોગી બાબતો છે. હાલમાં યુરોપની મહાન પ્રજાઓ લડાઈ નાબુદ કરવાને માટે ભગીરથ પ્રયત્ન કરી રહી છે. આ ઉદ્દેશથી પ્રથમ ૧૮૯૯ માં હોલેન્ડમાં હેગ પરિષદ ભરવામાં આવી હતી, અને તેના ફળરૂપે પ્રજાના સંઘ જેવી સંસ્થા હાલમાં ઉદ્ભવેલી જોવામાં આવે છે. જો કે બાવિના ઉદરમાં શું છે તે આપણે જાણી શકતા નથી તોપણ એટલી આગાહી તો થઈ શકે એમ છે કે હવે પછી ભવિષ્યમાં લડાઈ બંધ થશે અને જગતની જુદી જુદી પ્રજામાં વિશેષ ભાઈચારો જોવામાં આવશે.

આનું એક સુખ પરિણામ એ આવશે કે લડાઈના સરંજામ માટે જે કરોડો રૂપીઆ હાલ ખર્ચવામાં આવે છે તે હવે પ્રજાની ઉન્નતિ માટે વાપરવામાં આવશે. હાલમાં આપણી આસપાસ આપણે જે અતિશય ગરીબાઈ અને અજ્ઞાન જોઈએ છીએ તે દૂર કરવાને માટે આવી રીતે ખર્ચેલો પૈસો કામમાં લેવામાં આવશે. આ પ્રમાણે જનતાની પ્રગતિ વધારવાને માટે અનેક પ્રકારની યોજના હાથ ધરવામાં આવશે. ૧૯૧૪ના બપોર વિગ્રહની જે આફત લગભગ અર્ધી સદી સુધી પુરોપતે માથે લામતી હતી તે દૂર થવાથી જુદી જુદી પ્રજાઓ વચ્ચે ભાઈચારાની લાગણી વધવાને માટે હવે કેઈ હરકત રહી નથી. આવી જનકલ્યાણની વસ્તુસ્થિતિ ઉપજાવવા માટે શ્રિલંકા રાજ્ય, હિંદુસ્તાન અને સાત્રાજ્યના ખીજા દેશોએ જે મહેનત કરી છે તે માટે ખરેખર આપણે ગર્વ લેવો જોઈએ, કારણ કે જમીન અને દરીઆના લશ્કરની સંખ્યા ઘટાડવાને ખીજા પ્રજાના કરતાં આપણે ઘણો આગળ પડતો ભાગ લીધો છે.

પ્રજાના રાજકીય અને જ્ઞાનના ભાવિ નેતા તૈયાર કરવાને માટે આધુનિક ઇતિહાસનો અભ્યાસ ખાસ જરૂરનો છે. તેને લીધે જગતના જુદા જુદા દેશોના સંબંધ તથા તેમની સ્થિતિ કેવી છે તેના સ્પષ્ટ ખ્યાલ આપણને મળે છે. જેવી રીતે અર્થશાસ્ત્ર, અને સમાજશાસ્ત્રના અભ્યાસ માટે જુદી વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે તેવીજ રીતે આધુનિક ઇતિહાસના અભ્યાસ માટે પણ તેવીજ ગોઠવણ કરવી જોઈએ, કારણ કે દુનિયાની મહાન પ્રજાનાં મંડળમાં હિંદુસ્તાનને જરૂર યોગ્ય સ્થાન મળશે. જેવી રીતે રાત્રી પછી દિવસ અવશ્ય આવે છે તેવી રીતે જરૂર તેના રાજ્ય ખંધારણમાં ઘણા મહત્વના ફેરફાર થશે.

હાલમાં હવાઈ વિમાન અને ખીન દોરડાના તારને લીધે હિંદુસ્તાનનું એકાંત અને અલગ જીવન ઓછું થતું જાય છે. ઇંગ્લેંડ જવાને કેટલાક મહીના સુધી પહેલાં મુસાફરી કરવી પડતી હતી પણ થોડા વર્ષમાંજ ઇંગ્લેંડથી અહીંયાં થોડા દિવસમાં આવી શકાશે. આને લીધે આપણી રાજકીય તેમજ આર્થિક સ્થિતિમાં પણ ઘણા ફેરફાર થશે અને તેને પહોંચી વળવા માટે આપણે જમાનાને અનુસરી ચાલવું જોઈએ. પ્રાચીનતામાં જે સાફ હોય તે જાળવી રાખી રાષ્ટ્રની પ્રગતિ માટે નવીનતા અલગ કરવાને દુઃખ પડે તોપણ આપણે અચકાવું જોઈએ નહિ. જે રિવાજ પહેલાં સારો હોય છે તે પછીથી તુકસાનકારક નીવડે છે તોપણ તેને લગ્ન દેવાને માટે આપણામાં હિંમત હોતી નથી.

સંખ્યા અને અક્ષરોના મોટા સમૂહ મગજમાં ભરી રાખવો એ કેળવણી નથી. પરીક્ષા માટે ગોખીને વિષયો યાદ રાખ્યા પછીથી તરત તે ભૂંધી જઈએ એ વાસ્તવિક જ્ઞાન નથી. જ્યાંસુધી કાળીદાસ, ભવબૂતિ અને ટેનિસન કે કાલોઈલ જેવા વિદ્વાનોના પુસ્તકો વાંચીને તેમનો ઉપદેશ જીવનમાં એતપ્રેત થાય નહિ ત્યાંસુધી તેના અભ્યાસ માટે લીધેલી મહેનત તદ્દન નકામી છે એમ કહી શકાય; કારણ કે ખરી કેળવણી એ સંસારના સંઘામની તૈયારી છે. તેને લીધે તેઓ શાંતિના કે લડાઈના પ્રસંગે તેમનું કર્તવ્ય ન્યાયપૂર્વક, ચતુરાઈથી અને ઉદાર દીક્ષથી કરી શકે છે. ખરી રીતે વિદ્યાર્થીના શરીર, મન અને હૃદયની સમપ્રમાણ કેળવણી હોવી જોઈએ. તેને લીધે તેનામા છુદ્ધિનો વિકાસ થાય છે અને તેને નૈતિક સદ્ગુણો પ્રાપ્ત થાય છે કે જેથી જનતાને ઉચ્ચ પ્રગતિમાં તે મદદ કરી શકે છે. જેમને ઉંચી કેળવણીનો લાભ મળ્યો છે તેમણે હિંદુસ્તાન અને યુરોપના શિષ્ટ ધર્મોનો તરજુમો આમર્શના હિતમાટે કરવો જોઈએ. વિદ્વાનો ભાવિ પ્રજાને જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશ આપનારા છે. જે યુવાનોને યુનિવર્સિટીની ઉંચી તાલીમ મળે છે તેમને સાહિત્ય ઉપર વિશેષ પ્રેમ હોવાથી મહેનત તથા દરનઉદ્યોગનું કામ કરવું ગમતું નથી. આ આપણી કેળવણીની મોટી ખામી છે. હાલમાં ખેતીવાડીને લગતો રિપોર્ટ બદાર પડ્યો છે પણ જે જીવાન માણસો તેનો અમલ કરવાને કટિબદ્ધ થાય નહિ તો તે ભલામણો નિરુપયોગી છે. દરેક માણસે જાતમહેનત કરીને દેશના દ્રવ્યમાં વધારો કરવો જોઈએ. આવી રીતે દરેક યુવાનને વકીલ, દાકતર, શિક્ષક કે મામલતદારનો અધિકાર મળશે અને તે નિરાતે શાંતિથી જીવન ગુજરાશે એવી ભ્રમણા તેણે દૂર કરવી જોઈએ પણ સાહસ ખેડવાને માટે તેણે તૈયાર થવું જોઈએ. સંસારમાં જે વ્યક્તિમા સંકલ્પ અને દૃઢતા હોય છે તેમનેજ વિજય મળે છે અને તેઓજ દેશના નેતા થઈ શકે છે. વિદ્યાર્થીઓએ ખીખના અભિપ્રાય કે મતને અંધ શ્રદ્ધાથી માનવા નહિ, પણ તેમણે જાતે વિચાર કરીને તેનો નિર્ણય કરવો જોઈએ. જ્યારે કોઈ વિષયની ચર્ચા થાય ત્યારે તમારે વર્તમાનપત્રોમાં મોટા અક્ષરે જે વિચાર દર્શાવ્યા હોય છે તે વેદવાક્ય છે એમ સમજવું નહિ પણ તે સંખંધી જાતે તપાસ કરી તેની સારાસારતાનો નિશ્ચય કરવો જોઈએ.

ગુજરાતનાં પ્રાચીન સ્થળોનો ઇતિહાસ

(૧)

હિંદુસ્તાનના પશ્ચિમ વિભાગના ખુણાનો પ્રદેશ અત્યારે ‘ગુજરાત’ નામથી ઓળખાય છે અને એની સરહદરૂપે પશ્ચિમે અરબી સમુદ્ર, વાયવ્યમાં કચ્છનું રણ, ઉત્તરે કચ્છનું નાનું રણ અને મેવાડનો પ્રદેશ, ઇશાનમાં આગ્રાનો ઉચ્ચ પ્રદેશ, પૂર્વમાં માળવા, અગ્નિ ખુણામાં ખાનદેશ અને દક્ષિણે થાણા જિલ્લો. અથવા ઉત્તર કેકણનો પ્રદેશ છે. આ પ્રમાણે એક રાજકીય વિભાગ તરીકે ગુજરાત પ્રાંતને અત્યારે ઓળખવામાં આવે છે પણ પ્રાચીન સમયમાં ‘ગુજરાત’ નામ આ પ્રદેશને લાગુ પડતું નહોતું એટલુંજ નહિ પણ એક રાજ્ય વિભાગ તરીકે પણ તે પ્રદેશ ઓળખાતો નહિ. ભૂમિરચના જોતાં અત્યારે જેમ તે એક દેશ ગણાય છે તેવી રીતે તે સમયમાં તે એક દેશ ગણાતો નહિ; મતલબકે અત્યારે ‘ગુજરાત’ એ શબ્દથી જે આ પ્રદેશ સંબંધી એકતાની ભાવના આપણા મનમાં આવે છે તે ભાવના પ્રાચીન સમયમાં ઐતિહાસિક કારણોને લઈને આવી શકે તેમ નહોતી. આ ભૂમિ ઉપર ઐતિહાસિક પરિવર્તનો-રાજ્યવિસ્તરો થતા આવ્યા છે અને એ વખતે જે રાજ્ય પ્રગળ હોય તેની આણ આ પ્રદેશ ઉપર ફરી વળતી તેની સાથે તેની સીમા પણ ફરતી હતી.

પહેલાંના સમયમાં આ પ્રદેશ ત્રણ મુખ્ય વિભાગમાં-પ્રાંતોમાં વહેંચાએલો હતો: (૧) સૌરાષ્ટ્ર એટલે અત્યારે જેને આપણે કાઠિયાવાડ તરીકે ઓળખીએ છીએ તે આખો દ્વીપકલ્પ; (૨) ખંડરથભૂમિનો વિભાગ; આનર્ત અને લાટ-તેમાં આનર્ત એટલે ખંડરથભૂમિનો ઉત્તર વિભાગ (૩) લાટ એટલે ગુજરાતનો મધ્ય અને દક્ષિણનો ભાગ.

હાલ ‘સૌરાષ્ટ્ર’ નામ કાઠિયાવાડના દક્ષિણ પ્રદેશને આપવામાં આવેલું છે. પહેલાં એ નામ આખા દ્વીપકલ્પને આપવામાં આવ્યું હતું. મહાભારત, રામાયણ, માર્કંડેય, કૂર્મ અને વિષ્ણુ વગેરે પુરાણોમાં આ દ્વીપકલ્પને સૌરાષ્ટ્ર તરીકે ઓળખાવ્યો છે તેમજ મીઠ વગેરે પાશ્ચાત્ય લોકોએ પણ આ દેશને એ નામથીજ ઉલ્લેખ્યો છે. (સૌરાષ્ટ્રણી, સૌરાષ્ટ્રોત્સ, સૌરાષ્ટ્રી વગેરે પરદેશી નામો સૌરાષ્ટ્રનાં અપભ્રંશ નામો છે.) આ ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે ઇ. પૂ. છઠ્ઠા સૈકામાં આ નામ ચાલુ હતું, અને સૌરાષ્ટ્ર એટલે આખો કાઠિયાવાડનો દ્વીપકલ્પ એમ સમજાતું હતું.

કાઠિઆવાડના ક્ષીપકલ્પને 'સૌરાષ્ટ્ર' નામ આપવાનું મૂળ કારણ એમ જણાય છે કે આ દેશનો કુદરતી વૈભવ ધણો હતો. પરદેશીઓ પણ તેના વૈભવની કુદરતી સમૃદ્ધિથી જાણ્યતા હતા. અનાજ, તેલ, માખણ, કાપડ વગેરે આ દેશમાં પુષ્કળ થતાં હતાં. દેશમાં ખતીને પણ પુષ્કળ પ્રમાણમાં છે. આ બધી હકીકત પરદેશીઓના લખાણ ઉપરથી માલમ પડે છે. ઇ. સ. ૧૮મા સૈકા સુધી આખો કાઠિઆવાડ સૌરાષ્ટ્ર તરીકે ઓળખાતો હતો પણ જ્યારે મરાઠાઓ આવ્યા અને કાઠી લોકો તેમની સામે થયા ત્યારે મરાઠાઓએ આ દેશનું નામ 'કાઠિઆવાડ' પાડ્યું.

આનર્ત—હિંદુઓએ આ નામ આપેલું છે. ગ્રામીન સમયમાં યથાતિ નામે રાજ્ય આ પ્રદેશમાં રાજ્ય કરતો હતો. તેના પુત્રનું નામ આનર્ત હતું અને એના ઉપરથી આ પ્રદેશનું નામ પાડવામાં આવ્યું હતું. પુરાણોમાં આ નામ જોવામાં આવતું નથી પણ મહાભારતનાં ભૂમિ અને તીર્થયાત્રા પર્વ-માં, તેમજ રામાયણમાં, રુદ્રાનના જુનાગઢવાળા લેખમાં અને વરાહમિહીરમાં આ નામનો ઉલ્લેખ છે.

લાટ—આ નામ હિંદુ સમયમા અપાયું હોય એમ જણાતું નથી તેમજ એ નામ કેવા સંજોગોમાં એ પ્રદેશને અપાયું છે તે પણ ચોક્કસ કહી શકાતું નથી. રાષ્ટ્રકૂટનું કુંકુ નામ રાટ-લાટ એમ કહીએ તો રાષ્ટ્રકૂટનો ગુજરાત સાથેનો સંબંધ ઇ. સ. ૭૮૧ સૈકામાં ચર થાયછે, અને, 'લાટ' તો પહેલા સૈકામા પ્રચલિત હતું; એટલે એ ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે એ નામ પરદેશીઓએ આપેલું હોવું જોઈએ.

'ગુજરાત' એ નામ પહેલાંના સમયમાં હતું જ નહિ. અત્યારે આપણે 'ગુજરાત' એટલે એક આખો દેશ એમ મનજીએ છીએ, પણ પહેલાં તો સૌરાષ્ટ્ર, આનર્ત અને લાટ એ ત્રણ છુટા વિભાગ તરીકે ઓળખાતા; કારણકે એ પ્રદેશોમાં જુદાં જુદાં રાજ્યો અનેકવાર સ્થપાતાં હતાં અને તેથી તેમાં રાજકીય એકતા હતી નહિં.

'ગુજગન' નામ 'ગુર્જર' નામના લોકો ઉપરથી પડ્યું છે. આ લોકો ઇ. સ. પાંચમા સૈકામાં પંજાબમાં અને મથુરાની આસપાસના પ્રદેશમાં આવી વસ્યા. ઇ. સ. ૮૯૦ માં પંજાબમાં 'ગુજરાત' ગામ પામેના પ્રદેશમાં ગુર્જર રાજ્ય સ્થપાયું હતું. અત્યારે પણ 'ગુજરાત' ગામ આગળનો પ્રદેશ 'ગુર્જર દેશ' તરીકે ઓળખાય છે. ગુર્જર લોકોનું નામ પહેલામાં પરેલું જાણજાતના દર્શયરિતમાં આવે છે, અને તેમાં કવિ જણાવે છે કે મત્રક દેશના પ્રભાકરવર્ધને દ્વષ્ટ, સિંધુ અને ગુર્જર રાજ્યોને વશ કર્યા હતા.

પછીથી ગુર્જર લોકો રજપુતાના નૈર્ઋત્ય પ્રદેશમાં આવી વસ્યા. એ લોકોના રાજ્ય સંબંધી હુએનસાંગ જણાવે છે કે તેઓનું રાજ્ય ૪૦૦ માઇલના વિસ્તારમાં હતું અને ‘પી-લો-મો-લો’ એટલે કે સિરાહી સરથાનું લિખમાલ તેઓનું પાટનગર હતું. ગુર્જરાની બીજી શાખા એથી આગળ વધી ભરુચ સુધી આવી પહોંચી અને તે પ્રદેશમાં નાન્દીપુરીમાં તેણે રાજ્ય સ્થાપ્યું. પણ દશમા સૈકા સુધીમાં ‘ગુજરાત’ એ નામ અત્યારના ‘ગુજરાત’ દેશને નહિ પણ રજપુતાનાના વાયવ્ય પ્રદેશને લાગુ પડતું હતું; અને એ બાબત વાતસાયનના ‘કામસૂત્ર’ ઉપરની ‘જયમંગલા’ ટીકામાંના ‘ગુજરાત’ શબ્દ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે.

દશમા સૈકા પછી મહી નદીનો ઉત્તર પ્રદેશ ‘ગુર્જરમંડળ’ તરીકે ઓળખાવા લાગ્યો. ૧૩મા સૈકા દરમિયાન હાલના ગુજરાતનો ઉત્તર પ્રદેશ ‘ગુર્જરમંડળ’ તરીકે ઓળખાવા લાગ્યો. ઇ.સ. ૧૧મા સૈકામાં રજપુતાનામાં વસતા ગુર્જર લોકો મુસલમાન હુમલાઓના ભયને લીધે દક્ષિણ તરફ આવવા લાગ્યા. ૧૨મા સૈકામાં પ્રસિદ્ધિ પામેલા હેમચંદ્ર સોલંકી વંશના કુમારપાળના લશ્કરને ગુર્જરાના લશ્કર તરીકે ઓળખાવે છે.

ચૌદમા સૈકા સુધી કાઠિઆવાડ અને લાટ ગુર્જરમંડળમાં ગણાયા નહોતા. મુસલમાન સરદાર અલ્લખાને ‘અલ્પદિલપુરપટ્ટણ’ જીતી લીધું ત્યારે સોલંકી રાજ્ય ગુર્જરમંડળ તરીકે ઓળખાતું હતું અને લોકો ‘ગુર્જર’ તરીકે ઓળખાતા હતા. થોડા વખત પછી મુસલમાનોએ કાઠિઆવાડ અને ગુજરાત જીતી લીધા. દિલ્હીની શહેનશાહતના એક રાજકીય વિભાગ તરીકે મુસલમાનોએ જીતેલા એ તમામ પ્રદેશનો રાજ્યવહીવટ આલેખો હતો અને તે વખતે ‘અલ્પદિલપુરપટ્ટણ’ સુગ્રાનું પાટનગર હતું, અને એ વહીવટને અંગે તમામ પ્રદેશ એટલે કે કાઠિઆવાડ, આનર્ત અને લાટ ‘ગુજરાત’ તરીકે ઓળખાવા લાગ્યો. રજપુતાનાનો વાયવ્યપ્રદેશ જે મૂળ ગુર્જર લોકોનો હિંદુસ્તાનમાં તેમના આવ્યા પછીનો પ્રદેશ હતો તે પાછળથી રજપુતોએ જુદે જુદે સમયે પોતાના દેશ રજપુતાનામાં ભેળવી દીધો.

‘ગુજરાત’ નામ ગુર્જરાજી ઉપરથી થયું છે એમ ચોક્કસ કહી શકાય નહિ; ‘ગુર્જરાત’ એટલે ગુર્જર લોકોને રક્ષણ આપનાર ભૂમિ અને એના ઉપરથી ‘ગુજરાત’ એ અપભ્રંશ શબ્દ છે. હવે પછી ગુજરાતનાં કેટલાંક પ્રાચીન શહેર અને ગામોની ગણવાળેગ ઐતિહાસિક હકીકત આપવામાં આવશે.

૧.

વાચનની નવી પદ્ધતિ

વાચનની શરૂઆત કરવાની જુદી જુદી પ્રથાઓ પ્રચલિત છે. બાળકો સરળ, સળંગ ને ભાવાત્મક વાચતા જલદી શીખે તેવી સરળ પ્રથા બોળી કાઢવાને પરિશ્રમના કેળવણીકારો બાળસ્વભાવને અનુસરી જુદા જુદા અખતરા કરે છે. એ અખતરાઓને પરિણામે જે પ્રથાઓ શોધાઈ છે તેમાં ‘વાર્તા-પદ્ધતિ’ (Story-method) મુખ્ય છે. તે દેશોમાં આ પ્રથાને ઠીક સ્થાન મળ્યું છે. આ વાર્તાપદ્ધતિ ગુજરાતી ભાષાના વાચનની શરૂઆત કરવામાં લાભદાયી છે કે નહિ, તે માટે અત્રેની પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજની ગુજ. પ્રેક્ટિટ. સ્કૂલના બાળવર્ગમાં આ પદ્ધતિથી વાચનની શરૂઆત કરી એક અખતરો ગઈ સાલ કરવામાં આવ્યો હતો. વાર્તાપદ્ધતિથી બાળકોનું વાચન સરળ પડે છે, બધકે સળંગ અને ભાવાત્મક વાચન વાંચતાં બાળકો જલદી શીખે છે, એમ જણાવાથી આ સાલ પણ એજ પદ્ધતિ પ્રમાણે વાચનની શરૂઆત કરવામાં આવી છે.

આપણા પ્રાંતમાં કેટલાક શિક્ષકોએ આ પદ્ધતિ પ્રમાણે કામ કરવાની શરૂઆત કરી છે છતાં બીજા શિક્ષકો કે જે આ પદ્ધતિ પ્રમાણે કામ કરવાને ઉત્સુક છે તેમને સરળતા મળે અને આ પદ્ધતિ સંબંધી માનવામાં આવતી કેટલીક અશ્રદ્ધા દૂર થાય, તે હેતુથી અખતરો કર્યા પછી આ લેખ લખવાનું આવશ્યક ગણ્યું છે.

પદ્ધતિનું સ્વરૂપ રજુ કરતાં પહેલાં તે પ્રદ્ધતિના સિદ્ધાંત અને હેતુઓ સંબંધી મારા જે વિચારો બંધાયા છે તે હું રજુ કરીશ. બાળક જ્યારે દુનિયાના પ્રાણીઓ કે પદાર્થોને ઓળખવાની ઓટલે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની શરૂઆત કરે છે, ત્યારે તે જે પ્રાણી કે પદાર્થ પડેલી વાર જુએ છે, તેના આખા સ્વરૂપની ધારણા પહેલી બાંધે છે. આ સ્વરૂપધારણાને આધારે તે દુનિયાનાં જુદાં જુદાં પ્રાણીઓ ને પદાર્થોને ઓળખતું થાય છે. પછી તેમાંનાં જે પ્રાણીઓના કે પદાર્થોના પરિચયમાં બાળક વિશેષ આવે છે, તે પ્રાણીઓની કે પદાર્થોની સ્વરૂપધારણા એકસ થઈ જ્ઞાનના રૂપમાં ફેરવાઈ જાય છે. દાખલાથી આ બાબત સમજાવે. “મા બાળકને રમાડે છે. બાળકના કાકા આવે છે. બાળક કાકાને ઓળખતું નથી. મા બાળકને કહે છે ‘જે કાકા આવ્યા’ બાળક ‘કાકા’ ‘કાકા’ કરે છે. કાકા જીયા છે કે નીચા તે જાણે છે, કે ગોરા છે, કાકાનું નાક લાંબુ છે કે ટુંકું છે, તે

બાળક વિચારવા બેસતું નથી પણ કાકાના આખા સ્વરૂપની ધારણા તે બાંધે છે. એમ મામાને ઝોળખાવે છે. બાળક મામાની પણ સ્વરૂપધારણા આવી રીતે બાંધે છે. આ સ્વરૂપધારણાને આધારે બાળક કાકા, મામાને ઝોળખતું થાય છે ખરૂં પણ કદાચ એ કાકા, મામા વારંવાર જોવામા ન આવે તો કદાચ કાકાને મામા ને મામાને કાકા બાળક કહી દે છે. જ્યારે ન્હોતે. કાકા, મામાના વિશેષ પરિચયમાં આવે છે, ત્યાંથી કાકા મામાની સ્વરૂપધારણાનો ભેદ પાડી કાકા તે કાકા ને મામા તે મામા એમ ચોક્કસ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે.”

મોટાં માણસો પણ નવા પ્રાણી કે પદાર્થનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરતા પહેલાં આવા જ સ્વરૂપની ધારણા બાંધે છે. ‘છગનલાલ’ નામના માણસને એક વખત જોયા પછી છગનલાલને મળતા આવતા અહેરાના મીઠા માણસ મળનલાલને જોઈને તેમને છગનલાલના નામથી બોલાવવાની ઘણી વખત હિમત થઈ જાય છે, એ છગનલાલના સ્વરૂપની આધેડી ધારણાને આધારેજ.” પ્રાણી કે પદાર્થની આખી સ્વરૂપધારણા પ્રથમ આધેડી ને પછી તેના જુદા જુદા ભાગોનું અવલોકન કરી જુદાં જુદાં પ્રાણી કે પદાર્થોનું ચોક્કસ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું એ મનુષ્ય જાતનો જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનો કુદરતી નિયમ છે. આ કુદરતી સિદ્ધાંતને અનુસરી આ પદ્ધતિની યોજના થઈ હોય એમ જણાય છે. આ સ્વરૂપધારણા બાંધવાનું કામ આંખ કરે છે. જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામાં ખીજી ઇન્દ્રિયો કરતાં આંખ વધારે કામ કરે છે. તેમાં પણ વાચનની સરળતા માટે તો આખનીજ ચપળતાનો વિશેષ ઉપયોગ થાય છે. એ નયનચાપલ્ય કેળવવું એ આ પદ્ધતિનો ખાસ હેતુ છે એમ જણાય છે. પ્રથમ આખા વાક્યનું સ્વરૂપ રજુ કરવું, પછી શબ્દસ્વરૂપ રજુ કરવું ને છેવટે અક્ષર-સ્વરૂપ રજુ કરવું એ આ પદ્ધતિનો ક્રમ છે. ખીજી રીતે કહીએ તો આ પૃથક્કરણપદ્ધતિ છે. આ ક્રમે કામ કરવાથી વાક્યના કે શબ્દના આખા સ્વરૂપની ધારણા બાંધવાની બાળકોની આખને ટેવ પડે છે, એટલે કે બાળકોની આંખ ચપળ બને છે. ‘એક ચકલી હતી’ આ આખા વાક્યનું સ્વરૂપ રજુ કર્યા પછી ‘એક,’ ‘ચકલી’ અને ‘હતી’ શબ્દોનું સ્વરૂપ રજુ કરવાથી ‘એક ચકલી હતી’ એ વાક્યનું સ્વરૂપ વધારે ચોક્કસ થાય છે. ‘એક,’ ‘ચકલી’ અને ‘હતી’ એ શબ્દોના જુદા જુદા અક્ષરોનું સ્વરૂપ રજુ કર્યા પછી તે તે શબ્દોના સ્વરૂપની ચોક્કસાઈ વધે છે. આમ બધાં વાક્ય અને શબ્દોના સંસ્કાર પાડ્યા પછી અક્ષરજ્ઞાન આપવાથી શબ્દો અને વાક્યો વાંચવામાં સરળતા આવે છે. શબ્દસ્વરૂપ જલદીથી ધ્યાનમાં લઈ આખું વાક્ય સળંગ વાંચવા જેટલી આંખમાં ચપળતા આવે છે.

પ્રથમ મૂળાક્ષર અને આરાખરીતું જ્ઞાન આપતું ને તે પરથી શબ્દવાચન અને વાચન લેવું એ આપણો જીનો કમ છે. આ ક્રમે પણ બાળકો વાંચતાં થાય છે, પણ તેમના વાચનમાં સરળતા મોડી આવે છે. આરંભમાં તો બીજકુલ સરળતા હોતી નથી, બદલે ત્રીજા ચોથા ધોરણનાં કેટલાંક બાળકોના વાચનમાં પણ સરળતા જોવામાં આવતી નથી. એ સરળતા લાવવા માટે શિક્ષકોને ઘણો પ્રયાસ કરવો પડે છે એ અનુભવની વાત છે. આતું કારણ બાળકોને આરંભમાં અક્ષરતું સ્વરૂપ જોળખવાની પાડેલી ટેવ છે. એક અક્ષર જોળખ્યા પછી બીજો અક્ષર જોળખવો તે પછી ત્રીજો જોળખવો એમ આખા શબ્દતું સ્વરૂપ ધડતું, પછી એજ પ્રમાણે બીજા શબ્દોતું સ્વરૂપ ધડતું, અને એમ આખું વાક્ય પુરું કરવું. આ નિયમને અનુસરવાથી પડેલી ટેવને લીધે આરંભમાં અક્ષરે અક્ષરે અને પછી શબ્દે શબ્દે અટકીને બાળકો વાચન વાંચતાં શીખે છે. અક્ષરોના અને શબ્દોના સ્વરૂપ જલદી ધડવાની ચપળતા બાળકમાં જ્યારે આવે છે, ત્યારે વાચનની સરળતા જોવામાં આવે છે. આ ચપળતા કેટલાકમાં વહેલી આવે છે, અને કેટલાકમાં મોડી આવે છે. છેક ઉપલાં ધોરણના બાળકોમાં પણ આ ચપળતા થોડામાંજ આવી હોય એમ તેમના વાચન પરથી જણાય છે. આમ થવાનું કારણ બાળકની મૂળ ચપળતા ઉપર આધાર રાખી વાચનની શરૂઆત કરવામાં આવે છે તે છે. પાછળથી આ ચપળતા વધે એ માટે ઘણો પ્રયાસ શિક્ષકોને કરવો પડે છે, પણ પડેલી ટેવ સુધારવા જતાં ઘણા શ્રમ અને વખતનો બચાવ કરવો પડે છે. આરંભમાંજ આખા વાક્યતું ને શબ્દતું સ્વરૂપ ધડવાની બાળકોની આંખને ટેવ પાડી હોય, તો તે શ્રમ ને વખતનો બચાવ થાય; કામમાં સુગમતા મળે; બીજાં કામ કરવાની જોગવાઈ મળે; અને વાચન સંબંધી બીજા સુધારણા કરવાનો અવકાશ રહે છે. આ પદ્ધતિએ કામ કરવાથી બાળકની સ્મરણશક્તિને પણ ઠીક પોષણ મળે છે. પ્રાણી ને પદાર્થનાં જીવંત સ્વરૂપને બાળકો સ્મરણમાં રાખી શકે છે તેમ શબ્દોનાં સ્વરૂપને પણ સ્મરણમાં રાખી શકે છે, અથવા જીવંત જીવંત સ્વરૂપ સ્મરણમાં રાખવાની ટેવ પડે છે. વળી આ પદ્ધતિએ કામ કરવામાં બાળકની ઠંડપના, ગુલના અને અવલોકનશક્તિ પણ કેળવાય છે. આપણી ભાષામાં આ પદ્ધતિને સ્થાન છે; બાળકોની ઉપર કહેલી શક્તિઓના વિકાસને અનુકૂળના મળે છે; અને આરંભથીજ બાળકોના વાચનમાં સરળતા આવે છે એ અનુભવ ક્યાં પછી વધારે સારી રીતે સમજાશે.

આ પદ્ધતિથી કામ કરતાં પહેલાં કેટલાક શિક્ષકો આ પદ્ધતિ સંબંધી કેટલાક સંદેહ ધરાવે છે એમ જાણવામાં આવે છે; અને તેવા કેટલાક સંદેહ મને પણ થયા હતા. મને પણ એક વખત આ પદ્ધતિ સંબંધી અશ્વદ્વા દત્તી અને કેટલાક બૂલભરેલા વિચારો જંઘાયા હતા. તે વિચારો કયા હતા અને એ શી રીતે દૂર થયા તથા કયેવી અશ્વદ્વા શી રીતે નિર્મૂળ થઈ એ જણાવવું રીક પડશે. પ્રથમ હું એમ માનતો હતો કે આ એક ગોખણ પદ્ધતિ છે, આ પદ્ધતિએ બાળકોને શાબ્દિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય. બાળકોનું શબ્દોનું કે વાક્યોનું ભડોળ અમુક સંખ્યામાં થાય એથી બધાજ શબ્દો અને વાક્યોનું જ્ઞાન તેને ન મળે. વળી એકનું એક વાક્ય કે શબ્દ વારંવાર ગોખાવવાથી બાળકોને કંટાળો ઉત્પન્ન થાય. જે ભાષામાં શબ્દો શબ્દો જોડાઈ નો ફરક હોય છે, અને શબ્દસ્વરૂપા યાદ રાખવાથીજ જે ભાષાનું જ્ઞાન પાડું થાય છે ત્યાંજ આ પદ્ધતિને સ્થાન છે. આપણે ત્યાં જોડાઈના અમુક નિયમો છે. તે નિયમો ધ્યાનમાં લે એટલે વાંચતાં આવડી જાય. આ ભાષામાં આ પદ્ધતિને સ્થાન નથી. આ પદ્ધતિથી કામ કરવું એ પશ્ચિમનું ખોટું અનુકરણ છે. જ્યારે આ પદ્ધતિથી કામ કર્યું ત્યારે અનુભવથી એ જણાયું કે મારા ઉપલા વિચારો બૂલભરેલા હતાં. મનુષ્યજાતની ઉપર જણાવેલી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની કુદરતી પ્રધાને અનુસરીને આ યોજના ઘડાઈ છે એવો સિદ્ધાંત જાણવામાં આવ્યો અને ખરા હેતુઓનું મને જ્યારે જ્ઞાન થયું, ત્યારે ઉપલા સંદેહ દૂર થયા. આ ગોખણપદ્ધતિ નથી પણ રમતપદ્ધતિ એમ જાણી આવ્યું. રમત એ બાળકને પ્રાણપ્રિય વસ્તુ છે. રમતદ્વારા કામ કરવામાં બાળકોને કંટાળો નહીં આવે. કામ કામને સ્વીકારે છે, એ નિયમે રમતદ્વારા કામ લેવાની શૈલી હું શીખ્યો. શબ્દસંસ્કાર પછી અક્ષરસંસ્કાર પાડવા એ પગથીઉં જડવાથી શાબ્દિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવાની બૂલભરેલી ધારણા દૂર થઈ. વળી વાચન અને લેખન એવા ભાષા શીખવવાના એ ભાગ પાડવા એથી કાર્ય કરવામાં સુગમતા થઈ, લુનુંએ સચવાયું ને નવુંએ સચવાયું, ને કાચમાં સફળતા મળી.

આ પદ્ધતિએ કામ કરવામાં કેટલીક મુશ્કેલીઓ ધારેલી હતી. તે મુશ્કેલીઓ ખરી પણ હતી, અને છે પણ ખરી. કયા કાર્ય કરવામાં મુશ્કેલી નથી હોતી? કામ કરવાથી તેવી મુશ્કેલીઓ દૂર કરી શકાય છે. તે મુશ્કેલીઓ કઈ છે, અને તે કેવી રીતે રીતે દૂર કરવી તે હવે જણાવીશ.

આ પદ્ધતિએ કામ કરવાનું ખર્ચ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યો વગર અને તેના સિદ્ધાંત અને હેતુઓ લક્ષમાં આવ્યા વગર કાર્યનો આરંભ કર્યો એ મારી પહેલી મુશ્કેલી હતી પણ એ મુશ્કેલી જાણવાનું જાણ્યા પછી દૂર થઈ. ખીજાઓની આ મુશ્કેલી દૂર થાય તે હેતુથી આ લેખ લખવાની શરૂઆત કરી છે. આશા છે કે પદ્ધતિના હેતુઓ અને એ પદ્ધતિએ કેમ કામ કરવું તે જાણ્યા પછી આ મુશ્કેલી કેટલેક અંશે દૂર થશે. બાકી રહેશે તે કાર્યના અવલવથી દૂર થશે. ખીજી મુશ્કેલી સાધનોની હતી ને છે. વાર્તાચિત્રો, તે આખી વાર્તા લખેલા તખ્તા, વાક્યોનાં ને શબ્દોનાં વર્ગ સમક્ષ રજૂ કરવાનાં અને દરેક બાળકના હાથમાં આપવાનાં છુટા છુટા પત્રાં વગેરે તૈયારજ કરવાની બારે મુશ્કેલી છે પણ જે ખીજા શિક્ષકોની અને મોટાં બાળકોની મદદ લઈ આ કામની વહેંચણી કરવામાં આવે તો આ મુશ્કેલી એકજ વર્ષ નડે. વળી વાર્તાઓ, વાર્તાનાં વાક્યો અને શબ્દો નિશ્ચિત કરવામાં આવે તો આ મુશ્કેલી એકજ વર્ષ નડે. પછી તો તૈયાર સાધનોથી કામ કરવાનું રહે. જે નાણાંની સવડ અને તો છાપખાનાવાળા પણ મદદ કરવાની ફા પાડે ખરા. અહીં હાથે લખીનેજ કામ ચાલુ છે. ખાસ એક મુશ્કેલી નડવાનો સંભવ રહે છે ને રહેશે. હિતસાદથી અને ઉદ્યોગથી, આ પદ્ધતિનું ખર્ચ રહસ્ય જાણીને હેતુઓ સાચવીને શુક્તિપ્રયુક્તિથી શુદ્ધિપૂર્વક બાળકોને રમતો રમાડીને કામ કરનાર શિક્ષકો મેળવવાની બારે મુશ્કેલી છે. તે મુશ્કેલી દૂર કરવાનો ઉપાય મને જાડ્યો નથી. તે બોજવાનું કામ ખીજા શિક્ષકોને માટે રાખી પદ્ધતિના માહાત્મ્યનો વિષય આટલેથી અટકાવીશ. હવે પછી આ પદ્ધતિએ કેવી રીતે કામ લેવું તે જણાવીશ.

ચંદુલાલ યુનીલાલ ત્રિવેદી
પેકિટસિંગ સ્કૂલ. પ્રે. રા. ટ્રેનિંગકોલેજ,
અમદાવાદ.

વિચારમાળા

- (૧) પોતાને પરમેશ્વર જે શુદ્ધિ આપી છે તે કેવળ અન્યની સુધામગીરી કરવા આપી નથી પણ વિચાર કરી, સાત્ય અસત્યનો નિર્ણય કરવા આપી છે.

- (૨) ગમે તે કામ હોય પણ તેમાં જે અત્યંત રસ પડે અથવા તે કામ તમારી અત્યંત પ્રીતિનું હોય તો તેમાં તમે તમારા મનને એકાગ્ર કરી શકો છો.
- (૩) શુદ્ધિને સત્ય જ્ઞાનના સિદ્ધાસન ઉપર આરૂઢ કરો.
- (૪) એક સરખો અખંડ પ્રયત્ન કરી નિત્ય થોડા થોડા આગળ વધવું એ કુદરતનું સુત્ર છે.
- (૫) અમુક શુભ કામ કરવાની અંતઃકરણમાં પ્રવળ ઇચ્છા થવી એ તે કામ કરવાનું આપણામાં સામર્થ્ય રહેલું છે એમ સૂચવે છે.
- (૬) પ્રત્યેક બાળકમાં મહાન થવાની યોગ્યતા જન્મથીજ હોય છે.
- (૭) યોગ્ય પ્રકારનાં શિક્ષણથી બીતરમા રહેલાં સામર્થ્યને બહારની સપાટી ઉપર આણી શકાય છે.
- (૮) અદ્યાનને ટાળવાનો ઉપાય શિક્ષા નથી પણ સાફ શિક્ષણ છે.
દ્રષ્ટાંત:—બારી ઉપરથી પડીને પગ બાંગનાર છોકરાને તેની શૂઢની શિક્ષા તરીકે બીજો પગ બાંગવો એ શું ન્યાય ગણાશે?
- (૯) સંસારરૂપી દીર્ઘ રોગોનું ઔષધ સદ્વિચાર છે.
- (૧૦) પુષ્કળ પ્રવાસ કરનારમાં કુશળતા આવવાનું કારણ અનેક પ્રસંગોના અનુભવ એજ છે.
- (૧૧) જગતમાં કોઈ એક વિષયના સંબંધમાં તો તમારાથી જોટલું બને તેટલું શીખો.
- (૧૨) તમને હાનિ કરવાને તમારા પોતાના વિના અન્ય કોઈ પણ સમર્થ નથી.
- (૧૩) જે સત્ય વાતો આપણે જાણીએ તેને આપણા નિત્યના જીવનમાં—આચારમાં મૂકવી જોઈએ.
- (૧૪) તમારૂં જાતિ તમારી ઇચ્છાનુસાર સરજવાનું તમારાજ હાથમાં છે.
- (૧૫) પ્રકાશ જેમ અંધકારને હાંકી કાઢે છે, તેમ સમજ અને શાંત મન ચિંતા અને કલેશને અંતઃકરણમાંથી દૂર કરે છે.
- (૧૬) સદાચારી થવાની દરજ પડવાથી સદાચારી થવું અને સદાચારી થવાની આંતર ઇચ્છાથી સદાચારી થવું એ બંનેમાં ઘણોજ તફાવત છે.
- (૧૭) જામ ઉપજવનારી વાતોમાં જ્યાંનક ચિત્રોની કલ્પના કરવાનો બાળકને કદી પણ અભ્યાસ પાડવો નહિ.
- (૧૮) ઔદાર્પનાં, શૌર્યનાં, પ્રેમનાં, માયાનાં, સદાચારનાં, પ્રમાણિકપણનાં અને એવાં એવાં અનેક સદ્ગુણોનાં મૂર્તિમાન ચિત્રો બાળકની કલ્પના શક્તિમાં ખડાં કરવાથી તેને અત્યંત મજા થાય છે.

- (૧૯) જે વસ્તુનું મન એકાગ્રતાપૂર્વક (ભયથી કે પ્રેમથી) ચિંતન કરે છે. ત્યારેજ તે વસ્તુ આકર્ષણના નિયમ પ્રમાણે તે મનુષ્ય પ્રતિ આકર્ષાઈ આવે છે.
- (૨૦) મનુષ્યને પ્રાપ્ત થએલી પ્રતિક્રિયા પોતાનીજ કૃતિનુંજ પરિણામ છે.
- (૨૧) થોડાં પુસ્તકોનો ધ્યાનપૂર્વક અભ્યાસ કરનારાજ વિદ્વાન થાય છે.
- (૨૨) સર્વ વ્યાધિનું મૂળ અયોગ્ય પાચનક્રિયામાંજ છે.
- (૨૩) વખત નકામો ગાળવો એ આત્મઘાત કરવા જેવું છે, માટે પ્રમાદને છોડી ઉદ્યમમા મગ્યા રહેવું.
- (૨૪) મધુર વચન સહિત દાન, ગર્વ રહિત જ્ઞાન, ક્ષમા સહિત શૌર્ય, અને ત્યાગ (આપવું) સહિત દ્રવ્ય, એ ચાર સત્કીર્તિમંદિના ખુલ્લા દરવાજા છે.

ભગવાનજી લાલજી પંચવાણી.
હેડમાસ્ટર લો. જો. શાળા કમલેજ.

મુંબઈ ઇલાકાના કેળવણીખાતાની માધ્યમિક શિક્ષકો માટેની સર્ટિફિકેટ પરીક્ષા સને ૧૯૨૮

પ્રશ્નપત્ર ૧.

કેળવણીનો ઇતિહાસ અને શિક્ષણ પદ્ધતિ

નોંધ. દરેક વિભાગમાંથી ત્રણ પ્રશ્નોના ઉત્તર લખવા

વિભાગ-૧.

(કેળવણીનો ઇતિહાસ)

૧. “ પેસ્ટોલોઝીના વિચાર કરતાં તેના જીવનની કેળવણી ઉપર વધારે અસર થઈ છે.” આ બાબતની ચર્ચા કરો અને તેના જીવનના પ્રસંગો અને વિચારોને ઉત્પેખ કરી તમાગ જવાબનું સ્પષ્ટીકરણ કરો.
૨. કેળવણીશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતોમા મેડમ મોન્ટેસોરીએ વિચારનો જે ફાળો આપ્યો હોય તેનું મામાન્ય વર્ણન કરો. તેના કેળવણી મંબંધી વિચારોમાંથી કોઈપણ વિચારની આગાહી ફજલે કરી દતી એવું નમો માનો છો ?

૩. નીચેની હકીકત વિષે ચર્ચા કરો:—“ પેસ્ટાલોઝી અને ફ્રબલ પહેલાં પણ “ એમિલ ” ના કતાં રસોએ કેળવણીશાસ્ત્રના આપણા નવા સિદ્ધાંતનો પાયો નાખ્યો હતો. ઘણા જમાનાથી નાનાં બાળકો વિના કારણ જે દુઃખ ભોગવતાં હતાં અને આનંદ વગરનાં રહેતાં હતાં તેને માટે સુધરેલા શોકમાં શરમની લાગણી તેણે ઉત્પન્ન કરી અને તેમને તે માટે પથાતાપ કરતાં શીખવ્યું.

૪. “ સ્પષ્ટતા, વિચારસાદ્યર્થ, વ્યવસ્થા અને પદ્ધતિ એ બધાં આ પ્રમાણે હરખાઈનાં શિક્ષણપદ્ધતિનાં પગથીયાં છે. ” હરખાઈનાં કમિક પગથીયાં જણાવે અને એ પગથીયાંનો સંબંધ જણાવી ઉપરની હકીકતની વાસ્તવિકતા સાબીત કરો.

વિભાગ-૨.

૫. શિક્ષણપદ્ધતિમાં વાર્તાનું શું યોગ્ય સ્થાન છે તે વિષે ચર્ચા કરો. વર્ગમાં વાર્તા તૈયાર કરવામાં અને તે કહેવામાં ક્યા ક્યા સામાન્ય મુદ્દાઓ ધ્યાનમાં રાખશે ?

૬. વર્ગમાં શીખવતી વખતે વસ્તુપ્રદર્શન અથવા વિશેષ ઉપરથી સામાન્ય શોધવાની રીત વધારે ઉપયોગી છે ? તમે જે બાબત પસંદ કરો તે સંબંધી કારણો આપો અને શાળાના એક અથવા વધારે વિષયોના શિક્ષણને લગતું દર્શાવેલું તે સ્પષ્ટ કરો.

૭. “ ઘણા લોકો એમ ધારે છે કે પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવા એ ઘણું અધિક કામ છે; તેના ઉત્તર આપવા એ સહેલું કામ છે. આ એક ભ્રમ છે. ” પાઠ શીખવતી વખતે પ્રશ્નોના જે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે તેના સંબંધમાં આ બાબત વિષે ચર્ચા કરો.

૮. નીચેનામાંથી ગમે તે ત્રણ વિષે ટુંકી નોંધ લખો:—

(અ) શિક્ષણમાં પ્રેરણા.

(બ) ચાતુર્યની પ્રાપ્તિ.

(ક) હેતુપૂર્વક ક્રિયા.

(ડ) વિષયોનું એકીકરણ.

(ધ) ' જુઓ અને કહો !

(ર) વ્યક્તિગત અભ્યાસક્રમની યોજના.

૯. શાળાની વ્યવસ્થાને અંગે કોઈ એક વ્યક્તિગત શિક્ષણની યોજનાનું વર્ણન કરી અને શાળાના અભ્યાસક્રમમાંનો એક વિષય લઈ

તેનો સંબંધ જણાવી એ યોજના જે રીતે અમલમાં મૂકાય છે તેનો સપટ્ટ ખ્યાલ આપો.

૧૦ વર્ગમાં શીખવાની વખતે જે પદ્ધતિના સિધ્ધાંતનો તમે અમલ કર્યો હોય તે જણાવો અને દાખલા આપી તે સ્પષ્ટ કરો.

કન્યાઓની વ. ફા. પરીક્ષા, સને ૧૯૨૮

આરોગ્યવિજ્ઞાનના સવાસોના જવાબ સંબંધી સૂચના—

૧. દાકતરોની સંખ્યા વધવા છતાં નવા નવા રોગો ઉત્પન્ન થાય છે તેથી જણે દાકતરો તથા રોગો વચ્ચે હરિદ્રાર્થ ચાલતી હોય એમ જણાય છે તેનાં કારણો લખો.

આપણા આપદાદાઓની રહેણીકરણી, ખોરાક, પીણું વગેરેને આપણી એજ બાળતો સાથે સરખાવો, અને આથી શરીર રોગી અને કે નીરોગી રહે તે તમે કહી શકશો. હાલની મોઢવારી અને તેથી થતી ચિંતા અને પૌષ્ટિક ખોરાકનો અભાવ.

૨. દાંત ઉગતા પછી દુઃખ થાય છે અને પડતાં પછી દુઃખ થાય છે તેનાં કારણો તથા આજકાલ દાંતના દર્દીઓની સંખ્યામાં વધારો થવાનાં કારણો જણાવો.

દાંત ઉગતાં ને પડતાં દુઃખ થાય છે તેનાં કારણો સહેલાં છે. દાંતના દર્દીઓની સંખ્યા સાચી વધે છે તે જણાવવા સાર નીચતો નિયમ જાણવાથી સમજાશે. ચણા, પોંઆ, રોટલા, વગેરે સાદા અને કઠણ પદાર્થો ખાવાથી દાંત મજબુત થાય છે; પણ પોચા, ગળ્યા, ખાટા, તીખા તમનમા ને ગરમા-ગરમ તેમજ ઠંડા પદાર્થો ખાવાથી કે પીવાથી દાંત પર ખરાબ અસર થાય છે. આજકાલ શું થાય છે તે તપાસો.

૩. (અ) આપણા દેશમાં 'જાળમરણુ' પ્રમાણુ ગ્રીન દેશો કરતાં વધારે છે તેનાં કારણો તથા તે અટકાવવાના ઇલાજ બતાવો.

(બ) પ્રસૂતિમાં ઘણી જીવાન ઓંઓનાં મરણુ થવાનાં કારણો જણાવો.

(ક) નાની ને કુમળી વયે માતા યકું, બાળકને ઉછેરવાના યાનનો અભાવ, ખોટા વહેમ, આપણી મંદી રીતોની બાળકો ઉપર શી અસર થાય વગેરે.

(ઘ) પ્રસૂતિ વખતે ઓંઓની ઉંમર, પ્રસૂતિનો ઓરડો કેવા પ્રકારનો હોય છે તે, એટલે તે અંધારો ને બેજવાળો હોય છે કે હવાઉત્તરવાળો

છે કે કેમ ? તેમાં પુષ્કળ જાડા પડદા વગેરે રાખી મૂકવામાં આવે છે ? સુવાવડીનાં કપડાં ઘોઁલાં ચોકખાં હોય છે કે ગંદાં હોય છે ? દાવણો નાલીમ પામેલી અને પોતાના ધંધાના જ્ઞાનવાળી ને અધું સ્વચ્છ રાખનારી હોય છે કે અજુઘડ, અઘાન અને ગંદી હોય છે ? તેના ખોરાક કલકો એટલે પચી શકે તેવો હોય છે કે ભારે ને ન પચી શકે તેવો હોય છે ?

કેટલેક ઠેકાણે સુવાવડીના અંધારા ઓરડામાં તાજી હવા બહુ જઈ શકતી ન હોય ત્યાં બજાતી સગડીઓ રાખવાથી હવામાં જે બગાડો થાય છે તે પણ ધ્યાનમાં લેવાનો છે.

૪. ગામડાંઓમાં ગંદકી વધારે જતા ને શહેરોની દેખીતી સ્વચ્છતા-જતાં રોગનો ઉપદ્રવ ગામડાંઓ કરતાં શહેરમાં લાંબો વખત ટકે છે તેનાં કારણો કહો.

શહેરની ગીચ વસ્તી, ત્યાંના ધંધારોજગારને લીધે બગડતી હવા, પાંનેા બગડતો ખોરાક, અને કામ અને કસરતનો અગાવ એ વાત ધ્યાનમાં લેખો, અને ગામની આંખી વસ્તી, છુટાં છુટાં ઘરો, ખુલ્લી હવામાં તેમને રહેવું પડતું કામ, તેમને મળતો ચોકખો, સાદો, અને પાંચિક ખોરાક.

૫. ક્ષય તથા તેના પ્રકાર અને તેમાંથી બચવાના ઉપાયો જણાવો. જવાબ સહેલો છે.

૬. ખોરાકમાં દૂધ તથા ઘી કરતાં તાજાં શાકભાજી તથા ફળો તંદુરસ્તીને વધારે ફાયદાકારક જણાય છે તેનાં કારણો લખો.

દૂધ સંપૂર્ણ ખોરાક છે પણ ઢેરનો ખોરાક ચોકખો ન હોય અને તે ગમે તે ખાય અથવા ઢેર રોગી હોય કે ઢેરનો માલિક દોહતી વખતે ઢેરનાં આંચળો, પોતાના હાથ કે દોહવાની તામડીઓ ચોકખી ન રાખે કે ઢેરને રહેવાની જગા ગંદી હોય તો તેના દૂધમાં જીવા જીવા રોગનાં જંતુઓ હોય છે. આવાં જંતુઓ તાજાં શાકભાજી અને ફળોમાં નથી હોતાં. ઘીમાં તો એકલી ચરખી છે, અને ચરખી એ સંપૂર્ણ ખોરાક નથી એ વાત લક્ષમાં રાખવા જેવી છે.

હરરાય અમુલખરાય ડેસાઈ, બી. એ.

૩. એ. ૪. અમદાવાદ.

પારડી તાલુકાની ગુજરાતી નિશાળો સારૂં કરતું પુસ્તકાલય

૪. સ. ૧૯૨૪ ના મે મહીનામા સુરત જિલ્લાના ડે. એ. ઇ. સાહેબની આદિશમાં મે. એ. ઇ. મિ. ડે. એસ. વખીસે જિલ્લાના આસિ. ડે. એ. ઇ. નું સંમેલન મેળવ્યું હતું. તેમાં વિદ્યાર્થીઓનું માતૃભાષાનું યાન વધારવા સંબંધી વિચાર ચલાવતાં તેઓ સાહેબે વધુ વાચન શરૂ કરવાની સૂચના કરી. એ સૂચના મુજબ પારડી તાલુકાની આઠ શાળાઓમાં શરૂઆત કરવામાં આવી તેથી વિદ્યાર્થીઓમા ચેતન પ્રગટ્યું. દરમિયાન મે. વખીસ સાહેબને સુરતના રહીશ મુંબઈનિવાસી શેઠશ્રી સર પુરુષોત્તમદાસ ઠાકોરદાસની મુલાકાત થતાં આ જિલ્લાની બધી શાળાઓ સારૂં નિર્ધારિત મદદની આદા મળવાથી નિર્ધારિત યોજના રચી. નામદાર મુંબઈ સરકારની અને ડિસ્ટ્રિક્ટ લોકલબોર્ડની સંમતિ મેળવી પારડી તાલુકામાં તેની શરૂઆત તા. ૧-૧૧-૨૫ થી કરવામા આવી.

યોજના—દરેક તાલુકામાં (૧૦૦૦) રૂ. શરૂઆતમાં અને (૨૨૫) રૂ. નિભાવખર્ચેના વાર્ષિક વાપરનાં દર વર્ષે એકેક તાલુકો નવો કરવો; એટલે આઠ વર્ષે આખા સુરત જિલ્લાને ચોપડી મળી રહ્યા પછી વાર્ષિક (૧૦૦૦) રૂ. ની રકમ નિભાવ માટે મળ્યે જાય. આ પુસ્તકાલયનાં પુસ્તકો શાળાના વખતમા શિક્ષકોની દેખરેખ નીચે વંચાય છે; એટલે ધારવા પ્રમાણે ઉપયોગ કરી શકાય છે. વળી તેમાં હોસ અને રપર્ડ આલુચા તથા બાળ-સમૂહનું વલણ બેચા ધનામની રીત લખાસ કરેલી છે.

ઉપલા (૧૦૦૦) રૂ. માંથી (૭૫૦) રૂ. નાં પુસ્તકો, (૫૦) રૂ. નાં ધનામ, (૭૫) રૂ. નું મહેનતાણું, અને (૧૨૫) રૂ. ની પેટી આ પ્રમાણે ગણતરી છે. પુસ્તક ખરીદીના કમિશનમાંથી પરચુરણ ખર્ચ કરવામાં આવે છે. પેટી લોડના પતરાંની અને ફરવી શકાય એવી રાખેલી છે. તેની મંજૂર નિશાળની વર્ગશીના પ્રમાણમાં રહે છે. પુસ્તકાલયના ત્રણ વિભાગ પાડ્યા છે: (૧) ફર્સ્ટ ગ્રેડ ૫ થી ૭ ધોરણ (૨) સેકન્ડ ગ્રેડ ૧ થી ૪ ધોરણ (૩) કન્યાશાળા ૧ થી ૬ ધોરણ. કન્યાઓ માટેનાં ફેટલાંક જરૂરી પુસ્તકો જેવાં કે સીવલ, ગ્રુપેજ, ચિત્રાને લખતા વગેરે કન્યાશાળા વિભાગમાં મૂકાય છે. વળી પુસ્તકોની સંખ્યા નીચલાં ધોરણો માટે વધુ અને ઉપલાં માટે ઓછી એમ વિદ્યાર્થીઓના પ્રમાણમાં રાખી છે.

પેટ્રીમાં પુસ્તકો ઉપરાંત, ડેડસ્ટોક, વાચનનોંધ, અને પેટ્રી મળ્યા મૂકપાત્રી નોંધ રહે છે. નિશાળમાં ફેરવણીનો કમ અને વાંચેલી ચોપડીની યાદી રહે છે. તમામ હિસાબ તાલુકા સ્તરમાં રહે છે. તાલુકા માસ્તર પરીક્ષકની સંમતિથી વહીવટ કરે છે. વધારાનાં તાલુકાં પોસ્ટલ સેવિંગ બેંકમાં રહે છે. આખી રકમ સર પુરોગામીદાસને લાંચી કે. એ. ઇ. સા. ને લાં આવે છે તેમાંથી ખર્ચ કરવામાં આવે છે.

શાળાઓનાં જૂથ પાઠી દરેક શાળાવાર જુદી પેટ્રી ભરવામાં આવે છે. તે ફર્સ્ટ ગ્રેડમાં ત્રણ મહીને, સેકન્ડમાં બે મહીને, અને કન્યાશાળામાં દોઢ મહીને બદલવામાં આવે છે. ફર્સ્ટ ગ્રેડ તદ્દન સ્વતંત્ર હોય છે, સેકન્ડ ગ્રેડની નજરવાર પેટ્રીઓ સરખી હોય છે, અને કન્યાશાળામાં ૩ ડઝન ઓછામાં ઓછાં પુસ્તકો હોય છે. તે ધોરણસર મુકરર કરીને મૂકેલાં હોય છે. છતાં હેરફેર સામે વાંધો લેવાતો નથી. દરેક શાળામાં દરેક વર્ગને વધુ વાચન માટે ૪૦ મિનિટ જેટલો વખત આપવામાં આવે છે. દર વર્ષે એક તાલુકે વંચાએલો સટ ખીજે તાલુકે બળ્ય છે અને જુના તાલુકાને નવો સટ મળે છે જેથી બંનેને એકસરખો રસ રહે છે. શિક્ષકો ચોપડી પોતે વાંચે છે, બાળકોને સમજાવે છે, વંચાવે છે, જરૂરી ચિનો દોરાવે છે, રમત રમાડે છે અને સંવાદ શીખવે છે. ચોપડી ઘેર આપતા નથી. બગડેલી હોય તે સુધારી લે છે. શાળાના અધિકારી, રેવન્યુ અમલદારો, જિલ્લા અને તાલુકા બોર્ડના સભ્યો, તથા ખીજા શાળાની મુલાકાત વખતે તથા જાહેર મેળાવડા વખતે એની તપાસ લે છે અને તેનાં પરિણામની નોંધ રહે છે.

પુસ્તકો: પુસ્તક સમિતિનાં પસંદ કરેલાં, વિદ્યાર્થીને વાંચવા જેવાં, શિક્ષણ અને વ્યવહારના કામમાં મદદ કરે તેવાં સુંદર બાંધણી, ટકાકે પુસ્તકો, અને મોટા ટાઇપવાળાં વાંચી જોઈ લેવામાં આવે છે. તાલુકાની પ્રગ, તેનું વલણ, અને શિક્ષકના વલણને જૂલી, કેવળ હેતુને સાધવા જતાં યોજના કોલેજમંદ ન નીવડે, અને ધારેલો લાભ ન મળે એ વાત ધ્યાનમાં રાખી પહેલા સટની પર્વેગી કરવામાં આવી હતી જેથી પરિણામ ધારણ પ્રમાણે આવ્યું. વિદ્યાર્થીઓ વાંચેલી વાત ઘેર જઈ માખાપને કહે છે, તે વિગે માંહોમાંહે સંવાદ કરે છે, અને કોષ્ટક વખતે વ્યવહારી બાબતમાં તેમાંથી દર્શાવે આપે છે, તેથી વાંચીઓને ઉમંગકો આવવા લાગ્યો છે. શિક્ષકોને વર્ગમાં શીખવતાં છાત્રાઓ ઉસટથી સાંભળે છે અને

પોતાની વાંચેલી દફાકત ઉમેરી ચાલુ વાતમાં મદદ કરે છે, એથી તેમને પણ કાયદો જણાવા માંડ્યો છે.

આ બાળકોને પાઠ્ય પુસ્તકો કરતાં બીજું વાંચવાનું હોય છે અને તેમાંથી ઉપયોગી જ્ઞાન મળે છે તેનું જાનજ નહોતું તેની સાખીતી દેવે મળી છે અને જીવિષ્યમાં આ ગામેમા નાગરિકોનું પુસ્તકાલય થવાની આશા મજબુત થાય છે. બીજી સટ પહેલા કરતાં ફેરવાએલા વલણને લક્ષમાં લઈ પસંદ કર્યો છે. તેમાં શિક્ષણ કરતાં સામાન્ય જ્ઞાનને વધુ પોષણ મળશે. ત્રીજી સટ આનાથી ઉંચો આવવાની આશા છે. શાળામાં બાળકના હૃદયમાં ઉત્પન્ન કરેલો વાચનશોખ જરૂર તેને નાગરિકપણામાં ઉપયોગી થઈ પડશે એટલે કરતાં પુસ્તકાલયો સંગીન કામ બનવશે.

આ પુસ્તકાલયને ખાસ કરીને જામનગરના એન્જી. ઇ., અંકલેશ્વર વેદેશનલ ટ્રેનિંગ સ્કૂલના હેડમાસ્ટર, મિ. પંજાબી આર્થ. સી. એસ, કમેન્ટર મિ. શિલ્કી આઇ. સી. એસ. જેઈ સંતોષ જાહેર કર્યો હતો, તથા કમિશનર મે. ગેરેટે વાપીમાં સંતોષ પામી આશ્રયદાતા સર પુરુષોત્તમદાસનો આભાર માન્યો હતો. જિલ્લા લો. બો. ટ્રે. રા. બ. બીમબાઈએ પોતાના રિપોર્ટમાં તેની કદર કરી છે, અને શ્રીયુત મોતીભાઈએ તથા શ્રીયુત પારેખે ‘પુસ્તકાલય’ માસિકમાં પોતાની માહિતીને હેવાલ લખ્યો છે. ઇન્સ્પેક્ટરે કન્યાઓનાં પુસ્તકાલય, બાળક પોતાનો મંતોષ જાહેર કર્યો છે.

વાધળીપા અને ઉમરસાદી શાળાનાં મકાન ખુલ્લાં મૂકવાની ક્રિયા વખતે આશ્રયદાતા સર પુરુષોત્તમદાસે યોજાઈ મિ. વડીલ, જિલ્લાના કમેન્ટર, આસિ. કમેન્ટર, રા. બ. બીમબાઈ એમ. એલ. સી, રા. સા. બીમબાઈ, ડિ. અને તા. લો. બો. ના સભ્યો, પારડી એન્જી. સો. ના સભાસભા, તથા તાલુકા અમલદારો રૂબરૂ પારડી તાલુકા સ્કૂલમાં આ યોજના તપાસી હતી અને તેના કામથી સંતોષ પામી આખા જિલ્લાને પુરી પાડવા દરમિયાન જાહેર કર્યો હતો અને જણાવ્યું હતું કે “પારડીના જેવું સદકારથી કામ કરવામાં આવે તો કોઈપણ યોજના નિષ્ફળ નહીં નહિ.”

પારડી તાલુકામાં ઠેક ધર્માપરજ વસ્તી છે. જેમાંએ મોટો બાજ પાછળ પડતો છે. એ તાલુકામાં પુસ્તકાલય માટે બાળકોને પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો છે. પેરી આવનાં વાર લાગે તો વિદ્યાર્થીઓ તેની પડપૂજ કરે છે; (૨) પોતાની વાંચેલી વાત માતાપને દેહે છે; (૩) વાંચેલાં વર્ણનનાં ચિત્રો દરવા પ્રેરણ

છે; (૪) બીજા ગ્રામ નય તો ત્યાં પોતાની વાંચેલી વાત નિશાળીઆને કહે છે. આ પ્રચાર ભવિષ્યમાં વાચનાલયની આશા માટે પુરતો દેખાય છે. તાલુકામાં ૧૬ હજાર માણસની વસ્તીમાં લોકલમોર્ડ નિશાળોમાં ૪૫૦૦ છોકરાં ભણે છે. તે વચ્ચે ૨૦૦૦ હજાર ચોપડીઓ ખરીદાય છે, એટલે દર બે છોકરે એક ચોપડી પડે છે અને દર એક છોકરે વાર્ષિક ખર્ચ ૦-૪-૦ આનાથી ઓછો આવે છે.

પારડી તાલુકામાં ૩૬ રાત્રિશાળાઓ મિ. વકીલના અમલમાં થઈ છે. જેમાં લગભગ ૨૦૦૦ સ્ત્રીપુરુષો ભણે છે. તેમના લાભ માટે મિ. વકીલ પૃથ્વીના પ્રવાસથી સુખરૂપ પાછા ફર્યાની માદમાં રૂ. ૧૦૦) એક સખી વજુદ ગૃહસ્થ તરફથી મળતાં 'ગાંધીવ' ના માલિક તરફથી ખાસ કાળીપરજમાં પ્રચાર માટે અર્ધી કિંમતે પુસ્તકો મળવાથી પુસ્તકાલય કરી આપ્યું છે.

વળી ગોડસેબા અને વાઘછીપા કાળીપરજ બોર્ડિંગમાં પણ બાળ-વાચનાલયો છે, જેનો ઉપયોગ ઠીક થાય છે. પારડી સાથે જોડાયેલું ધરમપુર સંસ્થાન કે જેમાં ૨૬ નિશાળો છે તેમાં લાંબા દિવાન સાહેબે ઉદારચરિત મહારાણા સાહેબની સંમતિ મેળવી બાળવાચનાલય માટે નિશાળનાર ગોઠવણ કરી છે; એટલે આ યોજના જેમ વિશાળ સ્વરૂપમાં લંબાય તેમ તેનું કાર્ય અતિ ઉચ્ચ થવાની આશા છે. મને પંચમકાલ, નડિઆદ, અમદાવાદ, મુંબઈ વગેરેમાંથી વારંવાર નિયમો વગેરે જાણવા માટે કાગળો મળે છે; અને તેમને મોકલેલી યાદીઓમાં સવિસ્તર લખીએ છીએ કે દરેક વાલી, બાળક અને શિક્ષકનું ગળું ધ્યાનમાં રાખી પુસ્તકો લેવાં.

હવે બે બાબતો ખાસ વિચાર કરવા જેવી રહી.

(૧) કયાં પુસ્તકો મૂકવાં. તાલુકાની પ્રજા, તેથી જરૂરિઆત, શિક્ષકોની લાપકાત, અને વાલીઓની સમજણ ધ્યાનમાં લીધા વગર પસંદગી કયેથી તેનો ઉપયોગ થાય નહિ તો બધું નકામું થઈ પડે, માટે શિક્ષણ અને વાચનશોખ બંનેને ધોરે એવાં પુસ્તકો મૂકવાં.

(૨) કયા ધોરણથી વધુ વાંચન આપવું.

કેટલાક બીજાથી, કેટલાક ચોથાથી, શરૂ કરવા કહે છે. અને તો બાળવર્ગથી જુદી જુદી બાળપોથીઓ સમૂહવાચન તરીકે શરૂ કરી છે અને

જેમ જેમ મુંદર પુસ્તકો બદલ પડતાં જાય છે તેમ તેમ તેમાં સદાય મળતી જાય છે. 'ગાંધીવ'ની છેલ્લી ચોપડીઓ મોટા ટાઇપની, ટુંકી વાતોવાળી, ને સાદા શબ્દોવાળી પહેલી ચોપડીમાં વંચાય છે. ખેતીવાડી જોને લઈને આખા ગુજરાતમાં હું ક્યો છું અને ત્યાં મેં ચોપડીઓ સાથે રાખી અજમાવી જોઈ ખાત્રી કરી છે કે નીચલાં ધોરણોથી શરૂ કરવાને વાંધો નથી એટલુંજ નહિ પણ દાખવ કરવું સાઈ છે.

દર વર્ષે એકેક તાલુકો કરવામાં અમારી તેમ એ છે કે બધા સટ જુદા જુદા ચર્ચ દરેક સટ બદલાવાથી આખે જિલ્લે એકસરખો રસ ટકી રહે. વળી જુદે જુદે તાલુકે એકની એક ચોપડી કેવું માન પામે તથા સર્વ માન્ય કંઈ ચોપડીઓ ગણાય તે નક્કી કરવાનું ધોરણ સહેલું ચર્ચ પડે. વળી અંચકારો તરફથી બદલ પડતાં નવીન પુસ્તકોનો પણ અમને લાભ મળતો રહે.

આ કામમાં સર્વ શિક્ષકો અને આગેવાનો રસ લે છે. પારડી તાલુકા શાળાઓના તમામ શિક્ષકો વારંવાર ગમે તે વખતે અને ગમે તે જોગે મદદ કરે છે.

ગુજરાતના મે. એ. ઇ. સા. દરેક બાળકમાં કિંમતી મદદ આપતા રહે છે. શાળામાં તપાસ લે છે, પરીક્ષક પોતે નીમી મોકલે છે, ઇનામ પોતાની આગેવાની હેઠળ વાલી, વિદ્યાર્થી, અને શિક્ષકોની રૂબરૂ મેળાવડો કરી વહેંચી આપે છે. વલસાડ તાલુકાના પુસ્તકાલય ખુલ્લું મૂકવાની ક્રિયા કરી તે વખતે પારડી તાલુકાના સાઈ ધ્યાન આપનારા શિક્ષકોને વલસાડ તાલુકાના શિક્ષકો રૂબરૂ ઇનામ આપી અને તાલુકાની શક્તિ વધારવા ઉત્તમ તક સાધી હતી.

આ માટે અમારી પાસે જુદું ખાતું નથી. તમામ કામ શાળાના કામ ઉપરાંત કરીએ છીએ અને તે આનંદથી અમારૂં માનીને કરીએ છીએ. એ એક નવી સંસ્થા છે. તેની ઉન્નતિ ઇચ્છવા દરેક મીડી નજરથી જુએ છે તે બાળક અમે આભારી છીએ. આ યોજના અમલમાં મૂકતા પહેલાં હું અમદાવાદથી આવનાં રસ્તામાં વડોદરા ઉતરી શ્રીધુત મોતીભાઈને મળ્યો હતો. તેઓશ્રીએ પોતાનો સખજો અનુભવ મને કહ્યો હતો.

ગુજરાતના ધનિયને ગુજરાતના બાળકોના હિત સાથે ને માતૃભાષાની ઉન્નતિ સાથે શેઠ સર પુરોષોત્તમદાસને પગથે પગથા વિનંતિ કઈ છું; અને વિદ્યાવિવાસી લોકને વિનંતું છું કે માત્ર ગામ દીઠ વીસ વીસ રૂપીઆ

ભેગા કરી સામાન્ય વ્યવસ્થા કરવામાં આવે તો ફરતો ખોજવાચનાલપ સહેલાઈથી ચાલ, અને તેનું પરિણામ જલદી નિહાળવા લાગ્યશાળી થઈએ.

ખાળસાહિત્યના લેખકોને નમ્ર વિનંતિ કરું છું કે જો ખાળવાર્તા કે ખાળપુસ્તકમાં નવીન લેખો ખાળકના ગમ પ્રમાણે લખાય તો ખાળકોનો જમાનો ખરેખર પ્રગતિમાન બની રહે.

કસનજી મોહનભાઈ વસી

એ. ડ. એ. ઈ.

સુરત.

સરકારી જાહેરખબરો

ભરૂચ તાલુકામાં જે ચમાર ગામ આવેલું છે તે ગામનું નામ બદલીને નખીપુર પાડવામાં આવ્યું છે, અને તે ગામમાં આવેલી શાળા ચમારગામ શોકલખોડ સ્કૂલને બદલે નખીપુર શોકલખોડ સ્કૂલ તરીકે ઓળખાશે.

ડે. એ. ઈ. સાહેબની આદિસ, (અંગ્રેજીમાં સદી) એમ ડી. ફલાલ.
ભરૂચ, તા. ૨૫-૮-૨૮ ડે. એ. ઈ. ભરૂચ.

નં. ૧

આવતી (સને ૧૯૨૯ ની) ઉર્દૂ વર્નોક્યુલર ફાઈનલ પરીક્ષા માટે ઉર્દૂ વર્નોક્યુલર અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે જે ગણપાઠો નક્કી કરેલા છે તે ખાતાની ઉર્દૂ સાતમી ચોપડીના લાગ પહેલામાંથી છે.

(અંગ્રેજીમાં સદી) જી. આઈ. શાહ.

(કે. બા. ના મે. એન્ડુ. ઈન્સ. સાહેબના પત્ર નં. ૬૭૬૩ તા. ૧-૬-૨૮ માં કરેલી સૂચનાનુસાર).

શુદ્ધિપત્રક

પુસ્તક ૬૭ એક ૮ પેજ ૨૭૬ મે ૧૭ અને ૨૧ મા નંબરની ચોપડીમાં મન્યકર્તાનું નામ મિ. નટવરલાલ વીમાવાળા છે તેને બદલે મિ. ચીમનલાલ પ્રા, બટ એમ વાંચવું, અને ૧૮ મા નંબરની ચોપડીની કિંમત રૂ. ૦-૪-૦ છે તેને બદલે રૂ. ૦-૬-૦ એમ સુધારી વાંચવું.

(૨) પાઠ્ય પુસ્તક, ક્ષત્રામ અને લાયબ્રેરી માટે સરકારી ખાતા તરફથી મંજૂર થએલાં પુસ્તકોની યાદી

પુસ્તકનું નામ	અન્યકર્તા	પ્રકટકર્તા (ટેકાલુ સહિત) (નકલ હાથે)	કિંમત રૂ. આ પા.	શા માટે મંજૂરી આપવામાં આવી છે	રિમાર્ક
૧. બધાં છાત્રાના સામાન્ય અને હિંદુસ્તાનની રૂપરેખા ભૂગોળ (બીજી આવૃત્તિ)	મિ. એન. જે. વખારીઆ	મિ. એન. જે. વખારીઆ, તાલુકા રૂઢલ માસ્તર, માળીઆ હાથીઆથા (કાલિઆવાડ)	૦-૪-૦	પાઠ્ય પુસ્તક	પ્રાથમિક સ્કૂલોના ચોથા ધોરણ માટે.
૨. તાગાનંદ (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. આર. જે. દલાલ	મિ. આર. જે. દલાલ, બાલાહરમાનની સામે, રીચીરોડ, અમદાવાદ	૦-૮-૦	"	માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે.
૩. હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ અને રાજ્યવર્ણવટ (આવૃત્તિ ૧૯૨૭)	મિ. જી. એન. જોશી	મેકમિલન એન્ડ કો., હોર્નબીરોડ, મુમ્બઈ	૧-૮-૦	"	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે.
૪. ઇસ્ટિશ હિંદની રાજ્ય-વનરથા	મિ. કે. એચ. કામદાર	મેસર્સ કરસનદાસ નારણદાસ એન્ડ સન્સ, સુરત	૦-૫-૦	"	"
૫. આપણા દેશનો ઇતિહાસ દ્વિતીય ખંડ	મિ. બી. જે. અક્કડ	મેસર્સ મંગળદાસ એન્ડ સન્સ, સુરત	૧-૦-૦	"	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલો માટે.
૬. ભરતખંડનો ઇતિહાસમાર (૨૬ મી આવૃત્તિ)	મિ. એલ. એલ. આસ	મેસર્સ કરસનદાસ નારણદાસ એન્ડ સન્સ, સુરત	૦-૧૨-૦	"	"
૭. શાંતિપ્રેમીની જ્યોત્વ શિશુ (નીજ આવૃત્તિ)	મિ. એચ. એ. દેસાઈ	મિ. સી. એમ. પરીખ, રીચીરોડ, અમદાવાદ	૦-૮-૦	"	"
૮. શાંતિપ્રેમીની હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ (૧૯૨૭ ની	મિ. એમ. એમ. પોલ્ટીઆ	મિ. પોલ્ટલાલ એમ. ગજરાવાલા, રીચીરોડ,	૦-૧૪-૦	"	ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે. અને

૨૮ શ્રેણ પાઠમાળા પુસ્તકમિ. પી. ને. અર્બાણીમિમસ જેવર મે. ૭૭ એન્ડ ૧ હું. અને	૦-૫-૦	લાયબ્રેરી	પ્રાથમિક સ્કૂલોના મા- સ્તરોના ઉપયોગ માટે.
૨૯ શ્રેણ પાઠમાળા (પહેલી આવૃત્તિ) મિ. કે. ડી. આચાર્ય રજકાન્દાસી (પહેલી આવૃત્તિ) રેવ. એન. એમ	૦-૪-૦	ધનામ	પ્રાથમિક સ્કૂલો માટે.
૩૦ ટુંકી વાર્તાઓ (પહેલી આવૃત્તિ) મિ. એસ બી. પા મહીયા	૦-૮-૦	ધનામ અને લાયબ્રેરી	"
૩૧ ટુંકી વાર્તાઓ (બીજી આવૃત્તિ) મિ. ઝવેરચંદ મે કેકળ	૦-૮-૦	"	"
૩૨ ટુંકી વાર્તાઓ (ત્રીજી આવૃત્તિ) મિ. આર. એસ મારેખાન	૧-૪-૦	લાયબ્રેરી અને સ્કોલર રની લાયબ્રેરી	ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે.
૩૩ ટુંકી વાર્તાઓ (ચોથી આવૃત્તિ) મિ. ને. બી. પંડિત અને	૦-૬-૦	ધનામ	પ્રાથમિક સ્કૂલો માટે.
૩૪ ટુંકી વાર્તાઓ (પહેલી આવૃત્તિ) મિ. બી. પી. બાસ મિ. ને. એચ શાહ	૦-૮-૦	લાયબ્રેરી અને સ્કોલર લાયબ્રેરી	પ્રાથમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે.
૩૫ ટુંકી વાર્તાઓ (પહેલી આવૃત્તિ) મિ. એ. એ. મહેતા મિ. એ. એ. મહેતા	૨-૦-૦	લાયબ્રેરી	પ્રાથમિક સ્કૂલો માટે.
૩૬ ટુંકી વાર્તાઓ (પહેલી આવૃત્તિ) મિ. એ. એ. મહેતા મિ. એ. એ. મહેતા	૪-૦-૦	સ્કોલર લાયબ્રેરી	પ્રાથમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે.
૩૭ ટુંકી વાર્તાઓ (પહેલી આવૃત્તિ) મિ. સી. પી. મહેતા મિ. સી. પી. મહેતા	૦-૮-૦	ધનામ અને લાયબ્રેરી સ્કોલર લાયબ્રેરી અને ધનામ	પ્રાથમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે.

સરળ ગીતગોવિંદ (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. એન. આર. શાહ, શાહ, આર. દી. વી. સાવંતી અને દી. વી. જનિક સાધકેલ, સુરત	૧-૧૨-૦૦	રક્ષાવરોની લાયકેરીઓ	રહેલો માટે. માધ્યમિક રહેલો માટે.
યુજનો વાર (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. બી. પી. વ્યાસ, બી. આર. જાડેજી, ગોધરા	૨-૦-૦-૦	પુનામ અને રક્ષાવર લાયકેરી	પ્રાથમિક રહેલો માટે. માધ્યમિક રહેલો માટે.
સુખનો વ્યાપારી અનુભવ (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. એમ. એન. એમ. એન. કાઠરી, બુલેશ્વર, સુખર્ષી	૩-૮-૦૦	રક્ષાવર લાયકેરી	ટ્રેનિંગ કોલેજ માટે.
પુસ્તકાલય પુસ્તક ૧ હું. (આક્ટોબર ૧૯૨૫ થી સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૬)	મિ. એન. સી. દીવાનજી, આદ્યાર, બિરડીંગ, રા. વપુગ, વડોદરા	૨-૦-૦-૦	રક્ષાવર લાયકેરી	માધ્યમિક રહેલો માટે.
સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૬	મિ. સી. એમ. જોશી, પ્રશોક, કાલિયાવાડ	૦-૮-૦-૦	પુનામ અને રક્ષાવર લાયકેરી	હાઈકરીઓની પ્રાથમિક રહેલો અને હાઈકરીઓની ટ્રેનિંગ કોલેજ માટે.
સામાજિક	મિ. બી. પી. વ્યાસ, બી. આર. જાડેજી, ગોધરા	૧-૧૨-૦૦	વાયકેરી રક્ષાવર લાયકેરી	માધ્યમિક રહેલો માટે.
ચોક્કસ છંદા કુલ (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. બી. પી. વ્યાસ, બી. આર. જાડેજી, ગોધરા	૧-૧૨-૦૦	વાયકેરી રક્ષાવર લાયકેરી	ટ્રેનિંગ કોલેજ માટે.
વેપારવિદ્યાગ્રંથ (૧૯૨૬ ની આવૃત્તિ)	મિ. વી. કે. જાણી, ગોધરા	૬-૦-૦-૦	માત્ર લાયકેરી	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક રહેલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજ માટે.

પ્રવચનપ્રવાહ તો 'રંગ' (પહેલી મિ. વિજય કાપા-ગેસર્સ આર. વનમાથીદાસ ૨-૪-૦૦) આવૃત્તિ)	શુરાય. જેન્ડ કો, માલેઆ મહા- જન વાડીની સામે. ૩૬૭ કાલબાદેવી, મુંબઈ. ને. જો. મહેતામિ. ને. જો. મહેતા, પીર મઝા રોડ, અમદાવાદ કાગ. પુઠું ૧-૦-૦૦ જીવ. પુઠું ૦-૧૩-૦૦	વધારાનું વાચન માધ્યમિક સ્કૂલો માટે. માધ્યમિક સ્કૂલો માટે.	માધ્યમિક સ્કૂલો અને ગુજરાતી પ્રેનિંગ કોલેજો માટે. માધ્યમિક સ્કૂલો માટે.
પરમુદાકવિભવ્યુતિ અને હર્ષ મિ. ને. જો. મહેતામિ. ને. જો. મહેતા, પીર દેવ કૃત નાટ્યકથાઓ. (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. કે. જ્યેષ્ઠ કામદાર ગેસર્સ કરસનદાસ નારણદાસ ૦-૧૩-૦૦ જેન્ડ સન્સ, સુરત.	લાયબ્રેરી સ્કોલરશિપની	પ્રાથમિક સ્કૂલો માટે માધ્યમિક સ્કૂલો માટે

(સહી) કે. એસ. વકીલ.

જો. ઇ. ઉ. ભા.

(ઉ. ભા. ના. મે. એન્યુ. હન્સ. માહેબના પત્ર નં. ૫૫૮૭ તા. ૬-૮-૨૮ મા કરેલી સૂચનાનુસાર)

સુતે ૧૯૨૮ ની સાલની એન. પી. વકીલ સ્કોલરશિપની પરીક્ષાનું પરિણામ

નંબર	નામ	ઉંમર	કમ સૂક્ષ્મા બણ્યા	સ્કોલરશિપની આપવાની માસિક રકમ
૧	કલામ અ—ભાગદીઆ શેરા કે.	૧૩	ગર્સ	રૂ. ૪
૨	કલામ અ—ને. એન. ખંભાતા	૧૪	હાસ્ટ્રેલ	રૂ. ૫
૩	કલામ ક—કે. ઇ. વકીલ	૧૫	અમદાવાદ	રૂ. ૬
૪	કલામ ક—કે. જ્યે. મેઠેરા	૧૬	"	રૂ. ૭

અમદાવાદ, તા. ૪ થી સપ્ટેમ્બર સુતે ૧૯૨૮. (સહી) Dolatram M. Shah, પ્રમુખ, અમદાવાદ-મ્યુનિસિપાલિટી.

સુંબઈ ધલાકાની ઉર્દુ શાખાઓ માટે મંજૂર થયેલાં પુસ્તકોનો યાદી

ક્રમ	પુસ્તકનું નામ	અંચકર્તાનું નામ	પ્રકટ કર્તા કે સુકસેલરનું નામ	કિંમત રૂ. આ. પા.	શા માટે મંજૂરી આપવામાં આવી છે.	રિમાન્ડ
૧	તશીલ-હિત-તાલીમ	મિ. સૈયદ અસરારઅલી ખી એ.	મેનેજિંગ પ્રોપ્રાઇટર "અકબર પ્રતાવીમ" લાહોર	૦-૧-૦	ઉર્દુ સ્ટુડેન્ટની લાયબ્રેરી માટે	
૨	યસરીન	મિ. ગીરજા મોહનદ સાહદ	દારુલ દુઆ-અત-એ પંખખ, લાહોર.	૧-૮-૦	"	
૩	તખાસુદલાત	મિ. મૈયદ અફઝલઅલી એમ. એ.	મિ. એસ. સુમતાઅલી એન્ડ સન્સ લાહોર.	૨-૦-૦	"	
૪	એન્સુકેશનલ ગેઝટ (મેગેઝીન)	મિ. શેખ મોહમદખાન એડિટર.	મેનેજિંગ પ્રોપ્રાઇટર, 'એન્સુકેશનલ ગેઝટ,' બલકર.	૨-૮-૦ (વિચાર્થીઓ માટે) ૩-૦-૦ (દરેક માટે)	"	
૫	ચિત્રા	મિ. અબ્દુલ મજીદખાન 'સાવીક'	દારુલ-દુઆ-અત-એ પંખખ, લાહોર.	૦-૧-૨-૦	"	
૬	નવા યાદગાર	મિ. સૈયદ દોસ મોહી-ઉદ્દીન	એન્સુકેશનલ પબ્લિશિંગ સ્ટ્રિસ્ટદુદ, બાબગલોર	૦-૮-૦	"	
૭	બવાહીર-હિત-તાલીમ	મિ. સૈયદ દોસ મોહી-ઉદ્દીન	મેનેજર, ટીસાલા-એ-મશીર-એ-મદાત, લાહોર	૧-૮-૦	"	
૮	યશીન-એ-સહાત	ડૉ. અતાતુલ્લા, ઈ. એ. એડિટર.	મિ. એસ. સુમતાઅલી એન્ડ સન્સ, લાહોર.	૨-૦-૦ પબ્લિક માટે અને ૧-૦-૦ ગરીબ વિ. માટે	"	

ક્ર. સંજ્ઞા-રોહત	નિ. ઉમે અબદુલ્લા	નિ. એસ. મુમતાઝઅલી	૧-૦-૦૦	ઉર્દુ રફ્તોની લાયઝેરી માટે
૧૦ શાએરી ધી-પહલી કિતાબ	નિ. ખવાળ મોહમદ અબદુલ રહિમ "અશરત"	નિ. એસ. મુમતાઝઅલી	૧-૦-૦૦	ઉર્દુ રફ્તોની લાયઝેરી માટે
" ફુસરી કિતાબ	નિ. ખવાળ મોહમદ અબદુલ રહિમ "અશરત"	નિ. ખવાળ એમ. એ.	૨-૦-૦૦	ખનામ અને લાયઝેરી
" તોસરી કિતાબ	આવ લખનૌહી.	રહિમ "અશરત" મુદા-તખાન સમાન, લખનૌ.	૦-૧-૦૦	પુસ્તક તરીકે
" ચોથી કિતાબ	નિ. સી. એચ. ડોના'ડ.	મેકમિલન એન્ડ કંપની મુંબઈ.	૦-૧-૦૦	ખનામ અને લાયઝેરી માટે
૧૧ દરાનેદનાકા બયાન સાગ ૩ નો.	નિ. ખવાળ મોહમદ અબદુલ રહિમ "અશરત"	નિ. ખવાળ એમ. એ. રહિમ "અશરત" મુદા-તખાન સમાન, લખનૌ.	૦-૧-૦૦	"
૧૨ બાન-એ-ઉર્દુ	"	"	૦-૧-૦૦	"
૧૩ યુસુલ-એ-ઉર્દુ	"	"	૦-૧-૦૦	"
૧૪ મરલાહ-એ-અબાન-એ ઉર્દુ	"	"	૦-૧-૦૦	"
૧૫ અબાનદાની	"	"	૦-૧-૦૦	"
૧૬ મઝમુન નાવીસી	"	"	૦-૧-૦૦	"
૧૭ રશીક-એ-અમીનદાર	નિ. શેખર મુલાલી, એમ. એ. આઈ. ઈ. એસ	દારૂલ મશારત-એ-પંજબ, લાહોર	૦-૧-૦૩	"
૧૮ મખદત	નિ. અબદુલ મુકદ્દખાન સાલીદ, ખી. એ.	"	૧-૧-૦૦	"
૧૯ અન્વેષી-તંદુસ્તી	ડો. અબદુલ અઝીઝ નાઝ મી, ભાષાતર કર્તા નિ.	"	૦-૧-૨-૦	સઘળા ઉર્દુ રફ્તોની લાયઝેરી માટે અને કેન્વા-શાળામાં ખનામ તરીકે
૨૦ ખાબ-એ-દસ્તી	નિ. મીરઝા મોહમદ સાદક	"	૧-૧-૨-૦	ઉર્દુ ટ્રે મે. ની લાયઝેરી માટે

ધનામ પત્રક

અંગદાવાદ જિલ્લો

નામ	કિમત	હેતુ
શેઠ નાનચંદ્રપદમશીએ	૩-૦-૦	લાકુ બહેચ્યા
પટેલ જેસીંગભાઈ લખુભાઈએ	૨૦૦-૦-૦	સ્કૂલો જમાડી.
અમરેલીના શેઠ જમનાદાસ	૫-૮-૦	ચોપડીઓ તથા રસેટો બહેચી.
ગોકળદાસે		
શા. પાનાચંદ મગનલાલે	૧૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
મહેતા ઇશ્વરલાલ નરમેગમે	૧૨-૦-૦	સાકર બહેચી તથા સ્કૂલ જમાડી.
મહેતા રણછોડવાય અંબારામે	૨-૦-૦	પતાસા બહેચ્યા.
ચામ્બ ગૃહસ્થોએ	૬-૦-૦	પુસ્તકો બહેચ્યા.
વીરમગામના મણીના ન જય- શંકર બાલે	૨-૦-૦	પતાસા બહેચ્યા.
ધોળકાના રતીલાલ લટુરામ ગવજીએ	૨-૦-૦	"
પાગીદાગ આત્મારામ મથુરદાસે	૩૩-૫-૦	સ્કૂલ જમાડી.
જંબુસરના સોની મોહનલાલ હરિલાલે	૭-૮-૦	પતાસા તથા પતાસા બહેચ્યા.
ધનસુરાના શેઠ જમનાદાસ	૮-૩-૦	ચોપડીઓ રસેટો, તથા પતાસા બહેચ્યા.
સાકરગયદે		
ગામલોકોએ	૬૫-૦-૦	સ્કૂલો જમાડી.
મિ. ઉમેશરામ કાળીદાસે	૩-૦-૦	પતાસા બહેચ્યા.
આસિ.આત્મારામ ચતુર્ગભાઈએ	૫-૦-૦	મિલાઈ બહેચી.
ગામલોકોએ	૩૦-૦-૦	કન્યાશાળા જમાડી.
મહાકાળીનાઆરામધવમરજીએ	૩૦-૦-૦	"
"	૫૨-૦-૦	મુખ્ય સ્કૂલ જમાડી.
ગામલોકોએ	૫૨-૦-૦	"
બાઈ જીવકોર અધ્યાર નાયા- લાલ રણછોડની વિધવાએ	૩૧-૫-૨	સ્કૂલ જમાડી."
મુખી મણીલાલ કાળીદાસ		
પટેલ તથા ઇશ્વરભાઈ રણ- છોડભાઈ પટેલે	૩૧-૫-૬	"
ગામડીના પા. ફકીરભાઈ ગોક- ળભાઈએ	૩-૦-૦	પતાસા બહેચ્યા.
બાવળાના પટેલ પરમેશ્વર નાયાલાઈએ	૧૫-૦-૦	પુસ્તકો તથા પતાસા બહેચ્યા

લાભા	ગુલાલડીના વાળદ લલ્લુભાઇ	૩-૦-૦	પતાસા બહે'ચ્યા.
પોગળુ	પંડ્યા જેઠાલાલ હમેદરાને	૫-૦-૦	પુરતકો બહે'ચ્યા.
પરદોલ	દહેગામવાળા અમીન જેઠાલાઇ	૬-૮-૦	પતાસાં તથા પીતળની રકા- ખીઓ છોડીએને બહે'ચી
"	ધમીજવાળા પટેલ માધાભાઇ	૭-૮-૦	પતાસા તથા વર્મનના પ- વાલાં છોકરીએને બહે'ચ્યા.
"	અંબાઇદાસે	૭-૮-૦	"
"	ધમીજવાળા પટેલ વિઠ્ઠલભાઇ	૭-૮-૦	"
"	શનાભાઇ	૬-૮-૦	"
"	કનીપુરવાળા પટેલ જગનભાઇ	૬-૮-૦	"
"	દાલાઇએ	૬-૮-૦	"
સાદરીઆ	ગોઝાસાના ગાધી નરસિંહદાસ	૬-૦-૦	શેતર'જી સ્કૂલમા પાચરવા
"	દલસુખદાસ તથા ગોઝાસજીના	૪-૦-૦	આપી અને મિત્રાઇ બહે'
"	કાવડીઆ શુભામચંદ હેમચંદે		
માકરોલના	સ્કૂલ કમિટિના મેમ્બર તથા	૧૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
દગળાદ	તાલુકા લો. ઓ. મેમ્બર		
"	પ્રભાતસંગ વાવજીભાઇએ		
પગદોલ	પા. નાયાભાઇ દેસાઇભાઇએ	૨-૮-૦	પતાસા બહે'ચ્યા.
"	ધમીજવાળા પા હનિભાઇ	૮-૦-૦	છોકરીએને ચાલા તથ
"	કાશીભાઇએ		પતાસા બહે'ચ્યા.
કુબડચલ	માકરોલના પા. એતમભાઇ	૩-૦-૦	પતાસાં બહે'ચ્યા.
"	અવચંદાસે		
વસાઇ	મથુરભાઇ મનોરદાસ પટેલ	૨૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
બાકરોલ	અનેતી સ્કૂલના તેમજ તા	૬-૦-૦	પાચ દિવસ સુધી દૂધ પ
"	લુકા લો ઓ ના મેમ્બર		
"	પ્રભાતસંગ વાવજીભાઇએ		
વટામણ	યાનના શેઠ કેશવલાલ ગો	૪૦-૦-૦	છોકરીએને ચોરસા, પોદ
"	વાળજીએ		વિવાયા'એને સાકર બહે
ગાવળા	પા પુરવોતમ નાયાભાઇએ	૪૦-૦-૦	રેડ, ચોપડીઓ, પેન વ
"			બહે'ચ્યા.
"	દા. અમૃતલાલ ગોરધનભાઇએ	૨૦૦-૦-૦	દરેક સ્કૂલો જમાડી
વીસલપુર	ગોંધારીના દા. ગીરધરલાલ	૫-૦-૦	એટો બહે'ચી.
"	નથુભાઇએ		
રામેલ	સ્કૂલ કમિટિના મેમ્બર દા.	૫-૦-૦	લાડુ બહે'ચ્યા.
"	અમનલાલ મોહનલાલે		
પરદોલ	દા. હનિલાલ હેમચંદે	૪૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
ઇત્રોડા	તલાટી ગોરધનભાઇએ	૧૫-૦-૦	આદીની રોપી, જોંટના
"			ચોપડીઓ તથા ૫
"			બહે'ચ્યાં
"	સ્વામી શ્રી રામદાસજીએ	૨૦૦-૦-૦	દરેક સ્કૂલો જમાડી.

સવળા	સ્વામી શ્રી રામાનંદજીએ	૨૦૦—૦—૦	દરેક સ્કૂલ જમાડી
દ્રોણ	પાટીદાર લખુદાસ રામજી-ભાઈએ	૧૫—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી
મોલ	શેઠ ચીમનલાલ મોહનલાલે	૧૧—૧—૯	ગરીબને ચોપડીઓ તથા લાકું બહેંચ્યા.
નસરા	મિ. વીરમદાસ ગોકળભાઈએ	...	સ્કૂલ જમાડી.
"	શેઠ ટ્રેમચંદ કાળીદાસે	૧૪—૦—૦	મિઠાઈ તથા ધનામ બહેંચ્યાં.
ઠાપરી	કાકરડા બાપુજી વાસનજીએ	૩૦—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
ગમ્બ્યા	પાટીદારજી તરફથી	૫—૦—૦	મિઠાઈ બહેંચ્યા.
કોલ	મિ. જોતમભાઈ મોહનલાલે	૪૭—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
રાદ	સાધુ માધવ ગરજીએ	૩૦—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
કોલ	કાકરડા સનાજી ધીરાજીએ	૭૦—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
મપુરા	મિ. હુકારામ હરજીરામે	૧૮—૦—૦	પુસ્તકો તથા પતાસાં બહેંચ્યાં
ખીઆરા	પટેલ ગોવિંદભાઈ કેવળભાઈએ	૪૧—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
હાસા	ખાનસાહેબ દાજીમદમદભાઈ ખાનજીએ	૨૬—૮—૦	પતાસાં, ધનામ તથા સ્કૂલ જમાડી.
બચસ	મિ. મંગળદાસ કેશવલાલે	૩—૦—૦	પતામાં બહેંચ્યાં.
"	મિ. પિતાનર ગુલાબચંદ	૩—૦—૦	"
"	મિ. મણિલાલ મનમુખે	૩—૦—૦	"
પાળી	મિ. અમૃતલાલ ગોવર્ધનદાસ શાહે	૨૦૦—૦—૦	બંને સ્કૂલો જમાડી.
"	માઈ ચંચળ શા. વિક્રમદાસ મથુરાદાસની વિધવાએ	૨૦૦—૦—૦	"
"	મેન પાર્વતી પા. આત્મારામ ખુશાવદાસની દીકરીએ	૨૦૦—૦—૦	"
હંડલ	મિ. જોગીલાલ તકેવસી વોરાએ	૬—૦—૦	પેંડા બહેંચ્યા.
"	મિ. હરિકૃષ્ણ ગોવિંદલાલ પોરટમાસ્તરે	૪—૦—૦	પતાસાં બહેંચ્યાં.
માણા	ગામના આગેવાન શુદ્ધસ્થોએ	૩૫—૧૦—૦	સ્કૂલ જમાડી, પતાસાં, મિ. કાઈ તથા પુસ્તકો બહેંચ્યાં.

ખેડા જિલ્લો

ધુમેલ	શેઠ હરિવલ્લભ જલેચરદાસે	૨૫—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
ધુવ	એક શુદ્ધસ્થ તરફથી	૨૨૧—૦—૦	
"	મિ. વલ્લભભાઈ ગોવિંદભાઈએ	૭—૮—૦	પતાસા બહેંચ્યાં.
"	મિ. સનાભાઈ નરસિંભાઈએ	૭—૮—૦	
"	ગામલોકી તરફથી	૬૦—૦—૦	મિઠાઈ બહેંચ્યા.
સલજ	શાહ ગાકરચંદ લલ્લુભાઈએ	૧૦૦—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
"	"	૨૦—૦—૦	પાણા બહેંચ્યા.

પાનજ	શાહ સાકરચંદ વલ્લુભાઈએ	૧૧-૦-૦	શીવજીમા આખ્યા.
"	શાહ ખીમચંદ માનચંદ	૧૦૦-૦-૦	રૂલ જમાડી.
"	પટેલ હનુભાઈ હનુભાઈએ	૧૦૦-૦-૦	
"	અને તેમના વેવાઈ તુરુચી	૪૧-૦-૦	જર્મનનાં પાલા તથા શીવજીમા આખ્યા
"	પા ગોવિંદભાઈ શકરભાઈએ	૧૦૦-૦-૦	રૂલ જમાડી
"	પા ગજાભાઈ વસ્તાભાઈએ	૧૦-૦-૦	શીવજીમા આખ્યા
"	પા મનોરમાઈ નેહાવાઈએ	૧૦૦-૦-૦	રૂલ જમાડી
"	ખારોટ છુણા ગાયુજીએ	૨૨-૦-૦	શીવજીમા તથા પિતળની વાડીઓ બહેચી.
"	પા મોતીભાઈ સામગભાઈએ	૧૦૦-૦-૦	રૂલ જમાડી
વાડે	મિ ભાઈલાલ માધનનાથે	૫૫-૦-૦	કપડા બહેચા.
દહેમી	પટેલ મહીજીભાઈ ચારાભાઈએ	૫૬-૪-૦	રૂલ જમાડી
ભરેણા	ગામના મદગૃહરથોએ	૪૫૦-૦-૦	રૂલ જમાડી.
ખામણવા	મિ. ભાણેકલાલ ગજાડાએ	૧૫-૦-૦	
કોળેડા	પટેલ બીખાભાઈ દેસાઈભાઈએ	૧૦-૮-૦	ચેડા બહેચા.
"	વાગડે બાઈ તુરુએ	૧૦-૦-૦	મિયાઈ બહેચી.
"	પટેલ પુતાભાઈ ચોતમભાઈએ	૧૦-૦-૦	"
મોજવા	મિ તુળશીભાઈ ધુમાભાઈ } નિ હનુભાઈ વિઠ્ઠલભાઈ } મિ ગોરધનભાઈ ધુમાભાઈ }	૮૫-૦-૦	રૂલ જમાડી
જેસરવા	ગામના મદગૃહરથોએ	૧૩૫-૦-૦	"
પોંપવા		૪૨૦-૦-૦	" તથા પતાસા બહેચા
રાસેતોલા	મિ ભગત ગયુજીભાઈ ધંધરભાઈએ	૬૦-૦-૦	"
"	મિ મણીલાલ નાયજીભાઈએ	૧૦૦-૦-૦	"
ગોપાલપુરા	પટેલ શકરભાઈ કરસનદાસે	૩૧-૦-૦	"
સાંગે	નિ બુલાભાઈ નયુજીભાઈએ } મિ મગજીભાઈ ધરમદાસે }	૨૨-૦-૦	"
ચુનાવા	ભાઈ કાશી પટેલ હનુજીભાઈ નેહાભાઈ	૨૫-૦-૦	"
શીથી	પટેલ બીખાભાઈ નરસિંહભાઈએ	૩૦-૦-૦	"
"	મિ ખારૈયા દાનસ જ માનસ ગે	૩૦-૦-૦	"
"	મિ બેહારા ગુનુન છઠાએ	૨-૦-૦	પનામા બહેચા.
આમી	ગામના આગેવાનોએ	૩૫૦-૦-૦	રૂલ જમાડી તથા જર્મનના પાલા બહેચા
સોગવાવ	મિ હામતભાઈ નેહાભાઈ મહીડા		
"	મિ. ખેલાત ખાવડાભાઈ મહીડા		
"	મિ કાળી તલ શકરભાઈ પટેલ	૬૦-૧૨-૦	રૂલ જમાડી તથા મિયાઈ બહેચી
"	મિ મગજીભાઈ ગેલાભાઈ પટેલ		

પ્રેલગઢ	મિ. મોતીભાઈ હરિભાઈએ	૨૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
ગોપાલપુરા	મિ. શનાભાઈ આદાભાઈએ	૩૧-૦-૦	"
હુણાવ	પટેલ નારણભાઈ કાશીદાસે	૨૧૫-૦-૦	"
ક્રોડા	ગોરધનભાઈ ચુડાસાભાઈ	૧૦-૦-૦	"
	સુથારે		
રાસ	મિ. ડાહ્યાભાઈ ધ્યાળજીભાઈ	૧૨૬-૮-૦	"
	પટેલે		
"	મિ. લાલુભાઈ મનોરભાઈપટેલે	૧૨૬-૮-૦	"
હીરંજ	મિ. દેવસંગ કુલજીભાઈએ	૧૨-૦-૦	"
"	મિ. અમરસંગ બહેચરભાઈએ	૧૨-૦-૦	"
ભાખજ	ગામના સદગૃહસ્થોએ	૧૦૦-૧૩-૦	" પિત્તળના પ્યાલા આ- પ્યા તથા મિઠાઈ બહેચી.
જેસરવા	આરેયા બાપર જોલમે	૩૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
લાલી	ચક્ર નરોત્તમ ધનજીએ	૩૦-૦-૦	"
"	મિ. ભુલાભાઈ રણુગ્રેહદાશે	૪-૮-૦	મેવમમરા બહેચ્યા.
વીરગઢ	તારાપુરના અમીન કુલાભાઈ	૩૫-૦-૦	જર્મનના પ્યાલા તથા પતામા બહેચ્યા
	બાપુજી		
મીરસદ	મિ. ભાઈલાલ હીરાભાઈ		
"	નડનાના પટેલ મયુરભાઈ	૪૮-૦-૦	પિત્તળની વાડકીઓ અને પતાસા બહેચ્યા.
	નાણુભાઈએ		
મળીઆતજ	અમીન શકરભાઈ જોરાભાઈ	...	સ્કૂલ જમાડી.
"	અમીન મગનભાઈપરસોતમદાસે		
"	પટેલમગનભાઈ ગોવિંદભાઈએ		
"	મિ. પુનભાઈ ગોવિંદભાઈ પટેલ	૨૧-૦-૦	"
સંગાણા	મિ. તળશીભાઈ ગોફગજાઈ	૨-૦-૦	સ્કૂલકાંઠા તથા પતાસા
અધીદ્રા	ગામના સદગૃહસ્થોએ	૨-૦-૦	બહેચ્યા.
	"	૨૪૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
ઓડ	પટેલ સોમાભાઈ બોધાભાઈએ	૫૦-૦-૦	"
તોરણા	મિ. જગનભાઈ કાશીભાઈએ	૭૦-૮-૦	"
દેવાતજ	મિ. છોટાનાલર ચુડાસાભાઈએ	૨૨-૮-૦	"
"	મિ. મોતીલાલ દેસાઈભાઈએ	૨૨-૮-૦	"
ગામડી	મિ. નારણભાઈ પુરસોતમદાસે	૪૦-૦-૦	"
"	મિ. મયુરભાઈ બાપરભાઈએ	૪૦-૦-૦	"
લસેદા	મિ. જેઠાભાઈ ઓતમભાઈએ	૪૫-૦-૦	"
નાપાડ	મિ. વાવજીભાઈ મોતીભાઈએ	૩૧-૮-૩	ચોપડીઓ બહેચી.
"	મિ. કાળીદાસ તળશીભાઈએ	૧૪૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી
રેલુ	મિ. સોમાભાઈ હીરાચ દે	૪-૦-૦	મિઠાઈ બહેચી
વોડી	ગામના ગૃહસ્થોએ	૧૭૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
કેરીઆવી	અબુપુરાના મિ. પુનભાઈ	૩૧-૪-૦	પિત્તળના પ્યાલા તથા મિઠાઈ બહેચી
	જીવાભાઈએ		

કેરીઆવી	અલુપુરાના મિ. પુન્યભાઈ જનાભાઈએ	૪-૦-૦	પગખમા આપ્યા.
ઝોડ	પટેલ ચનાભાઈ જવાભાઈએ	૨૦૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી
"	પટેલ હાથીભાઈ લલ્લુભાઈએ	૨૦૦-૦-૦	"
"	પટેલ કાભાઈ ભુલાભાઈએ	૧૦૦-૦-૦	"
અમાવ	પટેલ દેસાઈભાઈ દરિયાઈએ	૨૫-૦-૦	હડિઆળી આપ્યું.
		૩-૦-૦	પતાસા બહેચ્યા.
હમીતપુરા	બાહ્યાજીભાઈ ગોમતીએ	૨૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
સંયુત	કણ્ઠરીના પટેલ હાથીભાઈ મયુજીભાઈએ	૧૮-૦-૦	ખાલા તથા પતાસા બહેચ્યા
"	ડાંગડાના પટેલ આદરભાઈ શંકરભાઈએ	૧૮-૦-૦	"
"	ગાડાના પટેલ રણછોડભાઈ ગોવિંદભાઈએ અને જવા- ભાઈ કલ્યાણભાઈએ	૫૨-૦-૦	જર્મનના રકાળી ખાલા તથા પતાસા બહેચ્યા પિત્તળના ખાલા બહેચ્યા.
સુરાસામળ	પટેલ કાળીદાસ કુબેરે	૩૫-૦-૦	કન્યાઓને ઓઢણીઓ
	"	૧૦-૦-૦	તથા પતાસા બહેચ્યા.
	"	૫-૦-૦	પિત્તળના ખાલા, પતાસા
ડાહ્યા	પટેલ દેસાઈભાઈ કસીભાઈએ	૧૭-૦-૦	તથા ફડમા આપ્યા.
"	પટેલ જોરાભાઈ કાળીદાસે	૧૨-૦-૦	"
અડાસ	માઈ ઝવેર પટેલ વરધભાઈ બાપુજીની વિધવાએ	૨૫૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
દેવલી	શા બકોરભાઈ ગિરધરદાસે	૨૫-૦-૦	"
"	મિ છોટાવાલ વિઠ્ઠલદાસે	૨૫-૦-૦	"
સામરખા	વોજાના પટેલ ડાહ્યાભાઈ હાથીભાઈએ	૨૫-૦-૦	ખાલા તથા પતાસા બહે મિઠાઈ તથા ખાલા બહેચ્યા
ખોરીઆવી	પટેલ હરખજીભાઈ જનાભાઈએ	૧૫-૦-૦	જર્મનના ખાલા રકા
વલાસણ	ખલાતના બહાબટ કદાનજી જીભાઈએ	૮-૦-૦	તથા મિઠાઈ બહેચ્યા.
	ખલાતના બહાબટ મોરલીધર કદાનજીએ	૧૦-૦-૦	"
સંગડા	ગામના આગેવાનોએ	૨૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
ગામડી	છોટાડીઆના પા. શનાભાઈ અમરાભાઈએ	૫-૦-૦	છોડીએને ખાલા તથા પતાસા બહેચ્યા.
ગોકવા	શા. વાડીલવ મોરધનદાસે	૫-૦-૦	પરખ માટે પિત્તળની ડોલ આપી
વલાસણ	પા નારજીભાઈ ગોપાળભાઈએ	૭-૦-૦	પિત્તળના ખાલા તથ મિઠાઈ બહેચ્યા.

વલાસણા	પા. કીસાભાઇ ગોપાળભાઇએ	૯-૦-૦	જર્મનના પ્યાલા તથા મિઠાઇ બહે'ચી.
,	પા. મોતીભાઇ અલુભાઇએ	૬૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
દેરડા	તથા મોતીભાઇ હરિભાઇએ ગામના ગૃહસ્થોએ	૧૨૫-૮-૦	સ્કૂલ જમાડી તથા પિત્ત- જના પ્યાલા તથા જલેબી બહે'ચી.
કંજરી	ઉત્તરમંડાના પટેલ મોતીભાઇ લલુભાઇએ	૪૦-૦-૦	પિત્તજના ડગ્ગા બહે'ચી.
સારતાપુર	કંબાલના મણીલાલ હરગો- વિંદામે	૩-૦-૦	પતાસા બહે'ચી.
રહ	હકર ભોગીલાલ મોતીલાલે	૧૬-૦-૦	ચાર માસ સુધી પરજા જેસાડી.
સરખેજ	શા. અંબાલાલ હરગોવનદાસે	૧૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
દેરડા	ગામલોકોએ	૧૭-૦-૦	પુસ્તકો તથા સ્વેટા બહે'ચી.
અકલાયા	હકર અંબાલાલ વિઠ્ઠલદાસના વેવાઇ હકર માધવલાલ રજુ- છોડ તથા હકર મોતીલાલ કદાનજીએ	૦૫-૦-૦	કન્યાઓને પ્યાલા તથા વાલાર્થીઓને મિઠાઇ બહે'ચી.
મોકવા	શા. નાનાલાલ ગીરધરલાલે	૫-૦-૦	પતાસા બહે'ચી.
"	શા. અંબાલાલ નગીનદાસે	૫-૦-૦	"
મહેમદાનાદ	વેદરાજ માણેકધર મણીધર બટે	૫-૦-૦	જર્મનસીલ્વરના રકાખી પ્યાલા, તથા તાબડી આપી.
દેરડા	મારેયા પ્રભુદાસ કલ્યાણુભાઇએ	૨૬-૮-૦	સ્કૂલ જમાડી.
નડિઆદ	કાકરખાડના પટેલ કોટાભાઇ ખાનરભાઇએ કનરાણા ૧ લાખા	૫૧-૦-૦	પ્યાલા તથા મિઠાઇ બહે'ચી.
કંબાલ	કમરેહના લાવસાર પાનાચંદ જમનાદાસે	૨૦-૦-૦	પિત્તજના પ્યાલા બહે'ચી.
કંબોડા	પા. ભાઈજી ગાપુજીભાઇએ } પા. મોતીભાઇ લલુભાઇએ }	૭-૮-૦	સ્કૂલ જમાડી.
સુણાવ	પા. નારણભાઇ કાશીભાઇ } પા. બીખાભાઇ યુલાભાઇએ }	૨૨૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
ભાલજ	ગામના તથા બહારના ગૃહ- સ્થોએ	૯૮-૧૩-૦	પિત્તજના પ્યાલા, રકાખી તથા મિઠાઇ બહે'ચી.
ખેડાસા	સુનાર જીવરામ કાગીદાસે	૧૮૬-૦-૦	"
રહથ	વાળદ બીખા દરમાએ	૧૭-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
	મિ. એતમભાઇ મકનદાસની વિધવાએ	૨૫-૦-૦	"

ડેહમી	પટેલ ગીરધરભાઈ પ્રજુદાસે	૭૮—૬—૦	"
મિત્રાલ	મિ. નાથાભાઈ હરિભાઈએ	૭૫—૦—૦	"
પાલજી	પટેલ સોમાભાઈ મથુરભાઈએ	૧૦૦—૦—૦	"
દેવરાજાદ	ગોર અંબાલાલ લગવાનદાસે	૧૫—૦—૦	"
મહેમદાવાદ	મિ. જ્ઞેદાવાલ ગીરધરભાઈએ	૫—૦—૦	ચત્રાણું બહેન તથા ડાહ્ય, લોટા તથા પિત્તળનું પં- વાલું વગેરે બેટ આપ્યું.
નાવલી	પટેલ જુલાભાઈ નરોત્તમદાસે	૧૫૦—૦—૦	રૂંદલ જમાડી.
ગામડી	મિ. મોતીશાઈ જ્ઞેદાભાઈએ	૪૫—૦—૦	"
દાસરા	શા. ગોકળદાસ મોતીલાલે	૧૦૦—૦—૦	"
મહેલેલ	નરસંજના પટેલ કિસાભાઈ ઓતમભાઈએ	૩૫—૦—૦	જર્મનના પ્યાલા તથા પં- તાસા છોકરાને બહેન્યા.
અલીજી	મારેયા બહેચર લક્ષ્મિએ.	૧૩—૦—૦	" કન્યાશાળામાં વહેન્યાં
મોકવા	શા. પુરોત્તમદાસ મગનલાલે	૪૦—૦—૦	રૂંદલ જમાડી.
મંગાજી	પટેલ ચતુરભાઈ મથુરભાઈએ	૧૧—૦—૦	પિત્તળના પ્યાલા બહેન્યા.
	દ્રાઓપરેદીવ સોસાયટીએ	૩૦—૦—૦	રૂંદલ જમાડી.
મંજીપુરા	શા. માધનભાઈ ગોપાળભાઈએ	૩—૮—૦	પતાસા બહેન્યા.
સારતાપુર	ફરજના પટેલ દેસાઈભાઈ ભુલાભાઈએ	૪૫—૦—૦	રૂંદલ જમાડી.
	શા. સોમાભાઈ રણછોડભાઈએ	૬—૦—૦	પતાસા બહેન્યા
મહેલેલા	મામના આગેવાનોએ	૨૦—૦—૦	કન્યાશાળા જમાડી.
સારતાપુર		૩૫—૦—૦	પતાસા તથા પિત્તળના પ્યાલા બહેન્યા તથા ફૂંડમાં આપ્યા
મોકવા	નુહાર સોમાભાઈ નાથાભાઈએ	૧૫—૦—૦	મિઠાઈ બહેન્યા.
સુંદરપુર	રાસનોલન પટેલ દુધીરભાઈ જીવાભાઈએ તથા રણછોડ ધેવાભાઈએ	૨૧—૦—૦	પિત્તળના પ્યાલા તથા પતાસા બહેન્યા.
દમીપુરા	પટેલ નાગરભાઈ લક્ષ્મીદાસે	૧૫—૦—૦	રૂંદલ જમાડી.
ગોપાલપુરા	પટેલ શનાભાઈ આચારાભાઈએ	૨૧—૦—૦	"
ભરોડ	મામના સદગૃહસ્થોએ	૧૮૫—૦—૦	"
સલીજપુર	પટેલ ખુશાલભાઈગોકળભાઈએ	૮૦—૦—૦	"
રાધુપુરા	સરોલા દોલાજી લાવસંજીએ	૪૦—૦—૦	"
	રાધેયા દીપાજી જીજીએ	૪૦—૦—૦	"
મહેમદાવાદ	મામના સદગૃહસ્થોએ	પિત્તળના પ્યાલા તથા પં- જીનો દેખડો બેટ આપ્યો
દોરીઅલ	સોની અંબાલાલે હીરાલાલે ફર મગન ઝંતેરભાઈએ	૩૧—૦—૦	પ્યાલા બહેન્યા.
	જે નાયજી ખુશાલભાઈએ	૧૧—૦—૦	પ્યાલા રમખી તથા પતાસ
મહેલેલ	પટેલ સોમા રણછોડભાઈએ	૪૮—૦—૦	બહેન્યા. રૂંદલ જમાડી.

ગામલોકોએ	૩૦૫—૦-૦	સ્કૂલ જમાડી તથા પતાસા ઠહેર્યા.
મિ. છોટાલાઈ નાયાઈએ	૧૧૪—૦-૦ ૨૫—૦-૦	સ્કામી પ્યાલા તથા પતાસા ઠહેર્યા
પટેલ મણીલાઈ બેકરલાઈએ	૧૫—૦-૦	પીતળના પ્યાલા ઠહેર્યા.
પટેલ દીસાલાઈ વડાલદાસે	૧૮—૦-૦	"
પટેલ વાલજલાઈ બાપુજીએ	૨૧—૦-૦	સ્કૂલ જમાડી
સુથાર લક્ષુભાઈ મોતીલાઈએ	૨૧—૦-૦	"
પટેલ મયુરલાઈ વડાલદાસે	૧૫-૧૨-૦	ધડિયાળ આર્યું
મિ. લક્ષુભાઈ બેકરલાઈએ	૧૬—૦-૦	પતાસા ઠહેર્યા.
મિ. રાનાલાઈ મહીજલાઈએ	૫૦—૦-૦	પિતળના પ્યાલા ઠહેર્યા.
પટેલ લક્ષુભાઈ લખાભાઈએ	૧૫—૩-૦	"
પટેલ કાશીલાઈ બાઈજલાઈએ	૨૨—૯-૦	જર્મનના પ્યાલા ઠહેર્યા.
પા. બહેચરલાઈ વાલજલાઈએ	૭૦—૦-૦	ઓટણીઓ ઠહેર્યા.
મિ. ઉમેશભાઈ મરઘાભાઈએ	૬૫—૦-૦	"
વાળંદ કુત્રા મથુરે	૧—૦-૦	પતાસા ઠહેર્યા.
વાળંદ કાલાઈ બીખાએ	૧—૦-૦	"
પટેલ જગનભાઈ બાગરભાઈએ	૨—૦-૦	"
પટેલ બહેચરલાઈ મૂળજભાઈ	૮૨—૦-૦	ઓટણીઓ તથા પ્યાના ઠહેર્યા.
પટેલ પુળભાઈ દારકાદાસે	૭૫—૦-૦	"
પટેલ જુલાભાઈ રામજભાઈ	૬૫—૦-૦	"
પટેલ મૂળજલાઈ નાગરભાઈએ	૭૬—૦-૦	"
પટેલ જોડાભાઈ કાળીદાસે	૭૬—૦-૦	"
રાસના પટેલ મહીજલાઈ	૨૩—૮-૦	કનામ ઠહેર્યું.
દારકાદાસે		
પટેલ દયાલાઈ ગજેગજાઈએ	૦—૧૦૦-૦	સ્કૂલ જમાડી
પટેલ ચનુરભાઈ દારકાદાસે	૪૦—૦-૦	"
પટેલ જુલાભાઈ લક્ષુભાઈએ	૭૫—૦-૦	"
પગી મોતીલાઈ રામજીએ	૨૦—૦-૦	"
માર્યા માવમંગે કાલાજીએ	૧૫—૦-૦	"
સુથાર મગનલાલ લક્ષુએ	૩૦—૦-૦	સ્કૂલ જમાડી
મિ. રામસંગજી મૂળજાઈએ	૧૦—૦-૦	જર્મનના પ્યાલા તથા પ- તાસા ઠહેર્યા
પટેલ જીરાભાઈ ધોરીભાઈના વેલાઈએ	૮—૦-૦	પિતળના પ્યાલા તથા મિ- દાઈ ઠહેર્યા.
મોઘાભાઈ રમજીભાઈએ	૧૫—૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
મા. મણીલાલ જગનલાલે	૧૪—૦-૦	પિતળના પ્યાલા તથા પ-
મિ. મોઘાભાઈ મથુરદાસે	૭—૦-૦	તાસા ઠહેર્યા.
મિ. સુનિલાલ પરશુદાસે	૬—૮-૦	"

હેદમી	પટેલ ગીરધરભાઈ પ્રજ્ઞાદાસે	૭૮—૬-૦	
મિત્રાલ	મિ. નાથાભાઈ હરિભાઈએ	૭૫—૦-૦	"
પાલજી	પટેલ સોમાભાઈ મથુરભાઈએ	૧૦૦—૦-૦	"
દેવજીભાઈ	ગોર અંબાલાલ લગવનદાસે	૧૫—૦-૦	"
મહેમદાભાઈ	મિ. જ્ઞેહાલાલ ગીરધરભાઈએ	૫—૦-૦	અવાચું વહેંચ્યું તથા ડોલ, લોટો તથા પિત્તળનું પ- વાહું વગેરે ભેટ આપ્યું.
નાવલી	પટેલ દુલાભાઈ નરોત્તમદાસે	૧૫૦—૦-૦	રૂંદલ જમાડી.
ગામડી	મિ. મોતીભાઈ જ્ઞેહાભાઈએ	૪૫—૦-૦	"
દાસરા	શા. ગોકળદાસ મોતીલાલે	૧૦૦—૦-૦	"
મહેસેલ	નરમંચના પટેલ કિસાભાઈ ઓતમભાઈએ	૩૫—૦-૦	જર્મનના પ્યાલા તથા પ- તાસા છોકરાને વહેંચ્યા.
અવીણા	મારેયા બહેચર ભક્તિએ.	૧૩—૦-૦	" કન્યાશાળામાં વહેંચ્યા
મોકવા	શા. પુરોત્તમદાસ મગનલાલે	૪૦—૦-૦	રૂંદલ જમાડી.
મેગાણા	પટેલ ચતુરભાઈ મથુરભાઈએ	૧૧—૦-૦	પિત્તળના પ્યાલા વહેંચ્યા.
	કાંઓપરદાસ સોમાવડીએ	૩૦—૦-૦	રૂંદલ જમાડી.
મંજીપુરા	ના. માધનભાઈ ગોપાળભાઈએ	૩—૮-૦	પતાસા વહેંચ્યાં.
સાસ્તાપુર	દેવજીના પટેલ દેસાઈભાઈ ભુલાભાઈએ	૪૫—૦-૦	રૂંદલ જમાડી.
	ના સોમાભાઈ રણછોડભાઈએ	૬—૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યા.
મહેસેલા	મામના આગેવાનોએ	૨૦—૦-૦	કન્યાશાળા જમાડી.
સાસ્તાપુર		૩૫—૦-૦	પતાસાં તથા પિત્તળના પ્યાલા વહેંચ્યા તથા ફુંડમાં આપ્યા
મોકવા	હુદાર સોમાભાઈ નાથાભાઈએ	૧૫—૦-૦	મિઠાઈ વહેંચી.
મુંદરપુર	રસનોલના પટેલ ફકીરભાઈ ભુવાભાઈએ તથા રણછોડ ધેવાભાઈએ	૨૧—૦-૦	પિત્તળના પ્યાલા તથા પતાસા વહેંચ્યા
હમીદપુરા	પટેલ નાગરભાઈ સદમીદાસે	૧૫—૦-૦	રૂંદલ જમાડી.
ગોપાલપુરા	પટેલ ચનાભાઈ આશાભાઈએ	૨૧—૦-૦	"
ભરોડા	ગામના તદ્દગૃહસ્થોએ	૧૮૫—૦-૦	"
સહીજપુર	પટેલ પુશાલભાઈ ગોકળભાઈએ	૮૦—૦-૦	"
રાકુપુરા	નારેશ દેવભાઈ ભાવસ્ત્રીએ	૪૦—૦-૦	"
	વાધેના દીપાળી છણાળીએ	૪૦—૦-૦	"
મહેમદાવાડ	ગામના તદ્દગૃહસ્થોએ	...	પિત્તળના પ્યાલા તથા પા- ણીનો દેવડો ભેટ આપ્યો
	સોની અંબાલાલે દીરાલાલે	૩૧—૦-૦	પ્યાલા વહેંચ્યા.
કોઠીઅલ	ફકર મમન જવેરભાઈએ	૧૧—૦-૦	પ્યાલા ગડાળી તથા પતાસ
	ફકર નાયકી પ્રધાલભાઈએ	૧૧—૦-૦	વહેંચ્યાં.
મહેસેલ	પટેલ સોમા રણછોડભાઈએ	૪૦—૦-૦	રૂંદલ જમાડી.

કિંમતમાં વધારો

કમિશનમાં વધારો

દરકત શિક્ષક કોપિખુકો

કોપિની પહેલ કાઢનાર અમો હીએ, બીજાઓએ પછી નકલ કીધી છે.

ગુજરાતી અને બાળબોધ આઠ નખરમાં તૈયાર છે

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની દરેક ગુજરાતી નિશાળમાં અલાવવાને મંજૂર કરી છે.

દરેક નખરની કિંમત બે આના રાખી છે

૨૫૦ તથા તેથી વધુ કોપિ ખરીદનારને સેક્ટે (૨૫) ટકા કમિશન ઉપરાત પેકિંગ અને રેલ્વે ખર્ચ આપવામાં આવશે ૧૦૦૦ કોપિ સેશો તો ખર્ચસાથે (૮૦) ટકા મળશે પણ પોસ્ટ મારફતનું કે સ્ટેશનની આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ માલ મોકલતા રગ્તામાં વુડસા ૧ થાય તેના બખમદાર હમો નથી

ખામ નોંધ—હમોએ દમારી કોપિની સાઈઝ નાની કીધી નથી પણ જે અસલ સાઈઝ હતી તેજ કાયમ રાખી છે છતાં પણ કિંમતમાં વધારો કીધો છે

મળવાનું કેકાણુ :- આદરજી કાવસજી મારતજ

કે. નં. ૨૮-૩૦ ધોબીતલાવ-મુંબઈ.

જાહેરખબર

નીતિના પાઠો શીખવવા માટેની પરીક્ષા આ સેન્ટરમાં દર ચાર વર્ષ લેવામાં આવે છે. આ સાન આ કોલેજમાં તા ૧૬-૭-૨૮ના રોજ લેવાઈ હતી અને તેમાં સૌથી સારા નખરે હેપ્પી જેક ૧ આવ્યા હતા જેથી તેમને તા. ૧૯-૧-૨૮ ના રોજ આ કોલેજમાં વિદ્યાર્થીઓ તથા શિક્ષકોની સમક્ષ એક ગપાનો આ તથા પુસ્તકો મળી ૩. ૨૦)ની કીંમત નુ ઈનામ આપવામાં આવ્યું છે

મહાવક્ત્રી ટ્રેનિંગકોલેજ
ફોર વિમેન
અમદાવાદ, તા ૧૯-૬-૨૮

V. Baptista.
સેડિ સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટ.

મલીખા	મિ. નાથાભાઈ ગરખડે	૬-૦-૦	‘ ‘ ‘ ‘
”	મિ. રણછોડ જુલાભાઈએ	૫-૦-૦	”
ગામડી	ગોસાઈ રાજેન્દ્રગીરી રામેશ્વર- ગીરીએ	૪-૦-૦	ખાલા તથા પતામાં
”	ગોસાઈ મોતીગીરી ખાવન- ગીરીએ	૪-૦-૦	”
”	દેસાઈબાઈ શનાભાઈએ	૪૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
”	મિ. કાળીદાસ ગરગડદારે	૪૦-૦-૦	”
”	કુકાર શનાભાઈ મૂળજીભાઈએ	૨-૦-૦	પતામાં બહેન્યાં.
લાવી	ગામલોકાએ	૧૮૬-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી તથા બહેન્યાં.
માછીએલ	મારૈયા કાલાઈ ગોવિંદે	સ્કૂલ જમાડી
તોરણા	ગામના સદગૃહસ્થોએ	૨૮-૦-૦	મિલકત બહેન્યાં.
કન્નેડા	કુંભાર રાગજી ખુશાલે	૨૭-૮-૦	સ્કૂલ જમાડી.
”	મહેતા ભાઈશંકર અંબારામે	૧૬-૪-૦	પિતૃજના રકાખી બહેન્યાં.
	મહેતા આચારામ મોતીરામે	૧-૦-૦	પતામાં બહેન્યાં. મિલકત બહેન્યાં.

ક્રમતમાં ઘટારો

હસ્કત નિવો સંદેશો

શાળાપયોગી

કેપિની પહેલ કાઠનાર

અનરાતી

હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ

(રાજ્યબંધારણ સાથે)

કેળવણીખા

કર્તા,

દરેક ગુજ

મગનલાલ સાણેકલાલ ઘોલકીઆ

દે

બી એ, બી. ટી.

વિષય

પૃષ્ઠ ૩૦૦

કિ. ૦-૧૪-૦

ખર્ચ પ્રાથમિક શાળાઓને તેમજ માધ્યમિક શાળાઓના માટે ખાસ
અપયોગી પ્રશ્નો સાથે. નમુના માટે તમારા છુકસેનરને ત્યા છુક લુઓ.
બંધી તમોને ખાતરી થશે કે તે છુક ડેટલી બંધી ઉપયોગી અને સરળ
માત્રામાં છે.

બીજા બહાર પડેલાં ને મંજુર થએલાં પુસ્તકો

આક અને તેનો ઉપયોગ.

૦-૧-૬

આના કેપિશુક નં ૧ થી ૫

૦-૧-૬

સુખર્ષ ઇલાકાની ભૂગોળ. ચિત્રો અને રંગીન નકશા સાથે

કર્તા,

પ્રીતમરાય ન દેમાઈ.

૦-૫-૦

ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ નકશા સાથે.

વસ્ત્રમમાઈ લક્ષુમાઈ પટેલ કૃત

૦-૪-૦

સામટી લેનારને કમિશન આપવામાં આવશે.

સિવાય સૂક્ષ્મતા ઉપયોગની બંધી છુકો અમારે ત્યા મળશે.

લખો,

ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ છુક ડીપો,

સીમીરા-અમદાવાદ.

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	નવમી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ નિઝાહ-પ્રમુખના વાપણુ- માના કેટલાક વિચાર	૩૭૩
૨	વિદ્યાનમા આગળ ધપતું જગત	૩૮૮
૩	ચિંતોડના વિલાપ ગુજરાતના મોલકી ગમઓનો અધિકાર ...	૪૦૬
૪	ગતિશાળાઓ	૪૦૭
૫	ગતિશાળાઓનો અભ્યાસક્રમ	૪૦૮
૬	આશ્રયશાળાઓ માટે ફરતા પુસ્તકાલયો	૪૦૫
૭	ભરત્ય જિલ્લાના ગામડાઓમા શાળાની મદદની યોજના ...	૪૦૬
૮	સરકારી જાહેરખબરો	૪૦૮
૯	ખાનગી જાહેરખબરો	૪૦૯

ખાનગીસાહિત્યનો ગાંડીવ ટંકાર

ગુજરાતના ખાનગીસાહિત્યમા રહેલો મોખરે આવી ગયેલા, રૂપાણા, પુસ્તકો, પત્રોએ, વિદ્વાનોએ ને સૌ વિદ્યાર્થીઓએ વખાણ્યા છે. સરકાર તરફથી કુદીવાળા મંજુર થયેલા છે અને ખીન થતા બધ છે.

ટોટોટોપની ત્રણ વાતો ૦—૪-૦	*વાધોનું વન ૦—૪-૦
*જકુવ ૦—૬-૦	*મદુધાર ૦—૪-૦
*મીરખાનો બંધુ ૦—૮-૦	*ખરકીપુરી ૦—૫-૦
*મૂરખરાજ (રાત્રીયા) ૦—૮-૦	*સોનાકુમારી ૦—૪-૦
નીલમ ૦—૬-૦	*તોફાની ટીપુડો ૦—૬-૦
*ભીષ્મ અને યુધિષ્ઠિર ૦—૪-૦	*કસુબર ૦—૩-૦
*માળવિહાર ૦—૧૨-૦	*ધૂપસળા ૦—૪-૦
*જય ખબર ૦—૬-૦	*માળવિહાર-૨. ૦—૬-૦

ગુજરાત શાકાપત્ર

પુસ્તક ૬૭] ડિસેમ્બર, સને ૧૯૨૮ [અંક ૧૨

નવમી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ નડિઆદ-પ્રમુખના
ભાષણમાંના કેટલાક વિચાર

(૧)

ગઈ સાઠીની સાહિત્યપ્રવૃત્તિનું અવલોકન

મીરાના પદ, નરસિંહ મહેતાના પ્રજ્ઞાતીઆ, પ્રેમાનન્દના આખ્યાન, સામળમઠના છરપા, અને વાતો, અખ્યાની જ્ઞાનવાણી, ભોજ ભગતના આજખા, દયારામની ગરમીએ ઇત્યાદિ મધ્યકાલીન ગુજરાતનું ધેર ધેર ગવાતું અને પ્રેમથી સંચકાતું સાહિત્ય છે. એના ગુણ અને ગુણની મર્યાદાનું ચિન્તન રસિક છે. પરંતુ એ સર્વ અત્યારે 'દૈવતરપાકિત' યાને લક્ષ્મીપૂજનમા પ્રતિષ્ઠિત ઘર્ષ ગણેલું એવું સાહિત્યદ્રવ્ય છે, વ્યવહારમા ઉપયોગી થાય-જેના આધારઉપર આપણા નવા જમાનાનો વહેવાર ખેડીએ-એણે એ દ્રવ્ય નથી. ભવિષ્યની આશા કેટલે અંશે સકારણ્ય છે એનો ભ્યાં વિચાર કરવાનો છે ત્યા વર્તમાન સ્થિતિની જ સમાલોચના ઉપયોગી અને પ્રાસંગિક છે. તે માટે, એની ન્યૂતતાના કારણથી નહિ, પણ પ્રસ્તુત વિચાર માટે અનુપયોગિતાના કારણથી, એ જુના સાહિત્યને રહેવા દઈ-આપણા અર્વાચીન સાહિત્યની ગઈ સાઠીના ઇતિહાસ ઉપરજ નજર ફેરવીએ. એ સાહિત્યને આપણે કાલક્રમના નણ ખંડમા વહેંચી શકીએ છીએ; પહેલા ખંડનું લક્ષણ જ્ઞાનવૃદ્ધિ માટે સમાચોતું સંસ્થાપન;

ગુજરાત વર્નોક્ષ્યુલર સોસાયટી, યુદ્ધિવર્ધક સભા, જ્ઞાનપ્રસારક સભા, ફ્રેન્ડ્સ સભા ઇત્યાદિ અને એમાં ગુજરાતી સાહિત્યની સેવા કરનાર મહાપુરુષો ફ્રેન્ડ્સ, ભોળાનાથ, મહીપતરામ, નન્દલાલ, દલપતરામ, નર્મદા-શંકર, મનઃસુખરામ, રણછોડભાઈ, ઝવેરલાલ, નવલરામ, વ્રજલાલ શાસ્ત્રી, ભગવાનલાલ ઇન્દ્રજી, ઇત્યાદિ: એ પુરુષોને હાથે ઐતિહાસિક શોધ, કવિતા, નવલકથા, નાટક, તત્ત્વજ્ઞાન અને વિવેચનશાસ્ત્રના પાયા નાંખાયા. એમાંના એક ભગવાનલાલ ઇન્દ્રજીનું રચન તો પ્રાચીન શિલાલેખના શોધક અને અભ્યાસકે તરીકે અર્વાચીન હિન્દુસ્તાનના મહાન વિદ્વાનોમાં છે. પરંતુ એ જમાનામાં અંગ્રેજીનો અભ્યાસ હાલ જેટલો વિશાળ ન હતો, અને જીવન દાલ કરતાં ઘણું ઓછું સંકુલ હોઈ એમના વિચારમાં વિશેષ સાદાઈ હતી. એનું પ્રતિજિજ્ઞ તે વખતની કવિતામાં, નાટકમાં તેમજ નવલકથામાં આપણે જોઈએ છીએ. ઘડીકમાં સલાતું મનરંજન કરી દે એવી દલપતરામની કવિતા, નર્મદના સૃષ્ટિસૌન્દર્યનાં અને ઋગ્વેદવર્ણનનાં કાવ્યો વિગતભર્યાં પણ મર્મભાંડી નહિ, એમનાં યુગાર વીર અને દેશભક્તિ રસના ઉછાળા તેમાં કૃત્રિમતા નહિ તેમ કલા પણ નહિ, માત્ર મીઠો અને પ્રમુગ આવેશ. “જય જય ગરવી ગુજરાત! દીપે અરુણું પ્રભાત” એ ઉત્થાનિકામાં આપણી માતૃભૂમિની ઉચ્ચ ઉદાર અને મનોહર સ્વરે જયધોષણા, પણ તે પછી એ ધોષણાના સ્વરને આકાશમાં ટકાવી રાખે એવી બલવતી પ્રતિજ્ઞા નહિ; ગુજરાતનાં ઇતિહાસ અને ભૂગોળ ઉદાત્તાલંકારથી જે કંઈ ઉચ્ચ સ્મરણો કરાવી શકે તે કરાવીને અન્તે ‘કોની કોની છે ગુજરાત’ એમ નિશાળીઆઓ એકે અત્રાજે ઉચ્ચારે એવું કથન. રણછોડભાઈના ‘લલિતા દુઃખદર્શક’ નાટકની કળા સદૃશ સમગ્રી લેવાય એવી. ‘કરણુ ઘેઝો’ અને ‘વનરાજ ચાવડો’, એમાં વિશેષરૂપે ‘કરણુઘેઝો’માં ઐતિહાસિક સમયનું ચિત્ર સાદું અને સુંદર; તથા તે વખતના આચારવિચાર તથા કેમજી ઓપરુષના મનોભાવના વર્ણનની શક્તિ સારી; અને સાદી પણ ઉચ્ચવર્ણી ભાષાનું બળ ધ્યાન ખેંચે એવું. નવલરામ ગુજરાતી ભાષાના વિદ્વાન, પણ એમની વિશિષ્ટતા સાહિત્યવિવેચનમાં. એમનામાં સાહિત્યના ગુણરૂપ સમતોલસુદ્ધિથી પારખવાની અદ્ભુત સ્વાભાવિકશક્તિ પણ બહુ વિશાળ સાહિત્યના જ્ઞાનથી એ સંસ્કાર પામેલી નહિ, તેમ વિશાળ ખતેલી પણ નહિ; જેવું તે સમયનું સાહિત્ય, તેને અનુરૂપ એમની વિવેચના; પરંતુ તે સાથે આગામી સમય સમજવા જેટલી ઉદાર સદૃશ્યતા ખરી, અને તેથી ‘કુસુમકળા’નું ગુણદર્શન, મનઃસુખરામભાઈનું વેદાન્ત તે વિચારસાગર

પંચદશી અને શાંકર બાબ્બનો શબ્દાર્થ અને વાક્યાર્થ અને 'સંપ્રદાયસિદ્ધઃ અર્થ' જાણવા પૂરતું, અને એમની પિપાસા પણ સાંપ્રદાયિક જ્ઞાન માટેજ; પણ તે માટે ખરા હૃદયનો પ્રેમ અને આગ્રહ. આ સમયમાં ઝવેરલાલ-બાઈએ શાકુન્તલ અને મનુસ્મૃતિનાં ભાષાન્તર કર્યાં, એની કિંમત આ માર્ગની આદ્ય કૃતિઓ તરીકે સારી. એ જમાનાના કાર્યની ભારી આ વિહંગદૃષ્ટિથી આપને કદાચ લાગશે કે હું એની કદર કરવામાં મન્દ છું. પણ વસ્તુતઃ તેમ નથી. હું એટલીજ દૃઢતાથી માતું છું કે નર્મદાશંકરમાં સાચું હૃદયનું કવિત્વ હતું, કવિત્વના અનેક પ્રદેશમાં એમણે પોતાની શક્તિ પ્રસારી છે. એમના અનન્યસાધારણ કવિજીવન માટે, એમના નીડર સાંસારિક જીવન માટે, એમણે ઉત્તર કાળમાં દર્શાવેલી વિરલ સત્યનિષ્ઠા અને ઐતિહાસિક દૃષ્ટિ માટે, (પછી ભલે એમાં આપણે સંમત થઈ એ વા ન થઈ એ) તેમજ એકલ હાથે ગુજરાતી ભાષાની એમણે કરેલી સેવા માટે, માફ શિર એમને ચરણે નમે છે. દલપતરામની શાણી કવિતા-એમનાં સાદાં સીધા રમુજી વર્ણન, વાર્તાશૈલી અને મીઠો હાસ્યરસ મને આનન્દ આપે છે. સાદી ગુજરાતી વાણા કેટલું કામ આપી શકે છે એ દલપતરામ અને નન્દશંકર જેવું કોઈએ બતાવ્યું નથી. નન્દશંકરનો કરણ-ધેસો આપણે આનંદથી વાંચીએ છીએ, અને વર્તમાન સમયની સંકુલતાથી કંટાળેલા આપણે ધણીવાર એ ભૂતકાળની સાદાઈ તરફ વળીએ છીએ.

(૨)

ઇતિહાસ સંશોધન

આપણા ઇતિહાસ વિભાગે વિચારવાના પ્રશ્નો ઘણા છે. પ્રથમ તો ગુજરાતનો પ્રાચીન અને મધ્યકાલીન ઇતિહાસ ધ્યાનમાં રાખી, એનું નિરૂપણ જે આયારસુધી ગુજરાતની વર્તમાન ચતુર્સીમાની દૃષ્ટિએજ કરવામાં આવ્યું છે એમાં મૌલિક પરિવર્તન કરવો જોઈએ. ગુજરાતનો પ્રાચીન ઇતિહાસ એટલે ઉત્તરમાં પંજાબ સુધીના પ્રદેશનો; અને દક્ષિણમાં દક્ષિણના ઉત્તર વિભાગના પ્રદેશનો; એ ઇતિહાસના ઘણા ખાકાં હજી હવે પૂરવાનાં છે. ઘણાં વર્ષો પૂર્વે 'આપણા ઇતિહાસનું' શિક્ષણ 'મોગલ અને બ્રિટિશ અમલનીજ દરકાર કરતું. તે પછી મહમદ ઘોરી અને મહમદ ગિઝની સુધી, અને તે પછી પ્રાચીન ઇતિહાસ સંશોધનની કિંમત ચતાં સિકંદરની સ્વારી સુધી, આપણે ભૂતકાળમાં ગયા. પરંતુ તે પહેલાનો સમય કેવળ પૌરાણિક એટલે ઇતિહાસદૃષ્ટિયા અપ્રમાણિક એવી વાર્તા.

ઓથી જ બરેલો હોઈ ઇતિહાસના અભ્યાસ માટે નકામો છે. એવી સમજણ ધણો વખત ચાલી. પરંતુ વધતી જતી શોધને પરિણામે સમજાયું કે પુરાણમાં કરેલી નોંધ હિંદુસ્તાન ઉપર આક્રમણ કરનાર પશ્ચિમની પ્રજાઓના ઇતિહાસકારોએ તથા અન્ય મુસાફરોએ જે નોંધ કરી છે તેની સાથે અદ્યતન રીતે મળતી આવે છે. આથી પુરાણની પ્રમાણ તરીકે પ્રતિષ્ઠા વધી, અને પુરાણના મહાન અભ્યાસી પાશ્વટરે એ પ્રતિષ્ઠાનું સારાસાર વિવેચનપૂર્વક એટલું બધું ગૌરવ વધારી દીધું કે વેદાદિક અંથ કરતા પણ એનું પ્રમાણ વધારે માન્યું. આટલે સુધી જવું મધ્યસ્થ ઇતિહાસકાર માટે અશક્ય છે, પણ અન્ય પ્રમાણથી બાધિત ન હોય, અથવા અન્ય પ્રમાણને બાધિત કરે એટલું સંભવિત હોય, તો પુરાણના કથનને ઇતિહાસરૂપે માનવાને અત્યારે સહુ ઇતિહાસકારો તૈયાર છે. તેજ પ્રમાણે તે પછીના સમયમાં આવતાં કેવળ શિલાલેખ, સિક્કા અને તામ્રપટનાજ પ્રમાણને વળગી ન રહેતાં ઇતિહાસ રચવામાં બાધાબાધના સામાન્ય નિયમાનુસાર સાહિત્યનો ઉપયોગ કરવો પણ હિત છે; વળી વિશેષ સાહિત્ય જ્યારે તારીખો નક્કી કરવામાં ઉપયોગી નથી થતું, ત્યારે પણ પ્રજાના વાસ્તવિક કે ભાવનાત્મક જીવનની અંખી કરવા માટે બહુ કામનું થઈ પડે છે. પરંતુ આપણા ઇતિહાસના પ્રકાશનું એક મોટું સાધન હજી હવેજ આશાક્ષિતિજ ઉપર હિંગતું દેખાય છે. સંધ અને પંજાબની સરહદો ઉપર મોહન-જાડોરો અને હરપ્પાનાં ખોદાણકામથી ઋગ્વેદ બલકે તેથી પણ પૂર્વના મનાતા કાળ ઉપર પ્રકાશનાં કિરણો ફૂટ્યાં છે. તે સંબંધીના અનુમાન જે અત્યારસુધી ચાલતી આવેલી પાશ્ચાત્ય ઇતિહાસકાર અને પુરાતત્ત્વવિદ્ની માન્યતાથી તદ્દન વિપરીત છે. એ પુરાણની હકીકત સાથે મળે છે, અને પરિણામે હિંદુસ્તાન ઉપર આક્રમણ કરનાર અને એની વસ્તીમાં લળા જનાર 'Foreign Tribes' યાને પરદેશી જાતિઓ સંબંધી આપણા અર્વાચીન વિદ્વાનોના લેખો લુદી દષ્ટિએથી તપાસવા પડશે. કાઠીઆવાડની ઐતિહાસિકરત્નગર્ભા વસુંધરા 'હજી' ખોદવી તદ્દન બાકી છે. સૌરાષ્ટ્ર, દારકા અને વલ્લભીપુરના ઇતિહાસનાં ફેટલાંએ પણ એ ભૂમિમાં દટાએલા કોઈવાર બહાર નીકળશે એ કહેવાતું નથી, અને એ નીકળશે ત્યારે આપણા અત્યારસુધી માનેલા ઇતિહાસને ટેકો આપશે કે હથેલાવશે એ વિષે અત્યારે કોઈ પણ પ્રમાણિક કદવના થઈ શકતી નથી. પણ એ શોધ ઇતિહાસના યથાર્થ જ્ઞાન માટે અત્યંત આવશ્યક છે એટલું તો નક્કીજ છે. ખીન્નું આપણા ઇતિહાસના રાજવંશો બધે એમની

તારીખો આપણે ચોક્કસ રીતે જાણી શક્યા હીએ તેમાં પણ હજી લોક સ્થિતિ વિશે ઘણું જ્ઞાન ઉમેરવું બાકી છે. સાહિત્ય એ આ જાતના કાર્ય માટે એક મોટું સાધન હોય છે, પણ દુર્ભાગ્યે, આપણા તે કાળના ધણા-ખરા કવિઓએ એમના સાહિત્યને ધર્મ સિવાય કોઈપણ રસથી ભીંગવા દીધું નથી. આથી લોકસ્થિતિ જાણવાના વિષયમાં આપણને ઘણી મુશ્કેલી પડે છે.

રાતમણિરાવે મુસલમાન સમયના ગુજરાતના ઇતિહાસનો અભ્યાસ પ્રકટ કરવા માંડ્યો છે, તથા એને અંગે માત્ર સામાન્ય નિરૂપણથી સંતોષ ન માનતાં વિગતવાર માહિતી એકઠી કરવા માંડી છે, એ પદ્ધતિએ ઘણું કામ કરવા જેવું છે. રામચુરા અને મેઘાણી કાઠીઆવાડની જુની વાર્તાઓ રાસ વગેરે સાહિત્ય એકઠું કરે છે એનું મૂલ્ય ઐતિહાસિક દષ્ટિએ ઘણું ન હોય પણ સમયનું ચિત્ર દોરવવામાં તો ઘણું જ કામનું છે. વળી એક સંસ્કૃત અલંકારશાસ્ત્રી લખે છે તેમ 'સર્વશાસ્ત્રો કાવ્યમુખપ્રેક્ષી' છે-અર્થાત્ કાવ્યનું જ મુખ નિહાળતાં કાવ્યનાં સેવક છે-અને તે પ્રમાણે ઇતિહાસ પણ કાવ્યરૂપ થયા વિના એનું તત્ત્વ પૂરેપૂરું પ્રકટ કરી શકતો નથી. કવિ-પ્રતિભા વિનાનો ઇતિહાસ એ જીવંત માંસ અને રુધિર વિનાનું માત્ર કાળનું મૃત હાકપિન્નર છે તે માટે આપણે ઇતિહાસ ખરી રીતે જાણવા માટે આપણે નન્દશંકર તુળગશંકર અને કનૈયાલાલ મુનશીની અપેક્ષા રાખીએ છીએ. કલા ખાતર સત્યના ભોગ આપવાની જરૂર હોય તો ગુજરાતના ઇતિહાસ ખાતર કલાનો ભોગ આપવા પણ બાઈ મુનશીને આપણે વિનંતિ કરીશું. આપણે એમને કહીશું કે સત્ય અને કલા ઇતિહાસ અને કલા-ઉભયનો મુન્દર સમન્વય કરી શકે એવું એમનામાં સામર્થ્ય છે, એકનો ભોગ આપવો પડે એવા એ કલામાં અનિષ્ણુ કે ઇતિહાસમાં પર્યાયતાની કિંમત ન સમજી શકે એવા પ્રાકૃત નથી. છતાં ભોગ આપવો પડે એટલા એ અશક્ત હોય તો કલાનો ભોગ આપે, ઇતિહાસનો નહિ; કારણ કે કલાના ક્ષેત્ર ધણા છે, ઇતિહાસનું એક છે.

(૩)

ભાષા

ત્રીજું આપણી ભાષાનો ઇતિહાસ પણ હજી ઘણો વધારે શોધવાનો છે.

ગ્રીયર્સને તો ભાષાશાસ્ત્રીઓની શોધોના આધારે માત્ર થોડીક લીટીઓ જ દેરી છે, પરંતુ રેસિડેરી અને નરસિંહરાવ બાઈએ એમાં ઘણું વધારે કામ કર્યું છે. પણ તેઓએ કર્યું છે તે કરતાં હજી ઘણું ઘણું વધારે કામ

કરવું બાકી છે, અપભ્રંશ સાહિત્યના ફૂટક અવશેષો કેટલાક સમયથી ઉપલબ્ધ હતા, પણ સળંગ કાવ્યો હજી હવેજ પ્રસિદ્ધ થયા હાજ્યાં છે, અને અપભ્રંશ એટલે એક સ્થિર અવિકારી ભાષા—જેનું વ્યાકરણ હેમચન્દ્રે ધરી આપ્યું છે એમ મનાઈ રહ્યું છે, તેને બદલે હવે એનો એક જીવંત અને વિકારી ભાષા તરીકે અભ્યાસ થવો ઘટે છે, જેટલું અપભ્રંશ સાહિત્ય ઉપલબ્ધ છે એ પ્રકાશમાં મૂકી આ અભ્યાસ શરૂ કરી દેવો. જોઈએ. અત્યારે ઉત્તર હિન્દુસ્તાન રાજસ્થાનથી માંડી દક્ષિણમાં રાષ્ટ્રકૂટ રાજ્યના પ્રદેશ સુધીના ભાગમાં જે અપભ્રંશ સાહિત્ય જઠરું છે તે રચનામાં પણ મોટો અંશ જૈનોનો છે, પણ હેમચન્દ્ર વગેરેએ ઉચ્ચરેલાં ઉદાહરણો જોતાં કેટલુંક સાહિત્ય જૈનેતર થકી પણ રચાયેલું હોય તો તે સંભવિત છે. એ સઘળું સાહિત્ય શોધવાનો આપણે પ્રયત્ન પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. કારણ કે અપભ્રંશ સાહિત્ય મૂળ હિન્દુસ્તાનના ઉત્તર દક્ષિણ ‘અપરાન્ત’નું છે, તથાપિ એના સૌથી વિશેષ ઉત્તરાધિકારીઓ આપણે ગુજરાતી છીએ. આપણા ગુજરાતમાં આવ્યાના ઇતિહાસ ઉપરથી આપણી ભાષાનો ઉદ-ભવ-પ્રાચીન આર્ય ભાષા, પછી સંસ્કૃત, પછી પાલી પછી શૈરસેની અપ-ભ્રંશ, અને તે ઉપરાંત ગુર્જરાની મૂળ ભાષા દર્દસ્તાની યા પૈશાચી આટલાં તરવામાંથી થએલો મનાય છે. હવે આ સઘળાં તરવેને પૃથક્ કરી આપણી ભાષાના પ્રત્યેક શબ્દની ઉત્પત્તિ આપણા કોષમાં આપણે ખતાવવી જોઈએ. તેમાં પૈશાચીનું તરવ શોધવું કઠણ છે તથાપિ તે માટે યત્ન થવો જોઈએ, અને અશિષ્ટ મનાતા એના ખુણાખોચરાતી ખોલીના શબ્દો પણ એકઠા કરીને તપાસવા જોઈએ. આ સઘળું દાર્ઘ્ય અસાધારણ મહત્ત્વનું છે તેવુંજ ખર્યું છે; વળી વર્તમાન જમાનામાં કોઈપણ કોષ ન્યાંસુધી સંસ્કૃત પ્રાકૃત અને અપભ્રંશ રૂપી મૂળ ઉપરાંત, હિન્દી મરાઠી અને બંગાળી સાથેના સમાનતા અંશો નહિ દર્શાવે ત્યાંસુધી એ અપૂર્ણજ ગણાશે.

(૪)

વિજ્ઞાન

હવે વિજ્ઞાનવિભાગના વિષયમાં આપણે શું કરવાનું છે એ જોઈએ. આ વિષયમાં જે કાર્ય કરવાનું હોઈ શકે તેના બે પ્રકાર છે; એક નવી શોધ, અને બીજો લોકપ્રચાર. નવી શોધની બાબતમાં તો ગુજરાતે આખા હિન્દને બદલે સમસ્ત પૃથ્વીના વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓની સાથે રહીને કામ કરવાનું છે. પણ જે નહાતું કામ—જતાં અતિ આવશ્યક કામ—સાહિત્ય પરિ-પદ પોતે ઉપાધી શકે એવું છે તે વિજ્ઞાનના લોકપ્રચારનું છે. છેલ્લાં દશ

૫૬૨ વર્ષમાં આપણા પ્રથમ અને મધ્યમ કક્ષાના શિક્ષણમાં વિજ્ઞાનશાસ્ત્રને આપણે સ્થાન આપ્યું છે. અને સારી નિશાળોમાં એ કામ થતું હશે એમ પણ આપણે માની લઈએ તોપણ એની બહાર સામાન્ય લોકમાં વિજ્ઞાનનો પ્રચાર હજી નહિ જેવો છે અને એ પ્રચાર સારી પેઠે થાય તે માટે સાહિત્ય પરિષદે ખરા અન્તઃકરણથી મ્હોટી યોજના રચવાની આવશ્યકતા છે. મ્હારા મિત્ર મિ. કાંઈલાં-જે હમણાં થોડા વખત ઉપર બનારસ હિન્દુ યુનિવર્સિટીમાં એનજીનિયરિંગ કૉલેજના પ્રિન્સિપાલ થયા છે-એમણે કલ્પના રિવ્યૂમાં ઔદ્યોગિક કેળવણી ઉપર લેખ લખવા માંડ્યા છે, એમાં એક સ્થળે કહ્યું છે કે ઈંગ્લંડનો ઔદ્યોગિક વિકાસ ઔદ્યોગિક શાળાને નહિ પણ ઔદ્યોગિક કારખાનાને આભારી છે. આ કહેવું ઇંગ્લંડ પરત્વે ખરૂં છે, પણ અન્ય પ્રાણી કરતાં મનુષ્યોમાં વિશેષ એ છે કે સ્વાભાવિક હોય એને પણ એ પ્રયત્નજન્ય કરી શકે છે. ઔદ્યોગિક કારખાનાંથી ઇંગ્લંડનો ઔદ્યોગિક વિકાસ થયો એ ખરી વાત, પણ એ કારખાનાંને સુધારવામાં ઔદ્યોગિક શાળાનું વિજ્ઞાન અત્યારે મ્હોટો ભાગ લે છે; બદકે ઇંગ્લંડ પણ શાળા અને કારખાનાંને પરસ્પર જોડવામાં અન્ય દેશોથી-કદા-હરણ તરીકે જર્મનીથી-પછાત છે તેટલી એની ઔદ્યોગિક સ્થિતિ પણ હાનિ સહન કરે છે. આપણા દેશમાં કારખાનાંના કામમાં શાળામાં મેળવેલી વૈજ્ઞાનિક કેળવણી બહુ ઉપયોગી થશે; બદકે, આપણા દેશની સ્થિતિ એવી છે કે જ્યાંસુધી વૈજ્ઞાનિક શિક્ષણથી આપણી હવાને ભરી દેવામાં નહિ આવે, ત્યાંસુધી આપણાં કારખાનાં ધણ ગતાતુગતિક અને જમાનાથી પચાસ વર્ષ પછાત રહેવાનાં. તે માટે સાહિત્ય પરિષદે વિજ્ઞાનને લોકપ્રિય કરવા સારુ જે કાંઈ ચલન થઈ શકે તે કરવા મગી પડતું જોઈએ. આરંભમાં વિજ્ઞાનનાં લોકપ્રિય ભાષણો અને પ્રયોજો ગુજરાત અને કાઠિયાવાડનાં અમુક શહેરોમાં કરવા માટે ગોઠવણ કરી દેવી જોઈએ, અને એ કામમાં પ્રજાની સેવા કરવા ડૉ. કાન્તિલાલ, ડૉ. નાયક, પ્રોફેસર વીરમિત્ર દીવેડીઆ, રા. પોપટલાલ શાહ, રા. સાંકળચંદ શાહ, રા. પર્જન્યરાય મેટ, અને રા. વિજયલાલ કુવ તૈયાર છે એમ હું જાણું છું. અન્ય પણ ઘણા ભાઈઓ સાહાય્ય કરશે.

(૫)

તત્ત્વજ્ઞાન

ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનના વિષયમાં આપણું એ જાતનું કર્તવ્ય છે. એક તો આપણા ગુજરાતી સાહિત્યમાં મીરા અને નરસિંહ મહેતાથી માંડી

આજ પર્યંત જે જે વિચાર આપણા સાહિત્યમાં પ્રકટ થયા છે, એ તારવવાનું, એનો ઇતિહાસ રચવાનું, તથા એને હિન્દુસ્તાનમાં અન્યત્ર પ્રકટ થએલા ધર્મ અને તત્ત્વવિચાર સાથે સંકળવાનું મ્હોદું કાર્ય છે. પણ એટલેથીજ સંતોષ પામવાનો નથી. જેમ સાહિત્યમાં જુના સાહિત્યના પાનથી સંતુષ્ટ થવાનું નથી પણ નવું સાહિત્ય રચવાનું છે, તેજ રીતે તત્ત્વજ્ઞાનમાં પણ આપણે આગળ પ્રગતિ કરવાની છે. આપણા પ્રાચીન પૂર્વજોએ જેમ ઇતિહાસ તેમ તત્ત્વજ્ઞાન સાહિત્ય સાથે મૂંઝવું હતું. પરંતુ એ કાર્ય મહાન કવિઓ જ કરી શકે. આપણે તો, એજ કાર્યની સામગ્રી તરીકે, તત્ત્વજ્ઞાનને એક સ્વતંત્ર શાખારૂપે કેળવી પેલી સંપર્ધો શકીએ. તત્ત્વજ્ઞાન એ સંસારને વિશ્લેષવાની એક દૃષ્ટિ છે, અને તે જેમ જ્ઞાનીને સિદ્ધ છે તેમ આપણુ સહુને સાધ્ય છે અને આવશ્યક છે. તત્ત્વજ્ઞાન એ જ્ઞાનીને અન્ય શાખાઓની સમાન કક્ષાનું એક શાસ્ત્ર છે એ સમજણુ પણ ભૂલભરેલી છે. જ્ઞાનની સર્વશાખામાં તત્ત્વજ્ઞાન પ્રવેશ કરે છે, કારણ કે એ સર્વના મૂળરૂપે એનું સ્થાન છે. તેથી જીવ, જગત અને પરમાત્મા સ્વરૂપનું, જ્ઞાનની એક સ્વતંત્ર શાખારૂપે ચિંતન એટલામાં જ તત્ત્વજ્ઞાન સમાપ્ત થતું નથી. ઇતિહાસ અને વિજ્ઞાનનાં મૂળ શોધવા તથા એનો અર્થ કરવામાં પણ તત્ત્વજ્ઞાન પ્રવર્તે છે. આ દૃષ્ટિએ મનુષ્યનું બંધારણુ, એનો આ પરિદેશમાન વિશ્વ સાથે સંબંધ, એની સ્વાભાવિક પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિની ભાવનાઓ-ઇત્યાદિ સર્વ વિચાર તત્ત્વજ્ઞાનના પેટામાં પડે છે. એ વિચારનું બહોળું પણ મુચિન્તિત સાહિત્ય હિત્તમ કરવાની જરૂર છે. એ જ ભવિષ્યના કાવ્યસાહિત્યમાં હિચ્ચતા અને ગંભીરતા, એ સાહિત્યના પ્રાણરૂપે, પ્રેરી શકશે અને એ વિના આપણું સાહિત્ય રંગભેરંગી પર-પોટા જેવુંજ રહેશે.

(૬)

કેળવણી

કેળવણીનો વિભાગ સાહિત્યપરિષદનું આવશ્યક અંગ છે. આપણી કેળવણીનું સ્વરાજ્ય આપણને નામનુ તો મળી ચૂક્યું છે; પરંતુ એને વાસ્તવિક કરવામાં અત્યારે મ્હોટી મુશ્કેલી આ ખાતા માટે સરકાર પાસેથી નાણાં મેળવવાની છે. એ મેળવવાના માર્ગો પરિષદના પ્રદેશની બહાર છે, પરંતુ એના પ્રદેશની અંદર પણ ધણું કરવાનું બાકી છે. જેટલાં સાધન આપણને યામ છે તેટલાનો પણ પૂરેપૂરો ઉપયોગ કરવા માટે પ્રયત્નમાં

કેળવણી સંબંધી વિચાર કરનારાં મંડળો હોવાં જોઈએ. મિ. મારવિને કહેલું મને યાદ આવે છે કે-ઈંગ્લાંડમાં દર આઠવાડીએ સ્થળે સ્થળે કેળવણી માટે ઉત્સાહ ધરાવનારાં મંડળો મળે છે, ચર્ચા કરે છે, કેળવણીના વિસ્તાર અને સુધારા માટે દરેકો કરે છે, યોજનાઓ ઘડે છે ત્યારે આ દેશમાં તો સત્રજી શન્યવત્ પડ્યું છે ! આપણે આપણા પ્રાન્તમાં કેળવણીના અનેક પ્રયત્નો આરંભ્યા છે, પણ તે હજી પરસ્પર અસૂચિત છે. પરિપૂર્ણ કામ એમાં મૂલ્ય પરીવર્ધન, અને એક મુખ્ય કેળવણીમંડળ સ્થાપી એ દ્વારા ગુજરાતીની કેળવણી ઉપર દેખરેખ રાખવાનું, અને એના વિસ્તાર તેમજ ગુણમાં દિન પર દિન સુધારા કરવાનું છે.

ક્ષણવાર વિચારો કે આજકાલ પશ્ચિમમાં પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શિક્ષણને સરલ સુબોધ અને રસિક કરવા માટે કેટલા પ્રયત્નો ચાલી રહ્યા છે ! કેળવણીના કાર્યમાં પડેલાને જાણીતું છે કે આત્યારે સેંકડો પુસ્તકો જગતના મહાન સાહિત્યને બાલ વિદ્યાર્થીના જીવનમાં ઉતારવા માટે રચવામાં આવે છે. તેમ, વર્તમાન વિજ્ઞાનની પ્રગતિથી પણ તેઓ અબળપાં ન રહે તે માટે કઠિન વિજ્ઞાન પણ સુમાલ રૂપમાં મૂકવામાં આવે છે. આ કાર્ય સફળ રીતે કરવા માટે વિદ્વાન લેખકોની તેમજ બાહોશ પ્રકાશકોની જરૂર છે. ખીન્નું : કેળવણી એ શાળાના શિક્ષણને અંતેજ સમાપ્ત થતી નથી એ શિક્ષણશાસ્ત્રને એક સુવિદિત સિદ્ધાન્ત છે, પણ એ સૂત્રને આત્યાર સુધી એ જ અર્થ થયો છે કે શાળામાંથી નીકળી મનુષ્ય જીવનમાં પડે છે ત્યારે જીવનરૂપી મહાશાળામાં એનું શિક્ષણ ચાલ્યાં કરે છે. આ સત્ય છે પરંતુ પશ્ચિમમાં એક ખીજ અર્થ ઉપર પણ દલે ધ્યાન દેવા લાગ્યું છે. તે એ તે જીવનના વ્યવસાયમાં પડ્યા પછી પણ મનુષ્યને આત્મશિક્ષણ માટે કોઈક રૂપાન્તર સાથે શાળા કાયમ રાખવાની જરૂર છે. આ 'adult education' નો સિદ્ધાન્ત ગરીબોને જ માટે છે એમ નથી; ધનિકોને પણ શાળા હોડ્યા પછી મૂર્ખ બની જવાને એટલોજ સંભવ છે. ત્રીજું, કૃષ્ણ ભગવાને જેટલા પ્રેમથી ગોપાલ આદીરોને પોતાના માન્યા-દત્તા તેટલા જ પ્રેમથી ગામડાંની વસ્તીની સાથે એકતા કરવાની જરૂર છે. અને તેથી ગામડાંની કેળવણીનો પ્રશ્ન, - એ કેળવણી કેવી હોવી જોઈએ તથા એને કેવી રીતે રાચક તેમજ દિતપ્રદ અને ઉપયોગી કરી ચકાવ એ પ્રશ્ન-પણ મન લગાડીને વિચારવાનો છે.

સ્ત: ૭

પરિપૂર્ણ સામાન્ય ઉદ્દેશ સંબંધી, સાદિતરના સંકલ્પ માટે જોમતી

એ ચોક્કસ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓની સંશોધક બુદ્ધિ આ બાબતમાં પણ કેટલી મદદગાર થઈ છે તેના દાખલો ટાંકું. સને ૧૯૨૩ માં હવાઈના ટાપુમાંથી લગભગ ૭ કરોડ રૂપીઆનાં અનનાસ ઉગાડીને બહાર મોકલવામાં આવ્યા હતા. આ ઉલોગ એક નાની શોધખોળને આધારે ગમ્યો. હવાઈ ટાપુની જમીનમાં અનનાસો સારાં થતાં પણ પીળા થઈ જતાં એવું કારણ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓએ ખોળી કાઢ્યું. તેઓને માલમ પડ્યું કે તે જમીનને લોખંડના સત્ત્વની ભૂખ રહી ગય છે. વળી એ સત્ત્વ જમીનમાં નાખવાથી પણ પાકને પહોંચી શકતું નથી. વિશેષ અખતરાઓ કરવાથી એવું જણાયું કે જમીનમાં લોખંડનો ખાર નાખવા કરતાં, તે ખારને પાણીમાં પીગળાવી અનનાસ છોડનાં પાંદડાઓ ઉપર છાંટવાથી આ રોગ મટી ગય છે. આમ થયા પછી આ ધંધો હ્યાં ખૂબ ગમ્યો.

કેટલાક વખત ઉપર ન્યુઝીલેન્ડમાં ચેટાં અને ઢોરોમાં એક જાતનો રોગ ચાલ્યો, જેથી ઢોરો સુકાઈ જઈ ધીમે ધીમે મરી જવા લાગ્યાં. વિજ્ઞાનની નજરે ખોળતાં એવું માલમ પડ્યું કે મેદાનોમાં કે ખેતરોમાં ઢોરો ચરવા જતા ત્યાંની જમીનમાં લોખંડી સત્ત્વ તથા ખીજ અમુક ખારોનો અભાવ માલમ પડ્યો. લોખંડનો તેમજ ખીજ કેટલાક ખારો તે જમીનપર છાટતાં જ, ઢોરોમાંથી આ રોગ ધીમે ધીમે સચોટ નાબૂદ થઈ ગયો.

હવાઈ વિમાનો અને વિજ્ઞાન.

હવામાં ઉડતા વિમાનોને, મોટી ઉંચાઈ પરથી અચાનક એન્જીન બંધ પડી જવાથી નીચે પડી બચકર અકસ્માત્ થતા આપણે સાંભળીએ છીએ. પૃથ્વી પરની સાધારણ પ્રયોગશાળામાં એનાં કારણો તપાસતાં કાંઈ ફોલ મળી નહિ એટલે, એવા એન્જીનમાં હવાની આટલી ઉંચાઈએ લઇને શા શા વિચિત્ર ફેરફારો થાય છે, એનો અભ્યાસ કરવાને માટે ઉંચા પહાડો પર એન્જીન વગેરેને લઇને જવાની જરૂર જણાઈ. પણ આથી તો જે પહાડ પર આ શોધખોળ થાય તેટલી જ ઉંચાઈએથી શું ફેરફાર થાય તેનું જ માત્ર જ્ઞાન મળે. જે પહાડ ૨૫૦૦૦ ફીટ ઉંચો હોય તો ૨૫,૦૦૦ ફીટ પર રહેલી હવા એરોપ્લેનના એન્જીનમાં શું શું ફેરફાર કરી શકે, એટલુંજ શોધી શકાય, પણ ૩૦,૦૦૦ ફીટ પર કેવી સ્થિતિ ઉત્પન્ન થાય, તે કહી શકાય નહિ. વિમાની, અમુક ઉંચાઈએ તેને નડેલી અડચણોના ખ્યાલ જે વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીને આવે, તો વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ, એટલે ઉંચે આવેલી હવાના દબાણની, ગરમીની, વગેરેની આટલી ઉંચાઈએ શી સ્થિતિ હોય તે સ્થિતિ પોતાની પ્રયોગશાળામાં ઉભી કરી, નવા પ્રયોગો આદરી, એ

અડચણો દૂર કરવાને પ્રયોગશાળામાં સાધનો ઉભાં કરી શકે. આવાં સાધનો આજે વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓએ ઉભાં કર્યાં છે અને શોધખોળો પૂરે જોસમાં ચાલે છે. પરિણામે લવિષ્યમાં દિન પર દિન હવાઈ વિમાનો મારફતે મુસાફરી, તેમજ વેપારરોજગાર, વધારે સરળતાથી અને સસ્તી રીતે થઈ શકશે, મુસાફરીનું અંતર ઓછું થશે, વખતનો બચાવ થશે અને રેલ્વે વગેરેને લગતાં સાધનોને અંગે થતો ખર્ચ બચી જશે.

લોંછુ પકવવા માટે હવામાંની ગેસનો ઉપયોગ.

સાધારણ રીતે ન્યારે ડોઈ પછુ પદાર્થ બળે છે અને તે વખતે ઓક્સીજનનું પ્રમાણ ઓછું હોય છે, ત્યારે હુમાડો પેદા થાય છે; અને તેમાં “એથીલીન” ગેસ ઓછાવતા પ્રમાણમાં ઉદ્ભવે છે. ઘણાં વર્ષો સુધી આસતેલના સ્ટેવો કેલીફોર્નીયામાં લોંછુ પકવવામાં અને તેમને પીળો રંગ આપવામાં વપરાતા હતા. થોડાં વર્ષો ઉપર વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓએ શોધી કાઢ્યું કે આનું કારણ સ્ટેવની ગરમી નહિ, પણ હુમાડામાં રહેલી “એથીલીન” ગેસજ હતું. આ સ્ટેવોને લઇને કેટલીક વખતે આગ લાગતી અને વખતોવખત હુમાડાને લઇને ફળ કાળાં પડી જતાં અને જોઈએ તેવું ઓક્સ પરિણામ આવતું નહિ. બેનણુ વરસની વાત ઉપર જ અમેરિકાના રસાયણશાસ્ત્રીએને આ બાબતની વિગતવાર શોધખોળ કરવા રાજ્ય તરફથી જલામણ કરવામાં આવી. ડો. ડેનીએ શોધી કાઢ્યું કે “એથીલીન” ગેસને હવામાં (૧: ૧,૦૦૦,૦૦૦ હવા) થી માંદીને (૧:૫૦૦૦ હવા) ના પ્રમાણમાં હોય તો ધારેલું કામ આપી શકે છે અને એમણે આ ફળ પકવવાને અને તેમને પીળો રંગ આપવાનું ઓક્સ અને નિયમિત થઇ શકે, અને અર્ધા વખતમાં જ કામ પાર પડી શકે, એવી એક રીત શોધી કહાડી છે. એકોર્સના ટાપુમાં પણ અનનાસને નિયમિત પકવવાને આનોજ ઉપયોગ થાય છે.

કુદરતી કપૂર સાથે બનાવટી કપૂરની હરીફાઈ.

દુનિયામાં દર વર્ષે ૪-૫ હજાર ટન કપૂર વપરાય છે, અને અ બહુ જ ચીન અને જાપાન દેશ પૂરું પાડે છે. આ કપૂર મોટે ભાગે ફેબ્રોસા ટાપુમાં ઉગતાં કપૂરનાં ઝાડોમાંથી મેળવવામાં આવે છે. સને ૧૮૯૪ માં ફેબ્રોસાનો ટાપુ જાપાનીઓએ કબજે કર્યો અને કપૂરનો વેપાર જાપાનના એકલાના હાથમાં આવ્યો. પરિણામે કપૂરની કિંમત વધી ગઇ. કપૂરનો મોટો જરૂરો કચકડુ બંતાવવામાં વપરાય છે, તેથી કચકડાના વેપારીઓને કપૂરનો એકલથુ વેપાર પસંદ પડ્યો નહિ. એટલે બનાવટી કપૂર પેદા

કરવા તરફ લક્ષ દોરાયું અને રસાયણદ્રાવ્યોએ ટરપેન્ટીન તેલમાંથી કપૂર બનાવવાની રીત શોધી કઢાડી. આ બનાવટી કપૂર, કુદરતી કપૂરની સાથે કિંમતમાં હરિફાઈ કરી શકે એવી સ્થિતિ આજે તો ઉત્પન્ન થઈ છે, ભવિષ્યમાં કુદરતી કપૂર બનાવટી કપૂર સાથે બજારમાં ટક્કરો કે નહિ તે હાલ કહી શકાય નહિ, પણ બનાવટી કપૂર માટે ઉજળું ભવિષ્ય નજરે આવે છે. આ સિવાય કપૂરની સુગંધવાળો એક ખીજો બનાવટી પદાર્થ પણ બજારમાં કપૂરને નામે વેચાતો થઈ ગયો છે.

સૂર્યની ગરમીનો ઉપયોગ.

છેવટે એક વધુ દાખલો ટાંકું. પ્રોફેસર સીઆમીસને ઇ. સ. ૧૯૧૨ માં એક આગાહી કરી છે તે નોંધવા જેવી છે. તેઓ જણાવે છે કે, જેમ આડપાન સૂર્યની ગરમીનો ઉપયોગ કરે છે, તેમ મનુષ્યજાતિએ એ શક્તિનો સંપ્રદ કરી, ઉપયોગ કરવા તરફ ચા માટે પ્રયત્નો ન આદરવા ? કોઈ એવો વખત આવશે કે જ્યારે સૂર્યની શક્તિ સંધરવાને જોઈતા સાધનો ઉભાં થશે અને પૃથ્વીની ઉપર મોટા ફેરફારો થઈ જશે. એમની ગણતરી એવી છે કે જે દળર પાચસો ટન કોલસો બાળી જેટલી શક્તિ ઉભી કરી શકીએ તેટલી શક્તિ, દર ચોરસ માઇલમાં પડતા સૂર્યનાં તાપ તથા અન્ય વાજામાંથી પેદા થઈ શકે. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાંથી ૬૦૦,૦૦૦,૦૦૦ ટન જેટલો કોલસો દરવર્ષે ખોદી કાઢવામાં આવે છે. પણ સફારનાં રજુમાંથી દરરોજ આપણને ૬,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦, ટન કોલસા જેટલી શક્તિ મળી શકે તેમ છે. એવો પણ વખત આવે કે વિપુલરૂપી આતુરતાના પ્રદેશોમાં ખૂબ ગાઢી વસ્તી થઈ જાય અને મોટાં મોટાં કારખાનાઓ ત્યાં સ્થપાય કે જ્યાં ધુમાડાની એક રજકણ પણ ના હોય અને મેદાનો ઉપર કાચનાં ઘરો બધે જોવામાં આવે અને કુદરતી શક્તિનો કાંતુ હાથમાં આવેથી, મનુષ્યજાત કુદરત કરનાં એ શક્તિનો વધારે ઉપયોગ કરે. આટલું બધું બને તો કોલસાની ખાણો ખોદવી અથવા તો એની કિંમત માટે શીકર કરવી પડે જ નહિ. તેમજ જ્યાંસુધી સૂર્ય તપે ત્યાંસુધી આપણને બીજા બળતણની પણ જરૂર પડે નહિ. આખરે જો સૂર્ય તપતો જ બંધ થઈ જાય, તો આપણને બીજી કોઈ ચીજની જરૂર રહેવાની નથી-ત્યાં જ પ્રશુનાં દરબારમાં પહોંચી જઈશું.

વિજ્ઞાનના સાહિત્યની જરૂર.

દરેક આગળ પડતી પ્રજાને વિજ્ઞાન સાહિત્યની ખાસ જરૂર છે એ વાત ચોખ્ખી છે. વિજ્ઞાનનો અભ્યાસ આપણા દેશમાં જનસમાજ માટે

નહિ જેવો જ છે. તો પછી લાયકાતવાળું વિજ્ઞાન સાહિત્ય પૂરતા જથ્થામાં પેદા કરવું એ વાતનો ખ્યાલ જ ક્યાંથી આવે? વિજ્ઞાનને લગતું જ્ઞાન, હાલ તો પરભાષા મારફતે લેવાય છે. એને લગતાં રસ પડે એવાં ખ્યાનો, વિગતો વગેરે સ્વભાષામાં લોકોને પસંદ પડે એવા રૂપમાં ફેલાવવાનો પ્રયત્ન કરવો, તે આવી પરિપક્વની પહેલી ફરજ છે. આવાત સને ૧૮૮૮ થી માંડી આજે ૪૦ વર્ષ થયાં ચર્ચાય છે, પણ પ્રગતિ નહિ જેવી જ થઈ છે. ભાષાની જોડણીના નિર્ણયોમાંથી જડમાં ભાગી નાંખે એવા સમાસો દ્વારા ભાષાને અટપટી બનાવવાના બ્યર્થ પ્રયાસોમાંથી અને જ્યાં સુધી સાહિત્યક્ષેત્રમાં કોણ ઉચો ને કોણ નીચો એવા નિર્ણયક વાદવિવાદમાંથી સાક્ષરો પરવારે નહિ ત્યાંસુધી આવી અગત્યની બાબતોપર લક્ષ આપવાનું સૂઝે જ ક્યાંથી? વિજ્ઞાનને લગતો શબ્દકોષ તૈયાર થાય તો વિજ્ઞાનને લગતી ખજીરો દેશમાં ફેલાય ને! પણ એ શબ્દકોષ રચવામાં સાહિત્યકારોની રસાકસી, મદદને બદલે વાંધારૂપ થઈ પડવાનો અનુભવ થોડાને તો થયોજ દશે. આ શબ્દકોષ રચવાને છૂટાછનાયા પ્રવલ્નો થયા છે. પણ તેમાં નહિ જેવીજ ફતેહ મળી છે. આ બાબતમાં પણ દેશની પરતંત્રતા સામે ઉમેલી દેખાય છે. જે દેશ સ્વતંત્ર હોય અને છટાલીનો 'મુસોલીની' કે રશીઆનો 'લેનિન' કે અફગાનીસ્તાનના 'અમીર' કે ટર્કીનો 'કમાલપાશા' જેવો ફિંદુસ્તાનમાં કોઇ વીર જન્મે તો તે આવાં સાધનો તાબડોતોબ ઉભાં કરવાને હુકમો 'કાઢે, અને તેનો તરત જ અમલ કર્યે છુટકો. વિજ્ઞાન શબ્દકોષ તથા વિજ્ઞાન સાહિત્ય ઝટ પેદા થાય, અને દેશમાં વિજ્ઞાનના સાંમાજિક જ્ઞાનનો ઝાપ-ખાનાદ્વારા કે સિનેમાદ્વારા બહોળો ફેલાવો થઈ, લોકો વિજ્ઞાન તરફ આકર્ષાય, અને વિજ્ઞાનને અંગે સંશોધન કરવામાં બહોળા સાધનદ્વારા દેશની અનેક શુચિવસ્થો ઉઠી જાય. આજે તો વિજ્ઞાનમાં વપરાતા પર-ભાષાના ખાસ શબ્દોનો પણ (Scientific terms) સંસ્કૃતની મદદ લઈ ખરાબર કેમ તરજુમો કરવો, એ તરફ ધ્યાનનું લક્ષ ચોંટ્યું છે. સંસ્કૃતની છાંટ વગર તો ચાલેજ નહિ. હું તો કહું છું કે એવા અગ્રેષ્ઠ શબ્દોને સીધા જ આપણી ભાષામાં ધુસાડી એનો અર્થજ જનસમાજને ખરાબર સમજાવીએ, તો ખસ. સાંધારણ જનમમાજને તેમજ કેળવણી શિક્ષિક વર્ગના મોટા ભાગને સંસ્કૃત શબ્દોમાંથી નવાં જોડાયેલા શબ્દો સમજવા જેટલું કष्ट પડે છે, તેટલુંજ કष्ट આ અગ્રેષ્ઠ શબ્દો વાપરવા શીખતાં શરૂઆતમાં પડશે, પણ એ શબ્દો ધીમે ધીમે વપરાતા ચર્ચજતાં ભવિષ્યની પ્રજાને એ કष्टકર નહિ લાગે. દાખલા તરીકે એવ્યુમિનિયમ

ધાતુને માટે નવો શબ્દ યોજવાની આજે જરૂર દેખાતી નથી, કારણ સાધારણ કેળવણ્યે શિક્ષિતસમાજ એલ્યુમિનિયમને ઓળખે છે અને એ ધાતુને માટે એલ્યુમિનિયમ શબ્દ બેઘડક વાપરે છે. તેમજ એ શબ્દ કદ વસ્તુનો અર્થસૂચક છે તે સમજે પણ છે. જેવું એલ્યુમિનિયમ શબ્દને માટે તેવુંજ બીજા શબ્દોને માટે પણ સમજ લેવાનું. આપણા બાળકોને નાનપણમાં વિદ્યાનું જ્ઞાન આપણી ભાષાદ્વારા મળે અને તેમાં વિદ્યાનને લગતા ખાસ શબ્દો અંગ્રેજી ભાષા જેવા હોય તો અંગ્રેજી તેમજ બીજા મુખ્ય પરદેશી ભાષાઓના વિદ્યાન સાહિત્ય બોળી તેના ઉપયોગ કરવામાં કાંઈક સરળતા મળે, અને આપણા સાહિત્યને પરદેશી વિદ્યાનસાહિત્યથી કાંપી અલગ કરવાનો હોય ન વહોરીએ. પણ આ મત ધણીને પસંદ નહિ પડશે. સાહિત્યરસિકો સંસ્કૃત શબ્દોજ લેઈએ એવો આગ્રહ કરશે તો વચલા વર્ગના લોકો સંસ્કૃત અને બીજા ભાષાઓનો અયોગ્ય અને અધ-રિત બીચડો કરી નવા શબ્દો યોજવા તરફ આગ્રહ કરશે. આવા પ્રયા-સોને લઈને આંજનુધીમાં રચાયેલા શબ્દોજ જેવી કાંઈપણ વસ્તુ પેદા થઈ નહિ. કેટલીએ વખત કોલેજમાં લણુતા વિદ્યાર્થીઓને મેં તો ગુજ-રાતીમાં રસાયણશાસ્ત્ર શીખવવા પ્રયત્ન કર્યો છે અને તેમાં વિદ્યાનને લગતા ખાસ શબ્દો અંગ્રેજીમાં રાખી, મૂળ સિદ્ધાન્તના વિચારો સાદી ગુજરાતી ભાષામાં રૂંધી, વિદ્યાર્થીઓ આગળ રજુ કર્યા છે. વિદ્યાર્થીઓને એવા શિક્ષણથી ખુબ રસ પડ્યો છે અને કેટલીક અટપટી બાબતો જે પરબાષાદ્વારા સમજ શકતા નહોતા તે આ પ્રમાણે કરવાથી તરત સમજ થઈ પડ્યા છે. આ મારો જાતિઅનુભવ છે. એનો એજ પ્રયોગ બંગાળમાં પણ કર્યો હતો અને ત્યાં પણ સંપૂર્ણ ફતેહ મળી હતી.

એ જરૂર પૂરી પાડવાનો માર્ગ કયો ?

જનસમાજને પ્રિય થઈ પડે એવું સાહિત્ય સુવિખ્યાત વિદ્યાન-શાસ્ત્રીઓજ પેદા કરી શકે, એમાં જરાએ સંશય નથી; અને તેમાં પણ ખાસ કરીને શિક્ષકોજ. ખરી અડચણો તો નાણાંની છે, અને એ અડચણો સાહિત્ય રસિકો પૂરી પાડે તે કરતાં વેપારી વર્ગમાંની ધનાઢય વ્યક્તિઓ પૂરી પાડી શકે એમ માનીએ તો ખોટું નહિ. સાહિત્યપરિપક્વતા સંચાલ-કોને તેમજ જનસમાજને વિદ્યાન સાહિત્યની જરૂર પૂરી પાડવી હોય તો એમણે ગમે તેવા પ્રયત્નો કરી, ધનાઢય વ્યક્તિઓ પાસે વિદ્યાનસાહિત્ય માટે નાણાં મેળવવા જોઈએ. ત્યારબાદ વિષયવાર જનસમાજને પ્રિય થઈ પડે એવાં પુસ્તકો લખવા વિદ્યાનશાસ્ત્રીઓને પ્રેરવા. જે વિદ્યાન પોતાના

વિષયનું સરળમાં સરળ ભાષામાં સાધારણ સંસ્કૃતિવાળો માણસ સમજી શકે એવું પુસ્તક લખે, તેને અમુક સંગીત રકમ તેના મહેનતાણા બદલ આપવા જાહેર કરવું જોઈએ. આને લખને એવાં ઘણાં પુસ્તકો લખવા વિદ્વાનો પ્રેરાશે અને તેમાંથી સરસ એકાદ પુસ્તક પસંદ કરવા તથા તેને છપાવવા એક કમિટી નીમાવી જોઈએ અને જાહેર કરેલી રકમ એવા પુસ્તકના લખનારનેજ મળવી જોઈએ. વડોદરા રાજ્ય તરફથી પરભાષામાંથી અમુક પુસ્તકોનાં ગુજરાતી ભાષામાં તરજુમા કરવા માટે જે નાણાં અપાય છે તે નાણાંનો અવરતર આવે. ઉપયોગ થાય તો લોકપ્રિય વિજ્ઞાન સાહિત્ય ૨૦-૨૫ વર્ષમાં ઠીક જગ્યામાં પેદા થાય. તેની સાથે સાથે જીવનમાં વિજ્ઞાન ક્યાં ક્યાં અને કેવો કેવો ભાગ લેજવો છે એ બાબતની તેમજ વિજ્ઞાનની મદદથી ચાલતા ધંધાઓની માહિતી આપે એવી સલાહકાર અથવા સિનેમાફિલ્મો તૈયાર મંગાવી અથવા તૈયાર કરાવી, તેનો ઉપયોગ જનસમાજમાં વિજ્ઞાનની કેળવણી માટે થાય, તો વિજ્ઞાનનો પ્રચાર જનસમાજમાં ઝપાટાબંધ થાય છે. જે સાહિત્ય પરિષદ આમાંનું કાંઈ ના કરી શકે તો પછી પરિષદને અંજો વિજ્ઞાનવિભાગ રાખી, ફલાણ્ઝાભાઈને પ્રમુખ બનાવે કે ટીકણાભાઈને ઉપપ્રમુખ બનાવે એ માત્ર કેટલાકના મિથ્યાભિમાન પોષવા પૂરતું જ હું તો લેખું. એના કરતાં વિજ્ઞાનસાહિત્ય વધારવાનું કામ વેપારી એન્જનો પોતાને માથે લે, તો એ ફરજ તેઓ સાહિત્યપરિષદ સાથે મળી, સારી રીતે બજવી શકે. મારા માનવા પ્રમાણે જ્યાંસુધી નાણાની છૂટ થાય નહિ ત્યાંસુધી વિજ્ઞાનની દરેક શાખાવાર સાધારણ સમાજને ઉપયોગી થાય એવું એકાદ પુસ્તક પણ લખાવવું અશક્યજ માનું છું. આમ ન થાય તો સાહિત્યપરિષદના વિજ્ઞાનવિભાગને હું પ્રમુખ હોતો, એવી બગાડ મારવા સિવાય બીજું કંઈ ફળ મને તો દેખાતું નથી. કાંતો આખી પરિષદ વિજ્ઞાનવિભાગ તરફ પુરતું લક્ષ આપી એને કેળવવા અથાગ પરિશ્રમ આદરવો જોઈએ, કારણ એમાંજ દેશની પ્રગતિ કે દેશોત્થતિનાં મૂળ છે, કે કાંતો પછી સાહિત્ય પરિષદ જે એને સાવકું બચ્ચું ગણતી હોય તો તે વિભાગ કાઢી નાખવો જોઈએ. ઘણાંઓને આવાં સ્પષ્ટ વચનો દુઃખદાયક લાગશે પણ ભરવાને આગશે જીવવું એ રિયલિટી મને તો જરાએ પસંદ નથી કારણ એ રિયલિટી કેવળ મિથ્યા દંભનેજ પોષનારી છે.

૧
 ડૉ. કુંવરજી ગોંસાઈ નાયક.

ચિત્તોડના કિલ્લાપર ગુજરાતના સોલંકી રાજાઓનો અધિકાર.

કુમારપાળના બે શિલાલેખો.

ચિત્તોડના કિલ્લામાંથી સોલંકી રાજા કુમારપાળના બે શિલાલેખો મળ્યા છે. તેમાંનો એક વિક્રમ સંવત ૧૨૦૭ નો છે, અને તેમાં સપાદ્યક્ષ (અબ્દમેર રાજ્ય) ના રાજા આનાક (આના, અણ્ણોરાજ) ને છતીને કુમારપાલ ચિત્તોડની શેલા જોવા સાર ત્યાં આવ્યો અને ત્યાંના શિવમંદિરને એક ગામ. બેટ કૃષ્ણ એવો ઉલ્લેખ છે. આલેખ નાનો છે અને ૨૮ પંક્તિઓમાં લખાયેલો છે. ળીજે મોટા શિલાલેખ જે ત્યાંથી મને મળ્યો, જે હમણાં ઉદેપુરમાં વિક્ટોરીયા હોલ નામના સંચાલકમાં સુરક્ષિત છે, તેના મધ્યનો ફેટલોક ભાગ ઘસાર્ધ ગયો છે તો પણ વિશેષ અંશ સુરક્ષિત છે. આ લેખમાં સંવત આપેલો નથી તો પણ એમાં સિદ્ધરાજ (જયસિંહ) અપુત્ર હોવાથી સોમનાથ ગયો અને પુત્રપ્રાપ્તિ માટે શિવની પ્રાર્થના કરી તે પરથી સોમનાથે કહ્યું કે તને પુત્રપ્રાપ્તિ થશે નહિ અને તારા પછી કુમારપાલ ગુજરાતનો રવામી થશે વગેરે વચ્ચેન છે; અને કુમારપાલની તરફથી ચિત્તોડમાં જે શાસક (સૂબો) રહેતો હતો તેનું વર્ણન છે. આ શિલાલેખથી નિશ્ચય થાય છે કે ચિત્તોડનો પ્રસિદ્ધ કિલ્લો કુમારપાલના અધિકારમાં હતો અને ત્યાં તેનો સૂબો પણ રહેતો હતો.

‘અખંધચિતામણી’માં પણ લખ્યું છે કે ‘કૂતલ ચક્રવર્તી રાજા કુમારપાલે પોતાનું રક્ષણ કરનાર આલિંગ કુંભારને સાતસો ગામવાળો ચિત્રકૂટ (ચિત્તોડ) નો પટ્ટો આપ્યો હતો. તેના વંશજે કુંભાર હોવાથી શરમાતા હતા અને દલુ સૂધી ‘સગરા’ કહેવાય છે.’ આ કથન પણ તે કિલ્લાપર કુમારપાલનો અધિકાર હોવાની સાક્ષી આપે છે.

હવે એ નિર્ણય કરવાની આવશ્યકતા છે કે ચિત્તોડનો કિલ્લો કુમારપાલના અધિકારમાં કેવી રીતે આવ્યો. ‘કુમારપાલચરિત’, ‘કુમારપાલ પ્રબંધ’, ગુજરાતના સોલંકી રાજાઓના ઇતિહાસ મંત્રીની અન્ય સંસ્કૃત ગ્રંથો અને શિલાલેખોમાં કहीं પણ ઉલ્લેખ મળતો નથી કે ચિત્તોડનો કિલ્લો કયા સોલંકી રાજાએ કેની પાસેથી અને ક્યારે લીધો. આ વિષય સમરવાનો ખુલાસો કરવો કઠિન છે તોપણ મેવાડ (ઉદેપુર રાજ્ય), મારવાડ (જેઠપુર રાજ્ય) તથા આપ્પના શિલાલેખો તથા જિનપ્રમથરિ રચિત ‘તીર્થકલા’થી કાંઈક સંકલ્પતા મળી શકે છે.

ચિત્તોડમાં ભોજનો અધિકાર.

ઉદેપુર રાજ્યના ચીરવા ગામના વિષ્ણુમંદિરમાં મેવાડના ગુહિલવંશી રાજ સમસિંહના રાજ્ય સમયનો વિક્રમ સંવત ૧૩૩૦ ક્રાતિક સુદિ ૧નો શિલાલેખ છે, જેમાં મેવાડની જુની રાજધાની નાગદા (નાગદ્રહ) અને ચિત્તોડના તાલરક્ષો (ફોજદારો) ના વંશનું વિસ્તારથી વર્ણન છે. તેમાં ચિત્તોડના ફોજદાર મદનના સંબંધમાં લખ્યું છે કે 'રાનનો નાનો ભાઈ નિઠપાપી મદન થયો તેણે રાજ અમરસિંહની કૃપાથી ચિત્તોડની વંશપરંપરાગત તક્કારતા (ફોજદારી) પ્રાપ્ત કરી અને તે થી ભોજરાજના બનાવેલા ત્રિજીવનનારાયણનામના મંદિરમાં પોતાના કલ્યાણ સાર સદા શિવની પૂજા કરવો હતો.'

આ લેખ પરથી અતુનાન થાય છે કે માળવાના પરમારવંશી રાજ ભોજે ચિત્તોડના કિલ્લામાં ત્રિજીવનનારાયણ નામનું શિવમંદિર બંધાવ્યું હતું. ત્રિજીવનનારાયણ તે રાજનું ઉપનામ હતું તેથી તે મંદિરનું નામ ત્રિજીવનનારાયણ રાખવામાં આવ્યું હશે.

ચિત્તોડના કિલ્લાના રામપોળ દરવાજા પાસેથી મેવાડના રાજ સમરસિંહના સમયનો વિક્રમ સંવત ૧૩૫૮ માધ સુદિ ૧૦ નો એક શિલાલેખ મને મળ્યો તેથી જણાય છે કે 'પ્રતિહારવંશી મહારાવત પોતાના પુત્ર ધારસિંહે શ્રી ભોજરાજાની દેવજગતીમાં (રાજ ભોજના બનાવેલા મંદિરમાં) પ્રશસ્તિપદ્ધિ સહિત.....કરાવ્યું.'

ઉપરના બંને શિલાલેખોથી જણાય છે કે રાજ ભોજે ચિત્તોડમાં એક મંદિર બંધાવરાવ્યું હતું.

હવે એ વાતનો નિર્ણય કરવાની આવશ્યકતા છે કે માળવાના રાજ ભોજે ચિત્તોડમાં શિવમંદિર બનાવ્યું તેનું કારણ શું ? આ પ્રશ્નનું કાંઈક સમાધાન મારવાડના હસ્તિ કુંડી (હથુડી) ગામથી મળેલા રાષ્ટ્રકૂટ (રાઠોડ) રાજ ધવલ અને તેના પુત્ર બાલપ્રસાદના સમયના વિ. સંવત ૧૦૫૩ માધ સુદિ ૧૩ ના શિલાલેખથી થઈ શકે છે તેમાં લખ્યું છે કે 'જ્યારે રાજ મુંજે મેઢપાટ (મેવાડ) ના મદરૂપી આઘાટ (આહાડ-મેવાડની પ્રાચીન રાજધાની) નગરને નષ્ટ કર્યું ત્યારે ધવલે મેવાડના સૈન્યની રક્ષા કરી હતી.'

આ કથનથી અનુમાન થઈ શકે છે કે માળવાના રાજ મુંજે મેવાડ પર ચડાઈ કરીને આહાડનગર નષ્ટ કર્યું તે સમયે ચિત્તોડનો કિલ્લો, અને તેની આસપાસનો માળવાથી જોડાએલો પ્રદેશ પોતાના રાજ્યમા જોડા

દીધો હતો, તેથી રાજા ભોજા કોઈ કોઈ વખતે ચિત્તોડમાં રહેતો હતો અને તેથી તેણે ત્યાં શિવમંદિર બંધાવ્યું હતું.

આ અનુમાનથી પ્રુદિ આશુ પરના વિમળશાહના જૈન મંદિરના જીર્ણોદ્ધારની વિ. સંવત ૧૩૭૮ જ્યેષ્ઠ સુદિ ૯ ની પ્રશસ્તિ તથા જિનપ્રભસૂરિ રચિત 'તીર્થકલ્પ' થી ચાપ છે.

પ્રશસ્તિમાં લખ્યું છે કે 'ચંદ્રાવતી નગરીનો રાજા ધંધુક (ધંધુક) વીરોમાં અમણી હતો. જ્યારે તેણે રાજા ભીમદેવની સેવા સ્વીકાર ન કરી ત્યારે ભીમદેવ તેના ઉપર નાખુશ થયો, તેથી તે મનસ્વી (ધંધુક) ધારાના રાજા ભોજાની પાસે ચાલ્યો ગયો, તેથી રાજા ભીમે પ્રાગ્વાટ (પોરવાળ) વંશી મંત્રી વિમલને અશુદ્ધ (આશુ)નો દંડપતિ (સેનાપતિ, મુખ્યો) બનાવ્યો. તેણે વિ. સંવત ૧૦૮૮ માં આશુના શિખરપર આદિનાથનું મંદિર બંધાવ્યું.'

એજ પ્રસંગનું વર્ણન કરનાર જિનપ્રભસૂરિ પોતાના 'તીર્થકલ્પ'માં લખે છે કે 'જ્યારે ગુર્જરેશ્વર (ભીમદેવ) રાજાના ધંધુક (રાજા ધંધુક) ઉપર ક્રોધાવધાન થયો ત્યારે ભક્તિથી પ્રસન્ન થઈને અને ધંધુકને ચિત્રકૂટ (ચિત્તોડ)થી લાવીને તેની આજ્ઞાથી વિ. સંવત ૧૦૮૮ માં ભારે ખર્ચથી વિમલવસતી નામનું (આદિનાથનું) મંદિર કરાવ્યું.'

ઉપરનાં બંને પ્રમાણોનો વિચાર કરતાં એવું દલીલ શકાય કે ગુજરાતના સોલંકી રાજા ભીમદેવ (પ્રથમ) ની સાથે વિરોધ થવાથી આશુનો પરમાર રાજા ધંધુક, માળવાના પરમારવંશી રાજા ભોજાની પાસે-જે તે વખતે ચિત્તોડમાં રહેતો હતો ચાલ્યો ગયો. વિમલ તેને સમજાવીને ચિત્તોડથી પાછો લાવ્યો અને ભીમદેવની સેવાનો સ્વીકાર કરાવ્યા પછી તેની આજ્ઞાથી આદિનાથનું મંદિર બંધાવ્યું. આથી એ પણ સાબિત થાય છે કે તે વખતે ચિત્તોડનો કિલ્લો રાજા ભોજાની પાસે હતો.

ચિત્તોડ ગુજરાતના સોલંકીઓના અધિકારમાં.

હવે એ જાણવાની જરૂર છે કે ચિત્તોડનો કિલ્લો માળવાના પરમારો પાસેથી ગુજરાતના સોલંકીઓના અધિકારમાં કેવી રીતે આવ્યો.

ગુજરાતના ઐતિહાસિક સંસ્કૃત ગ્રંથો તથા ગુજરાત અને માળવાથી મળેલા શિલાલેખોથી જણાય છે કે 'જ્યારે સિદ્ધરાજ (જયમિંહ) સોમેશ્વર (સોમનાથ)ની યાત્રાએ ગયો હતો, તે મમયે માલવ દેશનો રાજા નરવર્મા ગુજરાત ઉપર ચડી આવ્યો. મંત્રી સાંતુએ તેને પૂછ્યું કે આપ શી રીતે પાછા જાવ શકો? એના ઉત્તરમાં રાજાએ કહ્યું જો તમે તમારા

સ્વામીની સોમેશ્વરની યાત્રાનું પુણ્ય મને આપો તો હું પાછો જાઉં. આ વચન સાંભળી મંત્રીએ તે રાજના પગ ઘાયા અને પોતાના સ્વામીની સોમેશ્વર યાત્રાનું પુણ્ય હાથમાં જળ લઈ તેના હાથમાં અર્પણ કર્યું અને માળવાના રાજને યજ્ઞસતથી પાછો વાળ્યો. જ્યારે આ વાતની ખબર રાજને મળી ત્યારે તે પોતાના મંત્રી પર ક્રુદ્ધ થયો. મંત્રીએ કહ્યું હે સ્વામિન ! માફ આપેલું આપનું પુણ્ય ખીજને મળતું હોય તો હું તે રાજનું તથા ખીજ પુણ્યવાન પુરુષોનું પુણ્ય આપને અર્પણ કરું છું. શત્રુના સૈન્યને આપણા દેશમાં આવતું રોકીને કોઈ પણ ઉપાયથી દેશની રક્ષા કરવી જોઈએ. આ ઉત્તરથી રાજ પ્રસન્ન થયો, પણ માલવપતિ પર ક્રોધ કરી સહઅલિંગ ધર્મસ્થાનનું ચાલી રહેલું કામ શીઘ્ર પૂર્ણ કરાવી તેણે માળવા પર ચઢાઈ કરી દીધી.

માળવાના રાજાઓ (નરવર્મા અને યશોવર્મા) ની સાથેની લડાઈ ૧૨ વર્ષ સુધી ચાલતી રહી પણ ધારાનગરી છતી શકાઈ નહિ ત્યારે એક દિવસે રાજાએ એવું પણ લીધું કે આજે મારે ધારાનગરીના ભંગ કર્યો પછી જ ભોજન કરવું. રાજાની આ પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરવામાં પરમાર વંશના ૫૦૦ રાજપુત્રો, કંઈ મુદ્દિવાન પ્રધાનો (મંત્રીઓ) અને ઘણા સૈન્યનો નાશ થયો, તોપણ સધ્યાસમય સુધી રાજનું પણ પૂરું થઈ શક્યું નહિ તેથી કૃત્રિમ ધારાનગરી બનાવી તેનો ભંગ કરાવીને રાજને શાંત કર્યો. પછી મુંગલ મંત્રીએ ધારાનગરીના દુર્ગ શી રીતે વિજય થાય એ વિધાની ચર્ચા પોતાના ગુપ્તચરોની મારફત ચક્રવે ચોટ ચર્ચાવી. તેવામાં ત્યાંના એક પુરુષે કહ્યું કે જો ત્રિપોલિયા દરવાજાથી હલ્લો કરવામાં આવે તો કિલ્લો ભાગે, ખીજ કોઈ રીતે નહિ. જ્યારે મંત્રીએ એ વાતની સૂચના રાજને કરી ત્યારે તેણે તે તરફ સૈન્ય મોકલ્યું અને પોતે યથાપટલ નામના હાથી પર સવાર થઈ તે દરવાજાે હાથીની પાસે તોડાવવાની સામ્ય મહાવતને આજ્ઞા કરી, તેથી સામલે ત્રિપોલિયા દરવાજાના બે કમાડની લોડાની બૂંગળ હાથી પાસે તોડી નંખાવી. આ પ્રમાણે વધારે બળ વાપરવાથી તે હાથી તો મરી ગયો પણ દરવાજાે તુટી જવાથી ધારાનગરીના દુર્ગ પર જયસિંહનો અધિકાર થઈ ગયો. જયસિંહે યશોવર્માને કેદ કર્યો અને તેને સાથે લઈને ૧૨ વર્ષ તે પાછો પાટણ આવ્યો.

યશોવર્માને કેદ કર્યો પછી સિદ્ધરાજે સમ્રાજો માળવદેશ પોતાના રાજ્યમાં જોડી દીધો; તેની સાથે માળવાના રાજાઓના અધિકાર તીજે રહેશે ચિતોડનો કિલ્લો પણ સિદ્ધરાજના હાથમાં આવ્યો. સિદ્ધરાજની

પાછળ કુમારપાળ ગુજરાતનો રાજા થયો અને તેના અધિકારમાં પદ્મ કે કિશોરો રહ્યાં જ્યાં નેણે ગુણો પળે નિયુક્ત કર્યો હતો. કુમારપાલના ઘર જાળાવેલા શિલાલેખો ચિત્રોદ્ભાષી મળ્યા છે તેનું કારણ ત્યાં તેનો અધિકાર જ છે.

ચિત્રોદ્ભાષી સોલંકીઓના હાથમાંથી કયાં ગયું ?

ચિત્રોદ્ભાષી કિશોરો ગુજરાતના સોલંકી રાજાઓ પાસેથી ક્યારે અને કયા રાજાના સમયમાં મેવાડના ગુદિલવંશી રાજાઓના અધિકારમાં ગયો એ વિષયમાં ગુજરાતનાં ઐતિહાસિક પુસ્તકો, શિલાલેખો તથા મુંબઈ જે. ટ્રિમરમાં પ્રકાશિત ગુજરાતનો પ્રાચીન ઇતિહાસ જરા પણ સદાચક્ર થતો નથી. તોપણ મંત્રી તેજપાળના બનાવેલા આજુ પરના લુણિચવચ્ચ (નિમિનાય) નામના જૈનમંદિરની પ્રશસ્તિ (જેની રચના નાગર અક્ષિત ગુર્જરેશ્વર પુરોદિત સોમેશ્વરે કરી હતી) તથા તેજ વિદ્યાનર્ત સ્વેદું 'સુરયોત્સવ કાવ્ય' કાંઈક સદાચક્રનું અવરણ થાય છે. ઉપર જણાવેલી પ્રશસ્તિમાં લખ્યું છે કે 'આજુના પરમાર રાજા ધારાવર્ષના નાનામણ પ્રદાદનની તરવારે ગુજરાતના રાજાની એવા મમયમાં રક્ષા કરી કે જ્યારે તેનું બળ સામંતસિંહે રણસેત્રમાં તોડી નાંખ્યું હતું.

ઉપરના સેખથી એટલું તો જણાઈ આવે છે કે સામંતસિંહે ગુજરાતના કોઈ રાજાનો પરાજય કર્યો હતો પણ તેનું નામ જણાઈતું નથી.

ગુર્જરેશ્વર પુરોદિત સોમેશ્વર 'સુરયોત્સવ કાવ્ય'માં પોતાના પૂર્વ કુમારના વિષયમાં લખે છે કે તેણે કટોરેશ્વર નામના ચિત્ર (અધુનાત્રીકો) ની આરાધના કરી અજયપાલ રાજાના રણગિજમાં વાગેલા ધારી ધોષ પીડા સાંત કરી હતી. ગુજરાતના કોઇપણ ઇતિહાસમાં અજયપાલના ધારણ થવાનું વર્ણન મળતું નથી, તો પણ સોમેશ્વરના કથનથી તેનું ધારણ થઈ નિશ્ચિત છે.

ઉપરના બન્ને કથનોનો સારાંશ એ જ છે કે સામંતસિંહની સાથે સુદમાં ગુજરાતનો સોલંકી રાજા અજયપાલ ધાયલ થયો હતો. એ જો રાજાઓ સમકક્ષીન હતા. સામંતસિંહના એ શિલાલેખો મળ્યા છે કે દિ સેવલ ૧૨૨૮ અને ૧૩૩૧ ના છે અને અજયપાલે વિ. સંવત્ ૧૨૩૦ થી ૧૨૩૩ સુધી રાજ્ય કર્યું હતું તેથી એ માનવામાં કાંઈ પણ બાધા નથી કે મેવાડના રાજા સામંતસિંહે ગુજરાતના રાજા અજયપાલને મરતેથી તેની પાસેથી ચિત્રોદ્ભાષી કિશોરો લઈને પાછા લોડી દીધો હતો. સામં

તસિંહ પછીના મેવાડના ચુદ્ધિવંશી રામઓના શિક્ષાલેખો ચિત્તોડથી મળ્યા છે તે પણ આ કથનની પુષ્ટિ કરે છે.

નિઃકર્ષ એ જ કે સિદ્ધરાજ (જયસિંહ) અને કુમારપાલનાં સમયમાં ચિત્તોડનો કિલ્લો ગુજરાતના સોલંકીઓના અધિકારમાં રહ્યો. પણ નિર્બળ અળયપાલના સમયમાં તે કિલ્લો ગુજરાતનો રામઓ પાસેથી છૂટ્યો અને મેવાડના રામઓના અધિકારમાં પાછો ગયો.

રાત્રિશાળાઓ

જે છોકરાંઓ દહાડે ઘરના કે ખેતીના કામમાં રોકાયેલાં રહેતાં હોવાથી દહાડાની લોકલખોડ શાળાઓનો લાભ લઈ શકતાં નથી તેમને ભણવાની અનુકૂળતા કરી આપવાના હેતુથી સને ૧૯૨૪ ના જૂન માસમાં અળયપાલ તરીકે સુરત જિલ્લાના પારડી તાલુકાના પંચગાઈ ગામમાં એક રાત્રિશાળા ખોલવામાં આવી હતી. આ ગામની વસ્તી જંગલી કાળીપરજ કામની છે. આ ગામના એક આગેવાન ગૃહસ્થને પોતાના ઘરની સામે આવેલો ઉપરના જાપરા સિવાય ચારે બાજુથી ખુલ્લો એવો પોતાનો ટેકરો વગર ભાડે આપવાની અને રાત્રે જ્યાં દીવાજતી કરવાનું ખર્ચ માથે લેવાની સમજુત કરવામાં આવી, તથા આ ગામના એક વતની જે પાસેના ગામની લોકલખોડ શાળાના શિક્ષક હતા અને જે રાજ સાંજના પોતાને ઘેર આવના હતા તેમને આ રાત્રિશાળાનું કામ સોંપવામાં આવ્યું. તેમને કહેવામાં આવ્યું હતું કે રાત્રિશાળા સારું કામ કરતી થશે અને સરકારી મદદ મેળવતી થશે ત્યારે દીવાજતીનું ખર્ચ તથા શિક્ષકને માસિક રૂ. ૫ પ્રમાણે પગાર આપવામાં આવશે. દરરોજ રાત્રે શાળા ૨ કલાક ચલાવવામાં આવતી હતી અને તેમાં કેઈ પણ ઉંમરના ઓ, પુરુષ કે બાળકને વાચન, લેખન, તથા ગણિત શીખવવામાં આવતાં હતાં. શાળાના તહેવારો અને રમતો વિદ્યાર્થીઓની અનુકૂળતા પ્રમાણે ગોઠવવામાં આવ્યાં હતાં, વાવણી તથા કાપણીની મોસમમાં શાળાનું કામ બંધ રાખવામાં આવ્યું હતું, તથા વરસાદની મોસમ શરૂ થતા પહેલાં મે માસની આખરે તેનો આખો વર્ષનો અભ્યાસક્રમ પુરો કરવામાં આવ્યો હતો.

સને ૧૯૨૪ ના ડિસેમ્બરની ૯ મી તારીખે વાર્ષિક તપાસણી વખત આ શાળામાં ૭૪ વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા હતી અને તેનું કામ નિયમિત

અને સંતોષકારક માલમ પડ્યું, તેથી તેને એ વર્ષની ઑટ તરીકે રૂ. ૧૦૨ આપવામાં આવ્યા, જેમાંથી દીવાળીતીનું ખર્ચ તથા શિક્ષકને માસિક રૂ. ૫ પ્રમાણે પગાર આપવામાં આવ્યા હતાં.

આ શાળા સંજ્ઞા નીચેલી જણાયાથી ૧૯૨૪ ના ડિસેમ્બર માસમાં જોડસંજ્ઞા કાળીપરજ એલડંગ રક્ષકમાં આખા જિલ્લાના કાળીપરજ કેમના અગેવાનોનું સંમેલન કરવામાં આવ્યું હતું અને પંચસાઈ શાળામાં જેને કામ થયું હતું તે ત્યાંના વિદ્યાર્થીઓએ વાચન, મુખપાઠ, તથા સંવદો કરીને જતાથી આપ્યું હતું. આ પરથી લોકોને આવી શાળાઓની ઉપયોગિતા જણાઈ, તેથી કાળીપરજ વસ્તીવાળા બીજા ગામોમાં આવી બીજી શાળાઓ ઉઘાડવાનું કામ તેમણે ઉપાડી લીધું. આ પ્રમાણે, તે વર્ષમાં ૧૬ મવી શાળાઓ ખોલવામાં આવી. ૧૯૨૬ ના ફેબ્રુઆરિમાં વાર્ષિક તપાસથી વખતે ૨૧ શાળાઓ તપાસવામાં આવી હતી અને તેમાંની ૮ સરકારી મદદ માટે લાયક જણાઈ હતી.

આ પ્રમાણે રાત્રિશાળાઓ વધતી ગઈ. ૧૯૨૬-૨૭ ની આખરમાં રાત્રિશાળાઓની સંખ્યા ૪૬ અને તેમાં જાણુતા વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ૧૮૪૮ હતી; અને ૧૯૨૭-૨૮ માં રાત્રિશાળાઓની સંખ્યા ૫૧ અને વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ૧૯૨૯ હતી.

રાત્રિશાળાઓ ૨ વર્ષ આદ્યા પાદ તેમના ઉપયોગ માટે ત્રણ વર્ષનો અભ્યાસક્રમ ધરી કાઢવામાં આવ્યો હતો.

લોકલમેડર્સની શાળામાં જાણુતા કાર્પપણ વિદ્યાર્થીને રાત્રિશાળામાં દાખલ કરવા દેવામાં આવતા નથી.

રાત્રિશાળા ખોલવામાં આવે છે અને તેને સરકારી મદદ માટે રજી-કારવામાં આવે છે કે તુરંત તાલુકા અને જિલ્લા અમલદારોને તે ક્યાં આવેલી છે તેની ખબર આપવામાં આવે છે અને તેઓ બરાબર નિયમિત કામ કરે છે કે નહિ તેની તપાસ કરવા ઓર્થિંતી મુલાકાત આપવા તેમને વિનંતિ કરવામાં આવે છે.

સર પુરુષોત્તમદાસ ઠાકોરદાસની મદદથી ચાલતા ગામડાંઓનાં ફરતા પુસ્તકસંચયોનો લાભ આ રાત્રિશાળાઓને આપવામાં આવે છે. રાત્રિશાળાઓ સારી રીતે ચાલવાનો આધાર તાલુકાના પરીક્ષક પર રહે છે. તેમને શરૂઆતમાં તપાસ કરી પ્રચારકાર્ય કરવું પડે છે તથા વર્ષ આખરે સરકાર તરફથી મદદ મળે તે પહેલાં મકાન, શિક્ષક અને શેડું નિલાવ કંઈ એકઠું કરવા અગિયથ પ્રયાન કરવો પડે છે, આ ઉપરાંત તેમને વખતો

વખત તેની દેખરેખ રાખવી પડે છે. તે વગર સ્થાનિક વિરોધ સામે આ રાત્રિશાળાઓ ટકી શકે નહિ.

આ શાળાઓ એટલી બધી લોકપ્રિય થઈ ગઈ છે કે જે ગામમાં શાળા ન હોય ત્યાંના લોકો પાસેની શાળાના શિક્ષક પાસે અથવા નજીકના ગામમાં કોઈક વાણીઓ આહ્વાન મળેલો હોય તેની પાસે જાય છે અને પોતાના ગામમાં રાત્રિશાળા ખોલવા તેને વિનવે છે તથા વિદ્યાર્થી દીઠ માસિક ચાર આનાની શ્રી આપવાનું કહે છે. પારદી તાલુકામાં રાત્રિશાળાઓનો પ્રયોગ અજમાવવામાં આવ્યો છે અને તેથી તે તાલુકામાં પ્રાથમિક શિક્ષણનો કેટલો બધો વિસ્તાર થયો છે તે નીચેના આંકડાઓ ઉપરથી જણાશે:—

	વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા	વસ્તીના પ્રમાણમાં, સેંકડે ટકા.
જિલ્લા લોકલેખોર્ડની (દિવસની) શાળાઓ. ૫૧	૪૫૦૬	૬.૮
રાત્રિશાળાઓ ૩૨	૧૩૩૫	૨.૦
અન્યશાળાઓ ૮	૩૭૯	.૫
કુલ	૬૧	૬૨૨૦ ૯.૩

આ શાળાઓને જે સફળતા મળી છે તે ઉપરથી કહી શકાય કે રાત્રિશાળાઓની હીલચાલને ઉત્તેજન આપી પાછળ પડતી કોમોની વસ્તી હોય તેવાં સ્થળોમાં તેનો વિસ્તાર કરવો જોઈએ, કારણ કે ત્યાં કાંતો નિશાળો હોતી નથી અથવા (દિવસની) નિશાળો હોય તો આર્થિક કારણો ને સમજે લોકો તેમનો લાભ લઈ શકતા નથી. પ્રાથમિક શિક્ષણને વિસ્તારવાનો આ ધણો સોંધો ઉપાય છે.

રાત્રિશાળાઓનો અભ્યાસક્રમ

ધારણ ૧ હું

૧. જાળવેલી તથા પહેલી ચોપડીનું વાચન, તેમા આવતી સાદી કવિ-તાઓનો મુખપાઠ, તથા તેમાં આવતા અક્ષર શબ્દોની સમજૂતી.
૨. વાચનપુસ્તકમા આવતા શબ્દો તથા વાક્યોનું અનુવેષન અથવા શ્રુતસેખન.
૩. ૧૦૦ સુધીની સંખ્યા; ૧૦૦ સુધીની સંખ્યામાં ૫ સુધીની સંખ્યા ઉમેરવી અથવા તેમાંથી ૫ સુધીની સંખ્યા બાદ કરવી; વીધાં સુધીના

- આંક તથા વ્યવહારમાં તેનો ઉપયોગ. ૬, ૭, ૮, ૧૩ તથા ૨૬ જેવા સાદા અપૂર્ણાંકનો ખ્યાલ; હિંદુસ્તાનમાં વપરાતાં નાણાંના કોષ્ટકનું જ્ઞાન તથા ૨. ૫ અને ૩. ૧૦ ની ચલણી નોટનું જોગખાણ.
૪. શારીરિક અને ધરતું આરોગ્ય; દરરોજ નાહવાની જરૂર; કપડાં તથા ચાદરા ધોવાની જરૂર; દરરોજ ધર અને આંગણું સાફ કરવાની અને આસપાસ કચરોપુત્રો એકઠો ન થવા દેવાની જરૂર; સ્વચ્છ ખાણી પીવાની અગત્ય અને તેને ચોક્કસ કરવાના સાદા ઉપાય; સંધેસો ખોરાક ખાવાની અને ધૂળ, માખી, અને જંતુઓ તેને બગાડે નહિ તે માટે તેને ઢાંકી રાખવાની જરૂર; ધર આગળ પાણી એકઠું થઈ ગંદકી ન થાય તેની સંભાળ; ટાઢીઓ તાવ અને તેને અટકાવવાના ઉપાય વગેરે, વગેરે.

ધોરણ ૨ જી.

૧. વાચનમાળાની ખીજ અને ત્રીજી ચોપડીનું વાચન, તેમાં આવતી સાદી કવિતાનો મુખપાઠ, તથા તેમાં આવતા અક્ષરા શબ્દો અને વાક્યોની સમજાવણી.
૨. વાચન પુસ્તકમાંથી અનુસંધાન અથવા શ્રુતસંધાન તથા પત્રસંધાન.
૩. (અ) ૨૧, ૨૪, ૨૫, ૩૦, ૩૨, ૪૦ અને અડધા તથા પાયાનાં ધડીઓ તથા તેમનો વ્યવહારિક ઉપયોગ; જિલ્લામાં થતાં અનાજને ભરવાનાં અને નેખવાનાં માપ કાટલાનાં કોષ્ટક.
(બ) ચાર આંકડાની સંખ્યાના સરવાળા તથા બાદબાકી અને ચાર આંકડાની સંખ્યાનો બે આંકડાથી વધુ નહિ એવી સંખ્યાથી ગુણાકાર તથા ભાગાકાર,
૪. આરોગ્યવિજ્ઞાન: બળીઆ, કોસેરા અને ઇન્ફલુએન્સા જેવા રોગો થવાનાં કારણો તથા તેને અટકાવવાના અને મટાડવાના ઉપાયો.
૫. ગામની તથા તાલુકાની ભૂગોળ, તાલુકાની આયાતનિકાશ, તથા તાલુકાની રાજ્યવ્યવસ્થા.

ધોરણ ૩ જી.

૧. નામદૃક્ત ખેતી વાચનમાળાનાં પુસ્તક ૧, ૨ અને ૩. બંને ત્યાં સુધી પુસ્તકોમાં આવતા પાઠો વ્યવહારિક દૃષ્ટાંતો આપી અને પ્રયોગો કરી સમજાવવા.
૨. તાલુકા તથા જિલ્લા અમલદારોને ખેતીને લગતી જરૂરિયાતો સંબંધી

અરજી કરવાનું અને લાકાખત, ગીરોખત, વેચાણખત વગેરે દસ્તાવેજો લખવાનું જ્ઞાન આપવું.

૩. આણુપાણુની રીતે મિશ્ર સરવાળા અને બાદબાકી; એકમ પદ્ધતિ, દેશી પદ્ધતિથી સાદું નામુ જેમકે રોજમેળ તથા ખાતાવહી; સાદું વ્યાજ ઝડપથી ગણવાની મહેલી રીત અને ગામડાંઓમાં ચાલતા સામાન્ય વ્યાપારને લગતા નફોટોટાના સાદા હિસાબો.
૪. આરોગ્યવિજ્ઞાન: વીંછીનું કરડવું, સાપનું કરડવું, હાડકાનું ભાંગી જવું, ફૂંછી જવું, દાઝી જવું, વિષપાન વગેરે અકસ્માતો અને તેમના તાત્કાલિક ઉપાયોનું જ્ઞાન.
૫. જિલ્લાની ભૂગોળ અને તેની રાજ્ય વ્યવસ્થાની વિશેષ માહિતી સાથે મુંબઈ ઈલાકાની સામાન્ય ભૂગોળ.

ગ્રામ્યશાળાઓ માટે ફરતાં પુસ્તકાલયો

ગામડાંની શાળાઓના બાળકોમાં વાચનનો શોખ ઉત્પન્ન થાય અને ભવિષ્યમાં તેઓ ભણેલું બૂધી ન જાય એ હેતુથી છેલ્લાં ૨ વર્ષથી સુરત જિલ્લાના ચાર તાલુકાઓમાં ફરતાં પુસ્તકાલયોની યોજના ધડવામાં આવી છે. એન. સર પુરશોત્તમદાસ ઠાકોરદાસ, એમ. એલ. એ; એમણે ઉત્તર ભાગના એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર મિ. કે. એસ. વકીલની ભલામણથી દરેક તાલુકામાં આવાં પુસ્તકાલયોના શરૂઆતના ખર્ચ પેટે રૂ. ૧,૦૦૦ અને તેમના નિભાવ માટે વાર્ષિક રૂ. ૧૨૫ ની સદાય આપી છે.

દરેક તાલુકામાં શાળાઓના ત્રણ ભાગ પાડવામાં આવ્યા છે:—

(૧) છાકરાઓની સાત ધોરણવાળા શાળાઓ, (૨) છાકરાઓની ચાર ધોરણવાળા શાળાઓ, અને (૩) દંપ્તશાળાઓ.

દરેક જાનની શાળાના જુદા જુદા ધોરણને અનુકૂળ આવે એવાં પુસ્તકો ખરીદવામાં આવ્યા છે. આવા ચૂંટી કાઢેલાં પુસ્તકોમાંથી પચાસ પચાસ પુસ્તકોના જથ્થા પાડવામાં આવ્યા છે અને તે દરેકને એક ન્દાની પતરાની પેટીમાં ભરવામાં આવ્યા છે. આ પેટીઓ તાલુકા સૂચના હેડમા-સ્તરને સોંપવામાં આવી છે, અને તેમને તે અમુક ક્રમમાં ગામડાંઓમાં ફેરવવાની લેખી સૂચના આપવામાં આવી છે. એ સૂચના મુજબ દરેક શાળામાં આ પેટી ૪, ૬, ૮ અઠવાડીયા સુધી રાખવામાં આવે છે, અને તે દરમિયાન શાળાનાં બાળકો આ પુસ્તકો વાચે છે. આ વધુ વાચન

માટે શાળાના વખત પત્રકમાં દરરોજ ૪૦ મિનિટ ખાસ અક્ષાયદી રાખવામાં આવી છે.

નક્કી કરેલી મુદત પુરી થએ આ પેડીઓ તાલુકા પટ્ટાવાળા મારફત અથવા શાળાના મોટી ઉમરના વિદ્યાર્થી મારફત નચકના ગામડાની શાળામાં મોકલી આપવામાં આવે છે અને તે બદલ તેને મહેનતાણના પેડી દીઠ ૨ આના આપવામાં આવે છે.

બાળકોએ જે પુસ્તકો વાંચ્યા હોય તેની દરેક મહેતાશ નોંધ રાખે છે અને પરીક્ષકની મુલાકાત વખતે તે તેમને બતાવે છે. વર્ષની આખરે બાળકોની પરીક્ષા લેવામાં આવે છે અને વર્ષ દરમિયાન જે પુસ્તકમાં અથવા જે વાર્તામાં તેમને સૌથી રસ પડ્યો હોય તેનો પોતાની લાપામાં સાર લખી લાવવા તેમને કહેવામાં આવે છે. પરીક્ષાના જવાબપત્રો ખાતાની સાથે કાંઈપણ સંબંધ ન હોય એવા માણસને તપાસવા મોકલી આપવામાં આવે છે અને જે બાળકોએ પુસ્તકોલયનો સારો ઉપયોગ કરેલો જણાય તેમને ધનામો આપવામાં આવે છે. જે શાળાઓએ આવાં પુસ્તકોલયોનો સૌથી સારો ઉપયોગ કર્યો હોય તેમના મહેતાશઓને પણ આ દિશામાં સાફ કામ કર્યો બદલ ઉપયોગી પુસ્તકોની ભેટ આપવામાં આવે છે.

આ યોજનાનું પરિણામ સાફ આવેલું જણાય છે. બાળકો નિયાળામાં વાંચેલી વાર્તાઓ ઘેર તેમનાં માઆપને સંભળાવે છે તેથી માઆપો અને શાળાઓ એક બીજાના નિકટ સંબંધમાં આવે છે અને શાળાઓ લોકપ્રિય બને છે.

ભરૂચ જિલ્લાના ગામડાંઓમાં દાકતરી મદદની યોજના

સને ૧૯૨૬ માં ભરૂચની રેડ ક્રોસ સોસાયટી તરફથી ભરૂચ જિલ્લાના જે ગામડાંઓમાં તાત્કાલિક દાકતરી મદદ મળી શકતી નહોતી ત્યાં નિયાળાના શિક્ષકો મારફત એ મદદ આપવાની યોજના કરવામાં આવી હતી. શરૂઆતમાં આ મદદ આપવા માટે ૨૩ ગામોમાં દવાખાનાં ઉઘાડવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું હતું, અને એ દવાખાનામાં આપવામાં આવનાર દવાઓનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો તે બાબત તે ગામની નિયાળાના મુખ્ય શિક્ષકોને ભરૂચ મુકામે સરકારી દવાખાનામાં સિવિલ સર્જન તથા બીજા સોસાયટીએ ચૂંટી કાઢેલા બાદોશ ડૉક્ટરો મારફત ત્રણ દિવસ તાલીમ આપવામાં આવી હતી. ત્યાર

જાદ તાલકલિક મદદ માટે જે જે દવાઓની અગત્ય હોય તે દવાઓની એકેક પેટી દરેક મુકરર કરેલે ગામે આપવામાં આવી હતી, અને તાલીમ લઈ આવેલા શિક્ષકોને નિશાળના વખત બહાર ગામના દરદીઓને તેમાંથી દવા આપવા સૂચના કરવામાં આવી હતી. દરેક પેટીમાં રાખવામાં આવેલો દવાનો જથ્થો પૂરો થતાં ખીછ દવા મંગાવવામાં લીધ ન યાય તે માટે પેટી માંની દરેક જાતની દવાનો વધારે ભેટો જથ્થો દરેક તાલુકાને ગામે રાખવામાં આવે છે, અને દવાખાનાવાળા ગામથી માંગણી આવે કે તરત જોઈની દવા પૂરી પાડવામાં આવે છે. જે શિક્ષકોના હાથ નીચે આ દવાખાનાં રાખવામાં આવ્યાં છે તે શિક્ષકો તથા ત્રણ મહિને જુદા જુદા રોગો માટે કેટલા દરદીઓએ દવાખાનાનો લાભ લીધો તે હકીકત દર્શાવનાર પત્રક જિલ્લાના ડેપુટી એન્ડુક્ટેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર મારફત રેડ ક્રોસ સોસાયટીના સેક્રેટરીને મોકલે છે. કેળવણી ખાતાના પરિક્ષક અધિકારીઓ તથા આ દવાખાનાની સામાન્ય વ્યવસ્થાની દેખરેખ રાખે છે.

આ દવાખાનાઓનો લાભ જિલ્લાના અંધાજ તાલુકાઓને એક સરખી રીતે આપવામાં આવ્યો છે.

સને ૧૯૨૭ માં આ મુજબ ખીન્ન ૨૦ સ્થળોએ દવાખાનાં ઉઘાડવામાં આવ્યાં હતાં, અને આ વર્ષે ખીન્ન ૧૭ દવાખાનાં ઉઘાડવામાં આવનાર છે. એ ઉઘડેથી આવાં દવાખાનાંઓની રાખ્યા તાલુકાવાર નીચે પ્રમાણે ધરો:—

તાલુકો,	રાખ્યા.
જંજીર	૧૨
આમોદ	૧૨
વાગરા	૧૧
ભરૂચ	૧૨
અંકલેશ્વર (હાંસોટ મદાલ સાથે)	૧૩

૬૦

તા. ૩૦-૬-૨૮ ને રોજ પૂરી થયેલી તથા માસની મુદતમાં આ દવાખાનાંઓનો લાભ એકંદરે જિલ્લાના ૭૦૧૦ દરદીઓએ લીધો છે.

દવાઓનો ખર્ચ અને તે દરેક નકાો કરેલે સ્થળે મોકલવાનો તેમજ શિક્ષકોને તે વાપરવા માટે તાલીમ આપવાનો ખર્ચ રેડ ક્રોસ સોસાયટી તરફથી આપવામાં આવે છે. શિક્ષકો નિશાળના વખત બહાર કંઈ પણ મહેનતો તથા વગર ખુશીથી આ કામ કરે છે.

સરકારી જાહેરખબરો

(૧)

સરકારી કેળવણીખાતું

જાહેર મુંબઈ, તા. ૫-૭-૧૯૨૮.

નં. ૧૦૮૨ (અ)—સને ૧૯૨૧, જુલાઈ, તા. ૭ મીની સરકારી જાહેરખબર નં. ૩૬૭૨ ૨૬ કરી, મિડલ સ્કૂલોમાં, સવગા ઉમેદવારો સ્પર્ધા કરી શકે એવી રોકાસરણિયો આપવા માટે નીચે પ્રમાણે મુધારેલા ધારા સર્વેની જાણ માટે પ્રગટ કરવામાં આવે છે:—

૧. રોકાસરણિયની સંખ્યા અને વહેંચણી—ઈલાકાના દરેક જિલ્લા માટે પ્રાંતિક ફંડમાંથી નીચે પ્રમાણે રોકાસરણિયો આપવામાં આવશે અને તેને માટે દર વરસે ઉમેદવારોની તે સંખ્યા સ્પર્ધા થશે.

જિલ્લો રોકાસરણિયની સંખ્યા જિલ્લો રોકાસરણિયની સંખ્યા

મુંબઈ (મુંબઈપરાંવિભાગ સહિત)	૨	પંચમદાસ	૨
નાસિક	૨	ધારવાડ	૨
થાણા	૨	બેલગામ	૨
રત્નાગિરિ	૨	ળીમપુર	૨
દોલાખા	૨	કાનડા	૨
પુના	૨	કરાંચી	૨
સોલાપુર	૨	હૈદરાબાદ	૨
સતારા	૨	ચરપારકર	૨
પૂર્વ ખાનદેશ	૨	સદર	૨
પશ્ચિમ ખાનદેશ	૨	સિંધનો ઉપરો સરહદનો	
		મુલક	૨
અહમદનગર	૨	લાટખાના	૨
સુરત	૨	નવાજશાહ	૨
બરચ	૨		

૫૪

જોડા ૨
અમદાવાદ (હીસા કેમ્પ સાથે) ૨

૨. રોકાસરણિયની રકમ અને મુદત:—અગ્રે વર્તોફતર મિડલ સ્કૂલો અથવા પ્રાથમિક શાળામાંના અગ્રેષ્ઠ વર્ગોમાં અથવા તે હોકરીઓની

આખતમાં પ્રાથમિક શાળાઓના ઉપલા વર્ગોમાં પણ, સામાન્ય રીતે ત્રણ વરસ સુધી સ્કોલરશિપ ચાલુ રહેશે.

મલાકામાં દર માસે ૩. ૭ ની અને સિંધમાં દર માસે ૩. ૫ ની સ્કોલરશિપની રકમ આપવામાં આવશે.

૩. ઉમેદવારોની લાયકાત:—(અ) જે બ્રિટિશ જિલ્લા માટે સ્કોલરશિપો રાખવામાં આવી હશે તે, જિલ્લાની ખાતાએ સ્વીકારેલી કોઈપણ શાળાના ગમે તે જાતિના ઉમેદવારો (છોકરો અથવા છોકરી) સ્પર્ધા કરી શકશે; પણ જે ઉમેદવારે એકજ શાળામાં પુરા એક વરસ એટલે કે પરીક્ષાની પહેલાના વરસની શરૂઆતથી—ખરેખર અભ્યાસ નહિ કર્યો હોય તો તેને સ્પર્ધા કરવા દેવામાં આવશે નહિ.

વિદ્યાર્થીના આપ અથવા વાલીની વાસ્તવિક ખદલી થઈ હોય અથવા એક લતામાંથી બીજા લતામાં તેણે કાપમને માટે ધર ખદલ્યું હોય તો ઉપરની શરતમાં પોતાની નજરમાં આવે તો એન્જુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર છૂટ મૂકી શકશે.

પોતાની આગલી નિશાળમાં ઉપલા ધોરણો નહિ શીખવાતાં હોવાને લીધે જેણે (છોકરા અથવા છોકરીએ) શાળા ખદલી હોય તેવા વિદ્યાર્થીઓના સંબંધમાં ૨૦ દિવસ કરતાં વધારે (નિશાળ ખદલેલી હોવાથી હાજરીમાં પડેલી) તૂટક નહિ હોય તો પરીક્ષક કમિટી તેને પરીક્ષામાં દાખલ કરી શકશે.

(બ) જે ઉમેદવારોનાં ધર બ્રિટિશ જિલ્લામાં નહિ હોય અથવા જેઓ દેશી રાજ્યોમાંથી આવતા હોય તેઓ સ્પર્ધા કરી શકે નહિ.

(ક) પરીક્ષા પછીના જૂન માસની પહેલી તારીખે (સિંધમાં એપ્રિલ માસની પહેલી તારીખે), જે છોકરાની ઉંમર ૧૧ વરસ ઉપરની હશે અને છોકરીની ઉંમર ૧૩ વરસ ઉપરની હશે તો તે સ્પર્ધા માટે લાયક ગણાશે નહિ.

(ડ) ઉંમરના પ્રમાણમાં અભ્યાસમાં સંતોષકારક સુધારો જોવામાં નહિ આવે તો ઉમેદવારને સ્કોલરશિપ આપવામાં આવશે નહિ.

(ઘ) જે ઉમેદવાર અંગ્રે વર્નાક્યુલર ધોરણ પહેલું અથવા એથી ઉપલા ધોરણમાં અભ્યાસ કરતો હશે તે સ્કોલરશિપ માટે સ્પર્ધા કરી શકશે નહિ.

૪. સ્કોલરશિપ કેવી રીતે આપવામાં આવે છે:—એન્જુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર તરફથી દર વરસે સ્પર્ધા માટે પરીક્ષા લેવામાં આવશે અને તે પરીક્ષાના પરિણામ ઉપરથી સ્કોલરશિપ આપવામાં આવશે અને તે સ્કોલર-

લાવક હોય તો તેને આખા માસી વિદ્યાર્થી તરીકે અથવા અડધા માસી વિદ્યાર્થી તરીકે શાળામાં રાખવામાં આવશે.

૧૨. ખીન સરકારી સ્વીકારાએલી શાળાઓ અને અંગ્રેજી વર્ગોની ખાખતમાં દર મહીને ચઢેલી સ્કોલરશિપની રકમ સરકારે નક્કી કરેલા છાપેલા ફોર્મમાં (એન્યુ. ૧૨૭-૪ અથવા ૧૨૮-૪) બિલ કરી લઈ લેવી. આ બિલમાં સ્કોલર પોતાની સહી કરવી અને તેની સામે તેની (છાકરા અથવા છાકરીની) શાળાના મુખ્ય શિક્ષકે સહી કરવી, અને તે બિલ એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર પાસે મંજૂર કરાવવું.

સરકારી માધ્યમિક શાળાઓની ખાખતમાં, તે શાળાના મુખ્ય શિક્ષક એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરની સહી વગર, પોતે બિલ ઉપર સહી કરી સ્કોલરશિપની રકમ લઈ શકશે અને જે રકમ લીધી હોય તેના દર મહીને રિપોર્ટ કરશે.

જે મહીનાની સ્કોલરશિપની રકમ લેણી થઈ હશે તે મહીના વીત્યા પછી એક મહીનાની અંદર જે બિલ કરવામાં નહિ આવે તો તે બિલ નામંજૂર કરવામાં આવશે.

મુંબઈ સરકારના હુકમથી (ટ્રાન્સફર્ડ ડિપાર્ટમેન્ટ)

(સહી) આર. એમ. મેકસવેલ.

એડિશિયલ ઇન્સપેક્ટર ગવર્નમેન્ટ સેક્રેટરિ.

(૨)

કેળવણીખાતું

જાણે મુંબઈ, તા. ૫-૭-૧૯૨૮.

નં. ૧૦૮૨ સને ૧૯૨૧, જુલાઈ તા. ૭ મીની કેળવણીખાતાની સરકારી જાહેરખબર નં. ૩૬૭૧ ૨૬ કરી, લાઈ અને રેપ્રિસેન્ટેશનલ સ્કૂલોમાં જોને માટે સધળા ઉમેદવારો સ્પર્ધા કરી શકે એવી સ્કોલરશિપો આપવા માટે નીચે પ્રમાણે સુધારેલા ધારા સર્વેની જાણ માટે પ્રગટ કરવામાં આવે છે:—

૧. સ્કોલરશિપોની સંખ્યા અને વહેંચણી:—હાલમાં દરેક જિલ્લા માટે પ્રાંતિક ફંડમાંથી નીચે પ્રમાણે સ્કોલરશિપો આપવામાં આવશે અને તેને માટે દર વરસે ઉમેદવારોની તે સંખ્યા સ્પર્ધા થશે:—

નિદ્વે	સ્કોલરશિપોની સંખ્યા	નિદ્વે	સ્કોલરશિપોની સંખ્યા
મુખર્ધ (પરાં વિભાગ સહિત)	૧	અમદાવાદ (ડીસાકેમ્પ સાથે)	૧
નાસિક	૧	પંચમહાલ	૧
થાણા	૧	ધારવાડ	૧
રત્નાગિરિ	૧	બેલગામ	૧
કોલ્હાપા	૧	બીજાપુર	૧
પુના	૧	કાનકા	૧
સોલાપુર	૧	કરાંચી	૧
સતારા	૧	હૈદરાબાદ	૧
પૂર્વ ખાનદેશ	૧	ચરપારકર	૧
પશ્ચિમ ખાનદેશ	૧	સકર	૧
અહમદનગર	૧	સિંધનેા ઉપશેા સરહદનેા	
		મુલક	૧
સુરત	૧	લારખાના	૧
ભરૂચ	૧	નવાબશાહ	૧
ગેડા	૧		
			૨૭

૨. સ્કોલરશિપની રકમ અને મુદત—હાઇ અથવા સ્પેશિઅલ સ્કૂલોનાં સામાન્ય રીતે ચાર વરસ સુધી સ્કોલરશિપ ચાલુ રહેશે.

સ્કોલરશિપની રકમ માસિક રૂ. ૫ ની રહેશે.

૩. ઉમેદવારોની લાપકાત.—(અ) જે બ્રિટિશ નિદ્વેના માટે સ્કોલરશિપો રાખવામાં આવી હશે તે તે નિદ્વેનાની ખાતાએ સ્વીકારેલી કોઈ પણ શાળાના ઉમેદવારો (છોકરા અથવા છોકરીઓ) તે સ્કોલરશિપો માટે હરિકાર્ધ કરી શકશે; પણ જે ઉમેદવારે એકજ શાળામાં પુરા એક વર્ષ સુધી એટલે પરીક્ષા પહેલાંના વર્ષની શરૂઆતથી ખરેખર અભ્યાસ કર્યો નહિ હોય તેને સ્પર્ધા કરવા દેવામાં આવશે નહિ.

વિદ્યાર્થીના બાપ અથવા વાલીની વાસ્તવિક ખદલી થઈ હોય અથવા એક લત્તામાંથી બીજા લત્તામાં કાયમને માટે તેણે ધર બદલ્યું હોય તો ઉપરની ચરતમાં એન્કુરેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર પોતાની નજરમાં આવે તો છૂટ મૂકી શકશે.

પોતાની આગલી નિશાળમાં ઉપલા ધોરણો નહિ શીખવાતાં હોવાને કીધે જેણે (છોકરા અથવા છોકરીએ) નિશાળ ખદલી હોય એવા વિદ્યાર્થીના

મંબંધમાં (નિશાળ બદલેલી હોવાથી હાજરીમાં પડેલી) ૨૦ દિવસ કરતાં વધારે તૂટક નહિ હોય તો પરીક્ષક કમિટી તેને પરીક્ષામાં દાખલ કરી શકશે.

(બ) જે ઉમેદવારોના ઘર સ્થિતિશ નિઃસ્વામાં નહિ હોય અથવા જેઓ દેશી રાજ્યોમાંથી આવતા હોય તેઓ આને માટે સ્પર્ધા કરી શકશે નહિ.

(ક) પરીક્ષા પછીના જીવનની પહેલી તારીખે (સિંધમાં એપ્રિલની પહેલી તારીખે) જે છોકરાની ઉંમર ૧૪ વરસ ઉપરની હશે અને જે છોકરીની ઉંમર ૧૬ વરસ ઉપરની હશે તો તે સ્પર્ધા માટે લાયક ગણાશે નહિ.

(ડ) ઉંમરના પ્રમાણમાં અભ્યાસમાં સંતોષકારક સુધારો નોવામાં નહિ આવશે તો ઉમેદવારને સ્કોલરશિપ આપવામાં નહિ આવે.

(ઘ) જે ઉમેદવાર ઐંગ્લો વર્નાક્યુલર ધોરણ ચોથા અથવા એથી ઉપલા ધોરણમાં અભ્યાસ કરતો હશે તે સ્કોલરશિપ માટે સ્પર્ધા કરી શકશે નહિ.

૪. કેવી રીતે સ્કોલરશિપ આપવામાં આવે છે:—એન્થ્રોપોલોજીકલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ તરફથી દર વરસે સ્પર્ધા માટે પરીક્ષા લેવામાં આવશે અને તે પરીક્ષાના પરિણામ ઉપરથી સ્કોલરશિપ આપવામાં આવશે, અને તે સ્કોલરશિપ સ્વીકારાએલી કોઈપણ માધ્યમિક શાળા અથવા તેના નેટલાન્ડ દરજ્જાવાળી કોઈ સ્પેશિયલ સ્કૂલના ઐંગ્લો-વર્નાક્યુલર ધોરણ ચોથામાં આપવામાં આવશે.

૫. પરીક્ષાની તારીખ તથા સ્થળ:—સામાન્ય રીતે દર વરસે ફેબ્રુઆરી અથવા માર્ચમાં સ્કોલરશિપો માટેની પરીક્ષા અમુક મધ્ય સ્થળોએ લેવામાં આવશે, અને તે સ્થળો મુન્બઈ ગવર્નમેન્ટ ગેઝેટ અથવા સિંધ પ્રોવિસિયલ ગેઝેટમાં પ્રગટ કરવામાં આવશે.

૬. અરજી:—જે શાળામાં ઉમેદવાર લખતો હોય તે શાળાના મુખ્ય શિક્ષક મારફત પરીક્ષામાં બેસવાની રજા માટેની અરજી, નકી કરેલા ફોર્મમાં, સ્કોલરશિપ માટેની પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટને, જે માસમાં પરીક્ષા થવાની હોય તે માસના આગલા માસની પહેલી તારીખે અથવા તે પહેલાં મળી જાય તેવી રીતે મોકલવી. અરજી કરવાથી પ્રેસિડેન્ટ પાસેથી ફોર્મ મળી શકશે.

૭. પરીક્ષાની શી:—પરીક્ષામાં બેસવા માટે, દરેક ઉમેદવાર, પાસેથી ૧૨ શીના લેવામાં આવશે અને તે રકમ ઉમેદવારે અરજી સાથે મોકલી આપવી જેમની અરજીઓ નામ જીર થઈ હશે તે સિવાયના કોઈ પણ ઉમેદવારને શી પાછી આપવામાં આવશે નહિ.

૮. પરીક્ષાનો વિષય અને લાખા:—અંગ્રેજી-વર્નાક્યુલર ધોરણ ત્રીજા માટે નક્કી કરેલા વિષયોની પરીક્ષા લેવામાં આવશે. હસ્તાક્ષરને ખાસ અગત્ય આપવામાં આવશે.

જે જિલ્લામાં પરીક્ષા લેવામાં આવશે તે જિલ્લાની લાખા મારફત પરીક્ષા લેવામાં આવશે. સિંધ સિવાયના મુસલમાન વિદ્યાર્થીઓ અને બહેને ઉર્દુમાં પરીક્ષા આપી શકશે.

ટીપ:—કરાચીમાં પરીક્ષા ગુજરાતી મારફત આપી શકાશે.

૯. પરિણામની જાહેરાત:—ફોર્મ નં. ૬ ઉમેદવારોનાં તેમજ જે શાળા-ઓમાંથી તેઓ બેઠા હશે તે શાળાઓના નામ મુજબ ગવર્નમેન્ટ ગેઝેટ અથવા સિંધ ઓફિશિયલ ગેઝેટમાં પ્રગટ કરવામાં આવશે.

એક રૂપિયા શીનો આપેથી દરેક વિષયમાં ઉમેદવારે મેળવેલા માર્ક મોકલી આપવામાં આવશે.

૧૦. એનરરિ સ્ટોલરો—જે ફોર્મ નં. ૬ ઉમેદવારો સ્ટોલરશિપનું લવાજમ લેવા નહિ ઇચ્છતા હોય તેમને 'એનરરિ સ્ટોલર' ગણવામાં આવશે, અને તેમનાં નામ ગેઝેટમાં પ્રસિદ્ધ થશે.

૧૧. કઈ શરતોએ સ્ટોલરશિપ ચાલુ રહેશે.—(અ) ફોર્મ નં. ૬ ઉમેદવારોએ ખાતાએ સ્વીકારેલી કોઈ માધ્યમિક શાળાના (અથવા તેટલાજ દરજ્જાની કોઈ સ્પેશિયલ શાળાના) અંગ્રેજી-વર્નાક્યુલર ધોરણ ચોથામાં તે શાળાના ચાર ચતા નવા વર્ષની સરખામણીમાં દાખલ થવું જોઈશે, અને જે કોઈ સ્ટોલર, પરીક્ષા પછીના જુલાઈ માસની પહેલી તારીખ (સિંધમાં મે માસની પહેલી તારીખ) પહેલાં શાળામાં દાખલ નહિ થાય તો તેની સ્ટોલરશિપ લઈ લેવામાં આવશે.

(બ) દરેક સ્ટોલરશિપ પરીક્ષા પછીના જુન માસની પહેલી તારીખથી (સિંધમાં એપ્રિલની પહેલી તારીખથી) ચાર વરસ સુધી મળશે; પણ તે એવી શરતે કે જે હાઈસ્કૂલોમાં અથવા તેટલાજ દરજ્જાની સ્પેશિયલ સ્કૂલમાં તે સ્ટોલર હોય ત્યાં તેની નિયમિત હાજરી, સારી ચાલચલત, અને સંતોષકારક અભ્યાસ હોવાં જોઈએ.

આમાંની કોઈપણ શરતનો ભંગ થશે તો તે સ્ટોલરની સ્ટોલરશિપ એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર બંધ કરી શકશે.

(ક) નિશાળમાં સ્કોલરો ભણતા હોય તે દરેકને નિશાળની વાર્ષિક તપાસણી વખતે તપાસણી કરનાર સરકારી અમલદાર રખડ દાખર કરવો.

જો સ્કોલરશિપ ખાલી પડે તો મૂળ યાદી પ્રમાણે તેની પછીનો બીજો જો ઉમેદવાર હોય અને ઇન્સ્પેક્ટર લાયક ગણતો તેને અથવા સ્કોલરશિપ માટે ખાસ લક્ષ્યમણુવાળી કોઈ છોકરીને ઇન્સ્પેક્ટર ખાત્રીની મુદત માટે તે સ્કોલરશિપ આપી શકશે.

(ડ) સ્કોલરશિપ લેનારે (છોકરા અથવા છોકરીઓ) એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરની અગાઉથી મંજૂરી મેળવ્યા સિવાય શાળા ખદલવી નહિ.

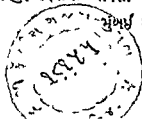
(ધ) કોઈ પણ સ્કોલર બીજી કોઈ સરકારી સ્કોલરશિપ અથવા તો સરકાર દસ્તક જે એન્ડાઉમેન્ટ ફંડ હોય તેમાંથી બીજી કોઈ સ્કોલરશિપ અગાઉથી ડિરેક્ટરની મંજૂરી મેળવ્યા સિવાય લઈ શકશે નહિ.

કોઈ સ્કોલર સરકારી શાળામાં ભણતો હોય અને જો વિદ્યાર્થીઓના માંથી આપવાના ધારા પ્રમાણે તે (છોકરા અથવા છોકરી) માંથી થવાને લાયક હોય તો તેને આખા માંથી વિદ્યાર્થી તરીકે અથવા અડધા માંથી વિદ્યાર્થી તરીકે શાળામાં રાખવામાં આવશે.

૧૨. સ્કોલરશિપ આપવાની ગાઠવણ—બિનસરકારી સ્વીકારાએલી શાળાઓની બાબતમાં દર મહીને એટલી સ્કોલરશિપની રકમ સરકારે નક્કી કરેલા છાપેલા ફોર્મમાં (એન્જ્યુ, ૧૨૭-ઈ અથવા ૧૨૮-ઈ.) બિલ કરી લઈ લેવી. આ બિલમાં સ્કોલર પોતાની સહી કરવી અને તેની સામે તેની (છોકરા અથવા છોકરીની) શાળાના મુખ્ય શિક્ષકે સહી કરવી અને તે બિલ એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર પાસે મંજૂર કરાવવું.

સરકારી માધ્યમિક શાળાઓની બાબતમાં તે શાળાના મુખ્ય શિક્ષક, એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરની સહી વગર પોતે બિલ ઉપર સહી કરી સ્કોલરશિપની રકમ લઈ શકશે, અને જે રકમ લીધી હોય તેનો તે દર મહીને રિપોર્ટ કરશે.

જો મહીનાની સ્કોલરશિપની રકમ લેણી થઈ હોય તે માસ પીત્યા પછી એક મહીનાની અંદર જો બિલ કરવામાં નહિ આવશે તો બિલ નામંજૂર કરવામાં આવશે.

મુખ્ય સરકારના હુકમથી (ટ્રાન્સક્રિપ્ટ ડિપાર્ટમેન્ટ).

(સહી) આર. એમ. એક્સવેલ.

આફિશિઓટિંગ ગવર્નમેન્ટ સેક્રેટરી.

(૩)

ઉત્તર લાગમા સને ૧૯૨૮ માં લેવાયેલી કન્યાઓ માટેની વર્ના-
કથુલર કાઇનલ પરીક્ષામા પાસ થયેલા ઉમેદવારોનાં નામની યાદી.

મર	નામ	માર્ક	નંબર	નામ	માર્ક
	અમદાવાદ જિલ્લો				
૧	મણી નાગરદાસ પટેલ	૪૨૯	૩૨	મગજાગોરી નાગરદાસ પરમાર	૩૩૨
૨	નદમી દેવજી હીરાપગ	૪૨૫	૩૩	કાશી ઝોણાલાલ પારેખ	૩૨૬
૩	સવિતા સાકળેશ્વર પાઠક	૪૦૯	૩૪	સરસ્વતી શીવશંકર દવે	૩૨૫
૪	શાતા ઝવેરીમાલ ત્રિવેદી	૬૦૪	૩૫	વિમળા માણેકલાલ ચામડવાળા	૩૨૪
૫	ચમળ મોહનલાલ ગવળ	૪૦૨	૩૬	નવીતા માણેકલાલ શાહ	૩૨૨
૬	સતોષ પુરુષોત્તમ સોલંકી	૬૦૦	૩૬	શારદા બળનતરાય રાવળ	૩૨૨
૭	કમળા રામસીંહજી દેસાઇ	૩૯૫	૩૮	ત્રિવેણી મણીશંકર મહેતા	૩૧૯
૮	જમની રવતાજી ધુછા	૩૯૦	૩૮	જસોદા ગોકળ મેવાડા	૩૧૮
૯	શુશીલા ગુલામસીંહ પીપરમાર	૩૯૨	૪૦	ધુગી સોમનાથ સાયા	૩૧૫
૧૦	જસોદા જમનાદાસ રસાણીઆ	૩૮૮	૪૧	ગોદાવરી નારણજી રાવળ	૩૧૦
૧૧	વિદ્યા મણીલાલ શાહ	૩૮૪	૪૨	જુનુખા હમામશાદ બનવા	૩૦૭
૧૨	કસ્તુરબેન નારણભાઈ મસાણી	૩૮૪	૪૩	ધનલક્ષ્મી માણેકલાલ શુક્લ	૩૦૬
૧૩	નર્મદા ડાહ્યાશંકર જાની	૩૮૩	૪૪	શક્તી અમરતલાલ ભોજક	૩૦૨
૧૪	સવિતા હંશ્વરલાલ સારીવાળા	૩૮૨	૪૫	સમરત વીરાજ પગી	૨૯૮
૧૫	ચગા કાશીરામ શુક્લ	૩૮૨	૪૬	સોમી ગીમધરલાલ ભાવસાર	૨૯૬
૧૬	મેમમ બાબરભાઈ કોટરાણ	૩૮૧	૪૭	નવીતા ગોકળદાસ શાહ	૨૯૦
૧૭	સમુ નાયાલાલ વ્યાસ	૩૮૦	૪૮	તસુમતી જ્ઞાનાન મહેતા	૨૮૫
૧૮	કાલી જગનલાલ જુવાર	૩૭૭	૪૮	રેવા મગનલાલ સરદા	૨૮૫
૧૯	શારદા બીખાભાઈ દિવાસળી	૩૭૭	૫૦	વિદ્ય ગોગી ગુણવતરાય મહેતા	૨૮૧
૨૦	કાન્તા અંબાલાલ શાહ	૩૭૪	૫૦	ગમત દેવકરાણ ડોશી	૨૮૧
૨૧	મરીયમ કાસમભાઈ દિવાસળી	૩૭૦	૫૨	મણી ઉમીઆશંકર પટ્ટા	૨૭૮
૨૨	ચપા પ્રભાશંકર વ્યાસ	૩૬૭	૫૩	મંજી ત્રાભોવનદામ શાહ	૨૬૪
૨૩	જયવત્યાળા દુર્ગાશંકર માકડ	૩૬૫			
૨૪	મણી હરિશંકર ભટ્ટ	૩૫૭			
૨૫	માર્ગરેટ માનસીંગ રાઠોડ	૩૫૫			
૨૬	માણેક કાળીદાસ મીસ્ત્રી	૩૫૪			
૨૭	કમળા હરીકિશન ત્રિવેદી	૩૪૮			
૨૮	વીવાવતી ચમનલાલ ગો	૩૪૦			
૨૯	સામનાથ કહાનજી ચોદાણ	૩૩૭			
૩૦	કરુણા દેવજી ખિસ્તી	૩૩૫			
૩૧	અરુણા મગજાદાસ ઝોઝા	૩૩૪			
				જેઠા જિલ્લો	
			૧	સાલોમી રેવા ખિસ્તી	૪૫૭
			૨	રહમાદ સરદાર ખિસ્તી	૪૫૧
			૩	વલીતા કહાનજી ખિસ્તી	૪૩૬
			૪	સરાદા હીરાનાન ખિસ્તી	૪૨૫
			૫	પરમી મનજી ખિસ્તી	૪૨૧
			૬	દરકાસ ગોકળ ખિસ્તી	૪૧૭
			૭	કુલમણી રણજીડ ખિસ્તી	૩૯૧
			૮	પંચાંગેડરા નાના ખિસ્તી	૩૮૨
			૯	મરીયમ કુમેર ખિસ્તી	૩૮૦

૧૦/દન્તા કોદર ખિસ્તી	૩૬૭	૧૯૩૫ પીતાંબર ખિસ્તી	૩૨૫
૧૧/મેરી ભરોસા ખિસ્તી	૩૬૬	૨૦/દુર્ગા છોકાલાલ ખચ્છ	૩૧૦
૧૨/હેલન ગોવિંદ ખિસ્તી	૩૬૧	૨૧/શાંતિ શાહા ખિસ્તી	૨૫૭
૧૩/એલીસાબેત રીસા ખિસ્તી	૩૫૮	અરૂંચ જિલ્લો.	
૧૪/એરિના મુગજી ખિસ્તી	૩૫૭	૧/ચંચળ તીમોથીલાલ ખિસ્તી	૪૬૨
૧૫/મરયા ગોવિંદ ખિસ્તી	૩૫૬	૨/સુંદર શંકરલાલ ખિસ્તી	૪૨૮
૧૬/અમર રાણા ખિસ્તી	૩૫૫	૩/ચંપાવતી લક્ષ્મીદામ દરજી	૩૬૭
૧૭/મુસાબ મુગજી ખિસ્તી	૩૫૧	૪/નર્મદા જગનલાલ ચોકશી	૩૬૭
૧૮/મુમતીબેન ચંદલાલ ત્રિવેદી	૩૩૮	૫/તારા નાયાલાલ ખિસ્તી	૩૬૭
૧૯/મુખસ ભુટા ખિસ્તી	૩૩૩	૬/રાધાબેન શંકરલાલ ભટ	૩૬૬
૨૦/પેરસીસ જીવા ખિસ્તી	૩૨૯	૭/વજ્રમેન, બહાદુરજી ખિસ્તી	૩૬૬
૨૦/સકીનાબેન મહમદલાલ	૩૨૦	૮/કેમ્બેન દેવચંદ ખિસ્તી	૩૫૦
દાઝમ (ઉદુ)	૩૧૯	૯/કીપા જોડાલાલ ખિસ્તી	૩૪૨
૨૧/કનજા ગંગાશંકર ભટ્ટ	૩૦૭	૧૦/મનુ ભોટીલાલ ખિસ્તી	૩૪૧
૨૨/લીજા બાનર ખિસ્તી	૩૦૭	૧૧/પાર્વતીબેન હરગોવિંદ ભટ્ટ	૩૩૫
અરર દીના દેવજી ખિસ્તી	૨૯૮	૧૨/નાથીબેન દેસાઈભાઈ ખોલ	૩૩૦
૨૩/કાશીબેન ભભુતભારથી ગોસામ	૨૮૮	૧૩/નીલાવતી નારજીદાસ ડાંગરવાળા	૩૧૪
૨૪/ધીરજ બીજળ ખિસ્તી	૨૮૬	૧૪/કમળાગૌરી અમાલાલ ઉપા.	૩૧૩
૨૫/શારદાબેન અમરતલાલ ત્રિવેદી	૨૭૦	ધ્યાય	૩૧૩
૨૬/શારદાબેન મંગળભાઈ ત્રિવેદી	૨૭૦	૧૫/ચંદ્રકાન્તા જોશંકર રાવળ	૩૦૦

પંચમહાલ જિલ્લો.

૧/હીલડા ભગવાનદાસ ખિસ્તી	૩૮૯	૧૬/વલીતા અંબાલાલ શાહ	૨૬૫
૨/ગહેલ હીરાલાલ ખિસ્તી	૩૮૩	૧૭/ત્રીજકેર જગજીવન નાયકરા-	૨૭૮
૩/મુજા દામોદર ત્રવાડી	૩૭૭	વારા	
૪/રીબકાર મનજી ખિસ્તી	૩૭૫	મુરત જિલ્લો.	
૪૩૫ સોમચંદ ખિસ્તી	૩૭૫	૧/ચંદ્રકાન્તા અંબારામ ત્રિવેદી	૩૮૬
૬/દેવી ગંધુ ખિસ્તી	૩૬૬	૨/પ્રભાવતી અમીચંદ ડાંગર	૩૮૫
૭/દન્તા બાવા ખિસ્તી	૩૬૫	૩/મંગળાબેન મોતીચંદ શાહ	૩૮૪
૮/ગંગા દીશા ખિસ્તી	૩૬૨	૪/કાશીબેન નારજીદા નાયક	૩૮૩
૯/અયકુંવર નાથાનાએલ ખિસ્તી	૩૫૪	૫/લીલાવતી ચંદુરભાઈ રોહાડ	૩૮૧
૧૦/મસ્તર ઢાજી ખિસ્તી	૩૫૦	૬/ગંગાબાઈ સદાનંદ ચોંડેર	૩૮૧
૧૧/રીબકાદ બાના ખિસ્તી	૩૪૯	૭/લક્ષ્મીબેન નરસિંહદાસ વેધ	૩૮૦
૧૨/ફોરેન્સ વાલજી ખિસ્તી	૩૪૨	૮/કાશીગૌરી દેવશંકર પંડ્યા	૩૭૮
૧૩/ચોલીક મુગ ખિસ્તી	૩૩૮	૯/ચંદ્રીકા મનપ્રસાદ વકીલ	૩૭૧
૧૪/તારા પુનિતમ ખિસ્તી	૩૩૩	૧૦/ગજરા જીવજી દેસાઈ	૩૬૪
૧૫/મરીઅમ પ્રમા ખિસ્તી	૩૩૩	૧૧/હીરાવતી દલીચંદ કાપડીઆ	૩૬૨
૧૬/દિપ્ત્ય મીઠાલાલ ખિસ્તી	૩૦૧	૧૨/હોમાઈ ખેરામશા સરકારી	૩૬૦
૧૬/જીજીસી ગલજી ડલમી	૩૩૧	૧૩/હીરાબાઈ શાપુરજી કોટકોટીઆ	૩૬૦
૧૮/દેવી બાપુ ખિસ્તી	૩૨૯	૧૪/પાર્વતી ત્રીભોવન જોશી	૩૫૬

કરાંચી એન્ટર.	
(ગુજરાતી.)	
૧૫ કાંતાબેન ઉમીઆશંકર જોશી	૩૪૯
૧૬ મણીબેન ગોપાળજી પટેલ	૩૪૬
૧૭ દેવીબેન અંબેલાલ દેસાઈ	૩૪૩
૧૮ સવિતા દેવદાસ સલાટ	૩૩૬
૧૯ શાતા દયાળજી દેસાઈ	૩૩૮
૨૦ કુસુમબેન ડાહ્યાબાઈ પરીખ	૩૩૧
૨૧ માનુમતી મૃણલદાસ કાપડીયા	૩૨૯
૨૧ નાદનબેન નગીનદાસ હાંશિયાળા	૩૨૭
૨૩ મહાગૌરી ચીમનલાલ પારેખ	૩૨૬
૨૪ હીરા હરગોવિંદદાસ મહીઆ	૩૨૧
૨૪ નુરબાનુ કરમચી ખાન	૩૨૧
૨૬ મંછાબેન અંબાબાઈ પટેલ	૩૧૮
૨૭ ચરમીલા નરસુખરામ હોરા	૩૧૬
૨૮ ઉર્મિલાબેન ગુલામદાસ ગેરદલાલ	૩૧૪
૨૯ અંબા માધવજી ઝોઝા	૩૧૨
૩૦ માણિક્યાબાઈ તેમુલજી સોંધવા	૩૦૯
૩૧ રમણગૌરી નરદરિશંકર ત્રિવેદી	૩૦૩
૩૨ કુંદનગૌરી દયાળજી જોશી	૩૦૧
૩૩ ફત્તીઆબ કાવસજી પટેલ	૩૦૦
૩૪ સવિતાબેન હકીમલાલ પંડ્યા	૨૯૬
૩૫ સુવોચનાબેન નાથુઆબ મોદી	૨૭૭
૧ નર્મદાગૌરી જીલાલ જાની	૩૮૦
૨ નાઝા ફરદુનજી	૩૭૯
૩ ગોલાનરીખાઈ દામોદર ખાત્રી	૩૬૩
૪ શાતાગૌરી જયશંકર દેસાસરી	૩૬૨
૫ કાંતાગૌરી છોટાલાલ જાની	૩૫૮
૬ નુરબાનુઆબ તલકશી	૩૫૭
૭ મણીઆબ વાલજી લોહાણા	૩૫૧
૮ રામીઆબ જગન્નાથ	૩૩૫
૯ રમણગૌરી જગનલાલ	૩૨૫
૧૦ દીના જમશેદજી બારાવાળા	૩૦૯
૧૧ સારથી એમ્બુન યાહુદી	૩૦૮
૧૨ મલીતાગૌરી ધનેશ્વર ત્રિવેદી	૩૦૭
૧૩ અમરનમાઈ પરોતમ કચ્છીજી	૨૯૨
૧૪ શાન્તાગૌરી એમશંકર રાવળ	૨૭૬
(ઉર્દુ)	
૧ શુભસેદગેગમઆયમ અબ્દુલશાદ	૪૦૭
૨ કિમતાવમરીઝ અબ્દુલઆઝીઝ	૩૬૪
૩ એગમજન ૧ અમીરમદમદ	૩૬૦
૪ નતીફ અબ્દુલકાદીર	૩૨૦

(અંગ્રેજીમાં સહી) કે. એસ. વકીલ. એ. ઇ. ઉત્તર ભાગ.

(ઉ. ભા. ના. મે. એન્ડુ. ઇન્સ. માહેબના પત્ર નં. ૪૭૬૫ તા. ૧૯-૭-૧૯૨૮ માં કરેલી સૂચનાનુસાર.)

(૬)

મે. ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લીક ઇન્સ્ટ્રક્શનના પત્ર નં. એમ. ૮૬ (એ) ૬૧૦ સી તા. ૩૭ ઓક્ટોબર ૧૯૨૮ થી નીચે લખી જણાવેલી ગણિતના વિષયની ૧૩ ચોપડીઓ મંજૂર થએલા લીસ્ટમાંથી કાઢી નાખવામાં આવે છે—

અનુક્રમ નંબર. ચોપડીઓના નામ. કર્તા તથા પ્રકર કર્તાનું નામ.

૧-૨ અંકગણિત ભાગ ૧ સો અને રજો. મિ. એમ. જી. દેમાઈ.

૩-૬ લેખન (મુખગણિત) ભાગ ૧-૪ મિ. એ. આર. દેમાઈ.

૭ સંખ્યા પ્રવેશ. મિ. એ. આર. દેસાઈ.

૮ દેશીનામું મિ. સી. એલ. શાહ.

૯ નામાની રીત ગ. બ. લાલશંકર યુ.

૧૦ દેશીનામું અથવા મુખગણિત ભાગ ૧ પુસ્તક પ્ર. મડળી, મુંબઈ.

૧૧ દેશીનામું મિ. જગનલાલ.

૧૨ અંકગણિત શીખવવાની પદ્ધતિ મિ. પી. આર. શાહ.

૧૩ બાળગણિત પોથી પ્રો. ડી. કે. ગળ્ગર.

(અંગ્રેજીમાં સહી) કે. એસ. વકીલ.

(ઉ. ભા. ના. મે. એ. ઇ. સાહેબના પત્ર નં. ૮૦૧૩ તા. ૬-૧૦-૧૯૨૮ માં કરેલી સૂચનાનુસાર.)

૧૦ હન્ના દોદર ખિસ્તી	૩૬૭	૧૬૩૫ પીતામ્બર ખિસ્તી	૪૨૫
૧૧ મેરી ભરોમા ખિસ્તી	૩૬૬	૨૦ દુર્ગા છોડલાલ બરુ	૩૧૦
૧૨ દેશન ગોવિંદ ખિસ્તી	૩૬૧	૨૧ શાંતિ થાકા ખિસ્તી	૨૯૭
૧૩ એલીસાબેત દીસા ખિસ્તી	૩૫૮	ભરુચ જિલ્લો.	
૧૪ અગ્નિના મુળજી ખિસ્તી	૩૫૭		
૧૫ મરથા ગોવિંદ ખિસ્તી	૩૫૬	૧ ચંચળ તીમોથીલાલ ખિસ્તી	૪૬૨
૧૬ અમર ગણા ખિસ્તી	૩૫૫	૨ સુંદર શકરલાલ ખિસ્તી	૪૨૮
૧૭ મુમાણ મગજ ખિસ્તી	૩૫૧	૩ અપાવતી લક્ષ્મીદાસ દરજી	૪૧૭
૧૮ મુમતીબેન ચંદલાલ ત્રિવેદી	૩૩૨	૪ અતર્મદા મગજલાલ ચોકશી	૪૧૭
૧૯ બુધસ જુલા ખિસ્તી	૩૩૩	૫ તારા નાચાલાલ ખિસ્તી	૪૧૭
૨૦ પેરસીસ છવા ખિસ્તી	૩૨૯	૬ રામાબેન શંકરલાલ ભટ	૩૬૬
૨૧ મંડીનાબેન મદમદલાલ	૩૨૦	૭ અંબજીબેન, બદાદુરજી ખિસ્તી	૩૫૦
દાઝમ (ઉર્દુ)	૩૨૦	૮ ઉમ્મરબેન દેવચંદ ખિસ્તી	૩૪૨
૨૨ કમળા ગંગાશંકર ભટ્ટ	૩૧૯	૯ કીર્તી જેઠાલાલ ખિસ્તી	૩૪૧
૨૩ સ્ત્રીજીકા બાબર ખિસ્તી	૩૦૭	૧૦ મનુ ભોટીલાલ ખિસ્તી	૩૪૫
અરર દીના દેવજી ખિસ્તી	૩૦૭	૧૧ પાર્વતીબેન દરગોવિંદ ભટ્ટ	૩૩૦
૨૪ કાશીબેન લખતભારથી ગોસામ	૨૮૮	૧૨ નાચીબેન દેતાઈભાઈ પટેલ	૩૧૪
૨૫ ધીરજી બીજળ ખિસ્તી	૨૮૬	૧૩ વીવાવતી નારજીદાસ ડાંગરવાળા	૩૧૪
૨૬ ચારદાબેન અમરતલાલ ત્રિવેદી	૨૭૦	૧૪ કમળાગૌરી અંબાલાલ લેપા-	૩૧૩
૨૭ ચારદાબેન મગજભાઈ ત્રિવેદી	૨૭૦	ધ્યાય	૩૦૦
પંચમહાલ જિલ્લો.		૧૫ ચંદ્રકાન્તા જેશંકર, રાવળ	૨૬૫
૧ હીલકા ભગવાનદાસ ખિસ્તી	૩૮૯	૧૬ લક્ષ્મીતા અંબાલાલ શાહ	૨૭૮
૨ રાહુવ હીરાલાલ ખિસ્તી	૩૮૭	૧૭ ત્રીજકેર જગજીવન નાયકરા-	૨૭૮
૩ અંબજી દામોદર નવાડી	૩૭૭	વારા	૨૭૮
૪ રીખકાર મનજી ખિસ્તી	૩૭૫	સુરત જિલ્લો.	
૫ રૂચ સોમચંદ ખિસ્તી	૩૭૫		
૬ દેવી ગણુ ખિસ્તી	૩૬૬	૧ ચંદ્રકાન્તા અંગાગમ ત્રિવેદી	૩૮૬
૭ દત્તા બાવા ખિસ્તી	૩૬૫	૨ પ્રભાવતી અમીચંદ ડોહર	૩૮૫
૮ ગંગા દીસા ખિસ્તી	૩૬૨	૩ મગજાબેન મોતીચંદ શાહ	૩૮૪
૯ જયકુંવર નાચાનાએલ ખિસ્તી	૩૫૪	૪ કાશીબેન નારજીજી નાયક	૩૮૩
૧૦ ઇસ્ટર દાજી ખિસ્તી	૩૫૦	૫ લીલાવતી ચતુરજાઈ રાહોડ	૩૮૧
૧૧ રીખકાદ બાના ખિસ્તી	૩૪૯	૬ ગંગાબાઈ સદાનંદ ચોન્કેર	૩૮૧
૧૨ દોલેન્સ વાલજી ખિસ્તી	૩૪૨	૭ લક્ષ્મીબેન નરસિંહદાસ વેધ	૩૮૦
૧૩ એલીક મુનુ ખિસ્તી	૩૩૮	૮ કાશીગૌરી દેવશંકર પંડ્યા	૩૭૮
૧૪ નારા પુનમ ખિસ્તી	૩૩૩	૯ ચંદ્રીકા મનપ્રસાદ વકીલ	૩૭૧
૧૫ મરીઅમ પ્રેમા ખિસ્તી	૩૩૩	૧૦ મજરા જીવજી દેસાઈ	૩૬૪
૧૬ દિપ્ત્ય મીઠાલાલ ખિસ્તી	૩૦૧	૧૧ હીરાવતી દલીચંદ કાપડીઆ	૩૬૨
૧૭ જીતસી ગવજી કલમી	૩૩૧	૧૨ હોમાઈ ભેરામશા સરકારી	૩૬૦
૧૮ દેવી બાપુ ખિસ્તી	૩૨૮	૧૩ હીરાજાઈ ચાપુરજી દેડકાદીઆ	૩૫૬
		૧૪ પાર્વતી ત્રીભોવન જેઠી	૩૫૬

કમિશનમાં વધારો

કિંમતમાં ઘટાડો

કેળવણીખાતાએ મુખર્ષી ઈલાકાની દરેક નિશાળોમાં ટેક્સ્ટ બુક તરીકે ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કોપિબુકો

ઉત્તમ { ગુજરાતી અને બાળભોધ છ નંબરમાં } ચોવીસ
કાગળ { દરેક નંબરની કિંમત બે આના } પાના

ગ્રામ્ય, મ્યુનિસિપલ, લોકવોર્ક, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ પસંદગીથી ચાલતી કોપિ જે બાળક અને શિક્ષકોમાં સારા અને સુધર બોધપ્રદ માધ્યમ માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કોપિ વાપરવા હમો નમ્રભાવે વિન વિન કરીએ છીએ, ઉપલી ગૂચના વિવિધ ઉપાગ્રહો, આશરો અને કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્પાદકી સ્વપૂર્વક તમામ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને સાચી રીતે તપાસી તેના અદરના વિષયો અને પદ્ધતિને જોઈ ચોક્કસ ઈન્સાફ આપશે.

૨૫૦ અને તે ઉપરાંત કોપિ ખરીદનારને સેંદે ૩૦ ટકા કમિશન આપવામાં આવશે જેકે મ અને રેલવે ખર્ચ પાલુ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ મારફતે કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

.. લેખનકળા કોપિબુકોને બંધબેસતી નંબર ૧ થી ૬ સુધીની સ્ટીલ પેનો આપ્યું મંગાવી છે તેની દરેક બોક્સમાં એક નેબરની ઉચ્ચ ગારની કિં. રૂ. ૧૫.

મુખર્ષી-કાલકાલે જગજીવન એન્ડ સન્સ.

કાલકાલે માતાના મદિર સામે હુકાન નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-ચંદુલાલ મણીલાલ પરીખ,

શ્રી ખડાયતા બુકડીયો-રીચીરોડ.

ગોધરા-એમ. વકીલ બ્રધર્સ, સરાઈ બગીચા.

નોંધ એ છે

મદ્રસએ પુરાવા મુજબ માટે એક બે ટ્રેન્ડ અથવા કોમ્પ્યુટર મુખ્યમાન અનુભવિ શિક્ષકો ધર્મનું માફ જાન ધરાવનારને વધુપસંદ કરવામાં આવશે. કાયદાત્મક સર્ટિફિકેટ રજુ કરી જે પગારે તે આવવા ખુશી હોય તે લખો અથવા ઉપરે દેકારો મળે.

મેનેજર મદ્રસ એ. મુરત.

દરકત શિક્ષક કોપિખુકે

કોપિની પહેલ કાઢનાર અમો છીએ, ધીજીએ પછી નક્કી કીધી છે.
ગુજરાતી અને બાળબોધ આઠ નંબરમાં તેવાર છે.

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની
દરેક ગુજરાતી નિશાળમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

દરેક નંબરની કિંમત બે આના રાખી છે.

રૂ. ૨૫૦ તથા તેથી વધુ કોપિ ખરીદનારને સેક્ટે (૨૫) ટકા કમિશન
ઉપરાંત પેકિંગ અને રેલ્વે ખર્ચ આપવામાં આવશે. ૧૦૦૦ કોપિ લેના તો
ખર્ચસાથે (૩૦) ટકા મળશે. પણ પોસ્ટ મારફતનું કે સ્ટેશનની આગળનું
ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ. માત્ર મોકલતા રસ્તામાં નુકસાન થાય તેના
ખર્ચમદાર હશે નથી.

ખાસ નોંધ—હમોએ હમારી કોપિની સાઈઝ નાની કીધી નથી. પણ જે
અસલ સાઈઝ હતી તેજ કાવમ રાખી છે. છતાં પણ કિંમતમાં ઘટારો કીધો છે.

મળવાનું કેટલાકું:—**ગ્રામીણ કોપિખુકે મારેત?**

કે. નં. ૨૮-૩૦ થોળીતલાવ-મુંબઈ.

શાળાપયોગી ફોટોકૃસ્ટ બુક તરીકે મંજૂર થએલાં પુસ્તકો

*૧. સરળ દેશીનામાંની પદ્ધતિ આ. ૩૪ મી કિં. ૦-૫-૦

*૨. સરળ કન્યાતામુ આ. ૧ લી ૦-૨-૬

*૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભાગ પહેલો

(પ્રાથમિક શાળાના ધોરણ ૪ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૨-૦

*૪. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભા. ૨-૩ બે

(પ્રાથમિક શાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૪-૦

૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—ભા. પ્રા. બુક આ. ૪થી ૦-૬-૦

(૫-૬-૭ થોપડીના શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સહિત)

૬. નવું સરળ મુખગણિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી)

આ. ૧૬ મી ૦-૩-૦

૭. ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળવિદ્યા

આ. ૧૬ મી ૦-૧-૬

ગુજરાતના સરળા ગણિત બુકસેતરોને ત્યાંથી મળશે.

મુખ્ય એજન્ટ—મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપની

કે. પાલિકાર નહે—મુ. અમદાવાદ.

ખરે માલ

ખરે માલ

ધોરણની નોટો

હાવની અર્થની નોટો એટલે તેડ
શીની જુનો, અર્થની જુનો હુઆ
જુલોનો બહાર, વિષયો પણ પૂરા ના
આથી વિવાદોના ઉત્પન્ન નિષે
મહાની બને છે

અમાનો ઉપાય શો ?

અમારી તોળે તમે જોઈ છે ?
જરૂર જુઓ એક અનુભવી શિક્ષકે
તે લખી છે. ભાષા અંગે અને શુદ્ધ
જુગોળ ખાસ ગુજરાતની છે. પાઠને
આતે પ્રેર્યા મૂક્યા છે અને તેની સમ-
જુતી આપી છે આ તેમજ બીજી
ધણી ધણી વિશેષતા છે
સાઈ કમિશન આપવામાં આવે છે.

અન્યાઓ માટે

વર્નાક્યુલર

કાઈનલ શિક્ષિકા

તમારી પરીક્ષા આવી પહેલી ખર ને ?

હા હા ત્યારે :—

આ પરીક્ષા તમને મુશ્કેલી છે ?

જુલોના ખેસા લાગ્યા છે ?

કેવા સવાલો આવશે તે જાણું છે ?

તેના ઉત્તર કેમ આપવા તે જાણું છે ?

પરીક્ષા પાસ કરવી છે ?

આ બવાની 'હા' કહેવી હોય તો

૪૫૦ પાનાનું આ દાખલ પુસ્તક

જરૂર મંગાવો

કિ. ડા. ૧-૨-૦-૦.

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: રીચીરોડ, અમદાવાદ.

માસ્ટર્સ ગુજરાતી કૌપિયુક (ગુજરાતી તથા માળમોધ છ ભાગમાં)
દરેક નજરની કિંમત ૦-૨-૦ વેસ્ટર્ન ઇડિયા સ્ટેટ્સ એજન્સી-સએ તથા કાઠિઆ-
વાડના તથા કચ્છના ઘણા ખરા સ્ટોરોએ સામાન્ય વેચાવવા તરીકે મળુ કરેલી છે
ચોખ્ખું

હિસમાન બચત ખુડખુડીઆ, મહોબતમિંદજી મોતીભાઈ રાણા તથા મંગળજી હરજીવન.

ઉર્દૂ ખુશખત્તા કૌપિયુક નં ૧ થી ૬ ગુરી ઉર્દૂ સ્ટુડેન્ટ માટે
પ્રત્યેક નંબરની કિંમત ૦-૨-૦ મુમર્દ છતાકાના કેળવણીખાતાએ માળા
ઓમા વેચાવવા માટે મળુ કરેલ છે. તેમજ નંબરપ્રતોને ગિરાગત કેળ-
વણીખાતાએ તેમજ મહેસૂર સરચાનના કેળવણીખાતાએ મળુ કરેલ છે.

પ્રાયમિક અકગણિત-આવૃત્તિ ૩ થી મૂલ્ય ૦-૭-૦ મુખ્ય છતાકા-
ના કેળવણીખાતાએ આ પુસ્તકને પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મળુ કરેલું
છે. આ પુસ્તકમાં પ્રાયમિક માળાના ધોરણો, તથા અને ચારના અભ્યાસ-
ક્રમ મુજબ મનોવલ્લો અને ઉદાહરણોની કમિક યોજના કરવા ઉપરાંત
શિક્ષકવર્ગને ગણિતશિક્ષણમાં માર્ગદર્શક થાય તેમ કરવા પ્રયાસ કરેલો છે.

ચોખ્ખું { હિસમાન બચત ખુડખુડીઆ મહોબતમિંદજી મોતીભાઈ રાણા
મોહનલાલ હરજીવ. ૫ ચોળા

ઉપરના તમામ પુસ્તકો મંગાવવાનું ખર્ચ જુદું. સામટી નકલો ઉપર યોગ્ય
કમિશન આપવામાં આવશે

યુક્તેશ્વર-જેઠ્ઠા મંગળજી જોન્ડ સન્સ, મજકોટ-કાઠિઆવાડ

ઇંગ્લિશ લોકોનો ઇતિહાસ*

(મિ. ઇ. જી. એસ. લેના ઇંગ્લિશ પુસ્તકનું આપાંતર)

મૅકમિલન અને કંપની, લિમિટેડ,

મુંબઈ.

સવ હક સ્વાધીન]

૧૯૨૮

[કિંમત ૧-૪-૦

પ્રસ્તાવના

મિ ઇ જી એસ લેના રચેલી ઇંગ્લેન્ડના ઇતિહાસની પુસ્તકમાળાના "The English People" નામના પાંચમા પુસ્તકનું આ આપાંતર છે. રોમન લોકો વિદાય થવા ત્યારથી આજ સુધીના દરેક પાત્રી ઇંગ્લેન્ડ એક મહારાજ્યની રીતિએ ગઠાયું અને રાજકાર્યમાર્ગમાં, વેપારધર્મા તથા ધર્મ અને કેળવણીની બાબતમા અંગ્રેજોએ ઉચ્ચ-સ્થાન મેળવ્યું તેનો નિગતવાર અહેવાલ આ પુસ્તકમા આપવામા આવ્યો છે. ઇંગ્લેન્ડના દરિયાપારના મુખ્ય મંત્રીઓની દક્ષીણ તારીખ પ્રમાણે છૂટકાઈ આપવાને બદલે એકજ રચેલ જુદા વિભાગોમા દર્શાવવામા આવી છે. બાની ગોઠવણીથી તે વિશેનું ગાત્ર તમે સારી મળી શકે છે એ વર્ષના અભ્યાસક્રમની રીતે અનુસરી આ પુસ્તક એ જાહેરમા રચવામા આવ્યું છે.

કેટલે રચેલે અમુક ખીનાઓનું વિવેચન ફરી પાંચ કરવાની જરૂર જણાઈ છે. પણ જુવાન વિદ્યાર્થી માટે રચવામા આવેલા પુસ્તકમા આ રીતે દોષગ્રસ્ત હોવા કરતા વધારે લાભકારક છે, કારણકે એકતી એક દક્ષીણ પાછી લાગવામા આગાથી ને સારી રીતે મનમા દસી જાય છે આ હેતુથી મિ લેએ પોતાના પુસ્તકમા પ્રશ્નાવળી, તારીખ, નોંધ, પ્રસિદ્ધ પુરોણા અવનવૃત્તાત, ચિત્રો, વગેરે ધણી સાગી રીતે દાખલ કર્યા છે.